

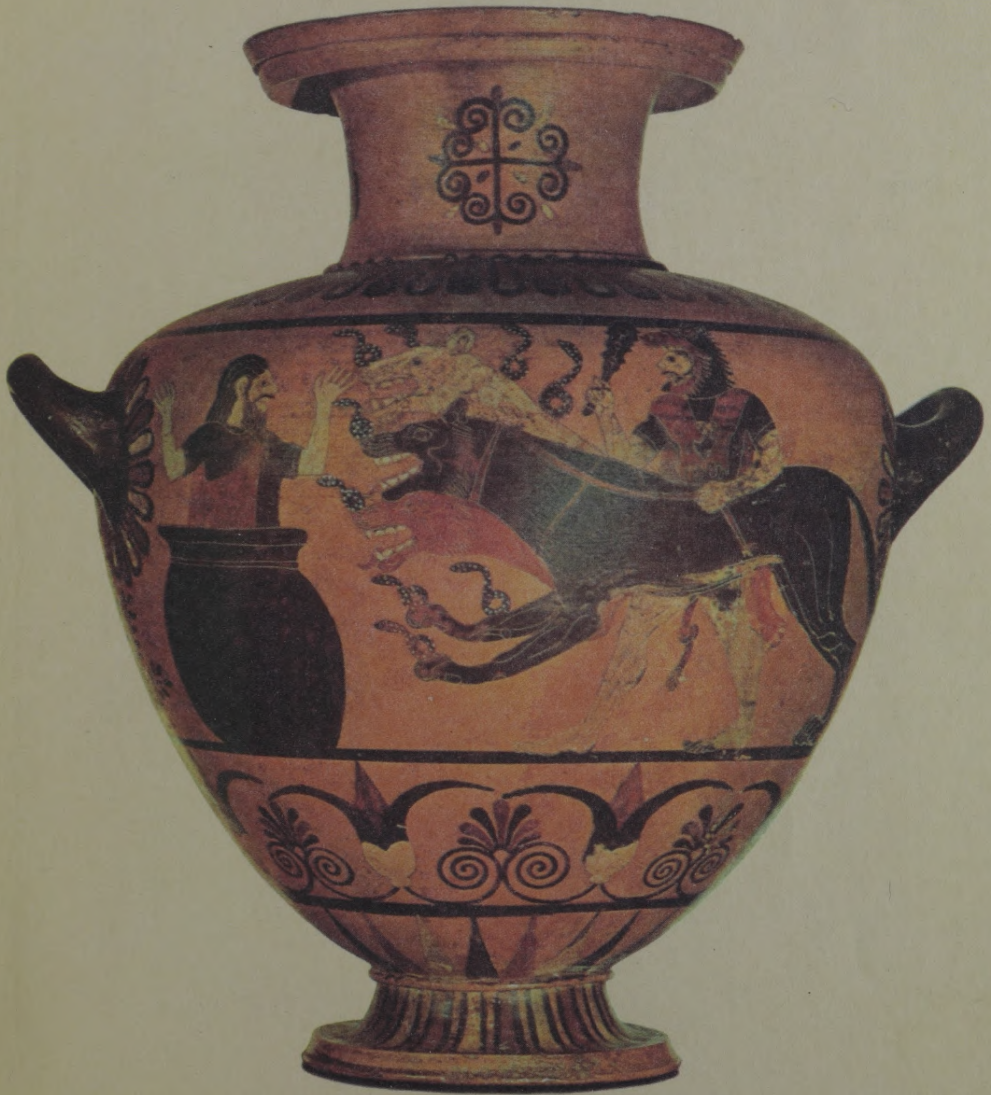
ANDRIS RUBENIS

SENĀS GRIEKĪJAS KULTŪRA

ZVAIGZNE ABC

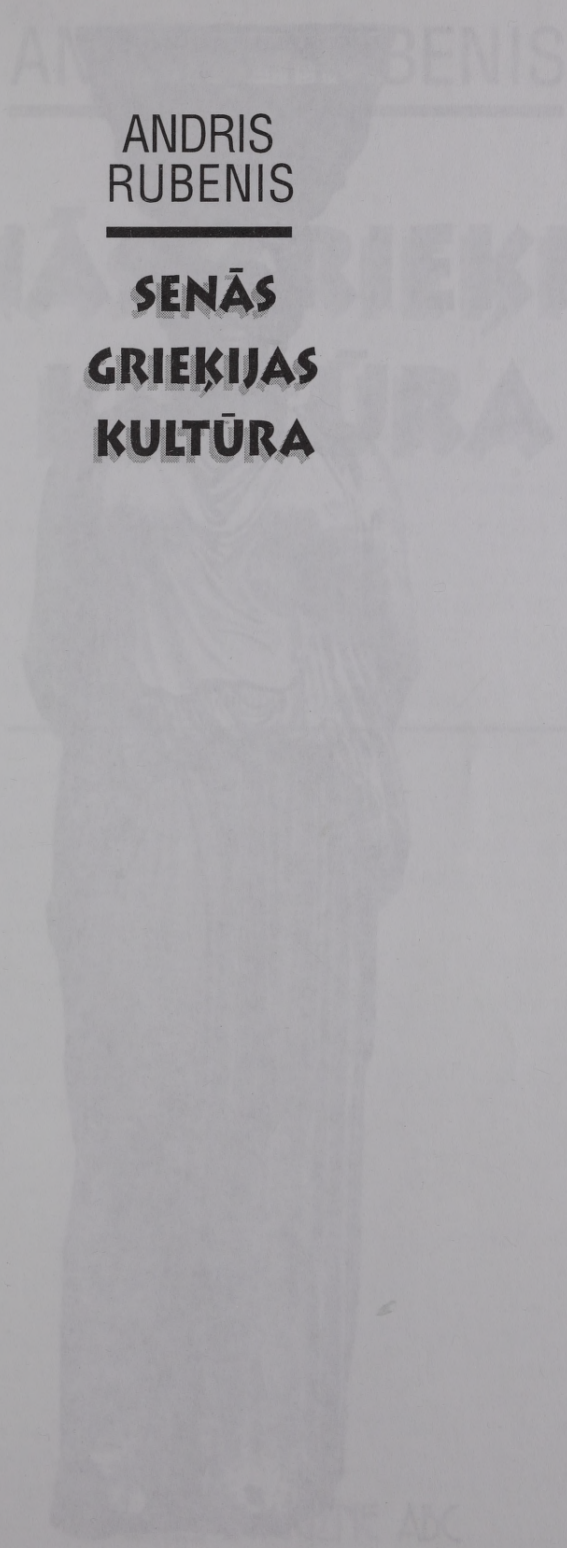

98-5
117

L
37

ANDRIS
RUBENIS

**SENĀS
GRIEKIJAS
KULTŪRA**

98-5

117

L
37

ANDRIS RUBENIS

SENĀS GRIEKIJAS KULTŪRA

Mācību līdzeklis

ZVAIGZNE ABC

Grāmata izdota
ar KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

Grāmatas mākslinieciskajai apdarei izmantotie attēli:

- uz 1. vāka – Apollona statujas fragments, VI/V gs. p.m.ē.;
- uz vāka muguras – *Kritijs*. Jauna atlēta statuja, apm. 480. g. p.m.ē.;
- uz priekšlapām – sengrieķu vāzes (augu valsts motīvi, apm. 540. g. p.m.ē.; Hērakla 12. varoņdarba motīvs, VI gs. p.m.ē. beigās);
- uz pēclapām – sengrieķu vāzes (brīža attēls. *Klazomenas*, VI gs. p.m.ē. otrā puse; "Afrodīte ar gulbi", apm. 490. g. p.m.ē.);
- prettitulā – viena no Atēnas tempļa kariatīdēm. *Atēnas*, apm. 540. g. p.m.ē.

Andris Rubenis

SENĀS GRIEĶIJAS KULTŪRA

Sengrieķu terminu un tekstu atveidojumu latviešu valodā
pārbaudījis *Harijs Tumans*

Izdevumā izmantoti autora personiskie
un apgāda arhīva ilustratīvie materiāli

Mākslinieks *Aldis Aleks*
Redaktors *Aivars Kļaviņš*
Tehn. redaktore *L. Vasiļevska*
Maketētājs *A. Eiduss*
Korektore *G. Rudzīte*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 105, Rīgā,
LV-1013. Reģistr. nr. 2-1060. Red. nr. S-132.

A/S "Poligrāfists",
K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.

SATURS

Ievads	7	Olimpiskais panteons	89
I. KRĒTAS UN MIKĒNU KULTŪRA	11	Varoņi	95
a. Krētas kultūra	12	d. Reliģiskā prakse	96
Sabiedriskā iekārta	12	Templis	96
Leģendas un kults	15	Lūgšana un upurēšana	99
b. Mikēnu kultūra	18	Zilēšana	103
c. "Tumšie gadsimti"	23	Delfi. Orākuls	104
II. GRIEĶU POLITISKĀ KULTŪRA	26	e. Mistēriju reliģija	108
a. Polisas veidošanās	26	Eleisinas mistērijas	108
✓ Veidošanās faktori	26	Dionisisms	112
Likumdošana	31	Orfisms	114
Solona reformas	34	f. Reliģija hellēnisma laikmetā	116
Agrīnās tirānijas	38	IV. GRIEĶU VĒSTURISKĀ DOMA	118
Kleistena reformas. Perikls	39	a. Kosmosa riņķojums	
✓ b. Polisas būtība	43	un vēsturiskums	118
c. Atēnu politiskā sistēma	48	b. Vēstures priekšnosacījumi.	
Valsts institūcijas	48	Logogrāfi	120
Iedzīvotāju sastāvs	53	c. Hērodots un Tūkidīds	123
d. Sparta kā polisas tips	57	V. GRIEĶU MĀKSLA	128
Iedzīvotāji	57	a. Mākslas izpratnes īpatnības	128
Politiskā struktūra	61	b. Māksla un sabiedriskā dzīve	133
e. Polisas morāle	64	VI. GRIEĶU LITERATŪRA	142
f. Valsts un tiesību teorijas		a. Literatūras vispārīgs	
aizsākumi	68	raksturojums	142
✓ g. Polisas krīze	69	b. Retorika	147
h. Hellēnisms	71	VII. GRIEĶU DRAMATURĢIJA	150
III. GRIEĶU RELIĢIJA	74	a. Teātris	150
a. Polisa un kults	74	Rašanās	150
Reliģija un valsts	74	Attīrīšanās	154
Reliģijas jēdziens	77	Četri teātra komponenti	158
b. Reliģijas attīstība	82	Iekārtojums	160
Pirmsolimpiskais periods	82	b. Traģēdija un komēdija	164
Olimpiskais periods	86	Traģēdija	164
Vēlīnais heroisms	88	Komēdija	169
c. Galvenie dievi un varoņi	89		

VIII. GRIEĶU ZINĀTNE 171

- a. Zinātne kā antīkās kultūras fenomens 171
- Zinātne kā darbības veids 171
- Pasaules izziņas specifika 173
- b. Grieķu zinātnes sasniegumi 177
- Dabaszinātnes 177
- Medicīna 181

IX. GRIEĶU DZĪVESVEIDS 184

- a. Verdzība un vergi 184
- b. Ekonomika un darbs 186
- Lauksaimniecība 186
- Amatniecība 189
- Tirdzniecība 193
- Attieksme pret darbu 195
- c. Armija un militārais dienests 196
- Karš un miers 196
- Hoplītu modelis 200
- d. Komunikācija 205
- e. Kalendārs 206
- f. Laulība, sekss, mīlestība 207
- Laulība 207
- Sievietes Spartā 214
- Sekss. Mīlestība 215
- g. Audzināšana un apmācība 218
- Kļūšana par cilvēku 218
- Audzinašanas formas 219
- Audzinašana Spartā 222
- h. Olimpiskās spēles 223
- i. Nāve un atvadas 226

X. GRIEĶU FILOSOFIJA 229

- a. Homērs. "Septiņi gudrie" 229
- b. Agrīnā dabas filosofija 232
- Filosofija kā teorija 232
- Tales 234
- Anaksimandrs 236
- Anaksimens 237
- Heraklīts 238
- c. Pītagors un pītagorisms 240
- Dzīve un darbība 240
- Pītagoriešu kopiena 241
- Skaitlis kā visa pamatprincips 243
- Ētika 244
- Kosmoloģija 246
- d. Eleāti 246
- Ksenofans 246
- Parmenīds 248

- Zēnons 250
- e. Empedokls un Anaksagors 251
- Empedokls 251
- Anaksagors 253
- f. Sengrieķu atomisms.
- Dēmokrits 255
- Esamība un neesamība. Atomi 255
- Ētika 257
- g. Sofisti 259
- Audzinašana un dzīve 259
- Sofistu darbība 261
- Pamatjēdzienu nozīmes maiņa 262
- Izziņas teorija 264
- Tikumiskā dieva atrašana 266
- Likumi un tiesības 269
- h. Sokrats 270
- Sokrata "lieta" 270
- Sokrata dzīve 272
- Jautājums "Kas tas ir?" 275
- Sevis izziņa un sokrātiskā neziņa 276
- Tikumība ir zināšanas 277
- Rūpes par dvēseli 278
- Sokrata prāva 279
- i. Platons 281
- Ceļš pie Sokrata 281
- Agrīnie dialogi 283
- Ideju teorija un ētika 285
- Ideālā valsts 291
- "Likumi" 296
- j. Aristotelis 297
- Dzīve un darbība 297
- Teorētiskā filosofija 298
- Mācība par dvēseli 300
- Praktiskā filosofija. Politika 301
- Praktiskā filosofija. Ētika 303
- k. Sokrata skolas 313
- Kirēnes skola 313
- Kiniķi 316
- l. Epikūrisms 320
- Filosofijas mērķis 320
- Augstākais labums 321
- Hēdonisms 322
- Baudas jēdziens 323
- Baudas izmantošana 324
- Atvasinātie labumi 327
- Dabas filosofija 328
- m. Skepticisms 329

IZMANTOTĀ LITERATŪRA 332

IEVADS

Skatot Eiropas kultūras šūpuli uz pasaules kartes, atklājas, ka ģeogrāfisko apmēru ziņā tas ir pārsteidzoši mazs. Senā Grieķija* bija visai neliels apgabals Vidusjūras baseinā, kas ietver sevī Balkānu pussalas dienvidu daļu, Egejas jūras salas un šauru zemes strēli Mazāzijas piekrastē, kā arī Krētu un Kipru. Visai sarežģītas ir Egejas jūras baseina kontūras, ko nosaka kalnainais reljefs. Sauszeme, iesniedzoties jūrā, veido sarežģītu mežģīņveidīgu rakstu – dziļus līčus, pussalas, zemesragus, kā arī milzīgu daudzumu lielāku vai mazāku salu. Līdzīga ir arī Mazāzijas piekraste, gar kuru izvietojušās salas: lielākās (Lemna, Lesba, Sama u.c.) – ziemeļos, mazākās (Roda u.c.) – dienvidos. Mazāk salu atrodas Balkānu pussalas rietumu daļā, taču tās ir lielākas.

* Senā Grieķija un Senā Roma veido t. s. antīko kultūru. Termins "antīks" ir veidots no latīņu valodas vārda *antiquus* (sens). Kā termins tas ieviesās viduslaikos, kad šo vārdu attiecināja uz visu to, kas attiecās uz iepriekšējā kultūras perioda vēsturi. Pēc tam kad tika atklātas vēl senākas kultūras, tas kļuva par sinonīmu klasiskajai senatnei, t. i., pasaulei, kuras ietvaros radās Eiropas civilizācija; tas ir jēdziens, kas nodala grieķu un romiešu kultūru no senajām Austrumu kultūrām.

Visā Balkānu pussalā tikai divās vietās reljefs ir līdzens un augsne auglīga – ziemeļos Tesālijā un dienvidos Lakonijā. Arī salās bija grūti nodarboties ar lauksaimniecību. Labvēlīgāki dabas apstākļi bija tikai Mazāzijas teritorijā.

Kalni un nabadzīgā augsne kopš seniem laikiem lika iedzīvotājiem apmesties krasta tuvumā, apgūt kuģniecību, izveidot attiecīgu sadzīvi un savdabīgu pasaules uztveri. Dabas apstākļu ietekmē izveidojās īpatnējas attiecības starp sauszemi un jūru, kas ietekmēja savstarpējos karus un tautu pārceļošanu. Jūra vispār bija grieķu kultūras virzītājspēks, kuģošanu pa to atviegloja stabili vēji vasarās. Savukārt kalni veicināja atsevišķu cilšu norobežošanu un stimulēja tieksmi uz autonomiju. Turpretim daudzās salas, starp kurām attālums ir nenozīmīgs, deva iespēju uzturēt samērā ciešus sakarus un pārceļot no vienas vietas uz otru. Kalni senatnē bija apauguši ar bieziem mežiem, taču jau filozofs Platons, kas dzīvoja 4. gs. p.m.ē., tos saistīja tikai ar savas bērības atmiņām. Tajos dzīvoja brieži, mežacūkas, pat Āfrikas lauvas.

Klimats Egejas jūras baseinā ir sauss, silts, subtropisks, taču kalni

nosaka diezgan lielas tā atšķirības dažādās vietās.

Grieķiju veido trīs – ziemeļu, centrālā un dienvidu – daļas, Egejas jūras salas, kā arī šīs jūras ziemeļu (Trāķija) un austrumu (Mazāzija) piekraste.

Peloponēsu (t.i., Pelopa – mītiskā Mikēnu Pelopīdu dinastijas ciltstēva – sala) veido centrālā plakankalne un tās nevienādās nogāzes, kuras aptver jūra. Pašu plakankalni, kas bija apaugusi ozolu mežiem, sauc par Arkādiju; senatnē tur dzīvoja lāči (*arkos, arktos* – lācis). Centrālajos apvidos savus ganāmpulkus ganīja gani. Izveidot lielākas politiskas apvienības traucēja kalni. Nozīmīgākās no nogāzēm – Mesēnija un Lakonija (vēlāk Sparta) – atradās pussalas dienvidos, tās vienu no otras nodalīja Taigetā kalnu grēda, kas bija apaugusi bieziem mežiem, kuros dzīvoja daudz meža dzīvnieku. Austrumu nogāze Argolīda sadalījās mazos kantonos (Korinta, Mikēnas u.c.), kur tika ierīkotas nelielas ostas. Ziemeļu nogāzi sauca par Ahaju. Rietumu nogāzē Elidā atradās Olimpijas ciemats.

Centrālo Grieķiju no Peloponēsas nodalīja divi līči, starp kuriem atradās kalnains zemes šaurums Istma, kas deva iespēju veiksmīgi aizstāvēties pret iebrucējiem. Centrālo daļu veidoja Atika (Atēnas un Eleisīna) un Boiotija, no kuras uz rietumiem atradās Delfi. Parnasa kalns, kas bija lielākais šajā apvidū, tika uzskatīts par Apollona mājvietu.

Ziemeļgrieķijā atrodas kalnu labirints, kura austrumu daļā bija izvietots otrais galvenais aizsardzī-

bas balsts – Termopilu pāreja (kalnu aiza).

Nozīmīgākās grieķu pilsētas un galvenā kultūras centra Atēnu iedzīvotāju skaits nepārsniedza divsimt līdz trīssimt tūkstošus cilvēku. Ražošana galvenokārt notika sīkās amatnieku darbnīcās, kur izmantoja gandrīz tikai roku darbu un pašus vienkāršākos darbarīkus (cirvi, zāģi u.c., kā arī viselementārākās mehāniskās ierīces). Taču šajā novadā dzima kultūra, kura iezīmēja vēlāko eiropeiskās attīstības ceļu, līdz ar to nosakot Rietumu kultūras specifiku. Tā nav zaudējusi savu nozīmi vēl mūsdienās, īpaši – ja runā par dramaturģiju, filosofiju, tēlotājmākslu un citām kultūras vērtībām.

Grieķi paši savu valodu nekad nesauca par grieķu valodu un sevi – par grieķiem (šis vārds ir atvasināts no romiešu dotā nosaukuma *graeci*). Vissenākos Grieķijas iedzīvotājus sauca par pelasgiem, taču grieķi tos neuzskatīja par saviem senčiem un neko nozīmīgu par tiem pavēstīt nevarēja. Tikai valodā un dažos ģeogrāfiskajos nosaukumos zinātnieki atklāj to eksistences pēdas. 3. gadu tūkstoša p.m.ē. beigās pelasgus nomainīja grieķu ciltis, taču vēl agrāk izveidojās un uzplauka Krētas salas civilizācija.

Mikēnu kultūras laikos grieķi, iespējams, dēvēja sevi par ahajiešiem. "Tumšo gadsimtu" laikā vai arī tikai to beigās ieviesās vārds "hellēni" (*hellēnoi*) un Hellāda, kas kļuva par apzīmējumu visai Grieķijai. Mūsdienās vārds Hellāda tiek lietots kā zemes apzīmējums, tāpat kā Francija vai Itālija. Taču senatnē nebija

Nikes templis Atēnu Akropolē. Ap 423. g. p.m.ē.

neviena, kas Hellādu dēvētu par "mūsu zemi". Toreiz Hellāda bija abstrakcija, līdzīgi kristietībai viduslaikos vai arābu pasaulei mūsdienās, jo senie grieķi nebija vienoti nedz politiski, nedz teritoriāli.

Vienlaicīgi grieķi apzinājās savu piederību vienotai kultūrai, kas gan nebija absolūts lielums. Pastāvēja atšķirīgi dialekti, politiskie režīmi,

religiskās paražas, nebija vienota arī vērtību skala. Taču salīdzinājumā ar kopīgajām iezīmēm šim atšķirībām no viņu viedokļa nebija izšķirīgas nozīmes. Visi izmantoja vienotu alfabētu – sistēmu, kas vairs nesa-stāvēja no zīlēm, bet no vienkāršām skaņām. Tāpēc jebkuru, kuram grieķu valoda nebija dzimtā, viņi ar laiku sāka uzskatīt par barbaru –

cilvēku, kura valoda ir neskaidra un skan: "Bar-bar-bar." Par mazvērtīgiem ļaudīm uzskatīja ne tikai skitus, bet arī fenīciešus, ēģiptiešus u.c.

Pārsteidzoši strauji, it īpaši uz tā laikmeta pārējo reģionu lēnīgās evolūcijas fona, ir arī grieķu kultūras uzplaukuma tempi, kas laika ziņā ietver apmēram trīssimt gadu ilgu periodu. Ap 800. g. p.m.ē. grieķi dzīvo visai nelielā teritorijā Vidusjūras baseinā, taču ap 500. g. p.m.ē. tie jau apdzīvo visu Vidusjūras piekrasti līdz pat Spānijai, Āfrikai, Krimai; sākotnēji grieķi veido mazas lauku kopienas ar tām raksturīgo dzīves stilu, turpretim minētā perioda beigās Grieķijā ir milzums mazu pilsētu ar savu tirdzniecību, naudu, augstu dzīves līmeni; agrīnā grieķu politiskā struktūra ir vienkārša, pat primitīva (dominējošais elements tajā – zemieki, no kuriem maz atšķiras aristokrāti, un maz ir arī vergu), bet vēlākos laikos valda tādas politiskās struktūras kā monarhija, tirānija, oligarhija, aristokrātija, demokrātija; perioda sākumā grieķiem nav nedz savu tempļu, nedz teātru, nedz stadionu, toties vēlākos laikos tiek radīts milzīgs skaits sabiedrisko celtnu, izveidojas savā nozīmē un dziļumā nepārvērtējama filosofija, māksla, literatūra.

Īpaši jāuzsver tas, ka senie grieķi ir ne tikai pārmantojuši un attīstījuši, pielāgojami savām vajadzībām un paceldami jaunā pakāpē, iepriekšējo kultūru izstrādāto mantojumu (piemēram, reliģijas, amatniecības vai rakstības sfērā), bet arī radījuši

tādas kultūras formas un darbības virzienus, ko iepriekšējos gadsimtos nepazina nedz citas tautas, nedz arī viņi paši, proti, filosofiju, zinātņi, vēsturi, literatūru u.c. Taču pats lielākais viņu "atklājums", ar ko organiski saistīti visi pārējie, ir polisa, t.i., savā būtībā jauns civilizācijas tips, kuru nepazina nedz Tuvie, nedz Tālie Austrumi. Grieķu, tāpat kā vēlāk romiešu, kultūras centrālā ass ir politiskā sfēra, ap kuru veidojas, aug un izvēršas plašumā visa pārējā kultūras daudzveidība, visa dzīve kopumā.

Izprast Seno Grieķiju tās veselumā nozīmē pirmām kārtām atklāt un norādīt uz tās pamatstruktūrām, to dominanti, kas veido veselo un padara to par veselumu, nevis par elementu sajaukumu vai daļu konglomerātu. Tas arī ir šā darba uzdevums – dot apjēgu par vienu no Eiropas civilizācijas stūrakmeņiem kā īpašu fenomenu ar tam atbilstīgo uzvedības modeli, domāšanas veidu, dzīves stilu.

Senās Grieķijas vēsturi pieņemts iedalīt šādos periodos:

♦ arhaika – 800./750.–500. g. p.m.ē., kad Grieķija nostiprinājās politiski un ģeogrāfiski;

♦ klasika – V un IV gs. p.m.ē., kuru dēvē arī par neatkarīgo polisu periodu, kad tika gūta uzvara pār Persiju un radīti augstākie sasniegumi kultūras sfērā;

♦ hellēnisms – no Aleksandra Lielā laika līdz brīdim, kad Vidusjūras austrumu daļu iekaroja romieši.

I. KRĒTAS UN MIKĒNU KULTŪRA

Senās Grieķijas kultūra, protams, neradās tukšā vietā. Tai ir sava ilga priekšvēsture – sarežģīta un daudzus gadījumos neskaidra. Arheoloģiskie atklājumi XIX un XX gadsimtā tomēr dod mums iespēju ielūkoties galvenajos šā reģiona attīstības posmos.

VI–IV g. tūkst. p.m.ē. Balkānos un tiem tuvējās (mūsdienu Grieķijas, Bulgārijas, Rumānijas, Albānijas u.c.) teritorijās jau pastāvēja agrīnās zemkopju (apgleznotās keramikas) kultūras, kurām izdevās pieradināt gandrīz vai visus mums pazīstamos mājdzīvniekus, izņemot zirgu. Tās veidoja 10–15 vai pat 20–25 tūkst. cilvēku lielas apmetnes ar attīstītu amatniecību. Arheoloģiskie materiāli liecina, ka šeit bija izgudrota pat rakstība (vēl pirms šumeriem), kaut arī tā kalpoja tikai kulta vajadzībām (atšķirībā no šumeriem). Mūsdienās gan nav zināms, kas tā bija par tautu un kādai etniskai grupai tā piederēja.

Ap 2500. g. p.m.ē. daudzās Egejas jūras salās un kontinentā radās pirmās valstis, lieli metalurģiskie centri, attīstījās keramika, pirmo reizi amatniecībā izmantoja podnieka ripu. Progresēja arī lauksaimniecība – tika audzēti kultūraugi – mieži, vīnogas, olives. Pieauga sakari starp dažādām šā reģiona daļām,

izplatījās tehnika un jaunais kultūras jomā. Taču arheoloģiskie materiāli, kas attiecas uz šo laikmetu, neizgaismo šā perioda politisko vēsturi, kā arī sociālo attiecību raksturu. Līdz pat šai dienai vēl nav atšifrēta arī senākā rakstības forma – lineārā rakstība A, kas radusies Krētas salā. (Lineārā rakstība A un B – rakstība, ko izmantoja mīnojieši un mikēnieši bronzas laikmetā Krētā un Grieķijā atšķirībā no iepriekšējās hieroglifu rakstības; lineāro rakstību B 1952. gadā atšifrēja M. Ventriss kā grieķu valodas agrīno formu, kuru lietoja apmēram 1500.–1100. g. p.m.ē.)

Šīs kultūras attīstību kontinentālajā Grieķijā pārtrauca indoeiropiešu cilšu iebrukums no ziemeļiem. Ap 2300. g. p.m.ē. te parādījās ciltis, kas, iespējams, dēvēja sevi par ahaļiešiem. Pamatiedzīvotāji tika daļēji izstumti vai iznīcināti, daļēji – asimilēti. Turklāt agresīvie iekarotāji atradās uz zemākas attīstības pakāpes.

Tas noteica kā ekonomiskās, tā arī kultūras vēstures atšķirības, kas vērojamas Krētas salā un kontinentālajā Grieķijā. Krētas kultūras pēdas pirmo reizi uzgāja arheologs H. Šlīmanis XIX gs. 80. gados. Dažus gadus pēc Šlīmaņa nāves (1900)

a. KRĒTAS KULTŪRA

Sabiedriskā iekārta

Lielā Māte. Vairāk nekā 7000 gadu vecā skulptūra atrasta netālu no Spartas

angļu zinātnieks A. Evanss uzsāka izrakumus Krētas senākajā pilsētā Knosā, kur atklāja milzīgas pils – pēc lieluma tā bija gandrīz pilsēta – paliekas (vēlāk šādas paliekas atklāja arī citos Krētas salas nostūros).

Krētas salu bronzas laikmetā apdzīvoja mīnojieši (no angļu *Minoans* – leģendārā valdnieka Mīnoja vārda). Tie bija pirmie civilizētie eiropieši (ap 3400. g. p.m.ē. viņi pirmie Eiropā sāka iegūt bronzu), kuriem bija raksturīgs augsts dzīves līmenis, materiālā kultūra kopumā. Ap 2000. g. p.m.ē. sākās straujš urbanizācijas process, auga pilsētas, tika izbūvētas pils – Knosas, Mallijas, Faistas u.c. Iznīcinājuši pirātus Vidusjūrā, mīnojieši uzbūvēja tirdzniecības floti un sāka aktīvi tirgoties. Iespējams, ka Krēta šai laikā (augstākais uzplaukums – XVIII–XV gs. p.m.ē.) bija vairāku valstu apvienība, kuras priekšgalā atradās ievērojamākais centrs Knosa, kas kontrolēja Egejas jūras dienvidus un daudzas salas.

Šī civilizācija atšķīrās no Ēģiptes un Mezopotāmijas ar to, ka tā veidojās nevis kādas upes ielejā (t.s. potāmiskās civilizācijas), bet uz salas, proti, tā izveidojās par jūras braucēju kultūru. Zemkopības un lopkopības produkcija pārsniedza pašu vajadzības. Tāpēc tika eksportēts vīns, vilna, graudi, olīveļļa u.c. lauksaimniecības produkcija. Mīnojieši auglīgos apvidos ierīkoja pils, kur savāca un sadalīja produkciju. Attīstījās maiņas un naudas tirdzniecība. Saražoto labumu inventarizācija veicināja rakstības attīstību un saimniecisko darījumu "grāmatu" ieviešanu. Ekonomika koncentrējās pilīs, kas kļuva par sociālās dzīves cent-

riem (piemēram, šumeriem tā koncentrējās tempļos; turpretim ēģiptiešiem visa dzīve bija saistīta ar kapeņu un piramīdu celtniecību, t.i., ar aizkapa kultu). Pils – politiski centralizētas varas veids, kurai, iespējams, bija monarhistisks raksturs. Mīnojiešu kultūra bija miermīlīga (antimilitāra). Valsts iekšējā stabilitāte un izolācija neizraisīja nepieciešamību celt aizsardzības būves. Tikai grieķu civilizācijas ielaušanās no ārpuses noteica Krētas civilizācijas bojāeju.

Jānorāda, ka pils bija gājušas bojā jau ap 1700. g. p.m.ē. kādas dabas katastrofas rezultātā, taču tā neietekmēja kultūru. Tika uzbūvētas jaunas pils, kuras uzcēla uz veco drupām, paceļot jaunā līmenī iepriekšējo kultūras tradīciju. Piļu arhitektūra principā nemainījās (vecās pils ietilpa jaunajās kā to elementi). Taču pēc piļu sabrukuma ap 1450. g. p.m.ē. (iespējams, katastrofālā vulkāna Santorīna izvirduma rezultātā Tēras salā, kas atradās 120 km uz ziemeļiem Egejas jūrā) sala nokļuva grieķu valodā runājošo mikēniešu kontrolē. Krēta pārvērtās par ahajiešu provinci.

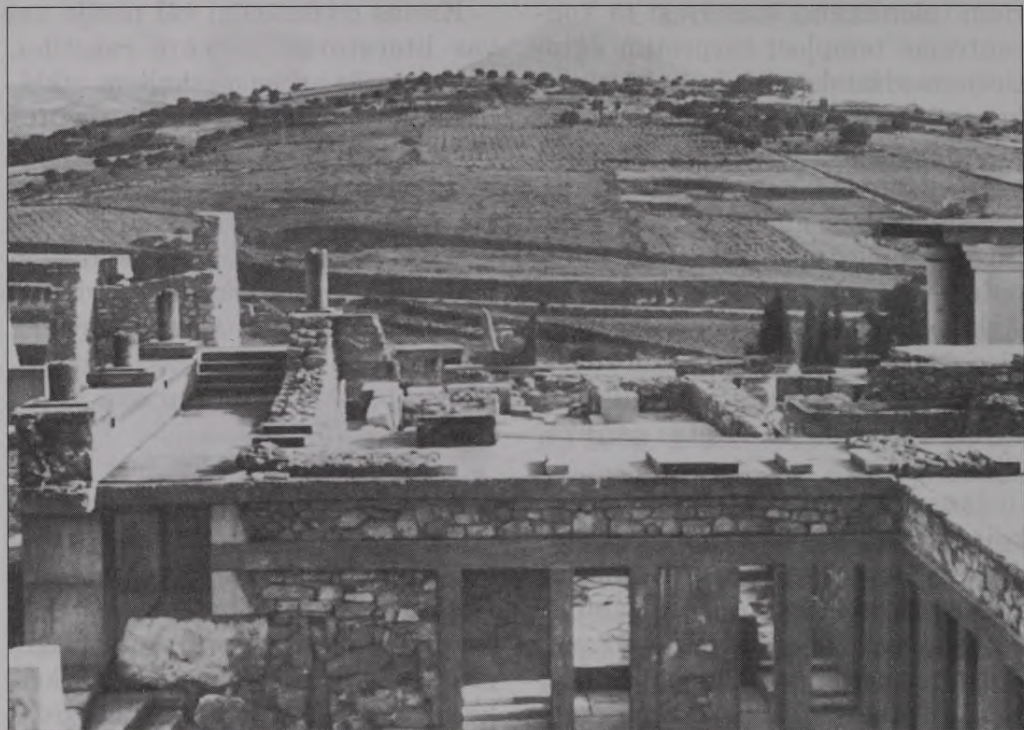
Mīnojiešu valsts priekšgalā atradās valdnieks – *wanaka* (gr. *anaks*), kas gan koncentrēja sevī zemes pārvaldnieka funkcijas, gan uzstājās kā dievišķo spēku nesējs. Vienā personā apvienojās valdnieks un augstākais priesteris, kam bija jānodrošina miers sev un līdz ar to arī visai salai. Tika uzskatīts, ka tas, līdzīgi citiem Tuvo Austrumu valdniekiem, atradās tuvās attiecībās ar dieviem un kosmosu.

Krētas civilizācijai vēl nebija savas literatūras. Lineāro rakstību, spriežot pēc arheoloģiskajiem atklājumiem, izmantoja tikai ļoti šaurā sfērā – piļu grāmatvedībā. Nav atrasta neviena epitāfija, neviena dzejas epigrama, neviena rinda, kas būtu veltīta dieviem. Tūkstošiem plāksnīšu ar tekstiem – vienīgi piezīmes par saimniecisko darbību, ko gadu no gada veica rakstvežī. Visa reliģiskā un vēsturiskā tradīcija tika nodota mutiski.

Toties šai civilizācijai bija augsti attīstīta keramika (ornamentā dominēja likloču un augu motīvi, kā arī jūras ainavas, tas diez vai bija saistīts ar kultu) un piļu arhitektūra (par pilīm tās var saukt tikai nosacīti; tas bija celtnu komplekss, kas organizējās ap vienotu centru – pagalmu).

Krētas arhitektūra nepazīna tik stingrus kanonus, kādi raksturīgi, piemēram, Senās Ēģiptes arhitektūrai, taču arī tai bija savas likumsakarības. Piļu centru veidoja plašs taisnstūrveida pagalms, ap kuru vairākos stāvos izvietojās dažādas telpas, kuras savienoja daudzveidīgas pārejas un kāpnes. Daļa telpu bija domāta kā dzīvojamās istabas un parādes zāles; noliktavas, amatnieku darbnīcas un citas palīgtelpas atradās pils perifērijā. Pilīm vienmēr bija vairākas izejas, turklāt, kā liecina drupas, celtnu fasādēm liela vērība netika piešķirta.

Daudzveidīga bija piļu iekšējā apdare. Telpas apgaismoja īpatnējas ierīces, tā saucamās gaismas akas – šauri pagalmiņi, kas cauruda visus stāvus no augšas līdz apakšai. Ap

Knosas pils. Skats no dienvidu puses

pagalmiem parasti bija kāpnes, kas balstījās uz kolonnām. Krētiešu kolonnas bija īpatnējas – tās paplašinājās nevis uz apakšu, bet uz augšu (veidotas no koku stumbriem, kas novietoti ar resno galu uz augšu). Kolonnas balstījās uz akmens pamata un tika rotātas ornamentiem. To forma bija īpatnēji dinamiska. Pašas celtnes izvietojās kalnu nogāzēs, dabiski un cieši saplūstot ar apkārtējo vidi, ainavu.

Visiespaidīgākā pēc sava lieluma un labiekārtojuma bija Knosas pils ar četru līmeņu grīdām; tās daļām bija no viena līdz trim (vai pat pieciem) stāviem, kurus savā starpā savienoja daudzas kāpnes, koridori

u.c. arhitektoniskie elementi. Pils, kurā bija apmēram 1500 istabu ar daudziem logiem, aizņēma 1,74 ha lielu platību. Tā spēja sevī uzņemt visu, kas valdniekam un valsts pārvaldei varētu būt nepieciešams. Te bija lielas pagrabtelpas, kurās glabājās graudi, eļļa, vīns, dārglietas (Krētā, šķiet, naudas nebija), baseins un pieņemamās telpas, kā arī telpas apkalpojošajam personālam.

Krētas pilim vispār raksturīgs arī augsts sanitārās iekārtotības līmenis: tajās bija speciālas vannas telpas, attīstīta kanalizācijas sistēma un ūdensvads, kas piegādāja dzerramo ūdeni. Knosas valdnieks savos apartamentos pa ūdensvadu varēja

Statuete "Dieviete ar čūskām" no Knosas.
Ap 1600. g. p.m.ē.

saņemt gan aukstu, gan karstu ūdeni, pili bija pavisam mūsdienīgas tualetes ar terakotas klozetpodiem un skalojamām kastēm. Tīrais ūdens un notekūdeņi tecēja pa standarta terakotas caurulēm ar līdzinām savienojuma vietām; to diametrs bija 15 cm, garums – 75 cm (vēl mūsdienās pils kanalizācijas sistēma nav aizsērējusi un var darboties).

Neatņemams piļu elements bija freskas, kurās attēloja ainas no pils dzīves, ainavas u.tml. Krētā nepazīna monumentālo skulptūru, taču plaši izplatītas bija nelielas statuetes un ciļņi. Cik var spriest, piļu freskās netika attēloti valdnieki. Tāpēc daži pētnieki runā par valdnieka

un tautas tuvumu, par demokrātijas iezīmēm to attiecībās. Zīmīgi, ka Knosas pils netika norobežota no pārējām pilsētas daļām ne ar kādām aizsardzības ierīcēm.

Augsts stāvoklis bija Krētas sievietēm, kuras bija samērā brīvas. Nelielās, slaidās un graciozās krētietes sargāja savu balto sejas ādu no saules un nēsāja īpatnējas cepurītes. Dāmu vestītēm bija īsas piedurknes un dziļš dekoltē, bet dāmu krūtis atsedza divi apaļi izgriezumi, ap vidukli bija cieši sažņaugta korsete. Sievietes lietoja eļļas, pūderi un krēmus.

No Krētas nāk arī vairāki mūzikas instrumenti – flauta, trompete u.c.

Leģendas un kulta

Runājot par Krētas kultūru, nevar neminēt leģendārā valdnieka Mīnoja vārdu, kura galvenā rezidence atradās Knosā. Mīnojs saskaņā ar leģendu bijis paša Zeva dēls, kas ik pēc deviņiem gadiem no tā ieguvis savas varas apstiprinājumu. Viņa māte bijusi fenīķiešu valdnieka meita Eiropa, kuru Zevs vērsa izskatā nolaupijis. Eiropa pastaigājusies pa pļavu pie jūras, un Zevs parādījies viņai balta vērsa izskatā. Eiropa izrotājusi to ar ziediem, jo dzīvnieks bijis lēnīgs un rāms. Viņa nolēmusi pavizināties; taču, tikko sākusi to darīt, tā vērsis meties jūrā un aizpeldējis uz Krētu, kur pārvērties par ērgli (vienu no savām hipostāzēm) un ar varu ieguvis Eiropu. Eiropa viņam dzemdējusi divus vai – pēc citas versijas – trīs dēlus: Radamantu,

Mīnoju un Sarpedonu. Kad Mīnojs pieaudzis, viņš ieguvis varu pār Krētu, un brāļiem salu vajadzējis pamest. Radamants sākumā apmeties Boiotijā, kur kļuvis par Alkmenes – Hērakla mātes – otro vīru; vēlāk dievi viņu pārnēsuši uz leģendāro Svētlaimīgo (Elisejas) zemi, kas atradusies pasaules rietumu malā, kur dārzos bijis mūžīgs pavašaris. Pēc citas versijas, tā bijusi neliela pazemes valstības daļa, kurā dzīvojuši varoņi un taisnīgi cilvēki (Kadms, Menelājs u.c.). Radamants kļuvis par pirmo no varoņiem, kuram dievi dāvājuši nemirstību. Sarpedons apmeties Likijā (Mazāzijas dienvidos).

Kļuvis par valdnieku, Mīnojs iedzīvotājiem dāvājis likumus, kurus tie iepriekš nepazina. Antīkie autori (Aristotelis, Strabons) dēvēja viņu par vienu no senākajiem likumdevējiem, no kura daudz ko aizņēmies cits slavens spartiešu likumdevējs – Likurgs un romiešu valdnieks Numa Pompilijs. Senatnē cilvēki bija pārliecināti, ka Mīnojam šos likumus iedvesis pats Zevs.

Mīti vēstī, ka Mīnojam visu mūžu neveicies. Neveiksmes sākušās ar to, ka viņa sieva valdniece Pāsifaja – saules dieva Hēlija un slavenās burves Kirkes māsa – iedegusies kaislībā pret skaisto un vareno vērsi, kuru Mīnojs bija saņēmis kā dāvanu no Poseidona un kuru dzērumā bija solījis tam par godu upurēt. Savu solījumu Mīnojs neturējis. Lielisko dzīvnieku viņš pievienojis saviem ganāmpulkiem un mēģinājis dievu apmānīt, upurējot tam citu dzīvnieku. Šāda rīcība sadusmojusi Poseidonu,

un viņš atmaksājis Mīnojam, liekot Pāsifajai meklēt ar vērsi tuvību. (Saskaņā ar citu versiju Poseidons uzsūtījis vērsim trakumu, un tas sācis iznīcināt Krētas iedzīvotājus; viens no Hērakla divpadsmit varoņdarbiem – šā vērša nomierināšana.) Pret dabisko tieksmi valdniecei īstenot palīdzējis slavenais atēniešu mehāniķis un skulptors Daidals, kas aizbēdzis uz Krētu, jo dzimtenē bija izdarījis smagu noziegumu. Viņš Pāsifajai izgatavojis govus izbāzeni, kas izskatījies gandrīz kā īsts dzīvnieks (tas bijis veidots no koka, kas apvilkt ar ādu). Valdniece ierāpusies tajā un apmierinājusi savu tieksmi. No šīs savienības radies šausmīgais briesmonis Mīnotauris (burtiski "Mīnoja vērsis") – cilvēks ar vērša galvu, cilvēka ķermeni (pretējā savienojumā nekā kentauram) un kanibālistiskām tieksmēm. Lai noslēptu to no cilvēkiem, Daidals pēc Mīnoja pavēles uzcēlis labirintu, kurā Mīnotauris ticis nometināts uz mūžu. Starp citu, vārda "labirints" izcelsme ir ļoti arhaiska; tas saistīts ar vārdu *labris*, kas nozīmē abpusēju cirvi ar diviem asmeņiem (dubultasmens) – svarīgu Krētas reliģisko simbolu, maģisko varas iemiesojumu, kas asociējas ar dievišķā vērša tēlu vai arī ar Lielo Māti. Īespējams, ka sākotnēji par labirintu dēvēja arī sarežģīto Knosas pili, ieslodzījuma vietu, vai arī laukumu rituālajām dejām.

Ar šo mītu saistīts arī stāsts par Tēseju un Ariadni. Atēniešiem bijis jāmaksā Mīnojam nodevas – katru gadu viņi sūtījuši tam septiņus jaunekļus un septiņas meitenes, kuras Mīnotauris aprijis. Atēnu varonim

Tēsejam izdevies Minotauru nogalināt un pašam izkļūt no labirinta ar diegu kamola palīdzību; Tēsejs piestiprinājis pavedienu pie ieejas un tad pakāpeniski atritinājis kamolu, dodoties uz labirinta centru. Šo paņēmieni viņam pateikusi priekšā Mīnoja meita Ariadne, kurai to pavēstījis Daidals.

Par Krētas reliģiju zināms maz. Galvenā loma bija ar Lielās Mātes kultu saistītajām sieviešu dievībām (par to liecina statuetes, upurēšana, svētais dubultais cirvis), ko pielūdza klintīs veidotās svētnīcās, kas atradās kalnu virsotnēs, alās, kas bieži kalpoja par upurēšanas vietām. Uz altāriem zem klajas debess upurēja puķes, zaļojošus koku zarus, zivis, augļus, graudus, vīnu, medu, magones, apģērbu (bet ne siltasiņu dzīvniekus). Ilgu laiku tika uzskatīts, ka Krētā nav bijis īpašu tempļu. 1979. gadā grieķu arheologi atrada nelielu templi, kas bija sagruvis 1700. g. p.m.ē. zemestrīcē. Tur tika atklātas arī visas pazīmes, kas liecina par dzīvnieku upurēšanu (tika atrasts arī nazis), kā arī atrasts apmēram astoņpadsmit gadu veca vīrieša skelets. Iespējams, ka tur notika cilvēku upurēšana. Senajā Krētā nebija tipiski lieli grieķu altāri, uz kuriem zem klajas debess tika sadedzināti upurējamie dzīvnieki, un arī māju priekšā nebija taisnstūrveidīgo grieķu pavardu. Tikai dorieši, kas salā ieradās apmēram 1200.–1000. g. p.m.ē., cēla mājas ar šādu pavardu un tempļu priekšā ierīkoja upurvietas.

Daudzas Krētas dievietes bija grieķu dieviešu pirmtēls. Piemēram,

Tēsejs un Minotauri. Kilika iekšpuses apgleznojums. Ap 420. g. p.m.ē.

uz daudzām gleznām un gredzeniem redzama dieviete ar vairogu – uzskatāms Atēnas prototips; citi pieminēti attēlo dievieti kalna virsotnē, starp divām lauvām (Artemīda?) vai ar balodi (Afrodīte?). Arī valodā atspoguļojas zināma ģenētiska saistība starp mīnojiešu un grieķu pielūgtajām dievībām: *Are* (gr. *Ares*), *Diwo*, *Diwe* (gr. *Zeus*), *Diwonusoja* (gr. *Dionysos*), *Era* (gr. *Hera*), *Posedao* (gr. *Poseidon*), *Potinia* (gr. *Potnia*) u.c.

Krētā pielūdza galvenokārt sieviešu dievības, un sievietes bija arī priesterienes. Sieviešu dievību kults saistīts ar htonisko (gr. *chtōnos* – zeme) dzīvnieku – to, kas asociējas ar zemi, ražības spēkiem, auglību,

dzimšanu, dzimumdzīvi un kas vienlaicīgi atrodas aizkapa valstības priekšā, – kultu. Dievietes partnerim (vērsim, leopardam) bija pakārtota loma. Htoniskās dievības savā būtībā ir ambivalentas – tās izsaka auglību, dzimšanu, dzīvību un vienlaicīgi arī nāvi.

Grieķu klasiskā perioda dievietes Artemīda, Afrodīte u.c. saglabā daudzas senās auglības dievietes īpašības. Klasiska veģetācijas, auglības dieviete grieķu reliģijā, kas vienlaicīgi bija arī viena no galvenajām htoniskajām figūrām un mirušo pasaules valdnieces Persefones māte, ir Dēmetra, kas saistīta ar Lielās Mātes kultu. Pazaudējusi savu meitu Persefoni, kuru nolaupijis dievs Aīds, Dēmetra nodevusies skumjām un bēdām; tādēļ zeme pārstājusi dot augļus un iestāties bads. Pēc Zevas lēmuma, kurš nevēlējies pasaules bojāeju, Persefoni katru gadu bijis jāatgriežas pie mātes, ar kuru kopā tā pavadījusi divas trešdaļas gada. Šai laikā daba plauka un deva augļus. Vienu trešo daļu gada tā pavadījusi kopā ar Aīdu mirušo valstībā.

Ar htoniskajām dievībām saistītas arī likteņa dievietes Aīsa un Moira, kuras cilvēka dzimšanas brīdī noteica tā nāves stundu, t.i., vienlaicīgi simbolizēja dzimšanu un nāvi. Arī erīnijas un giganti dzimuši no asinīm, kas uzpilējušas uz zemes no Urānam nogrieztā dzimumlocekļa. Afrodīte savukārt dzimusi no jūras putām, kas izveidojušās ap jūras viļņos peldošo Urāna dzimumlocekli, no kura iztecēja asinis un sperma. Arī Ariadne saistīta ar nāves tēmu: labirints –

nāve; pavediens – dzīvība un tās turpināšana.

Krētas senajā reliģijā auglības ciklu noteica Lielās Mātes stāšanās dzimumattiecībās ar vērsi (sauļi). Tāpēc svarīga loma bija arī vērsa kultam (sastopami daudzi no visdāzādākajiem materiāliem – māliem, akmens, sudraba, ziloņkaula u.c. – darināti šā dzīvnieka attēli), kura populārākais simbols ir ragi. Svarīgs reliģisks rituāls bija tauromahija – bīstamas cilvēka un vērsa sacensības (to jēga gan ir neskaidra; nav saprotams, piemēram, kas bija upuris). Praktizēja arī cilvēku upurēšanu Lielajai Mātei.

b. MIKĒNU KULTŪRA

Mikēnas (*Mycenae*) bija pilsēta, ar kuras vārdu apzīmē bronzas laikmetu Grieķijā, mikēnieši (angļu *Mycenaeans*) – tauta, kas apdzīvoja tās austrumu un dienvidu daļu un tai tuvējos rajonus. Viņi paši, domājams, dēvēja sevi par ahajiešiem, kuru senči ienāca Grieķijā 3. g. tūkst. p.m.ē. beigās, kā rezultātā sāka izplatīties mikēniešu keramika un indoeiropiešu valoda. Ap 1450. g. p.m.ē. mikēnieši pakļāva sev Krētas salu un sāka kontrolēt tirdzniecību Vidusjūrā. Galvenās Krētas un Mikēnu kultūru atšķirības nosaka tas, ka pēdējās nesēji ir indoeiropieši.

Mikēnas kultūras ziņā daudzos aspektos ir tuvas Krētai, tās atšķiras no Krētas ar stingrāku, skarbāku arhitektūru, lielākiem apgleznojumu laukumiem. Krētas pilsētās nebija cietokšņu sienu un militāru nocietinājumu – valsts paļāvās tikai

Lauvu vārti Mikēnās

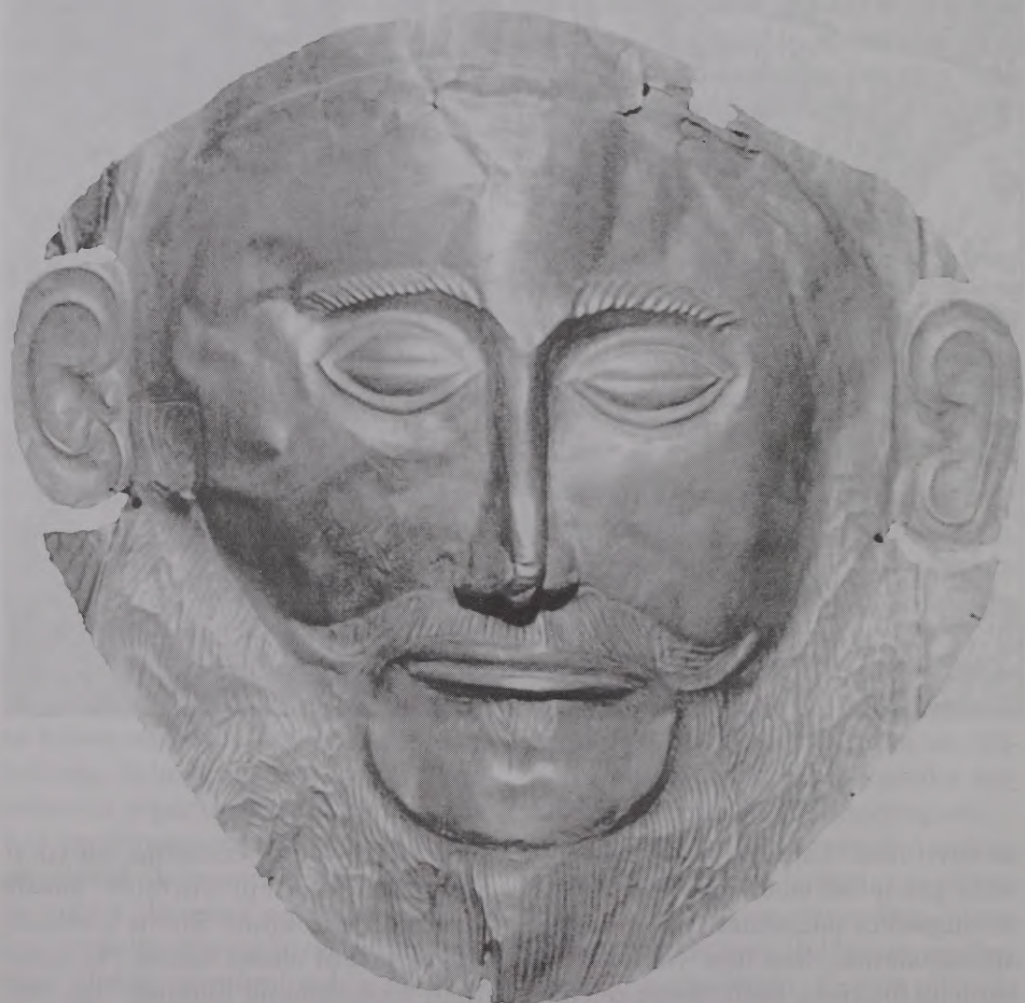
uz savu floti. Turpretim Mikēnu pilsētas jau ir īsti cietokšņi. Tās būvēja uz augstiem pakalniem, un pilsētas apjoza sienas, kas bija veidotas no akmens blūkiem. Šādu sienu celtniecību, kas norāda uz militārās agresijas draudiem, grieķi nosauca par

ciklopisku – viņi uzskatīja, ka tikai gigantiskie ciklopi varējuši pacelt tik lielus akmeņus. Sienu biezums bija aptuveni astoņi metri. No vareniem kaļķakmens blokiem bija veidoti tā saucamie Lauvu vārti, kas veda uz mikēniešu akropoli (Mikēnu

pils vārtu pārliktnis svēra 20 t); virs vārtiem bija novietoti divu lauvenu reljefi (vienīgais pilnīgi saglabājies monumentālās skulptūras paraugs šajā kultūrā). Mikēnas ir arī valdnieka Agamemnona pilsēta (viņa pretinieka Priama pilsēta Troja atradās Mazāzijā).

XVI gs. p.m.ē. beidzās galma civilizācijas veidošanās. Šīs kultūras centri bija nelieli piļu kompleksi

Mikēnās, Pilā, Tēbās u.c. Galms bija galvenais reliģiskais, politiskais, administratīvais un ekonomiskais centrs ar valdnieku – *wanax* – priekšgalā, kas koncentrēja sevī visus varas un suverenitātes elementus, nosakot visu militāro un politisko dzīvi (viņš sekoja, lai tiktu ievērots kalendārs, izpildīti rituāli utt.). Par spēcīgu valdnieka varu liecina ne tikai pilis, bet arī kupolveidīgās kapenes.

Kāda Mikēnu valdnieka sejas zelta maska, kuru H. Šlimanis maldīgi nosauca par Agamemnona masku

Līdzās valdniekam atradās *lawagetas* ("kungs vadītājs" – iespējams, dižciltīgo vadonis) – pēc valdnieka otrā persona valstī. Lavagets bija augstākais ierēdnis, augstākā amatpersona galma administrācijā – pārvaldnieks, līdzīgs austrumu vizīram. Senie avoti min arī vārdu *basileus* (ar to vēlāk Grieķijā apzīmēs valdniekus), kas attiecas uz personām ar neskaidru sociālu statusu (iespējams, ka tie bija ierēdņi, kuri pārvaldīja noteiktus reģionus vai pilsētas). Tauta sadalījās divās daļās – karotājos (*laos*) un parastajos ļaudīs (*damos*).

Pilis kā galvenie sabiedriskā organisma elementi veidoja valsts sistēmu, kas bija sasniegusi noteiktu centralizācijas pakāpi. Visu sabiedrisko dzīvi kontrolēja amatpersonas – galminieki, rakstveži, uzraugi. Pilis balstījās uz divām personu kategorijām – amatpersonām, kas kontrolēja, pārraudzīja ražošanu, un "darba grupām", ar kurām amatpersonas stājās tiešos kontaktos. Lai vadītu dzīvi, bija nepieciešama informācija – nemitīga saikne ar apdzīvotām vietām. Amatpersonas izstrādāja arī savas darbības plānus nākotnei.

Īpašu vietu ieņēma rakstveži, kas stingri uzskaitīja reālos un plānotos ienākumus (no lauksaimniecības, amatniecības u.c.), sadalīja izejvielas, pasūtīja gatavo produkciju, kontrolēja brīvo un aizņemto darbaspēku, rekrūšu skaitu airu kuģos, militārā aparāta darbību utt. Pēc būtības tā bija absolūta un stingra birokrātiska kontrole, kas uzskaitīja visu līdz pat nenozīmīgiem sīkumiem. Rakstveži bija valdnieka kalpi, kas savā amatā

realizēja absolūto varu, kura iemiesojās valdniekā.

Katram valdnieka pārstāvim savā vietā bija jāīsteno praktiski neierobežota vara, kas aptvēra visas dzīves puses. Valsts birokrātiju tādējādi veidoja rakstveži, uzraugi, nodokļu ievācēji, militārpersonas u.c. Valsts balstījās uz informāciju, kura nāca no apdzīvotām vietām un kuru pirms tam apstrādāja.

Šāda valsts sistēma bija neelastīga, negarantēja stabilu dzīvi, nespēja operatīvi reaģēt uz izmaiņām, un tas galu galā noveda pie šīs valsts bojāejas. Tā nespēja atdzimt pēc triecieniem, t.i., nespēja no jauna izveidot birokrātijas mašīnu. Šo centru bojāeju veicināja arī cilšu zemā attīstība, kas tos sagrāva. XII gs. p.m.ē. gāja bojā ne tikai atsevišķas pilsētas, valstiskie veidojumi, bet arī visa kultūra.

Kontinentālajā Grieķijā salīdzinājumā ar Krētu kultūra kopumā atradās uz zemākas attīstības pakāpes. Īpatnēji mikēniešu mākslas darbi, kuriem nebija analoga Krētas mākslā, bija bērnu maskas, kas aizsedza mirušo sejas. Īpatnēja bija arī kapeņu arhitektūra. Kapenēs atrastie vīriešu un sieviešu ķermeņi bija ģērbti nevis hitonos, bet bagātīgi rotātās platās austrumnieku tipa drēbēs; par citas (ne grieķu izcelsmes) kultūras pastāvēšanu liecina arī rotaslietas.

Freskās atainotas sievietes, kas nes veltes dieviem, kā arī sastopamas vēršu cīņas ainas (Krētas ietekme), taču tajās dominē kara un medību scēnas. Mikēnieši pazinusi arī lielu izmēru skulptūras, kurās reproducētas cilvēka ķermeņa proporcijas.

Kāpēc Mikēnu kultūra gāja bojā? Kā hipotēzes tiek minēta pēkšņa klimata maiņa, dinastiju cīņa, savstarpējie konflikti. Domājams, galvenais cēlonis – ienaidnieka iebrukums. Cieta Boiotija, liela daļa no Argolīdas, Lakonijas un Mesēnijas. Pēc speciālistu aprēķiniem, Boiotijā no 26 atraktajām apmetnēm netika nopostītas tikai 4, Argolīdā – 10 no 27, Lakonijā – 7 no 39, Mesēnijā – 10 no 56. Postījumi vērojami arī citās vietās. Iespējams, ka viena iebrucēju daļa pat sasniedza Krētu, kur gan postījumi nebija tik lieli.

Peloponēsas ahajieši gan šo iebrukumu paredzēja un gatavojās to atstāt. Pīlas pils kancelejā atrastas svaigas plāksnītes, kurās tiek uzskaitītas militārās vienības, to dispozīcija, daļēji arī uzdevumi (piekrastes kontrole), taču pasākumi izrādījās nepietiekami, tie nenovērsa militāro katastrofu, kuras rezultātā iedzīvotāju masas devās uz reģiona nomalēm (gan uz austrumiem, gan uz rietumiem), kas tām šķita mierīgākas. Mazinājās ahajiešu kultūras vienotība. Sagrautās grieķu pasaules centri pārvietojās uz perifēriju, uz piekrasti un uz salām. Pat relatīvi stabilā dzīve nākamajās desmitgadēs nenodrošināja ahajiešu valstiskuma, birokrātiski centralizētās saimniecības atjaunošanu. Netika lietota arī rakstība. XIII gs. p.m.ē. beigas un XII gs. p.m.ē. Grieķijas vēsturē ir "citadeļu norieta" laikmets.

Kas tie bija par ienaidniekiem, kuri Grieķijā izraisīja tik dramatiskas pārmaiņas? Līdz šā gadsimta 70. gadu vidum speciālisti apgalvoja, ka iebrucēji, izņemot postījumus, aiz

sevis nav atstājuši nekādas pēdas. Tika izteiktas hipotēzes, ka uzvarētājiem izmantot uzvaras augļus ir traucējuši kādi noteikti cēloņi. Par viņu izcelsmi bija divas galvenās versijas: vieni zinātnieki par iekarotājiem uzskatīja grieķus no ziemeļrietumiem, doriešus vārda plašā nozīmē; citi uzskatīja satricinājumus vai nu par illīriešu, vai par trāķiešu iebrukuma rezultātu.

Šis problemātikas izpētē lūzums iestājās 1975./76. gadā, kad tika atrastas keramikas paliekas, kas krasi atšķīrās no mikēniešu darinājumiem; šai keramikai bija savdabīga forma, tā bija izgatavota ar rokām no neattīrītiem māliem ar minerālu piejaukumiem un bija sēra, brūnā vai sarkanīgā krāsā. Patlaban par pierādītu katastrofas cēloni uzskata negrieķu cilšu iebrukumu no Balkānu pussalas ziemeļiem, to vidū varētu būt vēsturisko illīriešu senči, kā arī ļaudis, kas runāja agrīnajā trāķiešu un frīģiešu dialektā. Šīs ciltis dzīvoja vēl dzimts iekārtas līmenī, taču atšķirībā no ahajiešiem jau izmantoja dzelzs ieročus. Grieķijā ienāca dzelzs laikmets.

Grieķu vēsturiskā tradīcija vēstīja, ka tie esot bijuši dorieši. Apzīmējumu "doriešu iebrukums" lieto nosacīti, norādot uz veselu periodu Grieķijas vēsturē, kas bija saistīts ar daudzu cilšu pārvietošanos. Tas veicināja Mikēnu kultūras pagrimumu, kas ilga pietiekami ilgu periodu un nebija momentāns akts. Zuda šīs kultūras vienotība, un nekad vairs neatdzima divi galvenie tās elementi – pils un rakstība. Iekarotāji nespēja izmantot mikēniešu arhitektūras

mākslu, jo iepriekšējā kultūra bija saistīta ar atražošanu, ilgi trenētām iemaņām, profesionalitāti daudzās jomās.

Iestājās "tumšie gadsimti", kas ilga no XII līdz VIII gs. p.m.ē. Šādu nosaukumu tie ieguvuši tāpēc, ka ziņas par tiem ir ļoti nabadzīgas. Nav zināms, kādi notikumi norisinājušies šai periodā. Arī rakstība no jauna atdzima tikai VIII gs. p.m.ē.

c. "TUMŠIE GADSIMTI"

Dorieši un citas grieķu ciltis gandrīz visos kultūras attīstības aspektos bija daudz atpalikušākas (varētu pat teikt – rupjākas) par ahajiešiem, toties to ieroči bija no dzelzs. Vēlāk dorieši iekaroja arī Krētu. Ahajieši pārcēlās uz Egejas jūras Mazāzijas piekrasti. Visās dzīves sfērās bija vērojams regress: pilsētas tika iznīcinātas, varas institūcijas un iedzīvotāji degradējās, izzuda zilbju rakstība. Sociālā attīstība atgriezās gandrīz vai pirmatnējā stadijā (dzimts iekārtas līmenī), taču materiālās kultūras aspektā tas radīja pamatu tālākās attīstības perspektīvai.

"Tumšajos gadsimtos" dzīve koncentrējās galvenokārt lauku rajonos, un no šā laika maz kas saglabājies; tikai dažas pilsētas, piemēram, Atēnas, pārdzīvoja iebrokumu, un to cietokšņos glābās ahajieši. Ahajiešu kultūra un tās uzkrātās bagātības izzuda pakāpeniski. Homēra laikabiedri pazina savu priekšteču materiālo kultūru, taču šīs zināšanas praktiski izmantot nespēja. Nelielo apdzīvoto vietu iedzīvotājiem nebija vajadzīgas greznās valdnieku pils,

lieki bija varenie nocietinājumi. Kopā ar monumentālo arhitektūru tika aizmirsta arī monumentālā glezniecība; zemkopjiem nebija arī dārgu rotaslietu un trauku. Šajos gadsimtos gan saglabājās tādi mikēniešu sasniegumi kā trauku izgatavošana uz podnieka ripas, to apdedzināšana speciālās krāsnīs un apgleznošana ar tumšu krāsu.

Politiskā ziņā atsevišķo kopienu dzīve bija vienkārša un skaidra. Gadsimtu laikā valdnieki un virsaiši bija pamazām izzuduši, neatstājot aiz sevis nekādas viņu gāšanas pēdas un atmiņas. Pat Spartā, kur valdnieki saglabājās, tie iemantoja atziņību galvenokārt kā priesteru funkciju nesēji. Varas iemiesotājas bija mazas autonomas grupas, kas kontrolēja lielāko zemes daļu.

XI–X gs. p.m.ē. radās protoģeometriskā keramika, kas padarīja rakstu ģeometriski skaidru. Šīs keramikas būtiskā atšķirība no iepriekšējās ir saistīta ar tehniska jaunieveduma – cirkuļa izgudrošanu, ar kura palīdzību tika zīmēti apli un pusapļi. Vēlāk šis ģeometriskais ornaments kļuva sarežģītāks. Ģeometriskā stila vāžu rotājumos (X–VIII gs. p.m.ē.) izplatījās dažādi meandri, krusti, kas savienoti ar koncentrisko apli ornamentu. Ģeometriskā stila augstākais uzplaukums un vienlaidīgi arī fināls vāžu glezniecībā bija VIII gs. p.m.ē., kad līdzās ģeometriskajam dekoram parādījās arī dzīvnieku un cilvēku attēlojumi.

Šajos gadsimtos notika būtiskas izmaiņas metalurģijā un metālapstrādē: galvenais – pieauga dzelzs izmantošana un tās apgūšana un

Amfora no Atikas. VIII gs. p.m.ē.

ražošana salīdzinājumā ar bronzu kļuva daudz vienkāršāka. Līdz pat XII gs. p.m.ē. dzelzi uzskatīja par dārgmetālu un tās izgatavošanu meistari turēja slepenībā. Tehnoloģiskās inovācijas to padarīja cietāku par bronzu, un no tās sāka izgatavot ieročus un darbarīkus. Tam bija svarīgas sekas. Bronzas ieročus aizvietoja daudz pilnīgākie – no dzelzs

darinātie. Nebija vairs nepieciešamības vairākām saimēm kooperēties ražošanai, un radās iespēja nostabilizēties atsevišķai saimei, t.i., pastāvēt kā autonomam veidojumam, patriarhālai ģimenei. Sevi vairs neattaisnoja centralizēta dzelzs ražošana, glabāšana un sadale, un izzuda nepieciešamība pēc birokrātiska aparāta.

Vadošā loma bija brīvajam zemniekam, un par galveno sabiedrības organizācijas formu pamazām veidojās polisa kā īpaša kopienas forma. Polisas pilsoņi bija patriarhālo saimju galvas. Katra saime bija ekonomiski patstāvīga vienība, un tas noteica šo saimju politisko vienlīdzību. Polisai šai laikā bija divas galvenās funkcijas – zemes aizsardzība no kaimiņu tīkojumiem un kopienas iekšējo attiecību regulēšana. Tikai tādas polisas kā Sparta, kurā bija pakļautie iedzīvotāji (doriešu pakļautie vietējie ahajieši), šajā periodā ieguva primitīva valstiska veidojuma formu.

Daudzos rajonos pamazām notika pāreja uz jaunu apbedīšanas veidu – mirušo sadedzināšanu (kremācija sarauj saites ar zemi); tā rezultātā dzīvo pasaule attālinājās no mirušo pasaules un dzīve ieguva lielāku dinamiku, tā vairs nebija tik ļoti atkarīga no pagātnes, senčiem un to iedibinātajām tradīcijām. Šai laikā cilvēki sāka apjēgt arī pagātņi, ko atšķīra no tagadnes, bronzas, varoņu laikmetu pretstatot jaunajiem laikiem ar tajos dominējošo dzelzi. Ģeometriskais stils vāzu glezniecībā ar savu abstraktumu veicināja racionālās domāšanas attīstību, atbrīvošanos no mistikas (piemēram, totēmiskā mantojuma). Iedibinājās arī

distance starp dieviem un cilvēkiem (valdnieki vairs netika dievišķoti).

Intensīva polisū veidošanās sākās VIII gs. p.m.ē. Līdz tam laikam runā par protopolisū – apdzīvotu vietu bez striktas sociālas stratifikācijas, gradācijas, ko izteica parasta duāla opozīcija "dižciltīgie – parastie iedzīvotāji" (*esthloi – deiloi*). Polisū veidošanos veicināja ne tikai lauku kopienas atbrīvošanās no smagās monarhistiskās aizbildniecības un hipertrofēta birokrātijas spiediena, bet arī konflikti Tuvajos Austrumos (starp hetiem, asīriešiem, persiešiem u.c.), kuru rezultātā vairāk nekā piecsimt gadu austrumu despotijas neiejaucās grieķu iekšējās lietās. Stimulējošs faktors bija arī ģeogrāfiskā vide, t.i., tradicionālā ainava, kas savā ziņā nodrošināja šīs pasaules partikularizāciju, autarķismu un autonomu eksistenci, vienlaicīgi ekonomiska un demogrāfiska uzplaukuma periodā stimulēja cīņu par labākiem dzīves apstākļiem, pirmām kārtām – zemi, liekot apvienoties ap nostiprinātu centru. VIII gs. p.m.ē. galvenie stimulējošie faktori sabiedrības attīstībā bija metālu apstrādes relatīvi augstais līmenis, keramikas mākslinieciskā kvalitāte, kontaktu pieaugums ar Austrumiem u.c. reģioniem, iedzīvotāju skaita palielināšanās (kolonizācijas procesa sākums), rakstības ieviešana, monumentālo

celtņu celšana (pirmo reizi pēc Mikēnu kultūras).

Savas vēstures sākumā grieķi, sadalījušies relatīvi autonomās cilšu grupās, dzīvoja izolēti cits no cita un sarunājās vietējā dialektā. Taču viņi nezaudēja apziņu, ka pieder vienotai tautai. Pēc dialektiem atšķirās aiolieši, jonieši un dorieši. Ahajieši I g.t.p.m.ē praktiski bija nogājuši no vēstures arēnas un asimilējušies citās ciltīs, atstājot aiz sevis tikai nedaudzus ģeogrāfiskus nosaukumus (piemēram, Ahaja Peloponēsas ziemeļos). Aiolieši apdzīvoja Mazāzijas ziemeļrietumu daļu, kā arī salas (Lemnu, Lesbu u.c.), jonieši – Mazāzijas piekrastes vidusdaļu, salas Egejas jūrā, kā arī Atiku; dorieši dzīvoja galvenokārt Peloponēsā un Krētas salā, vēlāk arī Sicīlijā un Itālijas dienvidos. Katra no šīm grieķu cilšu grupām runāja savā dialektā, kas bija saprotams visiem. Tas atviegloja komunikāciju un stiprināja radniecības apziņu. Atikas iedzīvotājiem bija savs dialekts. Tādējādi Grieķijā sākotnēji bija četri galvenie dialekti (neskaitot vietējās atšķirības), kuri visi sasniedza literārās valodas līmeni.

Polisa bija gan grieķu pieaugošās aktivitātes rezultāts, gan arī stimulējošs faktors tiem cilvēkiem, kas radīja galvenās kultūras vērtības. Kāds ceļš bija jānoiet, līdz tās nostiprinājās dzīvē?

II. GRIEĶU POLITISKĀ KULTŪRA

a. POLISAS VEIDOŠANĀS

Veidošanās faktori

Polisa ir grieķu kultūras iemiesojums. Ar tās rašanos, uzplaukumu un krīzi visciešākā mērā saistīti visi galvenie kultūras procesi un notikumi.

Polisas veidošanās priekšnoteikums bija mazajās grieķu kopienās dominējošais dzīvesveids un kārtība. Attiecībā uz sākuma periodu nav iespējams fiksēt precīzu notikumu hronoloģiju, attīstība bija pakāpeniska un lēna, dažādās vietās atšķirīgā tempā. Svarīga nozīme bija straujam cilvēku skaita pieaugumam pēc ilgākas stagnācijas, šis pieaugums pēc 780. g. p.m.ē notika lēcienveidīgi un veicināja kolonizācijas procesu (Atēnas un Spārta šajā procesā gandrīz nepiedalījās, jo to attīstībai telpas pietika). Bieži notika tā, ka mātes pilsēta (*metropolis*) pārvaldīja jaundibināto polisū. Iedzīvotāju skaita pieaugums izraisīja jaunas sabiedriskās kārtības struktūras veidošanos, sabiedrisko noslaņošanu un sociālo spēku konstelāciju.

Valdnieka titulu *basileus* vairs neattiecināja tikai uz vienu cilvēku, valdniekam svarīgāko lēmumu pieņemšanā bija jākonsultējas ar citiem dižciltīgajiem. Tauta savu piekrišanu vai noraidījumu izteica akustiskā

formā, t. i., balsojot. Sabiedrības iekšējais spriedums izpaudās vērtību mēroga izmaiņā. Iespējams, ka valdnieka varas novēršana bija ietekmīgo dižciltīgo dzimtu darbības rezultāts – dižciltīgie bija pietiekami spēcīgi, lai atņemtu varu valdniekam. Ceļi uz to bija visdažādākie: Korintā VIII gs. p.m.ē. valdnieks tika nogalināts; Atēnu valdnieks, saskaņā ar leģendu, pats esot atteicies no varas (arhontu iponīmu, pēc kuru vārdiem datēja gadus, saraksts sākas ar 683./682. g. p.m.ē).

Jaunizveidotās varas struktūras bija raksturīgas ar to dižciltīgo varu, kuri ieņēma visus augstākos amatus un pildīja savas funkcijas bez maksas. Jauno sabiedrisko attiecību iemiesotāju kompetenci sākumā likums neregulēja. Nekas nemainījās arī tad, kad tika ieviesti amati. Tomēr izšķirīgais solis tika sperts: parasti valdnieks savu varu saglabāja visu mūžu, turpretim amati paredzēja personu nomaiņu un līdz ar to arī konkurenci. Tas radīja arī spriegumu starp dižciltīgajiem un pārējo brīvo ļaužu vairākumu, kaut arī dižciltīgo vadošā loma apšaubīta netika. Būtiski bija arī tas, ka polisas pakāpeniskā attīstībā neijaucās sveši spēki un tas neprasīja cīņā ar pretinieku koncentrēt visus spēkus vienās rokās.

Arī sabiedrības vienkāršā uzbūve un mazais iedzīvotāju skaits bija polisas veidošanās priekšnoteikums. Agrīnā grieķu sabiedrība bija samērā vienkārša – sākotnēji kopienveidoja daži simti vai tūkstoši cilvēku, kuri bija apvienojušies, balsoties uz vispārējo saskaņotību un fiksētiem kolektīviem likumiem (*nomos*), kas nomainīja paražu tiesības (*thesmos*). Tāpēc polisās tika praktizēta tiešā demokrātija, kad visi "pilsoņi" piedalās lēmumu pieņemšanā.

Svarīgs polisas veidošanās faktors bija attiecības agrārā sfērā: zemes īpašums piederēja "nama tēvam", tas pārgāja dēla īpašumā. Pastāvēja arī kolektīvais īpašums (pļavas, neizmantotās zemes). Daudzi nokļuva lielo zemes īpašnieku atkarībā, taču īpašuma lielums nav jāpārspilē (500 medimnus – 52,5 litrus graudu – varēja iegūt no 30 ha zemes; tā gan bija zemākā robeža). Lielāki zemes īpašumi bija Mazāzijas kolonijās. Neraža radīja parādu slogu, mazie zemes īpašnieki dzīvoja uz eksistences minimuma robežas.

Bagātie un nabadzīgie daudz neatšķīrās cits no cita un jutās kā viena kolektīva locekļi. Arhaiskajā Grieķijā vēl nebija radīts tik daudz materiālo vērtību, lai šis faktors būtiski ietekmētu sabiedrisko iekārtu. Tas bija ražošanas un tūlītēja patēriņa, nevis uzkrāšanas laikmets. Katra polisas locekļa mantas apjoms bija neliels, un to viegli varēja nodzīvot (piemēram, vienam otram to "izdevās" īsā laikā notriekt ar kādu netikli). Gan Hēsiods, gan Pindars, gan citi ideologi propagandēja

lozungu: "Strādā un tu gūsi panākumus." Bagātie un nabagie – tuvas un saistītas kategorijas. Bagātie bija bagāti nevis tāpēc, ka viņiem būtu daudz naudas, bet tāpēc, ka līdzās tiem bija cilvēki, kam nebija pilnīgi nekādu eksistences līdzekļu. Arhaiku labi izsaka apgleznotā keramika – lieliska savā mākslinieciskajā kvalitātē, turklāt ar neiedomājami zemu tirgus cenu.

Taču pamazām grieķu sabiedrībā arhaiskas periodā nauda, kas pirmo reizi ieviesās VII gs. p.m.ē. beigās un aizstāja lopus kā maksāšanas līdzekli, kļuva par galveno cilvēka sociālā statusa izteicēju, nobīdot malā citus parametrus – dzimtas dižciltību, karavīra drosmi, prāta spējas un rakstura iezīmes. Kāda spartieša izteiciens "Nauda veido cilvēku" kļuva par jaunā laikmeta devīzi. Nauda veicināja cilvēku noslāņošanu pēc īpašuma lieluma un noveda pie privātīpašuma uzvaras. Pirkšanas un pārdošanas operācijas skāra visas materiālo vērtību formas. No vienām rokām otrās pārgāja ne tikai kustamais īpašums, bet arī zeme, ko līdz tam brīdim kontrolēja kopiena: zeme tika pirktā un pārdota, iekīlāta, novēlēta ar testamentu vai arī dota pūrā. Tirdzniecība daudziem dižciltīgajiem kļuva par jaunu bagātības avotu, taču viņu eksistences pamats – zemes īpašums – palika nemainīgs, jo pēc tā vērtēja cilvēka sociālo stāvokli un politisko pretenziju pamatotību (t.i., svarīgs bija nevis vienkārši ekonomiskais spēks, bet tikai tāds, kas bija iegūts no bagātības, kura apvienota ar zemes īpašumu).

Peonijs. Nike. Rekonstrukcija.
Ap 420. g. p.m.ē.

Arī pati nauda tika pirkta un pārdota. Bagātie to aizdeva nabadzīgajiem, saņemot lielus procentus. Parādījās augļotāji un šīs sistēmas neatņemama sastāvdaļa – parādu verdzība. Par ierastu lietu kļuva sevis ieķīlāšana. Parādnieks, nespējams norēķināties ar saviem kreditoriem, ieķīlāja pēdējo, kas tam piederēja, – bērņus, sievu un visbeidzot sevi. Brīvie cilvēki kļuva par vergiem, kuru dzīve ne ar ko neatšķīrās no parasto vergu stāvokļa.

VIII gs. p.m.ē. radās grieķu aristokrātija – neliela ļaužu grupa, kura orientējās uz īpašām, ar specifisku dzīvesveidu saistītām vērtībām. Grieķu valodā nebija vārda šīs kārtas apzīmēšanai; lai uzsvērtu tās

lomu sabiedrībā, runāja par "labākajiem" (*aristoi*), kam piemita īpaša pašapziņa. Nozīmīgākās dzimtas (*genos*) atvasināja savu izcelšanos no mītiskajiem varoņiem vai pat dieviem. Visiem dižciltīgo dēļiem bija vienādas tiesības uz tēva īpašumu. Taču dižciltīgie kopumā neizveidoja apvienības, kas reprezentētu vairākas saimes. Kopīgā izcelšanās – t.s. ģeneoloģiskais koks – bija savdabīga fikcija.

Šai kārtai bija noteicošā loma sabiedrības dzīvē, īpaši tieslietās un militārajā sfērā, jo tikai dižciltīgajiem bija iespējams iegādāties smago apbruņojumu. Aristokrāti centās pakļaut sev pārējos, nodibinot kontroli pār tiem. Piemēram, Atēnās monopols uz politisko varu piederēja dižciltīgajiem, kurus sauca par eipatridiem un kuri pārvērtā parastu tautu – dēmosu – par nenozīmīgu masu (VII gs. p.m.ē. tas izraisīja sociālus konfliktus). Arī kolonizācijas process atradās aristokrātu rokās, un tā organizatori jaunajās vietās saglabāja vadošās pozīcijas (*oikistai* – "dibinātāji"). Tas deva iespēju izvirzīties daudziem jauniem dižciltīgajiem, jo tie neradīja nekādu noslēgtu, homogēnu kārtu.

Jāpiezīmē, ka vārdam (*dēmos*) ir vairākas nozīmes: tas apzīmē gan pilsoņus kā vienotu veselumu (tautas sapulcē pieņemtie dekrēti sākās ar formulu "Dēmos nolēma"), gan arī visus iedzīvotājus, ieskaitot nabagos. Bagātos grieķi sauca par "vajadzīgajiem" vai "cienījamajiem" (*chrestoi*), "labākajiem" (*beltistoi*), "varenajiem" (*dynatoi*), "dižciltīgajiem" (*gnorimoi*), "labi dzimušajiem"

(*gennaioi*); nabagos dēvēja par "daudzajiem" (*hoi polloi*), "sliktajiem" (*cheirones*), "negēļiem" (*poneroi*), "baru" vai "pūli" (*ochlos*). Kopumā dēmosu veidoja vidējie un sīkie zemes īpašnieki, kuru stāvoklis bija ļoti dažāds.

Sociālo plaisu starp dažādiem brīvo slāņiem mazināja fratrijas (*phratría*) un filas (*phyle*). Grieķu pasaulē kopumā ļoti izplatītas bija fratrijas (jau VIII gs. p.m.ē. tās bija galvenais kopdzīves integrācijas faktors), Atēnās – filas. Līdzdalība fratrijā bija pilsoņu tiesību atzīšanas priekšnoteikums. Iespējams, ka šo fratriju rašanās cēlonis ir nepieciešamība pēc savstarpējām drošības garantijām. Kopienas apvienības zemākā forma bija filas. Ja filēti (filu locekļi) Atikas robežās mainīja dzīvesvietu, viņi palika piederīgi sākotnējai filai. Tās vadītājs (t.s. filas bāsilejs) savas funkcijas pildīja polisas vārdā. Arhaiskā polisa nebija "dzimtu pilsēta", filas un fratrijas savu integrējošo funkciju pildīja latenti.

Arhaiskās polisas ietvaros notika arī amatu sistēmas veidošanās process. Arvien vairāk tika pārvarētas tādas varas sistēmas, kas bija saistītas ar personu. Tika izstrādāta un fiksēta secīga amatu nomaiņas un formāla lēmumu pieņemšanas sistēma. Augstāko amatpersonu pozīcijas dažādās polisās bija dažādas, atšķīrās arī tituli. Atēnās tās nosauca par "valdošajiem" (*archon*) (to klasiskais skaits bija deviņi). Daudzās Mazāzijas pilsētās augstāko amatu dēvēja par "pritānu" (t.i., pirmo). Maz kas ir zināms par amatu, ko sauca par *demiurgoi* ("tas, kas

darbojas dēmosa labā"). Krētā jau VII gs. p.m.ē. eksistēja amatpersonas, kuras dēvēja par *kosmoi* (sakārtotāji), kas ievada kārtību kopdzīves lietās.

Svarīgi bija tas, ka iezīmējās tendence uz kompetences sadalīšanu, kas noveda pie koleģialitātes, t.i., dažādu citu amatu ieviešanas. Augstākās amatpersonas nepildīja visas tām uzliktās funkcijas, bet daļu no šīm funkcijām nodeva citu amatpersonu rokās. Piemēram, Atēnās radās tempļu pārvaldnieka (*termiai*), nodevu saņēmēja (*kolakietai*) un citi amati. Parādījās arī karavadoņi (*polemarchoi*), tie, kas seko likumu ieviešanai (*thesmothetai*), u.c. No sākuma tos ievēlēja uz mūžu, vēlāk – uz laiku. Atēnās arhonti, kas bija nokalpojuši savu laiku, pulcējās Areja pakalnā (*areopagā*), kas atradās Akropoles piekājē.

Kā kontroles orgāns arī pēc valdnieka varas atcelšanas pastāvēja dižciltīgo sapulce, taču tajā notika izmaiņas. Tās darbība un papildināšana formalizējās (tādas sapulces bija *bolā* Krētas polisās, Astoņdesmitvīru padome Argosā u.c.). Ne vēlāk kā ap 600. g. p.m.ē. izveidojās tautas sapulces institūcija (*ekklēsia*), kuras dalībnieki sākumā izteica tikai mutisku piekrišanu; klasiskajā laikmetā tajā balsoja, paceļot rokas (*cheirotonia*). Arī citās polisās tautas sapulce veica līdzīgas funkcijas kā Atēnās.

Aristokrātu uzbrukumā dēmosam savu kulmināciju sasniedza VII gs. p.m.ē. un izraisīja tā asu pretošanos. Grieķijā jau bija radies pilsoņu slānis, kas, pateicoties amatniecībai

un tirdzniecībai, bija kļuvuši bagāti, dzīvoja kā aristokrāti, taču tiem nebija dižciltīgo privilēģiju, kas tika iegūtas mantojuma ceļā. Šis slānis alka varas un kļuva par zemnieku sabiedroto cīņā ar aristokrātiju. Pirmie panākumi šajā cīņā bija rakstīto likumu iedibināšana, kas ierobežoja aristokrātu patvaļu. To ierobežoja vēl trīs apstākļi: pirmkārt, 650.–600. g. p.m.ē., pateicoties tehniskajam progresam, notika sava veida revolūcija kara mākslā — smagais bruņojums kļuva pieejams ierindas pilsoņiem un aristokrātiem zuda priekšrocības militārajā sfērā. Otrkārt, grieķu dižciltīgie tomēr bagātības ziņā nevarēja līdzināties austrumu aristokrātijai (piemēram, to zemes resursi bija ierobežoti), tiem nebija arī tādu ekonomisko institūciju, uz kurām balstoties varētu ekspluatēt zemniekus (pat būdami atkarīgi no aristokrātijas, zemnieki nebija saistīti ar to saimniecībām ekonomiski). Treškārt, aristokrātu ētiku caurda sacensību (agonālais) gars — katrs dižciltīgais saskaņā ar sava slāņa ētiskajām normām centās visur (karalaukā, politikā, sportā u.c.) būt pirmais, kas kavēja apvienoties un mobilizēt spēkus.

Krīzi dižciltīgo pretenzijās uz noteicīšo lomu īpaši veicināja falangu taktika militārajā sfērā. Noslēgtās hoplītu ierindas, kas tika izkārtotas viena aiz otras, uzveica ienaidnieku ar karotāju masas spiedienu. Tāpēc ierindā vajadzēja cieši saspīesties, lai uzbrukumā ar panākumiem izmantotu šķēpu un vairogu ar diviem rokturiem, kas tika turēti kreisajā rokā un kas sargāja arī cīņu

biedru kreisajā pusē. Visi hoplīti militārajā ziņā bija vienlīdzīgi, un dižciltīgie karā nebija dominējošais spēks. Hoplīta statuss nozīmēja arī augstu sociālo prestižu, taču vēl tika atzīta dižciltīgo vadošā loma. Tomēr izšķiršanās par karu vai mieru vairs neatradās nelielas sociālās grupas rokās.

Polisas nevajadzētu jaukt ar mūsdienu pilsētām. Polisas bija vairāk vai mazāk nozīmīgas agrāras apmetnes, kuru iedzīvotāju lielākā daļa bija zemnieki. Grieķi nepazīna antagonismu starp pilsētām un laukiem. Lauki bija pilsētas saimnieciskais piedēklis, pilsēta — valsts politiskais, administratīvais un reliģiskais centrs, vieta, kur galvenokārt koncentrēti pilsoņi — brīvie zemnieki, kurus vienoja objektīvais eksistences nosacījums — zeme.

Galvenais dzīves centrs agrīnajā grieķu pilsētā bija agora (burtiski "sanāksšana", "pulcēšanās"), vieta, kurā pulcējās pilsoņi un ko vienlaicīgi izmantoja kā tirgus laukumu (turklāt pirmā funkcija bija senāka). Atēnās agora atradās pilsētas centrā, no jebkuras pilsētas vietas to varēja sasniegt 10–15 minūšu laikā. Tās lielums bija 100×200 metru; šo brīvo telpu iezīmēja robežakmeņi. Vienā laukuma pusē vēlāk tika novietots piemineklis tirānu nogalinātājiem; laukuma rietumu pusē tecēja neliela upīte. Laukuma ziemeļu, rietumu un dienvidu daļā bija izvietotas publiskas celtnes (svarīgākās atradās rietumu pusē), austrumos — panatēnaju ceļš. Galvenās sabiedriskās celtnes bija šādas: buleiterijs — valsts padomes ēka, pritanejs — vieta, kur

Iktīns un Kallikrats. Partenons Atēnu Akropolē. 447.–438. g. p.m.ē.

pulcējās vadošā pritanu kolēģija, dikasterijs – tiesas ēka u.c. Vispārējai aplūkošanai agorā izstādīja valdības jaunus likumus un rīkojumus.

Agorā, kas maģiski pievilka vīriešus, brīvais grieķis pavadīja lielāko savas dzīves daļu, nodarbojoties ar politiku, pērkot un pārdodot, lemjot par valsts lietām, apspriežot visus būtiskākos kopdzīves jautājumus. Par šo grieķu saistību ar tirgus laukumu nicīgi izteicās kaimiņi; persiešu ķēniņš Kīrs teica: "Es nebaidos no cilvēkiem, kuriem pilsētas centrā ir noteikta vieta, kur pulcējas tauta, kur apmāna cits citu un dod melīgus solījumus." Sākotnēji agora bija vienkārši atklāts laukums bez kādām

celtnēm. Vēlāk tur izvietoja koka vai akmens sēdvietas, laukuma malās izveidoja speciālas nojumes – portikus, kas pasargāja cilvēkus no pusdienlaika saules.

Īpaši svarīga loma pilsētā bija greznajiem un apmēros lielajiem templiem, kas bija veltīti dieviem – pilsētas aizbildņiem. Dieva templis atradās pilsētas citadelē, ko grieķi dēvēja par akropolī, t.i., "augšējo pilsētu", kur glabājās arī pilsētas kase.

Likumdošana

Līdz ar pilsonības institūcijas attīstību progresēja arī tiesību – kā iekšējo, tā arī starptautisko – sistēma.

Nostiprinājās priekšstati par augstāko taisnību, kas attiecas uz visiem cilvēkiem neatkarīgi no piederības dzimtai vai ciltij. Par šīs likumdošanas aizbildni kļuva Zeva meita Dike (burtiski "taisnība"). Tika noformēti sākotnēji vēl nepilnīgie likumu kopojumi, par kuru autoriem uzskata senos likumdevējus Drakontu, Hārondu u.c.

Par pirmo likumdevēju uzskata Zaleiku no Itālijas polisas Lokras, kas nostiprināja likumus (*evnomia*), pierakstot paražu tiesības. Hārons no Sicīlijas polisas Katakas iekļāva likumdošanā arī t.s. obligāciju tiesības, kas par patiesiem atzina vekselos un citos rakstītos veidos fiksētus pienākumus. Pirmos pierakstītos likumus atēniešiem deva Drakonts VI gs. p.m.ē. Visas grieķu pilsētas iedalījās tādās, kurās bija likumība (*eunomumenai*), un tādās, kurās tās nebija.

Cilvēkus, kam grieķu polisu iedzīvotāji uzticēja pierakstīt un atjaunot paražu tiesības, viņi dēvēja par "samierinātājiem" vai "cilvēkiem, kas izprot taisnīgumu". Tas liecina par tieksmi pārtraukt dažu ietekmīgu saimju un dzimtu patvaļu un pakļaut tās polisas tiesiskajai autoritātei.

Tādējādi jauno sociālo spēku aktivitāte izpaudās kā prasība fiksēt rakstiskā veidā paražu tiesības. Tas dotu iespēju izbeigt aristokrātisko tiesnešu patvaļu. Vienlaicīgi vajadzēja izdarīt pašas tiesību sistēmas reformas (piemēram, iekļaut juridiskajā sistēmā normas, kas regulētu tirdzniecību).

Līdz ar jaunās likumdošanas rašanos radās nepieciešamība mainīt

arī tiesu procedūru. Par tiesnešiem kļuva īpašas amatpersonas, dažus no tiem iecēla tautas sapulce. Svarīgākos gadījumos pilsonim bija tiesības apelēt pie tautas sapulces, lai atspēkotu, atceltu tiesas spriedumu. Pirmām kārtām bija nepieciešams precīzi noteikt soda lielumu un raksturu, lai tiesnesis nelietotu sankcijas patvaļīgi. Sodi vispār bija ļoti nežēlīgi. Piemēram, likumdevējs Drakonts, kurš ap 620. g. p.m.ē. fiksēja rakstiski atēniešu tiesības, vispār neatšķīra vieglākus noziegumus no smagākiem (tos atšķirt sāka tikai Solons). Jebkuru zagšanu Drakonts sodīja ar nāvi, bija paredzēti arī naudas sodi, pārdošana verdzībā, sišana ar pletnēm, pilsoņa tiesību atņemšana. Cietumā ieslodzīja par nenomaksātiem parādiem vai arī pagaidu aizturēšanas gadījumā. Uzturēt apsūdzību, izņemot slepkavību gadījumus, vajadzēja pašam cietušajam; valsts par noziegumiem nevajāja (tas turpināja senu indoeiropiešu tradīciju, saskaņā ar kuru noziedznieki tika nodoti izsekošanai cietušā saimes piederīgajiem).

Svarīgs Drakonta jaunievedums bija tas, ka viņš sāka atšķirt slepkavības ar iepriekšēju nodomu, slepkavības bez iepriekšēja nodoma un nogalināšanu, par kuru neparedzēja sodu (proti, atšķīra apzinātu un neapzinātu, tišu un netišu nogalināšanu). Viņš faktiski atcēla asinsatriebības principu, padarot visus atēniešus likuma priekšā vienlīdzīgus, proti, likumi dižciltīgajiem un citiem brīvajiem vairs neatšķīrās. Valsts varas institūcijām vajadzēja noteikt, vai vispār ir notikusi slepkavība un

kas to izdarījis, kā arī to, vai slepkavība bijusi ar iepriekšēju nodomu vai nejauša. Drakonta likumos parādījās termins "slepkavība aizstāvoties". Ja slepkava netika atrasts, tad par to informēja īpaša amatpersona – pritans, kas uzņēmās valsts attīrīšanas rituālu, nolādot slepkavu un nogādājot ārpus valsts robežām slepkavības rīkus. Šajā kontekstā saprotams arī aizliegums ieiet pilsētā un ierasties tautas sapulcē ar ieročiem: valsts bija pārņēmusi pilsoņu tiesības uz zemi un pati uzņēmās garantēt to drošību.

Vēlākos laikos sodi aprobežojās tikai ar naudassodiem, kuru lielums brīžiem bija gluži neticams – līdz pat pilnīgai īpašuma konfiskācijai. Praktizēja ieslodzījumu cietumā tikai līdz tam brīdim, kamēr netika nomaksāts naudassods.

Tādējādi jaunās vēsmas tiesvedībā atklājās attieksmes izmaiņa pret slepkavību. Homēra laikā slepkavību uztvēra kā sevī apgānīšanu un slepkavam bija jāattīrās no izlietajām asinīm Zeva Atriebēja vārdā, kurš saskaņā ar leģendu attīrīja un glāba no pazudināšanas pirmā slepkavas Iksiona dvēseli. Attīrīšanos no izlietajām asinīm sludināja arī Delfu orākuls. Attīrīt vajadzēja ne tikai cilvēku, kas izdarīja noziegumu, bet arī to vietu, kur tas tika izdarīts.

Drakonta likumi šo normu attīstīja tālāk. Tā kā slepkava ar savu ļaundarību bija apgānījis visu valsti, tad tieši polisas amatpersonām vajadzēja uzņemties rūpes par tās attīrīšanu. Laiks, kad ikkatrs pilsonis varēja atriebt vai atmaksāt par nodarīto ļaunumu, bija pagājis.

Slepkavības vairs nebija individuālas atriebības lieta vai arī izrēķināšanās dažādu dzimtu starpā, vadoties pēc asinsatriebības principa, bet gan ar likumu kontrolējams sods. Soda mēru noteica sabiedrība vai arī tās pārstāvji. Slepkavība bija kauna traips ne tikai tuviniekiem, bet arī visai sabiedrībai. Citiem vārdiem sakot, notika pāreja no personiskās atriebības uz juridisko atmaksu. Bez tiesas procedūras nogaļināt varēja pieķerto zagli vai laulības pārkāpēju. Tiesnesim, pārstāvot bezpersonisko, pāri atsevišķam cilvēkam stāvošo sabiedrību, bija jānoskaidro strīda priekšmets, jāņem vērā fakti un jāpieņem lēmums, balsoties uz likumu un sirdsapziņu. Apsūdzēto uzskatīja par "netīru" līdz pat tiesas procesa beigām, un viņš uz šo laiku zaudēja savas pilsoņa tiesības. Sods par slepkavību ar iepriekšēju nodomu – vienmēr nāvessods. Ja slepkavība bija notikusi bez iepriekšēja nodoma, tad piesprieda vai nu mantas konfiskāciju, vai izraidīšanu no pilsētas (ja netika saņemta piedošana no cietušā piederīgo puses). Sodītais varēja atgriezties, ja dzimta tam piedeva, taču šo piedošānu bija aizliegts nopirkt.

Grieķijai specifiska parādība bija tā, ka, pirmkārt, likumdevēji likumus izstrādāja savai polisai, bet tie izplatījās arī citās, jo no daudzām polisām varēja ierasties pilnvarotie ar lūgumu dot tiem likumus; atteikumu nebija. Otrkārt, liela loma bija likumdevēju personībām; tos dēvēja arī par cilvēkiem, kas "atceras likumus" (*aisymnetai*). Treškārt, grieķi vēl nerūpējās par pastāvīgas institūcijas

radīšanu, kas varētu likumus papildināt, labot, pielāgot dzīves vajadzībām. Ceturtkārt, likumu konkrētais raksturs tiem piešķīra recepšu formu ("ja kāds izdarījis to, tad tam jānodara tas").

Ar laiku parādījās jauni likumdevēji, starp kuriem pazīstamākie ir ievērojami reformatori atēnieši Solons, Kleistens, Perikls. Zīmīgi, ka daudzi "iekārtotāji" (*aisymnetai*) un likumdevēji (*nomothetai*) paši nāca no senām aristokrātiskām dzimtām un bija senču pieredzes un gudrības (*sophia*) nesēji. Nereti tieši likumdevējus ieskaitīja "gudro" (*sophoi*) skaitā. Arhaiskajā laikmetā viņu rīcība atbilda dēmosa prasībām: parādu atcelšana, politiskās vienlīdzības iedibināšana un tās fiksācija rakstītos likumos (visvieglākais, taču vienlaicīgi arī ļoti svarīgs pasākums, ar ko parasti reformas sākās un kas ļāva sakārtot un reglamentēt politiskās norises).

Solona reformas

Arī "tumšajos gadsimtos" Atēnas bija nozīmīgākā polisa Atikā, tā pamazām kļuva par dominējošo spēku visā apvidū. Atēnu kā polisas veidošanās noslēdzās ap 700. g. p.m.ē., kad tika apvienota Atika un tai pievienota Eleisīna. Šai laikā cilvēku skaita pieauguma dēļ saasinājās spriegums starp dižciltīgajiem un dēmosu, jo visu nelielo zemes īpašnieku eksistence ap 600. g. p.m.ē. bija apdraudēta. Arī dižciltīgie savā starpā nikni cīnījās par varu, izcēlās

konflikti starp atēniešiem un "jaunajiem cilvēkiem" no Atikas lauku rajoniem.

Īpaši svarīgs faktors bija tas, ka mazajiem zemes īpašniekiem trūka zemes, jo mantošanas tiesības noteica zemes sadalīšanu. Liels bija arī viņu parādu slogs. Zemes auglība tika izsmelta primitīvas saimnieciskās rezultātā, trūka ūdens, izplatoties olīvām, samazinājās graudu ievākums. Ap 600. g. p.m.ē. mazo zemes īpašnieku parādi sasniedza ievērojamus apjomus, tiem 1/6 daļa no graudiem bija jāatdod kreditoriem (t.s. sestdaļa – *hektemoroi*). Tas bija smags slogs. Brīvie kļuva par kalpiem, un daudzi no tiem tika pārdoti verdzībā uz citām polisām.

Solona veiktie pasākumi būtībā lika pamatus antīkajai pilsonībai. Viņš nemitīgi atgādināja, ka galvenais politiskais princips ir norma, mērs. Solons, būdams arī dzejnieks un tirgonis, dziļas kultūras cilvēks, ne tikai uztvēra jaunās idejas, bet arī iemiesoja tās dzīvē.

○ Solonam, kuru 594./593. g. p.m.ē. ievēlēja (kā notika aģitācija, nav zināms) pirmā arhonta (arhonti – burtiski "vadošie", "komandējošie" – deviņu amatpersonu kolēģija; pirmais arhonts bija kolēģijas vadītājs, un Atēnās viņa vārdā sauca gadu, kad viņš ieņēma šo posteni) un "samierinātāja" (*diallaktēs*) amatā, bija likumdevēja tiesības, viņš izstrādāja un īstenoja plašu sociālu programmu, kuras mērķis bija restaurēt polisas politisko vienotību. Dižciltīgie, apveltot Solonu ar gandrīz vai neierobežotām pilnvarām un piešķirot lielus finansiālus līdzekļus, bija droši, ka

viņš savu varu neizmantos tirānijas nodibināšanai.

Solons pārliecināja cilvēkus, ka viņi dzīvo "nekārtībā" (*dysnomia*) un tuvojas katastrofai, un ka no tās viņi izvairīsies, ja ies Solona ieteikto ceļu un uzticēs viņam pareizās kārtības atjaunošanu (tā gan nenozīmēja pretēju interešu izlīdzināšanu).

Ar to sākās jauns periods Atēnu vēsturē: par mērķtiecīgas rīcības objektu kļuva visa polisā valdošā kārtība. Arī visas pasaules vēsturē nekas līdzīgs nebija noticis, un tāpēc ne uz kādu piemēru orientēties nevarēja, proti, radikālu iejaukšanos pastāvošajā kārtībā veica nevis monarhs, bet pilsoņu kopienas uzticības persona. Tas bija izmisuma noteikts, unikāls uzticības akts, kas pamatojās uz Solona autoritāti, kura bija daudz lielāka nekā citām amatpersonām. Viņš bija cēlies no dižciltīgajiem, viņa dzimta bija radniecīga senajiem Atikas valdniekiem. Solons, kurš bija dzimis ap 630. g. p.m.ē, bija daudz ceļojis pa Grieķiju un nodibinājis daudz sakaru.

Kad Solons konstatēja, ka Atēnas atrodas katastrofas priekšā, viņš būtu varējis orientēties uz seno grieķu ticību, kas bija izplatīta arī Austrumos. Tā norādīja, ka Zevs soda pilsoņus par to vadītāju nepareizo rīcību. Šos sodus sākotnēji saprata kā nelabvēlīgus laika apstākļus, neražu, sliktus lomus u.tml. Šādiem cilvēkiem pakļautie cieš divtik: no vadītāju netaisnības un no Zeva soda. Tāpēc ir jāatbrīvojas no dižciltīgo privilēģijām un jāizveido to pretmets – pilsēta, kurā valda tiesības. Šāda pozīcija deva mierinājumu,

taču neiedvesmoja, nemudināja darboties, tā labākajā gadījumā deva izmisuma pilnu ticību taisnīgumam.

Turpretim Solons radikāli pārorientēja grieķu domāšanu: viņš konstatēja, ka Zeva sods īstenojas imanenti, polisas iekšējā kopdzīvē. Netaisnību dēļ pilsoņi ir nonākuši kalpībā, kas noved pie kara un cilvēku dzīvību zaudējumiem. Viņu baidīja bagāto alkatība un nabadzīgo nekaunība. Tas, ka tik daudzi pilsoņi tiek ekspluatēti, apspiesti un paverdzināti, visu pilsētu noved kalpībā. Ļaunums ir pati pilsoņu šķelšanās.

Šādā situācijā ir jādarbojas. Pilsoņu kopdzīvi var glābt, ja laikus iejaucas. Solons politikas jomu abstrahēja no citām dzīves sfērām, piemēram, no izmaiņām laika apstākļos, jo ne visi notikumi attiecas uz valsti. Tas deva iespēju pavisam jaunā veidā sabiedrībai apjēgt sevi: ja netaisnība sasniedz noteiktu mērogu, tad cietušo nelaimes kļūst par visu nelaimi; "publiska nelaime" skar visus.

Līdz ar to mēs pirmo reizi politikas vēsturē saskaramies ar domu par pilsoņu atbildību par pilsētu (valsti). Par netaisnību un nekārtībām atbildīgi ir nevis dievi, aristokrāti vai valdnieki, bet visi pilsoņi kopumā. Atbildība paredz iespējamību kaut ko darīt: mūsdienās šī atziņa skan triviāli, bet tajos laikos tas bija kaut kas pavisam jauns un rosinošs: pilsēta var savu kārtību uzturēt bez monarha. Te ir eiropēiskās politiskās domāšanas avots.

Solonam piedēvē arī likumu, kas paredzēja atņemt pilsoņa tiesības cilvēkam, kurš savstarpējo konfliktu

gadījumos nepieslejas nevienai no partijām. Viņš gribēja, lai pilsoņi neizturētos vienaldzīgi pret kopīgo lietu, lai viņi nostātos tās partijas pusē, kas cīnās par taisnīgu lietu, palīdzētu tai, nevis gaidītu cīņas iznākumu bez jebkāda riska sev, lai vēlāk varētu pieslieties uzvarētājam.

Saņemot pilnvaras reformu veikšanai, Solons uzsāka tiesību reformu, kuru nosauca par "sloga nokratīšanu" (*seisahtheia*), atbrīvošanos no kaunpilnās kalpības (*doulie, douleia*). Svarīgākais uzdevums bija mazo zemes īpašnieku trūkuma mazināšana. Tikai tā varēja mazināt sociālo neapmierinātību un tirānijas briesmas. Solons atcēla visus parādus un to procentus (novērsa *hektemonoi* institūciju) un aizliedza pilsoņiem turpmāk iekļāt sevi (kaut arī kategoriski atteicās pārdalīt zemi). Viņš ierobežoja dižciltīgo ekonomiskās tiesības (piemēram, aizliedza iegādāties zemi, ja platība pārsniedza noteiktu normu, lai vienās rokās nekoncentrētos pārāk lieli īpašumi). Solons parūpējās arī par tiem, kas parādu dēļ bija pārdoti verdzībā, – tos izpirka par sabiedriskajiem līdzekļiem.

Solons ieviesa arī tādu svarīgu tiesību elementu kā īpašuma cenzu, kas kļuva par galveno kritēriju, nosakot pilsoņu tiesības un pienākumus. Tā pamats – katra pilsoņa ienākumi gada laikā (graudi, eļļa, vīns u.c.). Atēnu pilsoņi atbilstīgi zemes īpašuma lielumam iedalījās šādi: 1) visbagātākie pilsoņi – pentakosiomedimni, kas ieguva vairāk nekā 500 medimnu graudu jeb vairāk nekā 500 metritu (1 metrits – 39 litri) olīveļļas; 2) jātnieki – hipeji,

kas ieguva ne mazāk kā 300 medimnu graudu un kas varēja uzturēt zirgus rikšotājus militārām vajadzībām un veidot kavalēriju; 3) smagi bruņoti karavīri jātnieki – zeigiti –, kuriem piederēja divu vai triju vērsu iejūgs vai kas ieguva ne mazāk kā 200 medimnu graudu; 4) tēti, kas ieguva mazāk par 200 medimniem, varēja sevi nodrošināt tikai ar vieglo bruņojumu (zemessardzē tie bija strēlnieki un lingu metēji).

Katrai kārtai bija savs politisko tiesību minimums, kas atbilda īpašuma lielumam un militārajos pasākumos pildāmajām funkcijām (tās vairs nebija atkarīgas no izcelšanās). Arhontus vēlēja tikai no pirmās kārtas. Arhonts iponīms vadīja tautas sapulci un areopagu, kura kompetenci grūti precizēt. Tas bija kontroles instruments pār "pirmsdemokrātisko" institūciju, proti, arhontiem (piemēram, notika to "pārbaude" – *dikimasia*). Iespējams, ka areopags darbojās arī kā tiesa, tomēr primāri tam bija padomdevēja funkcija. Taču nekādas lielas politiskās varas tam nebija.

No otrās un trešās kārtas vēlēja Četrsimtvīru padomes locekļus, kas visus likumprojektus, kurus vajadzēja apstiprināt tautas sapulcei, izskatīja iepriekš. Ceturtās kārtas pārstāvji varēja piedalīties tikai tautas sapulcēs – eklēsijsās, kurās ar savu balsi tie varēja ietekmēt amatpersonu ievēlēšanu, kā arī politisko kursu. Tas, ka tētiem kļuva pieejama tautas sapulce, bija liels Solona nopelns, jo līdz tam tajā tika pieļauti vienīgi pilsoņi ar zemes īpašumiem.

Tomēr vēl ilgi cilvēki bez zemes īpašumiem tika politiski diskriminēti, to pozīcija sabiedrībā krasi neatšķīrās no vergu stāvokļa. Apmēram simt gadu pēc Solona, kad Atēnas izveidos savu floti un nodibinās kontroli pār jūru, lielu daļu no brīvā darbaspēka sāks plaši izmantot militārajām vajadzībām, proti, kā jūrniekus. Tēti iegūs karavīra un līdz ar to arī pilntiesīga pilsoņa statusu.

Solons iedibināja arī zvērināto tiesu – hēliaju (*hēliaia*); par tiesnešiem tajā ievēlēja brīvos pilsoņus, kuri bija sasnieguši trīsdesmit gadu vecumu. Tai bija augstākās apelācijas instances tiesības civiljautājumos (domājams, ka kriminālnoziedzumu gadījumos, izņemot slepkavības, tikai tā varēja piespriest sodu).

Tika veikti arī pasākumi saimnieciskās struktūras uzlabošanai. Solons aizliedza izvest dažādas pārtikas preces, izņemot olīvas, un noteica, ka tās nedrīkst kļūt dārgākas. Viņš aicināja uz pilsētu amatniekus, par apmešanos tajā piesolot pilsoņa tiesības, un rūpējās, lai vecāki, kam trūkst zemes, kas nododama mantojumā, iemācītu bērniem kādu amatu, nosakot, ka pretējā gadījumā tiem nav pienākuma uzturēt vecākus vecumdienās. Solons sakārtoja arī mēru un svaru sistēmu.

Solona izdoto likumu bija daudz, un tie bija tik visaptveroši, ka tos vairs nevarēja fiksēt uz vienas tāfeles. Tie tika uzrakstīti uz vairākām no dēļiem veidotām četrstūrīnām prizmām (*axones*), kas bija griežamas ap savu asi.

Solons, kurš nodarbojās arī ar dzejošanu, savās pamācošajās elēģijās

deva padomus neiegūt bagātību netikumiskā, nelikumīgā ceļā, jo tāda bagātība nav droša. Dzīves jēga ir godīgs darbs, tieksme pēc zināšanām un tikumības līdz sirmam vecumam.

Plūtārhs stāsta, ka Solonam bijusi milzīga autoritāte atēniešu vidū. Atēnas bija cietušas sakāvi kaujā par Salamīnas salu, un, draudot ar nāvessodu, pilsētā bija aizliegts aicināt uz cīņu par to. Solons ieradies pilsētas laukumā prātā sajukuša cilvēka izskatā, putekļainās un driskās saplēstās drānās, uzkāpis uz augsta akmens un nolasījis elēģiju, kurā apcerējis atēniešu paredzamo kaunu par pretiniekam atstāto Salamīnu. Tad atēnieši izvēlējušies sev vadītāju un atbrīvojuši salu, pārsteidzot pretinieku ar pēkšņo uzbrukumu.

Solona likumi noteica arī atšķirības starp īstām sievietēm un netiklēm. Viņš aizliedza jebkuras sevis pārdošanas formas ar dažiem izņēmumiem: vīram bija tiesības pārdot sievieti, kura atradās viņa aizbildniecībā, ja tā bija zaudējusi nevainību. Atbilstīgi reformām vajadzēja iekārtot valsts publiskos namus, kuros darbotās verdzenes. Pēc šiem pasākumiem Atēnas kļuva pievilksanas punkts svešajiem, kas gribēja tur kļūt bagāti; tās pievilināja arī prostitūtas. Tā kā vīriešu savstarpējo konfliktu biežākais iemesls Atēnās bija sievietes, tad Solons tos novērsa, aizvācot sievietes no vīriešu redzesloka un tādējādi mazinot to ietekmi.

Diemžēl Solona veiktās visai radikālās reformas nespēja atrisināt visas problēmas, jo neapmierināja nevienu no karojošajām partijām.

Viņam nepārtraukti uzbruka no visām pusēm ar pārmetumiem, līdz beidzot likumdevējs pameta Atēnas; tajās viņš atgriezās tikai neilgi pirms savas nāves.

Konflikti turpinājās vēl trīsdesmit gadu un 560. g. p.m.ē. noveda pie Peisistrata un viņa dēlu tirānijas (pie varas viņi noturējās līdz 510. g.). Pēc Peisistrata nāves viņa iedibinātais režīms (Solona konstitūcija pastāvēja tikai formāli) sabruka, un tas no jauna saasināja konfliktus.

Agrinās tirānijas

Polisas bija izveidotas tā, ka līdzās tautas sapulcei pastāvēja noteikta līderu grupa, kas tieši risināja polisas iekšējās lietas. Politika pavēra ceļu pašiem aktīvākajiem pilsoņiem, it kā pati radot polisas pretpola – tirānijas iespējamību (t. s. agrinās tirānijas). Agrīno tirāniju balsts bija tauta, un lielākā daļa no tirāniem bija tautas vadoņi (demagogi). Sākotnēji šis vārds neasociējās ar despotismu un nežēlību. Par tirānu sauca cilvēku, kurš ieguva vienpersonisku varu un kura mantiniekiem nebija mantošanas tiesību uz to. Apstākļos, kad dižciltīgie sevi bija jau kompromitējuši un nevarēja pretendēt uz politisko līderu lomu, bet demokrātiskie spēki bija vēl pārāk vāji, pie varas, iegūstot tautas atbalstu un ierobežojot citu dižciltīgo pretenzijas, varēja nonākt kāds no dižciltīgajiem, garantējot ekonomisko stabilitāti amatniekiem, tirgoņiem, zemes īpašniekiem u.c.

Citiem vārdiem runājot, polisai bija vajadzīgas spēcīgas personības, taču dažkārt to darbība grāva polisas pamatus, aizvietojot dēmosa suverenitāti ar vienpersoniskas varas iegūšanu. Polisai bija nepieciešami līderi, taču to ambīcijas bieži nesakrita ar polisas mērķiem. Tirānijas parasti radās krīzes situācijās. VI gs. p.m.ē. destabilizējoši faktori bija zemes īpašnieku daļēja izputēšana (veidojās brīvo pilsoņu kontingents, kuru īpašumā nebija zemes), parādu slogs (tā dēļ pilsonis varēja zaudēt savu brīvību), patvaļīgi lietotie "drakontiskie likumi", dzimtu naidis, spēcīgo personu patvaļa.

Šādos apstākļos tirānija visumā bija pozitīva parādība, kaut arī dažkārt tās sekas bija negatīvas. Agrīno tirāniju Korintā, Milētā, Atēnās u.c. jēga bija polisas nostabilizēšana, dēmosa, kas ar tirānu palīdzību cīnījās pret aristokrātiju, suverenitātes nostiprināšana. Tirānijas bija neizbēgamas, un tad, kad dzīve polisā nokārtojās, dēmosa no tirāniem atbrīvojās. Agrinās tirānijas bija īslaicīgas. Turklāt ir zīmīgi, ka tirānijas radās galvenokārt tirgotāju un amatnieku polisās, t.i., tur, kur jaunie sabiedrības slāņi iesaistījās cīņā par varu (tās nebija agrārajās polisās).

Vēl pirms 560. g. p.m.ē. Atēnās izveidojās trīs galvenie dēmosa grupējumi (staseis), kurus atbilstīgi vēsturiskajai tradīcijai dēvēja par "cilvēkiem no zemienes" (*pediakoi* vai *pedieis*), "piekrastes iedzīvotājiem" (*paraloi* vai *paralioi*) un "iedzīvotājiem no rajoniem, kas atrodas aiz pakalniem" (*hyperakrioi, diakrioi*). Viņu vadītāji bija Likurgs, Megakls

*Kritijs un Nesiots. Tirānu nogalinātāji.
Romiešu kopija*

un Peisistrats. Nopietnākās izrādījās Peisistrata akcijas, un viņa panākumus garantēja vēršanās pie plašiem tautas slāņiem. Viņš atbalstīja zemniekus, un daudzi atēnieši uztvēra viņa tirāniju gandrīz vai kā "zelta laikmeta" atgriešanos.

Peisistrats 560. g. p.m.ē., balstoties uz nabadzīgo zemnieku slāni, nodibināja savu pirmo vienvaldību (nedaudz vēlāk – otro); galu galā viņš savu varu nostabilizēja 547. g. p.m.ē. Peisistrats nomira 528. g. p.m.ē, viņa varu mantoja dēls Hippiass, kuru gāza 510. g. p.m.ē.

Pēc savas uzvaras Peisistrats ar plašu žestu dāvāja tautai daļu no

dižciltīgajiem konfiscētā īpašuma. Viņš deva iespēju lēta kredīta veidā iegādāties lopus, sēklu, inventāru. Neilgi pirms Peisistrata tirānijas – 566./565. g. p.m.ē. – tika iedibināti lielākie svētki Atēnās – lielie panatēnaji, vienlaikus Akropolē uzceļot pirmo templi dievietei, kuras vārdā bija nosaukta pilsēta. Peisistrats iedibināja jaunus svētkus – pilsētu dionīsijus –, kurus svinēja ļoti grezni. Viņš daudz nodarbojās ar polisas labiekārtošanu: būvēja ūdensvadus un strūklakas, cēla tempļus, portikus agorā, labiekārtoja ostu u.tml.

Taču tirānija grieķu polisās nekluva par stabilu valsts iekārtas formu. Kontinentālajā Grieķijā pēdējās tirānijas likvidēja VI gs. p.m.ē. beigās. Tās nespēja pārvarēt politisko krīzi un apdzēst pilsoņu savstarpējo naidu.

Kleistena reformas. Perikls

Pēc 509. g. p.m.ē. kārtējo reformu, kas galīgi nostiprināja demokrātisko iekārtu, iniciators bija Kleistens, kurš arī ieņēma pirmā arhonta amatu. Viņa galvenais ieguldījums – vēlēšanu tiesību reforma: no šā brīža visiem pilsoņiem neatkarīgi no īpašuma lieluma bija vienādas politiskās tiesības. Mainīta tika arī valsts teritoriālā iedalījuma sistēma, kas grāva aristokrātijas ietekmi. Galvenie Kleistena jauninājumi bija divi: viņš visā Atikā mazajās apmetnēs izveidoja uz vienlīdzības principiem balstītu pašpārvaldi un izstrādāja komplicētu sistēmu, lai pilsoņi, kas

Atēniešu mantnīca Delfos.
V gs. p.m.ē. sākums.

dzīvoja dažādās zemes daļās, apvienotos un tādējādi paustu savu pilsonisko gribu.

Aristokrātijas varas galvenais balsts Atēnās un citās polisās bija dzimtu (*genos*) savienības, kuras sauca par filām (*phyle*) un fratrijām (*phratrīa*). Katru fratriju vadīja uz gadu ievēlēts fratriarhs (*phratriarchos*). Tās saistīja kopīgs kults. Visa tauta iedalījās četrās filās, katra fila – trīs fratrijās, katra fratrija – trīsdesmit dzimtās. Katras fratrijas priekšgalā atradās dižciltīgo dzimta, kas pārzināja kultu un pakļāva pārējos savai reliģiskajai un politiskajai autoritātei.

Parasti dēmu veidoja ciemats vai maza pilsētiņa. Atēnās pilsoņu skaits dēmā svārstījās no viena simta (pat

mazāk) līdz vairākiem simtiem (pat tūkstotim) cilvēku. Pilsoņi savā dēmā pārvaldīja kopējo īpašumu, veica kopdarbus, svinēja svētkus, pulcējās sapulcēs. Dēmos tika veidoti arī pilsoņu saraksti, kuri pamatojās uz piederību fratrijai. Šie dubultie saraksti izskaidrojami ar to, ka cilvēki nevēlējās aizmirst tradicionālo piederību saimei. Dēmi veidoja mazākās vienības jaunajā filu sistēmā.

Jaunajām filām, kuras nosauca Atikas varoņu vārdos, nebija nekāda sakara ar vecajām; vēl vairāk – tās bija veidotās tā, ka vienai dzimtai un fratrijai piederošie turpmāk bija politiski cits no cita nodalīti, ja dzīvoja dažādos teritoriāli administratīvos apgabalos. Jauno filu iedalījums balstījās uz Atikas iedalījumu trīs reģionos, kas saucās *Asty* (Atēnām apkārtējās zemes 8–10 km atālumā), *Mesogeia* (iekšzeme) un *Paralia* (piekrastes rajoni); katrā no tiem dēmi tika grupēti pa desmit, kas atbilda ģeogrāfiskajam iedalījumam. Kleistens tādējādi ievēda jaunu, tīri teritoriālu administratīvā iedalījuma sistēmu. Viņš izveidoja 10 filas: katrā filā bija 3 tritijas (*trittyes*) un katrā tritijā – 3–4 dēmi; katrā filā bija dēmi no dažādiem Atikas rajoniem, starp kuriem katrs trešais bija no pilsētas, katrs trešais – no piekrastes un katrs trešais – no iekšzemes (faktiski bija 139 dēmi). Tāpēc atšķirīgs bija cilvēku skaits filās. Filas kopumā ietvēra apmēram 3500 pilsoņu.

Tādējādi katrai filai vajadzēja pārstāvēt dažādu reģionu iedzīvotājus; katrs reģions bija pārstāvēts katrā filā, un otrādi – katra no tām pāuda

visa reģiona intereses. Filām piederīgie kopā pildīja arī dienesta uzdevumus – jauno iedalījumu Kleistens pārnesa arī uz karaspēku; filām piederīgie karavadoņi stratēģi kļuva par svarīgākajām polisās amatpersonām. Arī uz Piecsimtviru padomī katra fila deleģēja 50 cilvēku (katru gadu no jauna, nekad vienu cilvēku divas reizes pēc kārtas un ne vairāk kā divas reizes mūžā). Te pilsoņiem no pilsētas priekšrocību nebija.

Pirmā demokrātija pasaules vēsturē varēja rasties tikai kā tiešā demokrātija. Atēniešu kolektīvā identitāte bija nevis ekonomiskā, konfesionālā, partijiskā, pasaules uzskata vai nacionālā, bet gan pilsoniskā identitāte. Pirmo reizi tika radīta politiskā kārtība, kas neatbilda sabiedriskajai. Tāpēc tās priekšnoteikums bija mākslīgs publiskuma nodalījums no mājas dzīves, kā arī līdzpilsoņu solidaritāte, precīzāk: vienlīdzīgo pilsoņu solidaritāte kļuva iespējama tikai tad, kad grieķi publiskumu nodalīja no mājām. Jauno kārtību apzīmēja isenomijas, proti, "vienlīdzīgas kārtības" jēdziens. Tas bija saistīts ar einomiju – "labu kārtību", jo tās "labumu" noteica vienlīdzība (*isotes*). (Zīmīgi, ka viens no agrīnajiem domātājiem Grieķijā – Alkmeons no Krotonas – pārnesa priekšstatus par līdzsvaru – isonomiju – uz medicīnu.)

Arī tautas griba, kas tika pausta vispārējā balsošanā tautas sapulcē, ieguva obligāta likuma spēku. Tauta pati ievēlēja amatpersonas, arī arhontus un stratēģus – armijas un flotes komandierus. Desmit stratēģus

vēlēja filām piederīgie. Arī tiem, līdzīgi kā arhontiem, tika izvirzīti cenza priekšnoteikumi: viņiem vajadzēja būt dzimušiem likumīgās laulībās un viņiem bija jāpieder zemes īpašumiem Atikā.

Pilsētu pārvaldīja deviņi arhonti. Pirmā arhonta vārdā sauca gadu, un tas vadīja kopdzīvi (organizēja panatēnājus, lielos dionīsijus, risināja laulību un mantošanas jautājumus). Otrais, kura tituls bija *basileus*, rūpējās par svētkiem un pilsētas svētājām vietām. Trešais – *polemarchos* – bija saistīts ar militāro funkciju pildīšanu. Seši pārējie – *thesmothetai* – rūpējās par tiesu darbību.

Ar iepriekšēju likumprojektu sagatavošanu un priekšlikumu apspriešanu nodarbojās Piecsimtviru padome, kura nodeva tos galīgai apstiprināšanai tautas sapulcei. Tāpēc tautas sapulces dekrēti sākās ar vienu un to pašu formulu: "Nolēma padome un tauta." Arī zvērināto tiesu ievēlēja pēc teritoriālā principa – no filām. Tāpēc tiesās atšķirībā no vecās aristokrātiskās padomes (areopaga) varēja iekļūt arī ierindas pilsoņi. Turpināja darboties arī areopaga padome apmēram 300 cilvēku sastāvā, kas apvienoja agrākos arhontus, t.i., ietekmīgākos dižciltīgos. Tie apsprieda svarīgākās valsts lietas un deva padomus.

Jāpiezīmē, ka laikabiedri Kleistena jaunievedumus neuzskatīja par demokrātiskiem.

Ievērojamākais V gs. p.m.ē. politiskais darbinieks un reformators bija Perikls – orators ar plašu redzesloku un izglītību, kas savos drosmīgajos spriedumos apliecināja

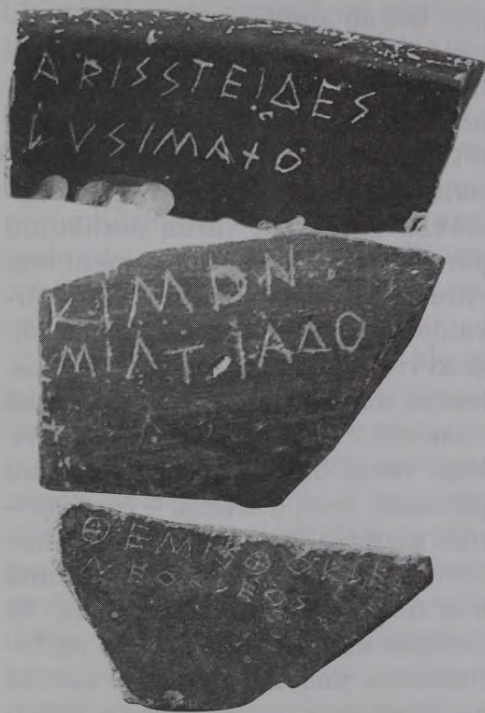
Kresilājs. Perikla portrets. Romiešu marmora kopija no grieķu bronzas oriģināla

cilvēka saprāta spēku (viņa filosofijas skolotājs esot bijis Anaksagors, draugi – Hērodots, Sofokls, Feidijs u.c.). Viņš ne tikai nostiprināja demokrātiju Atēnās, bet arī pārvērtā tās par visas Grieķijas kultūras centru. Par Perikla popularitāti liecina tas, ka stratēga amatā viņu ievēlēja 15 gadus pēc kārtas (no 444./443. g. p.m.ē.).

Savā politiskajā darbībā Perikls turpināja Atēnu demokratizāciju. Viņa laikā faktiski pārstāja eksistēt īpašuma cenzs – katru atēnieti varēja ievēlēt jebkurā amatā. Palielinājās ar lozēšanas palīdzību (grieķi domāja, ka lozēšana vispilnīgāk īsteno demokrātijas principus) ievēlēto maģistrātu skaits. Balsošanas

ceļā ievēlēja vienīgi stratēgu kolēģijas, kā arī dažus finansu kolēģijas locekļus, kuru darbībai bija nepieciešamas speciālas zināšanas. Perikls centās nodrošināt visu pilsoņu, arī pašu nabadzīgāko līdzdalību politiskajā dzīvē. Viņš ieviesa tiesnešu darba apmaksu (divi oboli – nabadzīgo cilvēku ikdienas ienākumi); vēlāk sāka apmaksāt arī Piecsimt-vīru padomes, kā arī dažādu maģistrātu amatus. Perikls nostiprināja kara floti, kur arī ieviesa darba samaksu pilsoņiem. Viņa laikā uzsāktā plašā celtniecība Atēnās deva darbu daudziem nabadzīgiem cilvēkiem. Šai laikā notika aristokrātijas integrācija atēniešu demokrātijas sistēmā. Ne velti, runājot par Atēnām, saka – "Perikla laiks", t.i., uzsverot to augstākā uzplaukuma brīdi, ko nodrošināja antīkā demokrātija.

Ap 487. g. p.m.ē. Atēnās tika ieviests (vai vismaz pirmo reizi lietots) ostrakisms. To sauca par "lausku tiesu", jo savu piekrišanu pilsonis uzrakstīja uz vislētākā rakstāmateriāla – māla lauskām (*ostraka*). To praktizēja Atikā apmēram gada vidū, t.i., janvārī. Ostrakisms bija likumīgs līdzeklis, lai apstādinātu kāda uzurpatora izvērzišanos. Parastais tiesas ceļš šķita pārāk sarežģīts, te pilnīgi pietika ar aizdomām. Ja pilsoņi kādu sāka turēt aizdomās, ka tas ir savās rokās koncentrējis pārāk daudz varas un kļuvis pārāk spēcīgs, tad tas bija veids, kā tikt no viņa vaļā. Ja cilvēki nosprieda, ka kāda ietekmīga persona var radīt ķildas un nesaskaņas, tad balsošanas ceļā tautai bija iespēja

Ostrakismā izmantotās māla trauku lauskas (ostrakas) ar tajās ieskrāpētajiem personu vārdiem

to izslēgt uz laiku (5–10 gadiem) no pilsoņu kopienas – tai vajadzēja doties izsūtījumā. Taču šīs personas īpašums netika konfiscēts un netika arī aizskarta personiskā cieņa.

Likums noteica, ka divus mēnešus iepriekš saskaņā ar tautas lēmumu tiek izvirzīts jautājums, vai kādu personu pakļaus ostrakismam. Katram no klātesošajiem uz māla lauskas vajadzēja uzrakstīt tās personas vārdu, pret kuru viņš gribēja vērsties. Lai šī procedūra tiktu uzskatīta par realizētu, bija vajadzīga vismaz 6000 atēniešu klātbūtne. Tā notika agorā un tika stingri kontrolēta (vispirms saskaitīja, vai ir nepieciešamais cilvēku skaits).

Šai institūcijai liela loma bija laikposmā starp 487. un 417. g. p.m.ē.

Kas savā būtībā ir polisa, kāda ir tās struktūra, formas utt.?

b. POLISAS BŪTĪBA

Polisa (gr. *polis*, lat. *civitas*) bija galvenā politiskās un sociālās dzīves organizācijas forma, kas noteica antīkās civilizācijas – grieķu un romiešu pasaules specifiku.

Homēra laikā (XI–IX gs. p.m.ē.) vārds *polis* apzīmēja vienkārši norobežotu, aizsargātu vietu (varētu teikt – pilskalnu), kas pamazām kļuva par administratīvu centru. Arhaikā (VIII–VI gs. p.m.ē.) par polisu dēvēja daudz plašāku apmetni, kas izauga senā pilskalna aizsardzībā. Pats pilskalns pārvērtās par "augšējo pilsētu" – akropoli. Akropole kopā ar izaugušo priekšpilsētu veidoja pilsētu, t.i., centrālo apmetni. Vienlaicīgi ar vārdu *polis* apzīmēja valsti, kas praktiski sakrita ar pilsētu un tās kontrolēto teritoriju, kā arī – un tas no grieķu viedokļa bija vissvarīgākais – pilsoņu kolektīvu, kas respektēja šo valsti.

Vārdu *polis* bieži tulko kā "pilsētvalsts" (angl. *City-State*, vāc. *Stadt-Staat*), uzsverot tās nelielos izmērus un organizāciju ap vienotu centru. Taču pirmā pazīme nav noteicošā, bet otro nedrīkst saprast burtiski: piemēram, Atikā bija divi pilsētas centri (Atēnas un Pireja), bet Spartā vispār tāda nebija, jo tā veidojās no pieciem ciematiem. Maratona bija pilsēta, bet nebija polisa. Mūsdienu sociologi apdzīvotās vietas, kuras antīkie autori nešaubīgi sauca par

pilsētām, par tādām neatzītu; labākajā gadījumā tās uzskatītu par administratīviem vai ceremoniāliem centriem vai pat par lielāku ciematu. Savukārt no grieķu pozīcijām tās ir vienas kopdzīves formas modifikācija, kas paredz īpašu pilsoņu statusu, kurš balstās uz pašvaldības principu. Atšķirības starp tām bija nevis kvalitatīvas, bet kvantitatīvas. Galvenais atšķirīgais faktors bija nevis šo pilsētu (tirdzniecības un amatniecības centru) ekonomiskās funkcijas, bet to īpašais "galvaspilsētas" statuss liliputvalstī ar noteiktām militāri politiskām funkcijām. Pilsēta vienlaicīgi bija galvenā nocietinājuma vieta.

Grieķu autori par polisū pirmām kārtām uzskatīja pilsoņu kolektīvu, īpašā veidā organizētu cilvēku kopības formu. Tukidīds rakstīja: "valsts – tie ir cilvēki, bet nevis sienas un nevis kuģi"; Aristotelim polisa ir augstākā iespējamā cilvēces kopības forma: attīstība, viņš domāja, notiek no saimes (*oikia* – burtiski "māja", "ģimene", "dzimta"), ciemata (*komē*) uz polisū. Iepriekšējās formas nodrošināja tikai indivīda fizisku eksistenci, bet tikumisku dzīvi, uzsver Aristotelis, var sasniegt tikai polisā, kas ir "brīvu pilsoņu apvienība". Grieķu apziņā nostiprinājās doma, ka polisa ir pilsoņu kolektīvs ar tās materiālajiem pastāvēšanas nosacījumiem; vēl vairāk, tika pat izteikta doma, ka tā var eksistēt bez teritorijas (tā gan bija galējība, jo šī ideja dzima visspringtākajos kara laika apstākļos).

Polisa paredz jaunu sociālo telpu, kas organizējas nevis ap valdnieka

pili, bet ap kopīgu laukumu. Tā pāvēra jaunus garīguma, domāšanas horizontus. Citiem vārdiem sakot, no tā brīža, kad pilsēta sāka orientēties uz sabiedrisko laukumu kā centru, tā kļuva par polisū. Šis apstāklis paredzēja vārda pārākumu pār citiem varas instrumentiem; vārds bija valsts ietekmēšanas, pārvaldes līdzeklis. Vārds zaudēja maģiski rituālās funkcijas, paredzot diskusiju, dialogu, strīdu un publiku kā tiesnesi. Politiskā māksla visciešākajā veidā bija saistīta ar mākslu pārvaldīt runu (*rhētores* – runātāji – tika pielīdzināti politiķiem – *politikos*). Mākslīgā un samērīgā runa bija Atēnu demokrātijas bērns. Tā balstījās uz pierādījumiem un pārliecināšanas māku. Sirakūzieši Koraks un Teisijs bija tie, kas pirmie izstrādāja retorikas mākslas (*technē*) pamatprincipus, iedalot runu ievada daļā (*prooimion*), galvenajā daļā (*agon*) un noslēgumā (*epilogos*). Trasmahs atklāja teikumu periodizāciju un prozas ritmu, tāpat arī mācīja, kā izraisīt afektus tiesas runās.

Pilsoņu kopiena aptvēra personas, starp kurām sākotnēji nebija nevienas tiesiskā ziņā augstākstāvošas personas. Atsevišķu cilvēku politiskā vara nebalstījās uz tiem kā personām (kā tas bija monarhistiskos vai feodālos režīmos), bet uz to amatu (kaut arī pilsonis tajā būtu ievēlēts uz mūžu). Pilsonis varēja atsacīties no amata, nezaudējot savu statusu. Cilvēks bija spējīgs "vadīt un būt pārvaldītam". Viens no izplatītākajiem sodiem Atikā bija *atimia* – pilsoniska goda atņemšana. Tā bija sava veida iekšējā trimda, kad pilsonis

tika pielīdzināts sievietei vai bērnam. Visiem pilsoņiem nebija vienādas tiesības, visiem bija tikai vienādas tiesības parādīties publiskumā. Šī parādīšanās pieņēma sacensību formu, kas galu galā noveda pie pilsoņu nevienlīdzības. Viens no sacensību variantiem – īpašuma izstādīšana publiskai aplūkošanai. Augstākā sacensību forma bija karš.

Visi svarīgākie notikumi kļuva publiski un atradās visu pilsoņu kontrolē (atklātās tiesas procedūras – pretstats apslēptai, noslēpumainai lietvedībai). Visām amatpersonām vajadzēja atskaitīties publiskas priekšā, likumiem – pierādīt sevi ar dialektiskas argumentācijas palīdzību. Tas viss palielināja izglītības lomu, attīstījās rakstība (ieviešot rakstītus likumus), dēmosam kļuva pieejama garīgā kultūra. Patiesības meklēšanā varēja piedalīties visi, un tā, līdzīgi politiskajiem jautājumiem, kļuva par apspriešanas tēmu. Atklāti, visiem pieejami kļuva arī sabiedriskie tempļi.

Pilsoņu kolektīva ekonomiskais pamats bija noteikta īpašuma forma: relatīvā nozīmē kopīgs īpašums, absolūtā – privāts. Svarīga iezīme bija tā, ka tikai pilsoņiem, izņemot īpašus gadījumus, bija tiesības uz zemi polisas teritorijā (piemēram, ienācēji nevarēja iegādāties māju dzīvošanai – to vajadzēja irēt). Polisa sekoja tam, lai īpašums nonāktu no viena pilsoņa otra pilsoņa rokās.

○ Pati polisa kā pilsoņu kolektīvs bija augstākais zemes īpašnieks, kas garantēja atsevišķu pilsoņu īpašuma tiesības; proti, pilsoņiem kopīgi piederēja zeme, kuras vienai daļai

īpašnieks bija viss kolektīvs, bet kuras pārējā daļa bija sadalīta apstrādājamos gabalos, kuru īpašnieki bija saimju galvas. Tā kā kopiena bija augstākais zemes īpašnieks, tās augstākā lēmēj institūcija bija tautas sapulce. Kolektīvam bija tiesības iejaukties īpašuma attiecībās, zināmā mērā nodrošinot zemes īpašuma vienlīdzības principa ievērošanu (piemēram, tas principā varēja nodarboties ar zemes fonda pārdalīšanu). Tāpēc būtībā politiskais kolektīvs sakrita ar zemes īpašnieku kolektīvu; pilsoņa statuss bija saistīts ar īpašuma tiesībām uz zemi – zeme varēja piederēt tikai pilsoņiem (dažos gadījumos šādas tiesības bija vienīgi saimes galvai). Bieži vien īpašumā esošā zemes gabala lielums noteica arī politisko tiesību kopumu.

Pilsoņi principā bija juridiski un politiski vienlīdzīgi, tiem bija tiesības arī uz kopienas atbalstu vajadzīgā brīdī. Tika aizliegta pilsoņu paverdzināšana. Tika izslēgtas arī citās kultūrās pieņemtās paražas nodot kādai privātpersonai varu pār kādu teritoriju un tās iedzīvotājiem ar tiesībām uzlikt tiem savā labā pildīt kādas klaušas. Pastāvēja asinsradnieciskās, teritoriālās un profesionālās apvienības, bet tām nebija starpnieku lomas attiecībās starp pilsētu un valsti; saikne starp pilsoņiem un valsti bija tieša.

○ Darbs lauksaimniecībā bija nevis nodarbošanās veids, bet gan dzīvesveids. Amatniecību un tirdzniecību vai nu nosodīja, vai arī uzskatīja par ievērojami mazāk cienīgu nodarbošanos. Taču līdz ar šo attīstību saistība starp zemes īpašumiem un

pilsoņu tiesībām tika izjaukta. Tomēr pilsoņi palika potenciāli zemes īpašnieki, jo vienīgi tiem bija tiesības to iegādāties. Katrs centās nopirkt zemi, pat ja naudu bija nopelnījis citās sfērās.

Lauksaimniecība bija polisas labklājības un uzplaukuma pamats. Tās veids bija tuvs naturālajai saimniecībai. Amatniecība attīstījās tikai tādā mērā, kādā tā bija vajadzīga dzīves nodrošināšanai. Daudzās pilsētās uz monētām attēloja kādus lauksaimniecībā izmantojamus augus vai produktus (vārpa, vīnogu ķekars, amfora ar vīnu vai eļļu u.c.), bet nekad nemēdza attēlot kādu populāru amatniecības ražojumu. Arheoloģiskie izrakumi pārsteidz ar disproporciju starp, no vienas puses, pilsētas labiekārtošanas vērienīgumu, sabiedrisko celtnu majestātiskumu, dzīvojamo māju komfortu un, no otras, ražošanas kompleksu nenozīmīgumu pilsētas teritorijā; tajā atradās tikai sikas bodītes un darbnīciņas (lielākas tās bija, piemēram, Atēnu, Korintas, Sirakūzu, Rodas polisās). Sabiedriskā doma nosodīja ne tikai amatniecību un tirdzniecību, bet arī tieksmi pēc bagātības visos līmeņos, kas dotu iespēju pacelties virs saimes normālas eksistences līmeņa. Polisa centās regulēt pilsoņu labklājības līmeni, nepieļaujot pārāk lielu noslāņošanos, kas apdraudētu pilsētas homogenitāti.

Normāla polisa kontrastu starp pilsētu un laukiem (t.s. pilsētu parazītismu) nepazīna. Lauku ciematu kā īpaša apdzīvotības tipa nebija. Pilsētā dzīvojošie pilsoņi dzīvoja pa

pusei kā lauksaimnieki, pa pusei – kā pilsētnieki, jo daudzi paši apstrādāja sev piederošos zemes īpašumus (citi to darīja ar vergu vai algotu strādnieku palīdzību).

Polisu lielums bija 200, 100 un pat mazāk kvadrātkilometru, pašā pilsētā dzīvoja no dažiem simtiem līdz dažiem tūkstošiem cilvēku. Satelītapmetnes grupējās ap kopīgo pilsētas centru; tas bija mērķtiecīgi ekonomiskā, politiskā un stratēģiskā ziņā. Stāstot par atēniešu piespiedu evakuāciju aiz pilsētas sienām Peloponēsas kara pirmajā gadā, Tūkidīds norāda, ka daudzi to uztvēra kā patiesu katastrofu, jo viņi bija ieradusi dzīvot savos lauku īpašumos. No visām ievērojamākajām grieķu polisām vienīgi Spartā ar lauksaimniecību nodarbojās tikai vergi; antiķajā izpratnē tā nebija kļuvusi par īstu pilsētu. Sparta bija "nesinoikizēta", pa ciematiem izmētāta polisa.

Visā polisas attīstības vēsturē galvenā sociālā vienība tās ietvaros bija saime (*oikos*). Tieši caur oikosu īstenojās līdzdalība polisas dzīvē. Katras saimes labklājība bija atkarīga no tās īpašumā esošās zemes lieluma. Saimju galvas pārstāvēja saimes locekļu sabiedriskās intereses, tiem bija jā rūpējas, lai mantinieki ģimenes īpašumus saņemtu ne tikai saglabātus, bet arī pavairotus. Saimes galvai bija noteicoša loma tāpēc, ka tieši viņš rīkojās ar zemi; pilnā mērā individuāls zemes īpašnieks gan viņš nebija, jo saimei viņš bija vienīgi tas, kas uz laiku rūpējas, gādā par to, kas pieder visai saimei. Negatīvi vērtēja cilvēku, kas pārdeva oikosa zemi.

Polisas un oikosa ekonomiskā struktūra noteica arī brīvības izpratni: noteicošā bija politiskā un ekonomiskā neatkarība, totāla autonomija. Tai bija jāiztieks ar pašas spēkiem, nodrošinot sevi ar pārtiku, pirmās nepieciešamības precēm, kā arī jāprot aizsargāties. Lauksaimniecība bija balstīta uz pašpietiekamības – autarkijas (*autarkeia*) – principu. Saime, kas nevarēja nodrošināt sevi, vispār netika uzskatīta par saimi. Brīvs bija tikai tāds cilvēks, kas bija arī ekonomiski neatkarīgs no citiem. Autarkija bija ekonomiskās brīvības pamats. Polisas autarkija – atsevišķo saimniecību autarkiju summa.

Polisā gandrīz pilnīgi sakrita politiskā un militārā organizācija, jo tautas zemessardze sakrita ar tautas sapulci kā galveno politisko institūciju. Pilsonis – zemes īpašnieks vienlaicīgi bija arī karavīrs, kas, nodrošinot polisas neaizskaramību, nodrošina arī sava personiskā īpašuma neaizskaramību. Militārais dienests bija pilsoņa pienākums un privilēģija.

Grieķu vēstures agrīnajā periodā politiskajā dzīvē aristokrātija domnēja arī tāpēc, ka tās pārstāvji veidoja karaspēka kodolu (jātnieku vienības). Vēlāk par kaujas taktikas pamatelementu kļuva slavenā grieķu falanga, kurā bija iesaistīti gandrīz visi pilsoņi. Zemes īpašnieki – oikosu galvas – bija karavīri hoplīti, kas falangas ierindā stāvēja plecu pie pleca vairākās rindās. Viņi bija pietiekami patstāvīgi, lai nodrošinātu sevi ar bruņojumu. Zemessardze būtībā bija apbruņota tautas sapulce. Falanga un cīņas taktika, saskaņā

ar kuru karavīrs piesedza sevi un kaimiņu un uzvaru nodrošināja monolīta ierinda, veicināja pilsoņu vienotības jūtu veidošanos un nostiprināšanos.

Piemēram, Atēnās sabiedrības demokrātizēšanās bija saistīta ar izmaiņām bruņoto spēku struktūrā. Tad, kad līdzās hoplītu zemessardzei svarīga loma tika ierādīta arī flotei, paši nabadzīgākie pilsoņi sāka dienēt uz kuģiem. Tieši dienests karaspēkā (flotē) piešķīra viņu balsīm svarīgu lomu tautas sapulcē.

Pilsoņu kopiena – polisa pati sev bija augstākā vērtība, kura nepazina nepārvaramas pretrunas starp individu un sabiedrību, pilsoni un kolektīvu. Tā balstījās uz pārliecību, ka arī atsevišķa pilsoņa labklājību nodrošina vienīgi kopīgs uzplaukums.

Tādējādi var fiksēt šādas polisas iezīmes.

1. Tieša un nepastarpināta saikne starp īpašuma tiesībām un līdzdalību kolektīvā, t.i., tikai pilsoņiem bija tiesības uz zemi pilsētas teritorijā. Zemes gabals bija galvenais cilvēka kā kopienas locekļa un līdz ar to arī visas polisas atražošanas nosacījums.

2. Tieša politisko tiesību atkarība no īpašuma tiesībām, pilsoņu kopienas noslēgtība, ko nosaka un ierobežo zemes īpašnieku kolektīvs. Līdzdalība polisas kolektīvā, ko nosaka zemes īpašums, tika pastarpināta ar līdzdalību pilsoņu kopienas politiskajā dzīvē, no kuras bez jebkādam ierunām bija izslēgti vergi, svešie, nepilsoņi u.c. Tāpēc polisa bija citu iedzīvotāju grupu eksploatācijas ierocis.

3. Tieša saistība starp pilsonību un militāro organizāciju. Pilsonis – īpašnieks vienlaicīgi bija arī karavīrs, kas nodrošināja polisas un līdz ar to arī sava īpašuma neaizskaramību.

Polisa kopumā bija absolūti suverēna, brīva un autonoma kopiena; tās dzīvi vadīja un regulēja likumi, kas nebija atkarīgi no ārējiem politiskajiem spēkiem.

c. ATĒNU POLITISKĀ SISTĒMA

Valsts institūcijas

Atēnas bija polisu demokrātijas augstākais sasniegums un arī ievērojamākais sava laika kultūras centrs. Atēnu politiskās vienības ideju grieķi pauda ar vārda "atēnieši" palīdzību, turpretim pats vārds "Atēnas" tikai ļoti retos gadījumos nozīmēja ko vairāk nekā pilsētas kompleksu – tas bija tikai ģeogrāfisks jēdziens. Cilvēki ceļoja uz Atēnām, bet karoja ar atēniešiem. Svarīgi ir izprast šīs nozīmīgākās grieķu pilsetvalsts politisko sistēmu.

Atēnu demokrātija orientējās uz diviem pamatprincipiem: pirmkārt, uz publiskumu lēmumu pieņemšanā, kas savukārt balstījās uz iepriekšējām diskusijām; otrkārt, uz visu pilsoņu līdzdalību valsts amatu pildīšanā. Dēmos dominēja lēmumu pieņemšanā un tiesību sfērā. Pamazām samazinājās arī cenza ierobežojumi amatu ieņemšanai. Vēlāk tika ieviesta arī tiesnešu, buleitēristu un citu amatpersonu darba apmaksā – t.s. diētas, kas bija samērā mazas (zemākas par 1 drahmu – amatnieku

vidējo dienas ienākumu): tiesneši saņēma 1–3 obolus, t.i., 1/2 drahmas. Pirms padomē apstiprināja pretendentu amatam, notika viņa pārbaude: pārbaudītas tika nevis spējas, bet pilsoniskā izcelšanās (vecāki, vecvecāki, saimes kapuvietas u.c.).

Tikai nedaudzus amatus noteica vēlēšanas (piemēram, stratēgu, kuģu būves meistaru, arhitektu, amatpersonu, kas bija atbildīgas par atklātajiem avotiem un nodrošināšanu ar ūdeni). Tās notika februārī, kad zīmes tika uzskatītas par īpaši labvēlīgām šīs procedūras realizācijai. Šajos gadījumos meklēja labākos pilsoņus, kam uzticēt svarīgākos uzdevumus.

Amatpersonu skaits bija liels (laikposmā starp Kleistena un Efiāla darbību to skaits palielinājās vairākas reizes): kopumā ap 8000 pilsoņu katru gadu nodarbojās ar publiskajām lietām. Ja ņem vērā arī tos, kas sistemātiski nodarbojās ar politiku, tad to bija ap 9000 cilvēku, proti, 1/5 – 1/4 daļa no visiem pilsoņiem. No šiem deviņiem tūkstošiem apmēram astoņi tūkstoši nāca tieši no pilsētas, t.i., viņi pastāvīgi tajā dzīvoja.

Svarīgs solis bija vēlēto stratēgu amata ieviešana (par stratēgu varēja ievēlēt gan ilgus gadus pēc kārtas, gan ar laika intervālu); šis amats attīstījās par svarīgāko eksekutīvo institūciju. Stratēgu vadošo lomu noteica konstitūcijas īpatnības, jo amatpersonu izvēle ar lozēšanas palīdzību negarantēja kvalitatīvu rezultātu. Šo plaisu arī aizpildīja stratēgi, kas ieguva amatus, tikai pateicoties dēmosa uzticībai. Galu galā

viņiem bija vislielākā ietekme uz politisko lēmumu pieņemšanu. Strateģi bija kontrastā ar pārējiem "civilajiem" amatiem, kas nedeva iespēju attīstīt profesionālas politiskās spējas. Svarīgs aspekts te bija pilsoņa un karavīra identitāte. Pilsoņi identificēja sevi ar karaspēku.

Laikā, kad notika cīņas ar persiešiem, ieviesa arī desmit taksiarhu (*taxiarchoi*) amatus, tie bija filu militārie komandieri. Tos papildināja jātnieku militārās nozīmes izmaiņas: šim karaspēka veidam vēlēja divus hiparhus (*hipparchoi*) un desmit filarhus (*phylarchoi*), kas pakļāvās pirmajiem diviem.

Jaunas "civilas" amatpersonas pēc Jūras savienības nodibināšanas bija desmit hellenotamu (*hellenotamiai*), kas kopā ar desmit tamiem (*tamiai*) pārvaldīja Atēnu bagātības. Arī šīs amatpersonas vēlēja publiski, un šos amatus varēja ieņemt atkārtoti. To kompetence bija saistīta nevis ar lēmumu pieņemšanu, bet ar pārvaldi.

Ikgadējā amatpersonu rotācija un lozēšana kavēja pārvaldes speciālistu izaugsmi. Pat t.s. rakstvedis (*grammateus*) kolēģijās mainījās katru gadu. Iespējams, ka savā ziņā profesionāls amats bija t.s. parakstītājs (*hypogrammateus*), taču noteiktā kolēģijā tas funkcionēja tikai vienu gadu un tad tika nomainīts, lai šis "sekretārs" pārāk neietekmētu amatpersonas. Kontinuitāti dienestā saglabāja vergi, kurus izmantoja kā palīgus (*hyperetai*).

Atēnu politiskajā struktūrā svarīgākā vieta ir tautas sapulcei (*ekklesia*), kas iemiesoja sevi tautas

suverenitāti un neatzina nekādus savas kompetences ierobežojumus. Eklēsiju darbības efektivitāti nodrošināja tas, ka tās notika bieži (sāukumā reizi mēnesī, vēlāk – četras reizes mēnesī) un to darbība balstījās uz šādiem principiem: isegorija – tiesības uzstāties katram pilsonim, pilnīga vārda brīvība, iespēja izvirzīt apspriešanai jebkuru jautājumu; isotīmija – vienlīdzība amatu ieņemšanā; isonomija – vienlīdzība likuma priekšā. Eklēsijās piedalījās visi pilsoņi, kas bija sasnieguši divdesmit gadu vecumu.

Nav tiesa, ka tautas sapulci apmeklētu vāji; attālums nebija liels kavēklis. Daudzos (ne tikai ostrakisma) gadījumos bija nepieciešama vismaz 6000 pilsoņu klātbūtne; tad tautas sapulci sauca par *demos plethyon* (pilnsapulce). Parasti uz sapulci pulcējās 2–3 tūkstoši cilvēku. Vēlēšanas tajā notika ar vēlēšanu akmeņu palīdzību (*psephophoria*) – katrai filai bija paredzētas divas urnas, un pilsoņi tajās meta akmeņus saskaņā ar savu lēmumu – vai ar roku pacelšanu (*cheirotonia*). Vēlēšanas nevarēja būt slepenas.

Disciplīnu tautas sapulcē palīdzēja ievērot valsts vergi skiti. Tās priekšsēdētājs (*proedroi*) varēja uzlikt 50 drahmu sodu.

Otra nozīmīgākā demokrātiskās sistēmas institūcija bija Piecsimtvēru padome (*boule*), kura sagatavoja jautājumus apspriešanai tautas sapulcē, kā arī kontrolēja maģistrātu darbu. Padomes locekļus lozējot ievēlēja uz vienu gadu (50 no katras filas). Tā organizēja arī sabiedriskos darbus, pārdeva konfiscētos īpašumus,

kontrolēja valsts finansu stāvokli, rūpējās par kuģu būvi un kara zirgu uzturēšanu. Tā kā padome bija pastāvīgi strādājoša institūcija, tad vienlaicīgi darboties visiem tajā nebija iespējams (pilnā sastāvā tā sanāca tikai ārkārtējos gadījumos).

Tāpēc pieņēma lēmumu, ka katra fila, kuru pārstāvēja pritani, vadīs valsti vienas desmitās gada daļas laikā (šai laikā tā novadīja vismaz trīs tautas sapulces). Pritani visu dienu pavadīja apspriedēs, kas reizēm ievilkās līdz pat naktij. Padome sarakstījās ar ārzemēm, pieņēma sūtņus. Katru dienu (izņemot svētku un "aizliegtās" dienas) lozējot izvēlēja priekšsēdētāju (*epistates*), kas tajā dienā saņēma valsts bagātību krātuves un svētnīcu atslēgas un valsts zīmogu. Viņš vadīja arī tautas sapulci, ja tā notika tai pašā dienā. Nav zināms, ka starp padomi un tautas sapulci būtu kādreiz izcēlušies konflikti. Padomes sēdes parasti bija publiskas.

Saņemtās dienas naudas lielums ap 325. g. p.m.ē. bija 6 oboli (1 drahma) pritaniem un 5 oboli citiem padomes locekļiem, ja tie bija piedalījušies padomes darbā. Visiem pritaniem bija pienākums ierasties ap 465. g.p.m.ē. uzceltajā apaļajā celtnē (*tholos*), pie sēžu zāles (*bouleuterion*) agoras rietumu daļā.

Amatpersonu darbības uzraudzība tika īstenota ar šādu paņēmieni palīdzību: 1) dokimasija – pēc vēlēšanām pārbaudīja, vai amatpersona atbilst tam godam, ko tā ir izlozējusi (piemēram, ja cilvēks bija slikti izturējies pret saviem vecākiem, tad lozēšanas rezultātus atcēla);

2) apoheisotonija – pēc pilsoņu ierosinājuma bija iespējams atcelt personu no amata; 3) eitina – katrai amatpersonai vajadzēja pēc gada atskaitīties par savu darbību (ja pilsonis atteicās, tad viņam tika uzlikts sods).

Svarīgākā juridiskā instance bija Hēliaja (*hēliaia*), kurā ietilpa 6000 pilsoņu. Arī tos lozējot ievēlēja katru gadu no jauna. Hēliaja sastāvēja no komisijām pa 201–501 cilvēkam katrā; tajās izskatīja visdažādākās lietas. Saglabājusies ziņa, ka tikai vienreiz tiesa sapulcējusies pilnā sastāvā. Svarīgākajos gadījumos sapulcējās divas vai pat trīs komisijas. Hēlijai bija svarīga prerogatīva: tā aprobēja katru likumu, ko pieņēma tautas sapulce, t.i., pārbaudīja tā atbilstību sabiedriskās iekārtas pamatprincipiem. Stājoties amatā, Hēlijas locekļi deva zvērestu: "Es tiesāšu pēc tautas un padomes likumiem un lēmumiem. Es neatzišu nedz tirāniju, nedz oligarhiju. Es neklausīšu tos, kuri runā pret atēniešu demokrātiju. Es, būdams tiesnesis, nepieņemšu dāvanas ne pats, ne ar trešās personas starpniecību. Es vienādi noklausīšos aizstāvību un apsūdzību un lemšu par lietu pēc tās būtības."

Tiesas lēmuma pieņemšana pēc nerakstītiem likumiem vai pēc taisnīguma bija aizliegta. Lēmumus pieņēma, tiesnešiem savstarpēji neapspriežoties. Turklāt procesa laikā tiesa izturējās visai pasīvi.

Tiesu sistēmas attīstība prasīja jaunus amatus. Lai atslogotu dikastēriju, tika ieviesti dēmu tiesneši 30 cilvēku sastāvā (453./452. g.

p.m.ē.), kuru skaitu vēlāk palielināja līdz 40. Tie nodarbojās ar īpašuma problēmām privāto apsūdzību gadījumos. Daļu no amatpersonu funkcijām Atēnu pilsoņi uzņēmās dēmu un filu ietvaros.

Sākotnēji tiesā apsūdzētājs parasti bija cietušais. Solons lieliski saprata, ka noziedzīgā enerģija, kas liek cilvēkam pārkāpt likumu (*hybris*), ir bīstama sabiedrībai. Tāpēc tajos gadījumos, kad cietušais pats nevarēja izvirzīt apsūdzību, ar apsūdzību varēja uzstāties "jebkurš, kas vēlas". Galvenā doma bija, ka cilvēkiem jābūt iejūtīgiem pret citu rūpēm (rezultātā radās sikofanti, kas terorizēja bagātos). Tā kā apsūdzētāji bija daiļrunīgi cilvēki, kas labi pārzināja likumus, tad tika koriģēts princips, ka apsūdzētajam ir jāaizstāvās pašam: tas 1) varēja uzdot citiem sacerēt aizstāvēšanās runas; tā ar laiku radās t.s. logogrāfi, kas bija pieredzējuši oratori un spēja šādas runas sarakstīt; 2) noteiktos gadījumos varēja pieaicināt otru oratoru, t.s. sinegoru (*synēgoros*), kas teica galveno runu (apsūdzētajam vajadzēja pateikt tikai dažas frāzes).

Maģistratūru sistēmas darbību raksturoja šādi principi: amatpersonu lielais skaits, kas nodrošināja maksimālu pilsoņu iesaistīšanu valsts lietās; stingra, pilsoņu kolektīva veikta kontrole (sistemātiskas atskaites komisiju, padomes priekšā, dažkārt eklēsijās); katrs pilsonis eklēsijā varēja izvirzīt jautājumu par amatpersonas kompetenci (katru amatpersonu varēja nomainīt). Katrs atēnietis, vai nu viņš to gribēja, vai negribēja, bija iesaistīts savas valsts

politiskajā dzīvē. Pilsoņus vienoja arī piedalīšanās procesijās, upurēšana, sacikstes, kopīgas maltītes.

Katram atēnietim bija pienākums dienēt armijā, piedalīties polisas sabiedriskajā dzīvē; izvairīšanos no pienākumu izpildes nosodīja. Turīgākajiem pilsoņiem obligātas bija leiturģijas (*leitourgia* no *leiton* – tauta, un *ergon* – darbs, lieta), proti, pienākums uzņemties publisko darbu nastu – par saviem līdzekļiem apgādāt kuģus ar iekārtu un tos uzturēt (triērarihija), sagatavot teātra izrādes, algot kori (horēģija), vienu gadu uzturēt gimnasiju (gimnasiarihija) u.c. Cilvēki jutās kā parādnieki kopienai, kas tiem bija ļāvusi kļūt par bagātniekiem. Leiturģijas bija formalizētas un institucionalizētas – tās balstījās uz rotācijas principu. Tās uzņemties vienlaicīgi bija pienākums un gods. Uz pēdējo norāda tas, ka leiturģiju lielākā daļa attiecās uz kulta sfēru. Dēmostena laikā Atēnās bija vismaz 97 leiturģijas, kas bija saistītas ar svētkiem; katru gadu to skaits palielinājās. Bija likums, kas noteica minimālos izdevumus leiturģijām, bet maksimums noteikts netika.

Atēnu ienākumi veidojās no šādām sastāvdaļām: 1) sudraba raktuves un marmora laužu (tā bija vienīgā vieta, kur smagi nodarbināja vergus); 2) muita no kuģiem, kas izmantoja ostu; 3) nodokļi no nepilsoņiem; 4) leiturģijas; 5) tempļu ienākumi (valsts varēja aizņemt līdzekļus no tempļiem uz procentiem vai arī bez tiem, varēja gan atdot naudu, gan neatdot); 6) sabiedroto iemaksas (*phoroi*); 7) muita, ko

iekasēja savienības ostās kopējās kases labā; 8) tiesas nodevas, kuras maksāja sabiedrotie par prāvām, kas notika Atēnās. Savukārt galvenie izdevumi bija šādi: 1) valsts dieņests un alga ārstiem; 2) sabiedriskie darbi (tēlniecība, tempļu celtniecība u.c.); 3) karš; 4) svētki, kas bija saistīti ar upurēšanu: tajos nabadzīgajiem tika izsniegta gaļa; 5) maksājumi nabadzīgajiem, lai tie varētu piedalīties svētkos (Perikls noteica, ka tiem jāatdod tā nelielā samaksa – 2–3 oboli –, kuru viņi maksāja par vietu teātrī).

Atēnu demokrātija vispār bija izcils fenomens. Pirmo reizi vēsturē ne tikai parādījās termins "demokrātija", bet demokrātija arī tika īstenojama dzīvē.

Jāsaka gan, ka amatpersonām nebija lielas varas un autoritātes. Tāpēc bieži priekšplānā izvirzījās cilvēki, kas oficiāli neieņēma nekādus amatus, bet mācēja uzstāties sapulcēs un pārliecināt tautu pieņemt vai nepieņemt vienu vai otru lēmumu. Tādus cilvēkus sauca par demagogiem (*demagogos* – dēmosa vadītājs; šim vārdam nebija negatīvas nozīmes). Demagogi bieži vien bija arī patiesie tautas vadoņi (piemēram, Perikls, Dēmostens u.c.). Vārdu "demagogs" V gs. p.m.ē. gan lietoja reti, biežāk runāja par "tautas vadītājiem" (*prostatai*).

Demokrātijai Atēnās bija arī savi ierobežojumi – pilsoņa tiesību nebija sievietēm, metoikiem (ienācējiem), nekādu tiesību nebija vergiem. Tautas sapulcēs parasti visi nemaz nevarēja ierasties, tāpēc kvorumam svarīgu jautājumu izšķiršanai pietika

ar vienu ceturto daļu no pilsoņu skaita.

Saskaņā ar Perikla laikā pieņemto likumu par Atēnu pilsoni varēja kļūt tikai tas, kuram abi vecāki bija atēnieši. Pilsonības apstiprināšanas procedūra bija ļoti skrupuloza. Attiecīgajos dēmos to locekļiem ar zvērestu vajadzēja apstiprināt, ka pretendents ir astoņpadsmit gadu, kā arī to, ka tas ir brīvs pilsonis un dzimis likumīgās laulībā. Pieci apsūdzētāji, kurus ievēlēja dēmu locekļi, varēja izskatīt pretendentu lūgumus; negatīva lēmuma gadījumā pretendents varēja vērsties pie apelācijas tiesas. Gadījumā, ja arī tiesa noraidīja pretenzijas uz pilsonību, valsts varēja pretendentu pārdot verdzībā. Ja nebija apsūdzētāju vai arī tiesa atrisināja jautājumu par labu pretendents, viņa vārdu iekļāva dēma locekļu sarakstā.

Pilsonim vajadzēja zvērēt: "Es nepakaunošu svētos ieročus un nepametīšu biedru, ar kuru kopā iešu ierindā, bet aizsargāšu tempļus un svētnīcas – gan viens, gan kopā ar pārējiem. Tēviju atstāšu pēc sevis nevis mazāku, bet lielāku un labāku par to, ko pats saņēmu kā mantojumu. Un es paklausīšu pastāvošajām varas iestādēm un pakļausos kā pieņemtajiem, tā arī tautas vienprātīgi iedibinātajiem jaunajiem likumiem. Un, ja kāds atcels likumus vai arī tiem nepakļausies, es to nepieļaušu, bet aizstāvēšu tos kā viens, tā arī kopā ar pārējiem. Un es cieņīšu tēvijas svētumus. Un kā liecinieki lai būtu Aglaura, Eniālijs Arejs, Zevs, Talijs, Auksa, Hēgemone." (Aglaura – Kekropa, mītiskā Atēnu

valdnieka meita; Auksa, Talijs, Hēģemone – auglības haritas; Zevs – Olimpa galvenais dievs; Arejs – kara dievs.)

Pilsoņi 18–20 gadu vecumā dienēja kā efēbi. Tiem divus gadus vajadzēja nodarboties ar militāro un fizisko sagatavotību, sargāt robežas, dežurēt sargpostēnos utt. Valsts efēbus nodrošināja ar ieročiem un apģērbu. Ikdienas uzturam tiem izmaksāja četrus obolus. Valsts amatpilsoņi varēja ieņemt no 30 gadu vecuma. Atēnās 445./444. g. p.m.ē. bija 14 040 pilsoņu.

Atēniešiem pilsoņu privilēģija bija saņemt algu militārajā dienestā, par tiesnešu funkciju veikšanu (sākumā vienu, tad trīs obolus dienā), par tautas sapulču apmeklēšanu (parasti vienu drahmu, svarīgākajos gadījumos – deviņus obolus), par līdzdalību padomē (piecus obolus). Tiem, kam nebija līdzekļu, mēdza izdalīt naudu teātra apmeklēšanai (izrāžu nauda – divi līdz trīs oboli).

Viena no sengrieķu demokrātijas ēnas pusēm bija vērsšanās pret izcilākajiem indivīdiem. Piemēram, Miltiādam, kurš bija uzvarējis persiešus pie Maratonas, pēc neveiksmes Lemnas salas aplenkšanā nekavējoties piesprieda lielu naudas sodu (viņu turēja aizdomās par nodevību), un viņš dzīvi beidza cietumā, jo nespēja šo summu samaksāt. Temistokls (527–460) – Atēnu karavadoņi un valstsvīrs, kurš bija pierunājis atēniešus būvēt floti (trīs reizes mazākā grieķu flote sagrava persiešu floti kaujā pie Salamīnas salas), – tika padzīts no tautas sapulces. Viņš mira tālu no dzimtenes, guvis

patvērumu pie persiešu ķēniņa. Kimons (504–449) uzvarēja persiešu floti 469. g. p.m.ē. pie Mazāzijas krastiem. Viens viņa neuzmanīgs solis attiecībā ar Spartu noveda pie tā, ka viņu apsūdzēja lakonofilijā (no vārda "Lakonija" – Sparta) un izraidīja no tēvijas. Periklu, kad neveiksmīgi sākās Peloponēsas karš, atstādināja no stratēģa amata, kuru viņš bija ieņēmis piecpadsmit gadu.

Turklāt, ja "tauta ir viss", ja pilsoņu kopumu veido dēmons un uzskata, ka atrodas pāri visiem likumiem, jo tas pats ir visu likumu avots, tad būtībā "tauta dara to, kas tai patīk". Ja tauta pacelta pāri likumiem, tad likumi nav nemainīgi, tie nepastāv neatkarīgi no tautas gribas. Gluži pretēji, tie mainās saskaņā ar tautas gribu, kaut arī demokrātu pārmetumi saviem tradicionālajiem pretiniekiem bija saistīti ar to gribu "izmainīt likumus" (*kinein tous nomous*). Šāda rīcība noveda pie lielām patvaļas iespējām juridiski politiskajā sfērā un galu galā – pie dzīves nestabilitātes.

Iedzīvotāju sastāvs

Antīko sabiedrību pieņemts raksturot kā verdzības iekārtu, un arī grieķu ekonomika bija saistīta ar vergu darbu. Taču jāņem vērā, ka, mēģinot izprast un izvērtēt verdzības lomu antīkajā kultūrā, nedrīkst pārnest uz senatni vēlāko laiku realitātes un aizspriedumus (piemēram, asociācijas, kas saistītas ar t.s. plantāciju verdzību jaunajos laikos).

Sāksim ar to, ka mēs nezinām, cik cilvēku Senajā Grieķijā bija vispār, un tādējādi nezinām arī to, kāds bija vergu un vergturu skaits. Turklāt nebija nekādu lielu ražošanas apvienību, kurās šos vergus varētu ekspluatēt. Daudz maz patiesas ziņas ir par Atēnu un Spartas iedzīvotāju sastāvu.

478. g. p.m.ē. ap Atēnām uzcēla mūrus, kas iekļāva apmēram 2,5 kvadrātkilometru lielu teritoriju. Šajā telpā, pie kuras piederēja arī daži ciemati un priekšpilsētas rajoni, dzīvoja samērā daudz cilvēku.

Atēnas (tūkst. cilvēki)	480.g.	432.g.	400.g.
Brīvie pilsoņi	25–30	35–45	20–25
Brīvie ar saimēm	80–100	110–177	60–90
Metoiki	4–5	10–15	6–8
Metoiki ar saimēm	9–12	25–35	15–20
Vergi	30–40	80–115	40–60
Kopā	120–150	215–317	115–170

Pēc citiem aprēķiniem, Atēnās Perikla laikā dzīvoja apmēram 140 tūkst. cilvēku. Pilsoņu bija ap 40 tūkst., no kuriem vairāk nekā 1/3 (14–16 tūkst.) dzīvoja pilsētas iekšienē. Kopā ar ģimenēm atēniešu bija 50–60 tūkst. cilvēku. Turklāt bija vēl 15 tūkst. metoiku ar savām saimēm, kā arī 30–40 tūkst. vergu. Tas liecina par ļoti ciešu pilsētas apdzīvotību.

Aplūkosim tuvāk Atēnu iedzīvotāju sastāvu un to statusu.

Cilvēkus ar pilnām politiskajām tiesībām sauca par polītiem, taču pilsoņi šaurā nozīmē bija tikai trīs bagātāko kārtu pārstāvji – pentakosimedimni, jātnieki un zeigīti –, no kuriem valsts saņēma nodokļu maksājumus. Īstens pilsonis bija tas, kas valsti atbalstīja arī ekonomiskā ziņā. Taču formālais un precīzais nodalījuma princips nedeva iespēju izveidoties kārtu noslēgtībai; pastāvēja iespēja pacelties sociālās hierarhijas aspektā.

Grūtības sagādā "nabadzīgo" (*penetēs*) un "īpašnieku" (*plousioi*) nošķiršana. Zemnieki, kuru eksistences nosacījums bija zeme, saucās par "īpašniekiem", taču zemes lielums bija tikai daži hektāri, kurus apstrādāja ar viena divu vergu palīdzību, proti, saimniekam pašam vajadzēja daudz strādāt.

Īpašu grupu veidoja puspilsoņi (*nothoi*). Līdz 451. g. p.m.ē. dēlus, kas bija dzimuši no Atēnu pilsoņa un "ārzemnieces" (sievietes no citas pilsētas Grieķijā), uzskatīja par pilsoņiem. Vēlākos laikos šādus bērnus dēvēja par *nothoi*. Jauno pilsonības likumu centās apiet: 445./444. g. p.m.ē., pārbaudot pilsoņu sarakstus, atrada 5000 nelegāli ierakstītu notoju, kuri bija saņēmuši pilsoņu tiesības. Šo likumu neievēroja arī Peloponēsas kara laikā; to atjaunoja 403./402. g. p.m.ē.

Atēnās uz pastāvīgu dzīvi bija apmetušies arī atnācēji no svešatnes, kurus sauca par metoikiem (*metoikoi* – burtiski "līdzāsdzīvojošie"). Viņi bija personiski brīvi, taču politisko tiesību tiem nebija. Metoiki nodarbojās ar amatniecību un

tirdzniecību. Katrs no viņiem, līdzīgi pilsoņiem, bija saistīts ar kādu noteiktu dēmu un bija ierakstīts tur īpašā sarakstā, taču nebija tam piederīgs. No pilsoņiem metoiki atšķīrās arī ar to, ka maksāja tā saucamo galvas nodokli – 12 drahmu katru gadu (vientuļa sieviete – 1/2 drahmas). To nemaksāja neviens pilsonis. Ja šāds nodoklis samaksāts netika, tad metoiku pārdeva verdzībā. Vienlaicīgi metoikus strikti nodalīja gan no zemākā pilsoņu slāņa, gan arī no tiem cilvēkiem, kas Atēnās uzturējās nejauši vai īslaicīgi (*xenoi*). Katram metoikam bija jāizvēlas kāds pilsonis (to dēvēja par "vadītāju" – *prostatēs*), kas asistēja viņam tad, kad tā vārds bija jāieraksta sarakstā. Metoiku piederību svešajiem uzsvēra arī tas, ka viņiem nebija tiesību uz zemes īpašumu (dažkārt gan atsevišķiem metoikiem kā privilēģija bija tiesības uz zemes un mājas īpašumu, atbrīvošanu no metoiku nodokļa u.tml.).

Metoikiem bija liela loma saimnieciskajā dzīvē, un var pat apgalvot, ka Atēnas uzplauka, lielā mērā pateicoties to aktivitātei (īpaši tas attiecās uz V gs. p.m.ē.). Daudzi metoiki bija pat ļoti bagāti, un Atēnām tie bija svarīgs ienākumu avots. Metoiki veica svarīgas funkcijas arī militārajā dienestā. Tomēr tos ar pilsoņiem nekad nesajauca. Pārsteidzoši ir tas, ka metoikiem neizveidojās nekāda savas kārtas pašapziņa, kas būtu pamats šīs grupas identitātei. Iespējams, tas bija tāpēc, ka nepastāvēja nekāda īpaša robeža starp viņiem un pilsoņiem profesionālajā ziņā, kā arī tas, ka pilsoņi

metoikiem bija paraugs un, domājot par statusa izmaiņu, metoiki tiecās pacelties līdz tiem. Metoiki ar pilsoņiem bija vienlīdzīgi nodokļu lieluma un militārā dienesta (*isoteleia*) pienākumu ziņā.

Grieķijā jau V–IV gs. p.m.ē. radās uzskats, ka dievi visus cilvēkus ir radījuši brīvus un daba nevienu nepadara par vergu, tomēr šī atziņa neizraisīja nekādas praktiskas konsekvences – verdzība kā institūcija netika likvidēta, arī tās apjomi nemazinājās. Verdzības pamatnosacījums ir personiskā nebrīvība: vergs ir saimnieka īpašums, viņam nav varas pār sevi, un viņš nevar rīkoties pēc saviem ieskatiem. Senajā Grieķijā vergs nevarēja patstāvīgi saimniekot, nodarboties ar veikala lietām, precēties, pārvietoties. Homērs teica, ka cilvēks pazaudē pusi no savas vērtības brīdī, kad kļūst par vergu. Taču vienlaicīgi viņš atzina arī tā piederību cilvēku dzimumam.

Mēģinot izprast verdzības būtību antīkajā pasaulē, Aristotelis izvirzīja teoriju par verdzības dabiskumu barbariem ("vergiem pēc dabas") un neiespējamību par vergiem padarīt hellēņus ("brīvos pēc dabas"). Viņš vergiem neatzina nekādas personiskas kvalitātes, jo brīvo acīs vergs ir atkarīgais, kalps (*doulos*), pat "apgarots instruments" (*organon empsychon*), lieta, runājošs darbarīks (mūlis – maujošs, rati un arklis – mēms instruments). Viņš dzīvo, strādā un pelna saimnieka labā kā tā īpašums un nevar būt tiesisks subjekts. Vergs savā ziņā ir patstāvīga daļa, taču pilnīgi absurdi ir

iedomāties to nodalīt no veselā, t.i., saimnieka vai tā īpašuma. Viņa atšķirīgā iezīme – spēja veikt mērķtiecīgu darbu, kaut arī bez kādas saprātīgas un personiskas iniciatīvas.

Saskaņā ar Aristoteļa uzskatiem kāda būtne ārpus sabiedrības (kopienas, valsts) ir vai nu dievs, vai dzīvnieks; cilvēks – "sabiedrisks dzīvnieks" (*zōon politikon*). Tā kā vergi (barbari polisā) ir svešķermeņi (atnākušie) un tiem nav pilsoņu tiesību, tad iznāk, ka vergi nav cilvēki, t.i., sabiedriski politiskas būtnes. Vergs kļūs par cilvēku tikai tad, ja iemantos brīvību.

Vergus dēvēja par *andrapodon*, kas sākotnēji nozīmēja "cilvēks kā kara laupījuma daļa", vēlāk – "cilvēks kā prece", t.i., īpaša prece, bet nekad ne bezpersoniska lieta. Vergi, protams, nepiedalījās politiskajā dzīvē – viņi pat nedrīkstēja parādīties tautas sapulcē vai padomē (par to draudēja smagi sodi). Viņi gan piedalījās dažādos kultos un svētkos (izņemot nedaudzus). Vergiem nebija tiesību iestāties militārajā dienestā (tikai dažos gadījumos pašos dramatiskākajos brīžos viņi piedalījās kaujās), kā arī dot liecību tiesā: liecību ņēma vērā tikai tad, ja to ieguva uz spīdzināšanas sola. Vergu nogalināšanu neuzskatīja par īstu slepkavību, bet gan par slepkavību bez īpaša nodoma un to sodīja ar izraidīšanu, nevis ar nāvi.

Nav ziņu par to, ka tirdzniecība ar vergiem grieķiem būtu bijusi iedzīvošanās avots. Vergs Grieķijā bija saimei, namam piederīgs kā mājdzīvnieks, kā kalps, kā jebkura lieta. Vergi pavadīja saimniekus,

kalpoja par ziņnešiem, nesa smagus priekšmetus, gatavoja ēst, sargāja īpašumu, audzināja bērnus utt. Bieži starp saimniekiem un vergiem pat izveidojās siltas, draudzīgas attiecības. Verga ekspluatācija (ar nedaudziem izņēmumiem) neizgāja ārpus saimes ietvariem.

Grieķijas vēstures klasiskajā periodā galvenajās ražošanas sfērās vergu darbam vēl nebija izšķirīgas lomas. Savu nozīmi vēl nebija zaudējis brīvo pilsoņu darbs. Klasiskā polisā, kas balstījās uz sikajiem zemes īpašniekiem un sīkražošanu vispār, nedeva iespēju plašai verdzības attīstībai (vergu darbs par dominējošo faktoru kļūs tikai III gs. beigās un II gs. sākumā p.m.ē.). Vergus nodarbināja arī amatniecībā un raktuvēs (Laurija sudraba raktuvēs strādāja aptuveni 10 tūkstoši vergu). Vergus dažkārt atlaida brīvībā, kaut arī šim mehānismam Grieķijā nebija tāda īpatsvara kā Senajā Romā, kur to praktizēja sistemātiski. Demokrātiskajās polisās vergs varēja sūdzēties par saviem saimniekiem, pat denuncēt tos, ja ievēroja, ka saimnieks rīkojas nelikumīgi (par to valsts vergu palaida brīvībā). Vergus atbrīvoja, ja valsts tos pieaicināja savai aizstāvībai.

Vergu dzīve bija būtiski atkarīga no sava saimnieka dzīves rakstura un darbības veida – pilsoņu sociālais stāvoklis taču bija visai atšķirīgs. Tādēļ vergu starpā neizveidojās nekāda solidaritāte, kas galu galā novestu pie sacelšanās (to dažkārt izraisīja ārēji faktori). Klasiskajā periodā neradās arī neviena īpaša vergu reliģiskā kustība.

Vergu mērķis bija dzīve pārticībā, izvēršanās vergu kārtas robežās un – ar nedaudziem izņēmumiem – atļaišana brīvībā. Tādēļ viens vergs citā saskatīja drīzāk konkurentu nekā biedru. Relatīvi brīvāki bija vergi, kas darbojās amatniecības un tirdzniecības sfērās, jo darba raksturs tiem lika būt patstāvīgākiem. Daudzi strādāja par samaksu. Gan relatīvi brīvi strādājošie, gan samaksu saņemošie vergi pēc dzīves līmeņa dažkārt neatšķīrās no brīvajiem. Vergiem nebija īpaša apģērba, ko noteiktu likuma ceļā. Vergi un brīvie nabadzīgie tērpās vienādās drānās.

Atēnās bija arī valsts vergi, kuri būvēja ceļus un darīja darbus, ko nevēlējās veikt brīvie, proti, darbojās kā bendes, spīdzinātāji, cietumsargi, arī kā policisti. Ap 450. g. p.m.ē. Atēnās izveidoja apmēram 300 cilvēku lielu valsts policijas vienību, kas rekrutējās no skitiem.

Lielākā daļa vergu bija jau dziemuši nebrīvē un nepazīna ne brīvības pasauli, ne arī domu, ka cilvēkam ir dabiskas tiesības uz personisko brīvību. Vergu skaits pieauga, galvenokārt pateicoties vergu bērniem. Arī pilsoņi varēja pamest savus bērnus, un tie, kas bērnus atrada, varēja tos sev audzināt kā vergus. Bez tam vergu skaits palielinājās kara gaitā gūtā laupījuma rezultātā, jo karagūstekņus uzskatīja par laupījuma daļu un izpārdeva (karavadonis Kimons pēc kādas kaujas Mazāzijā gūstā esot saņēmis 20 000 pretinieka karavīru). Arī pirāti un laupītāji piegādāja vergus no tālām zemēm. Atēnās V un IV gs. p.m.ē.

vergu tirdzniecība bija plaši atzīta nodarbošanās. Starp vergiem grieķu bija ļoti maz.

Vergu palaida brīvībā, ja to vēlējās saimnieks vai arī ja tas bija novēlēts testamentāri. Taču bieži brīvlaistie tādējādi sāka justies nedroši un centās atkal kļūt par vergiem. Brīvlaistais bieži palika saimnieka mājā un pildīja noteiktus pienākumus, kurus sauca par *paramotē* (burtiski "turpat palikušais"). Brīvlaistais nevis kļuva par pilsoni, bet pārtapa par "svešo" (turpretim Romā brīvlaisto varēja uzņemt saimē kā bērnu, t.i., adoptēt to, un ar laiku tas varēja iegūt pilsoņa tiesības).

Vergu cena bija 100–200 drahmu – atkarībā no miesas stāvokļa, spējām un citiem faktoriem. Bērni maksāja apmēram 70 drahmu, izglītoti vīrieši vai skaistas meitenes – 300 drahmu. Vergu cenas V–IV gs. p.m.ē. bija visai konstantas, taču to līmenis – augsts salīdzinājumā ar atēniešu vidējo ienākumu mēnesī (tas bija apmēram 15 drahmu). Vergus pirka tikai bagātie iedzīvotāji.

Tiesas priekšā vergus varēja apsūdzēt un spīdzināt. Galvenais soda veids, ko piemēroja vergiem, bija pēršana (brīvos sodīja ar naudassodu).

d. SPARTA KĀ POLISAS TIPS

Iedzīvotāji

Salīdzinājumā ar citām polisām Sparta bija daudz neparastāka un noslēpumaināka. Tā bija no citām valstīm nomaļus stāvoša un nodalīta ar politiskās izolācijas (apzinātas politikas rezultātā) sienu, tomēr

Spartas karotāja figūra

nemitīgi atgādināja par sevi, iejaucoties citu lietās un cīnoties par vadošo lomu Grieķijā. Spartai bija milzīgs militārs potenciāls, liela starptautiskā autoritāte, īpatnēja sabiedriskā iekārta.

Par mītu, leģendu Sparta kļuva jau senatnē. Tas saistīts ar slavenā likumdevēja Likurga darbību, kurš tiek uzskatīts par Spartas valsts iekārtas pamatu un galveno politisko institūciju izveidotāju. Mūsdienās pierādīts, ka "Likurga likumi" ir senāki par pašu likumdevēju (t.i., leģenda saista "Likurga sistēmas" izveidošanu ar daudz agrākiem laikiem, nekā tas bija patiesībā). Spartas vēsture ir viens no pirmajiem politiskās mitoloģijas gadījumiem cilvēces vēsturē, kas nostiprināja priekšstatus par Spartu kā ideālu valsti, kuras pilsoņi veiksmīgi atrisinājuši savas iekšējās problēmas un tāpēc tikuši vaļā no visiem iekšējiem konfliktiem. Pats Likurgs, kā domā daudzi vēsturnieki, nemaz nav reāla vēsturiska persona.

XI–X gs. p.m.ē. dorieši iebruka Peloponēsā un nodibināja trīs valstis. No tām stiprākā un stabilākā izrādījās Sparta, kuras spēks bija tās augstajā militāri politiskās organizācijas pakāpē (valsts tika pārvērsta par militāru nometni).

Spartas sociālā iekārta līdz Dienvidlakonijas iekarošanai (t.i., līdz apmēram 750. g. p.m.ē.), iespējams, bija līdzīga citām kopienām. Tur bija arī lielas saimes, kuru rokās atradās ievērojami zemes īpašumi. Izšķirīgais pagrieziena punkts tās attīstībā bija ahajiešu, kuri bija apmetušies Lakonijas dienvidos, iekarošana un

pakļaušana. Sadalot okupētās teritorijas zemes gabalus (*klaroi*), spartiešu dižciltīgie un brīvie ieguva apstrādāšanai papildu zemi, kurai bija piesaistīti pakļautie iedzīvotāji (heloti). Izveidojās t.s. klarosas sistēma, kas nepieļāva ne šo zemes gabalu atsvešināšanu, ne pārdalīšanu.

Klarosas sistēmas ieviešana radīja tālejošas sekas Spartai, proti, visos nākamajos periodos spartieši bija tikai hoplīti un dienēja falangās. Visu ieročus nest spējīgo bērni tika apgādāti ar klarosu. Spartiešiem tikai tad piešķīra pilsoņu tiesības, kad viņi varēja dot savu daļu visiem kopīgajām ēdienreizēm. Šā likuma pamatā bija jaunās attiecības, kas bija izveidojušās: helotiem noteiktu ražas daļu vajadzēja nodot klarosas īpašniekiem. Tāpēc katram pilsonim vajadzēja dot savu ienākumu daļu kopīgajām maltītēm.

Tādējādi Spartā pastāvēja trīs iedzīvotāju kārtas – spartieši, perioiki un heloti.

Heloti bija par vergiem padarītie vietējie iedzīvotāji ahajieši, kas bija piesaistīti klarosai. Salīdzinājumā ar citām polisām to skaits bija liels.

Helotijai kā verdzības formai bija raksturīgs tas, ka vergi netika pilnīgi atsvešināti no ražošanas līdzekļiem un saimniekoja patstāvīgi, izmantojot sev piederošos lopus, inventāru u.c. Heloti nodarbojās ar lauksaimniecību, un viņu īpašumā palika noteikta ražas daļa. Klaušu lielumu regulēja likums, un spartietis to nevarēja paaugstināt pēc sava ieskata. Pārpalikumu helots varēja izmantot savām vajadzībām (piemēram, pārdot). Spartieši neiejaucās

helotu saimnieciskajās lietās un saņēma to, kas viņiem pienācās. Spartieši bija pasīvi rentes saņēmēji. Heloti nebija atrauti no dzimtajiem pavardiem, vēl vairāk, viņi bija piesaistīti zemei, kuru apstrādāja. Iespējams, ka viņiem bija ģimenes un kādi kopienas elementi. Relatīvi nelielas zemes gabali noteica viņu dzīves standartu pieticību.

Helotu tiesiskais statuss bija atkarīgs no pilsoņu kolektīva, bet viņi nebija valsts vergi. Taču atšķirībā no privātajiem vergiem tie nepiederēja atsevišķiem saimniekiem, bet bija pilsoņu kopīpašums. Tāpēc arī to brīvlaišanai, ja tāda notika, bija nepieciešams tautas sapulces lēmums. Heloti, no vienas puses, kalpoja individuālam saimniekam, no otras, – visiem spartiešiem kopumā. Atsevišķie pilsoņi bija atbildīgi par nebrīvajiem un vajadzības gadījumā drīkstēja tos nogalināt.

Helotu bija apmēram desmit reižu vairāk nekā spartiešu, un viņi neieudzēja spartiešus, kuriem nemitīgi bija jābaidās no helotu sacelšanās iespējām (spartieši gulēja ar šķēpu rokās; visi dievi, pat Afrodīte, tika attēloti ar šķēpu rokās). Spartieši varu saglabāja ar sistemātiska un nežēlīga terora palīdzību. Spartas valdība laiku pa laikam pret helotiem veica savdabīgas masveida tvarstīšanas akcijas – kriptijas (*kryptos* – slepens, noslēpumains). Tajās piedalījās jaunie spartieši. Tie, uzbrūkot no slēptuvēm, centās nogalināt pašus jaunākos un stiprākos helotus.

Heloti pildīja arī militāras funkcijas, to cīņas vienības kļuva par Spartas politiskās varas instrumentu.

Doriešu pēcteči (dorieši nespārtieši), kuri brīvprātīgi atzina spārtiešu vadošo lomu, veidoja otru kārtu – perioikus (burtiski "visapkārt dzīvojošie", "kaimiņi"). Viņus uzskatīja par brīvajiem, un tiem bija pat noteiktas pilsoņu tiesības (valstiski noteikta statusa tiem gan nebija), taču spārtieši uz viņiem lūkojās kā uz "otrās šķiras" cilvēkiem, un viņiem bija liegta līdzdalība valsts lietās. Perioiki nodarbojās ar amatniecību, kala spārtiešiem ieročus, tirgojās. Viņi dzīvoja kopienās, kurām bija iekšēja pašpārvalde un kurās uzraudzīja spārtiešu amatpersonas harmosti. Perioikiem vajadzēja veidot arī militāras vienības.

Perioikiem, kuriem vajadzēja nodrošināt pašiem sevi, nedrīkstēja piederēt heloti. Ja perioikiem arī bija nebrīvie, tad tie bija dzimuši mājās. Perioiki bija instruments, ar kura palīdzību pārvaldīt iekarotās teritorijas.

Kopumā iedzīvotāju skaits Spārtā bija šāds (tūkst. cilvēki).

Sparta	480.–460.g.
Spārtieši	4–5
Spārtieši ar saimēm	12–15
Perioiki	40–60
Heloti	140–200
Kopā	200–280

Pašiem spārtiešiem bija aizliegts nodarboties ar ko citu, izņemot karu. Viņi nepildīja nekādas ražošanas funkcijas, jo lielāko dzīves daļu pavadīja, nododoties militārajiem vingrinājumiem. Visi spārtieši atšķirībā no citu polisu pilsoņiem bija bruņoti

kā hoplīti. No tā radās apzīmējums "vienlīdzīgie" (*homioi*), kas gan radīja pretrunu starp vadošo dzimtu pozīcijām un vienlīdzības ideālu. Kāds spārtietis, kuram pateica, ka Atēnās katram, kas nav apguvis nekādu amatu, atņem pilsoņa tiesības, atbildēja: "Savāds likums, kas soda par brīvības mīlestību." Kad sagūstītai spārtiešu sievietei, pārdojot viņu verdzībā, jautāja: "Ko tu proti?" – viņa atbildēja: "Būt brīva." Kad spārtietim, kuru pārdeva verdzībā, pircējs jautāja: "Vai tu būsi godīgs, ja es tevi nopirkšu?" – viņš atbildēja: "Pat ja nenopirksi."

Problēmas, kas radās Mesīnijas lielākās daļas helotizācijas rezultātā, spārtieši sākumā neapzinājās. Ilgu laiku pēc kara tur valdīja miers. Spārtiešu rokās atradās divas piektdaļas no Peloponēsas teritorijas. Vēlākos laikos visa pussala, izņemot Ahaju un Argosu, bija iesaistīta savienībā ar Spārtu. Lielākai okupācijai Spārtai trūka resursu (brīvo pilsoņu skaits svārstījās starp 8000 un 10 000 cilvēku). Iespējams, ka tikai 500. g. p.m.ē. heloti pirmo reizi sacēlušies pret spārtiešu kundzību, kad beidzot sākuši apjaust okupācijas sekas. Galvenā Spārtas problēma bija tā, ka zemes pilsoņi un iedzīvotāji nebija vienoti.

Spārtā polisas teritorija un perioiku apgabali teritorijas ziņā bija pārāk lieli. Helotija bija spārtiešu ekonomiskā bāze, taču tās pilsoņu skaits pamatos saglabājās nemainīgs. Tāpēc spārtieši centās visus pilsoņus mobilizēt dienestam armijā, un tiem nebija motivācijas nodarboties ar zinātni un mākslu.

Ja klarosas īpašnieks nomira un tam nebija mantinieka, kas būtu spējīgs karot, tad viņa īpašumu nodeva maznodrošinātam spartietim karotspējīgā vecumā. Tā būtībā bija saimes īpašumā esošās zemes atsavināšana, kurai bija tālejošas sekas. Mazgadīgs spartieša dēls varēja palikt bez zemes īpašuma. Šī ielaušanās privātīpašuma attiecībās spartiešu lielākajā daļā neradīja atsaucību. Arī zemes īpašumus nedrīkstēja palielināt pēc patikas, kaut arī vairākas klarosas varēja nonākt vienās rokās. Bagātās saimes atrada ceļus, kā, izmantojot laulības (pūrs) un mantošanu, palielināt savus īpašumus. Spartieši arī ierobežoja dēlu skaitu, lai pēcnācējiem tiktu piešķirtas pilsoņu tiesības, kas pienācās tikai klarosas mantiniekam. Tas bija cēlonis demogrāfiskajai stagnācijai, kura noveda pie pilntiesīgo pilsoņu skaita samazināšanās. To veicināja arī jauno spartiešu dzīves apstākļi līdz 30 gadu vecuma sasniegšanai. Turklāt 464. g. p.m.ē. Spartā notika liela zemestrīce.

Spartiešu skaitu Peloponēsas kara laikā var aprēķināt tikai aptuveni: ap 418. g. p.m.ē. to kopskaits bija 2500–2700 cilvēku.

Spartieši nebija tikai pilntiesīgie pilsoņi. Pilsoņu armijā dienēja arī t.s. mazāk tiesīgie (*hypomeiones*), t.i., tie, kas pilsoņu tiesības vai nu nebija ieguvuši, vai arī bija tās pazaudējuši (tie netika pielaisti pie sistijām). Tie jāatšķir no t.s. nedrošajiem (*tesantes*; no *tesos* – glēvulis), kas arī bija pakļauti dienestam, taču bija saņēmuši goda pazaudēšanas sodu (*atima*) par "bailīguma

izrādīšanu ienaidnieka priekšā". "Mazāk tiesīgo" bērni varēja saņemt spartiešu audzināšanu. Hellēnisma laikmetā bija arī *syntrophoi* – svešo nepilsoņu bērni (*xenoi*), kā arī bastardi (*nothoi*), kuru tēvi bija spartieši un mātes – helotes. Ja tie tika izaudzināti spartiešu garā, tos palaida brīvībā. V gs. p.m.ē. daudzi heloti emancipēja līdz hoplītiem. Tikai pavisam nedaudzi pilsoņi zaudēja pilsoņu tiesības, iegrimstot nabadzībā. Galvenais cēlonis nelielajam spartiešu skaitam bija zaudējumi karā. Bija kaujas, kurās krita vairāk nekā viena trešdaļa no spartiešiem.

Politiskā struktūra

Spartas politiskās sistēmas svarīgākie elementi bija dubulta valdniecība, vecāko padome (*gerousia*) un tautas sapulce (*apella*). Jāņem vērā, ka tur nebija neviena "amata" parastajā nozīmē.

Kopš seniem laikiem Spartā valdīja vienlaicīgi divas valdnieku dinastijas (Agiādi un Eiripontīdi – dzimtas, kuras esot izcēlušās no diviem mītiskajiem dvīņiem Prokla un Eiriponta), kas kara laikā veica galvenās militārās funkcijas, bet miera laikā nodarbojās ar tieslietām un reliģiskajām lietām. Valdnieki – viņus dēvēja arī par arhagetiem – savas vietas ieņēma, pateicoties izcelsmei, augstajam sociālajam stāvoklim, bagātībai un privilēģijām. Viņiem bija ne tikai uzticētas militārās pilnvaras, bet viņi arī reprezentēja Spartas valsts vadības nepārtrauktību. Valdniekiem piedēvēja

arī maģiskas ārstēšanas spējas. Viņi vadīja upurēšanas rituālus valstī un uzturēja kontaktus ar Delfiem.

Abi valdnieki ietilpa vecāko padomes sastāvā, kurā ietilpa vēl 28 dižciltīgie (sākumā to skaits netika fiksēts, to pirmo reizi noteica "Lielā retra"). To ievēlēja, skaļi klieudzot. Tauta sapulcējās pie mājas, kurai noslēdza ieeju. Padomes kandidātus pa vienam veda ārā, un tauta apsveica tos ar kliedzieniem. Noslēgtajā mājā sēdēja vairāki cilvēki, kuri kandidātus neredzēja un atzīmēja, kam kliedza visskaļāk. Tos tad arī uzskatīja par ievēlētiem. Klasiskajā laikmetā padomes locekļu, kurus ievēlēja uz mūžu, vecums bija virs 60 gadiem, jo tiem vairs nebija pienākuma karot. Gerūsijas kontroles funkcija izpaudās arī tādējādi, ka tā sprieda tiesu (sodi bija nāve, izraidīšana vai pilsoņa tiesību atņemšana).

Iespējams, ka tieši "Lielā retra", kas bija sastādīta ap 700. g. p.m.ē., pirmo reizi visā Grieķijas vēsturē fiksēja "tautas" tiesības. Leģenda vēsta par to, ka tajā fiksētos likumus Likurgam norādījis Delfu orākuls. Svarīgi bija tas, ka dēmos tika atzīts par atsevišķu institūciju.

Tautas sapulcei, kurā ietilpa visi pilntiesīgie spartieši, bija pakārtota loma; būtībā tā tikai apstiprināja lēmumus, kurus kopīgā sēdē pieņēma valdnieki un vecāko padome. Taču, lai lēmumi stātos spēkā, sapulces piekrišana bija nepieciešama. Tur netika skaitītas balsis, piekrišanu vai noraidījumu tur izteica mutiski. Vecāko padomes locekļiem bija tiesības anulēt apellas lēmumus,

bet nav ziņu, ka tas būtu noticis arī faktiski. Spartieši savas valsts politisko mehānismu centās turēt slepenībā. Apella sanāca katru mēnesi, vajadzības gadījumos arī biežāk. Tautas pulcēšanos apgrūtināja lielā izklienība un attālumi, tāpēc faktiski sanāca neliela dižciltīgo saimju daļa. Dēmos lielāku lomu sāka spēlēt Spartas ekspansijas laikā.

VII–VI gs. p.m.ē. Spartā izveidojās stabila zemturības sistēma, kas balstījās uz atbilstību starp pilsoņiem piešķirtajiem zemes gabaliem un pilntiesīgo pilsoņu skaitu. Visauglīgākās zemes sadalīja 9000 gandrīz vienādos gabalos (karā visi vienādi!), kas atbilda spartiešu skaitam (Spartā bija apmēram deviņi tūkstoši saimju). Valdība uzmanīgi sekoja tam, lai zemes gabala lielums paliktu nemainīgs (to nevarēja sadalīt, pirkt, nodot citiem mantojuma ceļā, dāvināt, pārdot). Kopā ar zemi bija sadalīti arī tai piesaistītie vergi. Spartietim nebija tiesību nogalināt vai pārdot helotu, jo vergus, līdzīgi zemei, uzskatīja par valsts īpašumu.

Par pilntiesīgu pilsoni Spartā uzskatīja cilvēku, kas bez jebkādam iebildēm izpildīja visus "Likurga likumu" priekšrakstus: pastāvēja oficiālu aizliegumu un reglamentu sistēma, kas regulēja spartieša dzīvi no dzimšanas līdz nāvei. Šie likumi paredzēja visu līdz pat vissīkākajām detaļām, pat apģērba piegriezumu, bārdas un ūsu formu.

Vienlīdzības princips nedeva iespēju uzkrāt personīgo bagātību un rasties īpašuma nevienlīdzībai. No apgrozības izņēma zelta un sudraba monētas, saglabājot vienīgi smagos

un neērtos dzelzs stienus – obolus (citur tie sen vairs kā maksāšanas līdzeklis netika lietoti). Oboli bija neērti (to vajadzēja daudz) un maz piemēroti lietošanai (spartieši tos norūdija etiķī, un dzelzs kļuva trausla). Spartieši naudu nekrāja; nebija naudas, nebija arī greznības.

Vietējie amatnieki perioiki izgatavoja visiem vienādu, vienkāršu mājas inventāru, darbarīkus un ieročus. Juntu vajadzēja veidot tikai ar cirvja, durvis – ar zāģa palīdzību. Kad Korintā spartieši ieraudzīja griestus, kas bija veidoti no daudzām detaļām, viņi jautāja: "Vai pie jums aug kvadrātveida koki?"

Spartiešu "kosmosa" stūrakmens bija kopīgās maltītes fīditijas jeb sīsitijas, t.i., viņi ēda nevis mājās, bet kazarmās (katra nodaļa kopā), kur valdīja rupjš vienlīdzības gars un stingra savstarpēja kontrole. Visiem vienādi bija jāiemaksā un jāpatērē, tādējādi apstiprinot vienlīdzību. Galvenais ēdiens šajās maltītēs bija melns asinsvirums, cūkgaļa, putraimi, etiķis un sāls. Tas bija barojošs un ar īpašu garšu; spartieši ar to lepojās. Persiešu ķēniņš, piespiedis kādam sagūstītam spartietim izvērtēt šo virumu, izsaucās: "Tagad es saprotu, kāpēc spartieši tik drošsirdīgi dodas nāvē: viņiem mīļāka nāve nekā tāds ēdiens."

Galvenie kārtības sargi Spartā bija efori (burtiski "sargi", "uzraugi") – piecu cilvēku kolēģija kā savdabīgas uzticības personas, ko katru gadu no jauna ievēlēja tautas sapulce. Iespējams, ka šāda institūcija izveidojās pirmā Mesēnijas kara laikā ("Lielā retra" to nemin). Iespējams, ka

sākotnēji tie bija valdnieku palīgi. Tiem deva arī sakrālās tiesības, un viņi konsolidēja pilsoņus. Eforu rokās koncentrējās milzīga vara, kas tiem deva privilēģijas citu amatpersonu, pat valdnieku vidū. Ir zināmi gadījumi, kad efori, neprasot nevienam piekrišanu, atņēma varu valdniekiem, ja tie bija pārsnieguši savas pilnvaras, un tos izsūtīja.

Saskaņā ar leģendu reizi astoņos gados efori naktī, kad nespīdēja mēness, sasēdās kopā un skatījās debesis. Ja šai laikā krita zvaigzne, tad viņi pasludināja, ka valdnieki valda netaisnīgi. Tad viņi sūtīja uz Delfiem sūtņus un nomierinājās tikai tad, ja orākuls iestājās par valdniekiem.

Karš bija spartiešu stihija, uz to viņi devās izgreznojušies, iesmērējušies ar eļļu un saskrullējuši matus. Viņi mēdza teikt: "Rūpējies par frizūru: tā padara skaistos bīstamus, bet neglītos – briesmīgus." Spartieši tērpās sarkanās drēbēs, lai izskatītos draudīgi un nebūtu redzamas asiņojošās brūces. Kad viņi devās cīņā, skanēja nomierinošu stabuļu skaņas: viņu cīņas enerģiju un kvēli vajadzēja nevis uzkurināt, bet slāpēt.

Spartieši pirmie iemācījās karot ierindā – falangā, kuru atstāt bija noziegums. Visaugstākais princips bija disciplīna. Spartietis Leonīms jau bija pacēlis zobenu pret ienaidnieku, kad, izdzirdējis atsaukuma signālu, nolaida to, teikdams: "Labāk atstāt dzīvu ienaidnieku nekā nepaklausīt komandai." Kāds zēns bija paslepus aizbēdzis uz karu un tur drosmīgi cīnījies – viņu apbalvoja

par drosmi ar vainagu un nopēra par disciplīnas neievērošanu. Spartietim dāvināja cīņas gaiļus un teica: "Tie cīnās līdz nāvei." Viņš atbildēja: "Uzdāvēni man tos, kas cīnās līdz uzvarai."

Klibam spartietim jautāja: "Kāpēc tu dodies karā?" Viņš atbildēja: "Es eju nevis skriet, bet cīnīties." Aklam spartietim jautāja to pašu, un viņš atbildēja: "Lai ienaidnieka zobens kļūst neass, mani cērtot." Vecs spartietis uz to pašu jautājumu atbildēja: "Aizsegt jaunus." Kāds spartietis teica: "Mans zobena asmens ir pārāk īss", – bet karavadonis atteica: "Pieej ienaidniekam soli tuvāk."

Pirms kaujas spartieši upurēja nevis kara dieviem, bet miermīlīgajām mūzām. To viņi izskaidroja tā: "Mēs lūdzam nevis par uzvaru, bet par dziedātājiem, kas būs uzvaras cienīgi." Uz jautājumu, kāpēc pēc kaujas viņi upurē gaiļus, nevis vēršus, spartieši atbildēja: "Tāpēc ka, ja Spartā mēs upurētu vēršus, to skaits salīdzinājumā ar mūsu uzvarām būtu par mazu."

e. POLISAS MORĀLE

Grieķi pilsoņa politiskās īpašības, īpaši pilsonisko godu (*aretē*), vistiešāk saistīja ar morālajam. Galvenais bija nevis tas, ka pastāvēja aristokrāti un bagātnieki, bet gan tas, ka visus brīvos iedzīvotājus vienoja piederība savam kolektīvam, saistība ar savu zemi, savām svētnīcām. Polisa bija instruments, kas sevi pretstatīja naidīgajai ārējai pasaulei, balstoties uz kolektīva iekšējo integritāti. Pilsoņi cīnījās plecu pie

pleca, vairogs pie vairoga – bagātie un nabadzīgie, parastie pilsoņi un aristokrāti. Augstās tikumiskās vērtības, proti, cieņa un slava, fiziskā un morālā pilnība, kas sākotnēji izkristalizējās aristokrātu slānī, kļuva pieejamas visiem pilsoņiem.

Jau polisas veidošanās sākuma periodā kā vērtības nostiprinājās aturība, vienkāršība, askētisms; personiskā slava tika uzskatīta par pārmērību, iedomību (*hybris*). No cilvēka tika pieprasīta tiekšanās pēc iekšējās un ārējās disciplīnas, tika izvirzīts uzdevums nodarboties ar pašaudzināšanu un vingrinājumiem (*askēsis*) un, atsakoties no baudām, maiguma, ieaudzināt pašsavaldīšanos. Tikumība uzstājās pret bagātību arī tādēļ, ka bagātībai "nav robežu", to nevar pabeigt, ierobežot un tā rada alkatību, vardarbību. Solona izteiciens: "Nav bagātībai robežu" – un Teognīda teiktais: "Bagātība – cilvēka vājprāts" – līdzās sauklim: "Nekā pārmērīga!" (šāds uzraksts bija redzams Delfu tempļa frontonā) – kļuva ļoti populāri. Morāle runāja par atturību kā zelta vidusceļu, par atbilstīgo mēru (*metron*), ticību (*pistis*), saskaņu (*homonoiā*), likumību (*eunomia*), nosodot savtīgumu (*pleonexia*) un pārsātinātību (*koros*).

Senais grieķis vispār bija virzīts uz kopdzīvi polisā kā augstāko vērtību un ar visu savu darbību apstiprināja tās likumīgo kārtību. Tāpēc viņam nebija nekādas īpašas "iekšējās dzīves", kas būtu pretstatāma publiskajai un turklāt vēl apzināta kā vērtība. Pilsoniskā pašapziņa bija nesaraujami saistīta ar

fiziskās stājas, pozīcijas izveidošanu. Brīvais pilsonis, karavīrs vai valsts darbinieks – tas savā būtībā ir "ķermenis" savu spēju vispilnīgākajā attīstības pakāpē. Labs pilsonis (*agathos politēs*) ir tāds, kas rūpējas par sevi, savu ķermeni un savu īpašumu un polisā, nododoties dažāda rakstura nodarbībām, kļūst par brīvu, neatkarīgu personu.

Piemēram, Dēmostens uzskatīja, ka brīvos no vergiem atšķir attieksme pret valstī pastāvošo likumdošanas sistēmu. Gan vieni, gan otri ir ķermeņi (*sōma*), taču tiesas priekšā vergi ir tikai vergi un vienīgi ar savu ķermeni atbild par nodarīto (tos drīkst mocīt un spīdzināt). Turpretim pilsoņi tiesas priekšā par izdarītajiem noziegumiem atbild ar savu īpašumu, nevis ar dzīvību vai pilsonisko cieņu. Brīvajam piemīt tādas morālās īpašības, kuru nav vergam, proti, kauns, lai gan kā brīvais, tā vergs ir pakļauts valstij. Vergs cieš fiziski, pilsonis izjūt pazemojumu. Valsts pati ir organisms (ķermenis), kura locekļi ir brīvie un vergi; viņi atšķiras tikai ar to, ka pilsoņi ir domājošas būtnes, mīl tēviju, ir lepni par savu neatkarību, bet nebrīvie ir pakļauti pazemojumam tāpēc, ka nav spējīgi to sajust un apzināties.

Grieķi orientējās uz savas rīcības ārēju novērtējumu – atzinību vai nosodījumu, par ko izjuta kaunu, bet ne vainu. Polisas morāle bija kolektīvisma caurausta, jo indivīda pastāvēšana ārpus kolektīva nebija nedz iespējama, nedz iedomājama. Gods bija tas, kas nāca no līdzpilsoņu novērtējuma, nodrošinot varonim labu slavu (šī orientācija ir

dominējoša līdz pat antīkās kultūras norietam). Polisā taču katrs pazina katru, vismaz ikvienu ievērojamu personu. Grieķi nenosodīja tieksmi atklāti demonstrēt savus nopelnus vai kādas citas priekšrocības (arī skaistumu) un nekaunējās izsmiet neveiksmīniekus.

Grieķu ētika visus labumus sadalīja šādi: tie, kas nāk no malas (bagātība, slava), ārējie (veselība, fiziskais skaistums) un iekšējie – četri tikumi, kurus uzskatīja par morāles kodolu. Tie bija: saprātīgums – zināšanas par to, kas ir labs un kas ir slikts (tikums prātam); vīrišķība – zināšanas par to, kas no labā ir jādara un kas ne (tikums karam); mērs – zināšanas par to, līdz kādai pakāpei labais jādara un kad jāapstājas (tikums sirdij); taisnīgums – zināšanas par to, kam labais ir jādara un kam ne (tikums mieram).

Saprātīgums rada izpratni un labestību, vīrišķība – patstāvību un koncentrēšanās spēju, mērs – sakārtotību un iekārtotību, taisnīgums – vienlīdzību un labumu. Visi grieķu domātāji taisnīgumu uzskatīja par galveno tikumu, kas ir viens visiem un katram savs. Arī dievbijību grieķi izprata kā taisnīgu attieksmi pret dieviem.

Grieķu polisā mēs atrodam tādu sociālo tipu, ko raksturo prasība pēc goda, kuru par atbilstīgo dzīvesveidu, nopelniem, varonīgajiem darbiem u.tml. kā atzinību izrāda līdzpilsoņi. Cilvēka dzīvei vajadzēja kļūt par visas polisas (pat Grieķijas) labumu. Cilvēks nevarēja cerēt, ka varētu dzīvot pasaulē kā dīvainis un vientuļnieks, kas piekoptu īpatnēju

dzīvesveidu. Griekiem nemirt nozīmēja palikt sabiedrības atmiņā. Kolektīvā atmiņa īstenojās divās formās – dzejnieku sacerētajās dziesmās, kas tika nodotas no paaudzes paaudzei, un kapakmeņos, kas uz visiem laikiem palīdzēja saglabāt atmiņas par mirušo. Nemirstīgās dvēseles vietā grieķi lika nepārejošo slavu un visu cilvēku mūžīgās sēras par aizgājēju, paradīzes vietā – tālāko pastāvēšanu dzīvo pilsoņu kopienā.

Kolektivistiskā morāle bija saistīta ar sacensības garu (kurš labāk kalpos polisai?), t.i., reformas, kas notika polisās, saglabāja aristokrātisko sacensības garu, jo nevis aristokrātijai atņēma tās tiesības, bet gan parastie pilsoņi tika pacelti līdz aristokrātijas līmenim (ne tikai tiesiskajā, bet arī tikumiskajā aspektā). Aristokrātiskā ētika izplatījās tautā.

Konkurences, sacensības, proti, agonālais gars caurauž visu arhaiku, visus darbības virzienus (īpaši militārajā sfērā). *Agōn* – likumīga un regulējama cīņa, kurā saduras dažādu grupu intereses (arī politiskā cīņa pēc savas formas ir agonāla; tās vieta – agora), balstoties uz principu: sacensties var tikai vienlīdzīgie. Sacensības gars dominēja it visur: politikā, atlētikā, tiesā, izglītībā, mūzikā, literatūrā. Daži vēsturnieki seno grieķi dēvē par "agonālo cilvēku". Kā stāsta Hērodots, grieķu karavadoņi pēc uzvaras pie Salamīnas balsojot mēģināja atrisināt jautājumu, kurš no viņiem būtu pelnījis vislielāko balvu par goda demonstrāciju cīņu gaitā; zīmīgi, ka katrs nobalsoja par sevi.

Bija arī citas sacensību formas, piemēram, dejošanā (ar bumbu vai zobenu), skaistumā (galvenokārt vīriešu, retāk – sieviešu starpā), vīna dzeršanā u.c. Rikoja arī gaiļu cīņas. Īpaša vieta bija ierādīta oratoru sacensībām daiļrunībā, uz kurām grieķi devās kā uz aizraujošu izrādi. Dzīves agonālo uztveri, tieksmi ienest sacensības garu visdažādākajās dzīves sfērās, pakļaujot tās stadiona taisnīgajiem likumiem, saista ar filosofo Pītagora vārdu.

Jāatzīmē, ka publiskie dispuṭi, strīdi (rakstītas vai mutiskas polemikas formā) par problēmām, kas nebija tieši saistītas ar dalībnieku pragmatiskām dzīves interesēm, ir parādība, ko pirms grieķiem cilvēce nepazīna. (Piemēram, Dīvupes bagātīgā ķīļrakstu literatūra liecina, ka tālaika cilvēki nepazīna strīdu kā viedokļu un domu, nevis interešu sadursmi.)

Filosofija un tās metode dialektika – patiesības meklēšana nemitīgā polemikā vienam ar otru, atspēkojot, izsmejot otra domas, – arī ir grieķu atradums. Sacensību garu pauda medicīnas traktāti, astronomu un ģeometru sacerējumi (autori intensīvi meklēja atrisinājumu trim uzdevumiem: leņķa trisekcija, riņķa kvadrātūra, kuba dubultošana; tie ir uzdevumi, ko nevar atrisināt tikai ar cirkuļa vai lineāla palīdzību, t.i., tos var atrisināt tikai teorētiski – lietojot tādus paņēmienus kā argumentācija, pierādījums u.c.).

Mazāzijā literārie pieminekļi senatnē bija vai nu pilnīgi anonīmi, vai arī tos pierakstīja kādai autoritātai personai. Grieķijā pastāvēja

pretēja tendence. Uz autortiesībām pretendēja pat skulptori un mākslinieki, par spīti savas darbības visai necilajam vērtējumam. Literārajos sacerējumos, kurus vērtēja daudz augstāk, virsraksti parādījās daudz vēlāk, un sākotnēji autori – dzejnieki un prozaīki – centās iemūžināt savu slavu, tieši iekļaujot savu vārdu darba tekstā (tā rikojās jau Hēsiods). Gandrīz vai visus civilizācijas sasniegumus saistīja ar kāda autora vai izgudrotāja vārdu. Taless uz jautājumu, kādu balvu viņš vēlētos saņemt par savu atklājumu matemātikā, atbildēja: "Man balva būtu pietiekami laba, ja tu, nododams citam to, ko no manis esi iemācījies, nepierakstītu to sev un pateiktu, ka šī atklājuma autors esmu es un neviens cits." Par patiesības meklēšanu kā tieksmi runāja Pītagors (cilvēks dzīvojot debesu un spīdekļu novērošanas dēļ), Anaksagors (jādzīvojot kosmosa izpētes dēļ), Tukidīds (vēstures kā disciplīnas mērķis – patiesības noskaidrošana), Dēmokrits (pats bija gatavs atdot par vienas patiesības atklāšanu persiešu ķēniņa troni) u.c. Aristotelis uzsvēra, ka izziņai veltītā dzīve ir ideāla cilvēka dzīves forma, bet filozofija, kas patiesību meklē sevis pašas dēļ, ir dievišķa zinātne.

Grieķijā, kaut arī tajā pastāvēja daudzo polisū partikulārisms, pakāpeniski norisa nacionālā konsolidācija, sava dzīvesveida, politisko un morālo īpašību pretstatīšana pārējai pasaulei. Izveidojās opozīcija "grieķi-barbari"; barbari tika uzskatīti par despotisma nesējiem, vergiem u.tml., bet grieķi – par likumības, brīvības,

demokrātijas aizstāvjiem, kuru uzdevums ir valdīt pār pirmajiem. Īpaši šī opozīcija nostiprinājās pēc grieķu-persiešu kariem.

Vēlākos gadsimtos grieķi uztvēra karu ar Persiju kā brīvības un despotisma, civilizācijas un barbarisma, Eiropas un Āzijas savstarpēju cīņu. Īstenībā viss bija nedaudz citādi. Jau VIII gs. p.m.ē. grieķi nošķīra sevi no barbariem kā cilvēki, kas runāja vienā valodā un pielūdza vienus dievus (arī olimpiskajās spēlēs varēja piedalīties tikai grieķi), taču viņu attieksmē pret tiem nebija pārākuma vai naida apziņas. Grieķu-persiešu kari deva galveno impulsu tam, lai vienkārša atšķirību konstatācija starp cilvēkiem pāraugtu pārākuma apziņā. Vēlāk to konceptualizēja Aristotelis tēzē, ka saskaņā ar dabu barbari ir tie, kuriem jābūt grieķu vergiem. Kari veicināja to, ka kristalizējās doma par piederību vienai tautai, kas vienota dzīvesveidā, kultūrā, šīs piederības izjūta. Grieķu vienotība (kaut arī relatīva) dzima cīņas ar persiešiem gados un nostiprinājās pēc uzvaras pār tiem. Grieķu tautas kolektīvajā atmiņā tā saglabājās, par spīti visiem savstarpējiem konfliktiem (piemēram, Peloponēsas karš).

Grieķu pilsoniskais ideāls, protams, bieži stājās pretrunā ar reālajām cilvēku attiecībām polisās iekšienē, kurām raksturīga bija arī skaudība, nodevība, naidis un citi prozaiski dzīves fakti. Piemēram, Atēnās bija daudz cilvēku, kurus sauca par sikofantiem (kas sākotnēji nozīmēja – apmelot, pienest ziņas, sūdības). Pirmo reizi literatūrā šis

vārds ziņu pienesēja nozīmē minēts gadījumā, kad no Atēnām gribēja slepeni izvest vietējo produkciju – vīģes. Izvest drikstēja tikai olīveļļu, pārējo produkciju izvest bija aizliegts. Par sikofantu dēvēja cilvēku, kas pienesā ziņas tautas sapulcei par tiem, kas šo likumu pārkāpa. Vēlāk šajā vārdā sāka saukt visus, kas naudas izspiešanas vai kādā citā nolūkā draudēja pienest ziņas (un bieži to arī darīja). No sikofantu ļaunprātīgās rīcības cieta daudzi cilvēki, un viņus neieredzēja. Pret apmelošanu un izspiešanu pieņēma pašus stingrākos soda mērus: sikofantus sodīja ar naudas sodiem, pat ar nāvessodu. Taču pat stingrākie likumi izrādījās bezspēcīgi. Sikofantisms zēla un plauka, jo, pirmkārt, pierādīt to vainu bija gandrīz vai neiespējami (viņi darbojās bez lieciniekiem un viegli varēja atvairīt uzbrukumus), otrkārt, ar šo ļaunumu pat īsti necīnījās (kāpēc cīnīties, ja panākumu nebūs tik un tā, labāk no tiem atpirkties), treškārt, paši tiesneši, kuri iztiesāja šāda rakstura lietas, nebija šā ļaunuma neskarti.

f. VALSTS UN TIESĪBU TEORIJA AIZSĀKUMI

Intensīvā politiskā dzīve Senajā Grieķijā stimulēja arī politiskās domas rašanos un attīstību, kuras galvenā tēma bija antīkās valsts un tās institūciju – rakstīto likumu un pilsoniskās varas orgānu – veidošana, funkcionēšana un pilnveidošana. Var apgalvot, ka grieķi radīja politisko teoriju kā tādu. Valsts un tiesību teorija savā būtībā bija politiskas –

valsts un tās tiesību teorija. Politiskā darbība politiskas ietvaros paredzēja arī noteiktu politisko zināšanu apjomu (*epistēmē politikos*), kuru avots bija pati dzīve kā unikāla sociāla laboratorija. Zīmīgi, ka grieķu teorētiķi gandrīz nepievērsa uzmanību tam, kas atradās ārpus politiskas robežām (piemēram, neinteresējās par austrumu monarhijām un citiem politiskajiem režīmiem).

Jau Homērs izprata dievus kā pareizas sociālās dzīves iekārtotājus un garantus. Viņa traktējumā tiesības iemieso pats Zēvs (Temīda – tikai palīgdieviete). Homērs runā par taisnīgumu (*dikē*), atšķirot normām un likumiem atbilstīgo – *aisima erga* – un neatbilstīgo – *kaka erga* – rīcību, pretstatot sabiedrībā valdošo likumību (*eunomiā*) un personisko uzpūtību, augstprātību (*hybris*). Viņa ideāls ir monarhija, kas apvieno sevī Mikēnu valdnieku birokrātisko varu ar kopienas vecāko patriarhālo varu.

Savukārt Hēsiods "Teogonijā", uzskaitot Zeva laulības, kā otrās min laulības ar Temīdu, kas kļūst par dievieti – cilvēku dzīves kārtības noteicēju. Temīdas un Zeva trīs meitas – horas – sauca: Einomija – Likumība (politiskais aspekts), Dike – Taisnība (juridiskais aspekts) un Eirēne – Miers (apvieno sevī pirmos divus). Agrāk tās pārzināja gada laiku maiņu un iemiesoja dabā pastāvošo, bet tagad – sabiedrībā valdošo kārtību. Turklāt trešo – dzīves veiksmi – nosaka pirmās divas.

Grieķiem vispār izcils notikums bija pāreja no likumības, kas balstīta uz paražu tiesībām (*themis*) un

nav īpaši drošs pamats sabiedriskajai dzīvei (pieļauj plašas manipulācijas un patvaļas iespējas aktīvu politisku pārmaiņu laikā), uz tiesībām, kas balstās uz saskaņotiem un fiksētiem likumiem (*thesmos, nomos*) kā sabiedrisko dzīvi stabilizējošu faktoru. Jau Solons pamatoja galveno politiskās dzīves principu – zelta vidusceļa ievērošanu un sociālo kompromisu meklēšanu.

Likuma tēma nodarbināja ne tikai politiskos teorētiķus un praktiķus, bet arī rakstniekus. Politiskās idejas dziesminieka Sofokla drāmā "Antigone" saduras divas kārtības – dievu (mūžīgā) un cilvēku iedibinātā. Antigone, dodot priekšroku dievišķajiem priekšrakstiem, pārkāpj valstiskos; Kreonts savukārt pieprasa absolūtu valdības rīkojumu izpildi.

Kreonts, kļuvis par Tēbu valdnieku pēc Oidipa dēlu Eteokla un Polineika nāves divkaujā, aizliedz apglabāt dzimtenes nodevēja Polineika līķi, kurš bija devies karagājienā pret dzimto pilsētu. Antigone aizliegumam nepakļaujas un apglabā brāli.

Kreonta un Antigones strīds par to, kura taisnība – dievišķā vai cilvēciskā – ir augstāka, pāraug citā, proti, Kreonta strīdā ar savu dēlu un Antigones līgavaini Hemonu par to, kas ir valdnieka un kas – pavalstnieku pienākums, cik lielā mērā valdnieka griba var pakļaut pavalstniekus. Kreonts pauž domu, ka iedzīvotājiem absolūti jāpakļaujas valdnieka gribai (strīdā viņš nonāk pat līdz tirānisma pieļaušanai), turpretim Hemons aizstāv pilsoņu tiesību suverenitāti, tiesības uz protestu pret valdnieka patvaļu.

Peloponēsas karš atklāja politiskās sistēmas, politiskās kā valsts kārtības nenoturību un nestabilitāti, visu normu tiesisko un tikumisko relativitāti, likumu nosacītību.

g. POLITISKĀ KRĪZE

Grieķijas vēstures paradokss – nepārtraukta, kaut arī mazrezultatīva tendence pārvarēt politiskās autonomiju, politisko savstarpējo norobežotību, izolētību. Nepārtraukta tāpēc, ka progresā tendences bija pretrunā ar iedibinātajām pārvaldes formām; mazefektīva tāpēc, ka pretrunas mēģināja atrisināt ar tiem pašiem līdzekļiem, kas veicināja politiskās autonomijas izveidošanos. Galu galā šīs pretrunas tika atrisinātas ar ārēju faktoru palīdzību: sākumā Grieķija nonāca Maķedonijas, vēlāk – Romas pakļautībā (tomēr arī tad politiskā kā efektīva vienība saglabājās, bet tās ideoloģija un kultūra paturēja savu nozīmi līdz pat antīkās pasaules norietam).

Sengrieķu dzīve bija politiskā dzīve, kuras reālā prakse pati sevi nepārtraukti noliedza. Tas sniedz izskaidrojumu Grieķijas vēstures traģiskajām īpatnībām – nepārtrauktām savstarpējām ķildām, pilsoņu kariem (politiskā ar politisko, savienība ar savienību, pilsoņi ar tirāniem, viena vai otra savienība ar sev pakļautām vai brīvām valstīm). Grieķijas vēsture ir arī nepārtrauktu savstarpējo karu vēsture, kuru avots bija neatrisinātās pretrunas: pirmkārt, ekonomiskā attīstība, kas noliedza politisko, stājās pretrunā ar šīs attīstības ierobežoto pamatu; otrkārt, tendence politiski

apvienoties pretstatā autonomijai, partikulārismam; treškārt, robežu izzušana starp pilsoņiem un nepilsoņiem pretrunā ar kārtu korporatīvo noturīgumu; ceturtkārt, panhellēnisko, pat monarhistisko ideju sadzīvošana ar polisas nesatricināmības ideju.

IV gs. p.m.ē. bija polisas krīzes kulminācija, krīzes, kas iestājās pēc Peloponēsas kara un vairs netika pārvarēta. Karš, protams, nebija krīzes cēlonis, bet tas atbrīvoja graujošos spēkus, kuri snauda polisas iekšienē. Zīmīgi, ka bieži tiek minēts vārds *stasis* – sacelšanās, nemieri. Polisas iekšējos konfliktos sistemātiski notika pretinieku piekaušana un izraidīšana, intensīvi norisēja sociālā noslāņošanās (daudzi izputēja, daži kļuva bagātāki, īpaši ieroču darbnīcu un kuģu īpašnieki, amatpersonas, sagādnieki), plauka korupcija, augļošana, spekulācija ar zemi, maizi, vergiem. Parādījās algotņu karaspēks – krass pretstats pilsoņu zemessardzei.

Tas izsauca konfliktu saasināšanos pat visdemokrātiskākajās polisās, kurās daudz rūpju veltīja tam, lai uzturētu tikai redzamu, šķietamu vienlīdzību pilsoņu starpā. Neapmierinātība izpaudās tiesas procesos pret atsevišķiem bagātniekiem, dažkārt – masveida grautiņos (piemēram, Argosā 370. g. p.m.ē. nabadzīgie, pilsētas demagogu uzkurināti, ar milnām un rungām nosita apmēram 1200 bagātāko iedzīvotāju).

Polisas iespējas atrisināt konfliktus bija ierobežotas, bet pilsoņi prasīja no tās arvien vairāk: nabadzīgie – lielāku valsts palīdzību,

bagātie – garantijas pret nabadzīgo uzbrukumiem viņu dzīvībai. Visi alka pēc kārtības, ko polisas nodrošināt nespēja.

Šādā situācijā atsevišķi godkāriģi pilsoņi, balstoties uz draugu un algotņu palīdzību (algotņi un tirānija – savstarpēji saistītas parādības), sāka tīkties pēc vienpersoniskas varas. IV gs. p.m.ē. ir "mazo" jeb "jaunāko" tirāniju laikmets. To veicināja sabiedriskā doma, kurā nostiprinājās pārliecība, ka vienīgi spēcīga persona, autoritatīvs vadonis vai diktators spēs atrast izeju no strupceļa. Populārs kļuva spēcīga valdnieka tēls.

Tirānijas parasti dzima situācijā, kad iekšējo cīņu stimulēja draudi no ārienes. Šādā situācijā valsts meklēja politiķi vai karavadoni, kam nodot ārkārtējās pilnvaras, radot legālus priekšnoteikumus personiskās varas režīma nodibināšanai. Tirānijas radās Sirakūzās (tēvs un dēls Dionīsiji), Tesālījā (Jāsons, Aleksandrs u.c.), Hēraklejā (Klearhs) u.c. – uzskaitījums varētu būt ļoti plašs, jo tirānijas bija ļoti izplatīta parādība.

Svarīgi ir saprast, ka polisās neviena no politiskajām partijām mērķtiecīgi nesagatavoja tirānisko režīmu nodibināšanu (tiem objektīvi bija jārodas, taču tie atradās pilnīgā pretrunā ar iepriekšējo tradīciju). Šie režīmi radās sabiedrisko nemieru un pilsoniskās depresijas periodos dažādu sociālo spēku negaidītas kombinācijas rezultātā. Tirānijām nebija noteikta autora – politiskās partijas vai sociālā slāņa. To kodols bija neliela iniciatīvas grupa, tāpēc tās nevarēja būt noturīgas. Raksturīga

ir šo režīmu daudzveidība – tie bija gan atklāti bezprincipiāli, gan tādi, kas uzvilka valsts un tautas aizstāvja drānas, gan "nacionāli" u.c. Tikai dažas tirānijas (piemēram, Dionīsijs Vecākā) pastāvēja ilgāk par pašu tirānu, un tās nevarēja būt konstruktīvs konflikta risinājuma ceļš. Nemierus, nenoteiktību Grieķijā izbeidza ārējie spēki, t.i., Maķedonijas valdnieki.

h. HELLĒNISMS

338. g. p.m.ē. Grieķija piedzīvoja bezprecedenta notikumu – pakļaušanos Maķedonijai: 2. augustā maķedoniešu valdnieks Filips II sakāva grieķus, taču atsacījās tos vajāt. Viņš negribēja grieķus iznīcināt, bet pasniedza roku savienībai. 337. g. p.m.ē. notika Korintas kongress, kas nodibināja savienību, kura pakļāvās Maķedonijas valdnieka hegemonijai. Grieķu pilsētu konstitūcijas netika izmainītas, taču visa ārpolitika tika nodota Filipa rokās.

Tautai, kas vairāk nekā astoņpadsmit gadsimtu nebija pazinusi svešzemju jūgu un sekmīgi bija aizstāvējusi savu neatkarību cīņās ar persiešu karapūļiem, vajadzēja atzīt Maķedonijas valdnieku varu. Filipa II, kuru 47 gadu vecumā nogalināja kāds maķedonietis, autokrātisko politiku Grieķijā turpināja Aleksandrs, kas panāca, lai tiktu ieviesta stingra uzraudzība, kura līdz minimumam reducēja polisautarķiju un autonomiju. Un, kaut arī Grieķijas līgumā ar Aleksandru tika pasludināta tās valstu brīvība un patstāvība, daudzi šā līguma punkti to faktiski atcēla.

Maķedonijas Aleksandra portrets.
Atiskās monētas detaļa.
323.–305. g. p.m.ē.

Hellēnisma kultūru parasti pretstata hellēņu kultūrai, kuru radīja grieķi laikmetā, kad viņi bija relatīvi izolēti, maz ietekmējās no citām tautām un arī neietekmēja citas tautas. Grieķu kultūra bija relatīvi viendabīga, tīra, taču tās ietekme aptvēra tikai nelielu reģionu. Ar hellēnisma kultūras jēdzienu saprot grieķu kultūru (izglītība, valoda, reliģiozitāte u.c.), kas, sākot ar III gs. p.m.ē., izplatījās apkārtējās valstīs, gandrīz zaudējot savu viendabīgumu.

Robežšķirtne starp hellēņu un hellēnisma kultūru bija Maķedonijas Aleksandra valdīšanas periods, kurā hellēnisms aizsākās. Pats Aleksandrs apprecējās ar persieti, jo viņš bija iecerējis maķedoniešus sajaukt

ar persiešiem. Viņš, atsakoties no maķedoniešu tradīcijas, gribēja apvienot divas šajā reģionā dominējošās tautas, proti, persiešus un maķedoniešus. Laulībā ar austrumniecēm viņš lika stāties arī saviem karavadoņiem.

Senā Grieķija salīdzinājumā ar Aleksandra monarhiju bija vāja un maza zeme. Pēc viņa pēkšņās nāves 323. g. p.m.ē. 10. jūlijā (pēc 12 gadu un 6 mēnešu valdīšanas) viņa karavadoņi diadohi (mantinieki) gandrīz četrdesmit gadu ilgās cīņās sadalīja Aleksandra mantojumu, izveidojot trīs relatīvi stabilas monarhijas: Ptolemaju Ēģipti, Seleikīdu Sīriju un Antigonīdu Maķedoniju (nedaudz vēlāk Atalīdu Pergamu). Grieķija vēl joprojām sastāvēja no sīkām valstiņām un pārvērtās par nabadzīgu provinci. Vienīgais, ar ko tā varēja lepoties, bija kultūras un intelektuālais potenciāls.

Radikāli izmainījās grieķu dzīves stils. No demokrātiskās Atēnu republikas tā pārvērtās par absolūto monarhiju, no mazas polisas – par valsti ar milzīgu teritoriju un miljoniem iedzīvotāju. Tas ietekmēja arī situāciju mākslas jomā: tās patērētāji vairs nebija tauta, bet oligarhiskie slāņi.

No ekonomiskā aspekta Austrumu iekarošana bija analoga Amerikas atklāšanai jaunajos laikos: tika iekarota plaša auglīgas zemes teritorija un milzīgās persiešu bagātības. Nepieredzētos apmēros pieauga kuģniecība: gar piekrasti peldēja kuģi gan ar pirmās nepieciešamības precēm, gan ar greznuma priekšmetiem; tie veda purpura audumus, zīdu, stiklu,

bronzu, zilonkaulu, koku, dārgakmeņus, zeltu un sudrabu. Hellēnisma greznība stājās krasā pretstatā helēņu vienkāršībai. Māksla ieguva materiālās vērtības statusu (monarhi par mākslas darbiem maksāja miljonus), kas agrāk tai bija svešs.

Agrāko Grieķiju bija izpostījuši un sagrāvuši kari, senās pils un templi bija pārvērtušies par drupām. Nevarēdami sevi apliecināt tēvijā, grieķi migrēja uz diadohu monarhijām. Notika grieķu masveida ekspansija uz Austrumiem, un tās rezultātā nodibinājās vairāki desmiti pilsētu, t.i., notika Tuvo Austrumu teritoriju kolonizācija. Visas šīs pilsētas bija ļoti līdzīgas, jo tika celtas saskaņā ar principiem, kurus V gs. p.m.ē. noformulēja arhitekts Hipodams: katrā no tām bija centrālais laukums (agora), ko ietvēra templi un sabiedriskās celtnes un no kura uz visām pusēm varēja doties pa taisnām, platām ielām, kas krustojoties veidoja taisnus leņķus. Gandrīz katrā pilsētā bija teātris, stadions, gimnasijs, palaistra – visi nepieciešamie grieķu pilsētas komponenti.

Vēsturisks paradokss bija tas, ka polisa, kas balstījās uz likumu, palīdzēja veidoties monarhijām, kuras balstījās uz iekarojumiem. Starp citu, šajā laikā Grieķija bija vienīgā zeme, kur eksistēja pārdomāta dažāda profila profesionāļu sagatavošanas sistēma. Šo profesionāļu darbs nodrošināja monarhiju labklājību un pastiprināja to politisko lomu (grieķi bija komandieri armijā un flotē, vadīja kara un civilo celtniecību utt.).

Kas tad izbrauca no Grieķijas? Emigrēja filosofi, skolotāji, juristi,

amatnieki, arhitekti, inženieri, skulptori, mākslinieki, aktieri, dzejnieki, militārie speciālisti, kara veterāni un bijušie algotņi, t.i., visi iniciatīvas bagātie cilvēki. Grieķija bija pārapdzīvota, un cilvēki rast izmantojumu savām spējām, varbūt pat kļūt bagāti cerēja citur. Līdz ar to izplatījās arī grieķu pilsētu kultūra: arī jaunajās vietās grieķi palika grieķi, vienotās kultūras pārstāvji, ar kuru viņi lepojās un kuru vērtēja kā pašu augstāko. Emigranti izplatīja grieķu kultūru milzīgā teritorijā: tā nepadarīja pasauli par hellēņu pasauli, bet padarīja par hellēnisma pasauli. Viņi atbrīvojās no grieķu partikulārisma par labu grieķu universālismam. Notika intensīvs kultūru mijiedarbības process.

Svarīga loma šai procesā bija grieķu valodai (tā nomainīja iepriekšējo savstarpējās saziņas līdzekli – aramiešu valodu), precīzāk – *koinē*, kas veidojās, sajaucoties daudziem dialektiem (pamatā – atiskais). Tā bija starptautiska valoda, kas dominēja politikā un tirdzniecībā, oficiālajā un neoficiālajā sarakstē, jurisprudencē un armijā visās hellēnisma valstīs. Grieķu ceļotājiem un tirgoņiem nevajadzēja mācīties vietējās valodas, jo visur viņus saprata un it visur runāja viņu dzimtajā valodā.

Vienota bija arī naudas sistēma, kuras pamatvienība bija sudraba drahma. Visās monarhijās darbojās bankas – valdnieku, municipālās, privātās –, kas deva naudas aizdevumus, nodrošināja valūtas maiņu. Visas valstis savā starpā saistīja tirdzniecība (pat kara apstākļos). Taču vēl lielāka nozīme bija tam, ka valdīja vienots dzīvesveids, audzināšana, pastāvēja vienotas pilsētu pašpārvaldes formas; lielas atšķirības nebija arī reliģijā (grieķu dievu panteonam pievienoja Aleksandru un valdošo dinastiju pārstāvjus) – lūgšanas formās un reliģiskajos rituālos. Zīmīga ir tolerance, kādu Aleksandrs izrādīja pret svešām tautām un to reliģiju.

Šī milzīgā pasaule – no Sicīlijas un Dienviditālijas līdz Indijai, no Nūbijas līdz Aleksandrijai – bija vienota (ne politiskajā ziņā, bet ekonomiskajā un kultūras aspektā). Unikāls vēsturisks fenomens bija pati šī vienība kā fakts, kas liecināja par grieķu civilizācijas dzīvotspēju. Hellēnisma pasaule – tā ir grieķu kultūras pasaule, kaut arī šī vienotība attiecas tikai uz sabiedrības augšējiem slāņiem (skaita ziņā grieķu salīdzinājumā ar iedzīvotāju kopskaitu šajās plašajās teritorijās bija maz). Hellenizācija nebija dziļa un visaptveroša.

III. GRIEĶU RELIĢIJA

a. POLISA UN KULTS

Reliģija un valsts

Polisa vienlaicīgi bija ne tikai pilsoņu, bet arī reliģiska apvienība. Grieķijā kults nebija nodalīts no valsts: tā vienlaicīgi bija arī tempļis plašā nozīmē. Valsts un reliģija sakrita: kas vērsās pret reliģiju, tas vērsās arī pret valsti. Reliģija Grieķijā nebija atsevišķu cilvēku lieta, dogmu sistēma vai pasaules uzskats, bet gan pilsoņu kopdzīves pamats. Katra ļaužu apvienība (piemēram, saime, dzimta) bija vienlaicīgi arī kulta apvienība, kas pielūdza savus dievus un varoņus. Katra locekļa pienākums bija pieņemt un atzīt šo kultu, kā arī iespēju robežās tajā aktīvi piedalīties. Daudzos kopīgajos valsts kultos kā dalībnieki bija redzami ne tikai pilntiesīgie pilsoņi, bet arī sievietes, atnācēji no citurienes un pat vergi.

Īpaša loma kulta īstenošanā bija pilsoņiem. Publiskajā dzīvē pasaulīgā un reliģiskā sfēra nošķirtas netika; kults caurdauda arī visu privāto dzīvi. Noteiktas apvienības vadītājs pārstāvēja grupā apvienotos cilvēkus dievu priekšā. Saimes, dzimtas, valsts upurēšanas rituālus veica namatēvs, dzimtas galva vai priesteris, kas uzstājās kā īpaša amatpersona. Katrs cilvēks bija piederīgs tai apvienībai,

kuras kultā tas ņēma līdzdalību. Tie, kuriem savu kultu nebija – svešinieki, vergi u.c. –, tika integrēti polisas organizācijā ar citu dzimšu kultu starpniecību. Pēc tam kad Kleistens bija veicis reformas, savu nozīmi zaudēja aristokrātiskie dzimšu kultu. Izveidojās jaunas kulta apvienības, kas gan daļēji bija saistītas ar vecajām.

Atēnās kulta likumi bija arī valsts likumi. Tempļu uzturēšanu un svētku norisi finansēja valsts, paredzot šim nolūkam arī noteiktas amatpersonas, kas rūpējās par upurēšanu regularitāti, procesiju norisi, sacensībām u.c. Ar reliģiju bija saistīta dzeja, teātris, māksla, sporta spēles, daļēji arī izglītība un audzināšana (vismaz formāli), tāpēc tai izdeva ievērojamas summas. Upurēšana un lūgšana sarakā ar valsts lietām bija tikpat pašsaprotama lieta kā zvēresta došana līgumu slēgšanas gadījumos vai tiesas priekšā.

Reliģiskā autoritāte piemita pašai tautai, un tā tika realizēta caur dažādām personām, kas kopā ar citām amatpersonām rūpējās, lai tiktu atzīmēti reliģiskie svētki. Daudzās pilsētās bija upurēšanas vadītāji (*hieropoioi*). Atēnās tie veidoja desmit cilvēku lielu kolēģiju, kuru katru gadu ievēlēja Piecsimtvīru padome. Viņi bija atbildīgi par svētkiem, kuri notika turpmākos četrus gadus

(izņemot lielos panatēnājus, kuru organizēšanai ievēlēja speciālu komisiju), – proti, par līdzdalību svētkos Dēlas salā, Hēraklejā, Eleisīnā, arī par mazajiem panatēnājiem. Atēnās arī citas amatpersonas pildīja reliģiskas funkcijas. Arhonts *basilēus*, kas bija pārņēmis seno valdnieku funkcijas, bija svarīgs reliģiskās autoritātes uzturētājs. Arhonts *eponymos* (augstākais amata nesējs) bija atbildīgs par jaunākajiem kultiem (piemēram, lielajiem dionīsijiem). Arhonts polemārhs kā augstākais karaspēka komandieris rūpējās par Artemīdu Agroteru un vadīja t.s. liķu spēli par godu kaujā kritušajiem. Reliģiskā dzīve nebija ierobežota tikai ar polisū; daudzas pilsētas izvirzīja cilvēkus, kam uzticēja uzdot jautājumus orākulam.

Priesteri savus ienākumus guva vispirms no svētnīcās upurējamo dzīvnieku gaļas. Priesteri saņēma par to upurējamā dzīvnieka cisku un bieži arī galvu. Ekonomiskā ziņā priesteru statuss gan bija ļoti atšķirīgs (dažiem bija visai ievērojami ienākumi).

Grieķijā darbojās arī cilvēki, kas skaidroja svētos likumus. Bija arī gaišreģi un cilvēki, kas pārzināja rituālu tehniskās detaļas (piemēram, viņiem piederēja grāmatas, kurās šie rituāli bija aprakstīti).

Cilvēki un dievi bija "līdzpilsoņi". Templis tika celts pilsētas centrā, tās sirdī, lai to varētu redzēt no visām polisas vietām. Tas kā pilsētas kopīpašums bija brīvi pieejams visiem. Bieži vien kulta līdzdalībnieki, kas pulcējās tempļa priekšā kulta izpildīšanai, bija tikai pilsoņi.

Grieķu reliģija nebalstījās uz "pozitīvu" atklāsmi, ko cilvēks būtu saņēmis tieši no dieviem. Tāpēc viņi nepazīna praviešus kā reliģijas dibinātājus un tiem nebija nekādu īpašu "svēto grāmatu", kas fiksētu atklāsmes tekstu un būtu pamats kādai teoloģiskajai sistēmai. Tā kā nebija grāmatu, nebija arī vajadzības pēc speciālistiem, kas specializētos tekstu izskaidrošanā un interpretācijā (vai arī demonstrētu tiesības uz to). Tāpēc Grieķijā nebija profesionālas priesteru kārtas, to amati principā bija pieejami visiem pilsoņiem. Līdz ar to nebija nekādas visaptverošas baznīcas kā hierarhijai pakļautas un relatīvi neatkarīgas sociālas institūcijas, kas izklāstītu reliģisko patiesību un uzmanītu kulta norisi. Grieķijā nebija dogmu, par kuru ievērošanu rūpētos speciāli priesteri, un tāpēc nebija arī neticības un ķeceru, kas pārķāptu ticības formulas.

Tāpēc arī mitoloģiskajai tradīcijai grieķu kultūrā ir īpaša nozīme. Viņu ticības priekšstatos un stāstījumos par dieviem pasaules radīšanai nebija ierādīta centrālā vieta. Saskaņā ar vispāratzītajiem priekšstatiem pasaulē vienmēr kopā ir dzīvojuši dievi un cilvēki. Grieķiem nebija priekšstatu arī par kaut kādu "pirmdzimto grēku", no kā cilvēkam būtu jāattīrās: parasti grieķis bija "tīrs" (protams, ja nebija sevi aptraipījis) un priesteram amata pretendentiem nepastāvēja nekādi ierobežojumi (par dažiem priekšnoteikumiem sk. tālāk). Arī pēcnāves dzīves jautājumi tika novirzīti reliģiskās dzīves perifērijā (šī problēma tika risināta iniciāciju un mistēriju kultos).

"Svēts" (*hieros*) ir grieķu vārds, ko var atvasināt no indoeiropiešu "stiprs". Svētā pieredze tika saistīta ar noslēpumainām vietām, mežiem, avotiem, kalniem, aizām, arī bīstamiem dabas fenomeniem (zibens, negaiss), svarīgākajiem dzīves momentiem (dzimšana, nāve) – tajos visos tika saskatīta pārdabisko spēku klātbūtne. Svētā pārdzīvojums atīstījās divos virzienos. Pirmkārt, svēto saistīja ar noteiktu jomu, norobežotu vietu; šīs vietas kļuva par svētnīcām vai svētvietām (*temenoi*), kurās atradās tempļi, kas bija domāti noteiktiem dieviem; no pārējās telpas tās norobežoja dažādi ierobežojumi un aizliegumi. Otrkārt, svētais tika saistīts ar visu, kas rodas no pārdabiskajiem spēkiem un dievu gribas. Tāpēc svēta bija dabas kārtība, gadalaiku maiņa, dienas norise, raža; līdzīgā kārtā svēta bija arī sabiedriskās dzīves kārtība, paaudžu maiņa, laulības, dzimšana, nāve.

Kultu uztvēra kā augstāko cilvēku kopdzīves kulmināciju, kas nodibina labas attiecības starp cilvēkiem un dieviem, tāpēc par kulta norisi rūpējās priesteri un priesterienes (atbilstīgi dievības dzimumam), taču pēc sava sociālā un kārtas statusa tie neatšķīrās no citiem ierēdņiem vai pilsoņiem. Priesteru kolēģija (*hieresis*), kas pārvaldīja tempļus un vadīja kulta darbību, nebija nodalīta no citām pilsoniskajām institūcijām. Priesteri būtībā bija tādas pašas amatpersonas kā citas, jo arī tika vēlēti (vai nu lozēšanas ceļā, vai arī izraugoties no noteiktu kandidātu saraksta) un no tiem neprasiya nekādu īpašu teoloģisku

kompetenci. Vēlākos laikos priesteru vietas arvien biežāk pārdeva vairāksolīšanā, jo tās deva tiesības upurēt attiecīgajam dievam un no tā gūt ienākumus. No citiem ierēdņiem priesteri atšķīrās arī ar to, ka galvenokārt tos ievēlēja uz ļoti atšķirīgu laiku – vienu, diviem, trim, četriem gadiem, pat uz visu mūžu, jo funkciju veikšana tiem nebija saistīta ar vecuma ierobežojumiem. Viņu darbības ilgumu noteica tas, cik bieži notika svētki par godu dievam, kam bija domāts templis. Priestera amata kandidātam tika izvirzītas dažādas prasības: fiziskā veselība, nevainojama slava, pilsonība, nevainība uz noteiktu periodu vai visu mūžu, atturēšanās no noteiktiem dzērieniem un ēdieniem u.c. Uz priesteru lomu valsts kultūrā norāda tas, ka dažās polisās viņa vārdā nosauca gadu. Priesteri nēsāja garu, baltu apģērbu, audzēja garus matus un upurēšanas laikā turēja sev galvā kroni, kas bija veidots no augiem (olīvām, mirtēm u.c.). Priesteru ienākumi kopumā bija mazi: tie saņēma kādu daļu no upurējamiem dzīvniekiem, augļus, vīnu un citus produktus, par retam arī naudu.

Grieķijā atšķirībā no Romas nebija hierarhiski organizētas priesteru kolēģijas arī tāpēc, ka nebija nekādas īpašas reliģiskas dogmas, kuru vajadzētu aizstāvēt vai arī atklāt. Arī tautas reliģiskā audzināšana nebija priesteru uzdevums. Tāpēc viņi bija vienkārši kulta kalpi tempļi vai svētbirzē.

Teoloģija grieķiem atradās iedīgļa formā. Padziļinātu reliģisko priekšstatu nozīmes iztulkošanu deva

filosofija, kas gan bieži attīstījās neatkarīgi no reliģijas un pakļāva to šaubām. Filosofija tikai daļēji aizvietoja teoloģiskās refleksijas. Taču, pateicoties filosofijai, reliģijā padziļinājās ētiskais aspekts. Kompetentas reliģiskajās lietās bija tikai dažas personas.

Grieķi "dievišķo" un "svēto" redzēja visur un pārdzīvoja to savā ikdienas dzīvē, "reliģija" kā īpaša joma nebija norobežota no citiem sociālās prakses veidiem. Katrai prozaiskai ikdienas darbībai vai svētkiem bija reliģiskā dimensija, un tā attiecās gan uz privāto, gan publisko dzīvi. Reliģija bija klātesoša visās lietās un visos notikumos. Piemēram, mājas pavards, ap kuru ēdienreizēs pulcējās saime, bija veltīts dievieteī Hestijai, kas rūpējās par saimes labklājību. Katru jaunpiedzimušo nesa apkārt pavardam, lai reliģija sankcionētu tā uzņemšanu saimē. Cilvēkiem bija savstarpējas uzticības pilnas attiecības ar dieviem, tie nebija nesasniedzami un nepieejami. "Ticība dieviem" (*nomizein zous theous*) nozīmēja to, ka kulta darbībā dieviem izrāda cieņu un apliecina bijību. Privātā un sociālā dzīvē ticība izpaudās ciešā kontaktā ar dieviem. Dievus varēja redzēt attēlos, tie aktualizējās kulta darbībā un stāstījumos. Dievi bija ikdienas dzīves daļa.

Reliģijas jēdziens

Kā grieķi uztvēra dievišķo, un kādas bija cilvēka attiecības ar to? Sāksim ar dieviem. Mūsdienās vārds "Dievs" izraisa asociācijas ar

vienreizēju, mūžīgu, absolūtu, pilnīgu, transcendentu būtņi, kas ir visa eksistējošā radītājs; ar to saistās arī svētais, pārdabiskais, ticība, baznīca, klērs, tas attiecas uz īpašo reliģiskās pieredzes sfēru, kuras vieta, funkcija un statuss sociālajā dzīvē ir norobežots no citām jomām. Sakrālais ir pretmets profānajam, pārdabiskais – dabiskajam, ticība – neticībai, klērs – lajiem. Līdzīgi arī Dievs atšķiras no visa cita, ko Viņš radījis "no nekā".

Grieķu dieviem nepiemita neviena no šīm īpašībām, kuras mēs definējam kā dievišķas. Tie nebija nedz mūžīgi, nedz pilnīgi, nedz visu zinoši, nedz visspēcīgi; tie nebija pasaules radītāji, bet gan paši bija tajā radušies; viena dievu paaudze bija nomainījusi citas. Visums radās, diferencējoties un strukturalizējoties haosam (*chaos*) un zemei (*gaia*) kā pamatprincipiem. Dievu transcendence bija ierobežota, un tie pastāvēja tikai attiecībās ar cilvēkiem. Līdzīgi cilvēkiem, dievi bija kosmosa sastāvdaļa.

Tas nozīmē, ka pasaulīgais un dievišķais netika radikāli nošķirts, ka dabiskā kārtība netika atdalīta no pārdabiskās. Pasaules, kurā mēs dzīvojam, uztvere, tās izziņa nav norobežojama no dievišķā meklējumiem. Šie procesi nav pretstatāmi, jo abi pastāv vienlaicīgi. Mēness, Saule, dienas ausma, gaisma, arī kalns, ala, avots, upe, mežs atrodas un ir uztverams tajā pašā dimensijā, kurā dievu panteons. Gan daba, gan dievi izraisa līdzīgas apbrīnas un cieņas pārdzīvojumus. Bet tomēr – kur ir robeža starp cilvēkiem un dieviem?

Cilvēks ir nedroša, mirstīga būtne, kas nolemta slimībām, vecumam un nāvei; neko no tā, kas dzīvei piešķir vērtību un spožumu – jaunību, spēku, skaistumu, godu, slavu, grāciju –, nevar paturēt, tas pāriet un pazūd; visa dzīvā pretmets ir nāve, nav jaunības bez vecuma, piepūles – bez sevis izsmelšanas, prieka – bez ciešanām. Visai gaismai uz zemes ir ēna, aiz katra spožuma slēpjas tumsa.

Citādi tas ir tiem, ko dēvē par nemirstīgajiem (*athanatoi*), svētlaimīgajiem (*makares*), varenajiem (*kreittous*), proti, dieviem. Katrs no viņiem savā sfērā iemieso spēku, spējas un tikumus, kas cilvēkam viņa dzīves gaitā pienākas tikai kā pārejoša atblāzma, kura līdzīga sapnim. Grieķi zināja, ka starp cilvēkiem un dieviem pastāv necaurskatāma, nepārkāpjama robeža, jo, par spīti visam gara spēkam, cilvēkam nākotne paliek noslēpumaina, nāve – nepārvarama, dievi – neaizsniedzami. Tāpēc grieķu gudrība pauž atziņu, ka cilvēkiem nav jāmēģina pacelties līdz dieviem.

Cilvēka daba neizbēgami ir ierobežota, sacelšanās pret to ir veltīga. No tā izriet vairākas konsekvences.

Pirmkārt, grieķi nedrīkstēja no dieviem gaidīt un arī lūgt, lai viņiem kaut kādā veidā tiktu dota nemirstība, kas bija dievu priekšrocība. Cerība uz tālāko dzīvi pēc nāves (ne kā bezspēcīgu, ēnai līdzīgu eksistenci tumsības valstībā) nevarēja tikt saistīta ar kultu, šī cerība nebija tā pamatmotīvs vai būtiska sastāvdaļa. Doma par individuālo nemirstību vēl IV gs. p.m.ē. atēniešiem šķistu

dīvaina un nepiedienīga. Kad Platons "Faidonā" runā par to, ka mūsos ir nemirstīga dvēsele, tad tādā mērā, kādā to atzīst par nemirstīgu, to saprot kā sava veida dievu dēmonu (*daimon*). Tās vienreizīgums nav pielīdzināms cilvēka individuālajam vienreizīgumam, tas ir radniecīgs dievišķajam un parādās kā viena neliela tā daļa, kas maldās pa zemi.

Otrkārt, distance starp dieviem un cilvēkiem neizslēdza zināma veida radniecību. Tie bija vienas un tās pašas pasaules, kaut arī atšķirīgu jomu būtnes. Atšķirības starp augšu un apakšu, augstāko un zemāko noteica gradācijas pakāpes, starp kurām nebija krasa pārrāvuma. Tāpēc priekšrocības, ar kurām tika apveltīti dievi, bija visa tā taisnīgā un harmoniskā tiešs turpinājums, kas pastāvēja polisā, kur dzīves pievilcību noteica mērs un harmonija. Grieķu dievbijība neparedzēja nekādu atsacīšanos no pasaules, gluži pretēji – notika tās estetizācija.

Cilvēks bija pakļauts dieviem kā kalps – kungam, jo mirstīgās būtnes dzīve nevar apmierināties ar sevi. Dzimšana saistīja individu ar to, kas atrodas ārpus viņa paša, proti, ar vecākiem, senčiem, dzimtu ciltstēviem, kas bija cēlušies tieši no zemes vai dzimuši no kāda dieva. Tiklīdz cilvēka acis ieraudzīja die-nasgaismu, cilvēks atskārta savu vainu (ne grēku!), no kuras atbrīvojās, rūpīgi un godbijīgi tuvojoties dievībai. Neņemot vērā zināmu bijību un mānīcīgas bailes, grieķu dievbijība paredzēja gluži ko citu. Ja kultūra nodibina kontaktus ar dieviem

un izraisa to klātbūtni cilvēku vidū, tas piešķir cilvēka dzīvei skaidruma, viegluma, svētlaimīgas saskaņas dimensiju. Dievi tika godāti procesijās, dziedāšanā, dejās, spēlēs, sacensībās, svētku maltītē, kur sadalīja upurējamo dzīvnieku gaļu. Svētku rituāls nemirstīgajiem nodrošina goda izrādīšanu, mirstīgajiem tas atklāj dzīves skaistumu, kurā atspoguļojas kaut kas no dievišķās varenības.

Cilvēks bija atkarīgs no dieviem, jo bez to ziņas nekas uz zemes nevarēja notikt. Tāpēc viņam, izpildot kulta priekšrakstus, nemitīgi bija jāatklāj sava attieksme pret tiem. Taču kalpošana dieviem nebija kalpība. Nošķirot sevi no barbariem, grieķis uzsvēra, ka viņš ir brīvs cilvēks (*eleutheros*). Grieķiem svešs bija jēdziens "dieva vergs" gan attiecībā pret ikdienas kultu, gan saistībā ar priesteru uzdevumiem. Dievu pasaule bija pietiekami tālu, un tas deva iespēju cilvēkam saglabāt savu neatkarību; taču šis attālumš nebija tik liels, lai cilvēks justos bezspēcīgs un dievu pamests. Lai kaut ko sasniegtu un īstenotu savus mērķus, cilvēkam bija jāvēršas pie dieviem, izrādot savu iniciatīvu.

Arī ticības izpratne Grieķijā atšķīrās no tās mūsdienu izpratnes. Mums indivīds var būt vai nu ticīgs, vai neticīgs, un ticīgo no neticīgā atšķir piederība baznīcai, regulāra līdzdalība dievkalpojumos, ticības simbolu un dogmu atzīšana. Grieķiem ticība dieviem nebija saistīta ne ar piederību kādai baznīcai, ne ar kādu ticības postulātu atzīšanu, kas, saņemti ar atklāsmes starpniecību,

vēl paredzētu kādu strīdu vai diskusiju iespēju. Grieķu ticība netiecās pēc dievišķā izziņas, tai nebija dogmatiska rakstura. Šajā ziņā grieķiem bija īpaši liela brīva telpa. Grieķi nekad neatradās izvēles situācijā starp ticību un neticību. Kulta dalībnieks, kas godāja dievus atbilstīgi tradīcijai un paļāvās uz kulta iedarbību, varēja būt lētticīgs, skeptiķis, šaubīties par to eksistenci utt. Intelektuālās šaubas neskāra grieķu dievbijības kodolu: nedz Kritijs, nedz Protagors neatsacījās no kulta ceremonijām. Vai tā bija liekulība? Jāatceras tikai, ka reliģija nebija šķirama no politikas; kas izslēdza sevi no kulta, zaudēja savas pilsoņa tiesības.

Grieķiem nav īpaša vārda, kas apzīmētu reliģiju. Reliģiju grieķi apzīmēja ar vārdu *eusebeia*, kas precīzi izsaka tās nozīmi – dievu pielūgšana (*theon timē*), arī "dievu kopšana" (*therapeia*). Grieķu reliģija ir mitoloģija. Vārds *mythos* savukārt nozīmē "vēsture", "stāstījums", "runa" vispār un ir uztverams kā *logos* (vārds) vai *epos* sinonīms. Mīts skaidroja arī sabiedrisko iekārtu; grieķi šādus mītus sauca par *aitia* (burtiski – "pamatojumi"), kas skaidroja īstenību, vērsoties pie pagātnes. Vēlāk vārdu "mitoloģija" attiecināja uz stāstījumiem par dieviem un varoņiem (*mythologia* – šo mītu zināšana). Tā ir radniecīga teoloģijai, jo satur zināšanas par dievu būtību un iedarbību, to savstarpējām attiecībām un cilvēku attiecībām ar dieviem.

Grieķi atzina daudz dievību. Šādu reliģiju sauc par politeistisku

Aress, Afrodīte, Artemīda, Apollons un Zevs vada Trojas kara norisi. *Frīze. VI gs. p.m.ē.*

(*poly* – daudz, *theos* – dievs). Grūti noskaidrot šo daudzo dievu izcelsmi, jo grieķi senatnē par tiem maz ko zināja.

Hērodots, skaidrojot vārda "dievi" izcelsmi, rakstīja: "Vārdu "dievi" (*theoi*) pelasgi deva tiem tāpēc, ka dievi ir noteikuši pasaules kārtību un sadalījuši visus labumus pēc savas gribas." Kopš šiem laikiem grieķi vārdu *theos* saista ar kārtību, dažādu labumu sadalījumu. Tas apzīmēja drīzāk dievišķo darbību nekā spēku. Tāpēc vārds "dievs" netika lietots vokatīvā (arī nominatīvā – daudz vēlāk). Tāpēc dievus kultā dēvēja to specifiskajos vārdos (ja bija iespējams, nosauca visus). Pašam vārdam "dievs" lielas nozīmes nebija.

Grieķu reliģija ir dabas reliģija, un tajā netika strikti nošķirtas cilvēciskā un dievišķā sfēras. Bieži arī vēsturiskās personas tika uzņemtas dievu panteonā. Grieķiem bija ļoti daudz mazu dievību un pusdievu, kas visdažādākās formās noteica reliģisko dzīvi. Grieķu fantāzijas lidojumi šo

daudzveidību vēl palielināja. Vairāk vai mazāk apzināti tika radīti arvien jauni nostāsti par dieviem ar nolūku, piemēram, kādai jaunai pilsētai izveidot savu kultu vai panākt īpašu tās leģitīmāciju. Jaunie varianti līdz pat V gs. p.m.ē. grieķu reliģiskās prakses intensitāti nemazināja.

Priekšstatos par dieviem grieķi ātri pārgāja no fetišisma uz antropomorfismu, t.i., viņi uztvēra savus dievus kā personas un iztēlojās tos cilvēku veidolā. Šos cilvēciskotos dievus viņi saistīja ar fantastiskiem nostāstiem, kas sniedza paskaidrojumus par vienas vai otras dievības īpatnībām. Tas, kādā veidā dievs parādījās cilvēkiem, liecināja arī par tā īpašībām, papildu paskaidrojumi nebija vajadzīgi. Tas tautai bija daudz saprotamāk un uztverei pieejamāk nekā tikai sausu faktu minēšana. Dieva klātbūtne deva iespēju izskaidrot arī norises dabā.

Reliģija grieķiem atradās nemitīgā mainībā un tapšanas procesā. Tā dabas dievi pamazām pārvērtās par tikumiskajiem spēkiem, kas

galvenokārt darbojas cilvēku dzīvē (piemēram, Zevs no debesu parādību dieva pārtapa par būtņi, kas nodrošina likumību un kārtību; analogi procesi lielākā vai mazākā mērā notika ar visiem dieviem).

Līdzīgi kā cilvēkiem, arī dieviem bija ķermenis, kuru varēja ievainot; dievi nebija īpaši pārāki par cilvēkiem, jo tiem bija vajadzīgs ēdiens, dzēriens, miegs. Tā kā tiem bija ķermenis, tie vienmēr atradās konkrētā vietā: tie nebija visuresoši, jo bija piesaistīti telpai (šo ierobežojumu daļēji atcēla tas, ka dievi tika apveltīti ar stiprākiem sajūtu orgāniem, lai varētu tālāk redzēt, vai arī ar spēju īsā laikā pārvarēt ievērojamus attālumus). Homērs un citi dzejnieki teica, ka "dievi zina visu", "dievi var visu", bet tas nenozīmēja visvarenību un viszinību. Dievi iemiesoja augstāko varu, bet ne visvarenību. Viņi neatbilda arī augstajām tikumiskajām prasībām.

Tāpēc būtiska grieķu reliģijas iezīme ir tās lokālais raksturs. Daudzās dabas izveidotās vietās – avotos, gravās, kalnos, birzīs – tika pielūgti dievi un varoņi. Kultra vietu daudzveidība atbilda politiskās pasaules raibumam.

Viena īpašība gan atšķīra dievus no cilvēkiem: dievi bija nemirstīgi. Tas padarīja dievus par dieviem, pacēla pāri zemei un atbrīvoja no laika varas. Tomēr dievu pasaulē ielauzās zemes dzīvei raksturīgie priekšstati, jo dievi savu nemirstību un mūžīgo jaunību iemantoja tikai tāpēc, ka nemitīgi baudīja nektāru un ambrosiju – "nemirstīgo ēdienu un dzērienu". Abi radīja dievu fizis-

kās nemirstības pamatu, proti, īpašas dievu asinis (*ichōr*); ja cilvēkam būtu iespēja tos baudīt, arī viņš iegūtu nemirstību.

Tikai pamazām grieķi abstrahējās no lokālās dievu daudzveidības, izveidojot olimpisko dievu panteonu. Dievu klātesamību uztvēra kā pašu par sevi saprotamu faktu. Uz svarīgākajiem jautājumiem atbildēja kosmogonija un teogonija, tomēr dievu izcelsmē palika daudz tumša un nenoīkta. Dievi nebija pasaules radītāji, tie paši nenāca arī no mūžības (pretēji jūdu uzskatiem, ka Dievs rada pasauli, savukārt pašu Dievu neviens nav radījis, tas ir mūžīgs).

Grieķu reliģijas attīstība norisēja pakāpeniski. Grieķijā neparādījās pravietis, kas noliegtu senās ticības formas un to vietā sludinātu jaunu atklāsmi. Grieķu reliģijas vēsturē tomēr neizpalika arī lēcieni. Šī reliģija ir gandrīz vienīgais piemērs vēsturē, kā uz samērā primitīvu ticības priekšstatu un rituālu bāzes izveidojās izcila kultūra.

Grieķu reliģijas vēsture cieši saistīta ar sociālā un kultūras konteksta maiņu. Tajā izceļ šādus periodus: htoniskais (*chtōnos* – zeme) jeb pirmsolimpiskais, olimpiskais un klasiskais jeb heroiskais. Heroiskajā periodā mitoloģiskie tēli koncentrējās ap Olimpa kalnu un sākās pāreja uz māksliniecisko un stingro heroismu. Attīstības gaitā naivā mitoloģija pakāpeniski izzuda, pārvēršoties par sociāli politisko, morālo, filosofisko un citu ideju māksliniecisku izpausmes formu, filosofisku alegoriju.

b. RELIĢIJAS ATTĪSTĪBA

Pirmsolimpiskais periods

Zemi grieķi sākotnēji uztvēra kā dzīvu un apgarotu būtni, kas visu rada un visu baro, arī debesis, kurās tā rada no sevis. Zemi viņi izprata kā māti, kā visas pasaules, visu dievu, dēmonu un cilvēku klēpi un šūpuli. Tāpēc seno mitoloģiju sauca par htonisko.

Arhaiskajai apziņai visas lietas bija apgarotas, fetišizētas, t.i., tajās bija koncentrēts maģiskais, dēmoniskais dzīvības spēks. Ar maģisku spēku tika apveltīta visa pasaule (Zevu pielūdza kā akmens piramīdu vai kolonnu, Hēru – kā koka kluci, dēli, Apollonu – kā piramīdu, viņa māti Lēto – kā neapstrādātu malkas pagali). Arhaiskā fetiša piemērs ir akmens "zemes naba" Delfos, ko pielūdza kā svētumu, ietērpa dažādās drānās un iesvaidīja ar eļļu. Vinogulāja un efejas stīgu saistīja ar Dionīsu, ozolu – ar Zevu, plātānu – ar Apollona, Dionīsa, Hērakla kultu; papeli uztvēra kā tumsas, lauru koku – kā gaismas simbolu, saistot to ar izārstēšanos.

Tipiskie htoniskie dzīvnieki, ar kuriem vēlākos laikos cīnīsies varoņi, bija čūskas un pūķi. Taču pat tāda dieviete kā Atēna Pallāda agrāk bija saistīta ar čūskas simbolu. Atēnu Akropolē Atēnas Pallādas templī dzīvoja svētā čūska. Argosā čūskas bija neaizskarami dzīvnieki. Sengrieķu mitoloģijā liela loma bija sunim (cilvēku dvēseles uzskatīja par htoniskajiem suņiem), govij, vērsim, arī zirgam (Poseidonu iztēlojās kā zirgu).

Arī pašu cilvēku fetišizēja, identificējot viņa garīgo dzīvi ar organismu kā vienotu veselumu vai arī ar tajā notiekošajām funkcijām (Orfeja galva, Atēnas acis, drakona zobi). Asinis bija dvēseles nesējas. Uzskatīja, ka arī visa dzimta ir vienots organisms vai augš, visa daba – vienota dzīva būtne, sākotnēji obligāti sievišķa.

Arhaiskajai stadijai raksturīgs arī animisms (lat. *animus* – gars, *anima* – dvēsele), kas sākotnēji saistīts ar priekšstatiem par dēmonismu kā tādu – spēku (ļāunu vai, retāk, labvēlīgu), kas nosaka cilvēka likteni. Preanimisma stadijā dēmons bija šausmīgs un liktenīgs spēks, kas parādās un acumirkli atkal izzūd; cilvēks par to neko nezina, nevar to nosaukt vārdā un sazināties ar to, jo dēmonam nav figūras, sejas, veidola. Pēkšņi parādies nezina, tas izraisa katastrofu un pazūd bez pēdām. Brīdī, kad bezpersoniskais dēmons individualizējās, notika pāreja no preanimisma uz animismu. Grieķu mitoloģijā dievi un dēmoni bija jutekliskas, materiālas būtnes. Grieķi domāja, ka pati rupjākā un smagākā matērija ir zeme, ūdens – mazāk blīva, gaiss – vēl smalkāks par ūdeni, bet uguns – par gaisu; dēmoni bija veidoti no visām stihijām, bet dievi – no vēl smalkākas matērijas, t.i., no ētera.

Senie dēmoni obligāti bija disharmoniskas un juceklīgas būtnes. Tā saucamie teraloģiskie (*teras* – brīnums; *briesmonis*) mīti vēstī par briesmoņiem un biedēkļiem, kas simbolizē zemes spēkus. Hēsiods

stāsta par debess Urāna un zemes Gajas radītajiem titāniem, kiklopiem un simtročiem – hekatonheiriem (katram no tiem ir 100 roku un 50 galvu). Zeme un Tartars rada simtgalvaini Tifonu (saskaņā ar citu versiju to radījusi Hēra, uzsitot ar plaukstu pa zemi un iegūstot no tās maģisko spēku). Zeme rada arī erīnijas – šausmīgas, sirmas, asiņainas vecenes ar suņu galvām un čūskām plandošajos matos. Viņas rūpējas, lai tiktu ievērots zemes dzīves režīms, un vajā katru, kas noziedzies pret zemi un mātes radniecības tiesībām. No Ehidnas (briesmone, kas daļēji ir čūska; skaista pēc sejas, bet briesmīga savā čūskas būtībā) un Tifona dzimst suns Orfs, asinskārais Aīda sargs Kerbers ar piecdesmit galvām un metālisku (vara) balsi, hidra Himaira ar trim – lauvas, kazas un čūskas – galvām, kas spļauj uguni (pēc citas versijas, tai ir lauvas galva, drakona aste un kazas rumpis), Sfinksa, kas nogalina visus viņas uzdoto mīklu neatminējušos. Sākotnēji pielūdza arī zvēriem – lācim, stirnai, zirgam, vērsim – līdzīgās dievības (*thēriomorphos*). Miksantropiskie (*mixanthropos*) dēmoni (apvieno sevī cilvēka un dzīvnieka iezīmes) ir sirēnas (daļēji sievietes, daļēji putni), kentauri (daļēji cilvēki, daļēji zirgi), satīri (daļēji āži un daļēji cilvēki).

Animisms Grieķijā evolucionēja līdz krasam antropomorfismam (*anthrōpos* – cilvēks, *morphē* – veids, forma) – priekšstatiem par dieviem kā cilvēkiem. Grieķiem antropomorfisms sasniedza savu visaugstāko attīstības pakāpi, vienlaicīgi

saglabājot sevī iepriekšējo posmu iezīmes (Atēnai acis kā pūcei, Hērai – kā govij u.tml.). Matriarhālās mitoloģijas vēlinā, heroizētā forma ir priekšstati par amazonēm.

No arhaiskā laikmeta grieķu reliģijā saglabājās arī dažādi aizliegumi – tabu. Piemēram, dažus tempļus drīkstēja apmeklēt tikai noteiktā laikā: Dionīsa templi Atēnās – vienīgi svētku dienā 12. antestērijā, Zeva templi Elidā drīkstēja ieiet tikai priesterienes, aizklājot seju. Daži tempļi bija tik svēti, ka tie vispār nebija publikai pieejami; bija arī svētie novadi, kuros neviens nedrīkstēja ieiet: tika uzskatīts, ka tam, kas iegāja Zeva apvidū Likāona virsotnē, pazuda ēna un viņš gada laikā mira. Reizēm arī paši dievi kā svētu iezīmēja kādu vietu: nedrīkstēja tuvoties vietai, kur iespēris zibens; cilvēku, kuru nospēra zibens, vajadzēja apglabāt tajā pašā vietā.

Svētais kā tāds bija nepieejams; cilvēks, kurš tuvojās svētām vietām, kļuva nolādēts. Aizliegta bija jebkāda darbība apvidū, kas atradās dievu īpašumā (tur nedrīkstēja, piemēram, cirst kokus, kā arī vest tos projām). Dievu zemi bija aizliegts profanizēt, un tāpēc daudzi plaši zemes gabali (piemēram, līdzenums pie Apollona tempļa Delfos) palika neapstrādāti. Piemēram, orākuls aizliedza Atēnās izmantot par Pelargikonu dēvēto apvidu Akropoles dienvidu pusē. Peloponēsas kara sākumā cilvēkiem Atēnu mūros kļuva par šauru un viņi sāka apdzīvot arī Pelargikonu: uzskatīja, ka Atēnu neveiksme karā ar Spartu saistīta ar šo pārkāpumu.

Zīmīgs ir stāstījums par altāru vietas atrašanu Atēnās. Epimenīds atveda vienu baltu un vienu melnu aitu un lika tām skriet, kur tās grib. Tur, kur tās apgūlās, viņš lika upurēt attiecīgajam dievam. Dzīvnieki parādīja vietas, kas slēpa dievišķo spēku. Svēta kāda vieta bija tāpēc, ka tā bija dievišķā spēka pilna. Tāpēc tā tika pakļauta dažādas stingrības pakāpes tabu.

Svētums atklāja savu ambivalento dabu. Pelargikons bija svēts un vienlaicīgi pakļauts noteiktam lāstam. Latīņu vārds *sacer* (svēts) satur abas šīs nozīmes – svēts un lāsta pilns. Grieķiem šī dubultā nozīme parādās citā vārdā – *araomai*, kas nozīmē "lūgt" un "nolādēt". Dubultā nozīme izsaka to, kādā veidā kādu nodod vai nu dievu aizbildniecībai, vai arī to naidam. Grieķu valodā svētumu apzīmēja divi vārdi – *hieros* un *hagios*, *hagnos*; pirmais izsaka spēku un varenību, otrais – tīrību, šķīstumu, nevainību, bet arī nolādētību.

Maģiskais spēks kā tāds pastāv neatkarīgi no dieviem un gariem un ir vecāks par tiem; vai tas ir labs vai ļauns, bija atkarīgs no tā, kā šis spēks skāra cilvēku. Cilvēkam šis apstāklis bija jāņem vērā un ar šo spēku jāapietas piesardzīgi, jo tas varēja iedarboties gan labvēlīgi, gan destruktīvi. Bija jāveic piesardzības pasākumi attiecībā pret visu, kas piepildīts ar šo spēku, proti, tikai personas, kas bija tiesīgas apieties ar šādām lietām un tām tuvoties, drīkstēja to darīt; visiem pārējiem bija no tām jāizvairās.

Ar iepriekš teikto bija saistīti priekšstati par tīrību un netīrību. Dievi prasīja, lai visi, kas tiem tuvotos, būtu tīri, šķīsti, fiziski nesabojāti. Īpaši tas tika uzsvērts mistērijās. Šī prasība attiecās uz fizisko netīrību (netīrumiem, notraipīšanos), dzimumaktu, slepkavību, nāvi. Tīrs ir tas, kas ir brīvs no netīrības; netīrību var novērst ar attīrīšanās palīdzību. Svēts un netīrs – divi pretoli; tīrs ir tas, kas var tuvoties svētajam un nav saistīts ar svētā pretstatu. *Katharos* nozīmēja gan fizisko, gan reliģisko tīrību.

Tāpēc pie tempļu stūriem bija novietotas iesvētītas bļodas ar ūdeni, lai atnākušais varētu attīrīties. Hektors, pārnācis no cīņas lauka, nevēlas ziedot Zevam ar neattīrītām rokām. Hēsiods min priekšrakstu, ka cilvēkam, kas gatavojas upurēt, jābūt dievbijīgā noskaņā un tīram (*hagios kai katharos*). Katram, kas upurēja vai tuvojās svētajam, bija jābūt tīram. Nedēļniecēm bija aizliegts apmeklēt templi 40 dienu pēc dzemdībām (attīrot nedēļnieci, upurēja suni, kas bija veltīts dievieteī, kura rūpējās par dzimšanu); tiem, kas stājušies ar nedēļniecēm kontaktos, – divas dienas; tiem, kuru mājās kāds bija miris, – 20–40 dienu; tiem, kuri apmeklēja māju, kurā kāds miris, – trīs dienas. Visi, kas bija piedalījušies bērū procesijā, bija netīri. Cilvēks, kurš tikai bija redzējis liķi, tajā dienā nedrīkstēja apmeklēt templi. Domāja, ka uz kādu laiku netīru padara arī dzimumakts: grieķi praktizēja attīrīšanos no tā (nedrīkstēja tuvoties dievnamam apģērbā, ar kuru mugurā dzimumakts

ticis veikts). Par netūriem uzskatīja arī tos, kas bija palīdzējuši dzemdībās (tiem vajadzēja attīrīt rokas). Mirušos bērēja ārpus pilsētas; protams, apbedīt nedrīkstēja svētās vietās. Tā tika attīrīta Dēlas sala. 426./425. g. p.m.ē. Peisistrats lika salā izrakt visus mirušos un pārnest to pišļus uz citu vietu, aizliedzot nākotnē šajā salā kādam dzimt vai mirt. Apvidos, kas piederēja dieviem, neviens nedrīkstēja radīt, dzimt vai mirt.

Atšķirībā no daudzām citām tautām grieķi nebaidījās no menstruācijām. Ļoti nenozīmīga loma tika ierādīta gavēnim – to praktizēja tikai dažos auglības svētkos.

Attīrīšanās procedūras bija iekļautas arī lielajos svētkos un saistītas ar maģijas (aizliegums sasiet mezglā matus vai nēsāt gredzenus), senču tikumu (aizliegums nēsāt greznuma priekšmetus, purpura vai izšūtus apģērbus u.tml.) un citu priekšrakstu ievērošanu. Ar attīrīšanās procedūrām bieži sākās mistērijas (piemēram, mistu, t.i., mistērijās iesvētīto peldēšanās jūrā).

Vienkāršākais attīrīšanās līdzeklis bija nomazgāšanās ar ūdeni. Ūdens trauks atradās pie katra sēru nama, lai no tā iznākošie varētu tajā nomazgāt rokas. Līgava pirms laulībām peldējās. Ūdenim bija jābūt tekošam, pasmeltam no upes vai avota. Dažiem avotiem piešķīra sevišķu nozīmi.

Savukārt populārākais attīrīšanās līdzeklis bija upurēšana. Iesvētāmos attīrīja, upurējot sivēnu. Vēl stingrākām attīrīšanās prasībām tika pakļauti priesteri. Daži priesteri

nedrīkstēja ieiet nedēļnieču vai sēru namos, apmeklēt kapus vai piedalīties bērū mielastā. Dažiem priesteriem bija jāpārtrauc pildīt savas funkcijas, ja mira viņu bērni.

Par īpaši netīru uzskatīja slepkavu; tam vajadzēja attīrīties, izejot garu, sarežģītu, grūtu upurēšanas procedūru; tikai pēc tam viņš drīkstēja tikt ar citiem pilsoņiem.

Grieķi arhaikā netīrību – gan fizisko, gan rituālo – uztvēra kā kaut ko tādu, ar ko cilvēks ir notraipījies, kā kaut ko vielisku, ko var nomazgāt ar ūdeni vai upurējamā dzīvnieka asinīm, noberzt ar dubļiem, sadedzināt ugunī, aizkvēpināt ar sēru. Kā ļaunu spēku uztvēra arī slimību, kuru centās attālināt, veicot līdzīgus rituālus.

Attīrīšanās procedūrai derēja sivēns vai citi dzīvnieki. Boiotijā tauta attīrījās, izejot starp divos gabalos sadalīta suņa miesas asiņojošām daļām. Attīrīties varēja arī, upurējamo dzīvnieku apnesot apkārt pilsētai vai arī nēsājot to pa pilsētu (kādā pilsētā gaili sadalīja divās daļās un divi cilvēki apnesa tās apkārt pilsētas teritorijai; vietā, kur tie satikās, gaiļa daļas apraka). Nozīmīga bija doma par iezīmēto maģisko apli, ko ļaunums nevar pārkāpt. Grozu ar upurējamo ēdienu un ūdeni nesa apkārt altārim, virzoties no kreisās uz labo pusi. Dažkārt ap altāri dejoja. Šādas paražas bija raksturīgas arī lauku apvidiem: piemēram, lai novērstu nezāļu augšanu un atgaiņātu kukaiņus, kailai meitenei ar gaili rokās vajadzēja apiet apkārt ciemata teritorijai vai arī trīs reizes laukam pirms sējas; efekts

palielinājās, ja sievietei bija mēnešreizes (domāja, ka ļauno spēku, kas mīt menstruālajās asinīs, var iznīcināt, liekot tam darboties; līdzīgi arī ļaunu skatienu varēja izmantot labos nolūkos).

Dažas pilsētas uzturēja kroplus, idiotus vai ar nāvi sodītos, lai, iestājoties badam vai epidēmijai, tos varētu upurēt dieviem, nomētājot ar akmeņiem. Dažkārt šādu cilvēku pasludināja par neaizskaramu un izdzina no pilsētas, ieliekot tam rokās sieru, žāvētas vīnogas vai plāceni. Citos gadījumos cilvēku pēra ar rīkstēm, uzskaitot tam septiņas reizes pa dzimumorgāniem, un tad sadedzināja; viņa pelnus izkaisīja virs jūras.

Maģiskai darbībai varēja piešķirt arī antisociālu virzību. Sadedzinot vai caurdurot ar adatu pupu un vienlaicīgi domājot par kādu personu, uzskatīja, ka tā ies bojā. Ievietojot mazu kāda cilvēka zīmējumu kapā kopā ar mirušo, ar iedomāto personu saistīja spēkus, kuriem tā bija jāiznīcina. Domāja, ka atveseļošanās var aizkavēt, ja noliek vienu roku uz otras vai vienu kāju uz otras. Maģisko darbību grieķi nosodīja un uzskatīja to par nelikumīgu tāpēc, ka tās mērķi bija ļauni.

Olimpiskais periods

Šā perioda mitoloģijā līdz ar pārēju no matriarhāta uz patriarhātu parādījās varoņi, kas uzvar briesmoņus. Apollons Delfos nogalina drakonū un tajā vietā nodibina svētīcū. Viņš nogalina arī divus milžus

(Poseidona dēlus), kuri strauji izaug un, kļuvuši pieauguši, jau cenšas nokļūt Olimpā, iegūt Hēru un Artemīdu, arī Zeva valstību. Arī Kadms nogalina drakonū un tajā vietā nodibina Tēbas. Persejs nogalina Medūzu (tas nozīmēja, ka hellēņi pakļāva sev šīs dievietes svētīcās, atņēma tās priesterienēm gorgonas masku un ieguva svētos zirgus), Bellerofonts – Himairu (tas nozīmēja, ka hellēņi atteicās no Medūzas kalendāra un nomainīja to ar citu), Meleagrs – Kalidonijas mežakuili.

Savus 12 varoņdarbus veic Hērakls.

Sīko dievu un dēmonu vietā darbojas viens galvenais dievs Zevs, kam pakļaujas visi pārējie dievi un dēmoni. Patriarhālā kopiena nodibinās debesīs, t.i., Olimpa kalnā. Arī pats Zevs cīnās ar visvisādiem briesmoņiem (viņš uzvar titānus, kiklopus, Tifonu un gigantus un iesloga tos pazemē, Tartarā).

Zevam ir jāuzveic arī sieviešu dievības, lai pierādītu savu patriarhālo pārākumu. Ar to saistītas arī neskaitāmas Zeva mīlas dēkas: viņš uzveic dievietes gan ar spēku, gan ar viltību. Zevs parādās Hērai kā dzeguze un stājas dzimumattiecībās ar viņu, to izvarojot; rezultātā Hēra ir spiesta doties laulībā. Zeva dzimumattiecībās ar zemes dievieti Gaju dzimst auglības dievs Dionīss; pēc citas versijas, Dionīss dzimst no dzimumattiecībām ar mirstīgo sievieti Semeli, kura, Hēras pierunāta, lūgusi, lai tas parādās viņai savā dabiskajā formā; Zevs uzklausījis lūgumu un parādījies tai kā zibens,

sasperot Semeli pišļos. Pēdējā brīdī Hermejs vēl nedzimušo Dionīsu izglābis un iešuvīš viņu Zeva labajā gurnā, no kura pēc noteikta laika tas piedzimis vēlreiz; tāpēc Zevs Dionīsam vienlaicīgi ir tēvs un māte (Dionīsu audzināja kā meiteni, un tas prasīja cilvēku upurus). Laulības naktī ar gudrības dievieti Metīdu Zevs viņu aprij; pēc kāda laika, kad viņam sākas šausmīgas galvassāpes, parādās dievs kalējs Hēfaists, kas izkaļ caurumu Zeva galvā: pa to iznāk gudrības un kara dieviete Atēna pilnā bruņojumā (Atēna ir patriarhālās gudrības iemiesojums pretstatā matriarhālajai Metīdas gudrībai).

Līdz ar to sieviešu dievības iegūst jaunas funkcijas. Hēra kļūst par laulību un monogāmās ģimenes aizbildni, Dēmetra – par civilizētās zemkopības, Atēna Pallāda – par godīga, atklāta un organizēta kara aizbildni (pretstatā nevaldāmajam, anarhistiskajam un amorālajam Arejam), Afrodīte – par mīlestības un skaistuma dievieti (pirms tam – dieviete, kas visu rada un visu iznīcina), Hestija – par mājas pavarda dievieti. Pat Artemīda, saglabājot medību dievietes funkcijas, kļūst slaida, smūdra un stalta un ir pāraugs draudzīgai un sirsnīgai attieksmei pret cilvēku. Amatnieki par savu aizbildni iegūst Hēfaistu. Par patriarhālā dzīvesveida, gudrības, skaistuma un mākslas aizbildņiem kļūst Atēna Pallāda un Apollons. Hermejs, sākotnēji primitīva dievība, pārvēršas par panākumu nodrošinātāju lopkopībā, mākslā, tirdzniecībā, cilvēku vadītāju pa zemes

ceļiem un dvēseles pavadītāju uz aizkapa valstību.

Arī daba tiek savaldīta un poetizēta: nimfas (upju un ezeru – okeānīdas, jūras – nereīdas, kā arī kalnu, mežu, lauku un citas nimfas), kas agrāk bija mežonības un haosa iemiesojums, kļūst par poētiskās apceres objektu.

Zeva rokās nonāca stihiskie dabas spēki – zibens un pērkonis, kā arī visas atmosfēras parādības. Grieķi domāja, ka no saprātīgās Zeva grības ir atkarīgs tas, kur un kā viņš izmantos savu zibeni. Līdzās viņam atradās Nike (uzvara) – agrāk briesmīgs un neuzvarams dēmons, tagad – brīnīšķa, spārnota dieviete, paša Zeva simbols; Temīda – agrāk stihiskās un haotiskās darbības iemiesojums, tagad – tiesiskās kārtības dieviete. Zeva un Temīdas bērni ir jautrās, mūžīgi dejojošās, labu darošās gadalaiku un valsts kārtības dievības – horas, kas, atverot un aizverot debesu vārtus, taisnīgi sūta uz zemi nokrišņus. Pat moīras – briesmīgās un nezināmās likteņa dievītes – tiek traktētas kā Zeva meitas, kas svētlaimīgi dzīvo Olimpā.

Arī cilvēka darbs ieguva savu atspoguļojumu mitoloģijā. Pēc zemkopības dievietes Dēmetras pavēles Triptolems apbraukā zemi un māca zemkopības likumus. Hērakls savalda Diomēda mežonīgos zirgus. Pāns seko ganāmpulkiem un sargā tos no ļauna. Daidals pārsteidz pasauli ar savu veikumu (izgatavo labirintu, spārnus lidojumam kopā ar savu dēlu Ikaru).

Varonīgās rīcības virsotne ir Hērakla varoņdarbi. Šis Zeva un

Alkmēnes dēls ne tikai iznīcina visdažādākos briesmoņus (Nemejas lauvu, Lernes hidru), uzvar dabu (iztīrot Augeja lopu laidarus), cīnās ar matriarhātu (mītā par Hipolites jostu), bet arī veic varoņdarbus, kas kļūst par heroiskā spēka un uzņēmības apoteozi: rietumzemē trīs māsu hesperīdu dārzā viņš iegūst zelta ābolus, kas dāvā mūžīgo jaunību; zemes dzīlēs viņš nokļūst līdz pašam Kerberam un izved to zemes virsū.

Grieķi domāja, ka saule aust no jūras un norietot tajā arī iegrīst. Zeme, pēc viņu uzskatiem, ir plakne, ko no visām pusēm aptver straume Okeāns, kuras viļņi, ejot pa riņķi, atgriežas iepriekšējā vietā, tāpēc to sauca par "atpakaļtekošo". Aiz Okeāna ir zemes, bet tās neapspīd saule. Tur, kur saule aust un riet, Okeāns nokrāsojas sarkans. Arī iedzīvotāji, kas tur dzīvo, nokrāsojas atbilstīgā krāsā – tos sauc par etiopiem (*aithiopes* – "ugunssejainie"). Saule (Hēlijs) dienā brauc ratos pa debesīm, bet naktī, nomazgājusies Okeānā, veic mums neredzamo pārbraucienu no rietumiem uz austrumiem. Debesis ir cietas un balstās uz stabiem, kas neļauj tām iekrist jūrā; rietumos šos stabus sargā Atlants. Debesis ir noklātas ar zvaigznēm; tikai Lielā Lāča zvaigznājs nevar nomazgāties Okeānā.

Pasaulei saskaņā ar grieķu priekšstatiem bija trīsdalīgs iekārtojums, un šīs daļas pārvaldīja trīs asinsbrāļi – Zevs, Poseidons un Aīds. Zevs dzīvoja augšējā pasaulē, kur atradās cietas, plašas debesis (iespējams, veidotas no vara). Aīds mita

pazemes tumsā, kur nokļuva mirušo dvēseļu ēnas; ceļā uz turieni bija jāpārvar Okeāns. Poseidons bija jūras valdnieks, jūras, kurā dzīvoja dievi, kas dzimuši pirms viņa. Zemi aptvēra straume, kuru sauca par Okeānu un kura savā tecējumā iekluda pati sevī.

Pašā zemes malā no visa nomaļus atradās Tartars (titānu ieslodzījuma vieta). Tartars bija dziļa ieleja – dziļāka par Aīdu (attālums starp tiem – kā zemei no debesīm). Pat dievībām bija grūti tur nokļūt. Tartaram bija vara sliekšanās un dzelzs vārti, tajā nedz iespīdēja saules stari, nedz iepūta vējš.

Vēlīnais heroisms

Grieķu mitoloģijā atspoguļojās arī dzimts iekārtas sairuma un valsts veidošanās process. Notika pāreja no skarbā uz jauno, daudz izsmalcinātāko heroismu. Šim periodam raksturīga vienaldzība pret reliģiju, nereti tā izaug pat par autoritatīvāko dievu kritiku. Varoņi kļūst drošāki, palielinās brīvība viņu attieksmē pret dieviem, viņi pat stājas ar tiem sacensībā.

Līdijas valdnieks Tantals kā Zeva dēls izpelnījās visdažādāko dievu labvēlību, taču kļuva tik uzpūtīgs un lepns par savu varu, milzīgajām bagātībām un draudzību ar dieviem, ka nozaga no dieviem ambroziju un nektāru un sāka izdalīt šo ēdienu parastajiem cilvēkiem. Sīsifs slepus novēroja Zeva milas sakarus un izpauca šo noslēpumu cilvēkiem. Valdnieks Iksions iemīlējās Hērā un,

apskāvis mākonī, domāja, ka apskauj Hēru. Diomēds vispār pasludināja sevi par Zevu un pieprasīja dievišķo pielūgsmi. Protams, visi šie varoņi par to saņem sodu, taču šie sižeti liecina, ka mitoloģija kļūst par literārās interpretācijas priekšmetu. Šim laikmetam raksturīgi arī mīti par dzimtas lāstu (mīti par Gaju, Oidipu, Pelopu, Agamemnonu, Aigistu, Orestu u.c.).

Visuzskatāmāk par to, ka grieķu mitoloģija nonāca pie pašnoliegšanas, liecina divi mīti. Pirmām kārtām tas ir mīts par Zeva un Semeles dēlu Dionīsu, kas bija pazīstams kā orgiju un bakhanāliju iedibinātājs. VII gs. p.m.ē. šī orgiastiskā reliģija izplatījās visā Grieķijā un, būdama dziļi demokrātiska, vērsta pret aristokrātisko Olimpu, kalpošanā dievam apvienoja visas kārtas. Dionīsa pielūdzējiem ekstāze un eksaltācija deva iespēju pārdzīvot iekšējo vienotību ar dievu, iznīcināja nepārvaramo plaisu starp dieviem un cilvēkiem. Dionīsa kults, stiprinot cilvēka patstāvību, grāva tā mitoloģisko domāšanu. Traģēdija, kas izauga no Dionīsa kulta, izmantoja mitoloģiju kā materiālu, bet komēdija, kas arī ģenētiski saistīta ar šo kultu, nonāca pie dievu kritikas.

Otrs mitoloģijas pašnoliegšanas tips – mīts par Prometeju, kuru kā olimpiskā heroisma pretinieku Zevs soda, piekaļot pie klints, jo viņš dāvināja ļaudīm uguni un civilizācijas iedīgļus, t.i., padarīja cilvēkus neatkarīgus no dieviem.

Olimpisko dievu antropomorfisms ar viņu cilvēciskajām vajībām un netikumiem deva pamatu uzbruku-

miem grieķu reliģijai. Dzejnieks Pindars vēl mēģināja pacelt dievus pāri cilvēkiem, atbrīvojot tos no cilvēciskām vajībām, turpretim filosofā Ksenofanā tās izraisīja naidu, un viņš atklāti nīrgājās par tām. Daudzi filosofi un literāti vispār sāka apšaubīt dievu eksistenci, aplicinot tradicionālās reliģiskās autoritātes zudumu. Tiek izteikti pieņēmumi, ka dievi ir tautas dievišķotie vēsturiskie darbinieki, bet pati mitoloģija kopumā – tautas fantāzijai pakļautās atmiņas par reālajiem vēstures notikumiem. Grieķu mitoloģija pati radīja priekšnoteikumus tās pragmatiski vēsturiskajam iztulkojumam. Rakstnieks Lukiāns parādīja, ka tieši antropomorfisms bija pati vājākā kādreiz vareno pasaules valdnieku iezīme.

c. GALVENIE DIEVI UN VAROŅI

Olimpiskais panteons

Sākotnēji mīti bija haotiski un pretrunīgi, jo katra cilts un kultūras centrs radīja savus stāstījumu variantus par dieviem un varoņiem. Jau Hēsiods un viņa sekotāji mēģināja sakārtot mitoloģiju. Logogrāfu darbi, kas fiksēja un izklāstīja mītus kā patiesus stāstījumus, ir saglabājušies tikai fragmentos. Nepilnīgi ir arī Aleksandrijas zinātnieku t.s. mitogrāfiskie sacerējumi. Saglabājusies vienīgi Apollodora "Bibliotēka" (2. gs.m.ē.), kurā apkopoti klasiskās dzejas, logogrāfu un Aleksandrijas filosofu sacerējumi. Ja neskaita Hēsioda "Teogoniju", tad tas ir vienīgais

sistemātiskais grieķu mitoloģijas izklāsts.

Mitoloģija vēsta, ka sākotnēji bijis Haoss – pasaulē pastāvošā sākotnējā nekārtība –, no kura, pateicoties pirmajam darbīgajam spēkam Erotam, radās pirmās būtnes Urāns (debesis) un Gaja (zeme), kas kļuva par laulātajiem draugiem. Pirmie Urāna un Gajas bērni bija milži simtroči, kas visus pārspēja ar savu spēku, un ciklopi (kiklopi) ar vienu aci. Visus viņus Urāns sasēja un iemeta Tartarā – tumšajā pazemes valstības bezdibenī. Tad sāka dzimt titāni, no kuriem jaunākais, kura vārds bija Krons, ar sirpi nogrieza savam tēvam dzimumloekli; šo sirpi viņam bija iedevusi māte, jo viņa nevarēja samierināties ar to, kas nodarīts viņas pirmdzimtajiem bērniem. No Urāna asinīm piedzima briesmīgās asinsatriebības dievietes erīnijas; iztekot spermai un asinīm no dzimumloekļa, kas tika iemests jūrā, radās putas, no kurām piedzima mīlas dieviete Afrodīte (saskaņā ar citu versiju viņa bija Zeva un titanīdas Dionas meita).

Pēc tam kad Urāns nodalījās no Gajas, titāni Krons, Okeāns, atmiņas dieviete Mnēmosine, likumdošanas dieviete Temīda iznāca zemes virsū. Titāni bija pirmās būtnes, kas dzīvojušas uz zemes. Krons, pateicoties kuram viņa brāļi atbrīvojās no ieslodzījuma Tartarā, sāka valdīt uz zemes. Viņš stājās laulībā ar savu māsu Reju. Tā kā Urāns un Gaja bija pareģojuši, ka Krona dēls atņems tēvam varu, Krons aprija savus bērnus, tikko tie bija piedzimuši.

Rejai bija žēl savu bērnu. Tad, kad viņai piedzima mazais Zevs, viņa nolēma apmānīt Kronu, dodot tam norīt autiņos ievīstītu akmeni. Zevu māte noslēpa Krētas salā, kur to izaudzināja nimfas. Izaudzis Zevs nolēma saņemt savās rokās varu un piespieda tēvu, lai tas atvemj aprītos bērnus – Poseidonu, Aīdu, Hēru, Dēmetru un Hestiju.

Tad sākās "titanomahija" – cīņa par varu starp dieviem un titāniem. Dieviem palīdzēja no Tartara izvestie simtroči un kiklopi, kuri izkala Zevam zibeni un pārkonu, Aīdam – ķiveri, kas padarīja to neredzamu, Poseidonam – trejzūburi. Uzvarējis titānus, Zevs tos aizsūtīja uz Tartaru. Gaja sadusmojās par Zeva izrēķināšanos ar titāniem. Viņa stājās laulībā ar Tartaru, un viņai piedzima Tifons – šausmīgs briesmonis ar simts galvām un briesmīgu balsi (suņa, vēšļa, lauvas, cilvēka un citu balsu sajaukumu). Zevs ar zibeni saspēra pišļos visas Tifona galvas, un tas tika nogādāts Tartarā (līdz pat mūsdienām tas izraisot zemestrīces un vulkānu izvirdumus).

Zevs lozēšanā, ko veica brāļi savā starpā, kļuva par debesu valdnieku un iemantoja augstāko varu pār visu esošo. Vienīgais, pār ko viņam nav varas, ir liktenis, ko iemieso trīs moiras, kas auž cilvēka dzīvības audumu. Kaut arī dievi mita gaisa valstībā starp zemi un debesīm, tie pulcējās Olimpa kalna, kas atrodas Grieķijas ziemeļos, virsotnē (apmēram 3 km augstu).

Ir divpadsmit Olimpa dievu: Zevs, Poseidons, Hēra, Dēmetra, Hestija, Apollons, Artemīda, Hēfaists, Arejs,

Olimpijas Zevs. (Rekonstrukcija)

Atēna, Afrodīte un Hermejs. No Olimpa tie bieži nolaižas pie cilvēkiem.

Zevs bija vīrs brieduma gados, sprogainu bārdu un viņņainiem, līdz pleciem izaugušiem matiem. Viņa atribūti – pērkonis un zibens (epitēti: zibeņmetis, mākoņu kliepētājs, mākoņu savācējs u.c.), kā arī egīda – Hēfaista dāvinātais vairogs, kuru viņš izraisīja vētras un lietussgāzes. Dažkārt Zevu attēloja ar uzvaras dievietes Nīkes skulptūru vienā rokā, ar scepteri – otrā.

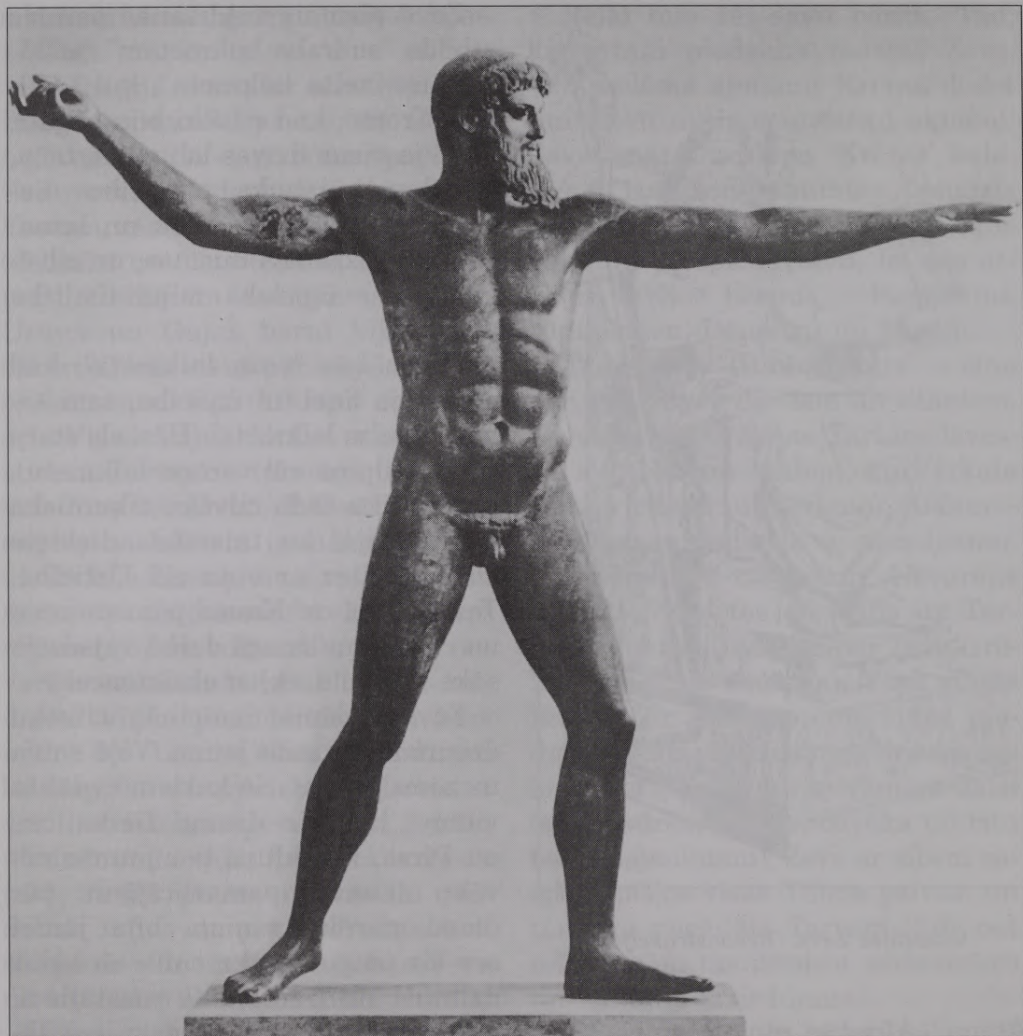
Zeva pirmais valdīšanas periods atbilda "sudraba laikmetam" (atšķirībā no "zelta laikmeta", kurā valdīja Krons), kad cilvēki bija bagāti, baudīja visus dzīves labumus, taču, aizmirsuši izteikt pateicību dieviem, zaudēja nevainību un laimi. Tas Zevā izraisīja dusmas, un cilvēkiem viss iepriekš minētais tika atņemts.

Tad sākās "vara laikmets", kad dominēja kari un iznīcība, tam sekoja "dzelzs laikmets" (Hēsiods starp tiem ietilpina vēl varoņu laikmetu), kad notika tāda cilvēku tikumiskā degradācija, ka taisnības dieviete Dike un līdz ar viņu arī Uzticība, Taisnīgums un Kauns pameta zemi un cilvēkiem smagā darbā vajadzēja sākt iegūt līdzekļus eksistencei.

Zevs nolēma iznīcināt cilvēku dzimumu un radīt jaunu. Viņš sūtīja uz zemi plūdus, no kuriem izglābās vienīgi laulātie draugi Deikalions un Pirra, kas kļuva par jaunās cilvēku dzimtas pamatlicējiem: pēc dievu pavēles viņiem bija jāmet sev aiz muguras akmeņi – vīrieši ir dzimuši no Deikaliona mestajiem, sievietes – no Pirras mestajiem akmeņiem.

Kaut arī Zevs bija laulājies ar savu māsu Hēru, viņam daudzi bērni bija arī no citām dievietēm, nimfām un mirstīgajām sievietēm. Īpaši nozīmīgos gadījumos Zevam upurēja "hekatombu", t.i., simt vēršu.

Zeva māsa un laulātā draudzene Hēra tika godāta kā laulību aizgādne; viņa iemiesoja uzticību. Hēra uzraudzīja tikumību, par kuras pārkāpšanu stingri sodīja (īpaši tas attiecās uz viņas konkurentēm: Īo viņa

Poseidons. Bronza. Ap 460.–450. g. p.m.ē.

pārvērta par govī, Kallisto – par lāceni u.tml.). Hēru, kuras kults bija cieši saistīts ar Peloponēsu, raksturo varaskāre un godkārība. Viņu iztēlojās kā cēlu sievieti ar diadēmu. Laulībā ar Zevu viņa dzemdēja jaunības iemiesojumu Gebu, Areju un Hēfaistu.

Ūdens stihijas valdnieks Poseidons bija ārēji līdzīgs savam brālim. Ar

savu atribūtu trejžuburi viņš kustināja un nomierināja jūras viļņus. Viņš bija arī vēju valdnieks. Ar trejžuburi Poseidons tricināja zemi un nodalīja vienu no otra kalnus, lai izveidotu ūdeņiem bagātīgas ielejas. Viņa laulātā draudzene bija Okeāna meita Antitrita.

Saskaņā ar kritušo lozi Aīds (vēlāk viņu nosauca par Plūtonu)

ieguva pazemes valstību. Kā valdnieks pār mirušo ēnām viņš bija neredzams. Viņam piederēja viss, ko rada zeme, – augi un minerāli utt. Būdams šo bagātību saimnieks, viņš ir Persefones – auglības dievietes Dēmetras meitas – laulātais draugs. Šis laulātais pāris, kuram nebija bērnu, bija visa dzīvā naidnieks un sūtīja tam nāvi.

Aīda valstību sauca dažādi: Aīds, Erebs, Orks, Tartars; ieejas tajā atradās daudzās vietās. Pēc nāves uz turieni devās visi mirušie, un viņu eksistence Aīdā bija nožēlojama. Tikai daži izredzētie tur saglabāja pilnu apziņu. Atgriezties no turienes bija izdevies tikai Orfejam, Hēraklam, Tēsejam, Odisejam un Enejam. Šis valstības vārtus sargāja trejgalvainais suns Kerbers (Cerbers), kuram ap kaklu bija apvijušās šņācošas čūskas. Aīdā bija vairākas upes. Pār Stiksu mirušo dvēseles pārveda vecais laivinieks Hārons, kas ņēma par to samaksu (tāpēc mirušajiem vienmēr mutē ielika kādu monētu).

Noziedznieki, kas bija aizvainojuši dievus, Aīdā cieta šausmīgas mocības. Piemēram, frīgiešu valdnieku Tantalu, kas bija piedāvājis dieviem kā pārtiku sava dēla gaļu, vienmēr mocīja bads un slāpes – viņš stāvēja ūdenī līdz kaklam un redzēja ap sevi nogatavojušos augļus; viņš izjuta arī nemitīgas bailes, jo pār viņu nokarājās milzīga klints, kas bija gata va kuru katru brīdi krist. Sodu izcieta arī Sīsifs, Titijs u.c.

Aīdu attēloja kā vīru ar divžuburi rokā un Kerberu pie kājām. Olimpā viņš gandrīz neparādījās un tāpēc panteonā netika ielaists.

Īpaša cieņa tika izrādīta Dēmetrai, jo tās rokās atradās zemes auglība. Viņu attēloja garā tērpā ar vārpu vai magoņu vainagu galvā, kā arī ar vārpu pušķi vai magoņu galviņām vienā rokā un sirpi vai lāpu – otrā. No Zeva viņai bija meita Persefone; viņas dēls bija bagātības dievs Plūts.

Bēgot no Poseidona uzmācības, Dēmetra pārvērtās ķēvē, taču dievs, pārvērties par zirgu, to panāca; Dēmetra no viņa dzemdēja runājošo zirgu Arionu. Viņa bija arī pilsonisko tiesību un laulību aizbildne.

Katrā saimē pie pavarda atradās Hestijai veltīts altāris, jo pavards simbolizēja saimes vienotību. Viņa bija saimes labklājības un miera aizbildne. Tā kā grieķi uzskatīja valsti par lielu saimi, tad dievietes pavardi un svētnīcas atradās arī prietanejos; Grieķijā nebija speciāli Hestijai veltītu tempļu. Valsts pavards simbolizēja tās vienotību. Ja grieķi devās svešumā, viņi no pavarda ņēma sev līdzīgu uguni, lai ar tās palīdzību būtu aizsniedzama Hestija. Viņa aizstāvēja arī cietušos un svešiniekus. Uz Hestiju raudzījās arī kā uz nevainības aizstāvi, jo uguni grieķi uzskatīja par vistīrāko no stihijām. Hestija izlūdzās no Zeva atļauju nestāties laulībā, kaut arī tās mīlestību centās iemantot Poseidons un Apollons.

Hēras un Zeva dēls Arejs sākumā iemiesoja vētru, sliktus laika apstākļus un stihijas trakošanu, kas iznīcina lauku sējumus. Vēlāk viņš pārtapa par asiņaina un nežēlīga kara iemiesojumu.

Uguns, kura izlaužas no zemes dzīlēm, dievs bija Hēfaists, kura tēvs bija Zevs un māte – Hēra. Vēlāk viņu sāka pielūgt arī kā to amatniecības nozaru dievu, kurās nevarēja iztikt bez uguns (kalēju, podnieku amati). Viņš bija "meistars visās lietās". Hēfaists bija klibs; par to tika izteiktas vairākas versijas. Piemēram, viena runā par to, ka Hēfaists bija piedzimis klibs un vājš; Hēra par to sadusmojusies un nogrūdusi viņu no Olimpa jūrā. Hēfaistu izglābis jūras dievs, kura mājoklī viņš izaudzis un apguvis savu mākslu. Hēfaists ilgi dusmojies uz savu māti un nolēmis atriebties. Viņš izgatavojis zelta krēslu un dāvinājis to Hērai; dieviete bijusi sajūsmā un apsēdusies, taču nav spējusi vairs piecelties, līdz dēls to atbrīvojis no neredzamajām saitēm, kas viņu saistījušas pie krēsla. Hēfaists pēc tam palika dzīvot Olimpā.

Hēfaists varbūt bija klibs arī tāpēc, ka amatnieki bieži bija cilvēki, kuri nevarēja nodarboties ar zemkopību vai karot. Viņu attēloja ar priekšautu un mīci (parastā grieķu amatnieku galvassegā) galvā. Kaut arī dievu hierarhijā Hēfaista loma bija pakalpot (piemēram, dzīrēs izdalīt nektāru), viņš stājās laulībā ar Afrodīti.

Afrodīte bija sena auglības dieviete, Urāna meita. Vēlākā Afrodīte – Zeva un Diones meita – iemiesoja zemes mīlestību. Viņu attēloja gandrīz pilnīgi kailu.

Erots sākumā bija kosmisks spēks, kas radās no haosa, vēlāk – mīlas dievs, Afrodītes dēls. Viņu attēloja gan kā jaunekli, gan kā bērnu

ar loku un bultām, kas iešauj bultas varoņu un dievu sirdīs.

Zeva mīļākā meita Atēna Pallāda bija dzimusi no viņa galvas. Kad Zeva mīļākā okeanīda Metīda (gudrības dieviete) gaidīja bērnu, kuram saskaņā ar pareģojumu vajadzēja pārspēt tēvu, Zevs ar viltīgu runu palīdzību piespieda viņu samazināt savus apmērus un aprija to. Auglis negāja bojā un turpināja savu attīstību viņa galvā. Pēc Zeva lūguma Hēfaists tajā izkala caurumu, un no tā iznāca Atēna pilnā kaujas bruņojumā. Kā Metīdas meita Atēna pati kļuva par "Polimetīdu" – prāta un saprātīgā kara dievieti. Viņa koncentrēja savās rokās daudzu parādību – dabas stihiju, auglības, ārstniecības, darba u.c. – vadību. Vārds "Pallāda" radās, kad Atēnas kults saplūda ar senā dieva Pallanta (giganta, kuru Atēna uzvarēja laikā, kad dievi cīnījās ar gigantiem) kultu. Viņas acu skatiens bija kā pūcei (pūce Atēnās bija svēts putns, gudrības simbols).

Kad Zeva mīļākajai – dievieteī Latonai (Lēto) vajadzēja kļūt par māti, viņu vajāja greizsirdīgā Hēra. Visi baidījās no Hēras dūsmām, tāpēc Latonu padzina no visurienes, lai arī kur tā apstātos. Tikai Dēlas sala, kas, līdzīgi Latonai, nekad neatradās vienā vietā (tika uzskatīts, ka senatnē šī sala bijusi peldoša), saprata dievietes ciešanas un uzņēma viņu uz savas zemes. Šo dievieti pievilināja arī solījums, ka viņa dzemdēs ievērojamu dievu, kuram par godu salā izaugs svēta birzs un tiks uzcelts lielisks templis.

Dēlas salā Latona dzemdēja dvīņus – Apollonu un Artemīdu. Apollons

bija sens dievs, sākotnēji – ceļu, ganāmpulku, ceļotāju, ārstniecības aizbildnis. Pamazām viņš kļuva par vienu no nozīmīgākajiem dieviem visā panteonā. Apollona kults pārņēma Saules dieva Hēlija kultu; Apollonu sāka godāt kā saules gaismas iemiesojumu. Saules stari dāvā dzīvību, vienlaicīgi tie, līdzīgi bultām, ir arī bīstami (izraisa sausumu). Tāpēc Apollona atribūts ir loks, arī lira un kitāra, jo viņš ir lielisks muzikants un mūzikas aizbildnis. Viņa pavadones ir mūzas – Zeva un Mnēmosīnes meitas. Lauru vainags Apollona galvā likts atmiņai par mīloto nimfu Dafni, kas pārvērtās par lauru koku, dodot priekšroku nāvei, nevis Apollona mīlestībai.

Artemīda bija medību dieviete, mežu aizbildne, kas dāvāja arī rasu. Viņa iemiesoja Mēnesi. Kā medību dievieti Artemīdu attēloja ar stirnu pie kājām, arī Mēness gaismā ar lāpu rokā.

Hermejs bija Zeva un plejādes Maijas (plejādes – Atlanta, kas tur debesjumu, un okeanīdas Pleiones meitas) dēls. Viņš dzimis Arkādijā Killēnes kalna alā un jaunībā nodevies visādiem piedzīvojumiem (piemēram, nozadzis Apollonam govju ganāmpulku). Viņu pielūdza kā dabas spēku iemiesojumu, ganu, ceļu, arī tirgoņu aizbildni (viņam bija raksturīgas veiklas runas, kas saistītas ar apvārdošanu, zagšanu u.tml.). Hermas (taisnstūrveida akmens stabi ar Hermeja galvu un erekktīvu penisu) Atikā tika izvietotas ik pēc apmēram tūkstoš soļiem; katram ceļiniekam to priekšā vajadzēja nolikt akmeni. Hermejs pavadīja uz pazemi mirušo dvēseles.

Varoņi

Mīti attīstījās, tos apvienoja, papildināja, paplašināja, turklāt tie tika papildināti ar mītiem par varoņiem – tautas pārstāvjiem, kuri izteica to, ko tauta domāja par sevi, ar ko tā saistīja savus ideālus. Tā radās mīti, kurus pazina visa grieķu tauta un kuros tā varoņus apdziedāja gadsimtiem ilgi: vismaz sākotnēji tie tika uztverti kā patiesība. Lokālais raksturs padarīja šos mītus īpaši cienītus. Svarīga nozīme visiem grieķiem bija varoņu kultam. Pēc sava avota tas ir mirušo, senču kults, kas uzplauka aristokrātijas valdīšanas laikos. Daudzas pazīstamas grieķu dzimtas atvasināja savu izcelšanos no šiem varoņiem – mītiskajiem ciltstēviem.

Varoņi un to pēcteči tika uzskatīti par starpniekiem starp tautu un tās dieviem (sākotnēji "varonis" bija mirušais, kas var palīdzēt vai spēj kaitēt dzīvajiem). Atbilstīgi savai dievišķajai izcelsmei viņi bija spēcīgi, vīrišķīgi, skaisti un gudri. Taču atšķirībā no dieviem varoņi bija mirstīgi, izņemot nedaudzus (piemēram, Hērakls, Kastors, Polideiks), kas sašniedza dievu nemirstību.

Senatnē uzskatīja, ka varoņu aizkapa dzīve ne ar ko neatšķiras no parasta cilvēka aizkapa dzīves. Tikai daži dievu mīļi pārcēlušies uz svētlaimīgo salu. Vēlāk sāka ticēt, ka visi varoņi bauda "zelta laikmeta" priekus Krona vadībā, bet viņu gars ir uz zemes, lai aizstāvētu cilvēkus no ļaunā. Šie priekšstati izpaudās varoņu kultā. Varoņiem tika ierīkotas upurvietas un pat tempļi;

par kulta objektu kļuva arī viņu kapenes.

Vispopulārākie varoņi Grieķijā bija titāns Prometejs, kas no māliem izgatavoja cilvēkus, grieķu cilšu cilstētēvs Hellēns, kā arī Ahillejs, Bellefontis, Kadms u.c.; viens no vispopulārākajiem un mīļākajiem varoņiem bija slavenu divpadsmit (un arī citu) varoņdarbu veicējs Hērakls, kura tēvs bija Zevs un māte – Alkmēne, valdnieka Amfitriona laulātā draudzene.

d. RELIĢISKĀ PRAKSE

Tempļis

Grieķijā nebija priesteru kārtas. Katrs polisas iedzīvotājs varēja veikt reliģiskas funkcijas, izpildīt rituālus, upurēt dieviem, pielūgt tos. Tempļi sākumā nebija ticīgo pulcēšanās vieta, bet tikai dievu mītne. No VII gs. p.m.ē. svētnīcas cēla akropolēs, pilsētu laukumos (jūras dieviem – uz klintīm jūras krastā). Līdz ar tempļiem parādījās priesteri, kuriem bija jā rūpējas par svētnīcām, jāuztur kārtībā inventārs, jāpieņem veltes un upuri (priesterienes kalpoja sievišķajām dievībām, jo vīrietim kalpot tām bija nepiedienīgi). Priesterus ievēlēja, balsojot tautas sapulcē. Viņi – tautas pārstāvji dievu priekšā – lūdza dievus un veica citas reliģiskās funkcijas visas kopienas vārdā.

Tikai Delfos bija īpaši labi sagatavota priesteru kolēģija, kura pildīja arī diplomātiskās funkcijas (noregulēja konfliktus u.tml.). Labi

sagatavoti bija arī dieva Asklēpija priesteri, jo tiem bija jāarstē cilvēki.

Kādas vietas vai pilsētas svētums bija priekšnoteikums, lai tur ierīkotu templi – namu dievam. Šāda pieeja atšķir grieķu izpratni no vēlāko laiku attieksmes. Viduslaikos kādu noteiktu vietu padarīja svētu, uzceļot tur dievnamu; baznīcu iesvētīja ar īpašu aktu, un svētums tika pārnestis arī uz pilsētu. Turpretim senajiem grieķiem pilsētas vai kādas vietas svētums bija iemesls tam, lai tur ierīkotu templi.

Katra vieta varēja kļūt par kulta vietu, svētnīcu vai svētu laukumu (*hieron*), vajadzēja tikai atzīt šīs vietas svēto raksturu vai arī uzrādīt dievišķās klātbūtnes zīmes. Šos rājonus grieķi ierobežoja un apzīmēja kā *temetos* – "norobežotā" zeme, t.i., norobežota no apkārtnes, kas nebija svēta. Piemēram, Atēnās agora tika norobežota ar akmeņiem, uz kuriem bija noteikti uzraksti; tajā norisinājās visdažādākās kulta darbības (piemēram, tika izrādīta cieņa varoņiem, mirušajiem u.c.), kā arī bija izvietotas kulta celtnes (Dēmetras altāris, Zeva, Apollona kapellas u.c.).

Laukumu svētums paredzēja noteiktus ierobežojumus: tur nedrīkstēja nodoties seksuālām attiecībām, apmesties uz dzīvi, mirt. Pie ieejas laukumā vienmēr atradās trauks ar ūdeni attīrīšanās vajadzībām. Svētajās vietās bija aizliegts uzbrukt kādai citai personai (*asylon*), tāpēc tajās bieži meklēja patvērumu neveiksmīgi politiķi, vergi. Nogalināt svētajā laukumā cilvēku nozīmēja pastrādāt tik smagu noziegumu, ka, piemēram, varēja visā pilsētā izraisīt

epidēmiju. Svētnīcas bija izkaisītas pa visu pilsētas teritoriju (Akropole Atēnās bija izņēmums), bieži tās atradās tālu no centra. Svētnīcas atstājās kopā ar polisu, marķējot robežu starp civilizāciju un mežonību, kā arī nodalot vienu polisu no otras.

Svētās teritorijas iekšienē bieži vien bija vesels celtnu komplekss. Visu kultu svarīgākais elements bija altāris (*bomos*), kas neatradās templī, bet uz *temenos*. Altāris bija no akmens (tas varēja būt arī pavadis), pie kura nonāca, uzkāpjot dažus pakāpienus (parasti tas bija apmēram 170×240 cm lielumā). Upurētājs darbojās ap to, pagriezies pret austrumiem. Visi rituāli Grieķijā notika ārpus tempļa.

Tādējādi templis grieķu izpratnē bija dievu mītne. Pirmie templi bija veltīti dievam Apollonam. Tempļa uzdevums bija pasargāt vienu vai vairākas kulta statujas, kā arī citas dieviem piederošas vērtības.

Sākumā tempļus cēla no koka (kolonnas) un neapstrādātiem ķieģeļiem, vēlāk – no akmens (no VII gs. p.m.ē. beigām) un marmora. Parasti templis bija taisnstūris, kas ietvēra divas daļas: pirmo, noslēgto, sauca par *sekos*, otro – atklāto – par *peristylos*, kas ietvēra arī ārējo kolonnu rindu. Noslēgtā daļa sastāvēja vismaz no vienas telpas (*naos*), tajā atradās dieva statuja. Pirms tās bieži bija priekštelpa (*pronaos*); aizmugurējo daļu sauca par *opisthodomos*. Visnoslēpumaināko un nepieejamāko telpu sauca *adyton*.

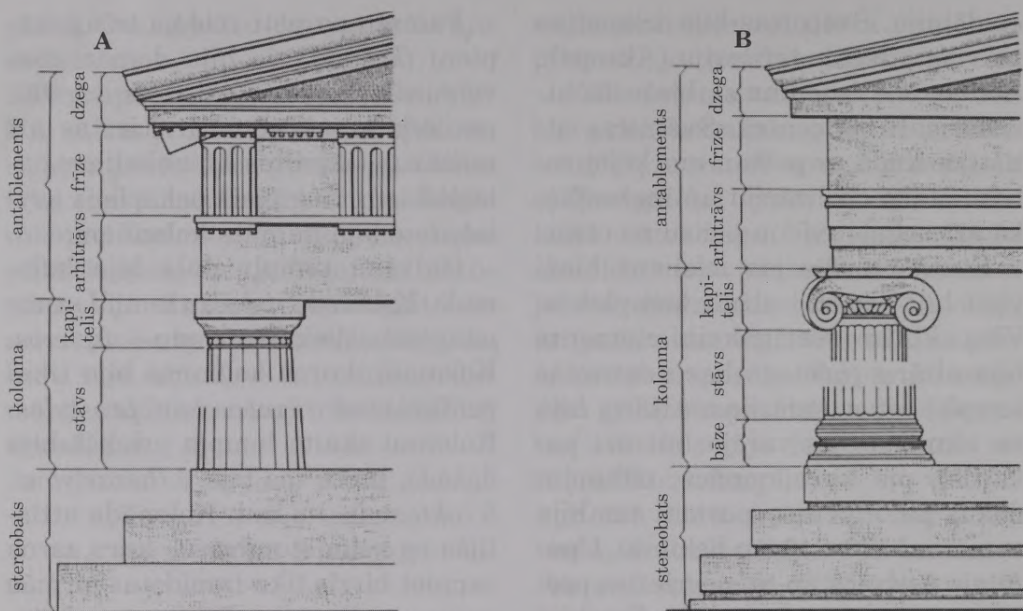
Templim bija trīs daļas: pamats (t.s. stereobats), kolonāde un antablements ar jumtu.

Pamatu parasti veidoja trīs pakāpieni (*krēpis*); tie bija domāti dieviem; cilvēkiem tie sniedzās augstāk par ceļiem, tāpēc tika izcirstas arī mazākas kāpnītes ar nelieliem pakāpieniem. Augšējais pakāpiens (*stylobatos*) bija pamats kolonnām.

Galvenā tempļa daļa bija kolonāde. Kolonnu rindu ap templi sauca *peripteros*; divkāršu rindu – *dipteros*. Kolonādi, kuras kolonnas bija tikai priekšplānā, sauca par *prostylos*. Kolonnu skaits tempļa priekšā bija dažāds, proti, tās bija 6 (*hexastylos*), 8 (*oktostylos*) u.tml. Kolonāde attīstījās no koku stumbriem, kuru zarus sapinot birzīs tika izveidotas pirmās nojumes dieviem. Pamazām māja, kuru apjoza ar kolonādi, pārņēma šo nojumju funkcijas.

Dažkārt tempļiem bija arī apaļš pamats; šādu tempļu kategoriju sauca *tholos*. Tiem bija cita funkcija, proti, tā bija sapulču vieta.

Kolonāde saturēja jumtu. Grieķijā dominēja vīrišķās doriskās un sievišķās joniskās kolonnas (hellēnisms radīs arī korintisko kolonnu). Doriskās kolonnas bija platas un stipras, vidū nedaudz paplašinātas; tās izauga tieši no pamata un ietiecās tieši antablementā vai siju pārsegā, ko veidoja arhitrāvs, frīze un dzega (par starpliku kalpoja tikai neliels spilvenveidīgs akmens elements – ehīns un kvadrātveida akmens plāksne – abaks). Joniskās kolonnas bija tievākas, uz augšu sašaurinātas un novietotas uz diviem marmora postamentiem, augšā tām bija spilvenveidīgs akmens elements ar divām grieztaļām (volūtām).

Grieķu orderu shēma.

A. Doriskais orderis. B. Joniskais orderis

Antablementam bija trīs slāņi, vidējais – reljefa frīze – apņēma templi. Joniešu tempļos frīze bija vienlaidu josla ar daudzām figūrām, doriešu tempļos tā bija atsevišķu ainu – triglifu (rievotu vertikālu taisnstūrveida akmens plātņu), kas mijās ar metopām (plātnēm, ko parasti rotā ciļņi), virknējums.

Pret dzegu balstījās jumts ar divām šķautnēm. Virs ieejas esošo un pretējā pusē izveidojušos trīsstūri aizmūrēja un izdaiļoja ar skulptūrām. To dēvēja par frontonu. Skulptūras vajadzēja izvietot tā, lai tās ietilptu trīsstūrī. Tas bija interesants uzdevums skulptoriem (centrā parasti tika attēlots dievs, kas izlēma sadursmes likteni, tam sekoja cīnītāji ar vairogiem un šķēpiem utt.).

Trīs pamata pakāpieni, trīs kolonnas daļas (bāze, stāvs un virsotne

jeb kapitelis) un trīs antablementa kārtas – visu šo daļu izmēri bija savstarpēji saskaņoti. To mērs bija kolonnas rādiuss ($1/2$ no kolonnas diametra). Zinot to, varēja restaurēt visu templi: doriskās kolonnas augstums bija 16 rādiusi, joniskās – 18; starp doriskajām kolonnām atstarpes veidoja 3 rādiusi, starp joniskajām – 5 rādiusi. Joniskās kolonnas bāzes augstums bija 1 rādiuss, kapitēļa – $1/3$ no rādiusa, frīzes un karnīzes augstums – $1\ 1/2$ rādiusa utt. Šīs proporcijas noteica kanons. Tempļi bija nelieli, bet cēli. Tauta tos aplūkoja no ārpusēs.

Sākotnēji tempļos dievu skulptūru neesot bijis. Sākumā dievam uzstādījuši troni (goda krēslu), kur tas, nevienam neredzot, esot sēdējis (Apolons – uz trijkāja). Tikai vēlāk dievus sākuši attēlot. Kamēr skulptūra

bija tikai cilvēka roku darinājums, tā nebija nekas svēts un mākslinieks varēja darīt ar to, ko gribēja. Svētumu tā ieguva tikai pēc iesvētīšanas templī: dievs, uzklausījis cilvēku lūgšanas, piekrita tajā ieiet. Tikai pilnīga un skaista forma bija cienīga būt par dieva redzamo līdzību: Dievs parādījās skaistajā.

Skulptūras iedarbību regulēja kانونs, proti, ideālu proporciju sistēma, kas reglamentēja visu līdz pat sīkumam. Rokas delnai vajadzēja būt 1/10 daļai no auguma, galvai – 1/8, pēdai – 1/6, galvai ar kaklu – arī 1/6, rokai līdz elkonim – 1/4. Pierei, degunam un mutei vajadzēja būt vienādā lielumā; attālumam no pakauša līdz acīm bija jābūt tādām pašām kā attālumam no acīm līdz zoda galam. Attālumam no pakauša līdz nabai un no nabas līdz pēdām vajadzēja attiekties tāpat kā attālumam no nabas līdz pēdām pret pilnu augumu (apmēram 38 : 62 – t.s. "zelta griezums").

Par pasaules brīnumu uzskatīja Feidija darināto Zeva statuju Olimpajā, kas līdz mums nav nonākusi pat kopijā. Tās izmēri bijuši milzīgi; par materiālu kalpojās koks, kas bijis apšūts ar zeltu un ziloņkaulu.

Nedrīkst jaukt grieķu skulptūras ar romiešu skulptūrām. Romiešu darbos visu figūras spēku pauda seja, ķermenis bija tikai tās balsts; kad romiešiem vajadzēja nomainīt savu imperatoru statujas, tie bieži mainīja tikai galvas, uzliekot vecajam ķermenim jaunas. Ar grieķu skulptūrām to izdarīt nevar, jo tām sejas izteiksmi izceļ ķermeņa īpatnības. Tāpēc skulptūras krāsoja: atklātās ķermeņa

daļas – miesas krāsā, apģērbu – sarkanā vai zilā, ieročus – zelta krāsā. Acis iegleznoja ar krāsām uz marmora. Arī tempļi nebija viscaur balti: frīzes un frontonus parasti krāsoja zilus; uz šā fona statujas un bareljefi izskatījās kā dzīvi.

Lielākā daļa grieķu skulptūru (faktiski – visu) oriģinālu nav saglabājusies, jo tās bija darinātas no koka. Tām, tāpat kā reljefiem, apaļajai sīkplastikai un citiem skulpturālajiem veidojumiem, vajadzēja atgādināt par dievu atribūtiem un to savstarpējo vēsturisko saistību.

Uz tempļiem ļaudis nesa visdažādākās ievētīšanas dāvanas; par dāvanu varēja kļūt jebkurš priekšmets: atlēts varēja dāvināt savu lauru vainagu, slimais – sava ķermeņa attēlu, kuru cerēja atveseļot, polisa – pieminekli. Tempļa dārgumu glabātājs atrada dāvanai vietu un novietoja to templī. Dažkārt līdzās templim, lai uzņemtu dāvinājumus, tika uzcelta īpaša celtne. Visdažādākos priekšmetus tempļiem izgatavoja amatnieki un mākslinieki: lielākā daļa no mākslas darbiem, kas saglabājušies līdz mūsdienām, ir priekšmeti, kas tikuši dāvināti tempļiem.

Tempļu tiešā tuvumā (ja ne to iekšienē) nodarbojās ar tirdzniecību. Katri lieli svētki bija iemesls arī patirtoties. Ap svētnīcu dzīve bija intensīva, tā bija krāsaina un skaļa vieta.

Lūgšana un upurēšana

Dieviem bija ne tikai dažāda nozīme, bet arī dažāds rangs un spēks. Augstākie dievi bija tie, kuru kults bija visizplatītākais. Kults bija

svarīgs dievu eksistences apliecinājums, jo tikai ticība tiem bija nepietiekama. Dievu eksistence atklājās tikai kultā, bez tā tiem bija tikai šķietama dzīve.

Grieķu reliģija bija ritualizēta, jo nebalstījās uz kādu vienu noteiktu mācību, tajā nebija svarīgas dogmas, bet gan precīza kopienai tradicionālo reliģisko priekšrakstu izpilde. Rituālu ievērošanas formālais raksturs noteica visu organizatorisko sistēmu, kas sakārtoja sabiedrību un cilvēka attiecības ar Visumu. Katra izmaiņa bija jāpamato ar dieva gribas izpausmi (tāpēc reliģijā arī orākuliem bija īpaši liela loma).

Rituālu izpildīšana bija saistīta ar "svēto likumu" ievērošanu, kuri bijuši pierakstīti uz akmens vai dēļiem jau ļoti agrā vēstures posmā un izlikti pie ieejas templī vai publiskajos laukumos. Grieķu reliģijas specifika bija likumu pieejamība visiem (atšķirībā no Austrumiem, kur to ievērošana bija priesteru rokās). Rituāli Grieķijā bija visdažādākie un visās polisās atšķirīgi un ietvēra sevī daudzveidīgas upurēšanas formas (arī pirmo augļu upurēšanu – *aparchē*).

Grieķi izprata lūgšanu kā sarunu ar dievu. Tā bija stingri formalizēta. Cilvēks nostājās ar seju pret dievu, izstiepa pret to rokas un skaļiem vārdiem pie tā vērsās: sākumā izteica uzrunas formulu un slavinājumu dievam – nosauca tā vārdu un pievienoja tam visus epitetus, jo dieviem tas esot *paticis (theologia)*, pēc tam – lūgumu ar pamatojumu, kāpēc dievam lūdzējs būtu jāuzklausā; pamats varēja būt radniecība, iz-

darītā upurēšana vai kāds cits darbs, nopelni dieva priekšā (*euche*); un, visbeidzot, – pateicību par lūguma izpildīšanu. Ja lūdza templī, tad rokas izstiepa uz statujas pusi; ja debesu dievus, – rokas vērsa pret debesīm; ja upju vai jūras dievus, – rokas iemērca ūdenī; ja pazemes dievus, – uzsita pa zemi vai piecirta kāju. Grieķi ar dieviem runāja kā ar cilvēkiem un nekrita to priekšā ceļos.

Lūgšana atklāja lielo upurēšanu, kas notika altāra priekšā. Priesteris lūgšanu izrunāja skaļā balsī, lai pievērstu to dievu uzmanību, kam par godu tika upurēts. Rituāla centrs bija upuris; tam bija visdažādākās formas, un par upuri jārunā daudzskaitlī. Tā uzdevums bija stiprināt saites starp pilsoņiem, kā arī attaisnot un nodrošināt attiecības ar dieviem. Tādējādi upurēšana bija arī dievu cienāšana. Ja gribēja, lai dievs palīdz, tad ar viņu bija jādalās. Cilvēki ziedoja vīna pilienus, pirmās vārpas, speciālus cepumus vai medus plāceņus; ja ēda gaļu – vērsu, jēra, kazas –, tad dalīties ar dievu bija obligāta prasība. Cilvēks nedrīkstēja ēst dzīvnieku gaļu bez upurēšanas, ja vien pats negribēja nonākt dzīvnieka attīstības līmenī.

Asiņainās upurēšanas rituālā ietilpa viena vai vairāku upurējamo dzīvnieku nokaušana. Daļa ēdiena sagatavošanas beigās tika ziedota dieviem. Upurējamo dzīvnieku varēja pienest privātpersona, piemēram, laulību gadījumā. Šo rituālu varēja izdarīt vai nu pats saimes galva, vai arī viņa vārdā to veica pieaicinātais speciālists (*mageiros*), kas

vienlaicīgi bija arī pavārs. Svētnīcās šo operāciju veica priesteri. Upurējamo dzīvnieku veids un skaits bija atkarīgs no upurētāja bagātības un svētku nozīmes, kā arī no kulta rakstura, kas bieži pieprasīja tikai kādas vienas sugas dzīvnieku. Faktiski tika upurēti visi mājdzīvnieki – kazas, cūkas, vistas, auni, lielos svētkos – pat vērši. Katru dienu katrā polisā tika upurēts simtiem dzīvnieku.

Svinīgākā upurēšanas forma bija publiskā upurēšana (*thysia*), kas polisās notika lielo reliģisko svētku laikā; to noslēdza publiska maltīte. Panatēnajos un citos svētkos tika nogalināts liels skaits liellopu, ar kuru gaļu tika paēdināti visi pilsoņi. Tā bija ne tikai iespēja paēst gaļu: šajā procesijā tika atjaunots līgums ar dieviem un reprezentēts kolektīvs; upurējamā dzīvnieka gaļa atjaunoja pilsoņu savstarpējo saistību. Tie, kas nepiedalījās asiņainajos upurēšanas rituālos, tika izslēgti no politiskās dzīves (piemēram, orfiķi, pītagorieši; starp pītagoriešiem gan jāizšķir divi virzieni: vieni noliedza visus gaļas ēdienus, citi – tikai liellopu un jēra gaļu, pieļaujot kazas un cūkas gaļas ēšanu rituālos, un tas deva iespēju līdzdarboties politiskajā dzīvē).

Pirms upurēšanas notika dzīvnieku izvēle, kuriem vajadzēja atbilst "tīrības" (piemēram, dzīvniekam vajadzēja būt bez plankumiem uz ādas) un rituāla prasībām. Pašu *thysia* ievadīja procesija, kuras gaitā dzīvnieks tika aizvests līdz altārim. Publiskajos svētkos amatpersonas – priesteri vai pritani – polisas vārdā

nesa upurējamos dzīvniekus. Upurēšana notika uz altāra – dieva galda, kas atradās tempļa priekšā, vai vienkārši uz laukuma. Altāris bija taisnstūrveida, izgatavots no zemes vai akmens, tas varēja būt gan liels, gan mazs. Uz tā aizdedzināja svēto uguni. Nokaitētu dzelzi ielika traukā ar ūdeni; šajā ūdenī klātesošie mazgāja rokas, lai attīrītos pirms upurēšanas. Ap altāri sapulcējās tie, kas piedalījās nogalināšanas aktā, – palīgi, priesteri, visbeidzot persona, kuras vārdā tika izdarīta upurēšana.

Izrunājot noteiktus lūgšanas vārdus, tika apslacīta upurējamā dzīvnieka āda (attīrīšanas uzdevums bija saņemt dzīvnieka "piekrišanu" – galvas mājieni), izdarīta iepriekšējā upurēšana – no groza izņēma graudus (miežus; dažkārt arī sāli), nogrieza dažas spalvas no dzīvnieka galvas un sadedzināja tās uz altāra degošajā ugunī. Tā bija iesvētīšana, bez kuras upurēšana nevarēja tikt izdarīta.

Tad nāca *boutypos* – liellopu kāvējs, kas apdullināja dzīvnieku ar milnu un ar cirvi to ātri nokāva. Otrā rituālās nogalināšanas fāze bija asiņu iztecinašana: dzīvnieka rīkli pagrieza uz augšu tā, lai asinis šļāktos pret debesīm, pirms tās izlija uz altāra vai zemes. Bieži asinis savāca noteiktā traukā un tad izlēja virs altāra. Nākamajā acumirkli klātesošās sievietes izkliedza nepieciešamo rituālo kļiedzienu. Trešā fāze bija dzīvnieka sadalīšana: *mageiros* (upura kalps un pavārs) atvēra krūškurvi, izņēma *splanchna* (plaušas un sirdi), pēc tam aknas, liesu un

nieres, visbeidzot – zarnas (*entera*), kuras izmantoja desu pagatavošanai.

Tad upurējamo dzīvnieku nodīrāja; privātās upurēšanas gadījumā āda palika priesterim, publiskās – tā tika pārdota tempļa uzturēšanas vajadzībām. Gaļu sadalīja divās daļās ar divu dažādu tehnoloģiju palīdzību. Vispirms nodalīja ciskas kaulus no gaļas, novietoja tos uz altāra, pārklāja ar taukiem, pārleja ar asinīm un tad sadedzināja (*mēria*): tā bija daļa, kas domāta dieviem, tā bija dievu cienāšana. Biezi dūmi, kas cēlās debesīs, bija viņu ēdiens; debesu dievi varēja baudīt upuri, un tas vienlaicīgi nodrošināja savienību ar tiem. Pazemes dieviem veltīto upuri apraka zemē.

Iekšas uzdūra uz iesmiem, izlika pāri altārim un tad turpat uz vietas cepa, sadalīja un apēda. To uzskatīja par dārgāko un dzīvāko upura daļu, iekšu apēšana bija svarīgākais upurēšanas aspekts. Nedaudz gaļas pieņācās priesteriem un tempļa kalpotājiem, pārējo apēda dzīrēs (gaļu vārīja lielos katlos). Cilvēki ēda gaļu un jutās kā līdzdalībnieki dievu maltītē. Gaļu sadalīja vienlīdzīgi, bet porcijas iedalīja atbilstīgi godam un nopelniem, t.i., gabalu kvalitāte bija atšķirīga; sadalīšana bija savdabīga *isonomia* izpausmes forma. Dažos gadījumos rituāls pieļāva ņemt gaļas gabalus uz mājām un sadalīt tos ārpus rituāla laukuma. Daļu gaļas priesteri pārdeva.

Svarīga bija upurēšana pirms kaujas. Rītā pirms kaujas pie Salaminas karavadonis Temistokls, lai ciņas likteni ietekmētu sev par labu, upurēja dievam Dionīsam (Jēlās Gaļas

Rijējam) trīs cilvēkus. Tie bija trīs gūstekņi – neapprakstāmi skaisti jaunekļi, brīnišķīgās drēbēs ietērpti, rotāti zelta rotaslietām. Temistokls pats, visai flotei redzot, tos nožņaudza. Tas nebija atreibības, bet svētās upurēšanas akts.

Cits upurēšanas veids bija dzīvnieka nogalināšana un upurēšana bez tā gaļas patēriņa. Viss dzīvnieks tika ziedots dievam; šos upurēšanas gadījumus sauca par *olokautoma*. Tos praktizēja īpašos kultos, kas bija domāti, piemēram, varoņu vai mirušo godināšanai. Šādus upurus saņēma dievības, kas bija saistītas ar zemi, augsni; par altāri te kalpoja pati zeme.

Daudzi rituāli apvienoja asiņainos un neasiņainos upurus. Apollonam veltītajā upurēšanā Atēnās centrālā vieta bija ierādīta tieši neasiņainajiem upuriem, jo tie bija saistīti ar veģētācijas ciklu. Pavasara svētki targēlijas savu nosaukumu ieguva no *thargelos* – maizes, kas cepta no gada pirmajiem labības graudiem; šī maize svinīgas procesijas beigās tika aiznesta līdz altārim un novietota uz tā. Rudens svētkos par pienesumu altārim kalpoja savdabīga putra, ko vārīja no dažādām saknēm.

Īpaši bija attīrīšanās upuri, kad dzīvnieki arī netika apēsti. Ja kāds nejauši nogalināja cilvēku, viņam bija jāpamet dzimtene un jameklē attīrīšanās svešumā. Atnācējam nejautāja, kā tas gadījies; priesteris uz altāra aizdedzināja uguni, nokāva sivēnu, apšlakstīja ar tā asinīm atnācēja rokas, tad apmazgāja tās ar svēto ūdeni un noslaucīja. Tas

nozīmēja, ka asinis ir nomazgātas ar asinīm un cilvēks var atgriezties pie radniekiem. Šo sivēnu, lai neapgānītu uguni, nesadedzināja: viņu apraka vientuļā vietā, no kuras cilvēks atgriezās, atpakaļ neskatīdamies.

Svarīga upurēšanas sastāvdaļa bija dzērienu upurēšana, kas bija saistīta ar asiņainajiem rituāliem un ikdienas dzīves ritmu. Dzērieni iezīmēja kāda pasākuma sākumu un beigas, nodrošināja dievu aizbildniecību dažādiem darbības veidiem. Tie pavadīja arī sabiedriskās dzīres (*symposion*), ar to palīdzību slēdza līgumus un savienības. Rituāls paredzēja, ka dzēriens tika izliets no trauka (*phiale*) uz altāra vai zemes ar attiecīgajiem lūgšanas vārdiem. Visbiežāk viņš tika sajaukts ar ūdeni (t.i., to visbiežāk dzēra šādā veidā). Bija arī rituāli ar neatšķaidītu vīnu, pienu vai vīna, ūdens un medus maisījumu. Vīnu ne vienmēr izdzēra; ja notika zvērēšana, tad neatšķaidītu vīnu izlēja zemē. Rituālā *choē*, kas bija domāts mirušajiem, vīnu (arī pienu un medu) virs kapa izlēja zemē.

Zilēšana

Dažkārt, īpaši pirms kaujas, upuris tika veltīts zilēšanai. Nokauto dzīvnieku dedzināja un skatījās, kā deg tā gaļa, īpaši aste: ja aste satinās, bija gaidāmas grūtības, ja astes gals nolaidās uz leju, – neveiksme, uz augšu, – veiksmē.

Grieķijā vairāk nekā priesterus cienīja zilniekus, pareģus (*mantis* –

pareģi) un citus taumaturģus, kurus aprūpēja pats Apollons. Pie tiem vērsās gan privātās, gan valsts lietās. Pēc putnu lidojuma pirmais sāka zilēt kāds Kārs no Mazāzijas; Orfejs ieviesa zilēšanu pēc citiem dzīvniekiem, Delfs (dieva pareģa leģendārais dēls, kas nodibināja svētnīcu) – pēc upurējamo dzīvnieku iekšām, Argosas valdnieks gaišrēģis Amfiālijs – pēc uguns, Atikas valdnieks uzsāka tulkot brīnumus un sapņus.

Zilēšana tika iedalīta dabiskajā – pēc parādībām, ko izraisa dievi, lai demonstrētu savu gribu (piemēram, sapņi, vīzijas), – un mākslīgajā – dievu gribas atpazīšanā pēc zīmēm, kuras atrast bija zilnieka uzdevums.

Pie pirmās grupas pieder, piemēram, no Ēģiptes aizgūtā sapņu tulkošana. Epidaurā atradās ārstniecības dieva Asklēpija templis, kurā ieradās slimnieki, kuri upurēja un palika tur nakšņot; no rīta priesteri uzklāusīja, ko tie sapņojuši, un atbilstīgi tam noteica ārstēšanu. Reiz dievs Asklēpijs sapnī ieradies pie nabadzīgas sievietes Anitas un teicis: "Dodies pie aklā Tesālija un nodod viņam šo vēstuli." Kad sieviete pamodusies, viņai blakus atradušies vaska dēliši ar vēstuli. Sieviete atradusi Tesāliju, kurš, tikai paskatījies uz to, kļuvis redzīgs un izlasījis, ka viņam jāiedod Anitai divi tūkstoši zelta monētu.

Grieķi praktizēja arī garu izsaukšanu ar maģisku operāciju palīdzību, apvārdošanu pie mirušo kapa (mirušā ēnai uzdeva jautājumus par kāda cilvēka nākotni). Īpaša uzticība bija

orākuliem. Vecākais no tiem atradās Dodonas pilsētā (Epīrā). Tur tulkoja zīmes pēc ozollapu šalkoņas svētajā birzī, kā arī pēc skaņām, kas nāca no kolonnas tuvumā novietotā trauka. Blakus uz citas kolonnas novietoja zēna figūru, kuram rokā bija rīkste; vējš to kustināja un sita pa trauku, pēc kura skaņām priesteri zīlēja.

Daudzveidīga bija zīlēšana (mantika) pēc mākslīgām zīmēm. 1. Ornitomantika – pēc putnu lidojuma, to kliegzieni. Vienu putnu parādīšanās bija laba zīme, citu – slikta. Par veiksmi liecināja ar dieviem saistītie putni (ērglis – Zeva, krauklis, gulbis – Apollona, vārna, pūce – Atēnas putns). Svarīgs bija arī putnu lidojuma virziens. 2. Alektriomantika – pēc graudu knābājošo vistu uzvedības. 3. Ihtiomantika – pēc zivīm un to uzvedības ūdenī (arī pēc ķirzakām, čūskām, zirneļiem u.c.). 4. Iroskopija – pēc upurējamo svēto dzīvnieku iekšām. Aplūkoja uzšķērstā dzīvnieka iekšas: ja to izskats bija neparasts, tas nozīmēja, ka dzīvnieks nav vesels un ir nederīgs dieviem – dievi nav paēduši un prasa jaunus upurus. Lai iegūtu labvēlīgas zīmes, dažkārt nācās nogalināt vairākus desmitus aunu vai aitu (katram karaspēkam līdzī dzina nelielu upurējamo dzīvnieku baru). 5. Piromantika – pēc liesmas augstuma, dūmu virziena, degšanas procesa. 6. Hidromantika – pēc ūdens; vēroja, kā kustas ūdenī ielaista matu šķipsna; mājās tīra vai ar pienu sajaukta ūdens traukā meta dažādus priekšmetus un vēroja, vai tie turas uz ūdens. 7. Meteoromantika – pēc atmosfēras parādībām (zibens,

pērkona u.c.). 8. Kledomantika – pēc patvaļīgām cilvēka kustībām, atsevišķiem vārdiem, šķaudieniem, skaņām ausīs u.c. 9. Kleromantika – pēc priekšmetu kustībām (spēļu kauliņu mešana; diegā piesieta groziņa kustība u.c.). 10. Hiromantika – pēc rokas līnijām. 11. Aritmomantika – pēc skaitļiem, to izkārtojuma; laimīgie skaitļi bija 7 (Apollona skaitlis), 3, 9 (par 13 ziņu nav).

Delfi. Orākuls

Senajā Grieķijā sevišķa nozīme bija Delfiem, kas atradās tās vidienē. Reiz kalnu ganībās nomaldījusies kaza un, tikusi klintsgalā, sākusi uz vietas lēkāt. Gans rāpies tai pakal, lai to noņemtu, taču citi ieraudzījuši, ka arī tas sāk lēkāt un traktot. Izrādījies, ka šai vietā zemē ir plaša, no kuras izplūst garaiņi, un cilvēks, tos saelpojies, sajūk prātā. Gani ar šo vēsti devušies pie priesteriem, kuri teikuši: "Tā ir tā pati vieta, kur dievs Apollons kādreiz nogalināja drakonu Pītonu, Zemes dēlu. Šai vietā jāuzceļ templis, virs plaisas jāuzsēdina pareģe, kura, saelpojusies reibinošos garaiņus, paredzēs nākotni."

Tā uzcēla Apollona templi Delfos. Grieķi uzskatīja, ka tas ir pirmais grieķu templis – pirmā māja, kas uzcelta no debesīm pie cilvēka nonākušam dievam. Apollona svētās bites nezina no kurienes atnesušas mājokļa modeli, kas bijis izgatavots no vaska; visapkārt tam bijušas kolonnas. Pēc šā parauga vispirms esot uzcelts koka templis, tā vietā – vara,

Apollona templis Delfos. IV gs. p.m.ē.

visbeidzot – akmens. Visi pārējie templi Grieķijā esot bijuši tā kopijas. Deviņus mēnešus gadā te dzīvoja Apollons, trīs – Dionīss. Šo templi, kura priekšā vienmēr bija daudz ļaužu, laika gaitā daudzkārt pārbūvēja; bez tā tur atradās vēl divdesmit septiņas celtnes.

Templa vidū kā ovāls milzenis gulēja liels, balts akmens – "zemes naba". Grieķi domāja, ka zeme ir plakans disks, kura centrā atrodas Delfi. Tur ar priesterienes (pītijas) lūpām tika izteikti arī orākula parēģojumi – Apollona, kuru uzskatīja arī par "liktendevēju" (moiragetu), paredzējumi. Dievs uzrunāja cilvēkus ar gaišrēģes muti, teikto iztulkoja

vīrieši. Caur sievieti dievs uzturēja sakarus ar mirstīgajiem. Zīmīgi, ka Delfi iepriekšējos laikmetos bija htonisko dievību, pēc savas dabas sievišķīgo, kulta vieta. Vēsturiskajā laikmetā templim, izņemot pītiju, nēdrīkstēja tuvoties neviena sieviete.

Reizi mēnesī virs svētās atveres, no kuras cēlās dūmi, ko radīja speciāli tam domāti gruzdoši augi, uz īpaša trijkāja uzsēdās pītija (*Pythia*). Pareģei uzdeva jautājumus, un viņa atbildēja ar nesakarīgiem izsaucieniem; priesteri tos noformēja dzejā un nodeva jautātājiem (hellēnisma laikmetā atbildes izsniedza prozā).

Grieķi uzskatīja, ka dievs – ganu aizbildnis, iznācis no svētā avota

Pitija uz trijkāja. Šķivja rotājuma fragments. V gs. p.m.ē.

ūdens un tuvumā augoša lauru koka, pārgāja sievietes (pareģes) ķermenī, kad viņa dzēra ūdeni un košļāja svētā lauru koka lapas. Pēc ilgākas cīņas dievība it kā iznīcināja sievietes personisko gribu un izmantoja to kā paklausīgu rīku savām atklāsmēm un pareģojumiem. Pītija murgoja un izrunāja saraustītas frāzes. Cilvēki uztvēra tās izteikumus kā paša dieva balsi. Ticīgie novēroja pārdabiskā

ārprāta, svētās apreibināšanās stāvokli, kuru vēlāk nosauca par ekstāzi (*ek* – ārpus, *stasis* – stāvoklis).

Orākuls runāja noslēpumaini, daudznozīmīgi, neatklājot, bet tikai paverot nākotnes iespējas, piedāvājot cilvēkam pašam nojaust teiktā nozīmi, to iztulkot un saprast. Iznāca, ka liktenis ir atkarīgs ne tikai no dievu gribas, bet arī no tā, kā cilvēks to sapratis un iztulkos. Liktenis nav

kaut kas cilvēkam pilnīgi tāls un svešs, tas ir viņš pats ar savu raksturu, domu gaitu, sapratni.

Pazīstamais grieķu traģēdijas varonis Tēbu valdnieka Lāja dēls Oidips, kuru bija adoptējis un audzinājis korintiešu valdnieks Polibs, uzzināja, ka viņš ir pamests bērns. Cenšoties noskaidrot patiesību (tāds bija viņa raksturs), viņš devās uz Delfiem, lai no orākula uzzinātu savas izcelsmes noslēpumu. Orākuls tā vietā pareģoja, ka viņam lemts nogalināt savu tēvu un apprecēties ar savu māti. Oidips nolēma neatgriezties Korintā, kuru uzskatīja par savu dzimteni, un meklēt laimi svešumā. Taču, bēgot no likteņa, viņš to piepildīja.

Orākulam vienmēr bija taisnība; neveiksmīgs pareģojums tika skaidrots ar to, ka vai nu dieviem nav

patikuši upuri, vai arī cilvēks pats bijis pārāk nevarīgs.

Mazāziju šķērso Galisas upe, no kuras uz rietumiem atradās Līdija, uz austrumiem – Mīdija. Līdijas valdnieks Krēzs, gribēdams pārliecināties par orākula pareģojuma patiesīgumu, sūtīja pie tā sūtņi un pēc simts dienām uzlika vārīties virumu (Delfos sūtņim vienlaikus bija jājautā par viruma saturu). Viņš saņēma šādu atbildi:

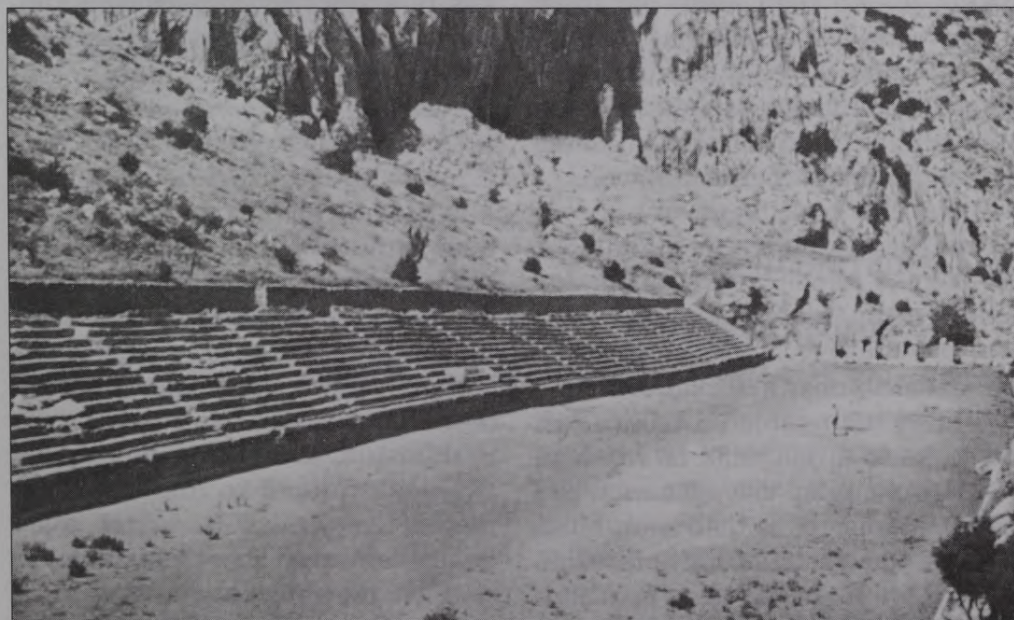
"Jūrā es saskaitīšu pilienus un krastā smilšu graudus,

Zinu, ko domā mēmais, un dzirdu, ko – runāt nespējīgais,

Jūtu bruņurupuča garšu, kas vārās kopā ar auniem,

Varš virspusē, varš apakšpusē, tie – vidū."

Krēzs, dodot orākulam bagātīgas veltes, uzdeva jautājumu, vai viņam

Delfu stadions. IV gs. p.m.ē.

karot ar Mīdiju, t.i., "vai doties karagājienā pret persiešiem". Viņš saņēma atbildi: "Ja valdnieks dosies pret persiešiem, viņš sagraus lielo valsti." Krēzs, pareģojuma iedvesmots un pārliecināts par sevi, devās karagājienā (tāds bija viņa tikums), taču cieta sakāvi. Izrādījās, ka orākuls bija domājis pašu Krēzu un Līdiju. Ar šo notikumu sākās grieķu un persiešu kari.

Delfi bija svēta pilsēta, un tās aizbildnis bija Apollons. Tai apkārtnē nebija ne sienu, ne karavīru. Apkārtējās grieķu valstis vienojās pilsētu aizstāvēt kopīgiem spēkiem. Reizi četros gados Delfos, līdzīgi kā Olimpījā, pasludināja dievišķo mieru visai Grieķijai un tur norisinājās pītiskās spēles, kurās līdzās sacensībām atlētiskā notika arī sacensības mūzikā – flautas un liras spēlē (Apollons – gaismas, zināšanu, mākslas aizbildnis).

Par pareģēm drīkstēja būt sievietes, kuras bija ne jaunākas par 50 gadiem un nākušas no dižciltīgām saimēm (sākumā šos pienākumus uzticēja jaunām meitenēm).

e. MISTĒRIJU RELIĢIJA

Eleisīnas mistērijas

Pazemes un mirušo dievs Aīds bija dievs bez tempļa un kulta. Tieši tāpēc, ka to turēja tālāk no redzamā sfēras – olimpisko dievu jomas –, bija nepieciešamas citas ticības un kulta formas, kas realizētos citādā veidā un citās vietās, nekā tas bija ar kultiem, kas tika īstenoti dienas gaismā. Tā Grieķijā radās t.s. mistēriju kultī

(*mysteria* no *mystes* – "iesvētītie"; tas nozīmēja, ka kults bija slepens un līdzdalība tajā uzlika pienākumu klusēt par tur notikušo darbību un izrunātajiem vārdiem).

Šī slepenība nav jāpārprot: grieķu kultī nebija orientēti uz pilsoņu mazākumu. Katrs pilsonis varēja būt "iesvētīts". Šajos kultos piedalījās arī cilvēki, kas citādos gadījumos tika izslēgti no olimpiskajiem kultiem, – svešie, vergi, sievietes. Tajos līdzdalībnieku loks salīdzinājumā ar publiskajiem kultiem bija pat lielāks. Mistēriju kultī paredzēja komplicētu iniciāciju (iespējams – pat halucināciju izraisīšanu).

Olimpisko dievu reliģija bija orientēta uz dzīvi (gan sabiedrisko, gan privāto), bet tā nebija saistīta ar nāvi. Eshatoloģijas trūkums bija tās lielākā nepilnība. To aizpildīja mistēriju reliģijas, no kurām populārākās bija veltītas Dēmetrai un Dionīsam.

Dēmetras (*mētēr* – māte) meitu Persefoni / Koru (*korē* – meita, meitene) nolaupījis pazemes dievs Aīds (Plūtons). Māte izdzirdējusi meitas kļedzienus, bet laupītāju nav atradusi, jo nav zinājusi, kur tas dzīvo. Izmisusi un skumju pārņemta, viņa veselu gadu to meklējusi, līdz nakts dieviete Hekate (vai saules dievs Hēlijs) norādījusi uz Aīda mājokli. (Pēc citas versijas, Dēmetra devusies uz Eleisīnu, kas bija vienas dienas gājuma attālumā no Atēnām, ieslēgusies templī; drīz vien visā zemē nekas vairs nav ne audzis, ne plaucis.) Lai dievietes, kas iemieso visu zemes auglību, naida dēļ neietu bojā viss, kas aug uz zemes, dievu

Dēmetras statuļa no Dēmetras un Koras svētnīcas Knidā.

Marmors. Ap 340.–330. g. p.m.ē.

valdnieks Zevs pavēlējis savam vecākajam brālim katru gadu atlaist savu laulāto draudzeni pie mātes, lai tā nomierinātos. Lauki atkal kļuvuši auglīgi. Kopš šā brīža Persefone pie Aīda pavadot tikai ziemas mēnešus, bet pavasarī notiekot tās atgriešanās pie mātes; līdz ar to viss sākot zelt, zaļot, ziedēt, atdzīvoties. (Pēc citas versijas, Persefonei viena trešdaļa no gada jāpavada ar Aīdu, viena – ar māti, viena – ar kuru no abiem tā vēlas.)

Šajās mistērijās tika apcerēta nāve un nākamā atdzimšana uz zemes, metamorfozes starp divām dzīves fāzēm, lai atvieglotu pāreju no vienas otrā. Galvenais mistēriju saturs – Persefones atgriešanās, viņas uzvara pār nāvi, kas bija arī ķīla cilvēka iespējamajai uzvarai pār to. Cilvēks Dēmetras drāmu – izmisumu un meitas atgriešanās prieku – pārdzīvoja kā savu un cerēja, ka Persefone nodrošinās cilvēkam labāku likteni pēc nāves. Tāpēc misti apzinājās sevi kā īpašu ļaužu šķiru.

Šīs mistērijas sākās publiskajos svētkos antestērijos (ziedēšanas svētkos), kas notika 11.–13. antestērijā (1.–3. februārī), kad tika sumināts bārdainais Dionīss. Šā dieva lomas tēlotājs no jūras caur senu ostu Taleru atgriezās uz kuģa, tad tika uzcelts uz ratiem un iebrauca pilsētā, lai tālāk dotos uz savu seno svētvietu pie Ilisas upes un tur stātos laulībā ar savu "valdnieci", kuru sauca Ariadna. Dievu pavādīja apmēram piecdesmit satīru (ar āža ragiem un zirga asti).

Dionīss nebija vīrieša fiziskais ideāls, viņš iemiesoja sevī cilvēka attīstību no bērna līdz jauneklī un vecam cilvēkam. Dionīss kalpoja cilvēcei, ļaujot tai ielūkoties tālākā nākotnē; atsevišķa cilvēka redzējumu tas ievirzīja nākamās atdzimšanas perspektīvā. Dionīss visur stimulēja tapšanu un to vadīja, viņš neizteica mūžīgo esamību. Vīns tika uztverts kā viņa asinis.

Trešā svētku diena bija veltīta mirušajiem, kurus skaļi aicināja uz viņu iepriekšējiem mājokļiem, cieņāja ar medu un medus plāceņiem.

Taču olimpisko dievu tempļi tiem bija slēgti, to priekšā tika novilkta sarkanā virve. Mirušie staigāja pa ielām – tos tēloja kaili, no galvas līdz kājām kā liķi izkrāsoti tievi zēni. Vakarā ļaudis sauca: "Mirušie, ejiet projām! Svētī beigušies!"

Pēc desmit dienām, naktī no 22. uz 23. antestēriju (no 12. uz 13. februāri), Agralvā kādā laukā notika mistērijas, kuras pēc 600. g.p.m.ē, kad Eleisīna ar tās lielajām mistērijām tika pievienota Atikai, nosauca par mazajām mistērijām. Tajās piedalījās galvenokārt jaunieši, kas bija vecāki par 18 gadiem un vēl nebija stājušies laulībā. Jaunekļiem šajā vecumā jau vajadzēja būt kļuvušiem par karavīriem. Tādējādi šajā brīdī saplūda dzīves un nāves tēma.

Tam, kurš gribēja piedalīties iniciācijā Agralvā, antestēriju laikā vajadzēja iesniegt lūgumu Krona un Rejas tempļi, nosaucot savu vārdu un dzimtu, kā arī uzrādot dāvanas, kuras tas bija saņēmis kā trīsgadīgs bērns, – tetraedru, vilnas dzijas gabaliņu, kubu un lodīti (kam tās nebija saglabājušās, tos pārbaudīja pēc pilsoņu saraksta un deva jaunas). Pie šīm mistērijām pielaida tikai Atēnu iedzīvotājus, turklāt par maksu. Pēc tam pretendētājam deva padomu apgērbties ļoti vienkārši, nosauca paroli un deva attiecīgu zīmi (piemēram, ap kreiso virsdelnu apsēja sarkanu diegu).

Vakarā dalībnieki pulcējās pie Krona tempļa. Liela auguma silēnu (satīru) tēlojošais aizveda tos pie tilta, kur citi "satīri" pārbaudīja adepta zīmi, paroli un apgērbu, kā arī visus iesvētāmos attīrīja ar vīnu.

Tad iesvētāmie veica svinīgu mazgāšanos upē. Aiz tilta tos apsmērēja ar šķidriem kaļķiem. Visbeidzot priesteri baltās drānās tos ātri simboliski apsvilināja ar degošu lāpu no abām pusēm un no augšas līdz apakšai. Tad visi pa vienam tika vesti pie "Pāna", kur kāds "satīrs" pavēlēja visu šajā naktī redzēto un notikušo turēt slepenībā. Mists savas četras lozes meta uz spēļu laukuma, kur tās tika iztulkotas atbilstīgi tam, kādā vietā tās nokrita.

Lielajām mistērijām sāka gatavoties jau laikus. 9. boedromionā (1. septembrī) pretendenti uz lielajām mistērijām, kā arī iepriekšējo mistēriju dalībnieki sāka atturēties no gaļas un vīna. 14. boedromionā – piecas dienas pirms došanās procesijā uz Eleisīnu – ieradās priesteri un priesterienes no Eleisīnas svētīnīcas ar jaunekļa Dionīsa statuju un kulta atribūtiem. Eleisīna bija speciāla vieta Atēnās pie Vecā tirgus. Šo vietu iekārtoja Solons pēc tam, kad Eleisīna tika pievienota Atikai. Tās lielums sākumā bija 20×30 m, vēlākos laikos – 30×40 m (17×10 m lielais templis atradās Eleisīnas ziemeļu daļā).

Nākamajā dienā arhonts basilejs spilgti apgleznotā portikā Jaunā tirgus ziemeļu daļā pieņēma divus galvenos Eleisīnas priesterus – hierofantu un daduhu. Viņi saņēma atļauju aicināt visu tautu uz mistērijām Eleisīnā. Pretendentiem bija jāatbilst trim noteikumiem: pirmkārt, tiem nedrīkstēja būt ar asinīm samērētas rokas; otrkārt, to valodai bija jābūt "saprotamai", t.i., tiem bija jāzina grieķu valoda; treškārt, tiem

pagātnē bija jābūt "taisnīgai dzīvei", t.i., dzīvei bez sodāmības. Turklāt pretendētājam jau vajadzēja būt iepriekšējā gada mazo mistēriju līdzdalībniekam. Lūgums tika iesniegts rakstiskā veidā. Priesteri salīdzināja iesniegtos sarakstus ar Atikas iedzīvotāju sarakstiem, kas glabājās tuvumā – Atēnu Metroonā, kurš kalpoja arī kā pilsētas arhīvs. Kopš VII gs. p.m.ē. beigām mistērijās varēja piedalīties jebkurš Atikas iedzīvotājs, arī vergi, ja bija sakrājis nepieciešamo summu (jaunieši – tikai pēc militārās apmācības).

Kā palīgi šajās mistērijās piedalījās arī 8–12 gadu veci zēni no pazīstamām Atikas dzimtām; 13–17 gadu veci pusaudži nekad tur netika pieļauti. Tie, kuri uz mistērijām devās pirmo reizi, tika saukti par neofītiem. 15. boedromiona vakarā tie saņēma ziņu, vai ir pieļauti, un labvēlīga rezultāta gadījumā samaksāja noteiktu cenu: divas aitas, vienu aunu, vienu sivēnu, turklāt vēl arī zināmu naudas summu. Misti ģērbās melnās drēbēs: rituālajam apģērbam vajadzēja būt sākumā melnam (Dēmetras bēdas), tad – baltam (Dēmetras prieks). V gs. p.m.ē. mistērijās jau piedalījās 500–3000 cilvēku; īpaši daudz dalībnieku bija katru ceturto gadu, kad svētkus svinēja īpaši grezni.

Svinību atbilstību paražām nodrošināja t.s. mistagogi, kas vadīja vienu no grupām. Par piedalīšanos svētkos bez atļaujas sodīja ar nāvi.

16. boedromiona rītā atskanēja sauciens: "*Thalade mystai!*" – "Misti, uz jūru!" Tad visi dalībnieki ar dzīvu sivēnu mistagogu pavadībā devās uz jūras krastu, lai nomazgātos paši

un nomazgātu sivēnu. Atgriezušies Eleisīnā, viņi šo sivēnu upurēja uz altāra, kas bija veltīts pazemes dieviem. Misti apsmērēja rokas ar dzīvnieka asinīm un pacēla tās lūgšanā. No sivēna asinīm priesteris viņus attīrīja, metot ugunī maizi. Tikai tad misti varēja upurēt abām Eleisīnas dievietām īstus upurus: aitu – Dēmetrai un aunu – Persefonei; gaļa un āda tika atdota priesteriem. Pirms tam misti tika attīrīti arī ar vēju (vētāmo rīku) un uguni (lāpu).

16. boedromiona vakarā Atikas zemnieki publiski upurēja cūku Dēmetrai un Persefonei. 17. boedromionā Eleisīnā misti upurēja savas aitas. Gaļa un āda tika priesteriem, kas, to pārdodot, kompensēja svētku izdevumus.

19. un 20. boedromionu sauca par "mistēriju dienām".

Svētā ceļa garums no Atēnām līdz Eleisīnai bija apmēram 22 km, tas tika veikts dienas laikā. Līdzdalībnieki ēda rituālās apstāšanās laikos, tie taupīja spēkus "svētajai naktij". Pa priekšu gāja divi ziņneši (ne priesteri), tiem sekoja augstākie priesteri, tad priesterienes ar groziem uz galvas. Aiz tiem tika nests Dionīsa attēls kā procesijas centrs. Visi bija tērpušies melnās drānās. Procesijas laikā tika godātas daudzas dievības (piemēram, Zevs, trijās rituālās apstāšanās vietās arī Apollons).

Tikai trīs reizes Eleisīnas mistēriju pastāvēšanas laikā mistērijas nenotika: 480. g. p.m.ē. sakarā ar kauju pie Salamīnas; 335. g.p.m.ē., kad Maķedonijas Aleksandrs no zemes virsas noslaucīja Tēbas un Atikā ieplūda bēgļi; 166.–173. g. p.m.ē., kad tika

sagrauta svētnīca. Tās beidza pastāvēt 396. g.m.ē. pēc vestgotu valdnieka Alariha iebrukuma.

Mistērijas vadīja trīs priesteri – hierofants, keriks (vēstnesis) un daduhs (lāpu nesējs) – un trīs priesterienes, no kurām divas kalpoja Dēmetrai un viena – Artemīdai; Persefonei nebija atsevišķas kulta kalpotājas. Parasti viņas bija galveno priesteru sievas vai tuvas radnieces. Pildīt rituālu varēja tikai divu senu dzimtu – Eimolpīdu un Kerīku pārstāvji; no pirmās nāca augstākie šā kulta priesteri hierofanti (*hierofantai*). Mistērijās piedalījās arī otršķirīgi priesteri.

Nakts rituāla laikā tika piekoptas arī orgijas (par kuru saturu zināms maz), kas pauda jūtas amplitūdā no dzimšanas līdz nāvei, no iznīcības līdz tapšanai. Tās sākās ap plkst. 22 un beidzās ne vēlāk kā plkst. 5 no rīta, kad dalībnieki atkal pulcējās laukumā pie akas; vēl spīdēja zvaigznes un misti varēja novērot svēto Veneru.

Līdz ar saules lēktu misti devās mājup un nokļuva tur pēc 6–7 stundām. Tur svētki vairs neturpinājās. Cilvēki bija pavadījuši bez miega nedaudz vairāk par 24 stundām. Tā kā lielākā daļa no tiem bija 19–25 gadus veci, tas viņiem nesa gādāja īpašas grūtības.

Jāpiezīmē, ka bija arī citi svētki, kas veltīti Dēmetrai, proti, tesmoforiji (*thesmoforia*), kuros piedalījās tikai brīvās sievietes ar neaptraipītu reputāciju. Pirms svētkiem tām vajadzēja trīs dienas dzīvot seksuālā atturībā. Šie svētki bija saistīti ar agrāro auglības kultu un ilga trīs dienas. Pirmo dienu grieķi apzīmēja ar

kathodos (nolaišanos) un *anodos* (pacelšanos). Iepriekšējā vakarā svētais Dēmetras dzīvnieks cūka tika iesviests kādā aizā vai alā. Pirmajā dienā sievietes nolaidās alā un savāca cūkas paliekas, sajauca tās ar graudiem un nolika uz altāra. Otrā diena saucās gavēnis (*nesteia*). Gavēņa laikā sievietes tupēja uz zemes un atdarināja Dēmetras sāpes par meitas zaudēšanu. Trešajā dienā, kas saucās *kalligeneia* (laimīgā atdzimšana), maisījums tika izkaisīts pa lauku.

Dionīsisms

Dionīsisms un orfisms ir jauna pakāpe grieķu reliģijas vēsturē; pirmais nonāk pie mitoloģiskās domāšanas pašnoliegšanas, bet otrais jau ir saistīts ar filosofiskajām mācībām.

Dionīsa kulta ir grieķu orgiasma avots, viņš pats – kaislību un ciešanu (*pathē*) dievs.

Mīts vēstīja, ka Dionīss bijis Zeva un Tēbu valdnieka Kadma meitas Semeles dēls. Hēra neieredzējusi Semeli un gribējusi to iznīcināt. Viņa pārliecinājusi Semeli, lai tā pierunātu Zevu ierasties pie viņa mirstīgās mīļākās savā dabiskajā veidā ar zibeni un pārkonu, ko viņš nekad nedarija (parādoties mirstīgajiem, viņš mainīja savu veidolu). Kad Zevs tuvojies Semeles mājai, zibens izslīdējis no viņa rokas un trāpījis mājai; izcēlies ugunsgrēks, kurā Semele gājusi bojā, dzemdējot pirms nāves vēl vāju, dzīvotnespējīgu bērnu. Taču Zevs nav ļāvis tam iet bojā. No zemes izaugusi zaļa efeja, kas aizsargājusi bērnu no uguns. Tad Zevs paņēmis izglābto

Prāksitels. Hermejs ar mazo Dionīsu.
Ap 340. g. p.m.ē.

bērnu un iešuvīs sev gurnā. Zeva ķermenī Dionīss kļuvis stiprāks un tad no šā gurna piedzimis otrreiz. Dionīsu audzinājušas kalnu nimfas un dēmons Silēns, kuru senatnē iztēlojās kā mūžīgi iedzērušu un jautru večuku, kas bijis uzticīgs savam audzināmajam dievam.

Cits mīts vēstīja, ka Hēra nogalinājusi Persefones dēlu Dionīsu, uzsūtot tam titānus, kuri, lai apslēptu nozieguma pēdas, to sarāvuši septiņās daļās un apēduši (paši tie ēdot nosmērējušies ar asinīm un tādējādi nodarīto varēts atklāt). Atēna saglabājusi nogalinātā sirdi, sagatavojusi no tās īpašu ēdienu un devusi to vakariņās Tēbu valdnieka meitai Semelei, kura kļuvusi grūta no Zeva.

Dionīsam veltītās orgijas bija visas tautas reliģiska darbība, kurai bija trīs fāzes. Pirmajā fāzē notika simboliska dieva nogalināšana un tika atcelti visi aizliegumi, kas ikdienā regulēja cilvēku savstarpējās attiecības (cilvēki dzēra vīnu, ēda jēlu gaļu, stājās nekontrolējamās dzimumattiecībās pat ar vistuvākajiem radniekiem utt.). Otrā fāze bija skumjas, raudas, žēlabas par nodarīto, trešā – dieva atdzimšana, vispārēja liksmība un jautrība, pēc tam dzīve atkal normalizējās. Šajās mistērijās piedalīties varēja tikai misti, t.i., iniciētie.

Dionīsa kultā bija uzsvērtā komunikācija, vienība ar dievu, kuras centrālais rituāls bija omofaģija – dzīvnieka, kurā iemājojis dievs, saplosīšana un apēšana jēlā veidā. Pateicoties tam, cilvēks uzņēma sevī dievu miesiski, piepildīja sevi ar tā spēku un pacēlās līdz dievišķajai sfērai. Rituāls nostiprināja ne tikai komunikāciju ar dievu, bet arī tā līdzdalībnieku vienotību: rituāls saistīja cilvēkus sakrālā kopībā, kuras līdzdalībnieks bija arī dievs. Uzņemšana maltītes dalībnieku skaitā nozīmēja arī aizsardzības un miera nodrošināšanu cilvēkiem.

Orgiasmu uztvēra kā kalpošanu Dionīsam un Dēmetrai, kalpošanu, kurā aktīvi piedalījās (pārējos kultos piedalījās vērojot). Notika it kā cilvēka pārdzimšana, to pārņēma ārprāts (*maniā*). Galvenās kulta izpildītājas bija sievietes, kas simbolizēja dvēseli; viņas sauca par menādām (bakhantēm), t.i., mānijas pārņemtajām. Svētkos jūsmīgās Dionīsa pielūdzējas turēja rokās ar ādu apsistu

zizli (arī koku, kurš bija apvīts ar efejām) un timpānus. Dionīsa svītā ietilpa arī satīri.

Dionīsa kulta mērķis – atveseļot dvēseli un ķermeni, atbrīvojot to no titāniskā elementa ar attīrīšanās palīdzību. Tajā uzsvēra ciešanu un attīrīšanās nesaraujamo vienību, paužot attīrīšanās (*katharmos*), tīrības un svētuma (*hosiotēs*), svētlaimes (*makariā*), periodisko ciešanu (*pathos*), žēlsirdības (*eleos*) ideālus.

Cilvēki dejoja, skanēja mūzika (svarīgs attīrīšanās līdzeklis). Svētie dzīvnieki bija āži un vērši (tragēdija un komēdija ar šo kultu ir ģenētiski saistītas: tragēdija – no *tragos* (āzis) un *ōdē* (dziesma), burtiski "āža dziesma"; komēdija – no *kōmos* (gājiens svinībās) un *ōdē* (dziesma)). Kulta izpildīšanas laikā cilvēki izdarīja daudzas asas un nepieklājīgas kustības, lēcienus.

Dionīsiji – svētki par godu Dionīsam – bija saistīti ar vīnogu audzēšanas un vīna pagatavošanas ciklu. Mazie (jeb lauku) dionīsiji tika svinēti decembrī, kad bija novāktas vīnogas, lēnaji – janvārī, kad spieda sulu, antestēriji – februārī, kad attaisīja mucas un tika nogaršots jaunais vīns, lielie (jeb pilsētu) dionīsiji – marta beigās un aprīļa sākumā.

Orfisms

Orfisms pārveidoja Dionīsa kultu par reliģiski filosofisku mācību ar tam atbilstīgo kosmoloģiju (kurā runa ir par to, kā Zagreju/Dionīsu nogalinājuši titāni, kurus savukārt Zevs saspēris pišķos, un kā no viņu

pīšļiem dzimuši cilvēki), ētiku ("orfiskā dzīve" kā mērķis, kas paredzēja "dionīsiskā" elementa atbrīvošanu no "titāniskā") un epistemoloģiju (mācību par dvēseļu pārceļošanu). Orfisms bija izstrādājis komplicētu pienākumu un aizliegumu sistēmu, stingru uzvedības kodeksu. Likumi un disciplīna garantēja sektai piederušo cilvēku tīrību.

Šī reliģija ietvēra sevī daudzus elementus no iepriekšējām reliģiskajām kustībām un pārveidojās par ietekmīgu strāvojumu, kura centri atradās Sicīlijā, Atēnās u.c. No VI gs. p.m.ē. bagātīgās orfiskās literatūras maz kas saglabāties (interesanti, ka daudzi dzejnieki sāka saukt sevi Orfeja vārdā). V gs. p.m.ē. orfisma popularitāte kritās un tas pārtapa par diezgan nicināmu sektu (tā pielūdzēji galvenokārt bija zemāko kārtu pārstāvji), tomēr orfisms ietekmēja tādus dižgarus kā Pindars un Platons.

Orfisms ir pirmais reliģiskais virziens Grieķijā, kura dibinātājs vienlaicīgi ir arī cilvēks (kaut arī mītiska persona), kas mirst kā savas mācības moceklis. Orfejs ir dziesminieks, t.i., viņu uzskatīja par sakrālo dziesmu autoru, kurās tika sludināta viņa mācība. Orfisms ir pirmā reliģija, kurai bija rakstīti teksti. Orfisma kosmogonijas centrā tika nostādīts jauns abstrakts princips, ko arhaika nepazīna un kas jau robežojās ar filosofiju, kaut arī pašos vispārīgākajos vilcienos šī koncepcija ir viscaur mītiska un mistiska.

VI gs. p.m.ē. Orfeja – dzejnieka, muzikanta, gudrā – tēls tika mitoloģizēts. Viņa dzimtene – Olimpa

kalna pakāje, vieta, kur mitušas mūzas (pēc kādas no versijām, Orfejs ir varoņdziesmas mūzas Kalliopes un frīģiešu valdnieka Eagra dēls). Orfeja dziesmām un mūzikai piemītis maģisks spēks (to ietekmē norimuši viņi, kustējušies koki un klintis, mierīgi kļuvuši meža zvēri u.tml.).

Dažādas ir versijas par Orfeja nāvi. Pēc vienas versijas, Dionīss sūtījis pie Orfeja savas pielūdzējas bakhantes, kuras to saplosījušas gabalos. Mūzas savākušas bojā gājušā dziesminieka ķermeņa daļas un aprakušas tās, taču Orfeja galva aizpeldējusi pa jūru līdz Lesbas salai, kur tā pareģojusi un darijusi brīnumus. Orfeja ēna nolaidusies ēnu valstībā un savienojusies ar Eiridiki.

Orfejs bija Apollona dziesminieks. Viņa mācībā apvienojās Apollona harmonija ar Dionīsa orgiasmu, ekstātismu.

Kosmosa un dievu izcelšanos orfiķi traktēja šādi: dievs Hronoss no haosa un ētera radījis sudraba olu, no kuras pasaulē parādījies Dionīss, kuru dēvēja arī par Erotu. Hronoss radījis Nakti, Zemi un Debesis; Zemes un Debesu dēls bija Okeāns un meita – Tetīda, tiem sekoja Krons un Reja; Krona dēls Zevs nodibināja varu pār visiem dieviem un cilvēkiem. No pazemes valdnieces Persefones Zevam piedzimis dēls, milas un prieka dievs Dionīss (Zagrejs), kuram viņš paredzējis valdīt pār pasauli. Taču titāni (zemes stihiskie spēki) ar spēllietu (spoguļa, kurā viņš ieraudzījis savu attēlu) palīdzību pavedinājuši bērnu (Zagrejs bēgot pārvērties dažādās būtnēs, un tad, kad bijis pārtapis par vērsi, viņu satvēruši

titāni), saplosījuši to gabalos un aprijuši. Atēnai izdevies paglābt tikai viņa sirdi, un viņa to aiznesusi Zevam. Zevs norījis to, un no tā dzimis jauns Dionīss. (Pēc citas versijas, Atēna savākusi saplosītā Dionīsa daļas un atdevusi tam dzīvību.) Titānus ar zibens palīdzību Zevs saspēris pīšļos, un no šiem pīšļiem (sodrējiem), kas sajaukušies ar dieva asinīm, tikuši radīti cilvēki, kuriem piemītusi titānu pārdrošība un Dionīsa ciešanas.

Cilvēki, kā mācīja orfiķi, ir dievišķā (cēlā, gaišā) un titāniskā (zemiskā, ļaunā) elementu sajaukums, kas arī nosaka viņos notiekošo cīņu starp dvēseli un ķermeni. Dionīss palīdz cilvēkam, viņa garam un dvēselei atbrīvoties no titāniskās, ķermeniskās "kapličas", kurā dvēsele ieslodzīta tikai uz laiku.

Citiem vārdiem sakot, dvēseles dzīve ir nepilnvērtīga, jo tā atrodas ķermenī kā cietumā, tiklā, kapličā (orfiķi saistīja vārdus *sōma* – ķermenis – un *sēma* – kapliča). Dvēsele (precīzāk, dvēsele kā vienots veselums, no kura atkrītot nodalās individuālās dvēseles) pirms iemiesošanās ķermenī ir dzīvojusi svētlaimīgu dzīvi. Ķermenis, zemes dzīve dvēselei sagādā nebeidzamas ciešanas, no kurām tā cenšas izrauties. Orfiķi mācīja, ka nāve vēl neatbrīvo (dvēsele var pārceļot), un tāpēc noliedza pašnāvību. Galvenais bija atbrīvošanās no titāniskā, ļaunā elementa, saņemot liktenīgo riņķojumu. Mērķis – absolūta nāve bez nākamās iemiesošanās.

Orfiķiem atpestīšana nozīmēja dvēseles atbrīvošanu, ko sasniedz

caur attīrīšanos. Viņu galvenais dievs bija Apollons *kathartēs* ("tas, kas tīra, šķīsta"). Tiklīdz dvēsele atbrīvojas no ķermeņa, tā nonāk svētlaimē. Tāpēc sektai piederīgajiem kapā līdzī tika liktas mazas zelta vai kaula tāfelītes, uz kurām bija uzrakstīts apstiprinājums, ka mirušie ir attīrījušies un dieviem jāpieņem viņu dvēseles.

Visu cilvēku likteņi ir vienlīdzīgi, un dvēselei jāattīrās un jāpilnveidojas pakāpeniski, izejot noteiktas stadijas. Orfisms paredzēja askētismu un atturēšanos no dzīves ērtībām, simboliski un aforistiski izteiktu priekšrakstu (piemēram, neēst gaļu) izpildīšanu. Lai sasniegtu nemirstību un saplūstu ar dievību, bija jāpiedalās slepenos orfiķu rituālos.

Orfismā sintezējās vesela virkne arhaiskā laikmeta reliģiju iezīmju; tā bija reliģiska mācība ar spekulatīvu ievirzi, krasu antropomorfismu, rituālismu un ceremoniālismu dzīvē, misticismu mācībā un kultā; orfisms izstrādāja viņpasauls dzīves, kā arī pazemes kā soda saņemšanas vietas konkrēti uzskatāmu tēlu. Taču galvenais orfismā bija tas, ka kulta centrā tika nostādīts indivīds, kuram nu jau pašam uz savu risku un atbildību bija jārisina vainas un atmaksas problēma.

f. RELIĢIJA HELLĒNISMA LAIKMETĀ

Mazie cilvēki turējās pie tēvu ticības, veica upurēšanu un citas reliģiskās darbības, taču iepriekšējo laiku dzīvā ticība bija kļuvusi par tukšu formulu. Gandrīz visa reliģiskā

darbība publiskajā un privātajā sfērā tika reducēta uz upurēšanu, dieviem veltītie altāri bija ierīkoti visdažādākajās vietās. Tautas reliģiozitātē centrālo vietu ieņēma ticība atriebības dievītei Nemesei un nejausības dievītei Tihei.

Tur, kur zūd dzīvā ticība, tās vietu ieņem mānticība. Tāpēc arī hellēnismā uzplaukst, piemēram, ticība ļaunajai maģijai, burvestībām u.tml.

Hellēnisma laikmetā ir maz liecību par īstu personisku ticību, tomēr bija arī tāda. Piemēram, tā izpaudās kā ticība brīnumdarbiem (Asklēpija no Epidauras darbībā u.c.). Daudzi cilvēki tika iesvētīti mistērijās. Ja viņi bija dzēruši no Mnēmosīnes avota, tad šie ļaudis varēja cerēt uz svētlaimīgo dzīvi atšķirībā no tiem, kas apziņu apdzēsa, dzerot Lētas ūdeni.

Hellēnismā par galveno reliģijas iezīmi kļuva t.s. lielo cilvēku kults. Jau Aleksandram tika izrādīta dievišķa pielūgsmē, taču patiesa hellēnisko valdnieku kulta izveidošana ir saistīta ar otrās paaudzes diadohiem – Ptolemaju II (285–246) un Antiohu I (281–261). Bez šā kulta izplatīšanās nav iedomājams arī romiešu imperatoru kults vēlākos gadsimtos. Hellēnisma valdnieku kults bija oficiāls, un visiem pavalstniekiem vajadzēja tajā piedalīties, taču neviens pie viņiem tomēr nevērsās ar lūgšanām. Valdnieki tika pacelti līdz dievu sfērai un līdz ar to – pāri citiem cilvēkiem.

Zīmīgi, ka valdnieku kults bija tieši grieķu ticības raksturīga izpausme. Persiešiem nebija valdnieka personas kulta. Aleksandrs atstāja

Polikleits. Hērakls. Romiešu marmora kopija no grieķu bronzas oriģināla. V gs. p.m.ē. trešā ceturtdaļa

lielu ietekmi uz saviem mantiniekiem. Diadohiem tauta brīvprātīgi izrādīja dievišķo godu, cerot uz viņu labvēlību. 307. g. p.m.ē. atēnieši dievišķo godu izrādīja Antigonam un viņa dēlam Dēmetrijam, dēvējot abus par "dieviem glābējiem" (*theoi soterēs*). Grieķi kā varoņus godināja arī pilsētu dibinātājus Antiohu I, Seleiku I u.c.

Ptolemaju valdnieku kultā ir jāatšķir divi momenti – viņu kā faraona mantinieku un kā grieķu valdnieku statuss. Ēģiptiešu kults tika pārņemts

arī uz Ptolemaja I mantiniekiem, bet no tiem – uz romiešu imperatoriem no Augusta līdz Diokletiānam. Šis kults atmira tikai kristietības ietekmē. Hellēnisma valdnieku kults bija Ptolemaja II radīts, taču jau viņa tēvs bija izveidojis Aleksandra Dibinātāja kultu. Tas bija valsts kults, obligāts visiem pavalstniekiem. Ptolemajs II, kuru vēlāk nosauca par Filadelfu, sava tēva Ptolemaja I kultu izveidoja 283. g. p.m.ē. (Ptolemaja I nāves gads). Tas bija hellēnisma valdnieku kulta sākums. Pēc dažiem gadiem (279) sāka pielūgt Ptolemaja II māti Berenīki. Ptolemaja I un viņa laulātās draudzenes kults kopā saucās "glābjošo dievu" (*theoi soterēs*) kults. Ptolemaja II un viņa laulātās draudzenes Arsinojas II dzīves laikā izveidoja *theoi adelphoi* kultu (tas notika piecpadsmitajā viņu valdīšanas gadā), proti, divu valdnieku kultu.

Valdnieku kults hellēnisma pasaulē bieži tiek vērtēts pārāk augstu. Tas bija obligāts visiem pavalstniekiem bez kādām kārtu atšķirībām. Īpaši grezni tika svinēta dzīvā un mirušā valdnieka dzimšanas diena. Visur svētki tika orientēti uz valdnieka personu. Tika radīta tāda svinību atmosfēra, kas mūsdienās diez vai ir saprotama. Svētki pārtrauca ikdienu un virzīja visu uzmanību uz dievišķoto cilvēku, kas attiecībā pret pavalstniekiem bija glābējs un labdaris. Valdnieki un viņu laulātās draudzenes bija dievi, tas nozīmēja – sakrosankti, proti, neaizskarami un neievainojami. Ar to tika novilkta robežas starp valdniekiem un pavalstniekiem.

IV. GRIEĶU VĒSTURISKĀ DOMA

a. KOSMOSA RIŅĶOJUMS UN VĒSTURISKUMS

Eiropas vēsturiskās domas – vēstures aprakstīšanas un izpētes – sākumi ir meklējami Senajā Grieķijā. Tur radās vēsture kā īpaša disciplina, kuras mērķis ir pagātnes rekonstrukcija, sniedzot individualizētu notikumu aprakstu. Austrumu kultūras pazina, piemēram, eposu, autobiogrāfijas, hronikas u.c., taču neizstrādāja neko līdzīgu tam, ko Eiropas kultūrā, pateicoties grieķiem, saprot kā vēsturi.

To zināmā mērā apzinājās jau paši grieķi. Hēsiods runā par deviņām mūzām, kas dzimst no Zeva un atmiņas dievietes Mnēmosines laulībām: Kalliope – varoņdziesmas, Eiterpe – lirikas, Talijs – komēdijas, Melpomene – traģēdijas, Terpsihora – dejas, Erato – mūzikas, Polihimnija – himnu un dziesmu, Urānija – astronomijas mūza; taču kā pirmo viņš min Klīo – vēstures mūzu, kura tur rokās pergamenta rulli.

Pats termins "vēsture" (*historia*) ir joniešu izcelsmes vārds (Jonija atradās Mazāzijā, kuras piekrasti apdzīvoja grieķi; joniešu dialekts – agrīnās grieķu prozas valoda). Vārds *historia* nozīmē faktiskās zināšanas, kas iegūtas novērojumu ceļā. Vēsture – izjautāšana par notikušo,

uzzināšana par to, kad par tā liecinieku nav izdevies būt. Turklāt – nevis par visu notikušo, bet par pašu raksturīgāko, nozīmīgāko, kas izpelnījies laikabiedru ievērību un ko būtu derīgi zināt nākamajām paaudzēm. Vēsturisks – kaut kas svarīgs, nopietns, liels. Tātad vēsture ir vēstījums par senatnes nozīmīgākajiem notikumiem, par kuriem informāciju interesanti saņemt no aculiecinieku vai labi informētu cilvēku mutes, no drošiem avotiem. (Apzīmējums "vēsturnieks" parādās tikai hellēnisma perioda beigās, Romas valdīšanas laikā.)

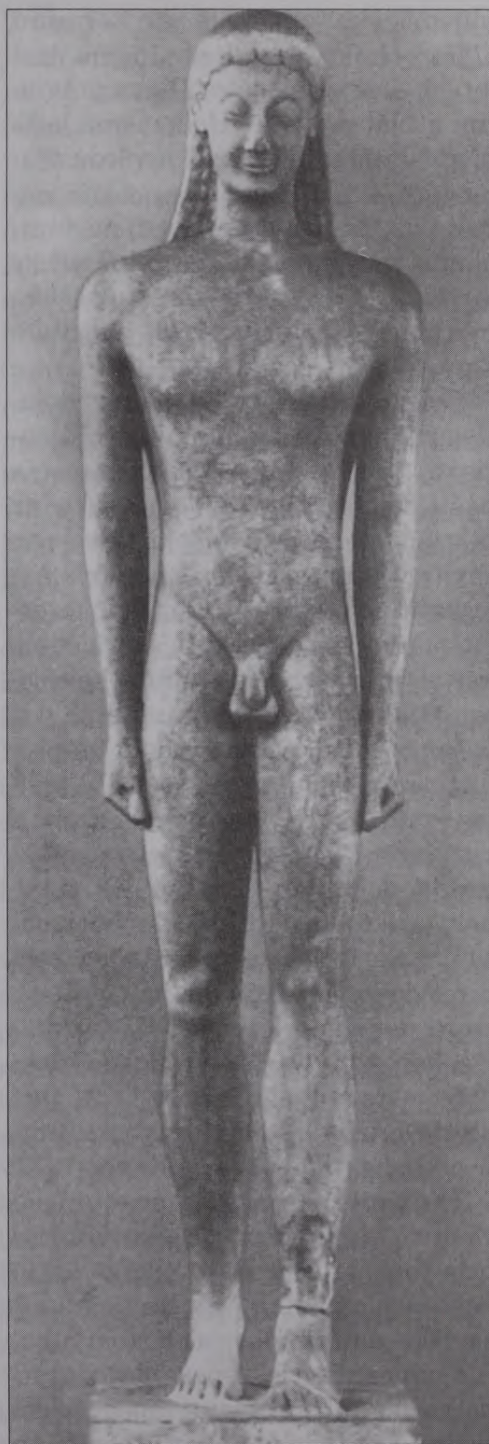
Grieķu vēsturnieku sacerējumu specifiku var saprast, vienīgi ņemot vērā hellēņu pasaules tvērumu kopumā, kuru dažkārt dēvē par t.s. skulpturālo vēstures stilu. Šī grieķu attieksme pret pasauli atklāsies uzskatāmāk, ja salīdzināsim to ar cilvēka un pasaules, cilvēka un Dieva attiecību izpratni Vecajā Derībā.

Grieķiem tieksmju un prāta apceres galvenais mērķis bija mūžīgais, sevī esošais kosmoss (*kosmos* – kārtība). Cilvēks – tikai pakāpe dabas kārtībā, īpaša dzīvnieku suga – "politisks dzīvnieks" (*zōon politikon*). Šajā kosmosā viss atrodas kustībā, taču kustība norisinās tikai pa slēgtu apli, kurā nenotiek nekas principiāli jauns. Tāpēc gala rezultātā viss

atrodas it kā miera stāvoklī. Grieķi pasauli saprata kā sevī noslēgtu lodi. Viens un tas pats debess ķermenis likumsakarīgi parādās pie debesīm un izzūd. Vienmēr un visur pastāv viena un tā pati pasaules aina. Viss individuālais noformējas, top, taču gala rezultātā arī sabrūk un atgriežas pats pie sava pirmsākuma. "Laiks ir tikai mūžīgais kustības atēls," teica Platons. Sengrieķu domu caurda mūžīgās atgriešanās ideja, kas bija cieši saistīta ar mitoloģisko vēsturiskumu.

Turpretim saskaņā ar Vecās Derības kanonu cilvēks ir Dieva radība, dabas kungs (Ps. 8:6–9), kas stājas dinamiskās attiecībās ar savu Radītāju. Te priekšplānā izvirzās psiholoģisms, kā trūkst grieķiem. Grieķiem telpai bija lielāka nozīme nekā laikam, senajiem ebrejiem – otrādi. Grieķi domāja telpiski, senie ebreji – laiciski. Tāpēc pasaules saturs grieķiem ir telpisks, bet ebrejiem – laicisks. Līdz ar to grieķu attieksmē pret pasauli dominē tās optisks redzējums, kam liela loma ir ne tikai vēstures uztverē, bet arī mākslā. Tuvo Austrumu mākslā telpu vienmēr piepilda kinestētiska, motoriska, ar tausti saistīta rīcība. Savukārt grieķu mākslas nopelns ir tas, ka tā radikāli pārvarēja šo motorisko attieksmi pret pasauli un spēra izšķirīgu soli optiska īstenības izvērtējuma virzienā. Tas atspoguļojās arī vēstures uztverē.

Grieķi saprata esamību kā noteiktā kosmosa vietā pastāvošu nemainīgu telpisku struktūru. Vecās Derības cilvēkam esamība – līdzdalība dzīvajā esamības plūsmā, laika

Kuross no Mēlas salas. VI gs. p.m.ē. vidus

plūsmā, ko apzīmēja ar terminu *ólâm*, – laika bezgalīgā plūsma, kas ietver sevī visu esošo. Dievs pravietim atklājas olamā. Hellēnisma laikmetā ebreji tulkoja grieķu vārdu *kosmos* kā *ólâm*. Taču kosmoss ir nemainīgs, tā skaistumu var novērot, olams ir dinamisks, tā iekšienē ir jārikojas; tā saturs – vēsture, t.i., mērķis, ko nolīcis Dievs, un cilvēkam tajā ir jāiesaistās.

Grieķiem vēsture bija dabas daļa, to garīgā dzīve kopumā bija ahistoriska, tāpēc viņus maz interesēja pašu senvēsture. Viņiem trūka ar faktiem pamatotu priekšstatu par savas vēstures pirmsākumiem. Arī ieskatīties vēstures dzīlēs bija sarežģīti. Grieķiem taču nebija priesteru kārtas un rakstvežu cunftes, kas sistemātiski nodotos seno ziņu saglabāšanai. Nebija arī annālistu un hronistu romiešu *Annales maximi* stilā vai viduslaiku klosteru hronistu variantā. Pirmie grieķu vēsturnieki radīja pasaules ainu vairāk telpā nekā laikā (kas atbilst Hērodota pasaules kartei). Viņiem trūka arī vēstures dziļuma senebreju un ēģiptiešu izpratnes ziņā, kaut arī tie apzinājās, ka pastāv vecākas tautas. Grieķi dzīvoja tagadnē. Vēsture – mūžīga atgriešanās, jo laiks grieķu kultūrā ir ciklisks (simbols – aplis).

Dinamiska un neatgriezeniska vēsturiskuma izpratne paredz trīs principus: laika lineāro raksturu, cilvēka dzīves unikalitāti un katra atsevišķa notikuma neatkārtojamību. Šie momenti grieķu pasaules izpratnei nebija raksturīgi, un tāpēc viņiem trūka vēsturiskuma izjūtas. Viņu ieguldījums vēstures kā disciplīnas

tapšanā saistīts ar citiem aspektiem (pētījumu metodiku, avotu izmantošanu u.c.).

b. VĒSTURES PRIEKŠNOSACĪJUMI. LOGOGRĀFI

Vēsture kā disciplīna grieķiem, protams, neradās tukšā vietā. Līdz Hērodotam jau pastāvēja pietiekami plaša visdažādākā satura literatūra, kuru var uzskatīt par priekšnoteikumu vēsturiskiem sacerējumiem.

Šajā kontekstā pirmām kārtām jāmin atmiņas par Trojas karu kā pamatsīžetu, ap kuru kristalizējās heroiskie vēstījumi.

Hellesponta (mūsdienās Dardaneļu jūras šaurums) krastā senatnē bija valsts, kuras valdnieks Trojs nodibināja galvaspilsētu Troju. Trojiešu valdnieku dinastijas ciltstēvs bija paša Zeva dēls. Pret Troja mazdēlu valdnieku Lāomedontu dievi bijuši īpaši labvēlīgi, un viņa valdīšanas laikā Troja uzplauka. Tās mūrus palīdzējis veidot Poseidons. Lāomedonta dēls bija valdnieks Priams, kura laikā Troja sasniedza savu augstāko uzplaukumu; kad viņš jau bija vecs, Troja kļuva par karadarbības centru.

Pirms valdniecei Hekabei piedzima otrais dēls, viņa nosapņoja, ka Troja iet bojā ugunsgrēkā. Kad piedzima Parīds (viņš arī Aleksandrs), to aiznesa Īdas kalnos un pameta likteņa varā. Zidaini, lai tas neietu bojā, izbaroja lāči, un gani viņu uzaudzināja. Kad Parīds paaugās, viņš apprecējās ar nimfu Enīo

un dzīvoja laimīgs, turpinot ganīt savus ganāmpulkus.

Šai laikā dievu, kas galvenokārt dzīvoja Olimpa kalnā, vidū izplatījās ziņa par jūras dievietes Tetīdas īpašo skaistumu. Tai tuvināties mēģināja Zevs un Poseidons. Taču viņi atturējās spert izšķirīgos soļus, jo bija pareģojums, ka Tetīdas dēls kļūšot varenāks par tēvu. Tetīda pēc dievu gribas tika atdota par sievu zemes vīrietim Pēlejam, kas nāca no valdnieku dzimtas, taču dieviete viņu nemilēja. Uz viņu laulībām tika ielūgti visi dievi, izņemot ķildas dievieti Erīdu, kuras klātbūtne nebija vēlama. Šī dieviete, slepus ieradusies kāzās, uzmeta uz dzīru galda ābolu ar uzrakstu "Skaistākajai". Nevienam neienāca prātā to dot līgavai. Strīds par skaistākās statusu izcēlās starp Hēru, Atēnu un Afroditī, un viņas, lai to atrisinātu, devās pie skaistākā vīrieša Parīda. Katra no dievietēm viņam piesolīja savas veltes, taču Parīds par skaistāko atzina mīlas dievieti Afrodīti, par ko viņa bija apsolījusi tam skaistāko sievieti uz zemes. Afroditē paņēma ābolu kā pašu par sevi saprotamu lietu, izraisot Hērā un Atēnā naidu pret Parīdu un viņa tautu.

Parīds sameklēja un nolaupīja šo skaistāko sievieti – tā bija Helena, valdnieka Menelāja laulātā draudzene, Zeva meita. Apvainotais Menelājs kopā ar savu vareno brāli – Mikēnu valdnieku Agamemnonu – apbraukāja visas galvenās grieķu pilsētas un pierunāja tās kopīgiem spēkiem atriebties Parīdam, atvest Helenu atpakaļ uz Spartu un izlaupīt

Troju. Pēc desmit gadiem milzīga ahaļiešu armija – apmēram 100 000 cīnītāju uz vairāk nekā 1000 kuģiem – ieradās pie Trojas mūra.

Karā pret Troju iesaistījās varenākie un slavenākie grieķu valdnieki un varoņi: Agamemmons, Menelājs, Ahillejs, Odisejs, Nestors u.c. No aplenkto puses kara līdzdalībnieks bija valdnieka Priama dēls Hektors (pati traģiskākā figūra pasākumā: nebūdams vainīgs par Helenas nolau-pīšanu, viņš bija spiests stāties Trojas aizstāvju priekšgalā; viņš veica varoņdarbus, bet gāja bojā dievu ļaunprātības rezultātā – viņu nogalināja Ahillejs), Enejs u.c.

Trojas aplenkums ilga deviņus gadus; Troju nekādi nevarēja ieņemt, kaut arī aplencēju skaits bija daudz-kārt lielāks par tās aizstāvju skaitu. Homērs savā eposā "Iliāda" apraksta tikai četrdesmit dienu ilgu periodu desmitajā aplenkuma gadā. Taču Trojas bojāeja bija jau iepriekš nolemta, tā atradās likteņa rokās.

Par Trojas kara tālākām epizodēm vēsti "Odiseja". Troja nepadevās. Viltīgais Odisejs, lai iepazītos ar situāciju, pārgērbās svešās drēbēs un nokļuva pilsētā. Ahajieši izlikās, ka ir zaudējuši cerības ieņemt pilsētu un nolēmuši atgriezties Hellādā. Viņi izgatavoja milzīgu koka zirgu, kurā iekāpa visdrosmīgākie cīnītāji, bet pārējie sasēdās kuģos un pameta Hellesponta krastus. Trojieši priecājās, bet nesaprata, ko darīt ar zirgu.

Taču liktenis bija izlemts. Trojie-tis Lāokoonts (Homērs gan klusē par šādas personas darbību, šis sižets radās vēlāk) brīdināja savus ļaudis

no briesmām, taču viņu un viņa divus dēlus noņņaudza šausmīgas čūskas, kuras uzsūtīja Hēra. Trojieši izlauza pilsētas sienā speciālu caurumu un ievilka zirgu pilsētā. Jau pirmajā naktī, palīdzot kādam no devējam no pilsētas, ahajieši izlīda no zirga un attaisīja pilsētas vārtus. Pa to laiku pārējais karaspēks jau bija atgriezies, karavīri iebruka pilsētā, un Troja gāja bojā.

Trojas nopostīšana bija grieķu tautas triumfs, kura, lai īstenotu šo mērķi, spēja apvienoties zem viena karoga.

Grieķiem tas bija vēsturiskā laika atskaites punkts, apzināts orientieris laikā. Tā bija galvenā dziesmu izpildītāju – aēdu – tēma, un arī visas poēzijas uzplaukums bija saistīts ar šā materiāla sižetisko daudzveidību. Šis atmiņas deva materiālu eposiem (Homēra "Iliādai" un "Odisejai") un dažāda rakstura poētiskiem sacerējumiem. Tā saucamās cikliskās poēmas (*kyklos* – aplis), kuras gan līdz mūsu dienām nav nonākušas, apstrādāja atsevišķus šā cikla sižetus, ko Homērs tikai pieminēja: "Kiprijas" – par Trojas kara priekšvēsturi un sākumu; "Etiopīda" – par Ahilleja varoņdarbiem un nāvi no Parīda bultas; "Īlijas sagraušana" – par grieķu viltību ar koka zirgu; "Atgriešanās" – par varoņu, īpaši Agamemnona, kuru pazudināja sieva Klitaimnestra, atgriešanos no kara; "Teleogonija" – par Odiseja un viņa dēlu Tēlemaha un Tēlegona (dēla no burves Kirkes) piedzīvojumiem (no Tēlegona rokas Odisejs gāja bojā); VIII gs. p.m.ē. tika sacerēta "Mazā Iliāda". Episkajos

sacerējumos priekšplānā izvirzās heroiskais individuālisms, kas apzinās sevi, taču vēl nespēj uztvert laiku tā tīrā un pastāvīgā plūdumā. Taču tie deva iespēju fiksēt laika secību.

Svarīga nozīme bija ģeoloģiskajām un ģeogrāfiskajām poēmām, piemēram, "Sieviešu katalogam" (saglabājušies fragmenti), kas sniedz vēlāko varoņu ciltsrakstus, apvienojot teiksmas ar reālo vēsturi. Īpaši jānorāda uz Hēsioda "Teogoniju", kuras beigās autors jau runā par dievu precībām ar mirstīgajiem. Savukārt poēmā "Darbi un dienas" autors runā par pieciem cilvēces vēstures laikmetiem.

Pirmo – zelta – laikmetu aprūpēja Krons. Tā atšķirīgās iezīmes – dzīve bija viegla un veselīga, valdīja bezrūpība un svētlaime, pat nāve nesagādāja sāpes, un pēc tās cilvēki kļuva par nākamo paaudžu sargātājiem un aizbildņiem. Otrajā – sudraba – laikmetā cilvēkiem vairs neklājās tik labi, viņi neupurēja dieviem, kļuva lepni un paši savas muļķības dēļ sagādāja sev likstas, par ko Zevs tos iedzina pazemes valstībā. Trešajā – vara – laikmetā ļaudis bija šausmīgi un vareni, viņiem bija tieksme uz karošanu un vardarbību; par to Zevs ierādīja viņiem vietu Aīdā. Ceturtajā – heroiskajā – laikmetā cilvēki cēli karoja, taču pārāk aizrāvās ar savu varonīgo rīcību, panākumiem, varoņdarbiem; par to Zevs viņus novietoja svētlaimīgo salā, kur tie arī visai bezrūpīgi dzīvoja.

Pats šausmīgākais ir piektais – dzelzs – laikmets, kad dzīvo pats Hēsiods. Te valda egoisms, naids

radinieku starpā, notiek vienu vardarbība pret citiem, visus apņem skaudība un ļaunums, izplatās slimības, laupīšana, cilvēkiem ir smagi jāstrādā.

Hēsioda koncepcija runā par regresu, taču pilnīgi neskaidri ir cēloņi, kāpēc notiek pāreja no viena laikmeta uz otru. Viņš konstatē, ka cilvēki kļūst sliktāki, notiek viņu demoralizācija, taču nesniedz atbildi uz jautājumu, kāpēc tas tā notiek.

Zīmīga vieta bija arī prozā sacerētajiem sabiedriskajiem, oficiālajiem dokumentiem. Tie bija oficiālie akti (līgumi, likumdevēju akti u.c.), kas atspoguļoja valsts gribu viena vai otra notikuma sakarā, rakstīti uz ādas vai papirusa, vēlāk uz akmens vai metāla (piemēram, miera līguma teksts olimpiāžu laikā; tas atradās Hēras templī Olimpijā). Solona likumi bija uzrakstīti uz vismaz sešpadsmit balinātiem dēļiem; tie veidoja prizmu ar četrām šķautnēm, kas varēja griezties ap savu asi. Fiksētas bija arī Likurga rētras – galvenie, principiālie likumu punkti, veidoti kā Delfu orākula izteikumi (t.i., saņemti no dieviem un ar Likurga palīdzību laisti apgrozībā). Jāmin arī kalendārās un hronikālās piezīmes (fiksēja uzvarētājus olimpiskajās spēlēs, reliģisko svētku norises u.c.), rūpīgi glabātie amatpersonu saraksti. Gandrīz vai katrā polisā hronikas fiksēja īpašus un interesantus notikumus, populāras personas utt.

Grieķijā bija daudz cilvēku, kurus vēlāk Tūkidīds apzīmēja ar terminu "logogrāfi" – *logographoi* – buriski "logosu rakstošie" jeb "runas

rakstošie". Kā viņi paši sevi sauca, nav zināms, nav saglabājušies arī viņu darbi (prozas darbi sākotnēji tika dēvēti par *logos* – vārds, stāstījums; tie bija pretstats mītam un poētiskajiem sacerējumiem; logosa saturs – reāli pastāvošais, reāli notikušais). Sākotnēji tie bija profesionālie rakstnieki advokāti, kas par samaksu rakstīja runas cilvēkiem, kuri tiesājās. Viņi sev izvirzīja uzdevumu savākt visus nostāstus par kādu tautu vai valsti (paražām, tikumiem), kurus atcerējās iedzīvotāji un kuri bija fiksēti reliģiska vai laicīga satura grāmatās, neko nepieliekot klāt un neko neatņemot. Logogrāfi bieži pievērsās mītiskajiem laikiem, cenšoties atsvabināties no tautas fantāzijām parādību uztverē un interpretācijā, saskatīt aiz mītiskajām liecībām kādu vēsturisku pamatu.

Logogrāfu stils bija skaidrs, tīrs, koncentrēts, nesamākslots. Raksturīgas nemitīgas novirzes no tēmas, ekskursi mitoloģijā, ģeogrāfijā, etnogrāfijā. Viņi centās racionāli iztulkot mītus un leģendas, kuru avoti bija poēmas, nostāsti, grāmatas, hronikas. Galvenais viņu sacerējums – elegances un literārā meistarība (viņu sacerējumus lasīja publiski), lai izraisītu interesi, nevis patiesums. Tā bija drīzāk māksla, nevis zinātne.

c. HĒRODOTS UN TŪKIDĪDS

Hērodotu (ap 485–ap 425) no Mazāzijas pilsētas Halikarnāsas Cicekons nosauca par vēstures tēvu (ne mazāk taisnīgi būtu dēvēt viņu arī

par ģeogrāfijas tēvu). Viņa jaunība sakrita ar persiešu ekspansiju Balkānos, brieduma gadi – ar Atēnu uzplaukumu, vecums – ar Peloponēsas kara sākumu. Jaunībā viņš iesaistījās cīņā ar tirānu Ligdamiņu un viņam bija jābēg no Halikarnāsas. Apmēram desmit gadu ilgo ceļojumu laikā viņš pabija Ēģiptē, Sirijā, Babilonijā u.c., tad ieradās Atēnās; viņš nomira, būdams panhellēniskās kolonijas Tūriju (Dienviditalijā) pilsonis.

Hērodota sarakstītā "Vēsture" bija domāta atēniešiem, un arī pati vēsture apzināta no Atēnu valsts pozīcijām. Atēnieši to uzņēma ar sajūsmu un samaksāja autoram, kā vēsta leģenda, milzīgu summu – 10 talantu. Hellēnisma laikmetā izdevēji sadalīja šo sacerējumu deviņās grāmatās, katru no tām veltot vienai mūzai.

Darbs galvenokārt veltīts grieķu un persiešu kariem (490–478) kā sava laika svarīgākajam notikumam, ko uztvēra ne tikai kā cīņu ar agresoru, bet arī kā hellēņu dzīvesveida pārākuma pār despotiju izpausmi, pilsoņu uzvaru pār masu, brīvības – pār verdzību. Hērodots izskaidroja persiešu kareivīgumu ar bailēm no to valdnieka patvaļas, bet grieķu brīvības mīlestību – ar viņu gatavību pakļauties likumam.

"Vēstures" pirmās četras grāmatas un piektās sākums veltīts Persijai un tās uzplaukuma vēsturei, ko veicināja ķēniņi Kīrs (varenās valsts pamatlicējs), Kanbīzs, Dārijs un Kserkss. Persijas valstī ietilpa daudzas Āzijas zemes un tautas – no Egejas jūras līdz Indijai. Tas pamudināja Hērododu pirms tiešu cīņu

apraksta sniegt nelielu ieskatu ("pētījumu") visu to tautu vēsturē, kas uzbruka Grieķijai un par kurām grieķi maz ko zināja. Tāpēc autors sniedz patstāvīgas Lidijas, Skitijas, Babilonijas, Ēģiptes un dažādu grieķu polisu vēstures. Hronoloģiskais vēstījums (Hērodots pēc Austrumu hroniku parauga ieviesa grieķiem tik svešo hronoloģiju pēc ķēniņu valdīšanas laika) par Persijas uzplaukumu un krišanu parauga vispārējā to tautu vēstures panorāmā, kuras bija pazīstamas grieķiem.

Hērodota sacerējums pēc apjoma un nodoma atšķīrās no logogrāfu darbiem. Viņa mērķis – iedibināt patiesību, stāstot par dažādiem atgadījumiem, aprakstot notikumus – *ta genomena* – un darbus – *erga*. Hērodota uzmanību piesaistīja viss: tikumi, ticējumi, izklaidēšanās veids, pagātnes pieminekļi, daba (upes, klimats, augi, dzīvnieki), taču īpaši – cilvēki un viņu dzīve. Autors, alkams iegūt maksimāli plašu informāciju, uzticas visdažādākajām ziņām (arī visfantastiskākajām), taču attiecībā pret to, ko novērojis pats, viņš kļūdījies visai maz. Ceļojot viņš ne tikai daudz ko redzēja, bet arī daudz izjautāja un visu dzirdēto bez jebkādas kritiskas pieejas pastāstīja lasītājiem, turklāt viņa paša uzmanību īpaši piesaistīja neparastais, brīnumainais. Hērodota darbs ir zinātniskā godīguma un naivas uzticēšanās paraugs.

Nilzirgu (hipopotamu), kuru acīmredzot Hērodots, uzturēdamies Ēģiptē, nebija redzējis, viņš apraksta kā dzīvnieku ar melnu asti,

krēpēm un zirga nagiem (grieķu valodā šis vārds burtiski nozīmē "upes zirgs"). Viņš stāsta, ka Ēģiptē kaķi ugunsgrēka laikā metoties ugunī un neļaujot sevi glābt. Indijā, kur Hērodots nebija uzturējies, dzīvojot skudras suņa lielumā, kas sargājot zelta smiltis un aprijot visus, kas mēģina tās nozagt. Viņam īstenība ir septiņu karavadoņu gājiens pret Tēbām, amazoņu iebrukums Atikā u.tml. Dažus atgadījumus gan Hērodots centās iztulkot racionālā garā, piemēram, viņš šaubās, ka Helena ir atradusies pilsētā Trojas aplenkuma laikā, u.c. Hērodots centās arī noskaidrot varoņu dzīves ilgumu: no Semeles līdz Hēraklam esot pagājis 900 gadu, bet līdz viņa laikam – 1600 gadu utt. Savu pozīciju Hērodots izsaka šādiem vārdiem: "Es uzskatu par savu pienākumu vēstīt par visu, ko esmu dzirdējis, bet man nav pienākuma tam visam ticēt."

Runājot par vēstures gaitas cēloņu un likumsakarību traktējumu, Hērodots ir pārliecināts, ka tās gaita jau no paša sākuma ir dievu noteikta; dievi stingri soda cilvēkus par pārkāpumiem, un viņu rīcības pamats ir tas, ko Hērodots dēvē par dievu skaudību. Par cīņas cēloni starp Eiropu un Āziju viņš uzskata nolaupītās skaistākās sievietes: fenīķieši aizveda uz Ēģipti Argosas valdnieci Īo; par atbildi grieķi savukārt nolaupīja Eiropu, tādējādi atriebdamies fenīķiešiem. Konflikts padziļinājās, kad grieķi aizveda no Kolhīdas Mēdeju. Visbeidzot frīģietis Parīds nolaupīja spartieti Helenu, kā dēļ grieķi sāka karu ar trojiešiem (te Hērodots saskata hellēņu vainu),

ielaužoties Āzijā vēl ilgi pirms persieši iebrukuma Grieķijā.

Citiem vārdiem sakot, viņš ir pārliecināts, ka pār pasauli valda dievišķie spēki, kas soda cilvēkus. Ne velti Tūkidīds Hērodotu pieskaitīja pie logogrāfiem.

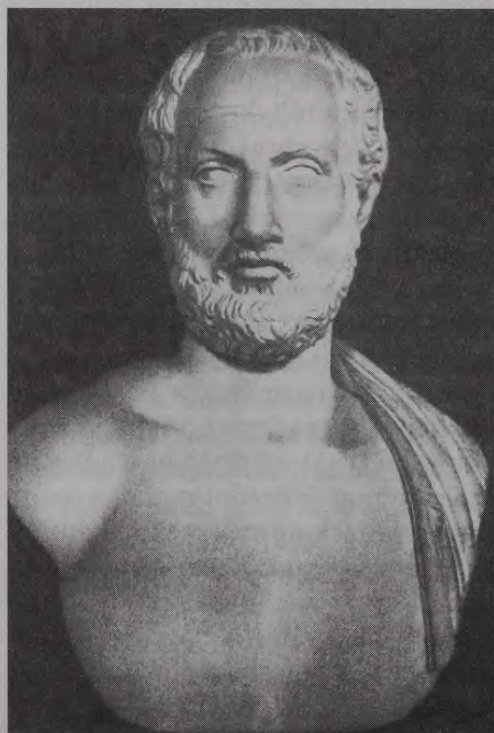
Atēnu stratēgs un Peloponēsas kara dalībnieks Tūkidīds (ap 460–396) historiogrāfijā pārstāv kritiski racionālo metodi; viņš nepaļāvās uz naivu ticību. Viņa paša darbība karavadoņa amatā bija neveiksmīga: viņš nespēja doties palīgā Eiklam, un tas tika novērtēts kā nodevība; Tūkidīdam bija jāatstāj Atēnas. Tūkidīds dzīvoja Trāķijā, kur sarakstīja savu "Vēsturi" astoņās grāmatās (vēlāko izdevēju iedalījums), kas bija veltīta kara vēsturei starp Atēnu Jūras savienību un Peloponēsas savienību (karš ilga no 431. g. p.m.ē. līdz Atēnu kapitulācijai 404. g. p.m.ē.; Tūkidīda darbs apraksta notikumus līdz apmēram 411.–409. g. p.m.ē.). "Vēstures" pirmajā daļā runa ir par barbarisma laikiem, Trojas karu un tā sekām, tirāniju rašanos un citiem cēloņiem, kas noveda pie cīņas ar Spartu. Paša kara apraksts sākas ar otro grāmatu.

Tūkidīds pārmantoja no Hērodota ideju par pasaules vēstures kop-sakarību, taču atteicās no viņa dotā traktējuma. Hērodota pieeja vairs nevarēja izskaidrot smagos konfliktus starp grieķu polisām V gs. p.m.ē., un Tūkidīds uz jauna materiāla bāzes vēlreiz izvirzīja jautājumu par likumsakarībām, kas valda vēsturē.

Vienkāršu ziņu nodošanu ("visu, ko stāsta") ar tiesībām lasītājam

pašam lemt par to patiesumu Tūkidīds aizvieto ar analīzi, cenšoties atklāt patiesos kara cēloņus (atšķirot tos no tiešajiem iemesliem – partiju cīņām, atšķirībām morālē u.c.). Viņš izskaidro visus notikumus ar cilvēka dabu (nevis dievu iejaukšanos), saskaņā ar kuru darbojas cilvēku kolektīvi, saskatot aiz politiskajiem notikumiem racionāli loģiskas likumsakarības. Viņš netic pardabiskajiem spēkiem, orākulu pareģojumiem u.tml. Pirmo reizi domas vēsturē Tūkidīds mēģināja saistīt karu ar ekonomiku.

Tūkidīds savā vēsturē izmantoja metodes, kuras pārņēma no tajos laikos pazīstamajām zinātnēm par cilvēku – Hipokrata medicīnas un

Tūkidīds

sofistikas (viņu uzskatīja par slavenā Atēnu sofīsta Antifonta skolnieku).

Medicīna deva Tūkidīdam kopīgo shēmu īstenības analīzei un vērtējumam. Peloponēsas karu viņš izprata kā slimības un krīzes stāvokli, cenšoties noteikt tā diagnozi, t.i., cēloņus, un prognozēt nākotni. Sofīstika savukārt deva iespēju atklāt šo cēloņu raksturu, kas saistīts ar cilvēka uzvedības stimuliem – dabiskām nosliecēm, izdevīguma apsvērumiem u.c. Hērodota koncepciju par "dievu skaudību", cilvēku vainu un dievu atmaksu viņš aizvieto ar jaunu shēmu, kurā ļaužu kaislību un vajadzību dinamika kļūst par galveno vēstures gaitas nosacījumu. Aprakstot Peloponēsas kara operācijas, Tūkidīds atklāj cilvēku interešu konfliktus un sabiedrisko grupējumu cīņu, turklāt viņu interesē tieši sakarības starp notikumiem, nevis atsevišķas personības (tikai dažas personas minētas vārdā, piemēram, Perikls).

Sofistikas iespaids jūtams arī darba kompozīcijā: daudz tiešo oratoru runu (40 lielu runu); politiskais naidis tiek reproducēts, izmantojot pazīstamo sofistikas paņēmieni – vārdisko strīdu. Darba valoda – precīza un koncentrēta, tas adresēts lasītājam, nevis klausītājam. Daudz iestarpinājumu (mēris Atēnās, Temistokla nāve u.c.), līgumu tekstu, uzrakstu un citu citātu (Tūkidīda dzīve iegrozījās tā, ka viņš varēja iepazīties ar materiāliem no abām karojošajām pusēm).

Tūkidīds bija vēsturiskā kritiķa aizsācējs, kas augstāk par visu

izvirzīja patiesību (*alētheia*), kura jānoskaidro precīzi – *saphōs heurēin* – un uz pierādījumu pamata – *ek tekmeriōn*. ".es izvirzīju tos [notikumus. – A.R.] aprakstīt, iegūstot ziņas, nevis izjautājot pirmo, ko satieku, un nevis vadoties pēc personiskām simpātijām, bet aprakstīt, no vienas puses, tikai tos notikumus, kuros pats ņemu līdzdalību, no otras, – ar maksimālu precizitāti izanalizējot citu liecības. Pamatīga pārbaude nebija viegla lieta." Tūkidīds centās būt objektīvs, notikumu traktējumos nostājoties atēniešu pusē, tomēr vienlaicīgi atzīstot arī pretinieku nopelnus.

Atmetot mitoloģisko vēstures interpretāciju, Tūkidīds atklāja sarežģīto īstenību. Tas deva iespēju attīstīt vēsturi kā faktogrāfisku (faktu aprakstīšana) un pragmatisku (to izskaidrošana) pētījumu ar mērķi dziļāk ielūkoties vēsturē, lai saprastu šodienu. Viņš pirmo reizi demitoloģizēja laiku – tas (un arī telpa) kļuva tukšs, viendabīgs, bezgalīgs. Tūkidīdam pārāk nezinātniska

šķīta arī tradicionālā laika skaitīšana (hronoloģija) pēc olimpiskajām spēlēm (no 757. g. p.m.ē.); arī viena vai otra arhonta darbības laiks viņam nelikās pietiekami drošs orientieris. Viņš sāka skaitīt laiku pēc Saules gadiem (ziema vai vasara, pievienojot pavasari vasarai un rudeni – ziemei). Šī kalendāra koncepcija atbilst visos momentos vienādi norisošam "tukšajam" laikam. Tūkidīds būtībā nonāk pie domas, ka laiks un telpa neietekmē cilvēku rīcību.

Trešais ievērojamākais vēsturnieks – Ksenofonts (430–354) pretēji Hērodotam un Tūkidīdam bija demokrātijas pretinieks un orientējās uz Spartu. Savos darbos "Anabāze", "Kiropēdija", "Vēsture" (7 grāmatās; aptver notikumus apmēram no 411. līdz 362. g. p.m.ē.) viņš it kā turpina Tūkidīda tradīciju, taču galvenais mērķis Ksenofontam bija cits, proti, viņš centās aprakstīt ideāla valdnieka monarha tēlu, pielūdzot to kā spēcīgu un izcilu personību. Ksenofonts bija virspusējs vēsturnieks, taču lielisks stilists.

V. GRIEĶU MĀKSLA

a. MĀKSLAS IZPRATNES ĪPATNĪBAS

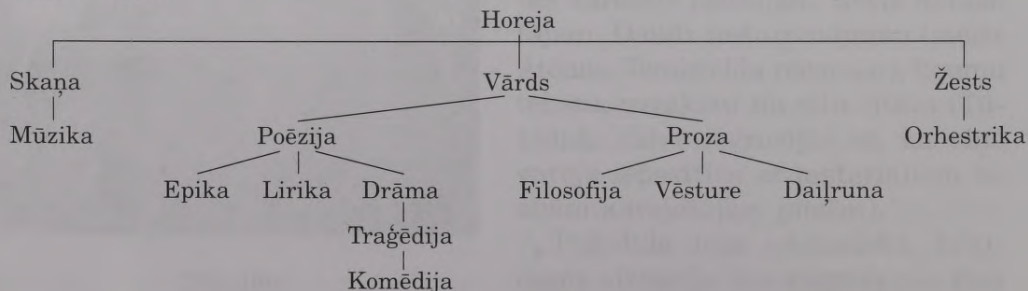
Seno grieķu mākslas izpratnes specifiku var saprast, vienīgi ņemot vērā, no vienas puses, viņu īpašo estētisko ievirzi, no otras, – aktīvo sabiedrisko un politisko dzīvi, ar kuru māksla bija visciešākā veidā saistīta.

Grieķi mākslas jēdzienā neiekļāva poēziju. Tas tāpēc, ka poēzija nesaisījās ar viņu priekšstatiem par mākslu kā materiālās ražošanas procesu, amatniecības paveidu, kas balsītās uz zināšanām un likumiem.* Grieķi mākslu un amatniecību apzīmēja ar vienu vārdu: *technē* – namdara meistarība, ražošanas māksla, veiklība, veiklu paņēmieni, zināšanu

kopums, kas nepieciešams, lai izgatavotu vienu vai otru lietu (no *tektonicos* – celtnieks, namdaris; *architektonicos* – arhitektonisks; *tektonic* – konstruktīvs). Tas saistīts ar *mechanē* – zālēm, veiklību, gudri izdomātiem līdzekļiem, ar kuru palīdzību kaut ko sasniedz (teātra un kara mašīnas). Abi šie termini bija opozīcija organiskajam. Dabā kustības avots ir pašā objektā, tehnikā – ražotāja domājošajā dvēselē, kas iniciē tehnisko procesu; dabā rezultāts rodas pats no sevis, tehnikā – konstituējas cilvēka domāšanas aktā (plāns, projekts, konstrukcija). Slaveno skulptoru Feidiju dēvēja par "skaisto amatnieku" – *kalos demiurgos*.

* Grieķi visas mākslas iedalīja tēlotāj- mākslā un mākslās, kuru aizbildnes ir mūzas. Tēlotājmākslā ietilpa arhitektūra, skulptūra un glezniecība, kas visas bija saistītas ar tai laikā dominējošajām amatniecības nozarēm (namdaru, akmeņkaļu, podnieku, audēju un citiem amatiem); starp tām nebija striktu robežu.

"Mūzu mākslas" pēc savas izcelsmes veido vienotu veselumu – t. s. horeju, kas apvieno vārdu (dziedāšana), skaņu (melodija) un žestu (deja), ko nosaka ritms. Savā tālākā attīstības gaitā tā sadalījās poēzijā, mūzikā un orhestrikā. Poēzijai, kuru noteica ritms (pantmērs), pievienojās proza.

Turpretim poēziju viņi uzskatīja par iedvesmas, nevis mākas rezultātu. Tēlotājmākslā galvenais – māka, poēzijā – iedvesma, un tāpēc tām nav nekā kopīga.

Dziesminieki – aēdi – paši uzskatīja, ka viņu spējas sacerēt un saglabāt episko mantojumu ir dievu dāvana, un saistīja tās nevis ar mākslu, bet ar dievišķo spēku, ko tiešā veidā viņos ielikušas mūzas. Dziedāšanas procesā viņi kļūst "dieva apmāti (pārņemti, apsēsti)". Dziesminieka spējas saskaņā ar Platonu ir līdzīgas magnētiskajam spēkam, kas nāk tieši no mūzām un pakļauj savai ietekmei visus, kas saistīti ar dievišķo iedvesmu. Šis spēks ir maģisks, un aēds maz atšķiras no pareģa. Galu galā pati dziesma satur to dievu, kas pārņēmis savā varā dziesminieku tās sacerēšanas brīdī. Būtībā eposs – dievu izteiktās domas pašiem par sevi, t.i., ar episko vārdu bija saistīts pats dievs. Aēda dziesma skanēja, it kā tā nāktu no paša dieva mutes, kaut arī te iezagās "izgatavošanas" motīvs. Tāpēc, kā vēsta tradīcija, pats dziesminieks bieži ir "akls".

Tādējādi ar vārdu *technē* grieķi saprata jebkuru mākslīgu ražošanu. Māksla – gan arhitekta, gan namdara, gan audēja u.c. darbs. *Technē* – katra producējoša, ražojoša (nevis izzinoša) cilvēka praktiska darbība (ne dabas produkts un ne vērojums), kas izmanto māku (ne iedvesmu) un pamatojas uz vispārīgiem likumiem (ne tikai uz empīrisku pieredzi – *doxa*). Grieķi bija pārliecināti, ka māka mākslā ir svarīgs komponents, un saistīja to ar garīgu darbību.

Māksla paredzēja zināšanu klātbūtni, bez kurām nav iespējama meistarība (tās gan tika vērtētas daudz zemāk par patieso gudrību – *sophia*).

Visām mākslām ir darīšana ar skaisto. Grieķi domāja, ka amatnieks (demiurģs) var sasniegt pilnību jebkurā mākslā un kļūt par meistaru (*architektonicos*). Viņu attieksme pret cilvēku, kas nodarbojas ar mākslu, bija pretrunīga: mākslinieka zināšanas cienīja, taču viņu pašu nicināja, jo viņa darbs bija fizisks darbs, kas darīts ienākumu dēļ.

Grieķi iedalīja mākslas brīvajās mākslās un palīgmākslās – atkarībā no tā, vai māksla prasa vai neprasa fizisku piepūli, turklāt brīvās mākslas viņi vērtēja augstāk (mūzika – brīvā māksla; arhitektūra, glezniecība – pakārtotās).

Mākslu Grieķijā traktēja ļoti plaši, vienlaicīgi šauri izprotot atsevišķus tās veidus. Grieķi uzskatīja, ka īpaši mākslas veidi ir ailētika (flautas spēle) un kitāristika (kitāras spēle), un reti tos apzīmēja ar kopīgu vārdu "mūzika". Pie viena mākslas veida darinājumiem nepiederēja skulptūras, kas bija veidotas bronzā un akmēnī. Par vienu mākslas veidu neuzskatīja skulpturālos darbus, ja tos darināja no dažādiem materiāliem, dažādi cilvēki, ar atšķirīgiem rīkiem un paņēmieniem. Reti lietoja jēdzienu "skulptūra"; runāja par "akmens apstrādāšanas mākslu" un "bronzas liešanas mākslu".

Grieķu terminoloģija var maldināt. Ar *poiēsis* (no *poiein* – darīt) sākotnēji apzīmēja ikvienu ražošanas procesu, bet ar *poiētēs* – katru

ražotāju, ne tikai dzejas radītāju. *Mūsikē* – sākotnēji katrs nodarbības veids, ko ņem savā aizbildniecībā mūzas, ne tikai mūzika. *Architekton* – galvenais ražošanas vadītājs; *architektonikē* – galvenā māksla vispār.

Grieķu poēzija bija domāta tikai dziedāšanai. Viņiem mūzika bija tikai vokālā mūzika, kas vienlaicīgi paredzēja arī deju. Paradoksāli mūsdienās skan apgalvojums, ka mūzikai ir priekšrocības poēzijas priekšā, jo tā nodarbina divus maņu orgānus (dzirdi un redzi), bet poēzija – tikai vienu (dzirdi).

Mākslai kā mācai raksturīgi šādi faktori: materiāls – no dabas, zināšanas – no tradīcijas, darbs – no mākslinieka. Mākslinieka darbs bija pielīdzināts amatnieka darbam, kas neko oriģinālu nerada, un tāpēc mākslinieks netika uzskatīts arī par radošu personību (jo tādu mūsdienā nozīmē šai laikā vispār nepazīna). Jauninājumus vērtēja zemāk, atbilstību tradīcijai – augstāk, jo tā garantēja pēctecību, pilnību. Labs mākslinieks – tas, kurš ir apguvis kanonu un izmanto to, nevis pauž savu individualitāti.

Sengrieķu vārdam *kalon*, ko mēs tulkojam kā "skaistais", bija cita nozīme. Tas apzīmēja ne vien visu to, kas patīk, ir pievilcīgs, izraisa atziņību pēc formas un uzbūves, kad mēs to uztveram ar redzi un dzirdi, bet arī daudz ko citu. Delfos orākuls teica: "Pats skaistākais ir tas, kas ir vistaisnīgākais" – t.i., saistīja šo vārdu ar tikumību.

Lai runātu par skaisto šaurākā nozīmē, izmantoja citus vārdus:

dzejnieki rakstīja par "burvīgumu", kas priecē mirstīgos, domātāji runāja par kosmosa harmoniju, mākslinieki – par simetriju un attiecīgo mēru (*syn* – kopā, *metron* – mērs), oratori – par eiritmiju vai atbilstīgo ritmu (*ey* – labi, *rhythmos* – ritms), labām proporcijām.

Grieķi saskatīja radniecību starp poēziju un pareģošanu. Viņi skulptorus pielīdzināja amatniekiem, bet dzejniekus satuvināja ar pareģiem; skulptors izpilda savu uzdevumu, pateicoties mācai, kas mantota no senčiem, dzejnieks – pateicoties iedvesmai, ko sūta dievi. Tāpēc mākslu iemācīties var, bet poēziju – ne. Poēzija, pateicoties dievišķai darbībai, dod augstākas pakāpes zināšanas; tā audzina cilvēkus, vada viņu dvēseles, padara tos labākus. Māksla savukārt vienīgi producē vajadzīgus, noderīgus priekšmetus.

Grieķi cieši saistīja poēziju ar mūziku, jo domāja, ka tas ir viens darbības lauks. Poēziju viņi saprata akustiski, uztvēra to nevis ar acīm (t.i., sākotnēji tā nebija domāta lasīšanai), bet ar dzirdi un nodarbojās ar to līdztekus mūzikai; poēzija kalpoja dziedāšanai, mūzika bija vokāla. Mūzika un poēzija izraisa tīksmes, aizgrābtības pārdzīvojumu, māksla – ne. Savukārt vārda mākslu (prozu) viņi vairāk saistīja ar zinātņi, jo abas izmanto vārdu. Grieķiem bija vēstures, astronomijas mūza, bet nebija arhitektūras, skulptūras, glezniecības mūzas.

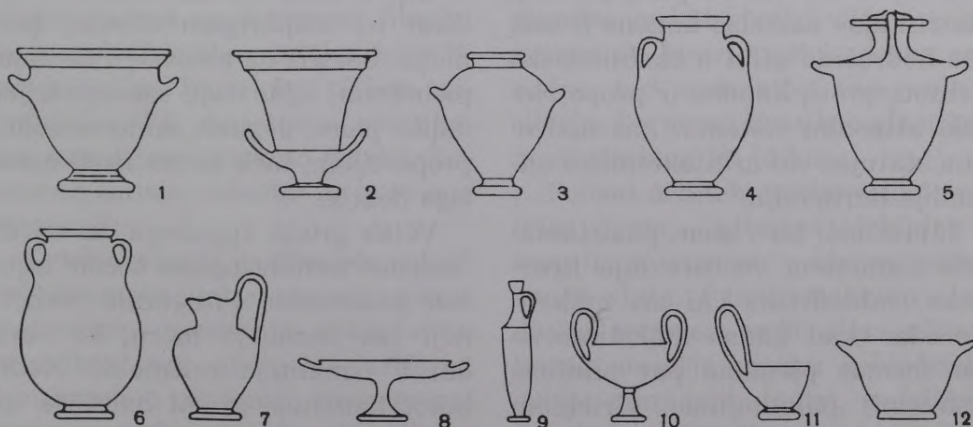
Zīmīgi, ka viena no grieķu vārda *nomos* (pamatnozīme – likums juridiskā ziņā) nozīmēm ir "pareizas formas muzikāls darbs". Tas tāpēc,

ka mūziku viņi uzskatīja par vispilnīgāko kārtības izpausmes veidu. Kad visas skaņas saskaņotas savā starpā, tās skan brīnišķīgi; harmonija pazūd, ja kaut viena skaņa nav saskaņota ar citām. Tur, kur pasaulē viss sakārtots līdz pilnībai, mūzika rodas pati no sevis: raugoties uz debesu spīdekļu samērīgo aplūveida kustību, grieķi ticēja, ka tie rada brīnišķu harmonisku skanējumu, "sfēru mūziku"; cilvēki to nedzird tikai tāpēc, ka no mazotnes nav pieradināti tajā ieklausīties. Tur, kur rodas mūzika, no haosa dzimst kārtība: kad Orfejs spēlēja, mežoņi pārstāja būt mežoņi, sniedza cits citam rokas, nonāca pie saskaņas par kopīgiem likumiem, sāka dzīvot saimēs, pilsētās, valstīs.

Milzīga loma grieķu pasaules izpratnē ir plastikai; viņi ir vērotāji, un plastika radīta taustāmu formu vērojumam, aplūkojumam. Redzei tika ierādīta svarīga vieta gnozeoloģijā (vārdi *ideā*, *eidos* atvasināti

no darbības vārda "redzēt"). Tāpēc grieķi milēja plastiskās mākslas – skulptūru un arhitektūru – kā statikas iemiesojumu, ko var ilgi un mierīgi, nesteidzīgi aplūkot, gandrīz kā pašu kosmosu, kurā valda harmonija un samērīgums. Skaistums saistīts ar mierīgo un nemainīgo, to, kas ir telpisks un nav atkarīgs no laika plūduma (vismaz attiecībā pret cilvēka dzīves laiku). Būt nozīmē nemainīties; pilnība – miera stāvoklis (nepilnības pazīme – kustība, tiekšanās). Tāpēc grieķi saviem dieviem cēla tempļus un darināja statujas.

Raksturīgi, ka grieķi satuvināja labā, derīgā un skaistā jēdzienus. Termins *to kalon* apzīmē tādu skaistu lietu, kas atbilst savam uzdevumam. Grieķu estētika pazina arī formu un materiālu (gan dabā, gan mākslas darbos) kā savstarpēji saistītus pretmetus. Forma ir kā trauks, no kura var izņemt materiālu, un tās iekšienē paliks tukšums; formai ir konkrētas kontūras, tā ir skaidri

Galvenie grieķu vāžu tipi. 1., 2. Krāteris. 3. Stamnos. 4. Amfora. 5. Hidrija. 6. Pelika. 7. Oinohoja. 8. Kiliks. 9. Lekifs. 10. Kanfars. 11. Kiafs. 12. Skifoss

fiksēta, to labi reproducē līnija, un tā ir cieši saistīta ar telpas izpratni. Forma – aktīvais sākums, materiāls – pasīvais; grieķi nepazīna materiāla pašvērtības estētiku, visu skaisto saistot tikai ar noformēto, kārtībai, mēram, kanonam pakļauto.

Šī uztveres specifika atspoguļojās arī tādā īpašā plastiskās formas fiksēšanas paņēmienā kā literārais apraksts (*ekphrasis*). Jau Homērs sniedz daudzus priekšmetu, cilvēku, ainavu aprakstus, it kā veidojot tos skatītāju iekšējā redzējumā. Apraksts – grieķu literatūras pamatpaņēmieni, kas bieži sastopams prozā (arī vēsturē) un poēzijā (pilsētu, skulptūru, arhitektūras u.c. apraksti).

Svarīga loma grieķu estētikā bija kanona jēdzienam. Kanons – mērs, likums, norma jeb, kā rakstīja Dēmetrijs, filosofiskā traktāta "Kanons" autors, "skaistā likums un mērs". Šai nozīmē kanons attiecās arī uz valodu. Tūkīdīda sacerējuma literārā valoda bija norma, modelis atiskajam dialektam; to uztvēra kā pašu pilnību. Plastiskajās mākslās kanons ir tas, kas nodrošina stila māksliniecisko vienību, proti, kanons ir proporcionālo attiecību sistēma, kas nodrošina statujas vai arhitektoniskā ansambļa harmoniju.

Jāpiezīmē, ka visiem pazīstamajiem kanoniem vēsturē bija liturģisks, sabiedriska vai arī mākslinieciska (kad kādas mākslinieciskas formas pieņēma par pilnības izpausmi) pamatojums. Grieķiem raksturīga mākslinieciskā faktora dominante pretstatā, piemēram, ēģiptiešu mākslai, kurā kanonu noteica

liturģija, sabiedriskā dzīve. Tā ir pirmā grieķu kanona īpatnība. Otrā – tā elastīgums; kanonus ieviesa pakāpeniski, tos mainīja, uzlaboja. Kanons nebija dogma, jo katrā darbā mākslinieks to nedaudz mainīja, modificēja atbilstīgi darba idejai. Trešā īpatnība – kanons balstījās galvenokārt uz proporcijām, ko izteica skaitliskās attiecības. Kanona princips – no visām esošajām proporcijām vispilnīgākā ir viena. Tā būtībā bija filosofiska pieeja: "zelta proporciju" meklēja mākslinieki, bet pamatojumu tai deva filosofi (vadīja māksliniekus garīgā aspektā).

Skulptūrā kanons balstījās uz proporciju nemainību, kas pastāvēja dabā, arī pareizi veidotā cilvēkā (viena pirksta proporcijas attiecībā pret otru pirkstu, pirksta – pret tā saliekumu, saliekuma – pret plaukstu, plauksta – pret elkonī, elkoņa – pret plecu un visu šo daļu savstarpējās proporcijas). Tas bija antropometrisks kanons, kas neizvirzīja uzdevumu uzlabot dabu. Skulpturālais kanons attiecās ne tikai uz vispārīgām cilvēka ķermeņa, bet arī uz atsevišķu tā daļu, piemēram, sejas (seju sadalīja trijās daļās: piere, deguns, mute ar zodu) proporcijām, taču te tas īpaši noturīgs nebija.

Vēlāk grieķi apgalvoja, ka vārds "kanons" terminoloģisku nozīmi ieguvīš, pateicoties Pītagoram (sākotnēji tas nozīmēja mēru, ko savā darbā izmantoja celtnieki). Nodibinot kanonus, grieķi balstījās uz šādiem principiem: pilnīgas proporcijas nosaka visur esošo kārtību, un tāpēc arī cilvēkam, ja tas grib

sasniegt pilnību savā darbībā, ir jāievēro šīs proporcijas; šīs pilnīgās proporcijas iemiesojas dzīvajās būtnēs kā pirmparaugā (tas dominēja antropocentriskajā kanonā); lai reproducētu tās mākslas darbos, ir nepieciešams zināt statikas likumus (īpaši arhitektūrā).

Klasiskās grieķu mākslas estētika tādējādi bija, pirmkārt, kanonisko formu estētika, jo balstījās uz pārliecību, ka pastāv objektīvs skaistums, objektīvi pilnīgas proporcijas, kas sakrīta ar matemātiskajām (grieķi domāja, ka skaistais iemiesojas skaitlī kā mērā). Otrkārt, šai estētikā dominēja organiskās formas, jo grieķi bija arī pārliecināti, ka skaistais izpaužas dzīvo būtņu (arī cilvēka) formās, proporcijās, mērogos. Klasiskā māksla paredzēja matemātisko un organisko elementu harmoniju. Poliklēta kanons – skaitliski izteikts organisko formu kanons. Treškārt, šī estētika bija reālistiska, orientējās uz dabu kā skaistuma avotu. Ceturtkārt, tā bija statiska estētika, kas augstāk par visu vērtēja mierā un līdzsvarā fiksētu formu, vienkāršību vērtējot augstāk par greznību. Piektkārt, tā bija psihofizioloģiskā skaistuma estētika, kas paredzēja garīgā un fiziskā, formas un satura, dvēseles un ķermeņa harmoniju.

Grieķu māksla vadījās pēc sakārtotā kosmosa idejas, tās augstākais uzdevums – pretstatīt sakārtotību esamības un apziņas perifērijā izstumtajam un tomēr vienmēr pastāvošajam haosam, kas biedēja ar savu nenoformētību, bezformīgumu, bezveidīgumu.

b. MĀKSĻA UN SABIEDRISKĀ DZĪVE

Aktīva līdzdalība pilsētas politiskajā dzīvē, pilsonisko tiesību un pienākumu pildīšana – dabiska cilvēka darbības forma antīkās sabiedrības pilsonim. Tāpēc grieķu mākslā, īpaši tēlotājmākslā un drāmā, relatīvi maz vietas ierādīts interesei par cilvēka personisko dzīvi, saimes eksistences apstākļiem, intīmo pasauli, savstarpējo saskarsmi, priekiem un bēdām. Piemēram, skulptūra sākotnēji bija saistīta ar kultu; tās uzdevums – attēlot dievus un noformēt tempļus. Cilvēku statujas radās daudz vēlāk; sākumā tās tika veidotas tikai mirušajiem, vēlāk – arī dzīvajiem par lieliem nopelniem polisas labā. Senais grieķis arī nemaz nevarēja iedomāties, ka monumentālās arhitektūras formas varētu būt pielāgotas personīgo māju reprezentatīvas fasādes izveidošanai. Ļaužu personiskā dzīve tās sadzīviskajā konkrētībā atradās ārpus mākslinieku uzmanības sfēras (tai pievērsa uzmanību varbūt vienīgi vāžu apgleznojumos). Ja arī attēloja darba epizodes, tad uzmanība tika veltīta cilvēka ķermeņa kustības plastikai, nevis darbam kā tādām.

Polisas arhitektonisko veidolu noteica dieva – pilsētas aizbildņa – templis un agora – tautas pulcēšanās vieta. Pakāpeniski ap šiem diviem centriem radās citas celtnes, kurās norisēja grieķu sabiedriskā dzīve: gimnāsiji, teātri, buleitēriji (varas iestāžu sēžu vieta) u.c. Līdz ar polisas veidošanos mainījās arī akropoles loma. Tā vairs nebija

valdnieka cietoksnis, kas sargāja apkārtni no ienaidniekiem un kurā varēja paslēpties cilvēki. Akropole kļuva par polisas kulta norišu vietu – tās simbolisko sirdi.

X–VIII gs. p.m.ē. pilsētas Grieķijā veidojās stihiski. Nelielās (īpaši arhaikā) viena vai divu stāvu mājas atradās cieši cita pie citas, veidojot haotisku ieliņu un šķērsielu tīklu. Tikai Pirejā mājas tika celtas atbilstīgi stingriem likumiem, kurus bija izstrādājis Perikla laikabiedrs arhitekts Hipodams. Tur tika paredzētas tipveida mājas, katra apmēram 240 kvadrātmetru lielumā.

Atēnās un citās grieķu pilsētās pastāvēja milzīga starpība starp pieticīgām, nelielām dzīvojamajām mājām un publiskajām celtnēm, kas greznoja pilsētu. Grieķi neinteresējās par personīgo māju fasāžu noformēšanu reprezentācijas nolūkos. Dzīvojamām mājām bija sekundāra loma, un būtībā tās izmantoja tikai sievietes un bērni. Tajās bija izbūvētas tikai pašas nepieciešamākās istabas.

Atēnu ielas bija šauras, nebruģētas un likumainas, parasti ne platākas par 3 metriem. Tikai galvenā iela, kas veda no pilsētas vidusdaļas uz tās vārtiem, bija 4–5 metrus plata. Mūsdienās nav zināms, cik namu Atēnās vispār bija; saskaņā ar Ksenofonta liecībām viņa laikā esot bijis 10 000 māju (Perikla laikā to skaits esot bijis ap 6 tūkst.). Tām bija 1–2 stāvi, un tās bija celtas no akmens vai māla, pārklātas ar dakstiņiem vai ar māla un salmu maisījumu. Tās varēja viegli uzcelt un atjaunot. Daudzas mājas Atēnās

apdzīvoja 1–2 saimes, kas par īri maksāja ievērojamas summas. Mājām nebija logu, tās atradās cieši cita pie citas, brīžiem tām bija kopīga siena. Šādās mājās laupīšanas gadījumos sienas netika uzlauztas, tās izjauca, tāpēc zagļus dēvēja par "sienu racējiem". Daudzās mājās turēja lopus, vistas; ir ziņas arī par kazām, cūkām, liellopiem.

Mājas dzīve koncentrējās ap iekšējo pagalmu, kuru aptvēra kolonnāde un kura centrā atradās altāris Zevam Olimpietim. Mājas bija pielāgotas tikai sadzīves vajadzībām (virtuve, amatniecības telpa, mazgājamā telpa, istabas vergiem u.c.) un klimatiskajām prasībām. Kad, piemēram, V gs. p.m.ē. daudzi bagātņieki ienesa personīgajās mājās gleznas un dažādus greznuma priekšmetus, sabiedriskā doma to novērtēja kā pretdabisku, svešu elementu ieviešanu mērķtiecīgi apdzīvotā platībā. Kad Alkibiādam māju palīdzēja izgreznot kāds viņam pazīstams gleznotājs, tas izraisīja sašutumu līdzpilsoņos.

Mājai bija jābūt racionāli iekārtotai, funkcionāli efektīvai. To centās celt tā, lai tajā būtu vēsi vasarā un nebūtu auksti ziemā. VI gs. p.m.ē. tipiskas dzīvojamās istabas durvis bija vērstas uz iekšējo pagalmu un uz dienvidiem; tā kā logu nebija (grieķu valodā nebija pat vārda, kas apzīmētu logu), gaisma iespīdēja mājā tikai pa durvīm vai maziem kaplodziņiem istabu apgaismošanai, kas atradās tieši zem jumtiem. Ziemā saules stari, iespīdot pa durvīm, sasildīja un izžāvēja istabas, pasargājot iemītniekus no mitruma. Uz

stabiem balstīta nojume dzīvojamās mājas istabas priekšā pasargāja iemītniekus no augsti stāvošās saules stariem vasarā. Viena istaba ar otru nebija savienota – dodoties no vienas uz otru, bija jāiet cauri pagalmam.

Uz ielas pusi bija pavērstas sienas bez logiem, pie tām parasti bija izvietotas bodītes un darbnīcas. Pa šādu ielu cilvēks gāja kā pa koridoru.

Atēnām tipisks bija mājas sadalījums sieviešu (*gynaikeion*) un vīriešu (*andron*) daļā. Vīriešu pusē atradās mājas pavards, te saime pusdienoja un uzņēma viesus. Sieviešu pusē atradās stelles un citi instrumenti, kas bija saistīti ar aušanu. Divstāvu mājas otro stāvu apdzīvoja sieva, meitas un verdzenes, un tur nebija nekādu ērtību, šajā stāvā, kas atgādināja bēniņus, bija arī guļamistabas. Ne vienmēr verģiem bija kāda īpaša istaba – tie bieži ziemā gulēja ēdamistabā, bet vasarā – pagalmā. Taču tā nebija pazīme, ka ar verģiem apietas slikti. Par gultām kalpoja viegli pārvietojamas guļvietas; stingri noteiktas guļamistabas vispār nebija.

Mājās mēbeļu bija maz. Pārnēsājamie galdi bija nelieli, turklāt katram iemītniekam bija savs galds. Veicot kādu darbu, cilvēki apsēdās uz maziem krēsliņiem vai taburetēm, ēda un gulēja uz "ložām" – koka soliēm ar paaugstinājumu galvai, ko pārklāja ar biezu vilnas segu. Skapju nebija, drēbes saime glabāja lādēs. Ēdamais tika uzglabāts māla traukos.

Cilvēku apģērbs bija tik vienkāršs, ka Grieķijā faktiski nebija šuvēju.

Gan vīriešu, gan sieviešu apģērbs sastāvēja no divām daļām – krekla un apmetņa – hitona (sievietēm peplosa) un himatija. Hitonam nebija piedurkņu, uz pleciem to sašuva vai vienkārši sastiprināja, vidukli to apsēja ar jostu; himatiju vienkārši uzmeta uz pleciem. Pogas vēl nebija izgudrotas, tika izmantotas tikai sprādzes.

Grieķu ēdiens mūsdienās var šķist nabadzīgs. Gaļu un vīnu baudīja tikai svētkos, kad notika upurēšana. Gaļu uzskatīja par svētu barību, kuru iepriekšējos laikmetos bija ēduši dievi un varoņi. Dievu cienāšana ar gaļu gan bija samērā bieža un regulāra nodarbība, jo svētku bija daudz. Gaļas ēšana attiecās uz visu kopienu, tā pauda saistību ar dieviem. Alkoholu kā sociālu drogu lietoja, lai nostiprinātu grupu savienību vai – lai izlādētos katarsē. Tikai barbari dzēra bez ierobežojumiem, t.i., bez mēra; grieķiem vīna dzeršana bija rituāls, un arī tad to sajauca ar ūdeni (alus nebija). Tas bija arī līdzeklis, kas dezinficēja slikto aku ūdeni. Īpaši daudz vīna dzēra Dionīsa svētkos, kad to lietoja arī sievietes (tas gan nozīmēja, ka ir atcelti visi ierobežojumi). Dionīsa svētkos bieži upurējamie dzīvnieki netika nogalināti ar nazi, tos sarāva gabalos (grieķu acīs tā bija necivilizācijas pazīme).

Parasti grieķi ēda zivis, dārzeņus, arī olīvas un dateles un, protams, arī maizi. Eļļu ieguva no augiem; siers bija mīksts, līdzīgs biežpienam. Ķirbji un gurķi bija jaunums. Riekstus, kurus vēlāk nosauks par "grieķu riekstiem", importēja. No Āzijas vēl nebija ievesti rīsi, melones, arbūzi,

persiki, citroni, aprikozi, apelsīni. Cukura vietā lietoja medu.

Kad uzņēma ciemiņus, kopā tika sabīdītas trīs ložas, no ceturtās puses vergi pasniedza ēdienus un novietoja tos uz galdiņiem. Karošu un dakšiņu vēl nebija, cilvēki ēda ar pirkstiem, metot ēdienu atliekas zemē. Pirms vīna dzeršanas tika nomazgātas rokas, uzlikti vainagi un izdarīts upurēšanas rituāls dieviem. Tad sākās sarunas.

Grieķi devās gulēt agri. Sveču nebija, tika izmantoti eļļas degļi, kas deva pietiekami daudz gaismas. Ciemiņi devās mājās, spīdinot lāpas.

Trauki tika gatavoti galvenokārt no māla; trauki no metāla bija tikai bagātniekiem – metāla bija maz, un tas bija dārgs; māla, īpaši Atikā, bija pietiekami daudz. Visus traukus no sarkanbrūnā māla apgleznoja ar melnu laku; vecākā keramika bija melnfigūru, jaunākā – sarkanfigūru. Pirmajā gadījumā fons palika sarkans, figūras bija melnas; uz melnā tika iekasīti gaiši sejas vaibsti un figūru kontūras. Otrajā gadījumā fons bija melns, bet figūras – sarkanas; tās uzsvēra melnās apgērba līnijas un citas detaļas. Tas bija skaistāk, jo uz fona varēja ieraudzīt vairāk detaļu, un praktiskāk: ja viss fons bija melns, tad visa virsma tika aplāta ar laku un trauks kalpoja ilgāk.

Akas un cisternas namu iekšējos pagalmos nodrošināja iedzīvotāju apgādi ar ūdeni. Turklāt no Akropolis nogāzēm tecēja daudzi avoti, kurus pielūdza kopš senseniem laikiem. Vispār ūdens bija dārgs un tā trūka. Ūdens nešana no avota – viens no galvenajiem sieviešu darbiem. Atēnu

nodrošināšanu ar ūdeni panāca tikai Peisistrats. Pilsētā bija arī publiskas peldvietas, uz kurām devās nabadzīgie iedzīvotāji. Publiskajās pirtīs pilsoņu sievas savu kāju nespēra.

Pašā pilsētā ūdens trūkuma dēļ bija tikai nedaudzi koki. Parki bija izveidoti ap tādām mācību iestādēm kā Akadēmija, Likejs u.c., kas atradās ārpus pilsētas. Zaļi dārzi bija arī kapsētās, kuras bija aizliegts izveidot pilsētas teritorijā, tās mūru iekšienē (īpaši kopš V gs. p.m.ē.).

Senie grieķi savas pilsētas vareņības un lieluma mēru saskatīja nevis privātmājā vai villā, bet templī. Templis tiem bija veidojums, kurā vispilnīgāk izpaudās tālaika arhitektoniskie principi. Par klasisko tempļa tipu kļuva peripters – taisnstūrveida celtne, ko no visām pusēm aptvēra kolonnu vainags. Tas deva iespēju aplūkot templi no visām pusēm, uztverot to kā klasisku veselumu, mērķtiecību. Templi iemiesojās polisas dzīves pamatprincipi – harmoniska veseluma ideja, kas balstīta uz mēru, proporcijām, ritmu.

Grieķu mākslu (arhitektūru un skulptūru) caurauž tieksme atklāt vispārējos proporciju un harmonijas likumus, tieksme uz saprātīgu skaidrību un skaistumu. Jānorāda, ka proporcijas, kārtība un ritms nebija nosacītu skaitlisko attiecību sistēma, kam kā neelastīgai, no realitātes atrautai shēmai pakļāva mākslas darbu. Gluži pretēji, šos principus atrada katru reizi no jauna, sasniedzot samērīgumu, harmoniju, jēgas pilnību, – principus, uz kuriem balstījās esamība un saprātīgā darbība.

Artemīdas tempļa Efesā kapitelis. Ap 560. g. p.m.ē.

Tempļa uzbūves principi – Kosmosa un Prāta likumi.

Šai sakarā zīmīgs ir termins "eiritmija". Sākotnēji to lietoja retori saistībā ar runu un tās ritmiskumu. Arhitektūrā eiritmija izsaka īpašu redzes uztveres kvalitāti. Celtnē acs vērtē eiritmiju, to secīgi apskatot, aplūkojot laikā un telpā, līdzīgi tam, kā auss novērtē ritmisku, mākslinieciski organizētu rakstnieka un oratora runu. Tā ir arhitektoniskā ansambļa skatāmība. Eiritmija ir tuva simetrijai, t.i., samērīgumam (vienkāršākais gadījums – spoguļveida atkārošanās), arī ritmam.

Plašākā nozīmē simetrija pauž saprātīgumu, harmonijas principu pretēji nenoteiktībai un haosam. Ritmiskums, simetrija, eiritmija – to vispārīgo principu izpausmes forma, kas valda kosmosā. Statuja attēlo ne tikai redzamo cilvēka veidolu, bet arī iemieso viņā pastāvošo samērīgumu, harmoniskumu, skaistumu. Arhitektūra pauž tos pašus principus, vienīgi abstrahējoties no cilvēka ķermeņa uzbūves, vadoties pēc celtnes konstrukcijas fiziskās dabas. Simetrija paredz stingru un mākslinieciski pārdomātu katras arhitektoniskās konstrukcijas atsevišķo

elementu savstarpēju organizāciju, kā arī to organizāciju attiecībā pret templi kā veselumu.

Ar eiritmijas un simetrijas jēdzieniem bija cieši saistīti ritma un metra jēdzieni, ko plaši izmantoja arhitektūrā un citās mākslas sfērās. Grieķi atšķīra arhitektūru, poēziju un skulptūru, vienlaicīgi izjūtot to mākslinieciskās dabas kopību, to saistību ar esamības, prāta vispārējiem principiem.

Termins "ritms" bija saistīts ar vienmērīgumu, skaitļu nomaiņas jēdzienu. Runājot precīzāk, grieķi tā apzīmēšanai izmantoja divus jēdzienus – *metron* un *rhythmos*, kurus sākotnēji lietoja dzejas un dejas sfērās. *Metrons* – metrika, zilbju maiņa. Ritms iekļauj sevī *metronu* un var pastāvēt ārpus dzejas – to var saskatīt pašā realitātē. Šajā nozīmē ritms piemīt jebkurai ritmiskai, vienmērīgi atkārtotai kustībai: viļņu šalkoņai, zirgu rikšošanai, lidojošu putnu spārnu kustībai. Šajās parādībās atspoguļojas esamības kopīgais ritmiskums. Tā atspulgs – tempļa simetrijas sistēma. Simetrija izpaužas arī dzejas ritmā, tā caurauž cilvēka ķermeni, skulptūru, glezniecību, realitāti kopumā. Tā raksturīga arī cilvēka soļiem, kas pārtop dejā. Kā prozā, tā arī dzejā varēja būt atsevišķi apslēptāki vai atklātāki sarežģītāku metrisko grupu atkārtojumi – *eimetros* (ar labu mēru, ritmu) – vai, plašāk, – *eirhythmos* (harmonisks; tas, kas labi ievēro ritmu, takti). Grieķiem eiritmija bija augstākā forma kustībai laikā un telpā.

Grieķijā dominējošā republikāniskā valsts pārvaldes forma lika

cilvēkam izvērtēt savas reālās spējas un potences. Šis cilvēks nebija nedz pārcilvēks, nedz parasto mirstīgo valdnieks, bet vienkāršs, brīvs, politiski aktīvs pilsonis. Tieši viņš grieķiem kļuva par estētisko ideālu, māksliniecisko principu.

Ēģiptiešu un asīriešu varoņi savu varenību iemantoja, pateicoties saistībai ar noslēpumaino stihiju pasauli, viņu spēks bija lauvas spēks, gudrība – klijas vai čūskas gudrība, viņu mājoklis atradās milzu kalnā vai biežā, tumšā mežā. Turpretim grieķu varoņi savas uzvaras guva ar tīri cilvēciskas viltības palīdzību (kā Odissejs), veiklību, harmoniski veidotu ķermeni, kas lieliski pielāgots aktīvai rīcībai. Grieķu māksla nepazīna gigantomāniju, viņu arhitektūra nebija grandioza, bet balstījās uz nesošo un sedzošo daļu skaidru un mērķtiecīgu tektoniku. Arī pati grieķu mitoloģija atšķirībā no austrumu zoomorfās mitoloģijas bija nepārprotami antropomorfa.

Grieķi radīja jaunu statujas tipu – jauniētis bez apģērba (kuross). Tikai polisā varēja rasties jaunā atlēta, tās fiziski norūdītā aizstāvja heroizēts tēls. Atlēts bija polisas pilsoņa labāko iezīmju atspulgs. Grieķu uzmanību nesaistīja ne bērība, ne vecums, bet gan nobriedusi jaunība, kas tik ļoti atbilda idejai par pilsoņa gara nomodu un vertikālu, pašcieņas pilnu stāju, pozīciju. Skulptori pirmo reizi vēsturē izvirzīja un realizēja uzdevumu – attēlot ideāli skaistu kailu cilvēka ķermeni, kura harmoniskais veidols kļuva par sociālā prestiža un ranga zīmi (citas insignācijas un regālijas grieķi nepazīna). Vēršanās

Kuross. Bronza. 540.–530. g. p.m.ē.

pie kaila ķermeņa veicināja proporciju izpēti, jo kailums – tipisks heroiska vīrieša stāvoklis, kas pauž gatavību veikt varoņdarbus polisas labā.

Līdzīgi tam, kā filosofija taujāja pēc vispārīgiem esamības principiem, poēzija – pēc cilvēku kaislību būtības, tā tēlotājmāksla radīja vispārinātu cilvēka tēlu.

Grieķu mākslai raksturīga tendence tuvoties dzīves patiesīgumam, kas robežojās ar iluzorismu. Tāpēc viņi piekopa arī skulptūru izkrāsošanu, reproducējot gan dzīva cilvēka ķermeni, gan arī izmantojot ļoti spilgtas krāsas, kā arī acu inkrustāciju bronzas statujām. Skulptūras nebija tik vienveidīgi baltas, kā tas šķiet mūsdienās. Tās izskatījās kā ietērtas svētkiem, taču vienlaicīgi nebija pārāk raibas. Tēlniecības uzdevums – demonstrēt tipisko, kas būtu paraugs atdarināšanai. Grieķus interesēja nevis individuālais, bet tipiskais tēls. Grieķu mākslas svarīga iezīme – jutekliskās tiešamības un racionalitātes apvienojums arhitektūrā, glezniecībā, plastikā.

Kaut arī grieķiem bija speciālas celtnes gleznojumu uzglabāšanai (pinakotēkas), lielākā daļa mākslas darbu nekādos muzejos novietoti netika. Statujas izvietoja atklātā dabā tempļu priekšā, laukumos, palaistrās (sporta laukumos), jūras krastā. Mākslas pasaule – dzīva, gaiša, saules apspīdēta, līdzīga cilvēku pasaulei, tikai pilnīgāka, ideālāka. Plūtarhs rakstīja, ka Atēnās bijis vairāk statuju nekā dzīvo pilsoņu (tas, protams, ir pārspilējums, taču statuju bija milzums). Līdz mūsu dienām saglabājušies tikai nedaudzi oriģināli. Glezniecības darbi vispār nav saglabājušies, kaut arī glezniecību vērtēja visai augstu (Polignotam, Perikla laikabiedram, par fresku

darinājumiem pat piešķīra Atēnu pilsonību!).

Grieķu skulptūra saglabājusies tikai fragmentāri. Lielākā daļa statuju pazīstama no romiešu kopijām, pēc kurām gan grūti spriest par oriģinālu skaistumu. Pēc oriģināliem pēta arhaisko skulptūru, jo to specifika nepieļāva kopēšanu: vēlāko laikmetu skulptori nespēja reproducēt to naivi arhaisko stilu (iznāca nevis kopija, bet stilizēti atdarinājumi). Kopējot bronzas izstrādājumus marmorā, romiešu kopētāji tos padarīja rupjākus, sausākus, turklāt deformēja tos ar neveikliem balsītiem, stutēm. Arī marmoru grieķi izmantoja citu – nevis romiešu nāves balto, bet dzeltenīgo, sauli nesošo, caurspīdīgo, kuru vēl ierīvēja ar vasku, lai materiālu padarītu siltāku.

Grieķu mākslas saturs mainījās (formas saglabājās) hellēnisma laikmetā, kad viena no otras norobežojās valsts un privātā dzīve. No vienas puses, māksla kļuva intīmāka un žanriski daudzveidīgāka, no otras, – oficiālāka (iemiesojās grandiozās sabiedriskās celtnēs un monumentos) un pompozāka. Pompozitāte un intimitāte ir pretstati, taču tie raksturīgi hellēnismam, kurā līdzās pastāv gigantiskais un miniatūrais, alegoriskais un naturālistiskais, parādei un ikdienai vajadzīgais.

Hellēnisma laikmetā pilsētas cēla pēc Perikla laikabiedra arhitekta Hipodama izstrādātā – šaha dēlim līdzīgā – pilsētībūvniecības plāna, kas tika no jauna atklāts Aleksandra laikā. Pēc šā plāna jau iepriekš

bija izbūvēta Roda un Halikarnāsa. Jaunuzceltās pilsētas bija lielas, ar milzīgiem mūriem. Aleksandra, ar kuru sākās jauns laikmets pilsētu celtniecībā, arhitekts Deinokrats turpināja šo tradīciju. Viņa meistardarbs bija Aleksandrijas pilsēta, kuras ielas krustojoties veidoja taisnus leņķus. Īpašā kvartālā pacēlās valdnieka pils, kuras tuvumā tika ierīkots Muzeions (visu mūzu templis) ar lielu bibliotēku; netālu atradās arī teātris un kazarmas. Pilsētā, protams, bija templi, gimnasiji un administratīvās celtnes. Dambis Aleksandriju savienoja ar Faras salu, kur atradās slavenais gaismas tornis – bāka, kuru pabeidza celt 290. g. p.m.ē.

Šā laikmeta galvenā tendence – atsacīšanās no vispārinātā tipa, tieksme izprast individu kā konkrētu būtni. Parādās interese par tā psiholoģiju, nacionalitāti, vecumu, sociālo stāvokli u.c. Klasiskās formas šim uzdevumam bija grūti pielāgot, tāpēc vairs nav tādas veseluma, harmonijas izjūtas, kādu izraisīja klasiskā māksla.

Jauns solis mākslā bija individuālā portreta attīstība (vēlīnā klasika tam tikai pietuvojās). Izvirzījās uzdevums radīt to cilvēku portretus, kas vairs nebija starp dzīvajiem, atklājot to neatkarīgumu, psiholoģiju. Nevis laikabiedri, bet pēcteči atstāja mums Sokrata, Aristoteļa, Eiripīda, Dēmostena u.c., pat leģendārā Homēra skulpturālos portretus.

Hellēnismā sāka attēlot arī bērņus, kalpus, nabadzīgos, svešzemniekus. Pirmo reizi par plastikas priekšmetu kļuva bērņš visā savā pievilcībā, ar visām anatomiskajām

īpatnībām. Arī klasiskā māksla attēloja bērnus, taču tie drīzāk bija miniatūri pieaugušie. Tagad saprata, ka bērns ir īpatnēja būtne, kam raksturīgas, piemēram, īpašas iezīmes, izturēšanās. Pašu dievu Erotu sāka attēlot kā bērnu.

Zīmīga ir I gs. p.m.ē. radītā skulpturālā grupa "Lāokoonts", kura tika atrasta Romā 16. gs. Tās sižets saistīts ar Trojas karu. Trojas priesteris Lāokoonts no grieķu aizbildņiem dieviem saņēma sodu par to, ka mēģināja pārliecināt pilsoņus neievest pilsētā grieķu atstāto koka zirgu. Par to dievi uzsūtīja viņam čūskas, kas nožņaudza viņu pašu un viņa dēlus. Skulptūra attēlo izmisīgos un veltīgos varoņa pūliņus izrauties no briesmoņu apkampieniem. Acīmredzama ir cīņas bezcerība. Grieķu skulptūra bieži attēlo varoņu bojāeju, bet tā bija nāve cīņā. Šajā gadījumā tā ir nevis cīņa, bet drīzāk nāvēssods, slepkavība: priesteris taču nebija izdarījis nekādu noziegumu, vēl vairāk, viņš bija pildījis savu pienākumu; vēl nevainīgāki ir viņa

Agēsandrs, Atēnodors, Polidors.
Lāokoonts un viņa dēli. 175.–150. g. p.m.ē.

bērni. Te cilvēks sevi apzinās kā pārdabisko spēku spēles aklu upuri. Nav vairs ticības pasaules iekārtojuma saprātīgumam. Pāri palikusi tikai tukša forma.

VI. GRIEĶU LITERATŪRA

a. LITERATŪRAS VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Pirms sniedzam grieķu literatūras vispārīgu raksturojumu, daži vārdi jāpasaka par grieķu rakstību. Hērodots savas "Vēstures" 5. grāmatā norāda, ka grieķi savu rakstību pārņēmuši no feniķiešiem (tā tos sauca grieķi; paši viņi sevi dēvēja par kanaāniešiem), kas bija viena no lielākajām semītu tautām. To, vai viņi paši bija izgudrojuši burtu rakstību vai arī pārņēmuši to no citiem, mūsdienās viennozīmīgi pateikt ir neiespējami. Droši zināms tas, ka feniķieši veicināja alfabēta izplatību un arī grieķi to pārņēma. Uz to norāda ne tikai tradīcija, bet arī grieķu burtu forma, nosaukumi un kārtība. Sākotnēji, līdzīgi feniķiešiem, arī rindiņas grieķi rakstīja no labās uz kreiso pusi un atpakaļ – tā, kā vērsis kustas, arot lauku. Tikai kopš VI gs. p.m.ē. ieviesās mums pazīstamā rakstība no kreisās uz labo pusi.

Ap 800. g. p.m.ē. grieķi ar feniķiešiem nodibināja saimnieciskos un kultūras kontaktus, pārņēma alfabētu un pielāgoja to savas valodas vajadzībām. Līdzīgi citām semītu rakstībām, arī feniķiešu rakstība bija tīri konsonanta, t.i., tā sastāvēja tikai no līdzskaņiem. Bet, tā kā grieķu valodā bija vārdi, kas sastāvēja

tikai no patskaņiem, šīm skaņām bija jāatrod patskaņu apzīmējumi. Šim uzdevumam tika pielāgoti feniķiešu burti, kuriem grieķu valodā nebija nekādas atbilstības: *aleph*, *he*, *yod* un *ain* kļuva par *alfa* (*a*), *epsilon* (*e*), *iota* (*i*) un *omikron* (*o*). Feniķiešu zīmi *waw* (*w*) sāka lietot skaņas "u" apzīmēšanai, un to novietoja alfabēta beigās. Tika izdarītas arī vēl dažas izmaiņas.*

Vairums pētnieku uzskata, ka vispirms bijis tikai viens sākotnējs grieķu alfabēts, kas vēlāk ticis pielāgots atšķirīgajiem dialektiem. Taču sākotnējais alfabēts nav saglabājies. Daudz faktu runā par labu tam, ka alfabēta pārņemšana un pielāgošana ir bijusi dažu cilvēku vai kādas noteiktas grupas darbs kādā konkrētā vietā (piemēram, tas, ka visos lokāļajos alfabētos pieci patskaņi tika izteikti ar vieniem un tiem pašiem feniķiešu burtiem).

Alfabēta, kas sastāvēja no 24 zīmēm (plus vēl trīs papildu zīmes), kurām katrai bija stingri fikseta fonētiska nozīme, rakstība bija daudz ērtāka par mikēniešu zilbju rakstību. Mikēniešu sabiedrībā rakstība bija pieejama tikai izredzētajiem

* Dažādus grieķu burtus dažādos laikmetos izrunāja dažādi: piemēram, "beta" sākumā izrunāja kā "b", bet viduslaikos – kā "v" (no šejienes lat. *vīta*).

(noslēgtas rakstvežu kastas pārstāvjiem), turpretim tagad tā kļuva pieejama visiem polisas pilsoņiem. Lasīt un rakstīt varēja iemācīties katrs. Atšķirībā no zilbju rakstības, ko izmantoja grāmatvežu rēķinu pierakstiem un, iespējams, reliģisko tekstu fiksācijai, jaunā rakstība bija universāls informācijas pārraides līdzeklis, ko ar panākumiem varēja izmantot darījumos, lirisko dzejoļu vai filosofisko aforismu pierakstīšanai. Tas deva iespēju straujai literatūras attīstībai.

Grieķu literatūrā tika izstrādātas un aprobežotas tās normas, kas ir spēkā līdz pat mūsu dienām. Te literatūra pirmo reizi "apzinājās" pati sevi un apstiprināja sevi kā literatūru, t.i., kā īpašu realitāti, kas atšķiras no ikdienas un kulta. Līdz ar literatūru dzima poētika un retorika – literatūras teorija un literatūras kritika.

Grieķijā veidojās arī literārie žanri, ko nosaka iekšējās literatūras normas, nevis kāda ārpusliterārā situācija (kults, juridiskā kārtība u.c.), proti, eiropeiskās literatūras žanri, kuros strikti nodala eposu, liriku un drāmu. Lirika savukārt iedalījās odā, elēģijā un dziesmā, drāma – traģēdijā un komēdijā. Šo žanru sistēmas avots ir antīkās literatūras žanru sistēma. Antīkā retorika izstrādāja stilu sistēmu un paņēmienu klasifikāciju (piemēram, metafora, metonīmija). Pat valodas sistēmu parasti apzinājās antīkās gramatikas kategorijās, dzeju – antīkās metrikas terminos.

Arhaisko autoritāti ("Dāvīda psalmi", "Ēzopa fabulas" u.c.) pama-

zām aizvietoja kategorija "autors". Grieķu domātāji prātoja par "raksturu", t.i., individuālo stilu, salīdzinot to ar cita stila "raksturu". Vārds *haraktēr* nozīmēja vai nu iegrieztu zīmogu, vai arī šā zīmoga nospiedumu – neatkārtojamu plastisku tēlu, ko nekļūdīgi var atšķirt no cita. Autors bija autors tāpēc, ka nebija līdzīgs citam – pazinējs to atšķirs no jebkura cita.

Grieķu literatūra, īpaši arhaikā, bija cieši saistīta ar publisko dzīvi. Tāda bija, piemēram, poēzija, kas Grieķijā apsteidza prozas rašanos (pat agrīnie filosofiskie traktāti tika sacerēti poētiskā formā). Ar poēziju un mūziku nodarbojās vienlaicīgi, jo tās vēl nebija nodalījušās no arhaiskās horejas (dejas, mūzikas un vārda vienības; *choros* – sākotnēji kolektīvā dejas, tikai vēlāk – kolektīvā dziedāšana). Poēzija bija vairāk nekā vienkārši māksla, jo saistījās ar reliģiju un kultu; dziesmas bija saistītas ar upurēšanu, procesijām, rituāliem. Tāpēc grieķu poēzija bija publiska, kolektīva, valstiska. Pat spartieši to kopā ar dziedāšanu un dejām uzskatīja par neatņemamu publisku svētku sastāvdaļu, rūpējās par tās māksliniecisko līmeni, pieaicināja labākos autorus. Homēra episkā poēzija, iekļauta valsts svētku oficiālajā programmā vairākās polisās, piemēram, Spartā, Atēnās, kļuva par visas grieķu kultūras neatņemamu sastāvdaļu.

Par to, kā Grieķijā saprata vārda mākslu, var spriest pēc trīs veidu pieminekļiem: poēzijas (eposs, lirika, drāma), vēstošās un oratoru prozas (Tūkīdids, sofīsti, Īsokrats) un

filosofiskās prozas (filosofu darbu fragmenti, Platona dialogi u.c.).

Sākotnēji poēzija bija saistīta ar svētku atmosfēru. Homēra eposā dziesminieki bija pastāvīgi dzīru dalībnieki. Liriķi (piemēram, Anakreonts) radīja savus darbus, lai tirānu galmos izklaidētu viesus. Pindara odas slavināja uzvarētājus olimpiskajās spēlēs. Episkais dzejnieks vārda mākslu izjuta kā kaut ko neikdienišķu – lielu pēc satura, noslēpumainu pēc izcelšanās, apburošu pēc iedarbības. Viņš dziedāja par grieķu karagājieniem uz Troju, par to, ko nespēj atcerēties parasta cilvēka atmiņa, un tāpēc viņa dziesmām bija "dievišķa izcelsme", tās bija visu zinošo un visur esošo mūzu kompetences sfēra. Vēlākos laikos poēzijā saglabājās svētku un svinību intonācija kā tradicionāls motīvs, ko dzejnieki mantoja cits no cita.

Kulta poēzija bija domāta deklamācijai kolektīvā, nevis individuālai lasīšanai. Pat erotisko liriku izpildīja publiski pie galda. Anakreonta dziesmas dziedāja valdnieku galmos, Sapfo dziesmas – dzīru laikā. Poēzija – kolektīvā un rituālā – pauda nevis individuālās, bet sabiedriskās domas un jūtas. To izmantoja kā ieroci politiskajās cīņās: vienī autori kalpoja demokrātijai, citi orientējās uz pagājušo laiku ideāliem. Solona elēģijas caurauda politiskais gars, Hēsioda poēzija pauda žēlabas par sociālo netaisnību, Alkaja lirikā atspoguļojās cīņa pret tirāniem, Teognīda poēzijā – aristokrātijas žēlabas par zaudētajām pozīcijām. Poēzija bija publisko lietu sastāvdaļa.

Poēzija saistīja cilvēku ar ideālā sfēru. "Iliāda" un "Odiseja" uzsver distancēšanos no tiešas dzīves arī tāpēc, ka šīs poēmas bija sacerētas "mākslīgā" valodā, proti, valodā, kuru ikdienā nelietoja. Šī distancēšanās vēl jo vairāk pastiprināja šo eposu patosu un lielumu.

Līdz VII gs. p.m.ē. Grieķijā rakstītas literatūras nebija. Vārda mākslu pauda dziesminieki (aēdi vai rapsoīdi), kas sacerēja savus darbus tautas svētkiem un dzīrēm. Šos autorus, līdzīgi kalējiem un namdariem, dēvēja par demiurģiem.

Rakstītā literatūra parādījās VII–VI gs. p.m.ē. Episkas poēmas, lirika, traģēdijas, filosofiskie traktāti un cita literatūra saglabājās pierakstītā veidā; vienlaicīgi tā izplatījās arī mutiski. Literārā daiļrade tika vērtēta kā otršķirīga brīvā cilvēka (pilsoņa) darbības forma (piemēram, epitāfijā Aishilam ir runa par to, ka viņš cīnījies ar persiešiem, bet netiek pat pieminēts, ka viņš rakstījis traģēdijas).

Par galveno vārda mākslas formu literatūra kļūst hellēnisma laikmetā, kad darbi tiek rakstīti un izplatīti kā grāmatas – standarta papirusa tīstokļi vai pergamenta burtnīcu paciņas (katras paciņas apjoms – apmēram 1000 rindu). Veidojās grāmatu izdošanas un tirdzniecības sistēma: speciālās darbnīcās vergu grupa pierakstīja uzrauga diktēto tekstu uzreiz vairākos eksemplāros. Grāmatas kļuva pieejamas daudziem, tās lasīja skaļi – jau ne publiski, bet individuāli. Pālielinājās distance starp rakstnieku un lasītāju: lasītājs vairs neattiecās pret rakstnieku kā

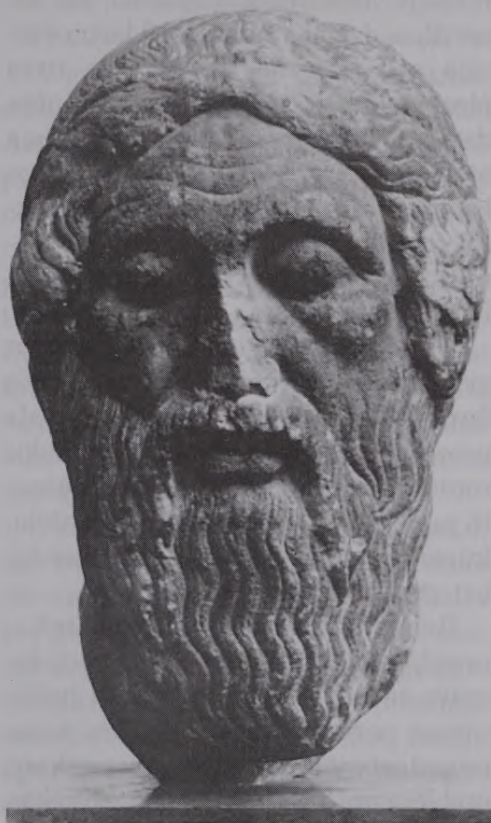
līdzīgais pret līdzīgo, pilsonis pret pilsoni, bet vai nu raudzījās uz to ar pārākuma apziņu, vai arī sajūsmiņājās kā par modē esošu atlētu vai dziedātāju. Transformējās arī rakstnieka tēls – tas bija vai nu iedvesmas pilns partneris sarunās ar dieviem, vai arī liekulīgs savādnieks, lišķis, pielīdējs.

"Vergu literatūras" Grieķijā nebija. Bija daudzi brīvlaisti rakstnieki, bet tas tieša veidā neatspoguļojās viņu darbos.

Viena no raksturīgākajām grieķu literatūras iezīmēm bija milzīgā mitoloģijas ietekme, kas kļūst par galveno materiālu literatūrai. Katrs laikmets sniedza savu galveno mitoloģisko nostāstu interpretāciju. Ikdienu tematika pavīdēja tikai dzejā, precīzāk, tās "jaunajos žanros" (komēdijā, bet ne traģēdijā; epigrammā, bet ne elēģijā u.tml.).

Ar mītu visciešāk saistīti pirmie līdz mums nonākušie antīkās literatūras pieminēji – Homēra "Iliāda" un "Odiseja". "Iliāda" ataino tikai dažas epizodes – dramatiskas kolīzijas grieķu nometnē, taču visi grieķi zināja mitoloģisko fonu, bez kura pašu eposu saprast nebija iespējams. Homēra eposā fiksētās atziņas cieši sasaistāmas ar antīkā domāšanas veida sākumu, kas aptver gan filozofiskas pārdomas, gan ikdienišķas, praktiskas zināšanas. "Odiseja" apdzied to cilvēka tipu, ko grieķi vēlāk uzskatīja par ideālu, – uzņēmīgu, drosmīgu, zinātkāru, uzticīgu, nelo kāmu.

Mitoloģija caurauž arī didaktiskā eposa pamatlicēja Hēsioda (iespējams, ka viņa vārds ir profesionāla

Homēra galva. Romiešu kopija no grieķu V gs. p.m.ē. oriģināla

iesauka – "dziesminieks", "dziedošs dziesminieks") poēmas "Teogonija" un "Darbi un dienas", kā arī visu sen-grieķu traģēdiju.

Grieķu literatūrai raksturīga orientācija uz tradīciju. Literatūras sistēma likās nemainīga, un vēlāko laiku autori centās iet pa priekšteču iezīmēto ceļu. Katram žanram bija savs pamatlicējs: eposam – Homērs, traģēdijai – Aishils, Sofokls, Eiripīds utt. No senajiem autoriem pārņēma tēmas, motīvus, stilu un valodu (piemēram, Homēra dzejas valodā

rakstija visus vēlākos eposus), pat atsevišķas dzejas rindas. Daiļdarbu vērtēja atkarībā no tā, cik tas tuvs pirmparaugam. Literatūrā dominēja dzejas forma – pirmsrakstības attieksme pret dzeju kā vienīgo līdzekli, lai saglabātu atmiņā iepriekšējo mantojumu. Pat filosofiskos saceņēmumus rakstija dzejā (Parmenīds, Empedokls u.c.).

Daiļdarbu ar izdomātu saturu grieķi vienmēr saistīja ar metrisko formu. Klasiskajā periodā nebija nedz prozaisku drāmu, nedz prozaisku romānu. Antīkā proza – kā zinātne, tā publicistika – bija literatūras daļa, kurai piemita nevis mākslinieciski, bet praktiski mērķi.

Beletristika mūsdienu nozīmē – prozā sarakstīta literatūra ar izdomātu saturu – parādījās tikai hellēnisma periodā, kad literatūra vairs nenodarbojās ar pasaules uzskata problēmām. Tradicionālisms pārveidojās par sacensību ar sen mirušajiem autoriem, poēzija zaudēja savu galveno lomu un atkāpās prozas priekšā.

Skaidra un noturīga bija žanru sistēma, kurā atšķīrās senākie un vēlāk radušies, augstākie un zemākie žanri (eposs, traģēdija – idille, satīra). Katram žanram bija sava tematika un topika. Raksturīga bija arī ticība poētiskās formas visvarenībai, visspēcībai: par augsto poēziju uzskatīja jebkuru dzejā izklāstītu materiālu (arī astronomiskas, farmakoloģiskas u.c. zināšanas). Stilu sistēma bija pilnīgi pakļauta žanru sistēmai. Retorika izstrādāja augstā stila veidošanas līdzekļus.

Tradīcijas prasībām bija pakļauta arī valodas sistēma: dažādi žanri

dzima dažādos Grieķijas nostūros un tāpēc izmantoja dažādus dialektus: eposs – joniešu, kora lirika – doriešu, traģēdija – atisko dialektu. Dialektus uzskatīja par žanru sastāvdaļu, un vēlāko laiku rakstnieki tos rūpīgi ievēroja pat tad, ja dialekts bija vai nu jau miris, vai arī radikāli izmainījies. Literāro valodu apzināti pretstatīja sarunu valodai: tā bija valoda, kas nodeva tālāk kanonizēto tradīciju, nevis atspoguļoja īstenību. Tikai hellēnisma periodā izzuda atšķirības starp dažādiem dialektiem: agrāko četru vietā izveidojās "kopīgā valoda" (*koinē*), kas attīstījās uz atiskā dialekta bāzes.

Jaunas iezīmes grieķu literatūrā saistītas ar hellēnisma laikmetu. Tā kļūst spilgti kosmopolītiska. Klasiskā literatūra bija saistīta ar dzimtās polisas interesēm (traģēdiju un komēdiju skatījās Atēnās, un ārpus šīs polisas tās interesēja nedaudzus), bet hellēnisma literatūra orientējās uz visu pa pasauli izkaisīto grieķu interesēm. Literatūras loks paplašinājās, taču tās ietekmes spēja mazinājās; tā nodalījās no pārējām dzīves sfērām (galvenās kļuva mākslinieciskās vērtības).

Literatūra kļuva elitāra. Polisas literatūra apcerēja jautājumus, kas interesēja visus tās iedzīvotājus, un tāpēc bija interesanta un pieejama visiem. Hellēnisma literatūra bija domāta tikai augsti vai vidēji izglītotiem ļaudīm (zemākās kārtas apkalpoja mīmi, dziesminieki u.tml.). Satrūka saiknes ar tradīciju: rakstnieks pats izjuta literāro tradīciju nevis kā savas būtnes organisku sastāvdaļu, bet kā kaut ko ārēju,

no grāmatām iepazītu. Visa tradīcija viņam bija vienādi tuva un tai pašā laikā tāla; tas deva iespēju eksperimentēt, pāriet no viena žanra citā.

Žanru jomā, pirmkārt, poēzija gūst virsroku pār prozu (daiļrunība bija pārgājusi tukšvārdībā, filosofija – kļuvusi zinātniski sausa, tikai historiogrāfija saglabāja mākslinieciskās tradīcijas). Otrkārt, poēzijā grāmatu žanri aizvietoja scēniskos. Dažādās grupās noslāņojušies bija arī lasītāji, un priekšplānā izvirzījās žanri, kas klasikā atradās perifērijā, – elēģija, epigrama, didaktiskais eposs. Treškārt, lielie žanri atkāpās mazo priekšā. Tas bija saistīts ar ievirzi uz eksperimentu. Parādījās divi mazie poētiskie žanri: epīlijs – "mazais eposs" (jauno laiku termins), vēstījums dzejas formā par kādu mītisku epizodi, un idille – "bildīte", vēstošs vai dramatisks dzejolis, parasti par lauku dzīvi.

Stila jomā galīgi tika sarautas saites starp poētisko un sarunu valodu. "Koinē" valodā rakstīja zinātniskos sacerējumus, bet dzeju – nekad. Eposs, elēģija, epigrama izmantoja homērisko dialektu, bet jaunajā žanrā – idillē – izstrādāja jaunu mākslīgu dialektu (tā pamatā – doriskais dialekts). Valodas mākslīgums noteica arī stila samākslotību.

Dzeja sarāva saiknes ar mūziku. Iepriekš dzejoli uztvēra ar dzirdi, sacerēja, orientējoties uz skanošo vārdu. Iestājoties rakstītās literatūras laikmetam, dzejnieki un zinātnieki sāka domāt par metrikas jautājumiem, pirmo reizi formulēja dzejas uzbūves pamatlikumus.

b. RETORIKA

V gs. p.m.ē. par mākslas (amatniecības) paveidu kļuva vārda māksla. Attieksme pret rakstnieka darbu kā pret amatniecības paveidu ieviesās nevis poēzijā, bet sfērā, kurā šis darbs tiešām kļuva par amatu. V gs. p.m.ē. rakstnieki pēc līguma, pasūtījuma sāka sacerēt runas oratoriem. Publiska pilsoņu uzstāšanās demokrātiskajās polisās simtiem un tūkstošiem cilvēku lielas publikas priekšā bija valsts aparāta funkcionēšanas neatņemama sastāvdaļa.

Plaisu starp nelielo cilvēku skaitu, kas no dabas bija apveltīts ar runas dāvanām, un sabiedrības vajadzību pēc personām, kas māk uzstāties tautas priekšā, klasiskajā Grieķijā pārvarēja divējādi: apmācot pilsoņus oratora mākslā un sacerot runas klientiem, kas nopirkto runu iemācījās no galvas un savā vārdā to norunāja. Abos gadījumos oratora uzstāšanās pārvērtās darbā, kas bija pakļauts noteiktām normām un likumiem: lai mācītu daiļrunību un rakstītu pēc pasūtījuma, pirmām kārtām bija jāzina noteikumi, no kuriem atkarīgi oratora panākumi, kā arī paņēmieni, kas padara runu pārliecinošu. Oratora mākslas vispārējo principu izpēte bija nepieciešams daiļrunības apmācības priekšnoteikums. Jau V gs. p.m.ē. vidū retorikas sfērā tika izstrādātas rakstiskas instrukcijas (kas līdz mums nav nonākušas), līdzīgi tam, kā tas bija jebkurā citā amatniecības sfērā.

Oratoru mākslas pārvēršana par mērķtiecīgas apmācības nozari radīja ne tikai retorisko noteikumu

apkopojumus, ne tikai palielināja pilsoņu skaitu, kas mācēja publiski runāt, bet arī radīja māksliniecisko prozu kā īpašu literatūras paveidu. Grieķu mākslinieciskā proza dzima kā savdabīgs poēzijas antipods, no kuras tā pārņēma tematiku un mākslinieciskos līdzekļus. Par heroiskā eposa antipodu kļuva vēsturisku traktāti, poēzijas pretmets bija retoru sacerējumi. Šim žanram piederīgas ir visas Īsokrata runas.

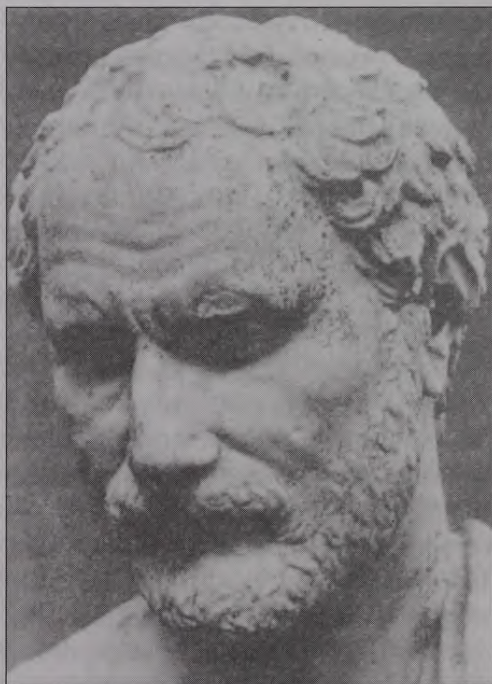
Antīkās pasaules cilvēkam māka pārvaldīt vārdu bija neatņemama politiskās un pilsoniskās dzīves sastāvdaļa, svarīga tās publiskuma izpausmes forma. Daiļrunība evolucionēja līdz ar visas grieķu kultūras attīstību. Īpaši mutisko vārda mākslu kopš V gs. p.m.ē. kultivēja sofistī, kas, paši būdami atzīstami meistari, apmācīja šajā mākslā arī citus. Viņi nodibināja skolas, kurās par samaksu ikviens varēja apgūt runas uzbūves pamatlikumus, atbilstīgas šo runu teikšanas manieres, prasmi efektīgi izkārtot materiālu. Visi politiskie līderi Atēnās, arī Perikls, bija spoži oratori.

Bija trīs runu pamattipi: politiskās, svinīgās un tiesas runas. Par oratora mākslas augstāko sasniegumu atzina politiskās runas, no kurām par svarīgākajām uzskatīja apspriežu runas, t.i., tās, kuras bija veltītas konkrētu jautājumu apspriešanai, kuras rezultātā bija jāpieņem noteikti lēmumi. Oratori paši izvirzīja jautājumus diskusijai, jo uzskatīja, ka politisko runu uzdevums – pilsētas labklājības celšana, kurai par godu viņi veltī savas runas dāvanas.

Izcils orators bija Īsokrats (436–338), kuram piedēvē ap 60 runu (līdz mūsu dienām nonākusi viena trešdaļa). Viņa oratora darbība bija visai īpatnēja: viņš nekad publiski neuzstājās, bet vienīgi rakstīja savas runas (Īsokrats domāja, ka viņam nav īpašību, kas varētu imponēt klausītājiem).

Īsokrats vadīja oratoru skolu, kur mācījās daudzas slavenības. Viņa sacerētās runas literārajā ziņā šaubas neizraisīja, to muzikalitāti uzskatīja par ideālu. Īsokratu centās atdarināt visi vēlākie antīkās pasaules oratori.

Arī Dēmostens (384–322) ieguvis izcila oratora slavu. Savas oratora dāvanas viņš attīstīja jau jaunībā, tiesādamies ar aizbildņiem par mantojumu. Daudz puļu viņš veltīja cīņai

Dēmostens

ar saviem fiziskajiem trūkumiem, kas traucēja viņam uzstāties no tribīnes. Dēmostens aktīvi piedalījās sabiedriskajā dzīvē, taču īpaši populārs kļuva tad, kad kādā runā vērsās pret Maķedonijas valdnieku Filipu, pats kļūdams par simbolu cīņā par demokrātiju. Savas runas viņš izstrādāja ļoti rūpīgi, un viņa stilu vērtēja augstu.

Tiesu sfērā panākumus guva Līsijs (459–380), kura 233 runām (panākumi neesot bijuši tikai divām) raksturīga tēlainība, laba likumu zināšana, perfekta runas uzbūve, un Īsajs (420–350) – vienīgais no pazīstamajiem atēniešu oratoriem, kas vairījās no politiskās darbības un deva priekšroku mantojuma un citu juridisku jautājumu risināšanai (par viņu runāja kā par krāpnieku ar veiklu mēli).

Hellēnisma periodā līdz ar politiskās dzīves pagrimumu grieķu pilsētās priekšplānā izvirzījās svinīgās runas, kas izmainīja daiļrunības estētisko ideālu. Politiskās runas tiecās klausītājus pārliecināt, svinīgās – tiem iepatikties; iepriekš svarīgākais bija spēks, tagad – patētika.

Grieķu literatūras nozīmi kopumā var reducēt uz šādiem punktiem.

1. Tika izstrādāta literatūras teorija, iekļaujot tajā mācību par žanriem un to attiecībām ar dzīvi.

2. Tika radīta vēsture kā zinātne, kas Grieķijā sākotnēji attīstījās kā literārs žanrs.

3. Tika izstrādāta daiļrunas teorija, kas savukārt bija saistīta ar oratoru mākslu (jau Homērs to lika līdzās karavīra varonībai).

4. Tika izveidota filoloģija, kas Aleksandrijā pārtapa par zinātni, kuras uzdevums bija rūpēties par tekstu saglabāšanu (tur tika savākti rokraksti, novērstas kļūdas, kas bija radušās, tos pārrakstot, u.c.).

5. Tika izveidota gramatika, kas III gs. p.m.ē. konstituējās kā zinātne par runas daļām un teikumu struktūrām; pirmos sistemātiskos pētījumus šai virzienā uzsāka stoiķi: ap 240. g. p.m.ē. filosofs Hrīsips izstrādāja gramatikas terminoloģiju, kas latīņu tulkojumā tiek izmantota līdz mūsdienām; 120. g. p.m.ē. Dionīsijs no Trāķijas sarakstīja pirmo grieķu gramatiku, kas ar romiešu starpniecību kļuva par visu Eiropas tautu gramatiku pamatu.

6. Tika radīta arī filosofija kā specifisks literārs žanrs.

VII. GRIEĶU DRAMATURĢIJA

a. TEĀTRIS

Rašanās

Teātra kā kultūras parādības specifika Senajā Grieķijā – tā tautiskais raksturs. Šai gadījumā jāsaprot dionīsiskās reliģijas, ar ko ģenētiski ir saistīta gan tragēdija, gan komēdija, sakars ar politiskās dabas norisēm. Kā zināms, politisko kolīziju rezultātā dižciltīgo vara tika iedragāta, taču tie ar tautas varas nodibināšanu tik viegli nesamierinājās. Daudzās polisās parādījās spējīgas personības no aristokrātijas vidus, kas distancējās no savas kārtas un, dēmosa atbalstītas, nodibināja vienvaldību (t.s. agrīnās tirānijas). Tirānijas radās tautas cīņā pret dzimts aristokrātiju. Tirāni, pārvaldot valsti, balstījās uz amatniekiem, tirgoņiem, zemes apstrādātājiem. Šie tirāni apzinājās savas varas leģitimitātes trūkumu un centās to kompensēt ar gudriem un iedarbīgiem pasākumiem, balstoties uz plašiem tautas slāņiem (jāsaka, ka bieži vien šie pasākumi patiesi nāca tautai par labu). Tādējādi saprotams, kāpēc tik milzīgu popularitāti iemantoja dievs Dionīss. Pats nebūdams aristokrāts (Dionīss nepieder olimpisko dievu panteonam), viņš kalpošanā sev apvienoja plašus

tautas slāņus. Dionīsa kults uzplauka tirāna Peisistrata laikā. Šai ziņā visefektīgākos pasākumus veica Peisistrats, iedibinot greznos svētkus – lielos (pilsētu) dionīsijus, kurus piesaistīja pavasara sākumam (marts/aprīlis). Tajos 536./535.–533./532. g. p.m.ē. tika uzvestas tragēdijas, kuru iestudējumus nodrošināja valsts. Daudz vēlāk tās sāka uzvest arī lēnajos (janvāris/februāris), kuros 488. g. p.m.ē. sāka spēlēt arī komēdijas. Ar to sākās antīkā teātra tradīcija. Svētki ilga sešas dienas, no kurām trijās notika dramatiskās spēles.

Dionīsu līdz 1952. gadam pētnieki uzskatīja par relatīvi "jaunu" dievu Grieķijā. Tas esot tur ienācis tikai pirmajā gadu tūkstoī kā svešķermenis no pusbarbariskās Ziemeļgrieķijas (Trāķijas). Kad tika atšifrēta Lineārā rakstība B, tajā skaidri varēja izlasīt vārdu *Dionysos*.

Vissenākais mīta slānis apraksta Tēseja, Ariadnas un Dionīsa vēsturi. Atikas valdnieka dēls Tēsejs bēdzis kopā ar Krētas valdnieka meitu Ariadnu no Knosas uz Krētu un apmeties uz Kiklādu salas *Dia* vai *Naxos*. Tur Dionīss savu Ariadnu aicinājis doties atpakaļ. To, ka Dionīss ir saistīts ar Ariadnu, var konstatēt pēc daudzām liecībām. Homērs "Iliādā" liecina, ka Daidals Ariadnai

Knosā izveidojis *choros* – deju laukumu. Deja bija svarīga Dionīsa pazīme (no II gadu tūkstoša p.m.ē. ir saglabājušies Dionīsa attēli, kuros tas redzams kopā ar dejojošām sievietēm).

No šīm un citām liecībām var secināt: 1) Dionīsa kults ir ļoti sens; 2) Dionīss saistīts ar sievietēm, kuras ne tikai dejo, bet arī trako. Vārds *mainesthai* ir atvasināms no "mānija" (*mania*): šādā stāvoklī sievietēm "atslēdzās" prāta darbība; vēlāk tās nosauca par "menādām" (*mainādes*); 3) trāķiešu valdnieks Likurģs gribēja izraidīt Dionīsu ar viņa trakojošajām piekritējām un piedzīvoja neveiksmi; Dionīsa reliģija uzvarēja pasaulīgās varas instances.

Minētie aspekti (sieviešu kults; dejas; ekstāze, iracionalitāte) veidoja šā dieva tēlu. Dionīsa kults sākotnēji bija bīstams valdošajai politiskajai kārtībai.

Kā izpaudās tā iracionalitāte? Pirmkārt, *mainesthai* dejas formā līdz ar absolūtu vājprātu, ekstāzi, orgijām. Šajā kultā cilvēks, būdams mūzikas, dejas un vīna varā, pilnīgi "izkrita" no racionalitātes, it kā zaudēja saprātu. Otrkārt, iracionalitāte izpaudās seksualitātē, jo falls, kā arī Silēns un satīri bija pastāvīgi Dionīsa pavadoņi. Ekstāzes mērķis bija aptumšot un izslēgt prātu; tam kalpoja ritms, melodija, dejas, vīns, seksualitāte.

Šīm kulta sastāvdaļām pievienojās citi elementi, piemēram, ietēršanās maskās. Maska bija līdzeklis, lai cilvēks izmainītu savu esamības veidu, t.i., no savas esamības pārtaptu svešā. Tēršanās maskās bija

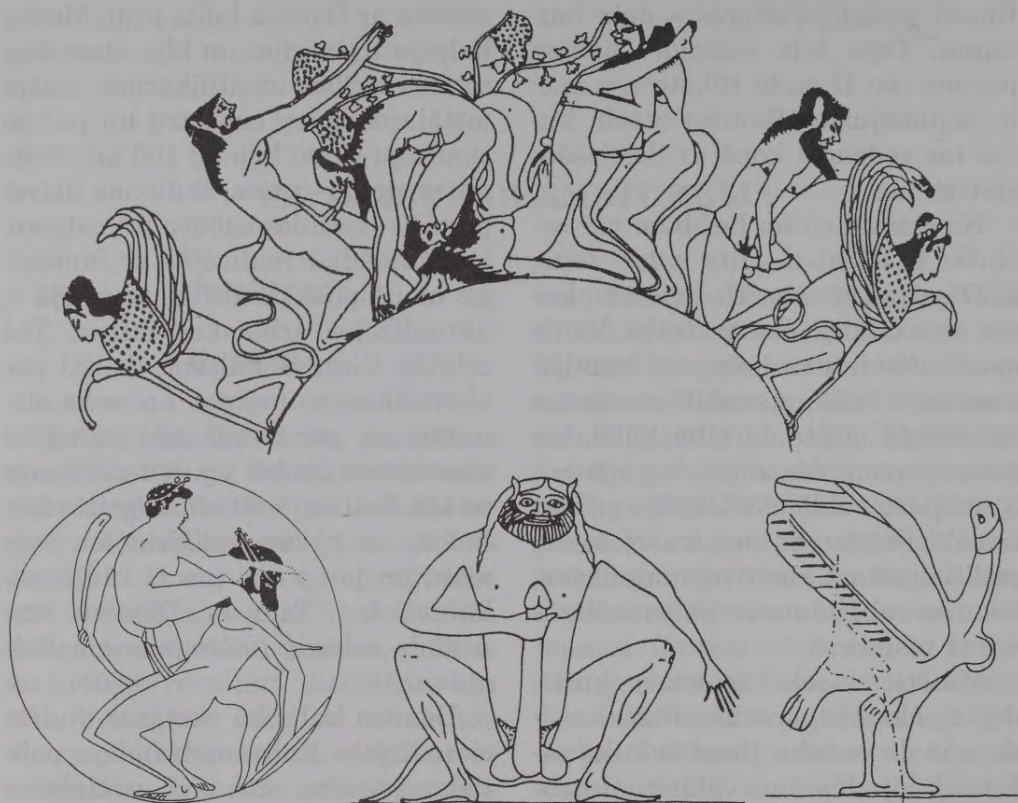
saistīta ar Dionīsa kulta jēgu. Maska kalpoja tipizācijai un bija atsevišķa cilvēka rīcības identifikācijas nesēja (attālums starp orhestru un pēdējo skatītāju rindu bija ap 100 m). Teātris un luga – citas, ikdienas dzīvei pretējās pasaules uzbūve un uztvere, kas komēdijā realizējās ar fantāzijas un utopijas palīdzību, tragēdijā –, aktualizējot arhaiskos mītus. Tas atbilda Dionīsa kultam, dziņai pēc identifikācijas maiņas un sevis aizmirstības, pēc izlaušanās no savas eksistences čaulas un distancēšanās no tās. Teātris tā attīstības gaitā attālinājās no savām reliģiskajām saknēm, un jau V gs. p.m.ē. radās sakāmavārds: "Tam ar Dionīsu nav nekāda sakara" (*udēn pros ton Dionyson*).

Dionīsa kults kā ekstāzes un iracionalitātes kults apdraudēja politisko kārtību un bija neciešams valsts instancēm. Taču tas bija dziļi iesakņojies tradīcijā un cilvēki izjuta vajadzību pēc tā. Valsts instances kultu iznīdēt nespēja, taču tām izdevās to savaldīt. Tas bija ceļš, kas noveda pie teātra rašanās.

Teātra uzvedumi notika divos no pieciem svētkiem, kas Atēnās tika veltīti Dionīsam: lēnajos – trīs dienas gemeliona mēneša vidū (janvāris/februāris) – un lielajos dionīsijos – piecas dienas elafeboliona mēneša vidū (aprīlis/marts).

Lēnaji nebija Dionīsa auglības svētki: *lēnaiai* nozīmē "menādas", "bakhantes". Tie bija trakojošo un dejojšo orgiastisko sieviešu svētki ar omofāģiju un citām norisēm.

Savukārt lauku dionīsiju (arī lielo dionīsiju) iezīme bija falla kults;

Satīru seksuālā dzīve

fallu pielūdza kā auglības devēju laukiem, lopiem un cilvēkiem. Te it kā nebija iespējams rasties teātrim. Taču lielajos dionīsijos teātrim bija galvenā loma! Kā izskaidrot šo pret-runu? Tas tāpēc, ka abiem svētkiem bija viens vārds. Dionīsiji sākumā tika svinēti uz laukiem, un tikai Peisistrats tos pārcēla uz pilsētu, kur tos sāka saukt par pilsētu dionīsijiem. Šajā laikā pilsētā jau ilgi bija citi Dionīsa svētki, kuros tika uzvesti teātra uzvedumi, – proti, lēnaji. Peisistrats no tiem paņēma dažus būtiskus elementus un pārnesa tos uz citiem svētkiem. Teātris

neienāca pilsētā no laukiem, gluži otrādi – no pilsētā notiekošajiem Dionīsa svētkiem tas tika pārnestas uz citiem. Teātris sākotnēji nāk no lēnajiem un tad savu vietu atrod lielajos dionīsijos.

Lielo dionīsiju svētki ilga piecas dienas. Tie nebija organiski, jau sākotnēji autonomi svētki, bet mākslīga svētku elementu kombinācija. Par šādu lielo dionīsiju specifisku liecina tas, ka pārējo svētku izcelsme nav zināma, turpretim šiem ir zināms ieviešanas datums. Tas bija tirāna reliģiskās un kultūras politikas elements, jo Grieķijā tirānijas taču

balstījās uz zemākajiem ļaužu slāņiem, kuru dievs bija Dionīss. Lielie dionīsiji bija dāvana zemākajiem ļaužu slāņiem.

Lielajos dionīsijos bija šāda notikumu secība.

1. Divas dienas pirms svētku dienām 8. elafebolionā traģiskais dzejnieks kopā ar horēģiem un aktieriem tautai stādīja priekšā savu darbu (t.s. *proagon* – iepriekšējas sacīkstes). Tas bija sava veida "programmas šovs". Kopumā tauta tika iepazīstināta ar 17 darbiem – 12 traģisko autoru darbiem (no trim autoriem pa tetraloģijai – trim taģēdijām un vienai satīru drāmai) un piecu autoru piecām komēdijām.

2. Nākamās dienas vakars bija īstenais svētku sākums, kad jauni vīrieši ielūdza Dionīsu pilsētā uz viņa rajonu: Akropoles dienvidos visu gadu stāvēja Dionīsa statuja, kuru pirms svētkiem aiznesa, lai to īsi pirms svētku sākuma svinīgā procesijā atnestu atpakaļ.

3. 10. elafebolions bija pirmā svētku diena, kad notika lielā procesija (*pompē*), upurēšana, falla nešana. Procesija noslēdzās Dionīsa svētnīcā Akropolē. Pēc upurēšanas visi devās uz teātri, kur pēcpusdienā koris dziedāja dziesmas par godu Dionīsam. Korī bija 50 cilvēku, kuru dziedāšanu pavadīja instrumentu spēle. (Katra Atikas fīla delegēja koriem piecdesmit vīriešu un piecdesmit zēnu. Izveidojās 20 korus pa 50 cilvēkiem, kopumā ap 1000 dziedātāju.)

4. 11.–13. elafebolionā notika teātra uzvedumi, katru dienu četri. Kopš 486. g. p.m.ē. ievada komēdijas.

11. elafebolionā tika spēlētas piecas komēdijas pēc kārtas un svētki tika pagarināti par vienu dienu, proti, līdz 14. elafebolionam.

Tās teātra drupas, kas redzamas mūsdienās, ir saistītas tikai ar IV gs. p.m.ē., kad Atēnu valstsvīrs Likurgs 338.–326. g. p.m.ē. atbildēja par finansēm un organizēja šā teātra izbūvi. Pirms šīs celtniecības Atēnās nebija akmens teātra. Likurga celtniecība bija ceturrtā fāze teātra celtniecības vēsturē. Iespējams, ka sākotnēji bija tikai deju laukums bez kādiem īpašiem aprikojumiem. Pirmās skatītāju vietas varētu būt ierīkotas pirms Perikla laikiem. Savukārt Perikla vadībā tika izbūvētas stacionāras rindas skatītāju vietām. Pirms tam skatītāju tribīnes bija izveidotas uz agoras, taču reiz notika nelaime – tās sabruka. Tas bija iemesls, lai būvētu teatronu. Iespējams, ka pasaules vēsturē pirmā teātra celtniecību noteica drošības pasākumu nepieciešamība.

Pirmo soli traģēdijas attīstībā gan spēra nevis Atēnas, bet Korinta. Šīs pilsētas tirāns Periandrs izsauca no Lesbass salas slavenu dziedātāju Arionu, kas pēc viņa lūguma izveidoja jaunu māksliniecisku izrādi uz ditirambu (dziesmu par godu Dionīsam) pamata; tā esot bijusi kolektīva darbības forma, kurā darbojušies arī Dionīsa pavadoņi satīri (divkājainas, āžiem līdzīgas būtnes), kas simbolizēja dabas auglību. Arī otrais solis tika izdarīts Peloponēsā: Sikionas tirāns, iedibinot Dionīsa kultu, ar to aizstāja aristokrātiskā varoņa Adrasta kultu. Arī tur esot uzstājies satīru koris. Pēc tirāna gāšanas

Sikionā tur beidzās satīru spēles un to organizators dzejnieks Pratinš ieradās Atēnās, kur tam deva iespēju pēc traģēdijām uzvest Atēnu teātrī jaunras "satīru drāmas". Sākumā tās sauca par "jautrajām traģēdijām".

Līdz mūsdienām nav saglabājušies tieši avoti, no kuriem precīzi varētu uzzināt par teātra žanru tapšanu un uzvedumu attīstību. Grieķu teātra vēsturi ir iespējams rekonstruēt, vienīgi balstoties uz Hērodota, Aris-toteļa un citu liecībām.

Kad Atēnās tika atjaunota demokrātija, mainījās izrāžu raksturs. Traģēdiju saturs kļuva nopietns. Traģēdiju autori savus sižetus smēla no dažādiem mītiem, ienesot tajos savam laikmetam aktuālu problemātiku.

Atēnās V gs. p.m.ē. un antīkajā pasaulē vispār nebija teātra mūsdienu izpratnē, kas sniegtu regulāras izrādes un repertuāru paziņotu vairākas nedēļas vai mēnešus iepriekš. Nebija arī pastāvīgu aktieru trupu – profesionāli aktieri parādījās daudz vēlāk. Sākotnēji spēlēja, dejoja, dziedāja paši pilsoņi, viņi sagatavoja katram uzvedumam kostīmus, maskas un ļoti vienkāršas dekorācijas. Teātra uzvedumus rīkoja valsts: arhonts (viena no deviņām galvenajām amatpersonām) un komisija savlaicīgi iepazinās ar iesniegtajiem darbiem, atlasīja labākos (trīs traģiķus un trīs vai piecus komedio-grāfus) un katram no autoriem norīkoja vienu no turīgajiem pilsoņiem – horēgiem, kam no personīgajiem līdzekļiem bija jāsedz izdevumi teātra koru apmācībai un jāapgādā ar

visu vajadzīgo uzvedums. Uzveduma iestudēšanas gadā šo bagāto pilsoni atbrīvoja no nodokļu maksāšanas.

Katru reizi vajadzēja uzvest jaunas lugas, kuras sākotnēji bija iecerēts izpildīt tikai vienu reizi. Uz priekšnesumu sapulcējās visi, kas vien vēlējās. Ar to izskaidrojams lielais dramatisko sacerējumu skaits, ko radīja grieķi. Pēc laikabiedru liecībām, Aishils un Eiripīds katrs bija sarakstījis vairāk nekā 90 darbu. Līdz mūsdienām saglabājušies 33 teātrim veltīti sacerējumi, no kuriem 32 tikuši nospēlēti. Uz tiem nav nekādu scēnisku norāžu. Tas ir saprotams, jo autori lielākoties bija arī režisori (arī komponisti, horeogrāfi, scenogrāfi u.c.); labākajā gadījumā ir nolasāmas tikai netiešas norādes.

Attīrīšanās

Sengrieķu teātris, īpaši atēniešiem (Akropoles dienvidu nogāzē atradās Dionīsa teātris), bija cieši saistīts ar polisas dzīvi un savā būtībā bija otrā tautas sapulce, kurā apsprieda vissvarīgākos jautājumus. Līdzību ar tautas sapulci pastiprināja tas, ka uzvedumus izrādīja svētku laikā.

Teātra saistību ar Dionīsa kultu nosaka arī cits svarīgs šo pasākumu aspekts – "attīrīšanās". Dionīsu taču atšķirībā no Apollona neapmierināja vienīgi lūgšana un upurēšana, kas bieži pārvērtās sausās un vēsās darījuma attiecībās. Dionīsa kults vērsās pie cilvēka visā pilnībā, kalpošanas procesā un ar ekstāzes palīdzību inducējot tajā dvēseliskās

trīsas, izraujot to no ikdienas sfēras, paceļot dievišķajā. Dionīss kā viņa dievs pauž ne tikai auglības process dabā. Orgiastiskā kalpībā viņam cilvēks pārvarēja esības šaubas, nedrošību, saistot sevi ar pasaules noslēpumu un ļaujot to no jauna izjust, pārdzīvot. Dionīssiskās reliģijas pamatpazīme – pārmaiņa: orgiastisko kultu pārdzīvojušais kļūst citāds nekā ikdienā esošais, kļūst cits. Pārvēršanās – tā ir sfēra, no kuras izaug dramatiskā māksla, kas sākotnēji nav nekas cits kā mēģinājums pa jaunam sakārtot dzīvi.

Attīrīšanās nav izprotama, ja neņem vērā grieķu riņķa deju. Ne velti vēl klasikas laikmetā *choron aitein* (lūgt kori) nozīmēja prasību uzvest lugu, bet *choron didonai* (dot kori) – atļauju to uzvest. Tādējādi izvest kori uz orhestras – *choron eisagein*, *his tanai* – nozīmēja vienlaicīgi uzvest lugu uz skēnas, "vadīt kori". Riņķa deju priekšvēsture ietiecas dziļā senatnē, tās pastāvējušas vēl pirms Dionīsa. Grieķu priekšstati par menādām ir senāki nekā Dionīsa kults. Menādas, līdzīgi erīnijām, bija t.s. mātes tiesību ievērotājas, "suņu ķērājas", kuras aizmieg, nogurušas no pakaļdzišanās saviem upuriem, tad pamostas un turpina vajāšanu. Tās mauj kā govīs, bet vērša maušanas atdarināšana ir orgijas elements par godu dievam Dionīsam. Tas ir atgādinājums par seno matriarhāta laikmetu.

Traģiskā attīrīšanās ir grieķu attīrīšanās no vainas un kļūdām senā pagātnē, dzimts iekšienē (brāļu starpā, starp bērniem un vecākiem u.tml.) – akts, kurā tiek atgādināts

par pilsoņa kā harmoniskas personības brīvību un pašcieņu. Grieķi, demonstrējot līdzpārdzīvojumu un līdzcietību traģiskajam varonim, teātrī nonāca pie sevis attīrīšanas no savas dzimts vainas, kurā, kā viņi uzskatīja, bija līdzvainīgi. Tauta bija atguvusi brīvību, un tāpēc tā tiecās pēc teātra. Teātris – valsts līdzeklis, lai attīrītu savus pilsoņus. Tāpēc arī pats teātris bija neikdienišķi svētki.

Grieķu teātra mīlestība saistīta ar viņu brīvības alkām; valsts ņēma savā pārziņā pilsoņu attīrīšanos. Ar to izskaidrojami uzvedumu grandiozie apmēri. Atēnās teātris pulcēja līdz 17 tūkstošu skatītāju. Tie bija svētki, kuru mērķis bija veicināt brīvību un harmoniju.

Dionīsa svētki ilga sešas dienas. Gatavošanās svētkiem sākās ilgi pirms tiem, kad arhonts iepazinās ar iesniegtajiem rokrakstiem un atlasīja trīs dzejniekus, no kuriem katrs iesniedza tetraloģiju (trīs traģēdijas un vienu satīru drāmu). Trim dzejniekiem tika doti trīs kori. Uzvedums prasīja lielus līdzekļus, kurus piešķīra bagātākie pilsoņi. Katrs dzejnieks uzveda vienu tetraloģiju vienā no trim pēdējām svētku dienām. Teātra uzvedumi, kuri ilga trīs dienas no saules lēkta līdz rietam, vienlaicīgi bija arī sacensība. Tetraloģiju sāka spēlēt jau no rīta; kad V gs. p.m.ē. beigās parādījās komēdijas, tās mēdza spēlēt vēl nākamajā dienā pēc tetraloģiju uzvedumiem.

Katru ritu, paņēmuši līdzī ēdienu un spilvenu, teātrī pulcējās visi pilsoņi, lai ar savu reakciju iedvesmotu izpildītājus un demonstrētu tiem līdzpārdzīvojumus. Skatītāji visu dienu

ēda, dzēra, nāca un gāja, skaļi pauda savu apmierinājumu vai neapmierinātību. Vietas, kuras īpaši iepatikās publikai, uz tās pieprasījumu tika atkārtotas. Speciāla tiesu kolēģija desmit cilvēku sastāvā (pa vienam no katras filas) noteica vietu, kuru ieguva katrs no dzejniekiem (lēmumu, protams, ietekmēja arī sabiedriskā doma): pirmā balva agona uzvarētājam liecināja par absolūtu panākumu, otrā – par relatīvu atziņību, trešā – par izgāšanos. Uzvarētāja laurus plūca arī horēgs, kas bija finansējis uzvarētāju. Veltes tika arī pārējiem dzejniekiem un protagonistiem (tā sauca galveno lomu izpildītājus).

Raksturīgi, ka traģēdijas bija rakstītas skatītājiem, kas klausās tekstu, nevis to lasa. Atēnu traģiķiem nebija laika gaidīt, kad kritiķi, rūpīgi izlasījuši lugu, to izskaidros saviem pilsoņiem. Darba jēgai skatītāju priekšā vajadzēja atklāties tieši šeit un tieši šajā mirklī, un dzejniekiem bija vārdos jāizsaka doma, kuru viņi gribēja iedvest cilvēkiem (tāpēc bieži atkārtoja kādu domu, kādu vārdu u.tml. – tā nebija stilistiska nevarība, bet vēlme uzsvērt atkārtotā nozīmi).

Teātrī vārds tika uzsvērts arī tāpēc, ka nebija citu līdzekļu, kā atklāt uzveduma jēgu. Mīmika nederēja, jo aktiera seju slēpa maska, kas tikai norādīja uz dvēseles stāvokli vienā vai otrā ainā. Tas, kas pie skatītāja aiznesa jēgu, bija pilnskanīgs, ietilpīgs vārds, kā arī žests. Svarīgi bija ieklausīties personāžu runā.

Jānorāda, ka grieķi bija skatītāju tauta, viņi bija labi novērotāji

un vēsturisko notikumu atstāstītāji. Teātra skatīšanās – svarīgs aspekts, kas atšķīra teātri no citiem literārajiem žanriem, proti, tajā tika uzsvērts vizuālais elements. Eposs un lirika ir klausāmi žanri (vēlāk – arī lasāmi), tajos dominēja viena dimensija – akustiskā. Turpretim drāma ir daiļdarbs, kas jāskatās, un tam ir divas dimensijas – akustiskā un vizuālā. Lasīt lugu nozīmē padarīt to nabadzīgāku, atsacīties no iespējas to redzēt. Drāmu tekstu nevar saprast, ja vienlaicīgi neredz arī ārpus teksta realitāti.

Iekšējā redzējuma spējas grieķi attīstīja jau Homēra un Hērodota laikā, kuri savos sacerētajos tekstos centās sniegt vizuālas detaļas, aprakstīt cilvēku uzvedību (apģērbu, rituālus, laulības, dievu pielūgsmi u.tml.) ar vārdiem. Arī vēsture bija redzēšanas akts, kas panāk "skatīšanās brīnumu" (*thauma idesthai*). Grieķi saprata slavu (*kleos* no *klyein* – klausīties) kā to, ko ir vērts atcerēties. Ļaunākais liktenis – nāve bez slavas (*akleēs*), proti, neatstājot aiz sevis nekādu vēsturi, ko būtu vērts atcerēties. Dzīvi atmiņā nodrošina klausītājs un klausīšanās. Zinīgs subjekts grieķiem bija redzošs subjekts: tas, kas nav zināms, nav arī redzams. Dzīvot nozīmē ieraudzīt saules gaismu. Aizmirst (*lēthe*) nozīmē piederēt tumsībai, turpretim slavu apņem spīdums, mirdzums. Vārds *theorein* (vērot, skatīties) ir atvasināms no *thea* (skats). Vērot nozīmē zināt un redzēt. Tāpēc traģēdiju izprata kā pretrunas atrisināšanu starp to, kas cilvēks ir, un to, kāds tas šķiet.

Silēns un guļošs zēns

Traģēdijas materiāls bija mitoloģija. Seno nostāstu varoņi bija reāli dzīvojuši vairākus gadsimtus iepriekš. Tas piešķir patiesīgumu dzejnieka vēstījumam un lika domāt par to, kā saskaņot pagātnes varoņu darbus ar skatītāju personisko pieredzi.

Atēnu publika, kaut arī tā skatījās katru reizi jaunu traģēdiju, vienmēr jau iepriekš zināja, ar ko tā

beigsies. Svarīgi bija, nevis kas notiks, bet gan – kā tas notiks, ko varonis jutīs un runās. Autors varēja izvēlēties daudzus ceļus, svarīgākais – bija nepieciešams individualizēt vārdu, jo tieši tas atklāja tradicionālā personāža tikumisko pasauli, uzvedības motīvus, raksturu. Citiem vārdiem sakot, grieķiem mitoloģija nebija kanonizētu piemēru kopums. Par vienu un to pašu varēja

stāstīt atšķirīgi. Sofokla un Eiripīda "Elektras" bija polemiski vērstas viena pret otru. Mitoloģisko materiālu autori piepildīja ar aktuālu saturu un atšķirīgi atbildēja uz jautājumiem: vai dievi rada pasauli? Kādas normas regulē tās gaitu? Kāpēc cilvēka labie plāni beidzas ar neveiksmi? Kā kolektīvās prasības savienot ar atsevišķa indivīda vajadzībām?

Drāmas avots bija kora dziesma, ko lielajos dionīsijos izpildīja uz orhestras. Vēlāk, VI gs. p.m.ē., Tespīds no Atēnām ieviesa dialogu: viens aktieris atbildēja korifejam – kora vadītājam. Aishīls ieviesa divu aktieru sistēmu, samazinot kora partijas un koncentrējot uzmanību uz dialogu, būtībā pārveidojot traģēdiju no kora lirikas par patiesu drāmu. Divu aktieru spēle pastiprināja drāmas darbību. Pateicoties Sofokla jauninājumiem, parādījās trešais aktieris, kas deva iespēju iezīmēt dažādas uzvedības līnijas vienā konfliktā un padarīja dzīvāku dramatisko darbību. Sieviešu lomas spēlēja vīrieši. Kaut arī statistu bija daudz, aktieru skaits nemainījās; vienam aktierim nācās spēlēt vairākas lomas.

Četri teātra komponenti

Pirmais teātra komponents saistīts ar to, ka dramaturģija bija orientēta uz skatītāju. Grieķu vārds *theāomai* nozīmē "novērot"; no tā ir atvasināms *theatron* – "skatīšanās jeb novērošanas vieta". Atiskā traģēdija ir precīzi saistīta ar noteiktu skatīšanās, proti, recepcijas vietu.

Pirmais komponents ir piesaistītība vietai.

Teātra tehnika ierobežoja iespēju pārnest darbību uz citu vietu. Tāpēc t.s. vietas vienības likums neizriet no teātra estētikas, to ievērot prasīja nepieciešamība: drāmu spēlēt bija ērtāk vienā vietā; uz to norādīja arī nosacītās dekorācijas. Visbiežāk tas notika mājas priekšā.

Recepcijas vieta bija teatrons, kas pēc savas struktūras bija masu sapulces vieta. Tas apzīmēja nevis atklātu, bet noslēgtu struktūru, t.i., teatrons bija noslēgts attiecībā pret apkārtējo telpu. Ne to varēja pamest, ne arī varēja ienākt tajā tad, kad iedomājas. Cilvēks, kas tur iegāja, bija spiests pieņemt noteiktu uztveres pozīciju uz puslokā izvietotajiem pakāpieniem, kas pacēlās pa kalna nogāzi uz augšu. Tas nedeļa skatītājam citu iespēju kā tikai skatīties uz vienu punktu, proti, uz mazo apaļo laukumu lejā – orhestru (*orhēstra* – deju laukums). Tādējādi dzejniekiem nācās rēķināties ar diviem nosacījumiem.

1. Skatītāju masu orientācijas intensitāti un koncentrācijas spējas nedrīkstēja pārspilēt, t.i., teātra uzvedums nedrīkstēja būt pārāk garš (eposi varēja būt tik gari, cik gribēja autors); teātra uzveduma ilgumu nosaka publikas caurmēra uztveres spējas (pārāk ilga darbības norise izraisa nemieru).

2. Skatītāju masu uztveres intensitāti nemitīgi vajadzēja uzturēt (arī limitēt telpā), un tam kalpoja divi līdzekļi – variācijas un sprieguma palielināšana (pirmais līdzeklis bija ārējs, otrais – iekšējs). Turklāt

variācijas ietvēra a) biežu spēles formas maiņu (koris—aktieris, koris—kora vadītājs, kora vadītājs—aktieris); b) izpausmes formu variāciju (runāšana, dziedāšana, dejošana); c) spēles līdzekļu maiņu (maskas, kostīmi, rekvizīti).

Teatrons Atēnu Akropoles dienvidu daļā nebija nedz reprezentācijas teātris, nedz izklaidēšanās vieta (vismaz sākotnēji). Tā bija daļa no kulta vietas, un tas, kas tur notika, bija saistīts ar visu kulta kompleksu, proti, svētkiem par godu Dionīsam. Arī teātra izrādes taču tika uzvestas šo svētku ietvaros. Tas bija teātra otrais komponents.

Atikā Dionīsa svētki tika svinēti piecas reizes gadā un katrām svinībām bija savs raksturs, kurā izpaudās kāds no Dionīsa aspektiem. Tikai divos svētkos tika organizētas teātra izrādes — lēnajos (janvārī) un lielajos dionīsijos (marta beigās—aprīļa sākumā). Traģēdiju autori rakstīja darbus, orientējoties uz šiem datumiem.

Kā autoru un darba uztveri ietekmēja otrais komponents? Autorā tas izraisīja svētku noskaņu: pirmkārt, saistību ar reliģiskajiem svētkiem, otrkārt, apziņu par darba realizācijas vienreizīgumu. Autori zināja, ka viņu darbi "dzīvi" būs tikai svētku laikā (vienu reizi atkārtots uzvedums esot bijis tikai vienai no Aishila drāmām; V gs. p.m.ē. šādu precedentu nebija, šāda tradīcija sāka parādīties tikai IV gs. p.m.ē.). Tas radīja situāciju, kad autors zināja: visam, ko viņš grib pateikt, ir jābūt pateiktam un realizētam tajā momentā, kurā jāpanāk darba pilnīga uztvere. Darbu

noskatoties pirmo reizi, skatītājam ir jāsaņem pilna informācija, iespaidi, jāizveido vēlamie priekšstati utt., citiem vārdiem, autoram skatītājā jārada pārlicība, ka darbs ir saprasts. Sapratni nedrīkstēja kavēt neskaidra runa, maldīgas asociācijas, novirzoši impulsi.

Skatītājam jau ar vienu noskatīšanos bija jāaptver lugas saturs, bet tēlu rīcības motivāciju nevarēja aptvert uzreiz. Tā bija savdabīga antinomija, kuru atrisināja pievēršanās mītam. Attīrīšanās traģēdijas priekšmets bija mīts, citiem vārdiem: mīts bija traģēdijas materiāls.

Dionīsa svētki kopš VI gs. p.m.ē. bija valsts svētki un tāpēc pakļauti valsts pārvaldei un organizācijai. Dzejniekam tas, ka luga tika iekļauta valsts svētku repertuārā, nozīmēja īpašu godu un materiālu ieguvumu. Tas nozīmē, ka piedāvājums pārsniedza pieprasījumu. Bija vajadzīga atlase. Tāpēc teātra izrādes organizēja kā sacensības, un tas bija teātra trešais komponents. Galu galā tikai trim dzejniekiem atļāva uzvest savas tetraloģijas. Tas paredzēja dzejnieka orientāciju uz visaugstāko kvalitāti un māksliniecisko perfekciju valodā, mūzikā, horeogrāfijā, dzejas skaidrībā u.tml. Tā kā lugas bija daļa no valsts reliģiski politiskās darbības, to uzdevums bija nevis izklaidēt, bet risināt problēmas, kas bija adekvātas situācijai polisā. Tas nozīmē, ka autoram bija jābūt ne tikai izcilam māksliniekam, bet arī domātājam, jo darbu lasīja intelektuālā elite (žūrija, kas atlasīja darbus) un izvirzīja tam augstas prasības. Grieķu dramaturģijas

intelektuālais līmenis mūsdienās diez vai ir pārsniegts.

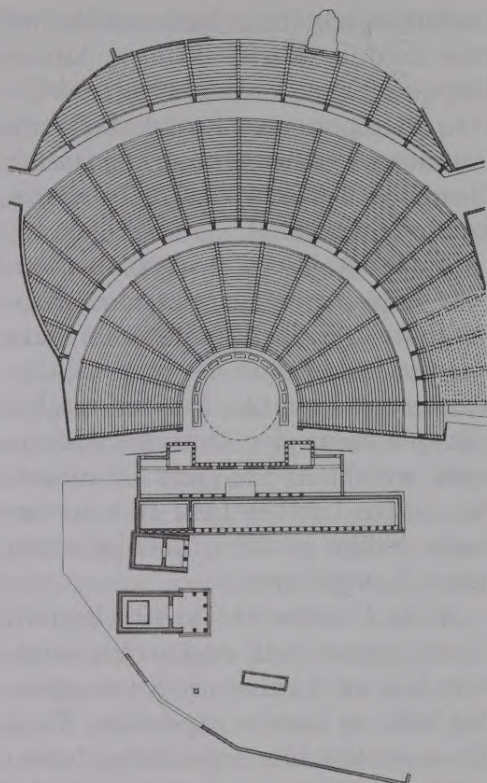
Jāņem vērā arī tas, ka visiem dramaturgiem darbu vajadzēja īstenot, orientējoties uz vienādiem nosacījumiem. Visiem autoriem vienādā mērā bija pieejams teātra tehniskais instrumentārijs. Tas jāuzskata par ceturto grieķu teātri veidojošo komponentu.

Iekārtojums

Pirmais akmens teātris bija uzcelts Atēnās un kalpoja par paraugu visiem citiem teātriem; tas atradās Akropoles dienvidaustrumu nogāzē. To sāka celt 70. olimpiādē (apmēram 500. g. p.m.ē.).

Laukumu, kur uzstājās aktieri, dēvēja par orhestru (no *orhēomai* – dejoju); sākotnēji tam bija taisnstūra, vēlāk – elipses, beigās – apļa forma. Laukuma centrā atradās Dionīsa altāris. Sākumā skatītāji sēdēja uz zemes, tad vienu virs otra izvietoja solus, kas sākotnēji bija no koka. 449. g. p.m.ē. koka soli agorā salūza, tādēļ teātra izrādes pārcēla uz Akropoles piekāji, kur sēdvietas bija izgatavotas no akmens. Skatītāju zāli dēvēja par teatronu (*theatron* no *theaomai* – skatos). (Sākotnēji gan grieķi ar teātri saprata tautu, kas bija sapulcējusies un izvietojusies nogāzē uz svētkiem par godu Dionīsam (*teatron* – skatītāju kopums, *theatēs* – skatītājs); vēlāk to attiecināja nevis uz pašu tautu, bet uz arhitektonisko veidojumu.)

Sākumā aktieri uzstājās kopā ar kori uz orhestras, ko no pirmās

Dionisa teātra Atēnās plāns
(orhestra, proskenions, parods,
paraskenions, skēna, stoja, vecais templis,
jaunais templis, altāris)

rindas nodalīja barjera; orhestra sākotnēji bija nobērtā ar smiltīm, vēlāk – izlikta ar akmens plāksnēm. Tās centrā atradās Dionīsa altāris, uz kura kāpnēm izvietojās muzikanti. No pakalnes nogāzes rietumu un austrumu puses uz orhestru veda ejas – t.s. parodi. 465. g. p.m.ē. Aishils blakus orhestrai izbūvēja segtu paaugstinājumu – skēnu, kur pārgērbās aktieri, kur mainīja maskas un glabājās teātra rekvizīti (kā skēna izskatījās V gs. p.m.ē., to neviens nezina; ir iespējama tikai tās aptuvena rekonstrukcija) un no

kurienes aktieri izgāja uz proskēnija. Skēnas priekšējā siena bija dramatiskās darbības fons, uz tās attēloja tempļa vai pils fasādi, tajā bija trīs (vēlāk – vairāk) durvis: vidējās – lielākas, malējās – mazākas. Skatītāji zināja, uz kurienu ved katra no durvīm – uz pilsētu, ostu, pili (vidējās – parasti uz pili) utt. Aktiera parādīšanās no proskēnija labās puses nozīmēja, ka viņš ieradies no laukiem vai ciemata, no kreisās – no pilsētas. To priekšā bija paaugstinājums – proskenions (mūsdienu skatuves priekštecis); arī proskenionos glabājās teātra rekvizīti.

Koris nokļuva uz orhestras cauri parodiem – no labās un kreisās puses; arī skatītāji cauri tiem devās uz savām vietām.

Tādējādi teātrī bija trīs galvenie elementi: korim – orhestra, aktieriem – skēna un proskenions, skatītājiem – teatrons.

Dionīsa teātrī Atēnās cēla apmēram simts gadu. Tas bija 100 metru plats, orhestras diametrs – 24 m. Soli bija izvietoti puslokā, veidojot 78 pakāpienus uz augšu pa kalna nogāzi (augstums – 30 m). Divas koncentriskas ejas skatītājiem sadalīja to trijās daļās (divreiz 32 rindas plus 14 rindu). Vertikālās ejas sadalīja skatītāju zāli sektoros. Solu augstums – 33 cm. Soli gar malām tika norobežoti ar nelielām margām. Teātrī varēja izvietoties vairāk nekā 14–17 tūkstošu skatītāju. Pirmajā rindā bija 67 krēsli ar akmens atzveltnēm, greznākais no tiem bija domāts Dionīsa kulta priesterim; tajos sēdēja amatpersonas, priesteri, godaviesi.

Atēnu teātrī bija lieliska akustika (*akoe*; tā saglabājusies arī mūsdienās, lai gan pretējā siena vairs nerada nekādu rezonansi). Aktieriem savu balsi nevajadzēja īpaši piepūlēt, vajadzēja runāt tikai nedaudz skaļāk nekā ikdienā.

Sākumā teātrī nekādu dekorāciju nebija, bet jau Aishila laikā sienas fasādi, kas bija vērsta pret skatītāju, sāka apgleznot atbilstīgi lugas saturam. V gs. p.m.ē. vidū pie sienas fasādes sāka piesliet vai piestiprināt dēļus, drānas gabalus, kas bija nosacīti apgleznoti: koki nozīmēja mežu, delfins – jūru u.tml.

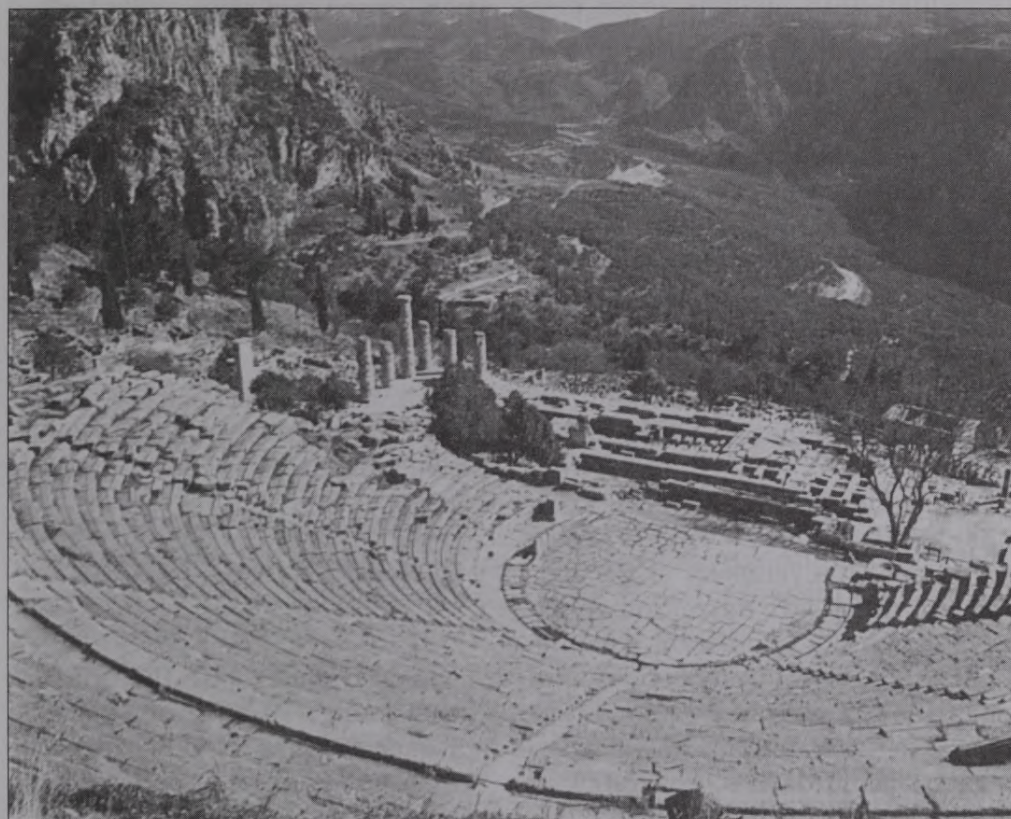
Noslepkavošanas procesu cilvēkiem rādīt nebija pieņemts, demonstrēja tikai tā rezultātu. Maz zināms par teātrī izmantotajiem mehānismiem. No teātra mašīnām īpaši izmantoja pārvietojamu platformu (*ekkyklēma*) un izbīdāmu balkonu. Abus izmantoja, lai parādītu mājas iekšskatus. Virs proskeniona atradās otra platforma, kur izvietojās dievu tēlotāji, kas iejaucās darbībā ("dievs no mašīnas" – lat. *deus ex machina*). Īpašs mehānisms "dzērve" (*geranos*) deva iespēju aktieriem, kas tēloja dievus, nolaisties uz zemes (viņus pacēla un pārvietoja iekārtus virvēs). Izmantoja arī akustiskos (piemēram, pērkons) un gaismas efektus. Aktieru balsi pastiprināja perfektā akustika.

Traģēdijā nodarbināto personu vidū īpaša loma bija "vēstītājam", kas stāstīja, kas noticis mājās vai kaut kur tālu no darbības vietas.

Sākumā traģēdija bija viena cilvēka darbības rezultāts. Autors ne tikai sarakstīja lugas tekstu, bet arī mūziku, dziesmas, rūpējās par

Aktieri ar maskām. Krātera apgleznojums. Detaļa. V gs. p.m.ē. beigas

Teātris Delfos. Vidus pārbūve. II gs. p.m.ē.

dejām; viņš bija vienlaikus režisors, aktieris un pat izrāžu organizētājs. Vēlāk parādījās režisors – didaskals – un persona, kas strādāja ar kori, – horodidaskals, kā arī muzikanti u.c. Korī bija 12 (kopš Sofokla – 15, vēlāk – 50) cilvēku; no līdzdalības tajā neviens nevairījās, jo uzskatīja to par goda lietu.

Grieķu teātrī spēlēja tikai vīrieši un tikai brīvie pilsoņi, kas nebija sevi apkaunojuši ar kādu necienīgu rīcību. Teātris bija veltīts Dionīsam, un aktieris bija dievu priesteris, tāpēc tam atšķirībā no Romas aktiera netika atņemtas pilsoņa tiesības, vēl

vairāk – tam tika izrādīts liels gods. Sākumā aktierus izvēlējās paši dramaturgi, daži pat paši spēlēja galvenās lomas (vājās balss dēļ to neesot darījis tikai Sofokls). Vēlāk aktierus izvēlējās valsts amatpersonas, turklāt galvenais aktieris varēja spēlēt tikai vienā no drāmām. Galveno aktieri sauca par protagonistu, otro, kuru izvēlējās galvenais, – par deiteragonistu, trešo – par tritagonistu. Notika arī iestudējumu ģenerālmēģinājumi. No 449. g. p.m.ē. apbalvoja ne tikai dzejniekus, bet arī horēģus, vēlāk – arī aktierus. Dzejnieki saņēma arī naudas prēmijas.

Aktieru sejas aizsedza maskas, kuru izteiksme atbilda attiecīgā tēla raksturam. Jānorāda, ka arī Dionīsa kulta priesteri savas funkcijas izpildīja maskās. Masku izcelsme ir arhaiska. Tās izpildīja vai nu aizsardzības funkcijas, novēršot no cilvēka naidīgos spēkus, vai arī maģiskās, pārnesot uz maskas nesēju dēmonu spēku un īpašības. Teātrī svarīga bija otrā funkcija, jo tā bija saistīta ar pārvērtībām, uz ko balstījās dramatiskās izrādes būtība.

Traģiskie varoņi uzstājās krāšņās, kuplās drēbēs – spilgti krāsotos hitonos (galvenokārt ar ģeometriskiem rakstiem); katrai lomai bija sava atribūtika (piemēram, valdniekam – scepteris). Aktieru augumu pagarināja apavi ar biezām zolēm. Spilgti krāsotās maskas katrai lomai izgatavoja no drēbes, ko aplika ar mitru ģipsi (tām piestiprināja matas, bārdus); tās sastāvēja no divām daļām: viena aizsedza seju, otra – pakausi. Sākotnēji maskas sievietes lomām bija baltas, vīriešu – melnas. Aktierus atbrīvoja no karadienesta un nodokļiem; tos izmantoja arī kā sūtņus.

Jāņem vērā, ka Dionīsa pielūdzēji bieži darbojās maskās. Maska ļāva īstenot mimētisku mītu attēlojumu dramatiskā formā. Aktieris maskā bija daudzu identitāšu savijums: vīrieša un sievietes, dieva un cilvēka, svešā un drauga utt. Maska dramatiskajā pārdzīvojumā spēlēja īpašu lomu – tā izteica publikas gatavību sekot ilūzijai, spēlei, nodoties šķietamībai un investēt savas emocijas tajā, ko uzskata par fikciju.

Maska deva arī iespēju attēlot dievu klātesamību.

Sākotnēji ieeja teātrī bija bezmaksas. Vēlāk uz izrādēm pārdeva biļetes, kas gan bija lētas. Lai visi pilsoņi varētu apmeklēt teātra izrādes un mierīgi sēdēt tajās, valsts tiem (nevis aktieriem) maksāja die-nasnaudu. Teātris bija svēta lieta. Sievietes un jaunieši nedrīkstēja apmeklēt komēdijas. Izpildījuma gaitā vienkāršākās traģēdijas vietas lasīja, nozīmīgākās izpildīja rečitatīvā, vispatētiskākās – dziedāja (*melos*).

b. TRAĢĒDIJA UN KOMĒDIJA

Traģēdija

Vārda *tragodia* otrā daļa nozīmē "dziedāšana". Tā bija traģēdijas sastāvdaļa. Sākumā koris bija vienīgais "dziedāšanas" iemiesotājs. Traģēdijas sākotnējā forma bija kora dziesma. "Āža dziesma" (*trag, trāgos – āzis*) nozīmēja nevis "dziedāšana āzim", bet "dziedāšana, āzi upurējot". Taču mums nav nekas zināms par āža upurēšanu kā Dionīsa kulta sastāvdaļu. Citādi to var tulkot arī – "kā āža dziesma", t.i., sākotnēji ar Dionīsa kultu bija saistīts Saturns, kuru apveltīja ar āža atribūtiem, tāpēc arī kļuva skaidrs izteiciens "āža dziesma".

Grieķi radīja lielo traģēdijas mākslu, bet tās teoriju neizvērsa. Ar vārdu *tragikos* sākotnēji apzīmēja briesmīgo, šausmas izraisošo (piemēram, slepkavību), kā arī svinīguma, patētiskas, ārišķību pilno pārspīlēta svinīguma nozīmē. Abos gadījumos šis vārds norādīja uz to, kas paceļas pāri ikdienišķajam, ikdienas normām.

Traģēdijas avots bija horeja, dejas un dziedāšana, tās lielumu noteica pausto domu saturs, dzīves problēmu izzināšana, cilvēku likteņa demonstrācija. Ārēji tā atgādina mūsdienu operu, un sākotnēji tajā dominēja koris. Kora deklamācija bija tuva dziedāšanai; svarīgi traģēdijas elementi bija mūzika, deja. Sākotnēji traģēdija bija vairāk skaņu māksla nekā izrāde.

Ar traģēdijas sākuma stadiju saistīts ditirambis (burtiski tas nozīmēja "divas reizes dzimušais"; Dionīss, dzimis no Zeva, kļuva par ditirambu) – kora dziesma kā neatņemama Dionīsa kulta sastāvdaļa. Kosmiskais rituāls, saistīts ar dabas miršanu un atdzimšanu pavasarī, iekļāva sevī ikgadēju dieva nāvi un augšāmcelšanos pavasarī, kad saule, solīdama jaunu ražu, pagriezās uz vasaras pusi. Dionīsu iztēlojās kā vērši, kas apaugļo ganāmpulku; kulta dziesmu ditirambu dēvēja arī par "vēršu vajātāju".

Kulta dziesmu uzsāka solists ("aizsācējs"), pēc tam darbībā iesaistījās arī koris. Šis "aizsācējs" pakāpeniski pārtapa par pirmo un sākumā vienīgo drāmas aktieri, kuru senatnē sauca par "atbildētāju". Traģēdijas agrīnā forma bija aktiera, kas izrunā nelielus vēstījumus, un kora, kas reaģē uz to ar dziesmām, dialogs. Aktieris varēja noiet no skatuves, lai pārgērbtos, uzliktu citu masku, tādējādi tēlojot darbojošās personas. Ditiramba "aizsācējs" pārtapa par "atbildētāju", solists – par deklamatoru.

Dionīsa pavadoņi bija satīri – jautras āžveidīgas būtnes, kas iemiesoja

sevī dabas auglību. Kora dalībnieki bija pārgērbti par satīriem (nereti – āža ādās, apavos, kas atgādināja āža kājas un nagus, parūkās ar ragiem). Kora izpildītās vokālās partijas sauca par "āža dziesmu". Vismaz līdz IV gs. p.m.ē. koris bija obligāts sengrieķu traģēdijas līdzdalībnieks. Kora iznākšana uz orhestras nozīmēja uzveduma sākumu. 501.–500. g. p.m.ē. iedibināja to uzvedumu kārtību, kas pastāvēja visā Atēnu teātra vēsturē.

Sofokla laikā traģēdiju atklāja prologs – mutiska scēna ar divu vai triju aktieru piedalīšanos, kuri sniedza sižeta ekspozīciju; skatītāji iepazīnās ar darbības vietu un tās dalībniekiem (daļēji – ar to raksturiem). Tad sekoja parods – kora izeja uz orhestras pa vienu no sānu ejām. Dziesmu, kuru koris izpildīja šai laikā, arī dēvēja par parodu. Tālākā traģēdijas attīstības gaitā runas ainas (epizodiji) mijās ar kora dziesmām (stasimiem), kuras, līdzīgi parodam, veidoja simetriskas kuplejas – strofas un antistrofas. Nosaukums "stasims" (*stasimon*) tulkojams kā "stāvoša dziesma", kas gan nenozīmēja, ka koris to izpildīja, nekustīgi stāvot (dziesmu pavadīja ritmiskas dejas kustības). Strofas vai viss stasims varēja beigties ar epodu – sava veida piedziedājumu. Traģēdijas noslēguma daļu, pēc kuras koris vairs neizpildīja dziesmas, sauca par eksodu – aktieru un kora aiziešanu no orhestras.

Korī horeiti izpildīja liriskās partijas, korifejs – kora vadītājs – bieži stājās tiešā saskarsmē ar personāžu; korifejs gāja horeitu priekšgalā,

kad tie parādījās uz skatuves. Stasimu skaits bija reglamentēts: pēc trešā stasima traģēdijai bija gaidāms atrisinājums.

Daudzmaz konkrētas zināšanas par traģēdijām ir saglabājušās, sākot ar Aishilu. Mums nav zināms neviens agrīnais darbs. 499. g. p.m.ē., kad pirmo reizi tika uzvesti Aishila darbi, teātris jau bija divdesmit deviņus gadus vecs – bija jābūt uzvestiem jau 80 darbiem. Mums zināmi tikai septiņi Aishila darbi, no kuriem pirmais – "Persieši" – ir datējams ar 472. g. p.m.ē. 62 gadu laikā (534.–472. g. p.m.ē.) vajadzēja tikt uzvestām 558 traģēdijām (62×9). Tas, ka šajā laikā teātris attīstījās, varētu būt skaidrs, taču mēs nezīnām, kā tas notika.

Par pašu Aishilu (525–456) biogrāfisko ziņu ir saglabājies visai maz. Pats par sevi viņš runāja vienīgi kā par kaujas pie Maratonas līdzdalībnieku un nevis kā par dzejnieku (par to liecina saglabājusies epitāfija, kuru viņš pats sev bija sacerējis). 470. g. p.m.ē. Sicīlijā viņa traģēdiju "Persieši" uzveda otro reizi; 458. g. p.m.ē. viņš atkal devās uz turieni. Tur viņš nomira un tika apglabāts.

"Traģēdijas tēvs" nebija pirmais traģēdiju autors. Par traģēdijas žanra aizsācēju grieķi uzskatīja Tēspīdu, kas dzīvoja VI gs. p.m.ē., jo viņš ievēda radikālu jauninājumu – aktieri, kas, atbildot korim un mainot maskas, attēlo visas darbojošās personas. Aishils ievēda traģēdijas darbībā otro aktieri, līdz ar to ierobežojot kora lomu. Tas deva iespēju atklāt konfliktus un parādīt dramatisku cīņu. Iespējams, ka tieši viņam

pieder triloģijas ideja – doma par viena sižeta attīstību trijās traģēdijās. Aishils trīspadsmit reizi tika atzīts par uzvarētāju dramaturgu sacensībās.

Sofokls (496–406) dzimis Atikas priekšpilsētā Kolonā. Viņa tēvs bija bagāts amatnieks, un ģimenē bija arī Asklēpija priesteri. Sofokls saņēma labu muzikālo un ģimnastisko audzināšanu, kas deva iespēju pašam sacerēt mūziku un uzstāties kā aktierim. Viņš divdesmit četras reizes tika atzīts par uzvarētāju un ne reizi nesaņēma trešo godalgu. Pēc nāves viņu ierindoja "varoņu" vidū un viņam par godu pat upurēja.

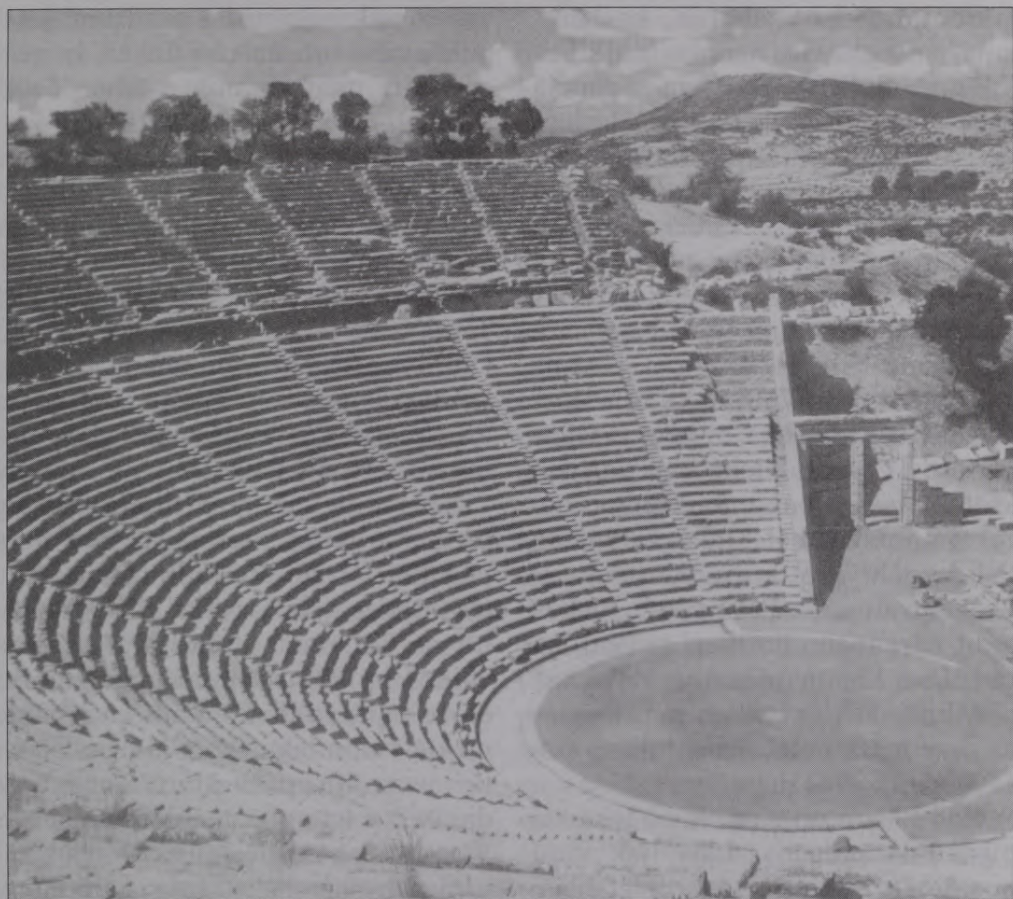
Sofokls aktīvi piedalījās sabiedriskajā dzīvē, bija Atēnu Jūras savienības kasieris, tika ievēlēts par strātēgu un piedalījās karagājienā uz Samu. Sofokls bija Perikla draugs – šī draudzība ilga divdesmit gadu.

Sofokls nebija liels teātra reformators, taču noveda traģēdijas mākslu līdz pilnībai. Viņš, piemēram, ievēda trešo aktieri, mazināja kora lomu, pilnveidoja dialogu. No 123 Sofokla darbiem saglabājušies tikai septiņi.

Eiripīds (ap 480–406) salīdzinājumā ar Sofoklu pāuda jaunas pasaules izjūtas. Viņš draudzējās ar Sokratu un Anaksagoru (par to, ka viņš labi zinājis filosofiju, liecina saglabājušies darbi).

Saskaņā ar leģendu Eiripīds dzimis tajā dienā, kad grieķi guva uzvaru pie Salamīnas, Aishils bijis kauju līdzdalībnieks, bet Sofokls – līdzdalībnieks zēnu korī, kas dziedājuši uzvaras dziesmu.

Eiripīds nebija atēnietis, viņa vecāki bija turīgi ļaudis ar lielu

Polikleits Jaunākais. Teātris Epidaurā. IV gs. p.m.ē. otrā puse

bibliotēku. Jaunībā viņš nodarbojies ar atlētiku un glezniecību, tad to pametis, nododamies poēzijai un filozofijai. Eiripīds turējās patālu no politikas, un viņa dzīve nebija saistīta ar valsts amatiem. No viņa zināmiem 92 darbiem ir saglabājušies 18 (17 traģēdiju un viena satīru drāma).

Galvenais Eiripīda jauninājums bija traģisko varoņu, kuri meklē izeju no savas iekšējās sašķeltības, dvēseles konfliktu pārdzīvojuma attēlojums: cilvēkā prāts cīnās ar jūtām,

afekti – ar afektiem u.tml. Eiripīda darbos korim bieži vairs nav saistības ar notikumiem. Viņš ievieša prologu, kas bija tieši saistīts ar drāmas gaitu. Eiripīds mītiskos varoņus bieži reducēja līdz vienkāršu cilvēku statusam. Pirmo gadalgu viņš saņēma tikai četras reizes dzīvē un vienu reizi pēc nāves (par "Ifigeniju Aulīdā").

Lai gūtu priekšstatu, cik dziļu saturu pauda sengrieķu traģēdijs, pakavēsimies pie Sofokla traģēdijas "Valdnieks Oidips".

Senie grieķi uzskatīja, ka brīvs cilvēks nekļūdās, nedara muļķības (kļūdas, muļķība utt. tiem nozīmēja nebrīvību, verdzību, atkarību). Izzināt sevi nozīmē uzzināt, kas un kāds tu esi patiesībā, nevis to, ko tu domā par sevi, nenorāvis maldu plīvuru; tas nozīmē atteikties no ilūzijām par sevi, un tieši šī atteikšanās ir tikumiskās atdzimšanas priekšnoteikums.

Tragēdijas "Valdnieks Oidips" priekšvēsture sākas ar to, ka Oidipa tēvs Tēbu valdnieks Lājs pārkāpj svētos viesmīlības noteikumus, nozogot un pavedinot Elīdas valdnieka Pelopa dēlu, pret kuru iedegas kaislībā. Apvainotais Pelops lūdz dievus sodīt pārkāpēju, un dievi nolemj, ka tad, kad Lājam piedzims dēls, tas nogalinās savu tēvu un apprecēsies ar savu māti, proti, izdarīs divus visšausmīgākos noziegumus.

Kad Lājam un viņa sievai Iokastei piedzimst puisēns, Lājs liek viņu nogalināt. Taču puisēns neiet bojā; kā savu audzudēlu viņu par gudru, spēcīgu, atjautīgu jaunekli uzaudzina kaimiņu valdnieks Polibs. Oidips dodas uz Delfiem pie orākula, lai uzzinātu, kas viņu gaida nākotnē, un dzird šausmīgo pareģojumu par savu likteni. Viņš nolemj neizaicināt likteni un neatgriezties, kā pats domā, pie saviem vecākiem (lai kādas sīkas ķildas dēļ nenogalinātu savu tēvu vai, sadzēries viņu, neiegultos gultā pie savas mātes). Ceļā, ko izraugās Oidips, viņš sastop kādu ceļinieku; viņi saķīlidojas, un Oidips viņu nogalina (kā vēlāk izrādās, tie piepildās dievu lēmuma pirmā puse). Ejot tālāk, viņš nonāk Tēbās, kur

visiem uzkundzējusies pusdzīvnieks, pussieviete briesmīgā Sfinksa, kuras spēks ir neatminamā mīkla: "Kas tā par būtni, kas no rīta staigā uz četrām kājām, pusdienā – uz divām, bet vakarā – uz trim?" Oidips atmin, ka tas ir cilvēks bērnībā, brieduma gados un vecumā. Sfinksai zūd spēks, tā bēg no pilsētas un nositas. Tauta ieliksmojas un savu atbrīvotāju Oidipu ieceļ par valdnieku, jo Lājs taču gājis bojā; un Oidips apprecas ar atraitnēs palikušo Iokasti (protams, nezinot, ka tā ir viņa māte).

Tragēdija sākas ar to, ka Tēbas piemeklē jauns posts – pilsētā sāk plosīties sērga. Orākuls paziņo, ka tā mitēsies tikai tad, kad tiks atrasts un no Tēbām izraidīts iepriekšējā valdnieka Lāja slepkava. Uzzinājis dievu naida cēloni, Oidips enerģiski meklē vaininieku, lai glābtu pilsētu un uzzinātu patiesību, nenojaudams, ka īstenībā meklē pats sevi. Viņš turpina meklējumus arī tad, kad noskaidrojas, ka paša vecāki nav zināmi un viņš var izrādīties bez dzimtas; ka Lāja nogalināšanas apstākļi ir nezināmi utt. Oidipu tas nebiedē, jo viņš vērtē sevi pēc paša (nevis pēc patiesā!) mēra: no šā brīža sākas sevis meklēšana.

Oidipa brīvība izpaužas viņa "atbildes reakcijā", viņa garīgajā pozīcijā attiecībā pret to, kas noticis bez viņa gribas, kas ir tikai tragēdijas priekšvēsture, toties pati tragēdija vēstī par to, ko izdarījis Oidips, vadoties vienīgi pēc savas gribas un prāta, neatkarīgi no ārējiem apstākļiem. Tragēdijas gaitā viņam jāpāriet no vienas galējības uz otru: no laimes un slavas kalngala sākumā uz

bezdibeni, kurā viņš tiek ieegrūsts beigās. Kā tas savienojas Oidipa aktīvā, mērķtiecīgā darbībā?

Lugā darbojas aklais pareģis Teiresijs, kurš vairākkārt sarunā ar Oidipu norāda, ka tirānu rada lepnums, iedomība, līdz beidzot saka: "Tas slepkava, ko centies atrast, esi tu pats!" Arī tad Oidips vēl netic, līdz beidzot uzzina šausmīgo patiesību par sevi. Varoņa garīgais satricinājums ir tik liels, ka viņš padara sevi aklu (izdur sev acis), un izrādās, ka tieši tagad viņš kļuvis redzīgāks, proti, redz savu būtību, zina, kāds ir patiesībā.

Kas ir Oidipa kļūda? Vai tā, ka viņš nogalina tēvu un apprecas ar savu māti? Bet tā ir tikai priekšvēsture. Kas viņa dzīvē izrādījies melīgs spīdums, šķietamība? Grieķi teiktu: nepareizais mērs, pēc kura Oidips vērtē sevi. Viņš ir tirāns, proti, savu maldīgo zināšanu uzurpators. Oidips ir grēcīgs, maldīgs gan domāšanā, gan darbos, pārkāpdams mēru savas gudrības vērtējumā. Viņš ir pārāk pārlicināts par sava prāta neatkārtotamību un nekļūdigumu, par savām zināšanām: viņš uzurpē zināšanas, kuru tam nav.

Zināšanas, ar kuru palīdzību Oidips atmin Sfinksas mīklu, ir zināšanas, kuras ignorē pašizziņu. Tās ir pragmatiskas zināšanas, kas vērstas uz ārieni, uz ārpasauli, lai to pakļautu: zināšanas – spēks, zināšanas – vara, zināšanas – panākumi. Akluma avots ir vara, panākumi, ko tā sniedz. Prasme atminēt kādu mīklu vēl neliecina par cilvēka garīgo, iekšējo būtību, neparedz to, ka cilvēkam ir jāiepazīst sava dvēsele.

Sfinksas mīklas atminējums īstenībā ir saistīts ar nepilnīgām zināšanām. Oidipa zināšanas ir vienpusīgas – tās ignorē noteikumu, ka pirmām kārtām jāpārzina sevi. Sevis pārzināšana nav pragmatiska, jo ir nepieciešama sevis garīgai pilnveidei, turklāt cilvēks, kurš nepārzina sevi, nav brīvs.

Oidips ir zināmā mērā līdzīgs Sfinksai, jo arī valda pār Tēbām un nes tautai likstas. Atšķirība ir tā, ka Sfinksa pēc savas sakāves metas bezdibenī, jo puscilvēks un pusdzīvnieks nav spējīgs pēc zaudējuma nonākt arī līdz uzvarai – uzzināt, kāds pats esi īstenībā, bet Oidips spēj saprast un novērtēt savu kļūdu, proti, to, ka pārvērtējis saprāta darbīgo pusi, kas vērsta uz āru. Viņš ir tirāns tad, kad pretendē uz pilnīgu gudrību bez kāda pamata, tiesībām. Tikai pašizziņa padara cilvēku brīvu un pilnveido viņa personību.

Komēdija

Sākot ar 487./86. g. p.m.ē., par Dionīsa svētku neatņemamu sastāvdaļu kļuva komēdija. Sākotnēji svētkos uzstājās trīs (vēlāk – pieci) komediogrāfi katrs ar vienu komēdiju. Pats termins radies no vārda *kōmōdia* – burtiski "komosa dziesma", t.i., procesijas dalībnieku jautra svētku dziesma, kas slavēja dabas auglību ziemas saulgriežos un pavasarī. Komēdijas sākums, kā vēstī Aristotelis, saistīts ar fallisko dziesmu izpildītāju improvizāciju, kas tika izpildīta par godu auglības dieviem (īpaši Dionīsam), paužot cerību uz bagātīgu ražu un lopu auglību. Rituālā

atklātība komosā (auglības saistība ar seksualitāti un ciņu) veicināja vēlāko atmaskojošo elementu izvēšanu komēdijā. Tāpēc komēdijai bija nepieciešams agons – strīds, ciņa.

Komēdijas otrs avots – tautas balagāns, joku ainas, kumēdiņi, kad muļķis bagātnieks, zaglis vai viltnieks cenšas apmānīt, apzagt vai citādi ierobežot varoņa intereses, bet vienmēr zaudē un ar kaunu pamet darbības vietu, sitienu un izsmieklu pavadīts. Darbojošās personas varēja būt arī dievi.

Atiskās komēdijas būtiska iezīme – aktīva kora rīcība, kas pauda galveno publisko ideju: traģēdijā korī sākotnēji bija 12–15 cilvēku, turpretim komēdijā – 24, kas dažkārt sadalījās divos puskoros un deva iespēju kora agonam – vārdiskai sacensībai. Komēdija sākās ar prologu – dialogisku ainu, kas informēja par sižeta ekspozīciju, dalībnieku izvietojumu (dažkārt tajā jau norisinājās svarīgi notikumi), tādējādi ievēdot skatītāju lugas darbības situācijā. Tam sekoja kora parods – daudz dzīvāks nekā traģēdijā, turklāt koris tieši iekļāvās darbībā, nostājoties varoņa pusē vai arī traucējot tam īstenot savus nodomus. Parods izraisīja interesi skatītājos (kora dalībnieki bieži bija apģērbti fantastiskās drānās, attēlojot vārdes, mākoņus, lapsenes u.c.).

Tālākā darbība sadalījās epizodijos (aktieru scēnās) un stasimos (kora dziedājumos). Sadursme, ko iezīmēja prologs un kas saasinājās pēc kora uzstāšanās, savu kulmināciju sasniedza agona ainā, proti, pretinieku vai koru strīdā. Vienai pusei uzvarot, konflikta būtība bija izsmelta. Komē-

dijā nemitīgi risinājās arī balagāna ainas. Komēdiju noslēdza kora, kas pameta orhestru, dziesma; to sauca par eksodu.

Komēdijas otrajā daļā parasti tika iestarpināta tā saucamā parabasa – kora vērsšanās pie skatītājiem; tā bija savdabīga liriska un publicistiska atkāpe, kad autors ar kora starpniecību sarunājās ar auditoriju par aktuāliem notikumiem, sniedza padomus politikā, uzbruka tiem, kuru rīcību uzskatīja par nesavienojamu ar polisas morāli.

Atiskās komēdijas svarīga iezīme bija tās politiskā aktualitāte, iejaukšanās strīdīgo jautājumu risināšanā, politisko darbinieku, filosofu, dzejnieku kritika. Tā drikstēja neierobežoti nosodīt personas, paražas, sabiedriskās institūcijas. Šī komēdija bija dziļi demokrātisks žanrs. Svētkos notika arī sacensības starp komediogrāfiem – katrs piedalījās ar vienu komēdiju.

Vienīgais komēdiju autors, kura darbi saglabājušies līdz mūsdienām, ir Aristofans (ap 445–385); viņš sarakstījis 44 komēdijas, no kurām pilnībā saglabājušās ir 11.

Pārsteidzošākais grieķu teātra uzplaukuma periods bija īss un faktiski beidzās ar Sofokla un Eiripīda nāvi, t.i., ar V gs. p.m.ē. Arī IV gs. bija daudz dramaturgu, turklāt – ļoti ražīgu (Astidams no Atēnām radīja 240, Karkins no Akragantas – 160 traģēdiju un satīrisku sacerējumu dramatiskā formā, Antistens no Atikas – 245, Aleksīds no Tūrijas – 280 komēdiju), bet to līmenis nebija augsts. Teātra kults pārauga aktieru kultā, tos vērtēja augstāk par dzejniekiem.

VIII. GRIEĶU ZINĀTNE

a. ZINĀTNE KĀ ANTĪKĀS KULTŪRAS FENOMENS

Zinātne kā darbības veids

Grieķu zinātne bija kvalitatīvi jauns solis cilvēces zināšanu attīstībā. Varētu pat teikt, ka grieķi radīja zinātņi kā īpašu darbības veidu ar specifiskiem kritērijiem.

Zinātne Grieķijā radās ne tikai kā noteikts zināšanu apjoms, bet pirmām kārtām kā darbība, kas virzīta uz jaunu zināšanu iegūšanu, ko veic īpaši cilvēki, izmantojot speciālus līdzekļus (teorētiskās un empīriskās metodes, instrumentus, speciālus paņēmienus utt.). Tā nav iespējama arī bez iegūtās informācijas fiksācijas, t.i., sabiedrībā, kurai nav rakstības, nav arī zinātnes.

Ar to grieķu civilizācija atšķīrās, piemēram, no senēģiptiešu civilizācijas. Ēģiptē ar zināšanu saglabāšanu nodarbojās īpašs slānis, proti, priesteri, kas nodeva tās cits citam no paaudzes paaudzē, un tās būtiski nemainījās. Priesteriem nebija pienākuma attīstīt un bagātināt esošās zināšanas. Par to liecina apmācības process, ko reducēja uz pasīvu gatavu recepšu un likumu apgūšanu, neizvirzot jautājumu, kādā veidā bija iegūtas šīs receptes un likumi un vai

tos var aizvietot ar citiem, pilnīgākiem. Netika stimulēta darbība jaunu zināšanu ieguvē (zināšanas pieaugta stihiski, tas nebija mērķtiecīgs process).

Turpretim grieķu zinātne pārsteidz ar kolosāliem attīstības tempiem (astronomija no Talesa līdz Eidoksam, matemātika no Pītagora līdz Eiklīdam, dabaszinātnes no Anaksimandra līdz Aristotelim utt. – progress, kas noticis dažu paaudžu laikā) un īpaši tāpēc, ka jāņem vērā līdzekļu attīstības līmenis, ar kuru palīdzību zināšanas tika iegūtas: informāciju galvenokārt ieguva tiešā novērojumā, ko pēc tam apstrādāja ar intelekta palīdzību.

Zinātne paredz arī priekšstatus par tās pašvērtību (tā saucamā tīrā zinātne), kuras mērķis ir izziņas izziņas dēļ, t.i., patiesības sasniegšana. Zinātņi nevar pakļaut tikai praktiskiem mērķiem. Grieķijā jau no paša sākuma cilvēki pielika pūles, lai atklātu arī patiesības, kuras nekādā veidā nevarēja izmantot praktiski.

Piemēram, babiloniešu astronomija bija lietišķa, nevis teorētiska disciplīna, jo izvirzīja tikai praktiskus mērķus. Babiloniešu astronomu rīcībā bija empīriskas formulas (vismaz pēc IV gs. p.m.ē.), ar kuru palīdzību

varēja izskaitļot Saules, Mēness un zvaigžņu redzamo kustību debesjumā, taču viņi neizvirzīja jautājumu par debess ķermeņu kustības patiesīgumu, t.i., viņi vismazāk interesējās par Visuma iekārtojumu, planētu patieso (nevis tikai redzamo) kustību, Saules un Mēness aptumsuma cēloņiem u.c. Babiloniešu mērķis bija tikai paredzēt vienas vai otras parādības, iepriekš izskaitļojot to norisi, parādīšanos, iestāšanos, kas var būt labvēlīgas vai nelabvēlīgas atsevišķiem cilvēkiem vai pat valstīm. Bija milzum daudz novērojumu, bet nebija zinātnes.

Grieķu domātāji, kaut arī viņu zināšanas par procesiem, kas notiek debēs, atpalika no babiloniešu zināšanām, jau no paša sākuma izvirzīja jautājumu par pasaules kā veseluma iekārtojumu. Viņi risināja šo jautājumu, nesaistot to ar kādu konkrētu mērķi.

Ēģiptiešu un babiloniešu matemātika neatšķīra precīzu un aptuvenu matemātiskā uzdevuma risinājumu. Par labu uzskatīja jebkuru risinājumu, kas deva praktiskus rezultātus. Turpretim grieķu matemātiķiem, kuri praktizēja matemātiku tikai kā teorētisku disciplīnu, nozīmīgs bija tikai stingrs, precīzs risinājums, ko iegūst ar loģisku spriedumu palīdzību. Tā rezultātā tika izstrādāta matemātiskā dedukcija.

Aritmētiskajā skaitļošanas mākslā babilonieši ar savām skaitļu tabulām jau Hammurapi (1792–1750) laikā sasniedza tādu precizitāti, kādu grieķi nesasniedza pat vēl pēc 2000 gadiem. Kvadrāta diagonāles attiecību pret tā malu babilonieši izskaitļoja jau

tūkstoš gadu pirms Pītagora ar precizitāti, kura nebija pieejama pat Ptolemajam II gs.m.ē. Šīs pašas attiecības jebkuram taisnstūrim bija pazīstamas arī babiloniešiem. Viņi risināja sarežģītus daudzpakāpju vienādojumus. Babilonieši pienāca tuvu īpašai logaritmu formas izmantošanai. Zīmīgi, ka matemātiskajos ķīlrakstu tekstos sastopami skaitļošanas vingrinājumi, kas jau bija attālinājušies no praktiskām vajadzībām; noteiktos praktisko uzdevumu veidos izejas dati tik ļoti izmainās, ka dažkārt bezjēdzīgi tiek saskaitīts darbinieku skaits ar darbadienu skaitu. Taču babilonieši nespēja pilnīgi atbrīvoties no tiešās īstenības un ikdienišķo vajadzību sloga. Īpaši zīmīgs ir fakts, ka viņu matemātiskajos tekstos nav pat mēģinājuma pierādīt kādu matemātisku principu.

Svarīga zinātnes iezīme ir tās racionālais raksturs, t.i., šis cilvēka darbības veids paredz atbrīvošanos no maģijas, pasaules demitoloģizāciju – ne tikai dabas izskaidrošanā, bet arī vēsturē, medicīnā, ētikā u.c. (Aristotelis krasi norobežo "teologus" no "fisiologiem"). Zinātne ir arī sistematiska; zināšanas, kuras nav sistematiskas, vēl nav zinātne, pat ja tās attiecas uz kādu īstenības jomu. Ēģiptiešu un babiloniešu matemātika neatbilda zinātniskuma kritērijiem, kaut arī tika atrisināti pietiekami sarežģīti uzdevumi.

Grieķu matemātika sāka ar maksimāli vispārīgā veidā formulētu matemātisko teorēmu stingru pierādīšanu. Jau V gs. p.m.ē. beigās matemātiķis Hipokrāts uzrakstīja grāmatu, kurā, balstoties uz deduktīvo

metodi, bija izklāstīti planimetrijas (ģeometrijas uz plaknes) pamatprincipi. Augstākais sasniegums deduktīvās metodes izmantošanā matemātikā bija Eiklīda "Elementi" – precizitātes ideāls matemātiķiem nākamajos divos tūkstošos gadu. Matemātika izveidojās kā stingra aksiomu, postulātu un teorēmu sistēma.

Grieķu zinātnei bija sava vēsture. Sākotnēji tā vienkārši bija zinātne "par dabu" (*peri physeos*), kas apcerēja pasaules iekārtojumu pašā vispārīgākajā veidā. Tās augstākais sasniegums – Aristoteļa grandiozā sistēma. Šai laikā tā sāka sadalīties atsevišķās disciplīnās ar savām pētīšanas metodēm. V gs. p.m.ē. nodalījās matemātika, IV gs. p.m.ē. Eidokss lika pamatus zinātniskajai astronomijai. Aristotelis un viņa sekotāji aizsāka loģiku, zooloģiju, embrioloģiju, psiholoģiju, botāniku, mineraloģiju, ģeogrāfiju, muzikālo akustiku, kā arī humanitārās disciplīnas kā specifiskas zinātnes nozares. III–II gs. p.m.ē. patstāvīgu lomu iegūst jaunas disciplīnas – ģeometriskā optika, mehānika (statika), hidrostatika.

Antīkās sabiedrības zinātnei trūka eksperimentālās metodes. Zinātnieki mērēja labi mērīt leņķus un grādus, pamatoja metodes, kas deva iespēju noteikt Zemes lielumu (Eratostens), saules diska lielumu (Arhimēds), attālumu no Zemes līdz Mēnesim (Hiparhs, Poseidonijs, Ptolemajs). Taču viņi nepazīna eksperimentu kā mākslīgu dabas procesu reproducēšanu, cenšoties novērst blakus faktoros un nebūtiskus datus, eksperimentu, kura mērķis būtu

apstiprināt vai atspēkot kādu teorētisku tēzi. Tas tāpēc, ka antīkā pasaule nepazīna zinātnes un prakses mijiedarbību (izņemot dažus gadījumus, piemēram, Arhimēda praksē). Antīkās pasaules tehniskie sasniegumi (arhitektūra, kuģu būve, kara tehnika) nebija saistīti ar zinātņi.

Grieķiem nebija to tehnisko zināšanu, kuras bija uzkrājušas babiloniešu un ēģiptiešu civilizācijas, veicot sarežģītos irigācijas darbus. Viņiem nebija tās informācijas bagātības astronomijas, ģeometrijas, praktiskās mehānikas sfērā, kas tika uzkrātas Austrumos. Viņiem trūka arī reliģiski praktiskās gudrības un teoloģiskās dziļdomības, kas raksturīga citu reģionu literatūrai. Grieķu gara īpatnība – nevis kādu specifisku atklājumu izdarīšana, pat ne jaunu zināšanu izstrādāšana, bet gan spēja universāli attiekties pret visu, ar ko tiem gadījās sastapties, spēja apgūt svešo kā savējo.

Pasaules izziņas specifika

Grieķi pasauli redzēja citādu, nekā to redz mūsdienu zinātne. Šī atšķirība ir jāņem vērā, ja gribam saprast grieķu dabas izziņas specifisko raksturu.

Viens no pirmajiem filosofiem un dabas pētniekiem Tales apgalvoja, ka pasaule ir "dievu pilna". Tas nozīmē, ka pasaule sevī iekļauj dievišķo kārtību gan atsevišķos tās elementos, gan tās veselumā. Ne tajā nozīmē, ka būtu kāds Dievs, kas šo pasauli radījis "no nekā" (*ex nihilo* – tā domās vēlāk kristieši), bet tiktāl,

ka visur tika sajusta tieša un intīma dievu klātbūtne. Pasaulē atklājās dievu manifestācija. Dabai – *physis* – ir maz kopīga ar to, ko ar dabu saprot mūsdienu dabaszinātnes. Daba grieķiem bija apgarots un dzīvs spēks, jo viņi uzskatīja, ka arī akmeņiem ir psihe (*psyche*). Sava dinamiskuma dēļ daba atradās tuvu dievišķajai sfērai. Aristotelis mācīja, ka daba sevī ir "dēmoniska" (*daimonia*); tā kā arī cilvēka dvēsele ir *daimon*, tad starp dieviem, fizisko pasauli un cilvēkiem pastāv ne tikai kontinuitāte, bet arī radniecība, jo visi tie ir cēlušies no tās pašas vienotās dabas.

Pasaule kopumā bija skaista kā dievi. VI gs. p.m.ē. Visums savā totalitātē (kopumā), vienotībā tika apzīmēts ar jēdzienu *kosmos* (pirms tam šis vārds apzīmēja juridisko kārtību polisā, militārās ierindas kārtību un sievietes tērpa kārtīgumu). Pasaule, kura savā daudzveidībā veidoja vienību, bija līdzīga brīnumainam dārgakmenim, mākslas darbam, dārgai lietai, kas līdzinās *agalmata* (iesvētīšanas dāvanai). Cilvēks aplūkoja šo lielo un dzīvo veselumu un arī pats bija tajā iekļauts. Kosmos viņam atklājās savā nenoliedzamajā realitātē kā sākotnējs lielums, vēl pirms tas tika uztverts un apjausts kādā konkrētā formā.

Lai šo pasauli izzinātu, cilvēks nedrīkstēja pieņemt sevi par sākuma punktu atšķirībā no mums, kuriem, lai nokļūtu pie lietas un pārvarētu apziņas ierobežojumus, ir jāveic noteikti aplinku ceļi. Pasaule, kuru ierobežo mūsu zināšanas par to, netiek sasniegta mūsu gara sfērā, tāpēc ir jāpanāk izeja ārpus tās

robežām. Turpretim grieķu kultūrai nav nekā svešāka par karteziānisko "es domāju" (*cogito*) kā pasaules izziņas nosacījumu un pamatu vai arī Leibnica koncepciju, ka katrs indivīds ir izolēta monāde, kurai nav nedz logu, nedz durvju un kurā kā noslēgtā kinoteātrī var noskatīties visu filmu par pasaules uzbūvi.

Grieķi domāja, ka, lai nodrošinātu pasaules uztveri un padarītu to par apziņas faktu, tā nav jāpārveido. Mūsu domāšana pati ir šīs pasaules daļa un ir visur klātesoša. Cilvēks pieder pie pasaules, ar kuru tam ir radniecīgas attiecības; par to liecina atmiņas un noslēpumaina paļaušanās uz šo pasauli. Cilvēka būtība ir saistīta ar sākotnējo esamību pasaulē. Ja šī pasaule būtu viņam sveša, kā tas tiek pieņemts mūsdienās, ja to veidotu tikai objekti, kas kustētos telpā un atrastos pretstatā subjektam, kas domā un spriež par to, tad izziņa izpaustos kā tieksme pielīdzināt pasauli apziņai. Turpretim grieķiem pasaule nebija Visums, kurā subjekts visu būtu padarījis par ārējām, no cilvēka nodalitām lietām, kurā tiktu uzcelta nepārejama barjera starp matēriju un garu, fizikālo realitāti un psihi. Cilvēks dzīvoja apgarotā kosmosā, būdams saistīts ar to katrā dzīves aspektā un visā savas dzīves veselumā.

Te atkal jāatgriežas pie grieķu specifiskā pasaules redzējuma. Viņu kultūrā spējai "redzēt" bija īpaša loma, un visu cilvēku spēju hierārijā tai tika ierādīta primārā loma. Noteiktā ziņā cilvēks pēc savas dabas ir "skatītājs", ko apliecina divi momenti. Pirmkārt, redzēt un zināt

nozīmē vienu un to pašu; ja *idein* (skatīties, redzēt) un *eidenai* (zināt) ir divi darbības vārdi, kas atvasināti no viena jēdziena, ja *eidos* (parādība, izskats) vienlaicīgi nozīmē "ideja", "jēdziens", tad tas nozīmē, ka izziņa tiek interpretēta un izteikta kā redzēšana. Otrkārt, arī redzēšana un dzīvošana veido vienu veselumu. Dzīvot nozīmē redzēt saules gaismu un visu to, kas saskatāms ar acīm. Šķirties no dzīves nozīmē pazaudēt spēju redzēt, pāriet no dienas gaismas pilnas realitātes citā pasaulē, kurā valda nakts.

Redzēšanu un skatīšanos, kas ir tik vērtīga tāpēc, ka tā nozīmē arī izziņu un dzīvi kopumā, grieķi interpretēja citādi, nekā to izprotam mēs. Kopš Dekarta laikiem, kurš pievērsa īpašu uzmanību šim fenomenam, mēs tajā izšķiram trīs aspektus: 1) gaisma, fiziskā realitāte; 2) acs kā orgāns, optiska instalācija, sava veida "melnā kaste", kas projicē uz tiklenes objekta attēlu; 3) psihiskās norises aplūkojamā objekta uztveres procesā, kas liecina par tā attālinātību. Starp norisēm uztverē, kas paredz apziņas darbību, un gaismas materiālo fenomenu eksistē plaša, kas nodala cilvēka subjektivitāti no ār pasaules.

Turpretim grieķi uzskatīja, ka redzēšanas iespējas paveras tikai tad, ja starp to, kas tiek redzēts, un to, kas skatās, pastāv cieša savstarpēja sakarība – ja ne pilnīga vienādība, tad vismaz radniecība. Tā kā Saule apspīd katru lietu, tā būtībā ir debesu acs, kas visu redz; ja mūsu acs kaut ko vēro, tad tā izstaro gaismu, kas ir pielīdzināma Saulei. Gaismas

staram, kas iziet no objekta un padara to redzamu, ir tā pati daba, kas optiskajam staram, ko izsūta acs un kas padara to redzētspējīgu. Objekts, kas izsūta gaismas un optisko staru, un subjekts, kas to uztver, pieder vienai un tai pašai īstenības kategorijai, par kuru var teikt, ka tā vai nu nepazīst pretstatu starp fizikālo un psiholoģisko realitāti, vai arī tai vienlaicīgi ir fizikāla un psiholoģiska daba. Gaisma ir redzējums, un redzēšana ir gaismas pilna.

Šī ambivalence izpaudās arī valodā. Darbības vārdi, kas apraksta redzēšanas un vērojuma norisi, – *blepein*, *derkesthai*, *leussein* – apzīmē ne tikai objekta redzējumu, kas ir skatīšanās mērķis, bet arī pašu skatīšanos kā kvēlojošas gaismas pilnu substanci, kas acī "izsūta" līdz tam, kā loks – bultu. Šis ugunīgais stars, ko mēs saucam par fizisko realitāti, nes redzošā cilvēka sajūtas, kaislības un dvēseles stāvokļus, ko mēs saucam par psihi.

Šī redzēšanas koncepcija bija dziļi iesakņojusies grieķu kultūrā, atklājoties, piemēram, arī Aristoteļa filozofijā. Viņš apgalvoja, ka redzējumu iespaido aplūkojamais objekts, bet arī tam pašam ir noteikta ietekme uz objektu. Savu tēzi Aristotelis pierāda šādi: ja sievietē savu mēnešreižu laikā skatītos spogulī, tad spīdošā spoguļa virsma pārklātos ar sava veida mitru apspīdumu; ja spogulis būtu jauns, tad šis spīdums iespiestos tajā tik dziļi, ka to diezin vai varētu pilnībā notīrīt.

Grieķiem trīs atšķirīgu instanču – fizikālās realitātes, jutekliskā orgāna un mentālās aktivitātes – vietā

redzēšana tiek skaidrota kā sava veida gaismas roka, kas izstiepjas no acīm līdzīgi kādam tausteklim un turpina mūsu organismu ārpus mums. Šie trīs fenomeni ir radniecīgi, jo tos veido tīra uguns, ko optiskā roka uztver kā dienas gaismu un starus, kas iziet no objekta. Objekts sajaucas ar gaismu un izveido vienotu ķermeni (*sōma*), kas ir sevī pilnīgi noslēgts homogēns veselums, kurš vienlaicīgi pieder mums un fizikālajai pasaulei. Mēs varam skart ārēju objektu, lai arī cik tālu no mums tas atrastos, tāpēc ka mēs domās izveidojam "tiltu" pie tā, tiltu, kas sastāv no materiāla, kurš ir kopīgs tam, kas tiek aplūkots, tam, kas aplūko, un gaismai, kas dod iespēju aplūkot. Mūsu redzējums darbojas pasaulē, kurā tas kā šī kosmosa daļa ieņem savu vietu. Redzēšana pieder pašai objektu pasaulei, uz kuriem tā ir vērsta. Te grūtības ir saistītas nevis ar tā izpratni, kāpēc mēs redzam tā, kā redzam, bet ar to, kāpēc mēs redzam kaut ko citu, nekā tas ir faktiski, vai kāpēc mēs varam redzēt objektu citur, nevis tur, kur tas atrodas faktiski, piemēram, spogulī.

Grieķu izpratnē cilvēks nav šķirams no Visuma. Viņi zināja, ka ir īpaša "cilvēka daba", un pietiekami labi apzinājās to, kas nošķir cilvēku no citām pasaules sastāvdaļām – nedzīvām lietām, dzīvniekiem, dieviem. Tomēr sava īpašā statusa apziņa nenošķīra grieķi no pasaules; šī apziņa nenoveda pie tā, ka cilvēks veidotu savu īpašu eksistences jomu, kas būtu radikāli atšķirīga no visa cita, ka cilvēks un viņa domāšana

būtu īpaša pasaule, kas nodalīta no pārējās realitātes.

Cilvēks dzīvo un ir līdzdalībnieks pasaulē, kura ir "kosmiska": tas nenozīmē pazaudēt sevi Visumā, tas paredz cilvēka kā subjekta iesaistīšanos pasaulē, īpašas attiecību formas izveidošanu attiecībā pret sevi un citiem. Delfu izteiciens "Izzini pats sevi!" nenozīmē aicinājumu atgriezties pie sevis, lai, ejot introspekcijas un pašanalīzes ceļu, atklātu savu aplēpto "Es", kas citiem būtu neredzams; tā nav noslēpumainās personas iekšējās dzīves joma. Karteziāniskais *cogito* grieķiem bija svešs. Orākula izpratnē sevis izziņa cilvēkam nozīmēja nepieciešamību apjēgt savas eksistences robežas, apzināties, ka viņš ir mirstīgs un nespēj pacelties pie dieviem.

Arī tad, kad, piemēram, Platons pieņem dvēseli par savas atsevišķas cilvēciskās identitātes koncepcijas pamatu un iezīmē pagrieziena punktu tās izpratnē, kuram sekas būs tālā nākotnē, viņš nepārkāpj grieķu priekšstatus par indivīdu un tā robežām, jo, pirmkārt, mūsu dvēsele, kas veido cilvēku, neizsaka mūsu būtības vienreizīgumu, tās oriģinalitāti, bet – gluži pretēji – ir bezpersoniska un pārpersoniska tāpat kā *daimon*. Dvēsele atrodas mūsos, taču tā iziet ārpus mums, jo tās funkcija ir nevis sniegt garantijas mūsu personas sevišķajam raksturam, bet atbrīvot mūs no šīs dvēseles, integrējot to kosmiskajā un dievišķajā kārtībā. Otrkārt, redzēšanas fenomēns parāda, ka pašizziņa un atbildība pret sevi nekad nav sasniedzama tieši un nepastarpināti.

b. GRIEĶU ZINĀTNES SASNIEGUMI

Dabaszinātnes

Agrīnā grieķu zinātne ir zinātne "par dabu" (*peri physeōs*) – tā nodarbojās ar pasaules izcelšanās un iekārtojuma jautājumiem. Aristotelis visus filosofus (zinātniekus) līdz sofistiem un Sokratam nosauca par "fiziķiem" (*physikoi*) vai "fisiologiem" (*physiologi*), jo tie nodevās jautājumu apcerei par pasaules rašanos un tās dabu (būtību). Bet kas grieķiem bija daba?

Termins *physis* (latīņu valodā *natura* – no *nasci*, proti, piedzimt, kas sākotnēji apzīmēja četrkājaino dzīvnieku mātīšu dzemdes atveri; tā ir vieta, caur kuru notiek dzimšana, plašākā nozīmē – visa radošā sākums, arī iedzimtais raksturs, kas nosaka lietas konstitūciju) cēlies no darbības vārda *phyō*, kas nozīmē "dzemdēju", "producēju", "radu" (augu valstībā – parādīšanās, izaugšana; dzīvnieku pasaulē – vilnas, spārnu, ragu, matu augšana). Visi lietvārdi ar *-sis* nenozīmē materiālu lietu, bet tapšanu, norisi, mērķtiecīgu darbību, t.i., tiem ir aktīva nozīme.

Physis tādējādi neizmantoja, lai apzīmētu konkrētas lietas. Tā nav daba, ko var novērot ekskursants. Grieķiem tā izsaka tapšanas un augšanas, ģenēzes procesus – objekts pētījumiem cilvēkiem, kas sāk domāt par to, kas ir daba. Visam augošajam ir kopīgs avots – dzemdes atvere. Tam, kas ir radies, vienmēr ir tieksme uz jaunu formu, veidolu. Tapšanas procesu avots dabā ir

daba pati, t.i., kustības avots ir pašā lietā. Katram objektam ir sava daba, jo tas aug, attīstās. (Vēlāk vārdu *physis* attiecināja uz *kosmos* – visu, kas eksistē, aug, pāriet no vienas formas otrā, kas ir kaut kas pats no sevis radies.)

"Daba" saistīta ar šādām nozīmēm: no vienas puses, tā ir vienas vai otras lietas ārējais izskats, augums, stāja, no otras, – šīs lietas iekšējā struktūra, sastāvs (būtība). Un, visbeidzot, pamatnozīme – iekšējā viena vai otra priekšmeta enerģija vai likumsakarība, kas nosaka tā attīstības raksturu un ārējo veidolu, struktūru, kā arī iekšējās iespējas un darbību. To arī nozīmē izteiciens "saskaņā ar dabu". Aristotelis dabu definēja šādi: "Dabas pirmā un gatavā nozīme ir būtība – tieši lietu būtība, kuru kustības avots ir viņās pašās kā tādās."

Zinātne "par dabu" – tās ir zināšanas par dabiskiem rašanās, tapšanas cēloņiem un pasaules kā veseluma uzbūvi. Seno autoru tipiskie darbu nosaukumi "Par dabu" ("*Peri physeōs*") nav autorizēti, tā sauca jebkuru sacerējumu, kas vēstī par pasaules rašanos un būtību. Tas bija žanra apzīmējums.

Lieli sasniegumi grieķiem bija matemātikas sfērā, kur īpaša loma bija pītagoriešiem. Pati ciparu sistēma viņiem bija neveikla. Skaitli 4 apzīmēja ar stabiņiem IIII, 5 – ar Π (*pente*), 6 – ar III utt.; 9 – ar IIIII, 10 – ar Δ (*deka*), 20 – ar ΔΔ, 50 – ar ΔΠ, 100 – ar H (*hekaton*), 1000 – ar X (*hilioi*), 10 000 – ar M (*myrioi*). Ciparu sistēma negāja tālāk par 99 999. Dominēja doma

izmantot visus alfabēta burtus, lai izteiktu vieniniekus, desmitus un simtus. Tā kā šim nolūkam bija vajadzīgas 27 zīmes (24 plus 3) – 1–9, 10–90, 100–900, bet grieķu alfabētā no alfas līdz omegai bija tikai 24 zīmes, tad to papildināja ar trim jaunām. Tā rezultātā varēja apzīmēt visus skaitļus no 1 līdz 999, skaitļiem no 1000 līdz 999 999 ņēma tās pašas zīmes, pievienojot tiem svītriņu apakšā pa kreisi; no 1 000 000 līdz 999 999 999 ņēma tās pašas zīmes, pievienojot divas svītriņas, utt. Tagad patiešām varēja izteikt "jūras smilšu skaitu"; galvenais bija tas, ka katru vienību (desmitnieku, simtu) apzīmēja ar vienu zīmi.

Grieķi vēl nepazina tādus jēdzienus kā nulle (to ieviesa arābi), negatīvi lielumi. Viņi izvēlējās citu ceļu – matemātikas ģeometrizarāciju. Rezultātā radās ģeometriskā algebra, uz kuras pamata matemātiķi izstrādāja proporciju teoriju. Attīstījās planimetrija un stereometrija. Pirmo sistemātisko ģeometriju izklāstu deva Hipokrāts no Hijas (V gs. p.m.ē.). Nākamajos gadsimtos matemātika pārtapa par patstāvīgu un stingru disciplīnu, kas atbilda patiesa zinātniskuma kritērijiem. Parādījās tīrie matemātiķi profesionāļi, bet pati matemātika iemiesoja sevī "tīrās" zinātnes ideju, būdama par paraugu visām pārējām. Galvenais grieķu matemātiķu nopelns – deduktīvās matemātikās metodes izstrādāšana.

Jauna tipa zinātnes pamatlicējs bija Eidokss no Knidas (apm. 408–355) – izcilais matemātiķis un astronoms, kurš sarakstījis arī grāmatas filosofijā, ģeogrāfijā, mūzikā,

medicīnā (līdz mums nonākuši tikai atsevišķi citāti no viņa darbiem). Pēc filosofiskās ievirzes viņš bija platonīķis, taču tas maz ietekmēja viņa zinātniskos pētījumus. Galvenie Eidoksa sasniegumi bija astronomijā: viņš faktiski radīja astronomiju kā patstāvīgu disciplīnu. Eidokss izveidoja arī pirmo grieķu observatoriju, kurā viņa skolnieki sistemātiski novēroja debesu spīdekļus.

Dabas izpratnē dominēja Aristoteļa fizika, kuras pamatā bija trīs principi (savā būtībā kļūdaini, bet cilvēka ikdienas uztverei atbilstīgi): 1) pasaulē nav tukšuma (to piepilda viela); 2) ķermeņi kustas, kad uz tiem iedarbojas kāds spēks (nav inerciālas kustības; valdīja uzskats, ka mests akmens kustas tāpēc, ka to virza gaisa daļiņas); 3) smagākie ķermeņi krīt ātrāk nekā vieglie.

Saskaņā ar grieķu astronomiskajiem priekšstatiem Zemei ir lodveida forma (pītagorieši mācīja, ka lode ir pilnīgākais no visiem objektiem). Pasaulē zem Mēness kustību nosaka četri elementi – uguns, ūdens, gaiss un zeme, kurus grieķi uzskatīja par dzīvām stihijām; uguns un gaiss nosaka kustību uz augšu, ūdens un zeme – uz leju. Viss, kas krīt, veido zemeslodi, kas atrodas pasaules centrā ("apakšā"). Debesis sastāv no ētera ("liesmojošais", lat. *cvintessentia* – "piektā būtība"), kas izpaužas riņķveida kustībā.

Septiņiem debess ķermeņiem – Saulei, Mēnesim un vēl piecām planētām (vārds "planēta" nozīmē "klejojošā") –, kas savā riņķveida kustībā atradās dažādos zvaigznājos, ir savi ceļi. Šī josla, kurā varēja redzēt

piecas planētas, tika sadalīta 12 zvaigznājos. Dominēja t.s. koncentrisko sfēru teorija, un Aristotelim vajadzēja aprakstīt 55 sfēras, lai varētu izskaidrot septiņu debess spīdekļu kustību. To papildināja t.s. epicikliskā teorija (epicikls – papildu riņķis).

Viens no pirmajiem pasaules apceļotājiem bija Pitejs no Masalijas, kas vēl Aleksandra laikā devās uz Britāniju, sasniedzot Skotiju un Norvēģiju. Viņa ziņojumi laikabiedriem likās tik pārsteidzoši, ka viņi atsacījās tiem ticēt un Pitejs tika dēvēts par meli. Pitejs bija pirmais no grieķiem, kas interesējās par pasaules ziemeļrietumiem. Viņa ģeogrāfiskie atklājumi bija tikpat svarīgi kā teorētiskie pētījumi: viņš esot noteicis polu augstumu, turklāt izmantojot šim nolūkam precīzus mērījumus. Viņa darbos, kas līdz mūsdienām nav saglabājušies, esot arī bijuši pirmie norādījumi par polāro nakti. Ar Piteju sākās jauns atklājumu laikmets; savos ceļojumos viņš esot sasniedzis arī Donu (*Tanais*).

Pirmo mēģinājumu noteikt Zemes apkārtmēru izdarīja peripatētiķis Dikearhs no Mesēnijas (Sicīlija). Viņš sarakstīja darbus "Grieķu dzīve" (*"Bios Hellādos"*) un "Zemes apkārtmērs" (*"Periodos gēs"*). Pirmais no grieķiem viņš sāka mērīt Hellādas kalnu augstumu.

Izmērīt Zemes apkārtmēru izdevās Eratostenam (ap 282–202), kurš bija ļoti daudzpusīgs cilvēks. Savu jaunību viņš pavadīja Kirēnē, tad devās uz Atēnām, kur nodarbojās ar filosofiju. Tad Ptolemajs III viņu aicināja uz Aleksandriju, lai viņš

klūtu par troņmantnieka (vēlāk – Ptolemaja IV Filantropa) audzinātāju. Par saviem daudzveidīgajiem, bet ne pirmšķirīgajiem panākumiem ne tikai dažādu zinātņu nozarēs, bet arī poēzijā viņam laikabiedri deva iesauku *ho bēta* – "otrais" (atbilstīgi grieķu alfabēta burtiem). Eratostens interesējās par matemātiku, piemēram, kuba dubultošanu. Tomēr tas nebija galvenais, jo pasaules slavu viņš iemantoja kā ģeogrāfs ar darbu "Zemes mērīšana" (*"Ananetresis tēs gēs"*) un "Ģeogrāfija". Viņa sastādītajā kartē var atrast Britu salas un Indiju. Pēc viņa ieskatiem, Zemi ietver Okeāns; Kaspijas jūra esot Okeāna ziemeļu līcis. Savu karti Eratostens sadalīja četrstūros.

Eratostens brīdī, kad Saule ēģiptiešu pilsētā Siēnē (*Syene*) vasaras saulgriežu laikā atradās zenītā, t.i., perpendikulāri Zemes rādiusam, vienlaicīgi Aleksandrijā izmērīja leņķi, kādā pusdienlaika saule novirzījās no vertikāles. Zemes apkārtmērs iznāca apmēram 39 690 km (252 000 stadiju; 1 stadijs = 157,5 m; pēc mūsdienu datiem šis attālums – 40 070 km).

Hēraklīds no Pontas (ap 350), novērojot planētu ceļus, atklāja Zemes griešanos ap savu asi. Viņš arī izdarīja secinājumu, ka Merkurs un Venera ir Saules pavadoņi. Izdarot precīzākus aprēķinus, Aristarhs no Samas (ap 320–250) pārliecinājās, ka Zeme riņķo ap Sauli, t.i., viņš izdarīja atklājumu, ko pēc 1800 gadiem atkārtos Koperniks un apstiprinās Galilejs. Kopīgs šiem atklājumiem ir tas, ka arī Aristarhu apvainoja bezdievībā. Atšķirība bija tā,

ka šai apsūdzībai nebija nekādu seku un Aristarhs turpināja savu darbu Aleksandrijas Muzeionā. Tur simt gadu vēlāk Hiparhs (190–125), novērojot Mēness fāzes un Saules aptumsumus, izskaitļoja Zemes at-tālumu no abiem spīdekļiem un izveidoja pirmo zinātnisko zvaigžņu atlantu, kurā fiksēja 1026 zvaigžņu stāvokli.

No fiziķiem un tehniķiem vēl jā-min Stratons (saukts "Fiziķis") un Arhimēds. Viņi visi bija saistīti ar Aleksandrijas Muzeionu, kurā dar-bojās Eiklīds, kas bija izstrādājis labāko ievadu matemātikā "Ele-menti" ("*Stoicheia*") (Eiklīds dzīvoja Ptolemaja I laikā).

Stratons no Lampsakas (ap 300 p.m.ē.) bija Aristoteļa un Teo-frasta sekotājs. Aleksandrijā viņš bija Ptolemaja II audzinātājs. Kā ceļā-nauda, lai atgrieztos Atēnās, viņam tika izmaksāts 80 talantu: tā bija milzīga summa, kas ļāva viņam atli-kušo dzīves daļu dzīvot neatkarīgi. Kā fiziķis Stratons rakstīja par telpu, laiku un kustību. Svarīgākais viņa sasniegums bija mācība par spēkiem (*dynāmis*) un tukšumu.

Ievērojamākais matemātiķu un fiziķu vidū bija Arhimēds no Sirakū-zām (ap 287–212). Ieguvis izglītību Aleksandrijā, viņš atgriezās dzim-tenē, kur Sirakūzu ieņemšanas laikā tika nogalināts. Galvenais viņa darbs ir "*Peri konoeideon kai sphairoideon*" ("Par konusiem un sfērām"), kurā tiek risinātas rotējošas virsmas pro-blēmas. Ievērojamus pētījumus Arhi-mēds izdarīja arī par lodi un cilindru, apļa mērījumiem (*kuklou metresis*). Zīmīgi ir viņa sasniegumi arī citās

jomās – mehānikā (līdzsvars, sma-guma punkts), hidrostatikā u.c. Slavu iemantoja viņa izteiciens: "Dodiet man atbalsta punktu, un es iekusti-nāšu Zemi!" –, kā arī izsauciens: "Es esmu atradis!" (*heureka, heure-ka!*). Vēsture min arī faktu, ka, aiz-stāvēd savu pilsētu no romiešiem, kas to bija aplenkuši, Arhimēds esot izgudrojis kara mašīnas. Popularitāti iemantoja arī viņa eksperiments ar Hierona II no Sirakūzām kroni: zelta saturs kronī tika noteikts ar tā iz-spiestā ūdens daudzuma palīdzību.

Kāpēc Arhimēdam nebija sekotāju? Atbilde vienkārša: šādi atklājumi tajā laikā nevienam nebija vajadzīgi. Nebija nekādas sabiedriskas nepie-ciešamības kaut ko jaunu atrast un izgudrot, nebija arī zinātnes, kas tieši ar to nodarbotos.

II gs. p.m.ē. Aleksandrijas Mu-zeionā darbojās Ktēsibijis, kas izgud-roja ugunsmetēju, ērģeles, ugunsdzē-sības sūkni, kā arī ūdens pulksteni, taču visi šie atradumi kalpoja, tikai lai izklaidētu Aleksandrijas galmu.

Hellēnisma laikmetā tika atklāts daudz kas jauns, bet tas viss gal-venokārt bija saistīts ar kara tehni-kas jomu un maz kalpoja tam, lai atvieglotu un padarītu drošāku cil-vēku dzīvi. Dabaszinātnes nekalpoja dzīves līmeņa paaugstināšanai, tām nebija praktiskas nozīmes. Ievēro-jamo pētnieku sasniegumi nemai-nīja ikdienas dzīvi, jo nepastāvēja nedz iespējamība, nedz nepiecieša-mība tos izmantot. Tehnika neizgāja ārpus zinātnes ietvariem. Daudz kas izskaidrojams ar to, ka vergi nemaksāja dārgi. Mainīt cilvēku dzīvi ar tehnikas palīdzību nebija

nepieciešams. Zinātnieki kontaktējās galvenokārt ar sev līdzīgajiem un valdniekiem, viņu vārdi tautai palika nezināmi.

Medicīna

Īpaša vieta Senajā Grieķijā bija medicīnai. Tā senatnē vairāk attiecās uz amatniecību un bija viena no senākajām profesijām. Grieķijā pastāvēja vairākas medicīnas skolas. Sevišķa nozīme bija Krotonas ārstam Alkmeonam (VI gs. p.m.ē. beigās – V gs. p.m.ē. sākums). Viņu var uzskatīt par eksperimentālās fizioloģijas un anatomijas priekšteci. Alkmeons pirmais sāka praktizēt dzīvnieku liķu analīzi, lai izprastu dažādu orgānu funkcijas. Uzskatot smadzenes par dvēseles orgānu un mājvietu, viņš izstrādāja mācību par sajūtām. Alkmeonam piedēvē arī nervu atklāšanu, kas, pēc viņa domām, savieno sajūtu orgānus ar smadzenēm. Alkmeons uzskatīja, ka veselību nodrošina pretēju spēku – siltuma un aukstuma, sausuma un slapjuma, salduma un rūgtuma utt. – līdzsvars. Organisma slimība – šā līdzsvara izjaukšanas rezultāts.

Vislielākā slava bija Kosas salas medicīnai, kas nesaraujami saistīta ar Hipokrata vārdu (V gs. p.m.ē. otrā puse), par kura dzīvi gan zināms visai maz. Viņš cēlies no dižciltīgas dzimtas, kas piekopa ārstniecības praksi. Hipokratam piedēvē vairāk nekā 70 medicīnas grāmatu, kas saņemtas *Corpus Hippocraticum* (domājams, ka viņš ir bijis tikai dažu šo darbu autors; pārējos darbus

sarakstījuši viņa skolnieki un sekotāji; tie rakstīti joniskajā dialektā).

Pateicoties Hipokratam, grieķu medicīna no empīriskas disciplīnas, kas bija saistīta ar dieva Asklēpija kultu, pārvērtās par sistemātisku zinātne. Līdzīgi Hērodotam, kurš apkopoja nesistematizētās hronistu liecības, Hipokrats apkopoja ārstu uzkrāto informāciju sistemātiskā ainā, pārejot no vienkāršas slimību aprakstīšanas pie to cēloņu un ārstēšanas paņēmieni noskaidrošanas.

Hipokrata medicīnas pirmā iezīme bija stingrais racionālisms (piemēram, sacerējumā "Par svēto slimību" tiek noraidīta doma, ka epilepsijas cēlonis ir dievi). Otrā – individuālas pieejas prasība katrā konkrētā gadījumā (jāņem vērā slimnieka garīgā un fiziskā kondīcija, ko nosaka izcelšanās, vide, iedzimtība un citi faktori). Lai ārstētu slimo, ārstam jāapzinās pacienta "daba" un jāizmanto atbilstīgās ārstniecības metodes un zāles. Turklāt jāņem vērā ne tikai visa organisma, bet arī atsevišķu orgānu "daba". Arī katrai slimībai ir sava "daba", kura jāzina ārstam, lai varētu sekmīgi ārstēt. Vispār Hipokrata medicīna tiecās aplūkot cilvēku kā vienotu veselumu ciešā saistībā ar vidi, dabu (īpaši tas atklājas traktātā "Par gaisu, ūdeņiem un vietām").

Šie sacerējumi dod iespēju secināt, ka arī anatomijas zināšanas Grieķijā bija augstā līmenī. Īpaši labi bija izpētīts skelets. Pazina arī galvenos iekšējos orgānus, lai gan maz zināja par to iekšējo uzbūvi. Tas tāpēc, ka Grieķijā bija aizliegts uzšķērst līķus.

Liela nozīme medicīnā bija arī slavenajam Hipokrata zvērestam: "Es zvēru pie Apollona, ārsta, un Asklēpija, un Higijas, un Paiāna, un visiem dieviem un dievietēm, ko es pieaicinu par lieciniekiem tam, ka es šo zvērestu un šeit uzrakstīto pildīšu pēc labākā nodoma un spējām. Es godāšu to, kas man iemācīja šo mākslu, tāpat kā savus vecākus, un dališos ar viņu savā dzīvē, un, ja viņam gadītos nokļūt parādos, atbals-tīšu viņu un viņa dēlus pielīdzināšu saviem brāļiem, un mācīšu viņiem šo mākslu, ja viņiem būtu vēlēšanās to iemācīties, un proti, – bez jebkādas atlīdzības un rakstiskas saistības, un ļaušu saviem un mana skolotāja dēliem piedalīties priekšrakstos, priekšlasījumos un visās pārējās pamācībās, kā arī visiem tiem kopā ar mani imatrikulētajiem mākslas sekotājiem, kas saistīti ar ārsta zvērestu, bet nevienam citam.

Un es ar labāko nodomu un prasmi izmantošu dzīvesveida principus slimnieku labklājībai, bet nekad – viņu postam un ļaunumam.

Es arī nevienam nedošu zāles, kuras izraisa nāvi, arī tad ne, ja man to lūgs, kā arī šai virzienā nevienam nesniegšu padomu. Es arī nedošu nevienai sievietei līdzekli, ar kura palīdzību varētu iznīcināt aizmetušos dzīvību.

Es glabāšu savu dzīvi un savu mākslu vienmēr skaidru un tīru.

Es arī neoperēšu ar akmeņiem sirgstošos un izvairīšos no cilvēkiem, kuri to praktizē. Lai arī uz kuru māju es ietu, es ieiešu tajā tikai slimnieku labklājības dēļ, izvairoties no jebkuras apzinātas netaisnības un

Asklēpija statuļa Epidaurā.
Romas periods

posta, un jo sevišķi no jebkuras seksuālas rīcības attiecībā pret sievietēm, kā arī pret vīriešiem, brīvajiem un vergiem.

Tas, ko es savā praksē redzu un dzirdu vai ko ārpus tās satiksmē ar cilvēkiem uzzinu, nekādā gadījumā nedrīkst būt izpausts citiem cilvēkiem; par to es klusēšu pārliecībā, ka šādas lietas ir jātur stingrā slepenībā.

Ja nu es šo zvērestu uzticīgi ievēroju un neapgānu, tad vēlos gūt svētību savai dzīvei un savai mākslai, būt augstā cieņā pie visiem cilvēkiem jebkurā laikā; bet, ja es to pārkāpju un laužu, tad lai ar mani notiek pretējais."

Svarīgu ieguldījumu dabaszinātņu attīstībā izdarīja Teofrasts (ap 372–ap 287), kas, vēl jauns cilvēks būdams, ieradās Atēnās un klausījās Platonu. Vēlāk viņš iepazinās ar Aristoteli, kļūstot uz divpadsmit gadiem par tā skolnieku un palīgu. Pēc tam kad Aristotelis bija devies uz Halkīdu (kur arī mira), viņš 322. g. p.m.ē. kļuva par Atēnu Likeja vadītāju un šolāru (peripatētiķu skolas galvu), paliekot šajā statusā 34 gadus. Teofrasts padarīja populāru sava skolotāja mācību.

Peripatētiķu skola bija juridiski noformēta reliģiska biedrība (*thiasos*), tās ēnainajās alejās un celtnēs (*peripatoi*) atradās svētnīcas mūzām (*Museion*) un plaša bibliotēka, kurā glabājās Aristoteļa rokraksti un lekciju konspekti klausītājiem. Teofrasts bija universāls zinātnieks, kas

nodarbojās ar to, ar ko nenodarbojās Aristotelis, proti, ar botāniku. Līdz mums ir nonākuši divi viņa traktāti – "Par augu cēloņiem" (t.i., augu fizioloģija) un "Augu vēsture" (augu ģeogrāfijas apraksts). Pats slavenākais Teofrasta sacerējums ir "Raksturi" (*Haraktēres*).

Kā dabaszinātnieks Teofrasts turpina Aristoteļa tradīciju aplūkot personību kā kaut ko objektīvu, kā lietu. Viņa nolūks ir atklāt aiz lietu plūstamības kādas noturīgas iezīmes, proti, to "raksturu". Mūsdienās ar raksturu saprot personības savdabību, kas izpaužas tās uzvedības īpatnībās, taču grieķiem tas bija tāds "spiedogs", ko izmanto daudzu monētu, ne viena vienīga eksemplāra kalšanā. Raksturs grieķim bija tipisks, "sastingusi maska" (vārds "raksturs" cēlies no darbības vārda "skrāpēt", "rakstīt uz vara, akmens vai koka"; sākumā tas nozīmēja instrumentu, ar ko šis darbs tika veikts, tad – pašu nospiedumu, spiedogu). Cilvēku individualitāte tās neatkārtojamībā grieķiem nebija zinātniskās izpētes objekts.

Teofrasts izvirzīja uzdevumu izpētīt cilvēku netikumus un uzstādīt slimības diagnozi. Lai to veiktu, jānoskaidro cilvēka "nepārejošā būtība". Teofrasts sniedza 30 īsi aprakstītus cilvēka uzvedības tipus. Katrs raksturs sākas ar definīciju, kur tiek dots kādas īpašības morālais novērtējums; tam seko ilustrācija: liekulis, skopulis, bailīgais u.c.

IX. GRIEĶU DZĪVESVEIDS

a. VERDZĪBA UN VERGI

Senajā Grieķijā verdzības uzplaukums bija laikā starp kariem ar Persiju un Peloponēsas kariem. Visā Grieķijas pastāvēšanas vēsturē visos ekonomiskās darbības veidos līdzās vergiem tajās pašās darba vietās strādāja arī brīvie strādnieki. Arī lielākā daļa no pilsoņiem savu dzīvi nodrošināja, strādājot roku darbu. Tiem vergi nepiederēja. Tikai neliels slānis no visiem pilsoņiem dzīvoja, izrentējot savu īpašumu. No daudz un grūti strādājošiem "nabadzīgajiem" jāatšķir ubagi (*ptochoi*), kas iztikas līdzekļus pelnīja kā gadījuma strādnieki. Vergi pēc sava dzīves līmeņa bija tuvu nabadzīgākajiem brīvo slāņiem un tāpēc varēja piedalīties mistēriju kultos. Vergi, kuri bija cīnījušies līdzās brīvajiem pie Maratonas, pēc tautas lēmuma tika palaisti brīvībā.

Ar ko tad raksturīgs bija tieši vergu stāvoklis?

Vispirms jāmin terminoloģija. No arhaiskiem laikiem klasiskajā periodā saglabājās termins *doulos*, kas apzīmēja verga statusu un tika pretstatīts brīvajam pilsonim. Vārds *antrapodon* apzīmēja vergu nevis kā personu, bet kā lietu, īpašumu vai arī kā laupījumu; burtiski tas nozīmēja "cilvēks-kājas", kas norādīja

uz paralelitāti starp vergu un dzīvnieku (*tetrapodos*). *Oikētes* bija mājai piederīgais vergs, kura statuss atšķīrās no saimes kunga pozīcijas (iespējams, ka tā tikuši apzīmēti arī mājai piederīgie brīvie ļaudis). Līdzīgus aspektus izteica arī vārds *therapōn*.

Viena daļa vergu bija jau dzimuši ar šādu sociālo statusu, tas tika nodots mantošanas ceļā. Vergus pērkot, to cena bija 150–300 drahmu. Vergus ieguva, arī pieņemot saimē pamestos bērnus (aizliegums atsacīties no saviem bērniem bija spēkā tikai dažās grieķu pilsētās, piemēram, Tēbās). Vergi nāca no karagūstekņiem, tos ieguva arī jūras laupīšanas un speciālu cilvēku medību rezultātā. Vergu vārdi izteica vai nu fiziskās, vai garīgās īpašības; bieži tie apzīmēja arī to izcelšanos.

Ja māsaimniecībā vai amatniecībā darbojās vairāki vergi, starp tiem izveidojās hierarhija, proti, bija vismaz viens vecākais vergs vai vergs uzraugs. Šajā hierarhijā visaugstāko vietu ieņēma valsts vergi, kas veidoja īpašu grupu. Pēc kariem ar Persiju vergi skiti Atēnās kļuva par policistiem; šo militāri organizēto vergu skaits bija apmēram 300 cilvēku.

Nedaudzi vergi darbojās arī pie tiesām un citiem amatiem, veidojot

valstisko institūciju neievēlēto un pastāvīgo daļu. Vergi darbojās arī kā vecmātes, pedagogi un mājas ārsti. Mājsaimniecības ietvaros vispār izveidojās ciešas un patriarhālas attiecības starp vergiem un kungiem. Liela loma bija arī dzimumattiecībām starp brīvajiem un verdzenēm. Verdzenes bieži bija arī hetēras.

Vergi strādāja arī amatniecībā un tirdzniecībā. Brīvo cilvēku un vergu darbs saimnieciskā ziņā bija vienā līmenī. Vergi nebija izslēgti no visām ekonomiskās dzīves sfērām.

Atēnās klasiskajā laikmetā tikai nedaudzi likumi ierobežoja kungu absolūto varu pār vergiem. Viņiem attiecībā pret vergiem nebija nekādu pienākumu, kas attiektos uz apģērbu, ēdināšanu, slimo aprūpi utt. Vergu bērni bija kungu īpašums. Vergiem nebija likumīgu tiesību uz īpašumu. Nekas neierobežoja arī tiem uzliedzamos sodus, izņemot dzīvības atņemšanu. Bēgot no kungu patvaļas, vergi patvērumu meklēja tempļos vai pie altāriem. Tur ikviens no viņiem varēja izteikt lūgumu, lai tas tiktu pārdots citam kungam. Tas bija sava veida vergu naida novadīšanas ventilis. Kungs savu vergu varēja pārdot, dāvināt vai novēlēt citam ar testamenta palīdzību.

V gs. p.m.ē. Atēnās bija 20–40 tūkst. nebrīvo (citi autori min skaitli 115 tūkst. vai 80–100 tūkst., t.i., 1/3 vai 1/4 no visiem iedzīvotājiem). Kaut arī vergu skaits pieauga, viņu darbs neizspieda brīvo cilvēku darbu. Kā papildu darbaspēks nebrīvie strādāja līdzās brīvajiem; īpaši daudz to bija pilsētās ar attīstītu amatniecību.

Kara gadījumā vergi darbojās kā brīvo cīnītāju palīgi, veidojot komandas, kas nodarbojās ar kaujinieku materiālo apgādi. Viņi bija arī airētāji uz kuģiem.

Daudz vergu strādāja sudraba raktuvēs. Brīvie vairījās no smaga fiziska darba, turklāt darbs raktuvēs prasīja noteiktu kvalifikāciju un specializāciju. Tādu vergu cena sasniedza pat vienu talantu, t.i., tie maksāja 30–40 reizu vairāk par parastajiem vergiem.

Viens no veidiem, kā vergi varēja iegūt brīvību, bija sevis izpiršana (cenas bija dažādas – no 3 līdz 10 mīnām) vai to dāvināšana. Grieķijā brīvlaišana nepadārīja vergu par pilsoni, bet tikai par metoiku, kuram atšķirībā no citiem metoikiem bija vēl īpašas saistības ar bijušo kungu. Turklāt brīvlaistais bieži nedrīkstēja uzturēties pilsētā, kurā tika padarīts par brīvo. Brīvlaistā sociālā un saimnieciskā karjera bija apgrūtināta. Tāpēc Grieķijā brīvlaišanai ne tuvu nebija tāda loma, kāda tai bija Senajā Romā. Praktizēja arī tādu brīvlaišanas formu (*paramonē*), kad brīvlaistais uz noteiktu laiku palika vēl saistīts ar bijušo saimnieku vai kādu citu personu.

Mājas reliģiskajā dzīvē vergu atzina kā cilvēku, kas dzīvo starp citiem cilvēkiem, proti, kā reliģiski patstāvīgu un pilnvērtīgu subjektu. Tika uzskatīts, ka arī vergam ir nemirstīga dvēsele. Vergi bija daļēji izslēgti tikai no publiskās reliģiskās dzīves.

Arī vergiem, protams, bija vecāki, taču šiem vecākiem nebija tiesību uz radniecības atzišanu. Vergi lielākoties

nāca no barbaru zemēm, taču par vergiem tika padarīti arī grieķi – īpaši kara gadījumos pēc vienas vai otras pilsētas ieņemšanas, kad tika nogalināti pieaugušie vīrieši, bet sievietes un bērni kļuva par vergiem. Šādu verdzības formu praktizēja vēl IV gs. p.m.ē., tāpēc Platons un Īsokrats pieprasīja, lai neviens grieķis netiktu padarīts par vergu.

Būt par vergu nozīmēja būt izslēgtam no līdzdalības politiskajā dzīvē; uz vergiem neattiecās pilsoņu tiesības un lielākā daļa no publiskajiem reliģiskajiem svētkiem. Vergiem nebija pieejamas arī palaistras un gimnasiji.

Iespējams, ka tikai vergi, kas darbojās kā pedagogi, t.i., kā bērnu pavadoņi uz skolām un citām nodarbību vietām, mācēja lasīt un rakstīt, jo tiem bija iespēja vērot bērnu apmācības procesu. Vergus izglītoja tikai tādā pakāpē, kādā tas bija vajadzīgs attiecīgo darbu veikšanai. Tos sūtīja, piemēram, pie amatniekiem apgūt profesiju, lai vēlāk tie varētu paši darboties šajā nozarē un gūt ienākumus. Visbiežāk vergs ieguva zināšanas amatniecībā pie sava kunga, un tas notika jau jaunībā. Arī amatnieki paši bieži pirka vergus ar nolūku apmācīt tos savā profesijā, īpaši tad, ja tiem nebija savu bērnu.

b. EKONOMIKA UN DARBS

Lauksaimniecība

Senās Grieķijas klimats maz atšķīrās no mūsdienu klimata. Atēnās un Spartā vidējā temperatūra bija 17,7 °C. Nokrišņi bija reti, Grieķijas

rietumos biežāki nekā austrumos. Gaisa nepietiekamais mitrums padarīja šo gaisu caurspīdīgu.

Te bija tipiska Vidusjūras augu valsts. Īpaši izplatīti bija olīvkoki un platānas. Sengrieķu ainava atšķīrās no pašreizējās, jo daudzās tagad kailās klintīs toreiz bija apaugušas ar mežiem. Neņemot vērā to, ka apstrādāt varēja tikai nelielu zemes daļu, par galveno darbības veidu uzskatīja zemkopību; attīstījās arī kuģniecība un tirdzniecība. Audzēja galvenokārt miežus un prosu, taču kopš VI gs. p.m.ē. graudaugu vietā arvien izdevīgāk kļuva audzēt olīvas un vīnogas.

Pilsonība – tiem, kam piederēja *aretē politikē*, – nozīmēja kvalitāti, kas cilvēkam deva iespēju "valdīt" (*arschein*) vai "būt pārvaldītam" (*archesthai*), t.i., piedalīties publisku lēmumu pieņemšanā. "Ekonomika" – zināšanas par *oikonomia* – nozīmēja mākslu labi pārvaldīt māju (*oikos*). Tas, ko mēs kopš XVIII gs. apzīmējam ar vārdu "ekonomika", – parādību kopumu, kas attiecas uz materiālo labumu ražošanu un apmaiņu, – Grieķijā neveidoja nekādu patstāvīgu jomu, tā netika nodalīta no pārējās dzīves izpausmes formām. Grieķi skrupulozi aprakstīja tikai vienu brīvā cilvēka ekonomiskās darbības sfēru – zemkopību.

Lauksaimniecība (zemkopība) kā galvenā saimnieciskā nozare bija visciešākā veidā saistīta ar polisas specifiku. Ar polisas būtību bija saistītas pašnoteikšanās tiesības (*autonomia*) – iespēja dzīvot pašiem pēc saviem likumiem (*nomoi*), kas izpaudās brīvā politiskā domāšanā, tautas brīvībā tiesiskā ziņā, kā arī

saimnieciskajā neatkarībā (*autarkeia*). Pēdējo aspektu nodrošināja lauksaimniecība, kuras pamats bija polisai tuvie lauku rajoni, kas nodrošināja to ar iztikas līdzekļiem.

Lauksaimniecības metodes gan grieķiem palika visai primitīvā līmenī (viņi, piemēram, nepazina no dzelzs pagatavotu arkla lemesi). Katru gadu pusi zemes atstāja neapstrādātu, un šī tradīcija palika nemainīga visā Grieķijas pastāvēšanas vēsturē. Liels bija ūdens trūkums. Iespējams, ka šā apstākļa dēļ Atikā tikai 1/5 no visas zemes tika izlietota lauksaimniecībā, no kuras vēl 1/2 palika neapstrādāta.

Kaut arī grieķu pasauli veidoja pilsētu kopums un dzīve norisēja gandrīz tikai tajās, lauksaimniecība bija iedzīvotāju lielākās daļas nodarbinātības veids. Pilsoņi sargāja zemi kā savas pilsonības pamatu. Grieķu pasaule arhaiskajā un klasiskajā periodā pirmām kārtām bija zemnieku pasaule. Tāpēc visā Grieķijas vēstures laikā lauksaimniecības problēmām un konfliktiem par zemes īpašumiem grieķu dzīvē bija centrālā vieta. Šīs reālijas izpausme ir autarķija. Pilsoņu galvenie ienākumi nāca no viņu zemes īpašumiem; lai varētu nodrošināt polisas funkcionalitāti, noteicējiem par zemi vajadzēja būt visiem pilsoņiem. Saistība starp zemi un pilsonību izpaudās ne tikai tajā apstākļi, ka daudzās polisās par pilsoņiem varēja būt tikai zemes īpašnieki, bet arī tajā, ka visās polisās tikai pilsoņiem varēja piederēt zeme.

Šī zeme nebija īpaši auglīga, un grieķi vajadzību pēc graudiem nodrošināja ar to importēšanu no

Ēģiptes, Melnās jūras (*Pontos Euxenos*) un citiem reģioniem. Ar graudiem sevi spēja nodrošināt tikai Peloponēsas un rietumu koloniju polisas. Tomēr nedaudz miežu un kviešu ievāca katrā polisā. Grieķijā vīnu ražoja un olīvas ievāca pietiekamā daudzumā, un to pārpalikumu varēja eksportēt.

Pēc Solona reformām demokrātijas pamats bija zemnieki. Līdz mūsu dienām ir palicis daudz neskaidru jautājumu par zemes sadalījumu un iedzīvotāju dzīvesveidu. Jaunākos pētījumos tiek uzsvērts fakts, ka antīkajā pasaulē bija raksturīga zemes sadalīšana daudzās sīkās vienībās, kaut arī tas neizslēdza lielu zemes īpašumu pastāvēšanu, kad vienas personas rokās koncentrējās dažādi zemes gabali, kuri atradās dažādos dēmos. Dēmu centros bija ciemati, kuros apmetās zemnieki.

Tikai 5 tūkstoši no 25–30 tūkstošiem Atēnu pilsoņu IV gs. p.m.ē. sākumā nebija zemes īpašnieki. Līdzīgs stāvoklis bija arī citās Grieķijas daļās. Plašās kolonizācijas, kas sākās VIII gs. p.m.ē. vidū un ilga divus gadsimtus, rezultātā izveidījās daudzas jaunas polisas, kurās apkārt pilsētām esošie zemes gabali (*chora*) tika sadalīti starp kolonistiem; dzimtene tika pamesta zemes trūkuma (*stenochoria*) dēļ.

VII–IV gs. p.m.ē. nerimtīgajās cīņās polisu ietvaros liela loma bija prasībai pēc zemes sadalīšanas. Agrīnās tirānijas, kas Grieķijā veidojās VII–VI gs. p.m.ē., lielākoties bija saistītas ar zemes īpašumu sadalīšanu: tradicionālais tirānu balsts bija lauku dēmos.

Vienīgi Spartā dzīvoja zemes īpašnieki, kas nebija zemnieki. Lakonijā un Mesēnijā ar lauksaimniecību nodarbojās heloti – pakļautie zemnieki, pret kuriem izturējās kā pret vergiem (tiem gan bija citāds statuss). Helotiem un spartiešiem bija vienota izcelšanās, tie runāja vienā valodā. Tāpēc heloti bija spartiešu drauds: viņu sacelšanās vēstures gaitā bija visai biežas. Par spartiešu un helotu attiecībām mums skaidru ziņu nav: nav zināms, vai nodevu lielums, kas bija jādod spartiešiem, bija vienmēr viens un tas pats vai arī bija atkarīgs no ražas; vai heloti dzīvoja izolēti savu kungu īpašumos vai arī veidoja kopīgus ciematus.

No pakļautības Spartai IV gs. p.m.ē. atbrīvojās mesēni. Lakonijas heloti, izņemot tos, kas III gs. p.m.ē. tika atlaisti brīvībā spartiešu revolūcijas laikā, palika pakļautībā, jo valdniekiem tie bija vajadzīgi kā karavīri cīņā ar Maķedoniju.

Viena no galvenajām saimniecības nozarēm Grieķijā bija lopkopība: audzēja govīs, kazas, cūkas, aitas, turēja arī mājputnus; darbā izmantoja mūļus, zirgus, ēzeļus. Lopi bija vajadzīgi arī upurēšanai. Svarīgi bija uzturēt kārtībā ganības, rūpēties par lopu barību, ziemošanu utt. Mājlopi tika iedalīti trijās kategorijās, kas atspoguļojās ganu nosaukumos: bukolojs (*bukoloi*) ganija vēršus un govīs, poimēns (*poimēnes*) – aitas, aipolojs (*aipoloi*) – kazas. Galvenais vilcējspēks bija mūļi.

Grieķijā cieņā bija medniecība un zvejniecība. Medībās grieķi devās kopš agras jaunības. Zvejoja, izmantojot makšķeres, tīklus, harpūnas.

Uzticami draugi grieķiem bija suņi, kaķus viņi vēl nepazīna (peles mēdija zebiekstes).

Grieķu zemnieki zemi ara ar mūļu vai vēršu palīdzību, zirgus aršanai neizmantoja. Aršanas rīku arotronu darināja vai nu no vesela koka gabala, vai arī no vairākām dažāda koka daļām. Arklam bija sānos ieliekta lāpsta forma un dzelzs uzgalis. Bija arī cita veida arkli. Arājam vajadzēja apvērst zemi, lai, kā liecina Ksenofons, saule sasildītu zemi un sadedzinātu nezāļu saknes.

Zemes apstrādāšanai izmantoja dažādu tipu dzelzs kapļus, dakšas ar trim zariem, mazus kaplišus u.c. Ražu novāca ar dzelzs sirpjiem, kas pēc formas atgādina mūsdienās pazīstamos, tikai tie bijuši mazāk ieliekti. Graudus kūla ar zirgu palīdzību. Ievāktos graudus glabāja noliktavās, kuru sienas apsmērēja ar māliem un apdedzināja, lai tādējādi pasargātu tos no grauzējiem. Graudu samalšanai miltos izmantoja mājlopus.

Grieķi pazina arī jaunu koku stādīšanu, potēšanu u.tml. Augļu koku un vīnogu audzēšana prasīja daudz darba, tomēr augļu dārziem tika atvēlēta lielākā daļa no apstrādājamās zemes platības.

Iegūto vīnu glabāja lifosos – māla mucās, kurās ietilpa vairāki simti litru. To transportēja amforās, kuru tilpums bija apmēram desmit litru un kurām bija divi rokturi.

Starp augļu kokiem grieķi veidoja sakņudārzus. Audzējot dārzeņus, viņi augsni sagatavoja īpašā veidā: zeme tika uzarta un izveidotas dobes, tās mēsloja, uzirdināja un pa grāvīšiem starp tām noteiktās stundās laida

ūdeni. Gada laikā tika ievāktas trīs ražas, trīs reizes mainot dārzeņu veidu. Pati labāka zeme tika atstāta miežiem.

Grieķis, vienalga, brīvs vai nebrīvs, vispirms bija zemnieks, kas vai nu pats apstrādāja, vai lika citiem apstrādāt zemi. Tikai dažos rajonos cilvēki nodarbojās galvenokārt ar lopkopību vai zirgu audzēšanu. Pilsonības saistība ar zemi tika nodrošināta ne tikai "ekonomiski", bet arī politiski un reliģiski. Tāpēc amatniecību grieķi vērtēja zemu.

Amatniecība

Daļu no tā, ko mūsdienās pagatavo amatnieki (piemēram, gultas, arkļus, audumus), Grieķijā izgatavoja paši saimes locekļi. Daži amatniecības veidi jau pirmsākumos bija saistīti ar specializāciju, jo pārauga mājas vajadzības; šos cilvēkus, kuri apkalpoja tautu, sauca par *dēmiurgoi* (vēlāk – *dēmiurgoi*), t.i., par "strādājošiem tautai". Galvenie bija keramiķi (*kerameus*), namdari (*tekton*; šo namdaru vadītāju dēvēja par *architekton*), kas darbojās arī kā akmeņkaļi (apstrādāja akmeni un marmoru monumentiem, greznoja pilsētas ar statujām) un galdnieki, arī kā kalēji (*chalkees*, no *chalkos* – bronza), kas nodarbojās ar ieroču izgatavošanu un rotaslietām, un ādu apstrādes meistari (*skytotomoi*). Atšķīrās vīriešu un sieviešu amatniecība. Dažām amatnieku profesijām – viesnīcniekiem, nodokļu ievācējiem, ūtrupes vadītājiem, pavāriem (*mageiroi*) u.c. – bija slikta slava.

Amatniecība Atēnās īpaši attīstījās tirāna Peisistrata laikā: nav brīnums, ka VI gs. p.m.ē. Atikas melnfigūru un sarkanfigūru keramika izplatījās visā Vidusjūras baseinā, novirzot otrajā vietā Korintas keramiku. Mums gan nav zināms amatnieku skaits Atēnās tajā laikā; V gs. p.m.ē., kad tika ražotas sarkanfigūru vāzes, tur darbojās ne vairāk kā 400 podnieku. Starp amatniekiem ļoti daudzi bija ieceļotāji (svešo darbaspēku sāka piesaistīt jau Solons).

Visprecīzākā informācija mūsdienās ir saglabājusies par amatnieku darbnīcām, kas bija pakļautas polisas kontrolei. Daudzas visdažādāko aprēķinu grāmatas, kas saglabājušās līdz mūsdienām, dod iespēju rekonstruēt to darba norises gaitu. Par publisko celtni celtniecību reliģiskajiem vai pasaulīgajiem mērķiem polisa izšķīrās tikai ar tautas sapulces piekrišanu. Īpaša komisija (*epistatai*) noteica līguma nosacījumus un slēdza daudzus atsevišķus līgumus ar konkrētiem uzņēmējiem. Tad tautas sapulcei apspriešanai un apstiprināšanai tika iesniegts priekšlikums par finansēm (*syngraphe*). Visbeidzot tika norīkots viens vai vairāki arhitekti, kuru uzdevums bija koordinēt celtniecības darbus (Kallikrats un Iktīns Partenonam, Kallikrats viens pats – mūrim starp Atēnām un Pireju). Samaksa arhitektiem bija tikai nedaudz lielāka par amatnieku darba apmaksu. Šī nelielā starpība samaksā – gan starp arhitektu un strādnieku, gan starp pilsoni, metoiku un vergu – ir zīmīgs fakts: šādu darbošanos uztvēra nevis kā noteiktu labumu ražošanu,

bet kā "dienestu". Nav nejaušība, ka atlīdzība par publisku darbu (militāro dienestu ieskaitot) un ražojošo darbību tika apzīmēta ar vienu vārdu – *misthos*: augstākā samaksa par šo darbu labākajā gadījumā bija trīs reizes lielāka par zemāko (no 3 oboliem tiesneša darba atalgojumam līdz 1 vai 1,5 drahmām par pritāna vai arhitekta darbu).

409. g. p.m.ē. Erehteiona būvē no 71 līguma slēdzēja 20 bija pilsoņu, un no strādniekiem, kas tīrīja un spodrināja tempļa kolonnas, bija 7 pilsoņi, 6 metoiki un 21 vergs. 329. g. p.m.ē. Eleisīnā kādā celtniecības objektā 9 no 27 uzņēmējiem un 21 no 94 strādniekiem bija pilsonis. Strādnieki bija metoiki un vergi, kuri strādāja līdzās saviem kungiem un principā saņēma to pašu algu.

Sudraba raktuvēs Laureionā lielākā daļa no darbaspēka bija vergi. Raktuves bija polisas īpašums, kurā privātpersonām par nomas naudu iedalīja koncesijas. Kalnrūpniecība ietvēra sevī gan rūdas, gan minerālu ieguvu; šie amatniecības uzņēmumi piederēja gan privātpersonām, gan koncesionāriem. Kalnrūpniecība un rūdas ieguve atradās bagāto pilsoņu rokās. Publiski tika kontrolēta arī kuģu būvniecība (par to atbildēja īpaša amatpersona *triēropoios*). Pašas kuģu būvētavas bija izkaisītas pa visu Grieķiju, un tajās strādāja gan brīvie amatnieki, gan vergi. Lielu izejvielu un darbaspēka patēriņu prasīja ieroču izgatavošana; šajā jomā darbojās gan pilsoņi, gan metoiki. Ieroču darbnīcās strādāja līdz pat 120 vergiem. Šī svarīgā amatniecības nozare bija specializējusies vairogu,

zobenu un citu ieroču šķiru ražošanā. Šo uzņēmumu īpašnieki bija ļoti bagāti cilvēki (Dēmostenes tēva darbnīcā strādāja 30 vergu, un viņa ienākumi gadā bija 3000 drahmu), kuri ne tik daudz strādāja paši, cik nodarbināja vergus.

Grieķijā amatnieku darbnīcas atradās to īpašnieku mājās (tām nebija īpašu vietu), kas kalpoja arī par pārdošanas vietām. Visu amatnieku (arī gleznotāju, podnieku u.c.) sociālais stāvoklis tika vērtēts ļoti zemu; Aristotelis savā ideālās valsts projektā pat liedza tiem pilsoņu tiesības. Amatnieka statuss bija pretrunīgs: no vienas puses, viņš pārvaldīja *technē*, atbrīvojot cilvēku un padarot to neatkarīgu no dabas; no otras, – tā kā viņš pārvaldīja *technē*, viņš nevarēja sasniegt augstāko, proti, *technē politikē*.

No derīgajiem izrakteņiem Grieķijā bija varš (ļoti daudz), dzelzs (zemas kvalitātes), māls, marmors. Marmora ieguves vieta Pentelikons atradās nedaudz vairāk nekā desmit kilometru no Atēnām; no tur iegūtā marmora uzcēla Partenonu un Propilejus. Atšķirībā no hellēnisma perioda, kad priekšroku deva krāsainajam marmoram, klasika orientējās uz balto. Pentelikona akmeņlauztuvēs ieguva ne mazāk kā 400 000 kubikmetru šā akmens. Grieķi patērēja milzīgu daudzumu metālu. Tas arī bija galvenais faktors, kas mudināja tos attīstīt kuģniecību. Dzelzs rūdas bija maz, un pilnīgi trūka alvas. Tieši alva bija vajadzīga, lai kopā ar varu radītu sakausējumu, kas deva izturīgo un skaisto bronzu, no kuras izgatavoja ieročus, skulptūras u.c.

Sudrabu sākumā (VII–VI gs. p.m.ē.) ieveda no Tasas un Sitnas salām, vēlāk atklāja raktuves arī kontinentālajā Grieķijā (piemēram, Atikā). Zeltu ieveda no Līdijas vai Kolhidas (uz turieni saskaņā ar mītu grieķi devās pēc "zelta aunādas": zelta smiltis ieguva ar auna ādas palīdzību – uz vilnas nosēdās zelts, ko izskaloja ūdens).

No māla darināja ķieģeļus un keramiku. Augstu vērtēja akmeni; Grieķijā tā netrūka, un tāpēc to nevajadzēja ievest. Mājas Atēnās cēla no cieta kaļķakmens. Dēlas salā mājas cēla no akmens, ko izlauza tieši no salas granīta pamata. Tempļu celtniecība neprasija materiālu transportēšanu.

Sarežģīta problēma bija apgāde ar ūdeni. Sākumā veidoja ūdens uzkrājumus (baseinus) un akas, kuru dziļums sasniedza 30 m un kuras bija izliktas ar akmeni. Ūdeni smēla ar trauku, kuram bija piesieta virve; klasiskajā periodā parādījās akas dzērve, hellēnisma laikmetā sāka izmantot vinču. Izmantoja arī lietus ūdeni, ko uzglabāja cisternās. Parādījās pirmie ūdensvadi; pirms tam ūdeni vai nu nesa sievietes un vergi, vai arī veda lielos traukos.

Amatnieciskā darbība nevarēja notikt bez tehnikas attīstības. Vārds *technē* nozīmēja 1) māka, arods, amatniecība; 2) paņēmieni, līdzekļi; 3) izgatavotais produkts, lieta; 4) viltība, veiklība (te atspoguļojās senie priekšstati par meistarības saistību ar burvestībām un maģiju). Etimoloģiski vārds *technē* ir saistīts ar dažādu amatniecības veidu un darbarīku nosaukumiem: *tehton* –

celtnieks, namdaris, arī meistars, radītājs; *tīnos* – cirvis, rīks akmens tēšanai; *teicho* – celt, veidot. Savukārt *mechanē* nozīmē "rīks", arī "viltība, viltīgu paņēmienu kopums". Ar terminu *mechanē* tika apzīmētas kara mašīnas un teātra mehānismi.

Grieķi ieviesa jaunus darbarīkus, piemēram, virpu koka apstrādei (IV gs. p.m.ē.), sviķurbi (V gs. p.m.ē.), kā arī pilnveidoja tehnoloģisko procesu. Svarīga bija miltu maļamo gaņģu izmantošana (IV gs. p.m.ē.); augšējo dzirnakmeni tajos kustināja ēzeļi, mūļi vai vergi. III gs. p.m.ē. sāka izmantot dzirnavas, kuras darbināja ūdens.

Dzelzs rūdu Grieķijā ieguva atklātos karjeros, sudrabu – dziļi zemē, šajā nolūkā rokot dziļas šahtas. Klasiskajā periodā Atēnās kalnrūpniecībā šahtu dziļums sasniedza 120 m. Tajās nebija ventilācijas un darbs notika ar gaismekļu palīdzību, kas bija veidoti no māla. Strādāja ar rokām, izmantojot dzelzs cirtni, veseri, ķīļus un citus instrumentus. Dziļākajās šahtās izmantoja ierīces, kas izcēla rūdu. Tajās strādāja vergi un noziedznieki.

Grieķiem bija lieli sasniegumi metālliešanā. Tika ražoti atlējumi no vara, bronzas un citiem vara sakausējumiem. Šādi izgatavoja statujas, traukus, kā arī bruņas kara vajadzībām. Metālu kausēja krāsnīs, kur par kurināmo izmantoja kokogles; uguni uzturēja ar plēšu palīdzību. VII–VI gs. p.m.ē. tika izgudrota tehnika īpaši lielu statuju daļu atliešanai, veidojot šim nolūkam modeļus no vaska.

Raksturīgs piemērs tam ir Saules dieva skulptūras atliešana Rodas salā. Skulptors Harēts pie 35 m augstās skulptūras strādāja divpadsmit gadu. Krastā pie Rodas ostas viņš uz masīva akmens pjedestāla izveidoja trīs akmens stabus, kurus nostiprināja ar dzelzi. Tie bija statujas dzelzs karkasa pamats. Pamazām rindu pa rindai no detaļām tika samontēts statujas bronzas ietērps, nostiprinot to uz karkasa. Harētam palīdzēja apmēram simt cilvēku (kalēji, celtnieki u.c.), turklāt kā zemes racēji un citu palīgfunkciju veicēji darbojās arī vergi. Statuja nostāvēja 60 gadu, 220. g. p.m.ē. zemestrīces laikā tai salūza kājas un koloss sabruka.

Keramikas izgatavošanā izmantoja gan ar roku, gan ar kāju kustināmu virpu. Keramikas izstrādājumus izrotāja ar ornamentiem un attēliem, kas bija gan zīmēti, gan reljefi. Jumtu klājumam izmantoja divu veidu dakstiņus; galvenajai jumta daļai paredzētajiem dakstiņiem bija taisnstūrveida forma; to malas, kuru garums bija 60–90 cm, bija uzliktas; dakstiņu masa – 15–20 kg. Kopš VI gs. p.m.ē. no stikla tika izgatavoti nelieli puscaurspīdīgi trauki dažādās krāsās; stikls bija galvenokārt dekoratīvs elements, praktiskām vajadzībām tas tika izmantots tikai pavisam nē daudz.

Viena no galvenajām amatniecības profesijām bija akmeņkalis. Lai iegūtu akmeņus un marmoru, izmantoja cirtņus, laužņus, koka ķīlus, atskaldāmos āmurus u.c. Smilšakmens un kaļķakmens iegūšanā

izmantoja zāģi un cirvi. Cietākos iežus zāģēja ar zāģiem bez zobiem, ieberot zāģēšanas vietā smiltis.

Grieķi savas augstās kolonnas nostiprināja, neizmantojot javu. Katras kolonnas centrā bija padziļinājums, kurā ievietotā koka tapa saistīja divas daļas. Arī sienas no akmens blokiem cēla bez saistmateriāliem.

Pamazām arvien lielāka vērība tika pievērsta pilsētu regulāram plānojumam. Vienāda platuma taisnās ielas, perpendikulāri krustojoties, veidoja regulāras formas kvartālus. Katrs dzīvojamais kvartāls sastāvēja no vairākām mājām. Ielas bija bruģētas. Liela vieta tika ierādīta cīņai ar mitrumu, par brīvu svaigā gaisa un saules gaismas pieplūdumu. Grieķijā bija arī ūdensvadi: ūdens tunelis Samā, kuru VI gs. p.m.ē. ierīkoja Eipolīna vadībā, bija kilometra garumā. Tika ierīkotas arī ūdens noteces no akmens, kā arī kanalizācija. Par pilsētas sanitāro stāvokli atbildēja īpaša amatpersona, kas sekoja, lai atkritumi netiktu izlieti tuvāk par desmit stadijiem no pilsētas sienām.

Grieķu mājās bija ierīkotas arī vannasistabas. Akmens vai terakota vannas bija iegremdētas zemē, jo darbojās ūdensvads un kanalizācija. Aukstā laikā mājas apsildīja ar pārnēsājamiem māla traukiem, kuros atradās sakarsētas kokogles. Centrālo apkuri izmantoja gimnāsijos, lai varētu apsildīt ūdeni baseinos.

Apmēram no VII gs. p.m.ē. grieķi rakstīja uz papirusa ar otiņas vai īpaša kociņa palīdzību. Papirusa

lapu sauca par *chartēs* vai *biblion*, *biblos* (no pirmā vārda izveidojās lat. *charta*, kas kā "karte" ieviesās visās Eiropas valodās). Vārds *biblion* apzīmēja ne tikai papirusa lapu, bet arī pašu rakstīšanu, kā arī traktātu, grāmatu.

Šo papirusu izgatavoja, ar asu adatu sadalot papirusa niedres kātiņu garās un platās strēmelēs. Tās nolika blakus citu citai uz koka dēļa un šķērsām pāri noklāja otru kārtu. To visu samitrināja ar mālaino Nilas ūdeni, kas kalpoja kā labs savienojamais materiāls. No iegūtās slapjās lapas ar preses palīdzību izspieda ūdeni un to izžāvēja saulē. Tad to izdauzīja ar āmuru un izlīdzināja. Viena ruļļa garums bija apmēram 8–10 m, tas tika uztīts uz nūjiņām, kuru gali bija uzliekti. Antīkajā pasaulē šo nūjiņu sauca par ruļļa "malu" – izlasīt līdz "malai" nozīmēja izlasīt uzrakstīto līdz galam. Šādi ruļļi bija daudzu bibliotēku lepnums. III gs. p.m.ē. dibinātajā Aleksandrijas bibliotēkā esot bijis ap 700 tūkst. ruļļu.

Sākot ar III gs. p.m.ē., Grieķijā izplatījās pergaments (vai pergaments), ko ieguva no īpašā veidā sagatavotām teļu vai kazu ādām (šis nosaukums cēlies no Mazāzijas pilsētas Pergamas, kas bija svarīgs kultūras centrs). No sākuma pergamenta lapas, līdzīgi papirusa lapām, sašuva. Tam salīdzinājumā ar papirusu bija daudz priekšrocību: uz tā varēja rakstīt no abām pusēm; pēc krāsas nomazgāšanas to varēja izmantot atkārtoti; galvenais bija tas, ka to, nebaidoties salauzt, varēja viegli locīt.

Tirdzniecība

Tirdzniecība (*emporía*) Grieķijā kopš VIII gs. p.m.ē. attīstījās ļoti strauji. Par to liecina keramikas izplatība. Tirdzniecību veicināja jauniegūtās kolonijas (kuru apgūšanai bija vajadzīgas vismaz minimālas zināšanas navigācijā) un grieķiem nepieciešamo izejvielu (īpaši dzelzs un alvas) iegūšana tajās. VI gs. p.m.ē. tika dibināta grieķu kolonija Marsalija; tajā vietā nav auglīgu zemju, toties tur ir upju iztekas, pa kurām tika transportēta alva.

Kuģi piederēja tirgoņiem – ļaudīm, kas ieņēma stabilu stāvokli polisā. Tirdzniecība senatnē bija saistīta ar lielu risku (laika apstākļi, dabas katastrofas utt.). Šī nodarbošanās viegli varēja cilvēku izputināt, bet varēja arī padarīt bagātu.

Atēnās tirdzniecība attīstījās kopš VI gs. p.m.ē., kad Solons reformēja mēru un svaru sistēmu un ieviesa jaunu valūtas standartu.

Grieķijā pirmām kārtām tika importēti graudi pārtikai, visvairāk – kvieši no Ēģiptes un Sicīlijas, kā arī no Melnās jūras ziemeļu rajoniem. Koksni kuģu celtniecībai ievada no Maķedonijas. Trešā svarīgākā importa prece bija vergi. Nozīmīgu importa daļu ieņēma dzelzs un varš. Tika importēti arī greznuma priekšmeti – audumi, parfimērija –, vīns, garšvielas u.c. Atēnieši paši eksportēja vīnu, eļļu, marmoru un sudraba monētas.

Polisa tirdzniecībā iejaucās tikai, lai regulētu iebraukšanu un izbraukšanu no ostām, rūpētos par tirdzniecisko darījumu korektu norisi, kā arī

ievāktu maitu no visām ievēdamām un izvedamām precēm. Vienīgi tirdzniecība ar graudiem tika pakļauta īpašiem priekšrakstiem, kuru izpildi nodrošināja speciāla amatpersona (*sitophylakos*).

Starptautiskā tirdzniecība Atēnās tika virzīta uz diviem mērķiem: palielināt valsts ienākumus ar importa un eksporta palīdzību un nodrošināt pilsētu ar graudiem. Šīs piegādes tika apdraudētas īpaši tad, kad Atēnas vairs nedominēja jūrā un visa tirdzniecība balstījās uz tirgoņu, kas galvenokārt bija ārzemnieki, labo gribu. Valstij nepiederēja neviens tirdzniecības kuģis.

Runājot par likumdošanu, jāatzīmē, ka valsts pūles bija vērstas divos virzienos: 1) izstrādāt likumdošanas atvieglojumus tiem (atēniešiem, neatēniešiem un ārzemniekiem, kuri nebija grieķi), kas galvenokārt apmeklēja ostas; 2) rūpēties par tirgoņu nodrošināšanu citās valstīs, ar kurām tirgojās Atēnas. Jāteic, ka no Atēnu pilsoņiem tikai retais tieši nodarbojās ar tirdzniecību, jo ilgā prombūtne traucēja pildīt pilsoņa pienākumus. Turklāt visus tirgoņus, līdzīgi visiem starpniekiem, nicināja. Var pat apgalvot, ka nabadzīgība bija vienīgais pamats, kas pamudināja atēnietus tieši nodarboties ar tirdzniecību, dzīvodam tirgoņa dzīvi.

Tāpēc, aprakstot tirgoņu (*emporion*) pasauli, ir jāatsakās no daudziem mūsdienu priekšstatiem. Atēnu tirgonis nebija nedz bagāts importieris, nedz zemu stāvošs metoīks. Ar tirdzniecību nodarbojās gan brīvie, gan svešie. Sociālās piramīdas virsotnē atradās bagāts pilsonis, kas

izsniedza aizdevumus un pats tirdzniecības procesā iejaucās tikai tad, kad darījumi grasījās nest zaudējumus. Daži tirgoņi bija raktuvju un amatnieku darbnīcu īpašnieki. Tirdzniecība bija populāra naudas investēšana, kas gan nebija tik droša kā zemes īpašumi, taču deva lielus ienākumus. Aizdevumus tirdzniecībai sauca par "nedzirdamu īpašumu" (*ausia aphonos*).

Finansu operācijas sākās ar naudas maiņu, kuras rezultātā ceļojošais tirgonis ieguva vietējo valūtu. Tāpēc baņķierus sauca par *trapezitēs* (*trapeza* – galds naudas maiņai). Šāda profesija bija nepieciešamība, tās pārstāvji kontrolēja metāla sastāva tīrību monētās un to īstumu. Baņķieri bija arī vidutāji starp aizdevuma devēju un tirgoni. Būdami starpnieki un naudas mainītāji, baņķieri guva lielus ienākumus, bet tas nepadarīja tos par ietekmīgiem cilvēkiem polisā, jo lielākā daļa no baņķieriem iepriekš bija bijuši vergi.

Dzīve pilsētās, preču saimniecība nav iedomājama bez mēru un svaru sistēmas. To grieķi, līdzīgi rakstībai, pārņēma no Austrumiem, galvenokārt no Babilonijas un Ēģiptes. Galvenā mērvienība bija mārciņa, kas, līdzīgi kā Divupē, sastāvēja no 60 mīnām. Citos gadījumos grieķi izmantoja ēģiptiešu decimālo skaitīšanas sistēmu: mīna iedalījās 50 stateros un 100 drahmās. Rietumu kolonijās bija citas mērvienības: talants iedalījās 120 litrās, viena litra – 12 uncēs.

VII gs. p.m.ē. parādījās monētas. Pirmās īstās grieķu monētas izkala Mazāzijā – iespējams, Līdijā. No vara vai dzelzs kaltās monētas nebija

ērtas: tās vajadzēja izkalt no vērtīgāka materiāla, piemēram, no elektrona – zelta un sudraba sajaukuma; šos cēlmetālus ieguva Līdijas raktuves. Senākajām monētām bija iegarena forma, un to vienā pusē bija heraldiskā zīme – dažādu valstu simbols (visbiežāk – kāda dzīvnieka vai dievības attēls), otrā – kvadrāts. Grieķiem nebija paražas iekalt uz monētām pazīstamu pilsoņu portretus (pirmo reizi iekalts tika Maķedonijas Aleksandra attēls, un arī tas – pateicoties viņa pēcteču lēmumam). Grieķu teritorijā monētas visagrāk sāka kalt tirgotāju polisas. Grieķu monētu sistēmas pamatvienība bija vieglā mīna, kas svēra 436,5 g (t.i., divas reizes mazāk nekā smagā mīna) un iedalījās 50 stateiros (katrs staters svēra 8,73 g).

Antīkā monētu sistēma bija šāda.

1 talants = 60 mīnu = 600 drahmu =
= 36 000 obolu;

1 mīna = 100 drahmu = 600 obolu;

1 drahma = 6 oboli;

1 obols = 6 halki ("graši");

1 halks = 2 leptas (lepta – vissīkākā monēta).

Vienīgā zelta monēta bija staters, kas atbilda 20 sudraba drahmām.

Antīkā garumu sistēma bija šāda.

1 stadijs = 100 aptvērienu = 185 m;
1 aptvēriens = 4 elkoņi = 6 pēdas = 1,85 m;

1 elkonis = 2 sprīži = 46,2 cm;

1 pēda = 4 plaukstas = 30,8 cm;

1 sprīdis = 12 pirksti = 23,1 cm;

1 plauksta = 4 pirksti = 7,1 cm;

1 pirksts = 1,9 cm.

Par stadiju tika izteikti divi skaidrojumi: 1) attālums, kuru var noiet arājs aiz arkla neatpūšoties; 2) attālums, ko var noskriet skrējējs, saglabājot maksimālo skriešanas ātrumu.

Attieksme pret darbu

Sākotnēji grieķu polisu iedzīvotāji darbu nenicināja – vēl vairāk, viņi nosodīja bezdarbu. Solons izdeva likumu, ka dēls, kuram tēvs nebija iemācījis amatu, var viņu neuzturēt vecumdienās. Perikls nodomāja uzbūvēt Akropoli tāpēc, lai slavinātu Atēnu varenību, kā arī tāpēc, lai dotu darbu dēmosam. Cienīja arī brīvā amatnieka darbu.

VI–V gs. p.m.ē. grieķiem alkas pēc bagātības un ar to saistītā augstprātība (*koros*) bija kaut kas līdzīgs fiziskai vai psihiskai slimībai – sava veida ārprāts (*aphrosynē*), kas pārņem cilvēku, – vai liktenim, kas nolemj cilvēku skopumam (*pleonexia*).

Un tomēr brīvo grieķu attieksme pret darbu bija visai pretrunīga. Pretruna izpaudās, piemēram, tieksmē iegūt visu bez darba (mits par "zelta laikmetu", kad zeme cilvēkiem visu deva par velti). Grieķi vergus nemočīja, tomēr visu darbu, ko vien varēja, novēla uz to pleciem. Brīvība grieķiem nozīmēja ne tikai brīvību no valdnieka vai tirāna, bet arī no ikdienas pienākumiem.

Tas, protams, nenozīmē, ka brīvie pilsoņi nestrādāja. Amatnieki, kā visās tautās, bija cītīgi strādnieki. Taču viņi strādāja ar apziņu, ka saskaņā ar seno grieķu uzskatiem "ir jākaunas no roku darba". Tieši tādēļ

neattīstījās arī tehnika. Kāds rakstnieks teica: "Mēs sajūsmināmies par Feidija un Polikleita statujām, bet, ja mums pašiem piedāvātu kļūt par Feidiju vai Polikleitu, mēs ar riebumu atteiktos." Skulptora darbs, gandrīz tāpat kā verga darbs, ir roku darbs.

Pat tādos gadījumos, kad brīvais cilvēks palika bez darba un viņam gribot negribot bija jāsāk pelnīt iztiku, viņš centās salīgt nevis uz ilgāku laiku, bet uz dienu – šodien pie viena, rīt pie cita. Tas deva iespēju atcerēties, ka viņš ir sev saimnieks. Ilgi strādājot cita labā, brīvais sāka justies kā vergs. Taču tālāk par rītdienu ielūkoties nākotnē cilvēks necentās.

Cilvēks dzimtajā polisā nekad nejutās vientuļš. Viņš palīdzēja līdzpilsoņiem karā – tiem bija pienākums palīdzēt viņam miera laikā: viņš saņēma savu daļu no kara laupījuma, no sabiedroto nodevām – vienalga no kā. Bija pat likums: visus pārpalikumus, kas pārsniedz valsts vajadzības, vajag izmantot svētkos kā veltes, bet to, kas piedāvā citus variantus, vajag sodīt ar nāvi.

Ja neizdevās dzīvot uz valsts rēķina, tad cilvēki bez īpašām kauna jūtām varēja dzīvot uz kāda bagāta, turīga cilvēka rēķina – būt viņam par ziņnesi, izklaidēt ar jokiem, bet par to baudīt maltīti pie viņa galda. Grieķu komēdijās šāds liekēdis bija pastāvīgs tēls; viņu sauca *parasitos*.

Šāda attieksme pret darbu pārvērtās pretrunā: domu par pienākumu valsts priekšā aizvietoja doma par tiesībām būt liekēdim uz valsts rēķina. Līdz ar to polisa kļuva vājāka.

Ja pilsoņi izjūt tiesības uz liekēdību, tad tie daudz nedomā par to, kur rodas līdzekļi, kas ļauj dzīvot. Iezogas doma, ka līdzekļi ir, tikai tie nav vienlīdzīgi sadalīti: ja kaimiņam līdzekļi ir, tad vajag tos viņam atņemt (grieķi kopumā uzskatīja, ka vai nu vajag atņemt bagātības persiešiem, vai arī izlūgties tās). IV gs. p.m.ē. sākās grieķu algotņu došanās kalpot pie persiešiem, kas beidzās ar Grieķijas patstāvības zaudēšanu.

c. ARMIJA UN MILITĀRAIS DIENESTS

Karš un miers

Karu grieķi uztvēra ar entuziasmu, tā viņiem bija ierasta lieta. Klasiskajā laikā Atēnas karoja ik pēc 2–3 gadiem un neviens miera periods nebija ilgāks par 10 gadiem. Karošanu papildināja nemitīgie draudi, kas bija saistīti ar citiem vardarbības veidiem – laupīšanas, pirātisma, atriebšanas pasākumiem, ko organizēja atsevišķi cilvēki vai polisa kopumā. Tāpēc ap valstu centriem, kā liecina arheoloģiskie materiāli, tika izbūvēti vareni nocietinājumi, kā arī veikti citi drošības pasākumi: iekārtoti torņi apkārtnes novērošanai, kontrolposteņi, patvēruma vietas no uzbrucējiem u.c. Nav jāpiemirst, ka lielākā daļa no mākslas darbiem tika radīta sakarā ar uzvarām karā, tie bija sava veida ziedojumi. Miera līgumus slēdza tikai uz noteiktu laiku – 5, 10, 30 gadiem; mieru uzskatīja par nedrošu, tas drīzāk bija sava veida pagarināts pamiers. Grieķu vēsturiniekiem karš būtībā bija vienīgā

pieminēšanas vērtā tēma. Karš bija aktuāls arī ikdienas dzīvē. Izšķirties par karu kompetenta bija tautas sapulce. Atiskajā vāzu glezniecībā centrālā vieta tika ierādīta karavīra tēlam; arī katrs no Olimpa dieviem pildīja noteiktas militārās funkcijas. Grieķu galvenais tikums *aretē* pirmām kārtām bija saistīts ar vīrišķību karā, drosmīgumu kaujas laukā (ne tikai ar cīņu pret zemiskām tieksmēm). Vienīgi "skaistai nāvei" bija sabiedriska nozīme.

Taču grieķi nepraktizēja vardarbību vardarbības dēļ. Par nepārprotami sliktu un ļauna likteņa pilnu uzskatīja pilsoņu karu (*stasis*), kad politiskās kopienas locekļi stājās savstarpējās cīņās. Akceptēts tika tikai karš starp atšķirīgām kopienām (*polemos*) un arī tad ne bez ierobežojumiem. Dzīvniecisks karš, kuru nekas neierobežotu, tika uzskatīts par skandalozu taisnīguma normu pārkāpšanu (*hybris*). Cilvēkiem obligāti bija jāievēro šīs normas savstarpējās attiecībās un attiecībās ar dieviem. Patiess *polemos* paredzēja noteiktu likumu ievērošanu: kara pasludināšanu noteiktā formā; noteiktu vietu – svētnīcu – izgreznošanu; nodrošināšanos ar dievu aizsardzību (lūgšanas, zvērestī); iespēju uzvarētajiem pretiniekiem saskaitīt un savākt savus kritušos; atsacīšanos no neželības noteiktās robežās. Ja šie likumi tika ievēroti, tad uzskatīja, ka cīnītāja asinis nav sasmērētas un tam nav jāveic īpašas attīrīšanās procedūras. Grieķi domāja, ka šie likumi ir spēkā attiecībā pret visiem cilvēkiem, un tiem bija jāierobežo konfliktu mērogs.

Efēba statujīņa no Olimpijas.
VII gs. p.m.ē. sākums

Nebūtu pareizi domāt, ka karš aptvēra visu grieķu pasauli. Mazās polisas atradās lielo aizsardzībā, turklāt karš tika vests ar ierobežotiem līdzekļiem un par ierobežotiem mērķiem. Kaut arī konflikti bija ļoti bieži, tie nebija smagi un aprūtinoši. Kara nemitīgā klātesamība nenozīmēja, ka ar uguni un zobenu tiktu nopostīta visa Grieķija. Gan publiskā, gan teorētiskā doma augstu vērtēja mieru. Aristotelis mācīja, ka kara mērķis ir miers. Miers bija mērķis, kuru vainagoja kara pārbaudījumi.

Kara cēloņi varēja būt visdažādākie – teritoriālā agresija, līgumu neievērošana, nīstama režīma, reālu vai potenciālu draudu novēršana, bezdievība, kopienas goda aizskaršana, satiksmes kavēšana u.tml.; tas viss bija pamats gan sevi aizstāvēt, gan uzbrukt.

Vislabākajā gadījumā – uzvarošā uzbrukuma karā – ieguvums izpaudās mazāk no polisas saņemtajā algā, vairāk – gūtā laupījuma formā: to veidoja gūstekņi, kurus vai nu atlaida par izpirkuma naudu, vai pārdeva vergu tirgonim, vai arī pievienoja saviem kalpiem; lopi, vērtīgas (apstrādāts metāls, materiāls, monētas) un izmantojamas (darbarīki) lietas. Laupījuma sadalīšana bija centrālais un pats delikātākais jautājums. Valsts ieguva cēlmetālus (nolaupītos vai arī pēc vergu pārdošanas iegūtos), karavīri – bruņojumu un izmantojamas lietas, karaspēka vadoņi – kādu laupījuma daļu pēc pašu izvēles (par to, kā tas norisēja, nekas vairāk nav zināms).

Svarīgākais un bieži vien vienīgais mērķis militārajās operācijās bija citas polisas teritorija, kuru agresors izlaupīja. Katra polisa dzīvi reaģēja uz iebrukumu, jo visi pilsoņi bija zemes īpašnieki. Katrs teritorijas zaudējums vairāk vai mazāk sāpīgi ietekmēja saimniecisko dzīvi un gala rezultātā arī visu pastāvošo sociālo līdzsvaru. Visi pilsoņi kopumā bija vienādā mērā atbildīgi par teritoriālo aizsardzību. Šim nolūkam tika celti arī nocietinājumi un par katru cenu aizstāvēta pilsēta. Nocietinājumi kļuva arvien stiprāki, jo IV gs. p.m.ē. uzlabojās aplenkšanas mašīnas un pilsētu ieņemšanas tehnika. Vienīgi spartieši atsacījās no nocietinājumiem, uzskatot, ka mūri jāveido no cīnītājiem, nevis no akmeņiem. Pilsoņa patriotisms bija saistīts ar drošību visai viņa saimei, kā arī ar sabiedrisko pozīciju aizsargāšanu.

Valsts "personiskās" koncepcijas sekas bija tās, ka militārais slogs kopienas locekļiem pieauga līdz ar sociālā statusa paaugstināšanos. Pilsoniskais statuss noteica militāro statusu (ne otrādi), piemēram, spēju komandēt karaspēku. Pirmajā vietā tika izvirzītas katra atsevišķa pilsoņa spējas saimnieciskajā laukā, proti, iespēja nodrošināt sevi ar atbilstīgu bruņojumu. Atēnās atsevišķa pilsoņa politiskās tiesības bija atkarīgas no ienākumiem un nevis no militārajiem panākumiem. Augstākās militārās funkcijas pildīja tikai bagātākie pilsoņi, un to noteica cenzs. Sparta šajā ziņā nebija izņēmums: priekšnoteikums tam, lai pilsonis tiktu uzņemts t.s. vienlīdzīgo (*homoioi*) vidū, bija ne tikai viņa izcelšanās, bet arī viņam

piederošs liels zemes īpašums, kuru apstrādāja heloti; tas deva iespēju iemaksāt līdzekļus kopīgajām maltītēm; rīcība kaujas laukā spēlēja tikai negatīva kritērija lomu.

Par bagātības zīmi Grieķijā uzskatīja to, ka pilsoņa īpašumā ir zirgs. V gs. p.m.ē. Perikls izveidoja jātnieku karaspēku no 500, vēlāk – no 1000 pilsoņiem (turklāt bija vēl 200 jātnieku zemessargu). Tas galvenokārt attiecās uz divām augstākajām kārtām, kuru pārstāvji spēja sev iegādāties kara zirgu (vai vismaz finansēja tā iegādāšanos). Jātnieku militārais uzdevums bija izsist robus pretinieku falangā. Viņi bija apbruņoti tikai ar īsu šķēpu, uz krūtīm tiem bija bruņas, bet trūka kāpšļu un stingri nostiprinātu seglu, tādēļ karavīrs uz zirga bija nestabils karotājs. Arī neapbruņotais zirgs bija viegli ievainojams. Jātnieku karaspēkam lielas nozīmes nebija. Vēstures avoti min daudzus faktus, kad jātnieki krituši no zirgiem. Jātnieku kontingents bija apmēram 1/10 no visiem cīnītājiem. Īpaši mazu uzmanību tiem pievērsa Spartā: tur 424. g. p.m.ē. bija tikai 400 jātnieku. Jātnieku karaspēku komandēja divi hiparhi. Taču to militārā nozīme bija visai ierobežota.

Visbagātākie pilsoņi – pentakosimedimni – nodrošināja karakuģu būvniecību. Šai t.s. leiturgijai bija liels finansiālais slogs, kas sasniedza pat 6000 drahmu. Dažkārt tā tika sadalīta uz vairākām personām. Par airētājiem uz kuģiem dienēja teti, kuru rindas papildināja citas personas, jo viņi nespēja nodrošināt 200–300 kuģus ar airētājiem, no

kuriem bija atkarīgas manevrēšanas spējas. No airētāju prasmes bija atkarīga arī taranēšanas efektivitāte. Šī kaujas tehnika bija galvenā jūras kaujās. Pretinieka kuģa taranēšanai kaujā iesaistījās apmēram desmit hoplītu, kuriem bija jānoslēdz uzbrukums. Airētājiem bija galvenā nozīme arī 480. g. p.m.ē. panāktajai uzvarai pie Salamīnas, tomēr viņu prestižs nebija visai augsts.

Efēbi pirmajā dienesta gadā vispirms apmeklēja svētnīcas un tad pulcējās garnizonā Pirejā, kur apguva militārās iemaņas: hoplītu ieroču izmantošanu, cilpu mešanu, šķēpa mešanu, darbību ar katapultu utt. Otrajā dienesta gadā tos ietērpa vienāda parauga apģērbā un viņi no valsts saņēma hoplītu vairogu un šķēpu, lai tad dotos uz Atikas pierobežas rajoniem. Kaut arī efēbi šai laikā tika ierakstīti dēmu sarakstos, tie apmācības laikā nevarēja piedalīties tautas sapulcē un tiem bija noliegts stāties tiesas priekšā. Arī kara laikā tie neietilpa galveno cīnītāju skaitā (līdzīgi 50–58 gadus veciem vīriem), tos izmantoja tikai Atikas aizstāvēšanas gadījumos.

Arī metoiki tika iesaistīti pilsētas aizstāvēšanā kā cīnītāji uz kuģiem vai arī kā speciālisti kuģošanā. Viņi varēja dienēt arī par hoplītiem. Metoiki galvenokārt dienēja garnizonos, kā arī piedalījās cīņās ar polisas kaimiņiem.

Vergu militārās funkcijas bija kalpošana kungam. Tie tika apbruņoti tikai pašos kritiskākajos gadījumos. Viņus izmantoja kā airētājus vai vieglā infantērijā (tikai daži ir kalpojuši par hoplītiem). No vergu

panākumiem karā bija atkarīga to brīvļaišana.

Komandieriem nebija nekādas īpašas militārās izglītības, viss bija atkarīgs no viņu kompetences un pieredzes.

Grieķijā ar laiku parādījās arī profesionāli cīnītāji, kas par samaksu kalpoja svešai varai. Jau kopš arhaiskas laikmeta grieķi, īpaši no Jonijas nākušie, bija dienējuši pie valdniekiem Austrumos vai arī pie tirāniem pašā Grieķijā. Algotņi īpaši populāri kļuva pēc Peloponēsas kara, kalpojot pie persiešu satrapiem Mazāzijā, un arī vēlāk, pildot dienestu pašā Grieķijas teritorijā.

Cēloņi algotņu karaspēka izveidei bija ļoti daudzveidīgi. Vispirms jāmin tas, ka atsevišķi pilsoņi atsvešinājās no savas tēvijas tātēc, ka tā bija nonākusi nabadzībā, vai arī tātēc, ka dzimtā polisa bija sašķelta, nodegusi vai gājusi bojā dabas katastrofas rezultātā. Tomēr iesaistīties algotņu rindās vīlināja arī vēlme gūt ienākumus vai arī dzīve uz bagāta saimnieka rēķina.

Masveidīga algotņu iesaistīšanās karadarbībā ietekmēja arī polisu, proti, paaugstinājās militāro operāciju tehnika, kas prasīja lielus finansiālus izdevumus un bija liels slogs visai valstij. Pilsoņi centās izvairīties no karagājieniem uz tālākiem reģioniem, dienesta garnizonos; tas sekmēja tirāniju dzimšanu, kā arī starpvalstu attiecību destabilizāciju par labu bagātākajām valstīm. Algotņi IV gs. p.m.ē. sekmēja polisu krīzi.

Svarīgs faktors bija algotņu izcelšanās: tie bija grieķi (vai vismaz

tiem radniecīgas tautas), un tos neuztvēra kā pilnīgi svešus ļaudis. Daudzi algotņi cerēja pēc uzticīgas kalpošanas kādai polisai saņemt pilsoņa statusu (iekarotajās pilsētās viņi bieži to piešķīra sev paši). Kalpojot kā algotņi, viņi bieži savās savstarpējās attiecībās atdarināja pilsoņu attiecības. Dažkārt tie labāko koloniālo attiecību garā pat nodibināja jaunas polisas. Arī pirāti dažā ziņā bija līdzīgi algotņiem, kas savstarpējām attiecībām piešķīra valstisku nokrāsu, kalpojot jau pastāvošām struktūrām vai veidojot jaunas.

Kopš V gs. p.m.ē. dažas polisas sāka veidot savu pastāvīgu (300–1000 vīru lielu) karaspēku no "ievēlētiem" pilsoņiem. Šāda militāra vienība bija savdabīga "pašmāju algotņu" forma.

Hoplītu modelis

Senajā Grieķijā nevienā polisā nebija pastāvīga karaspēka. Karadienestu vajadzēja pildīt visiem pilsoņiem – kā jātņiekem, smagi apbruņotiem kaujiniekem hoplītiem (tie veidoja falangu), tā arī viegli apbruņotiem kājņiekem. Vienīgi Spartā brīvie visu dzīvi veltīja militārajam dienestam, tā ka privātajai dzīvei laika neatlika.

Militāro dienestu grieķi veica ne mazāk kā 42 gadus, proti, no 18 līdz 59 gadu vecumam (galvenokārt gan no 19 līdz 49 gadu vecumam, kad tie bija pilnīgi darbaspējīgi; līdz 59 gadu vecumam dienēšais pilsonis skaitījās rezervē). Atēnās hoplītos dienēja tikai trim augstākajām nodokļu

maksātāju kārtām piederīgie; tikai Peloponēsas kara pēdējā posmā, kad bija krituši ļoti daudzi pilsoņi, hoplitu rindās iesaistīja tetus. Atēniešu hoplīti sadalījās pa atsevišķām filām: konkrētiem militāriem mērķiem cīnītājus nosūtīja no noteiktām filām (piemēram, 446./445. g. p.m.ē. Perikls kaujiniekus no septiņām filām sūtīja cīņā ar Eiboju, no trim citām – cīņā ar Megāru). Pilsoņi paši sevi nodrošināja ar ieročiem; arī produktus militārās kampaņas pirmajām trim dienām viņi ņēma līdzī no mājām.

Jānorāda, ka hoplitu parādīšanās bija zīme polisā notikušo attiecību izmaiņām. Par bruņām cīņā hoplītam kalpoja kāju aizsargi, ķivere, bronzas bruņas, arī apaļš vairogs 80–90 cm diametrā, kas tika darināts no bronzas vai koka. Šā vairoga (*hoplon*), no kura nosaukuma cēlies hoplitu nosaukums, svarīgākā īpašība bija saistīta ar to, ka vairogu piekāra nevis ar siksnām pie kakla, bet gan aiz vidū piestiprinātā bronzas roktura turēja rokā, turklāt pie vairoga malas atradās vēl īpaša sikсна tā turēšanai. Tam bija divējādas sekas: 1) hoplīts savu uzbrukuma ieroci – 2,5 m garu uzbrukuma šķēpu un āķi (ķeksi) no dzelzs vai bronzas – varēja turēt tikai labajā rokā; 2) savas labās, relatīvi nendrošinātās puses drošību tas varēja panākt tikai pēc iespējas noslēgtā falangā (turklāt jāņem vērā tas, ka kaujas lauka pārskatīšanu traucēja ķivere un kustības – smagās bruņas). Šie tehniskie un taktiskie jauninājumi noteica to, ka hoplītos tika uzņemti tikai tie, kas spēja sevi

Karavīrs cīņā. Detaļa. Egīnas salas Atēnas tempļa rietumu frontons

nodrošināt ar šādu bruņojumu. Tas nozīmēja arī to, ka paplašinājās karavīru loks, proti, kā cīnītāji darbojās ne tikai aristokrāti.

Par hoplitu agrīno vēsturi ir maz kas zināms, jo trūkst avotu. Iespējams, ka šī ierinda radās VII gs. p.m.ē.; vēlākos laikos hoplitu bruņojums kļuva vienkāršāks un vieglāks. Pazuda roku un kāju aizsargi, ādas priekšauts, kas bija domāts aizsardzībai no bultām, kā arī otrs šķēps, ko izmantoja kā metamo ieroci. Bronzas bruņas, kas tika pielāgotas ķermenim, nomainīja ar kazakīnu, kas veidots no ādas vai virvēm un pastiprināts ar metāla daļām. Arī šis bruņojums bija samērā dārgs, tā cena bija vismaz 100 Atikas drahmu, t.i., vismaz 1/4 no kvalificēta strādnieka gada ienākumiem. To varēja nodrošināt tikai pirmo trīs cenza grupu pārstāvji, turklāt zeigīti šādā karaspēkā veidoja vairākumu.

Galvenā hoplītu pārbaude bija kaujas lauks, ko apzīmēja, līdzīgi sacensībām, ar vārdu *agon*. Kauja arī norisēja pēc sacensību parauga: karagājiena laikā notika upurēšanas rituāli, sadursmes cīņas arēnā; beigās tika izteikti pateicības vārdi dieviem, arī saistīti ar upurēšanu. Cīņas notika godīgi, jo tās regulēja stingri rituāli, un par pārsteigumiem nebija jāuztraucas.

Kaujinieki pēc uznāciena kaujas laukā nostājās falangās vairākās (parasti astoņās) rindās. Attālumi starp cīnītājiem bija nedaudz mazāki par vienu metru. Tāpēc armija, kuru veidoja 10 000 vīru, izstiepās 2,5 km garumā. Uz apkārtējiem pakalniem izvietojās viegli bruņoto kaujinieku un jātnieku karaspēks, kam bija jānovērš aplenkšanas mēģinājumi un, kaujai sākoties un beidzoties, jācenšas izraisīt jukas ienaidnieka rindās. Pēc pēdējā upurēšanas rituāla izdarīšanas karavīri skriešus devās pretim ienaidniekam, kas atradās dažus simtus metru priekšā. Kaujiniekus iedvesmoja tauru skaņas, kaujas saucieni un dziesmas. Pretinieki cīnījās, stāvot frontāli cits citam pretī. Ja ierinda saglabājās, kaujas iznākums izšķīrās labajā spārnā. Karotāji pēc kaujas dziedāja dziesmas par godu Dionīsam un Apollonam, kaujas laukā ierīkoja uzvaras zīmes, ļāva pretiniekam savākt savus kritušos. Atgriezušies mājās, viņi atkal izteica pateicību dieviem ar lūgšanām, upurēšanām un svētku maltīti.

Hoplītu kaujas bija īsas, un tās neprasija daudz laika – dažas dienas vai, augstākais, dažas nedēļas

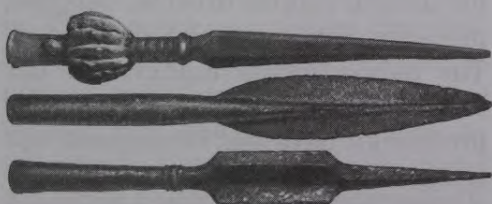
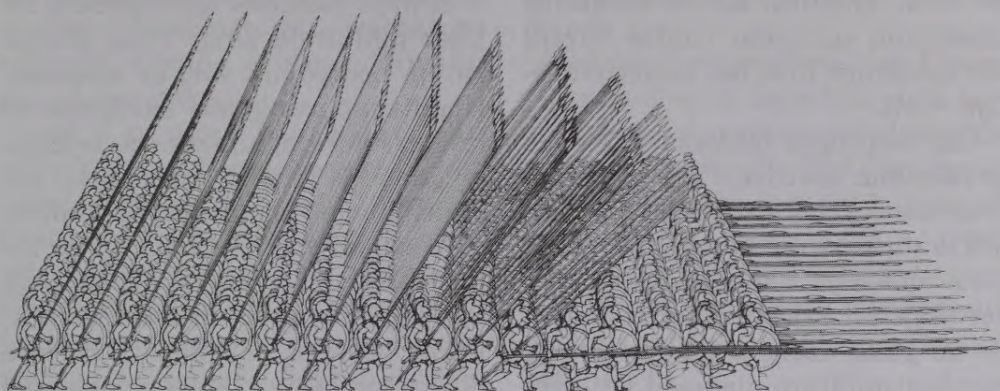
siltā gadalaikā. Organizatoriskās problēmas bija reducētas līdz minimumam: karavīram bija jāsaņem uzaiicinājums ierasties uz karagājieni. Par bruņojumu polisai nebija jā rūpējas, jo visi ieradās ar saviem ieročiem un apģērbu (izņemot spartiešus, citiem nebija nekāda unificēta tērpa). Cīnītāja īpašumu transportēja ar mūļa vai verga palīdzību. Karš nesārāva cilvēku attiecības ar civilo dzīvi.

Arī karaspēkā valdošā atmosfēra būtiski neatšķīrās no civilās dzīves. Arī te, līdzīgi kā tautas sapulcē, praktizēja oratora mākslu, lai iedrošinātu karaspēku pirms uzbrukuma.

Kauju komandēja augstākās militārās personas. Atēnās tie bija 10 stratēģi un taksiarhi kā zemāko vienību, kas nāca no dažādām filām, komandieri (tikai Spartā augstākie komandieri bija valdnieki un to tuvākie radinieki). Vīri "labākajos gados" nostājās priekšējās rindās, un daudzi brīvprātīgi centās cīnīties ierindas labajā pusē. Svarīgi cīņas komponenti bija paklausība un satiecība; sodus, īpaši fiziskos, piesprieda tikai pēc militārās vai polisas tiesas lēmuma.

Hoplītu drosme nebija speciālas militārās disciplīnas sasniegums, to neizraisīja arī kara neprāts vai bailes. Pamats, kas nodrošināja ierindas vienību, bija kopīgā solidaritāte. Tās avots Spartā bija kopdzīve nodaļās, Atēnās – tas, ka apakšvienības veidoja no filām vai pat trītījām (filu apakšiedalījums). Liela loma bija radniecības un draudzības saitēm.

Kad kaujas kulminācijas brīdī kaujinieku ierinda sašķēlās, cīņa turpinājās citā veidā – vīram cīnoties

Hoplītu ierinda un karavīru bruņojums

ar vīru. Hoplītu kauju rezultātā zaudējumi uzvarēto rindās varēja būt apmēram 15%, bet pašu uzvarētāju – 5%.

Ciņas spējīgas taktiskas vienības izveidošana paredzēja arī īpašu sagatavošanās procesu, proti, sistematiskas un stingras nodarbības, kuru gaitā apmācīja rīkoties ar ieročiem, norūdīja un attīstīja ķermeņi utt. 18–20 gadu vecumā jaunieši veica regulāru militāro dienestu kā efēbi (sākotnēji tos sauca par *peripoloi*). Pirmo gadu viņi dienēja bez ieročiem un tika apmācīti kara amatniecībā. Otrajā gadā pēc zvēresta nodošanas tiem svinīgi pasniedza vairogu un šķepu. Pēc tam viņi devās dienēt uz robežas.

Fīla veidoja arī pamatvienību armijas organizācijā. Pēc Kleistena reformām katra fīla veidoja arī cīnītāju vienību (*taxis*), kas pakļāvās stratēgam. Ap 500. g. p.m.ē. katra fīla deva 1000 smagi apbruņotu kaujinieku un visas kopā – 10 000.

Polisas karaspēks būtībā bija apbruņota pilsoņu kopiena. Hoplītu falanga sakrita ar pilntiesīgo pilsoņu kopumu, kas balstījās uz to politisko un tiesisko autoritāti. Kaujā pie Maratonas visi Atēnu iedzīvotāji bija cīnītāju rindās. Karavīrs nebija profesija, un karotāji nesaņēma samaksu parastajā nozīmē. Hoplīta smago bruņojumu parasti nesa vergs. Karavīram gan izmaksāja dienas naudu – 3–4 obolus – sevis un verga uzturēšanai (sal.: amatniecībā dienas ienākumi bija 2–3 oboli), dažkārt – 1 drahmu. Jātnieki saņēma dubultu samaksu, jo nauda bija jāizlieto lopbarībai.

Armija balstījās uz hoplītiem ne tikai militārajā ziņā. Tikai pilsoņi varēja nodrošināt sevi ar ieročiem. Hoplītu apbruņojums sastāvēja no ķiveres, vairoga, kājsargiem, bruņām no ādas vai virvēm, kuras bieži nostiprināja ar metāla apkalumiem; galvenie ieroči bija šķēps un īss zobens sišanai un duršanai. Falanga bija nepārtraukta karavīru ierinda, kuras princips bija blakus stāvošā biedra sargāšana: hoplīta labo pusi nosedza labējā kaimiņa vairogs.

Sava loma, īpaši persiešu kara laikā, bija strēlniekiem, kuri bija bruņoti ar loku un bultām un kurus sauca par toksotiem (*toxon* – loks, *toxotēs* – strēlnieks). Atēnās to bija ap 1600. Strēlnieki bieži rekrutējās no svešajiem (skitiem, krētiešiem), kuri labi mācēja rīkoties ar šo ieroci.

Viegli bruņotie kaujinieki galvenokārt bija svešie. Līdzās strēlniekiem bija arī šķēpmetēji (tos sauca par akontistiem) un lingu metēji (*sfendoneti*), kas meta akmeņus vai svina lodes.

Ciņas taktika tādējādi bija vienkārša un būtībā vienāda visām polisām. Pretinieku falangu kaujas stratēģija – cīnītāju rindu sadursme. Te centrālā vieta bija cīnītājam, nevis karavadonim. Visi bija bruņoti apmēram vienādi, un šādos apstākļos uzvaru izšķīra drosme, veiklība, pieredze. Kaujas notika līdzenumā. Tur nebija vietas manevriem par labāku izejas pozīciju. Pēc kaujas pretinieku nevajāja: bruņojums bija smags un liels bija arī kaujinieku nogurums. Kauja beidzās ar uzvaras zīmes (*tropaion*) novietošanu kaujas laukā. Viegli bruņotiem karavīriem

un jātniekiem kaujā bija pakārtota nozīme. Jātniekiem bija ierobežota taktiska vērtība – cīņas jātnieku starpā nenotika.

Jau V gs. p.m.ē. beigās kā hoplīti sāka karot arī zemāko kārtu pārstāvji, kaut arī tam nebija formāla tiesiska pamata. Pamazām pieauga arī viegli bruņoto kājnieku loma, kā arī attīstījās karamāksla (dažādi pārsteigumi, tehniskie jauninājumi, viltības u.c.). Tomēr hoplītu ierinda līdz pat hellēnisma laikmetam palika galvenā.

d. KOMUNIKĀCIJA

Satiksmi Grieķijā apgrūtināja reljefs, taču tā bija nepieciešama tirdzniecībai, kulta vajadzībām, politisko lietu kārtošanai, militāro operāciju veikšanai, koloniju apmeklējumiem. Pastāvēja arī tieksme iepazīt citas zemes, meklēt piedzīvojumus.

Tāpēc Grieķijā daudz kuģoja, būvēja ostas un kuģus. Navigācijas sezona sākās pavasarī. Kuģu būves mākslu grieķi pārmantoja no fenīkiešiem. Sākumā būvēja vienkāršas laivas. VII gs. p.m.ē. parādījās kuģi ar klāju, kurus airēja 50 airētāju (pentekontera no *pentēkontoros* – piecdesmit). Vēlāk sāka būvēt kuģus ar divām airu rindām – diēras, bet no VI gs. p.m.ē. – ar trijām (triēras), kuru garums sasniedza 40–50 m, platums – 5–7 m. Šiem kuģiem bija tarāni, kas bija novietoti zem to priekšgala. Garāki kļuva airi: vienu airi airēja 5–10 cilvēku. (Ptolemaja IV kuģis bija 112 m garš un 15 m plats; airu garums šim kuģim – 17 m, un

to apkalpoja 4000 cilvēku liela komanda.)

Grieķu tirdzniecības kuģi bija ar plakanu dibenu, tiem bija plats korpus, to priekšgals un pakaļgals bija pacelts uz augšu. Uz tiem tika izmantoti ne tikai airi, bet arī 1–3 masti, kuros katrā tika uzvilkti viena četrstūraina bura. Lai kuģotu pret vēju, grieķi izmantoja trīsstūrainu papildu buru. Kuģu kravnesība bija 100–150 t.

Grieķijā nebija labu ceļu, lai gan jau Homērs piemin bruģētus ceļus: to pamats – akmens bloki, kurus savienoja ģipsis un kurus aplēja ar māliem, kam pārklāja akmens plāksnes. Ceļu vidus bija domāts ratiem, malas – kājāmgājējiem. Purvainās vietās tika izveidoti uzbērumi, kalnu nogāzēs – izcirstas kāpnes (to gan darīja reti). Klasiskajā periodā ceļu ierīkošana aprobežojās ar sliežu izcirstānu riteņu transportam. Ceļi bija tik šauri, ka diviem pajūgiem bija grūti satiekties pabraukt garām. Arī gājējiem vajadzēja pāriet malā, lai garām varētu pabraukt rati. Ne-daudzie labie ceļi, kas bija Grieķijā, lielākoties kalpoja kulta vajadzībām – piemēram, ceļš no Atēnām uz Eleisīnu, no Atēnām cauri Tēbām uz Delfiem.

Ceļā devās galvenokārt kājām; ceļotājus pavadīja vergi, kuri uz ēzeļiem vai mūļiem veda bagāžu. Ratos ceļoja galvenokārt vecie, slimie, sievietes ar bērniem.

Cilvēki baudīja viesmīlību – prokseniju (bija pat amats – proksens), jo pastāvēja savstarpēji nolīgumi starp pilsētām ceļinieku aprūpēšanai (viesmīlības aizbildnis – pats

Zevs). Bija krodziņi, vietas, kur pārnakšņot.

Sarakste Grieķijā bija apgrūtināta: līdz pat hellēnisma laikmetam nebija pasta dienesta. Grieķi sūtīja ziņnešus, un viņiem pat prātā neienāca, ka tos pa ceļam varētu arī nomainīt. Katram, kam uzticēja vēsti, tā bija arī jānodod.

e. KALENDĀRS

Grieķu politiskās dzīves daudzveidība atspoguļojās arī laika skaitīšanā. Katrai atsevišķai polisai bija savs kalendārs, kas regulēja valsts un mājas dzīvi. Ilgu laiku dominēja Mēness kalendārs, kas radīja grūtības, sadalot gadu mēnešos un tos – dienās. Atēnās Mēness gads sastāvēja no 12 mēnešiem un katrs mēnesis no 30 dienām, t.i., tas bija 360 dienu garš un nesakrita ar Saules gadu. Tāpēc ik ceturtajam gadam pievienoja papildu mēnesi.

593. g. p.m.ē. Solons pēc Babilonijas parauga noteica 8 gadu periodu, kurā 3 gados bija 13 mēneši, atlikušajos 5 – 12 mēneši. Šis kalendārs nebija īpaši precīzs.

Grieķiem nebija gadu numerācijas. Katrā atsevišķā polisā ikvienu gadu dēvēja galvenās amatpersonas vārdā; Atēnās tas bija pirmais arhonts, Spartā – etors utt. Grūtības bija, saskaņojot laiku ar citām polisām. Nikija miera līgums starp Atēnām un Spartu tika datēts šādi: "Spartiešu etora Plistola laikā, 4 dienas pirms artemisija mēneša beigām, un atēniešu arhonta Alkaja laikā, 6 dienas līdz elateboliona mēneša beigām." Arī mēnešu nosaukumi

katrā polisā atšķīrās. Grieķu hronoloģiskās tabulas atgādina mūsdienu telefongrāmatas.

Tas tāpēc, ka grieķi nepazina laika kustību, tās lineāro raksturu. Grieķi nepazina progresā ideju, dzīvi viņi izjuta kā mūžīgi noturīgu, būtībā nemainīgu veselumu. Platons teica: "Laiks ir tikai mūžības kustīgais attēls."

III gs. p.m.ē. Atēnu vēsturnieks Tīmajs no Sicīlijas ieviesa gadu skaitīšanas sistēmu pēc olimpiādēm, t.i., "olimpisko ēru" (skaitīja, sākot ar 776. g. p.m.ē.; pirmais olimpiskais cikls bija 776.–773.; 772. g. skaitījās jau nākamās olimpiādes gads). Taču tas tika izdarīts tikai zinātniskām vajadzībām, tas bija kabinetu izgudrojums. Nevienā dokumentā un nevienā uzrakstā tādu datu nebija. Grieķi vispār gadu secību neuzskaitīja, to numerāciju nefiksēja.

Polisu lielākajai daļai gada sākums bija vasara, apmēram jūlija vidus (dažās, piemēram, Rodā – rudens, Boiotijā – ziema). Gads vispirms tika iedalīts ziemā un vasarā, tad – ziemā, vasarā un pavasarī, vēlāk ietvēra arī rudeni.

Mēnesī bija trīs dekādes – pirmā, vidējā un noslēdzošā (dienu skaits tajās mainījās). Vēlāk no Jūdejas pārņēma sadalījumu nedēļās, kurās bija septiņas dienas.

Dienu skaitīja no saules ausmas līdz rietam. Pati diena dalījās piecās daļās: agrs rīts, priekšpusdiena (burtiski "kad agorā pilns ar cilvēkiem"), pusdiena, pēcpusdiena, vakars.

Grieķi laika mērīšanai izmantoja saules pulksteņus: ēna krita no

vertikālā rādītāja; plāksnīte bija iedalīta 12 daļās.

Perikla laikā Atēnās kāds vīrs vārdā Metoks izdarīja lielu atklājumu. Viņš izskaitļoja gada ilgumu 365 5/15 dienas, turklāt izstrādāja 19 gadu garu kalendāra ciklu – 7 gadus pa 13 mēnešiem, pārējos – pa 12 mēnešiem. Iespējams, ka tas notika 432. g. p.m.ē. Pārsteidzoši ir tas, ka Atēnu praktiskajā dzīvē šis jaunās atziņas neieviesās. Laikā, kad tika izdarīti daudzi citi atklājumi, šis palika bez ievēšanas.

Maķedoniešu kalendārs atšķīrās no atēniešu ne tikai ar mēnešu nosaukumiem, bet arī ar to, ka tas sākās nevis vasarā, bet rudenī (oktobrī/novembrī). Maķedonijas Aleksandra iekarojumu rezultātā tas izplatījās Sīrijā, Mazāzijā, Ēģiptē u.c.

Grieķiem bija daudz svētku dienu, Atēnās – apmēram 100 katru gadu, jo citu brīvdienu nebija; tas deva iespēju arī nabadzīgajiem paēst uz valsts rēķina. Visi bija svētku līdzdalībnieki. Dievus uzskatīja par skatītājiem.

f. LAULĪBA, SEKSS, MĪLESTĪBA

Laulība

Visā Grieķijā valdīja obligāta monogāmija un patriarhāts. Tēvam bija neierobežota vara pār bērniem, kurus viņš vēl mazus "uzņēma ģimenē"; bērniem bija jāpateicas ar paklausību. Grieķi uzskatīja, ka daudzsievība (paraža ievest mājās daudzas sievietes) ir barbarisms un nav helēņu cienīga.

Līdz ar demokrātisko struktūru pilnveidošanos un nostiprināšanos laulība un ģimene kļuva par publisko interešu kristalizācijas jomu. Aristokrātija zaudēja savu varu, un dzimts apvienība vairs nebija politiskās darbības centrs. Polisa pati uzņēmās rūpes par šo privāto institūciju un padarīja to par publisko tiesību priekšmetu, par tās sistēmas stūrakmeni.

Atēnās pirmais solis šai virzienā bija saistīts ar Solona reformām 594. g. p.m.ē., kad mazā ģimene kļuva neatkarīga no aristokrātu vadītajām dzimtām un tika tieši pakārtota valsts ierēdnim (arhontam). To ievēlēja katru gadu no jauna, un tas regulēja visus jautājumus, kas bija saistīti ar ģimeni, mantojumu u.c. Otrās Solona jaunievedums bija tas, ka likumdošana ieviesa testamentu, kas deva iespēju saimes tēvam, mirušam bez mantinieka (dēla), arī pēc nāves adoptēt pēcteci, kurš kā oikosa galva un likumīgs zemes īpašnieks turpināja vadīt saimi.

Ja tēvam bija tikai meita (to sauca par *epiklēros*), tad jautājums sarežģījās. Sieviete un vīrietis kalpoja valstij ar to, ka viņi nodrošināja savas saimes neatkarību. Ja ģimenē nebija dēla, tad vismaz meita deva saimei iespējas dzīvot tālāk. Ģimene uzskatīja meitu par "piesaistītu ģimenes īpašumam", tāpēc viņu sauca par *epiklēros*. Sievas ģimenes īpašums nonāca viņas vīra rokās, un tālāk tas tika nodots bērniem. Vecuma starpībai nozīmes nebija, galvenais bija spēja radīt pēcnācējus.

Sievietei Atēnās nedrīkstēja piederēt īpašums, un tā ne ar ko

neizrīkojās; tāpēc tā nevarēja būt mantiniece juridiskā ziņā. Meitai bija jāsameklē vīrietis – dzimts turpinātājs. Viņai bija tiesības pēc tēva nāves stāties laulībā ar tuvāko neprecēto radu no tēva puses. Likums noteica, ka viņam vismaz trīs reizes mēnesī ir jāstājas ar to dzimumattiecībās. Tas norāda, ka galvenais laulību mērķis bija bērnu radīšana un audzināšana.

Kleistena demokrātiskā konstitūcija 508./507. g. p.m.ē. konsekventi attīstīja tālāk Solona ģimenes politiku. Atsevišķas ģimenes autonomija un pašatbildība tika pacelta līdz polisas funkcijai. Tas nozīmēja, ka pieauga valsts ietekme laulību sfērā, proti, valsts izstrādāja laulību normas un reglamentu. Iepriekšējos laikos laulības bija aristokrātijas varas un politikas ierocis; tagad tās kļuva par demokrātijas instrumentu.

Izšķirīgais moments šai procesā bija likumīgo laulību fiksācija tiesiskā ceļā. Pirms laulībām notika formāla saderināšanās (*engye*), kas kā līgums saistīja nākamos laulātos draugus; tas paredzēja arī līgavas nodošanu līgavaiņa saimei (daži autori iebilst pret šīs formas saukšanu par saderināšanos, jo tā paredz tiesisku līgumu starp līgavu un līgavaini un tas tiek noslēgts pirms laulībām; turpretim *engye* bija tiesisks līgums starp tēvu un līgavaini, līgums, kas pats bija laulības līguma slēgšanas forma). Saderināšanās deva nākamajam vīram tiesisku kompetenci pār sievu, taču tās nebija neierobežotas tiesības (sieva varēja pamest vīru un atgriezties iepriekšējā saimē; tas ierobežoja vīra varu). Solījumu

līgavainim deva nevis meita pati, bet tās vārdā viņas tēvs (ja līgava bija bārene, to deva brālis vai cits tuvs radnieks aizbildnis). Tas bija svarīgs akts, jo runa bija par īpašuma attiecībām – pūru (tā mantojuma daļa, ko sauca par "mierinājumu", palika jaunās sievas personīgais īpašums un atgriezās ģimenē laulības šķiršanas gadījumā). Dot pūru prasīja nevis likums, bet paraža (bārenēm to deva valsts, vai arī līdzekļus pūram saziņoja citi pilsoņi).

Tam sekoja pārejas (transformācijas) ceremonija, ko dēvēja par *gamos*. *Engye* gadījumā laulības no polisas viedokļa tika uzskatītas par divu tēvu radniecības līniju krustošanos, bet *gamos* – no saimes viedokļa – par līgavas apmešanos citā mājā un jaunas saimes sākumu. Sieva ieguva jaunu statusu un jaunus pienākumus.

Rituālais *gamos* nenozīmēja legālas laulības un arī nekādu sakramentu. Tas marķēja statusa izmaiņu vīrietim un sievietei, īpaši sievietei, kas no mājas pavarda pārgāja uz vīra *oikos*. Laulību priekšvakarā (*proteleiia*) tika upurēti bērniņas atribūti (rotālietas, matu šķipsnas, personiskās lietas u.c.) laulību aizbildņiem Zevam, Hērai, Artemīdai, Apollonam, moirām. Notika arī attīrīšanās rituāli, proti, līgavaiņa un līgavas peldes. *Gamos* bija laulību diena, kad māja tika rotāta ar olīvu un lauru zariem. Līgavas tēva mājās notika upurēšana un svinīga ceremonija. Līgavai uzlika plīvuru, un viņa nesa vainagu. Sievu pavadīja *nymphetryia*, vīru – *parochos*. Vīrs un sieva viens no otra bija stingri nošķirti. Kāds

jauneklis nēsāja ērkšķu vainagu, izdalīja visiem maizi no groza un izrunāja formulu: "Es esmu izbēdzis no ļaunākā un atradis labāko." Tas nozīmēja pāreju uz civilizētu dzīvi. Līgavai vajadzēja nest kādu augu miežu grauzdēšanai, kāds bērns nesa sietu un pie laulāto istabas durvīm piestiprināja stampu un piestu. Malītītē pasniedza tradicionālos ēdienus.

Vakarā laulību ceremonija pārcēlās no līgavas uz līgavaiņa mājām. Ratus parasti vilka vērši vai mūļi. Pie mājas durvīm viesus sagaidīja līgavaiņa tēvs un māte. Jaunā sieva bija paņēmusi līdzī medu, dateles un citus atribūtus, ar kuriem vajadzēja apiet apkārt jaunajam pavardam, skanot dziesmām un degot lāpām. Sieviete bija kustīgais laulību elements. Iedama apkārt pavardam (atmiņas par bērniību) un kaisīdama graudus (tā saimē tika uzņemti arī vergi), jaunā sieva tika piesaistīta mājas pavardam; dzemdējot likumīgus bērnus, tai vajadzēja nodrošināt saimes tālāku pastāvēšanu. Laulībā tika reproducēta pilsonība. Ceremonijas beigās laulātie devās laulību istabā (*thalamos*).

Grieķu literatūrā faktiski nav mīlas stāstu. Jāsons meklēja nevis līgavu, bet tās mantojumu. Antigone galvenokārt ir iemesls, lai Haimons nonāktu strīdā ar tēvu. Klitaimnēstra nogalina savu vīru un apprecas ar citu, bet traģiskas ir attiecības ar viņas dēlu, kuram jānogalina māte, lai atgūtu pretenzijas uz tēva bagātību. Sievietes traģēdijās ir vai nu ļaunprātības upuri (Īfigenija, Īo), vai atriebīgas fūrijas (Klitaimnēstra, Mēdeja), vai arī abu aspektu

apvienojums (Antigone). "Laimīgākais" laulātais pāris bija Oidips un viņa māte.

Tikai šādas laulības garantēja vēlāk piedzimušajiem dēliem laulību leģitimitāti, ieskaitot mantojuma un pilsoņa tiesības. Visi pilsoņi bija saistīti ar oikosu, un valsts šādā veidā kontrolēja un ierobežoja svešo ietekmi. Demokrātija atcēla iespēju par pilntiesīgiem pilsoņiem atzīt bērnus, kas dzimuši vienkāršā kopdzīvē, t.i., bez laulības līguma noslēgšanas.

Kleistena reformas paredzēja, ka katram pilsonim, ko pielaida polisas pārvaldei, bija jābūt kāda dēma loceklim. Savukārt piederība dēmam bija atkarīga no piedzimšanas leģitimitātes. Līdz V gs. p.m.ē. pirmajai pusei tas nozīmēja, ka tēvam bija jābūt pilntiesīgam polisas loceklim, mātei – vismaz brīvi dzimušai, to laulībām – valsts sankcionētām. Tikai tādi bērni kļuva par īsteniem oikosa locekļiem, piederība tam nostiprināja pilsoņa pozīciju. Cilvēkam ārpus oikosa nebija noteiktas vietas sabiedrībā.

451./450. g. p.m.ē. Perikls pastiprināja laulību likuma prasības: ne tikai tēvam, bet arī mātei vajadzēja nākt no pilntiesīgu Atēnu pilsoņu saimes, lai bērniem garantētu likumīgu dzimšanu un uzņemšanu pilsoņos. Šis likums skāra arī pašu Periklu: viņš bija precējies ar milētieti Aspasiju, un viņu dēls sākumā palika bez pilsoņa tiesībām; tēvam tomēr izdevās izņemuma kārtā panākt, ka viņu uzņēma pilsoņos.

Tieši Perikla pilsonības likums parādīja to, cik lielā mērā laulība bija kļuvusi par politisku instrumentu

demokrātijas rokās. Laulība kalpoja polisas kopienas drošībai un stiprināja tās pamatus. Tās uzdevums bija ierobežot cilvēku skaitu, kas pretendēja uz pilsoņu tiesībām, kā arī nostiprināt esošās sociālās struktūras. Tas palielināja arī apprecēšanās iespējas atēniešu meitām, nodrošināja to vietu sociālajās attiecībās; šis likums palielināja iespēju apprecēties arī meitām ar mazu pūru.

To, cik lielā mērā laulības kalpoja valsts interesēm, rāda fakts, ka Perikla likums tika atcelts, kad to prasīja politiskie apstākļi. Starp 414. un 411. g. p.m.ē. Peloponēsas kara laikā laulības, kas bija noslēgtas bez formalitātēm vai pat ar ārzemniecēm, ieguva leģitīmu laulību statusu. Laulība kļuva par sociālo dzīvi stabilizējošu faktoru.

Laulībai bija divi mērķi – valstiskais un privātais. Valstiskais mērķis bija vairogt pilsoņu skaitu, kas mantotu no tēviem pienākumu sargāt valsts robežas, atvairīt ienaidnieku. Likums nelika vīrietim precēties, tomēr sabiedriskā doma to spieda darīt. Atēnās Solonam jautāja, kādu sodu viņš piespriestu par neprecēšanos. Solons atbildēja: "Apprecēties." Spartā bija likums, kas paredzēja naudas sodus: par neprecēšanos, par vēlu apprecēšanos un par neveiksmīgu apprecēšanos. Cilvēkus, kas dzīvoja vieni, necienīja. Spartā nestāties laulībā nozīmēja zaudēt pilsoņa godu. Likurģa likumi tur paredzēja, ka jaunaļiem ļaudīm jāprecas ar meitenēm no nabadzīģas ģimenes (likums bija vērsts pret bagātības koncentrāciju vienās rokās). Spartā nebija aizliegtas laulības ar

ārzemniekiem, tur pat bērņus, kas bija dzimuši laulībā ar perioika vai helota meitu, uzskatīja par pilntiesīgiem pilsoņiem.

Laulība bija pienākums arī attiecībā pret dzimtu un ģimeni, jo bērņi turpināja dzimtu, turpināja pildīt kulta pienākumus attiecībā pret senčiem (upurēšana mirušajiem, to godināšana) un saglabāja ģimenes tradīcijas. Cilvēki precējās nevis mīlestības dēļ, bet lai radītu bērņus. Ja tev nebūs bērņus, tevi un tavus senčus neviens nepiemīnēs mirušo atceres dienā, neatnesīs medu, vīnu, pienu, un tāpēc tev būs bēdīgi un neomulīgi mirušo valstībā. Grieķi zināja, ka mūžģa ir vienģi dzimta, cilvēks pats – tikai šģs dzimtas pārstāvis uz zemes.

Nopietņs jautājums bija lģgavaiņa un lģgavas izvēle. VIII–VI gs. p.m.ē. meitenes tēvs pats izvēlģjās viņai vģru no vairākiem pretendentiem. Tēvs tos visus kopā uzaicināja pie sevis un pavadģja ar viņiem ilgāku laiku, izradģja viesmģlģbu, vģroja viņus (audzināšanu, raksturu, fģzģsko rģdģjumu, izturģbu). Lģgavaiņģ atbrauca ar bagātģģam veltģm tģvam un meitai, veda sev lģdzi pārtģku, vģnu. Saņģmis pozitģvu atbildģ, pretendents apdāvinģja lģgavas tģvu, kurģ savukārt lģma par pģru (tā lielumam grieķģ piešķģra svarģģu nozģmģ).

Klasģskajā periodā laulģbu pretendenti bija jauni cilvēģi, kuri bija pazģstami ar lģgavas tģvu. Dģmokrģģts teģca: "Ar labu znotu tu iegģsi dģlu, ar sliktu – pazaudģsi meitu." Kad Perikla meitu gģrbģja apprecģt divģ jauneklģģ, no kuriem viens bija bagāts mulģģģis, otrs – gudrs, bet

nabadzīgs, viņš izvēlējās otru un teica: "Labāk tas, kas var iegūt bagātību, nekā tas, kas to var pazaudēt." Temistokls līdzīgā situācijā teica: "Labāk lai cilvēkam vajag naudu nekā naudai cilvēku." Viņiem, protams, pat prātā neienāca par izvēli pajautāt pašām meitām.

Asinsradniecība nebija šķērslis laulībai. Precējās pat viena tēva bērni; likums aizliedza stāties laulībā tikai vienas mātes bērniem. Meitas Atēnās izdeva pie vīra 15, pat 12 gadu vecumā. Spartietes precējās tikai tad, kad bija fiziski nobriedušas bērnu dzemdēšanai. Katrs no laulātajiem saņēma laulības līguma dokumentu, lai varētu to vajadzības gadījumā uzrādīt tiesā.

Izšķirīgs faktors bija tas, ka Grieķijā sieviete nebija juridiska persona, t.i., viņa nebija tiesīga ne pieņemt lēmumus, ne rīkoties. Sievietes neierakstīja nedz dēma, nedz fratrijas sarakstos. Atēnu pilsonēm bija pasīvu pilsoņa tiesību paveids, proti, tās drīkstēja stāties likumīgā laulībā un dzemdēt likumīgus bērnus. Sievietes politiskā funkcija izpaudās bērnu dzemdēšanā, t.i., tās uzdevums bija nodrošināt saimi ar vīriešu kārtas mantiniekiem, kas veidoja polisū.

Saderināšanos un laulības noteica ģimenes galva (*kyrios*). Līgava bija tēva valdījuma objekts. *Ekdosis* – līgavas nodošana vīram, tās jaunajam *kyrios*. *Ekdosis* nozīmēja lietas vai personas nodošanu no vienas personas tiesiskās kompetences citai. Ar to tika atceltas sākotnējās tiesiskās attiecības.

Laulības pārkāpšanu uzskatīja par īpašuma tiesību aizskaršanu; par to

turēja aizdomās sievu, kuras vīra mājā cits vīrietis ienāca bez atļaujas vai vīra prombūtnes laikā. Vīram, kas laulības pārkāpējus atrada to dzimumakta brīdī, bija atļauts uzreiz nogalināt vīrieti, kas pārkāpis laulību. Šis likums saglabājās vēl no Drakonta laikiem. Sievu, kura pārkāpa laulību, padzina, un viņa zaudēja savu labo vārdu.

Tiesas ceļā laulību varēja šķirt gan vīrs, gan sieva. Ja ierosinātājs bija vīrs, tad savu lēmumu viņš pasludināja liecinieku priekšā: vīrs aizsūtīja sievu kopā ar pūru viņas tēvam vai aizbildnim atpakaļ, nemotivējot savu lēmumu; ja laulības šķiršanu ierosināja sieva, tad lēmuma pieņemšanā bija jāiesaista arhonts. Šķiršanās, līdzīgi laulībām, bija privāto tiesību akts. Piespiedu kārtā šķīra laulības, kurās nebija bērnu (Spartā vecam vīram šādos gadījumos bērna radišanai bija jāizvēlas jauns vīrietis un piedzimušais bērns jāuzskata par savu). Sieviete šādā gadījumā bija labas izredzes apprecēties otru reizi.

Vīra ierosināto šķiršanos dēvēja par *apopempsis*, *ekpempsis*, *ekbolē* ("aizsūtīšana projām", "padzīšana"), sievas – *apoleipsis* ("atstāšana", "pamešana"). Šis terminoloģiskās atšķirības pamats bija tas, ka laulības attiecības sakņojās tajā oikosā, kuram piederēja vīrs. Atēnās ir zināmi tikai trīs gadījumi, kad šķiršanos pieprasīja sievas.

Pūrā deva naudu, māju vai zemes īpašumu. Tas bija 1000–6000 drahmu liels, turklāt 1000 vai 2000 drahmu deva pilsonis, kura īpašums bija aprēķināts mazāks par 18 000 drahmām. Tā bija ievērojama summa,

jo, piemēram, gada ienākumi arhitektiem, akmeņkaļiem, skulptoriem bija ap 350 drahmu. Vienas drahmas pirktspēja bija liela: upurējamais vērsis maksāja 51 drahmu, kurpju pāris – 6–8 drahmas.

Tēvs audzināja tikai tik daudz meitu, cik spēja apgādāt ar pūru. Dažkārt Atēnas deva pūra naudu meitām, kuru tēviem bija lieli nopelni pilsētas labā. Pūrs nebija laulātās draudzenes īpašums, jo tai īpašuma vispār nedrīkstēja būt. Laulātais draugs pūru varēja pārvaldīt pilnībā, taču šķiršanās gadījumā tas tika paņemts atpakaļ; turklāt sievai pienācās arī 18% no ienākumiem, kas tika gūti no viņas pūra naudas. Atēnieši domāja par savu sieviešu drošību. Pūrs palielināja iespējas apprecēties un noteica līgavas sabiedrisko stāvokli. Pamudinājums precēties deva arī cerības palielināt īpašumu.

Sieviete Grieķijā saņēma visai ierobežotu izglītību un ātri apprecējās. Meitenes skolas neapmeklēja un dzīvei vajadzīgo iemācījās mājās no mātes. Ksenofons norādīja, ka ideāla līgava ir tāda, kuru pēc iespējas maz dzird, redz un par kuru neko nejautā. Vienīgais, kas tai jāprot, ir apstrādāt vilnu un darināt apģērbu. Meiteni, kas pārkāpa stingros audzināšanas likumus, tēvs varēja pārdot verdzībā.

Vīrieši precējās vecumā ap 30 gadiem, kad tie parasti pārņēma saimes galvas pienākumus no saviem tēviem un tos vairs neietekmēja jaunības kaislības. Sievas bija mazizglītotas un ar šauru redzesloku. Grieķi domāja, ka izglītība deformē sievišķību.

Vidējais dzīves ilgums vīriešiem bija 45 gadi, sievietēm – 36,2 gadi. Vienai sievietei vidēji bija 4,6 dzemdības, un no bērniem izdzīvoja apmēram trīs.

Sievas dzīve norisēja mājās. Parasti sieva apdzīvoja mājas augšējo stāvu, kas citiem vīriešiem, izņemot radniekus un apkalpotājus, nebija pieejams. Sievas viesībās nepiedalījās un viesus neuzņēma. Ar publikajām lietām nodarbojās tikai vīrs, kas tikai vakaros atgriezās uz vakariņām (*deipnon* – vienīgā pamatīgā ēdienreize dienas laikā; *symposion* – maltīte ar draugiem, kas ievilkās līdz pat naktij). Sievas uzdevums bija rūpēties par dienišķo maizi, ikdienas maltītēm, apģērbu. Sievas nesa arī ūdeni. Uz tirgu viņas vienas pašas iet nedrīkstēja, jo grieķi domāja, ka iepirkšanās un maiņa sievietēm ir pārāk komplicēta nodarbošanās. Nabadzīgās sievietes darbojās kā veļas mazgātājas, vilnas apstrādātājas u.c., kā arī tirgojās ar mājās saražoto produkciju. Atēnu tiesības būtībā sievieti uzskatīja par bērnu, un attiecībās ar vīru tai tika ierādīts nepilngadīgās statuss. Sieva visu mūžu it kā palika nepilngadīga.

Sievietes apģērba mērķis bija pasargāt viņu no svešo skatieniem. Tas bija vienkāršs, darināts no vilnas vai liniem. Tikai prostitūtas ģērbās tērpā no safrāndzeltēna caurspīdīga materiāla. Kleitas piegriezums bija vai nu dorisks, vai jonisks. Sievietes valkāja arī *himation* – mētelim līdzīgu apmetni ar kapuci pāri galvai; publiskā vietā viņas uzvilka hitonu, mājās – tuniku (tā bija gan apakštērps, gan kalpoja

naktsguļai). Vāžu gleznojumi attēlo sievietes arī peldoties un veicot tualeti. Mājās sievietes, līdzīgi prostītūtām, izmantoja arī kosmētiku. Kad sieviete izgāja ārpus mājas, seja tika nopūderēta. No saules viņas sevi pasargāja ar saulesargu.

"Īstās" sievas izolācija bija tik liela, ka kādā tiesas procesā tika apšaubīta vispār viņas eksistence. Nepieklājīgi bija publiski pieminēt tās vārdu. Šī norobežošana no ārienes bija saistīta ar grieķu uzskatu, ka sievietēm ir pārlieku liela tieksme uz juteklību. Mīts runāja par to, ka sievietes mīlas aktā saņem lielāku baudu nekā vīrietis. Šāda attieksme un dzīve noveda sievietes pie garīgās nabadzības un truluma. Vienīgā iespēja piedalīties publiskajā dzīvē bija svētki. Sieva nepildīja arī mīlotās sievietes lomu. Politiskā sistēma noteica nepieciešamību sievietei ievērot uzticību laulībā. Dzimumātiecības regulēja nevis seksuālā, bet sociālā morāle.

Ja piedzima zēns, māju rotāja ar olīvas zaru, ja meitene, – ar vilnas dzijas pavedieniem. Jaunpiedzimušos peldināja ūdenī, kuram Atēnās pielēja olīveļļu, Spartā – vīnu. Ja tēvs nolēma bērnu pieņemt, tad 5. vai 7. dienā pēc dzemdībām notika ģimenes svinības, kuras sauca par "apiešanu pa apli" (*amphidromia*): tēvs, atzīdams bērnu, pacēla to no zemes un ātriem soļiem apnesa apkārt mājas pavardam. Šai brīdī, lai panāktu dievu-aizbildņu labvēlību un sargātu mazuli no ļauniem gariem, zemē izkaisīja miežus un prosu, kā arī sāli un zirņus. Tad jaunpiedzimušo nolika uz zemes. Viņu kā saimes locekli

nodeva mājas dievu aprūpē. Šis ceremonijas gaitā tēvs oficiāli atzina jaunpiedzimušo.

Grieķijā bērnus arī nogalināja, proti, pameta. Visās grieķu pilsētās (izņemot Tēbas) tēvam bija tiesības tikt vaļā no bērniem, pametot tos ceļa malā, pie tempļa vai kādā citā nomaļā vietā. Bieži tādi apvidi atradās pie polisas robežas, kur mēdza iet garām gani. Visās pilsētās (izņemot Atēnas) saimes galva varēja pārdot savus paaugušos bērnus vergu tirgotājiem. Īpaši bieži to izmantoja bagātās saimes, tādējādi rūpējoties, lai īpašums nesadalītos. Arī nabadzīgie tādā veidā tika vaļā no liekiem ēdējiem. Spartā dižciltīgās saimēs dažkārt vairāki vīrieši apprecējās ar vienu sievieti: viena sieva nedrīkstēja dzemdēt pārāk daudz bērnu, kuri būtu jāaudzina. Ģimenē bija 2–3 bērni. Visvairāk pameta jaundzimušās meitenes: sievietes bija nevērtīgākas, tās nesargāja robežas, neveica sakrālās funkcijas; arī kā darbaspēkam sievietēm nebija vērtības. Bērnu nogalināšanu nenošodīja ne reliģija, ne tiesības, ne morāle.

Desmitajā dzīves dienā jaunpiedzimušajam deva vārdu. Pēc gada tēvs stādīja dēlu priekšā savai fratrijai, tādējādi to oficiāli pievienojot pilntiesīgo pilsoņu skaitam. Bērnu sākumā audzināja māte vai aukle; zēns no septiņu gadu vecuma pārgāja tēva aizbildniecībā.

Gandrīz visi grieķu vārdi kaut ko nozīmēja: Aleksandrs – "cilvēku aizstāvis", Filips – "zirgu mīlotājs" (ar jātnieku sportu nodarbojās dižciltīgie, vārdi ar *-ip* piederēja aristokrātu

dzimtām), Hērodots – "dievietes Hēras dāvana", Polikrats – "visvaris", Dēmostens – "tautas spēks", Perikls – "visaptverošā slāva" utt. Daudzi vārdi tika atvasināti no dievu vārdiem: *ateno-*, *hermo-*, *apollo-*; tie, kas beidzās ar *-dot* vai *-dor*, nozīmēja "dāvana", *gen-* – "dzimšana"; *Zeno-* un *Dio-* nozīmēja "Zeva"; *teo-* – "dievišķs". Darbības vārdu galotnes *-ant* nozīmēja "ziedēt", *-bul* – "dot padomu". Aleksejs nozīmēja "aizstāvis", Andrejs – "vīrišķīgais", Grigorijis – "nomodā esošais", Dimitrijs – "Dēmetrai piederošais", Pēteris – "akmens", Sofija – "gudrība", Teodors – "dieva dāvana".

Tikai hellēnisma laikmetā pirmo reizi var sastapties ar sievietēm, kurām bija nozīmīga loma politiskajās attiecībās. Sievietes stāvokļa izmaiņas bija saistītas ar hellēnistisko valdnieku galma veidošanos. Visi diadohi bija vairākas reizes precējušies, un katra no viņu sievām vēlējās, lai tieši tās dēls mantotu troni.

Sievietes Spartā

Grieķi uzskatīja, ka Spartā sievietes sabiedriskais stāvoklis nav normāls. Kā liecina Plūtarhs, jaunā laulātā pāra attiecības pirmajos kopdzīves gados drīkstēja būt tikai ļoti atturīgas. Sekojot Likurga norādījumiem, tie drīkstēja sastapties tikai īsu brīdi, neapgaismotā telpā un slepenībā no citiem.

Spartā sievietei bija daudz lielāka brīvība, jo tā bija atbrīvota no monotonajiem mājsaimniecības darbiem, kas neattīstīja prātu un padarīja sievieti par pusverdzeni. Likurģs,

rūpējoties par pareizām dzemdībām, atbrīvoja spartiešu meitenes no stingras mājas uzraudzības, nosakot, ka tām jānodarbina savs ķermenis ar atlētiskiem vingrinājumiem, kurus tās izpildīja kopā ar jaunekļiem. Arī pieaugušās sievietes neesot nodarbojušās ar aušanu. To galvenais pienākums bijis vadīt mājsaimniecību kopumā un audzināt bērnus. Visus smagos darbus paveikušas verdzenes.

Fiziskajās nodarbībās spartietes ne tikai guva fizisku rūdījumu, bet tās viņās attīstīja arī pašcieņu, pārliecību par saviem spēkiem un neatkarību. Atlētika bija arī efektīvs līdzeklis, lai ieadzinātu sociālos instinktus un iekļautu individu politiskajā un reliģiskajā dzīvē. Līdzīgi zēniem, kurus iedalīja pusaudžos un jaunekļos, arī spartiešu meitenes bija sadalītas vecuma grupās, kuras saucās "agelas" un "ilas". Draudzības saites, kas izveidojās starp meitenēm, saglabājās uz visu mūžu.

Galvenais zemes gabala īpašnieks bija spartiešu vīrietis, taču viena daļa no ienākumiem pienācās laulātajai draudzenei: Plūtarhs norādīja, ka vīrietis saņēmis 70 medimnu graudu, kā arī vīnu un eļļu, sieviete – 12 medimnu un attiecīgu šķidro produktu daudzumu. Noteiktā situācijā sieviete varēja būt vienīgā ģimenes īpašuma mantiniece. Spartā sievieti izprecināja bez pūra, lai izvairītos no saimes īpašuma dalīšanas.

Spartā sievietes varēja stāties ārpuslaulības attiecībās, neprasot vīra atļauju un saņemot citu izpratni un atbalstu. Šādās attiecībās dzimušos bērnus uzskatīja par attaisnojumu

Divas sievietes, kas izgērbjas. *Kilika*
iekšpuses apgleznojums. 490.–480. g. p.m.ē.

neuzticībai. Sieviete varēja dzīvot arī ar vairākiem vīriem, kas bija saistīti radniecības un draudzības saitēm. Tas kompensēja pilsoņu kopienas locekļu skaita samazināšanos, neaizskarot tās ekonomisko pamatu. Sievietes nenormālais stāvoklis atspoguļoja nenormālo vīriešu dzīvi sīstijās: nodalīts no pārējās pasaules, spartietis neizjuta ģimenes dzīves specifiku. Par savu vienīgo funkciju viņš uzskatīja bērnu radīšanu, jo bija pilnīgi nošķirts no bērnu audzināšanas un ekonomiskajām funkcijām. Grieķiem raksturīgā privātīpašnieciskā zemnieku psiholoģija, nemaz jau nerunājot par fizisko darbu, spartiešiem bija sveša.

Sieviete kā īpašs greznuma priekšmets atšķirībā no sudraba un zelta nevarēja tikt pilnīgi izņemta no apgrozības. Tāpēc sievietēm, līdzīgi baltmaizei vai upurējamajai galai kopīgajās maltītēs sīstijās, bija jābūt

kopīgām. Spartā nebija hetēru, sieviete bija gan mājsaimniece, gan ielasmeita. Arī vīrietis nevarēja piederēt tikai vienai sievietei. Jauns un spēcīgs vīrietis bija sava veida sabiedrīks īpašums un maģiskais dzīvības spēka avots.

Sekss. Mīlestība

Vai nu laulības pārkāpšana notika vardarbības vai pavadināšanas ceļā, likuma aspektā vīrietis vienmēr bija aktīvā, vainīgā puse, sieviete – pasīvā. Likums noteica, ka vīram jāšķiras no sievas, kas pārkāpusi laulību. Apvainotajai sievietei nebija nekādu iespēju sevi attaisnot. Sabiedrības nosodītā sieviete nedrīkstēja nedz parādīties publiskos svētkos, nedz nēsāt rotaslietas. Viņa tika izslēgta no sabiedrības un nevarēja atrast sev vīru.

Sievietes izvarošanu sodīja mazāk stingri kā pavešanu, tas bija vienkārši negēlīgs akts. Turpretim pavešana apliecināja, ka abi partneri jau ilgu laiku ir atradušies noteiktās attiecībās, ka pavedējam ir bijusi iespēja gūt sievas piekrišanu un tam tikušas radītas iespējas piekļūt vīra īpašumam. Apvainotajam vīram bija tiesības un pienākums pavedēju nogalināt. Izvarotāju sodīja tikai ar naudas sodu, jo tas bija radījis mazākus draudus.

Vīram vajadzēja ar sievu saieties vismaz trīs reizes mēnesī. Sekss laulības ietvaros bija pienākums, kas bija saistīts ar pēcnācēju radīšanu. Sievietes savas seksuālās tieksmes apmierināja arī masturbācijas ceļā.

Seksualitāte grieķiem nebija tabu. To pauda, pieminēja un attēloja atklāti. Ļoti daudz bija pat pornogrāfiska satura attēlu. Seksualitāti nenoliedza un to neapslēpa, taču nav nevienas ainas, kurā būtu redzama laulības gulta. (Attēloja tikai hetēras vai prostitūtas.) Laulībā dzimumdzīvei bija pakārtota loma. Fiziskā savienība notika tikai bērnu radīšanai un neparedzēja seksuālā apmierinājuma, jutekliskās baudas gūšanu. Sieviete atšķirībā no vīrieša varēja stāties seksuālos kontaktos tikai ar laulāto draugu.

Mīlestība grieķiem nevarēja būt nopietns pamats laulībai. Viņi mīlestību uzskatīja par traku kaislību, kas piespiež cilvēku darīt muļķības. To varēja atļaut muļķa jauneklīm, bet tai nebija nekāda sakara ar laulību. Laulība bija nopietna lieta.

Grieķijā attieksme pret sievieti bija augstprātīga; nopietnam vīrietim tā skaitījās slogs. Gudrais Tales katru rītu esot pateicies dieviem par to, ka tie radījuši viņu par cilvēku, nevis dzīvnieku, par hellēni, nevis barbaru, par vīrieti, nevis sievieti. Pats Tales neprecējās. Platonam jautāja: "Vai var apprecēties nodarboties ar filosofiju?" Viņš atbildēja: "Kā, jūsaprāt, vieglāk izpeldēt no jūras pēc kuģa bojāejas – vienam vai ar sievu uz pleciem?" Kāds neizlēmīgs cilvēks jautāja filosofam: "Precēties vai neprecēties?" Tas atbildēja: "Dari, kā gribi, tik un tā nožēlosi." – "Kāpēc?" – "Skaista sieva būs prieks citiem, neglīta – sods tev."

Dramaturgs Eibūls sacīja: "Lai tiek sameklēts Aīdā tāds vīrs, kurš gribētu otrreiz apprecēties. Pirmās

precības es viņam piedodu, jo pieļauju, ka viņš gluži vienkārši nezināja, no kurienes viņam draud nelaime." Kāds cits teicis, ka sieva mēdz būt skaista tikai divos gadījumos – "pirmajā naktī laulības gultā un uz nāves gultas".

Sievietes Grieķijā bija pilnīgi izslēgtas no sabiedriskās dzīves. Perikls teica: "Vislabākais, kas var būt Atēnu sievietei, – ja par viņu vispār nerunā – ne labu, ne sliktu." Nevienā laulības dzīves aspektā sieviete nedrīkstēja būt patstāvīga – tai nebija nedz īpašuma, nedz pārvietošanās tiesību. Sieva pavadīja mūžu savā mājas daļā, nodarbojoties ar mājturību, aušanu, bērnu audzināšanu u.tml. Uz ielas viņa izgāja verdzenes pavadībā, seja tai bija jāaizklāj. Sieviete varēja piedalīties tikai reliģiskajās ceremonijās.

Pavisam citu mīlestību atklāj hetēru pasaule. Tā bija pērkama mīlestība, kas vīrietim neuzlika nekādus pienākumus un sagādāja tiro izpriecu. Sievietes līdzdalība šajā sfērā lielākoties nebija brīvprātīga, jo tā bieži vien bija vienīgā iespēja, kā pašai nopelnīt līdzekļus eksistencei. Tikai nedaudzos gadījumos tas bija ceļš uz bagātību. Taču tieši šo ceļu veikušās sievietes sagādāja hetērām slavu nākamajās paaudzēs. Visuzskatāmāk šo tipu iemiesoja Aspasijs, kura bija dzimusi Milētas pilsētā Mazāzijā un kopš V gs. p.m.ē. 40. gadiem dzīvoja Atēnās. Kā ārzemniecei viņai bija metoiķes statuss, un viņa nevarēja stāties likumīgās laulībās. Aspasijs saistība ar Periklu – brīva, nelegalizēta laulība; viņa bija *pallakē* – nelikumīga

Oltoss. Hetēra, kas apauj sandali. Detaļa. Amforas apgleznojums

dzīvesbiedre. Tikai izņēmuma kārtā viņu kopīgajam dēlam piešķīra pilsonību.

Prostitūtas ļoti bieži attēloja mākslā un literatūrā, un tas pierāda viņu sabiedrisko nozīmību, plašo izplatību un popularitāti. Bet tas nenozīmē, ka viņas vērtēja augstu: viņu sociālais rangs un sabiedriskā autoritāte bija ļoti zema. Prostitūtas bija neatņemama pilsoņu sabiedriskās dzīves sastāvdaļa. Galvenā vīriešu sarunu forma bija *symposion*, kur cienījamām sievietēm līdzdalība bija liegta. Tajās filosofēja, dejoja, dziedāja, kā arī nodevās dzimumdzīvei. Simpoziji bija hetēru darbības lauks. Tie lika viņām demonstrēt

īpašības, kas izgāja ārpus vienkāršas prostitūcijas ietvariem.

Grieķu valodā ir ap 30 vārdu, kas apzīmē ielasmeitas (ne visu vārdu precīza nozīme šodien ir zināma). Vārds *pornē* apzīmē sievieti, kas piekopj netiklību – *porneia*. Tas ir atvasināms no *perkēni* – "pārdot", un sākotnēji tam nebija negatīvas, nosodošas nozīmes. Jēdziens "hetēra" – *hetaira* – apzīmē visu veidu prostitūciju bez īpašas klasifikācijas. Hetēra – "draudzene", kas ir pieklājīga, neuzkrītoša un rikojas skaisti.

Cenas publiskajos namos bija ciešamas: no 1 obola līdz 10 drahmām; klasiskajā laikmetā visbiežāk – daži oboli vai 2 drahmas.

Par vienīgo patieso mīlestību Grieķijā tika uzskatīta vīriešu mīlestība uz zēniem. Tās bija vienīgās seksuālās attiecības, kas paredzēja dvēselisko saistību (seksuālais aspekts – sekundārs). Savstarpējas simpātijas un seksuālu saskaņu paredzēja arī laulība, bet tajā ne viens, ne otrs nebija noteicošais faktors. Turpretim mīlestība pret zēniem balstījās uz savstarpēju tikumisku tieksmi pēc tuvības: pēc pederastiskās fāzes mīlestība (*philia*) turpinājās visu dzīves laiku. Šo mīlestības veidu senajā pasaulē pretstatīja mīlestībai uz sievieti. No tā nekautrējās un to neslēpa. Mīlestību pret zēniem stingri reglamentēja sociālās normas.

Termins "pederastija" veidojas no diviem vārdiem – *pais* ("bērns") un *eros* ("mīlestība", "alkas"). *Pais* attiecas gan uz zēniem, gan uz meitenēm, taču abu vārdu saliktenis – tikai uz zēniem, turklāt bērniecības noslēguma posmā, kas beidzas ar pubertātes izbeigšanos. Tas sakrīt ar efēbu vecumu.

Ar *pais* apzīmē ne tikai vecuma pakāpi, bet arī katru, kas atradās sociālā atkarībā, proti, ar to apzīmē jaunāko, pasīvo, pakļāvīgo daļu. Priekšnoteikums pederastijai bija partneru garīgā un fiziskā nevienlīdzība. Aktīvā puse mīlestībā bija tikai pieaugušais: pieaugušo vīrieti sauca par *erastēs* ("mīlošais"), bet *pais* dēvēja par *erōmenos* ("tas, ko mīl").

Mīlestības pret zēniem svarīgākā jēga un mērķis bija saistīts ar pedagogiskajām funkcijām: pieaugušajam vajadzēja ieaudzināt zēnā uzvedības ideālu – *kolokagathia*, t.i., darīt to

par "skaistu un labu" vīrieti. Homoseksuālās attiecības ievadīja jaunieši pieaugušo vīriešu pasaulē. Jāņem vērā, ka jaunam atēnietim faktiski nebija iespējams stāties seksuālās attiecībās ar brīvu meiteni vai brīvu sievieti; sakari ar verdzenēm bija bez emocionālas saistības.

Grieķijā bija arī vīriešu prostitūcija, ko sauca par *pornos* ("tas, kas sevi pārdod"). Brīvo zēnu, kas pārdevās par naudu, izslēdza no kopienas, jo tas brīvprātīgi bija pieņēmis pasīvo prostitūtas lomu. Atēnās brīvi dzimušo zēnu tēviem, radniekiem vai aizbildņiem, kas piedāvāja viņus seksuāliem mērķiem par naudu, bija paredzēti sodi.

Pederastija – brīvo pilsoņu privilēģija; tā bija noliegta vergiem un metoikiem, jo tika uzskatīts, ka to mīlestībā trūkst tikumiskā aspekta. Tiklīdz zēnam sāka augt bārda, tas atmeta pasīvo "mīlotā" lomu: kā pieaudzis vai precēts cilvēks tas varēja uzņemties "mīļākā" funkcijas. Homoseksuālās attiecības nenoliedza heteroseksuālās, tās savstarpēji papildināja viena otru.

g. AUDZINĀŠANA UN APMĀCĪBA

Kļūšana par cilvēku

Grieķi uzskatīja, ka taisna stāja ir svarīgākā pazīme, kas atšķir cilvēku no dzīvnieka un simbolizē tālo ceļu, kas, lai kļūtu par cilvēku, jānoiet jaunpiezimušajam, kurš pēc vietas pasaulē ne ar ko neatšķiras no četrkājainajiem dzīvniekiem. Pirmais priekšnoteikums, lai kļūtu par cilvēku, bija izdzīvošana, izvairīšanās

no nāves, kas bieži pavadīja pāragras vai nepareizas dzemdības. Otrais priekšnoteikums – izvairīšanās no slimībām nepietiekamās ēdināšanas vai antihigiēnisko dzīves apstākļu dēļ. Zīmīgi, ka Eretrijā VIII–VII gs. p.m.ē. sākumā mirušos līdz sešpadsmit gadu vecumam apbedīja zemē, bet pēc šā vecuma sasniegšanas kremēja: tas norādīja uz svarīgāko momentu, kas atšķir dabu no kultūras.

Tomēr daba nebija vienīgais faktors, kas noteica, vai jaunpiezimušais dzīvos vai nedzīvos. Tikai zīdāinis ar pareizi veidotu ķermeni izvairījās no nāves, jo kropli vecāku acīs bija dievu sods vai slikta zīme. Spartā par bērna dzīvību izšķīrās tēva filas locekļi; ja jaunpiezimušajam bija fiziski defekti, tad tas tika iemests aizā. Atēnās tādus jaunpiezimušos (arī veselīgus) ielika māla vai citā traukā un aiznesa uz kādu vientuļu vietu aiz pilsētas, kur tas, ja to neviens nepaņēma, nomira badā vai arī to saplosīja plēsīgie zvēri. Atēnās sākotnēji tēvam bija tiesības pārdot bērnu savam naudas aizdevējam kā nomaksu par parādiem; šo praksi vēlāk aizliedza Solons.

Kaut arī nav precīzu datu, ir domājams, ka pameta galvenokārt nelikumīgi dzimušos vai bastardus, kas dzima no seksuālajām attiecībām ar verdzenēm vai svešajām sievietēm. Bieži vien nabadzīgie atteicās no pirmā laulībā dzimušā dēla. Jaunpiezimušās meitenes tika pamestas biežāk, jo tad tās nebija jānodrošina ar pūru. Izlikšana no mājas bija arī līdzeklis, lai neizveidotos pārāk liels neprecēto sieviešu skaits, kas atrastos tēva apgādībā. No meitenēm īpaši

bieži atteicās hellēnisma laikmetā, un saimē parasti bija tikai viens bērns.

Pieņemta bērna īpašnieks drīkstēja izšķirties, vai to audzināt par brīvo cilvēku vai par vergu. Pirmais variants nenozīmēja adoptāciju. Atīkas likumi noteica, ka adoptācija ir vienošanās starp adoptētāju un adoptējamā bērna tēvu vai aizbildni, lai nodrošinātu saimi ar pēcnācējiem vīriešiem. Visbiežāk šiem bērniem tika piešķirts verga statuss, tad tos varēja izkalpināt vai noteiktā laikā pārdot; meitenes varēja piespiest nodarboties ar prostitūciju.

Kļūt par cilvēku Grieķijā nenozīmēja vienkārši kļūt par pieaugušo. Vecāku sabiedriskais stāvoklis bija tas, kas noteica, vai bērns patiešām kļūs par cilvēku vai arī nekļūs, jo pilsonisko piederību noteica izcelsme. Otrs izšķirīgais faktors, kas noteica, vai cilvēks kļūs par pilntiesīgu kopienas locekli, bija dzimums. Sievietēm nebija pilsoņa tiesību.

Atēnās tēvam nebija tiesību lemt par bērnu dzīvību vai nāvi, bija tikai tiesības lemt par to uzņemšanu vai neuzņemšanu ģimenē. Līdz bērna pilngadības sasniegšanai viņam bija tiesības to nodot adoptācijā citai saimei vai iecelt viņam aizbildni, kam būtu par viņu jārūpējas tēva nāves gadījumā.

Audzināšanas formas

Arī audzināšanas sistēma, proti, pedagoģija (*paideia* jeb *paidagogia*), bija tas, ar ko grieķi pretstatīja sevi barbariem. Grieķijā jauniešus apmācīja rīkoties ar ieročiem, mācīja

mūziku, dejas (lai tie varētu piedalīties reliģiskajās ceremonijās un svētkos), kā arī oratora mākslu. Zēniem mācīja saimniekot, iepazīstināja ar praktisko medicīnu, meitenēm – aust, vērp, ārstēt mājdzīvniekus un citas ikdienā nepieciešamas zināšanas.

Atēnās klasiskajā periodā apmācības nebija obligātas – tās uzskatīja par vecāku morālo pienākumu pret bērniem. V gs. p.m.ē. atēnieši varēja lepoties, ka viņu vidū nav neviena analfabēta. Kaut arī formāli organizētu skolu nebija un katrs audzināja bērnus, kā vēlējās, tomēr audzināšana jau bija kolektīva. Bērni apvienojās grupās pasniedzēju vadībā. Audzināšana paredzēja intelektuālo, muzikālo un fizisko aspektu vienību, turklāt tika praktizēta agonistika – sacensību gars labākā rezultāta sasniegšanai.

Bērnu apmācība sākās no septiņu gadu vecuma zemākajā skolā, ko sauca par *didaskaleion*. Šajā vecumā bērns kļuva par noteiktas grupas locekli, ko apzīmēja ar vārdu *agelai* (šo terminu attiecināja arī uz ganāmpulku, kuram bija vajadzīga vadība). Šajā skolā praktizēja *agōgē* – nodarbības, kas attīstīja disciplīnu, paklausību un gatavību cīņai. Nodarboties ar *agōgē* nozīmēja kļūt par *omoios* ("vienlīdzīgo"). Tur mācīja arī lasīt, rakstīt, literatūru, mūziku, aritmētiku, zīmēšanu. Plašāk un dziļāk šos priekšmetus mācīja otrajā pakāpē, ko sauca par gramatikas skolu. To apmeklēja 12–15 gadu vecumā. Gramatikas skolā minētajiem mācību priekšmetiem bija pievienoti astronomijas un filosofijas pamati.

Trešo vispārīzglītojošo pakāpi devēja par gimnasiju, kurā jaunieši 16–18 gadu vecumā pilnveidojās zinātnēs un ģimnastikā. Divu gadu laikā jaunieši apguva retoriku, ģeogrāfiju, elementārās medicīnas zināšanas. Pēc gimnasija varēja stāties efēbu rindās.

Grieķi uzskatīja, ka katram zēnam jābūt trim skolotājiem – gramatiķim (mācīja lasīt un rēķināt mūzu aizbildniecībā, to skulpturālie tēli atradās mācību telpā pie sienām), kitāristam un paidotrībam (ģimnastikas skolotājam). Kitārists mācīja spēlēt liru un kitāru: šo instrumentu pavadījumā dziedāja dziesmas un himnas (gan korī, gan solo). Cilvēku, kas nemācēja spēlēt nevienu mūzikas instrumentu, uzskatīja par neizglītotu. Gramatiķis mācīja arī Homēru; tā kā Homēra valoda atšķīrās no atiskā dialekta, grieķim tā spēlēja savdabīgas baznīcas valodas lomu – arī Delfos orākula atbildes tika formulētas šajā dialektā.

Par burtnīcām kalpoja koka dēliši, uz kuriem bērni zīmēja burtus un frāzes. Apmācības lasīšanā apzīmēja ar vārdu *anagnosis*, kas sākotnēji nozīmēja "pazīšana" (pēc ilgas neredzēšanās). Iemācīties lasīt bija samērā grūti, jo rakstīja tikai ar lielajiem burtiem, vārdus nenodalot citu no cita. Lasītājam vajadzēja pašam nodalīt zilbes, vārdus, teikumus. Grāmatas bija rakstītas ar roku un izplatītas norakstos. Grieķi sākumā iemācījās burtus, tad – zilbes, vārdus, līdz beidzot uztvēra visu teikumu. Lai tikai nedaudz iemācītos lasīt, jauniešiem vajadzēja vismaz gadu laika.

Fiziskās nodarbības notika palaistrā – sporta laukumā, stadionā, kur jaunieši sacentās pilnīgi kaili (*gymnos*). Svarīgas vielas bija eļļa un smiltis. Pirms nodarbībām ķermeņi iezieda ar eļļu un apkaisīja ar smiltīm. Pēc sacensībām to visu nomazgāja. Nodarbības parasti notika mūzikas pavadījumā – skanēja dubultflauta.

Atēnās parasti vispirms nodarbojās ar piecciņu – pentatlonu (*pentathlon*), kas sastāvēja no cīņas, skriešanas, tāllēkšanas, diska un šķēpa mešanas. Cīņai pārus noteica lozējot. Skriešanas distances bija dažādas, mazākā – apmēram stadijs (ap 190 m). To veica arī divas (ap 380 m) vai četras reizes. Dažkārt skrēja arī 24 stadijus. Skrēja nevis pa apli, bet uz priekšu un atpakaļ pa taisnu celiņu tieši viena stadija garumā. Celiņa galā atradās mērķa kolonna, kas bija jāapskrien. Tas prasīja īpašu pagriezienu tehniku. Tāllēkšanā katrā rokā turēja hanteles apmēram 5 kg smagumā. Grieķi bija pārlicināti, ka tas pastiprina lēcieni un atvieglo balansēšanu. Šķēpa mešanu dalīja tālmešanā un mērķī mešanā. Diska mešanā atšķirībā no mūsdienām trīs reizes ap savu asi negriezās.

Militārā dienesta laikā turpinājās poētikas un mūzikas apmācība, jo jauniešiem bija jāpiedalās valsts svinībās.

Vasarā jauniešiem bija brīvdienas. Brīvas bija arī daudzās svētku dienas.

Grieķijā nebija nekādas publiskas kontroles pār apmācības procesu un valsts nekādus diplomus neizsniedza.

Vienīgā kontroles forma bija saistīta ar morāli: apmācības laikā bija nolietas homoseksuālās attiecības.

Meitenes Atēnās apmācīja lasīt un rakstīt, dejojot un dziedāt. Viņas apguva arī literatūru, taču nedrīkstēja piedalīties vīriešu sarunās par to. Vīriešu sabiedrībā savas zināšanas demonstrēt drīkstēja tikai hetēras, brīvi dzimušās – nekad.

Meiteņu audzināšana izpaudās viņu uzraudzībā. Izteiciens "jaunava" (*parthenos*) nozīmēja, ka meitene bija fiziski neskarta. Solona likums paredzēja, ka tēvs, atklājis meitas dzimumattiecības pirms laulībām (pazīme – grūtniecība), viņu vairs neuzskatīja par saimei piederošu un varēja pārdot. Šādai meitenei nebija cerību atrast vīru. Tāpēc gandrīz visas meitenes lielāko daļu no sava laika pavadīja mājās mātes vai verdzeņu uzraudzībā. Tikai visnabadzīgākajām vajadzēja strādāt lauku darbus. Jau ļoti agri meitenes iemācījās aust un gatavot ēst. Vienīgā iespēja pamest mājas tām bija reliģiskie svētki. Meiteņu procesijas, dejas un dziesmas bija svarīga daudzu publisku svētku sastāvdaļa. Piemēram, IV gs. p.m.ē. panatēnaju svētkos piedalījās vairāk nekā 100 meiteņu; tomēr lielākā daļa no meitenēm palika tikai svētku novērotājas.

Atēnās nebija nevienas meiteņu skolas, tāpēc analfabētisms sieviešu vidū bija ļoti augsts. Vēl retāk meitenes sasniedza izglītības virsotnes. Pazīstamākais piemērs ir Aspasijs, kas bija ārzemniece, nevis Atēnu pilsonē. Cits piemērs ir sieviešu grupa ap dzejnieci Sapfo Lesbas salā

VI gs. p.m.ē. sākumā. Meitenēm ar aristokrātisku izcelsmi agrīnajā vēstures periodā bija lielāka brīvība, nekā tas bija klasiskajās Atēnās. Viņu vidū attīstījās arī homoerotiskās saites.

Audzināšana Spartā

Īpatnēja audzināšanas sistēma bija Spartā, vienīgajā grieķu valstī, kurā meiteņu un zēnu audzināšana neatšķīrās. Spartā jauniešu intelektuālā sagatavošana aprobežojās ar māku lasīt un rakstīt, zināt dažas kara un reliģiskās dziesmas, kā arī vēsturiskās un reliģiskās paražas, rituālus. Audzināšana bija nežēlīga: mācīja paciest aukstumu, badu, sāpes, deva māku cīnīties ar ieročiem rokās. Praktizēja tā saucamās kriptijas – pārbaudes, kuru laikā zēniem vajadzēja staigāt basām kājām, gulēt bez guļvietas, apkalpot sevi bez kalpu palīdzības, klejot dienu un nakti pa valsti. Veselu gadu jaunietim, slēpjoties tā, lai nebūtu atrodams, vajadzēja kļīst pa kalniem un ielejām, pašam sev iegūstot pārtiku; viņš maz gulēja un vienmēr bija modrs, lai neviens to nepārsteigtu. Tikai pēc tam jaunietis varēja piedalīties kopējā vīru maltītē.

No septiņu gadu vecuma zēni mītinājās kazarmās, kur mācījās spartiešu tikumus: dzīvot pusbadā, gulēt uz niedrēm, ko saplūca ar rokām, iztikt ar vienu mēteli utt. Vienu reizi gadā visus pēra ar rikstēm uz Artemīdas altāra, kur agrāk bija notikusi cilvēku upurēšana. Pērienus vajadzēja izciest bez viena vaida. Daži

pēršanas laikā nomira. Jauniešus mācīja zagt – ja tie atgriezās bez guvuma vai arī viņus noķēra, tad pēra (zēniem bija jābūt kā lapsēniem). Katru jaunekli mācīja sevi aizstāvēt: kādam tika piespriests naudassods par to, ka viņš neatriebās par pāridarījumu.

Spartā galvenā bija bezierunu pakļaušanās likumiem un tradīcijām. Atēnietis jautāja spartietim: "Kā Spartā soda neuzticību laulībā?" – "Nekā." Atēnietis atkātoja jautājumu. Spartietis atbildēja: "Vajag upurēt tādu vērši, kurš, atrodoties Tāigetā kalnā, dzertu ūdeni Eirotas ielejā." – "Bet vai tad ir tādi vērši?" – "Bet vai tad Spartā ir neuzticīgas laulības gadījumi?"

Sievietes Spartā bija vīrišķīgas, stipras, norūdītas. Viņas nedzīvoja noslēgti, un ar viņām rēķinājās. Spartietei teica: "Tikai Spartā vīrieši klausā sievietes." – "Tāpēc, ka tikai Spartā sievietes dzemdē īstus vīriešus," viņa atbildēja. Spartiete sūtīja cīņā piecus dēlus un gaidīja viņus atgriežamies. Parādījās ziņnesis. "Kā iet?" – "Visi pieci nogalināti," atbildēja ziņnesis. – "Es nejautāju par to! Kas uzvarēja?" – "Mēs." – "Tad es esmu laimīga, ka viņi gāja bojā," viņa atteica.

Jaunpiedzimušo spartieti nesa uz vecāko padomi, kur viņu aplūkoja. Ja tas nebija veselīgs, tad to nogalināja: mazuli iemeta klinšu aizā netālu no Spartas. Spartā bija jāaug tikai veselajiem un stiprajiem.

Kopīgajam labumam bija jābūt augstākam par visu. Kāds karavīrs, kurš neiekļuva 300 labāko skaitā, kas bija tieši pakļauti valdniekam,

teica, ka viņš ir priecīgs, jo Spartā ir 300 par viņu labāku karavīru.

Spartieši galvenokārt mācījās cīnīties un karot. Tur nebija cīņas skolotāju: spartietim bija jāuzvar nevis ar veiklu paņēmieni palīdzību, bet pateicoties spēkam un attapībai. Viņiem aizliedza piedalīties olimpiskajās spēlēs: "Spartai ir vajadzīgi nevis sportisti, bet karavīri." Sparta necienīja arī vīnu un dzeršanu: jaunajiem spartiešiem kā atbaidošu piemēru rādīja piedzērušos helotus. Spartiešiem mācīja neieredzēt helotus – praktizēja nakts uzbrukumus neaizsargātiem helotiem. Šie gājieni bija īsi un beidzās ar asinsizliešanu.

Uzvedībai vajadzēja būt vienkāršai, nevajadzēja nodarboties ar niekiem. Kāds grieķis teica: "Es nostāvēšu uz vienas kājas ilgāk par tevi." Spartietis atbildēja: "Bet mana zoss – ilgāk par tevi." Spartietim piedāvāja paklausīties dziedātāju, kas dzied kā lakstīgala. "Es esmu dzirdējis lakstīgalu pašu," atbildēja spartietis.

Spartiešus mācīja izteikties precīzi un īsi – vajadzēja runāt kā karā, dodot rīkojumus, precīzas pavēles. To, kurš izplūda garās runās, pat ja tas runāja gudri, apturēja, sakot: "Tu darbu norunā, nevis to dari." Spartiete, pavadot dēlu karā, norādīdama uz viņa vairogu, teica: "Ar to vai uz tā." (Ar vairogu atgriezās uzvarētāji, uz tā – kritušie.) Maķedonijas valdnieks sūtīja vēsti spartiešiem: "Ja es iebrukšu Peloponēsā, Sparta būs iznīcināta." Un tie atbildēja: "Ja! ..." No Samas salas ieradās ļaudis pēc palīdzības un teica garas runas, uz kurām spartieši atbildēja: "Noklausījušies līdz beigām, mēs

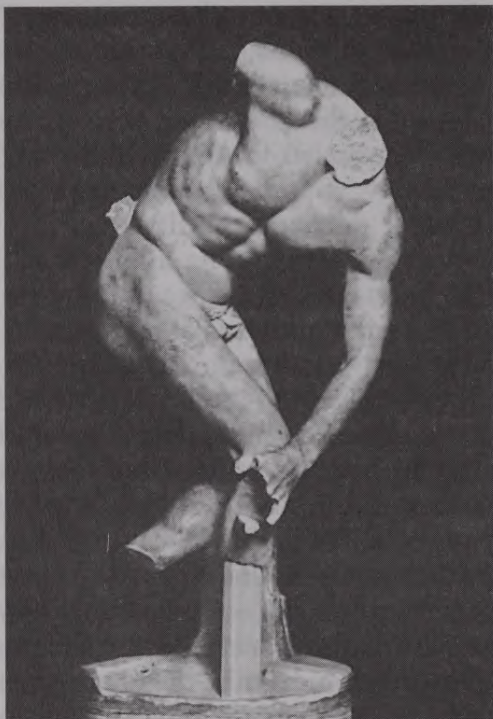
aizmirsām sākumu, bet, aizmirsuši sākumu, nesapratām beigas." Salas iedzīvotāji savu kļūdu saprata un nākamajā dienā ieradās uz sapulci ar tukšu maisu un teica: "Maiss ir, miltu nav." Spartieši atbildēja: "Pietiktu ar teicienu: "Miltu nav", – taču par atjautību bija apmierināti.

Grieķu-persiešu kara laikā persiešu ķēniņš uzrakstīja garu vēstuli spartiešu valdniekam Leonīdam, kas ar saviem ļaudīm aizsargāja Termopilu pāreju. Šajā vēstulē viņš pieprasīja, lai Leonīds padodas un noliek ieročus. Leonīds atbildēja: "Atnāc, paņem." Persieši sāka draudēt: "Mūsu bultas un metamie šķēpi aizsegs jums sauli." – "Mēs cīnīsimies ēnā," teica spartieši. Karavadonis Filips piedraudēja, ka, ja Sparta nepadosies, viņš "daudz ko tai atņems". Spartieši atbildēja: "Viņš nevar mums atņemt tiesības mirt par tēviju."

No šiem īsajiem izteicieniem cēlies vārds "lakonisms": Lakonika (Lakedaimona) ir novads Peloponēsas dienvidaustrumos, t.i., Sparta.

h. OLIMPISKĀS SPĒLES

Grieķijā pastāvēja t.s. panhellēniskie kultī, kas bija saistīti ar Olimpiju, Dodonu, Delfiem, Dēlas salu u.c. To avots bija VIII–VII gs. p.m.ē. notikušais kolonizācijas process. Šo centru svētnīcās grieķi apstiprināja savu identitāti. Olimprijā uz spēlēm pulcējās milzīgs daudzums cilvēku: iespējams, ka VI gs. p.m.ē. stadions uzņēma apmēram 40 000 skatītāju un tā bija tikai daļa no ļaužu masas, kas tur atradās. Klasiskajā laikmetā olimpiskās spēles ilga septiņas

Mirons. Diskobols. Romiešu marmora kopija no bronzas oriģināla. V gs. p.m.ē. vidus

dienas. Konflikta pilnajā grieķu pasaulē tā bija iespēja nodibināt dievu mieru. Uzticības personas brauca no pilsētas uz pilsētu un pasludināja spēles, un visur tās uzņēma ļoti svinīgi. Dievu miers bija nepieciešams, lai ļaudis varētu aizbraukt uz svētkiem un atbraukt no tiem. Sacensības atsaucā atmiņā aristokrātiskās vērtības, un visi pilsoņi identificēja sevi ar uzvarētāju. Sacensību norisi vadīja vietējā priesteru kolēģija, kam palīdzēja plašs palīgpersonāls.

Īpaša vieta grieķu kultūrā bija olimpiskajām spēlēm, kas notika no 776. g. p.m.ē. līdz mūsu ēras 393. g., t.i., 293 reizes, un nekad

netika izlaistas. Tās aizliedza imperators Teodosijs I, kurš aktīvi cīnījās pret pagānismu.

Olimps ir kalns (augsta, klinšaina, sniegota virsotne) Grieķijas ziemeļos, Olimpija – pilsētiņa Grieķijas dienvidos, Peloponēsā, kur atradās Zevam veltītā ozolu birzs, Zeva templis un vieta, kurā notika olimpiskās spēles (sacensību teritorija – 3,5 ha liela, norobežota ar sētu).

Iekarojusi Arkādiju un Argolīdu, Sparta varēja pakļaut arī Elīdu un Olimpiju, taču pasludināja Olimpiju par neitrālu zemi un ņēmās to aizsargāt. Reizi četros gados vasaras saulgriežu laikā Grieķijā pasludināja svēto mieru – pārtrauca karus, un uz Olimpiju no visām pusēm saplūda cilvēki, lai piedalītos sacensībās un novērotu tās kā skatītāji. Šai laikā grieķi izjuta sevi kā vienas tautas piederīgos.

Grieķi olimpiskās spēles pamatoja šādi: 1) Zevs, uzvarējis titānus, sarīkoja dievu – uzvarētāju sacīkstes, kurās Apollons uzvarēja Hermeju skriešanā un Areju dūru cīņā; 2) valdnieka dēls Pelops (no šejienes – Peloponēsa) sacentās ar valdnieku Enomaju par viņa meitas roku un uzvarēja, izmantojot viltību (viņš uzpirka zirgupuīšus, kas Enomaja pajūgam nenostiprināja iejūgu, un pie pagrieziena staba rati sabruka); 3) Hērakls, iztīrījis Augeja staļļus, atjaunoja šai vietā sacīkstes par godu Zevam; 4) kad Elīdā valdīja Īfīts un Sparta – Likurgs, viņi vienojās par svēto pamieru un sacensību laiku (tā saucamo ekitūriju); 5) 776. g. p.m.ē. uz akmens plāksnēm sāka iekalt uzvarētāju vārdus.

Sacensību programmā bija iekļauts pentatlons, kam vēlāk pievienojās jāšana uz zirga un dūru cīņa (kopš 688. g. p.m.ē.). Grieķi rekordus neatzīmēja: leģendas vēstī, ka skrējējs Tisandrs vienā stundā noskrējis 19 km; Fligijs pārmetis disku pāri Alfejas upītei (apmēram 50 m); Bitons ar vienu roku pacēlis 143,5 kg smagu akmeni; Tails aizlēcis 16 m (!?). Garajās distancēs noskrēja 24 stadijus. Sacensību dalībnieku kārtību noteica lozējot.

Sākumā bija 9 tiesneši, tad 10, no 372. g. p.m.ē., kad Elīdu sadalīja 12 apgabalos, – 12. Vēlāk apgabalu skaitu samazināja un tiesneši atkal bija 8, bet, sākot ar 348. g. p.m.ē., – 10.

Olimpiskajās spēlēs nepielaida vergus, ārzemniekus, cilvēkus bez pilsonības (piemēram, metoikus). Skatītāju vidū nedrīkstēja atrasties sievietes (precētām sievietēm bija aizliegts piedalīties Zibeņmeša Zevas kultos), noskatīties sacensības drīkstēja tikai viena sieviete – Dēmetras, kuras templis atradās Olimpijā, tempļa priesteriene. Sportisti sacentās kaili. Pie sacensībām nepielaida arī cilvēkus, kas kaut kādā veidā bija sevi aptraipījuši; dalībniekiem vajadzēja būt fiziski un tikumiski nesabojātiem, pilnīgiem, jo nedrīkstēja apvainot dievus. Uzskatīja, ka uzvaru nodrošina ne tikai fiziska trenētība, bet arī tikumiskās un gribas īpašības.

Sacensības sākās ar upurēšanu uz Zevas altāra; tur arī dalībnieki zvērēja (sākumā Elīdas valdniekam, vēlāk – tiesnešiem) ievērot reglamentu, būt godīgiem. Zvērēja arī tiesneši – nepieļaut negodīgu sacensību

Skrējēja. Romiešu kopija

norisi un uzpirkšanu. Par noteikumu neievērošanu vajadzēja maksāt lielu soda naudu.

Spēles bieži saskārās ar finansiālām grūtībām. Piemēram, I gs. p.m.ē. tās izglāba Hērods Lielais, nodibinot naudas fondu svinību labā un piedaloties arī pats kā tiesnesis (12. vai 8. g. p.m.ē.).

Kā balvas uzvarētāji sākumā saņēma tikai olīvu (Delfos – lauru) zariņu vai vainagu, kas nozīmēja, ka uzvarētājs ir dieva milulis. Īpaši populāri bija tie, kas bija uzvarējuši ne tikai olimpiskajās, bet arī trijās citās grieķu spēlēs. Kāds spartietis

teica cīkstonim Diodoram, kurš pats bija uzvarējis spēlēs un kura dēli un mazdēli bija paveikuši to pašu: "Tagad mirsti, Diodor, lielākas slavas uz zemes vairs nav, bet debesīs tu tik un tā netiksi."

Grieķi olimpiskās spēles neatcēla pat savas vēstures viskritiskākajos brīžos, piemēram, 480. g. p.m.ē., kad Grieķijā iebruka Kserkss; Hērodots norāda, ka šis fakts spēcīgi ietekmējis persiešus. Agonus rīkoja visur, kur pastāvēja grieķu polisas (romieši pret atlētisko agonistiku izturējās noraidoši, uzskatot, ka ar to nodarboties ir zem romieša un karavīra goda). Uzvarētājam deva iespēju uzstādīt statuju Zeva birzī un ierakstīt tās postamentā savu vārdu; par īpašiem nopelniem skulptūras seju varēja izveidot līdzīgu uzvarētājam. Savu statuju drīkstēja uzstādīt sportisti, kas trīs reizes bija uzvarējuši olimpiskajās spēlēs.

Nav iespējams minēt visas ziņas, kas liecinātu par spēļu uzvarētāju slavu. Dzimtajā polisā tas izpelnījās visdažādākos pagodinājumus un privilēģijas. Dzimtenē uzvarētājus sagaidīja ļoti svinīgi. Cicerons rakstīja, ka grieķi uzvaru olimpiskajās spēlēs vērtē augstāk nekā romieši triumfu. Tā bija visas pilsētas uzvara (dažas grieķu pilsētas, cenšoties pacelt savu prestižu, dažkārt uzpirka uzvarētājus, lai tie pasludinātu sevi par tās pilsoņiem). Slavu, ko deva uzvara olimpiskajās spēlēs, uzskatīja par augstāko laimi, kas pieejama cilvēkiem un kas viņus pat tuvina dieviem. Daudzos gadījumos atlētus pielūdza kā varoņus, pat pierakstīja tiem pārdabiskas īpašības. Viens no

septiņiem grieķu gudrajiem Hilons esot pat nomiris no prieka, kad viņa dēli uzvarējuši spēlēs.

Jāpiezīmē, ka sajūsma par atlētiem tomēr nebija visaptveroša. Cilvēkus ērcināja bezjēdzīgie izdevumi, liekā greznība, atlētu lielība, rijība, dzeršana, zemais intelekts. V gs. p.m.ē. beigās tika pārvērtēta arī fizisko vingrinājumu nozīme.

i. NĀVE UN ATVADAS

Cilvēks mira, un viņu sagaidīja mirušo valstībā pazemē. Radnieki par viņu lūdza dvēseļu pavadītāju (*psychopompos*) Hermeju un ieteica viņam aizgājēju. Sievietes mirušajam aizvēra acis un muti, apmazgāja to ar siltu ūdeni, iezieda ar eļļu un ietērpa baltās drānās, apsedza ar liķautu, seju atstājot redzamu. Grieķi uzskatīja, ka Hermejs mirušā dvēseli aizvada līdz Stiksas vai Aherontas upes (citā variantā – ezera) krastiem, no kurienes pārcelājs Harons ar savu laivu pārved mirušā dvēseli uz otru krastu, kur tā nokļūst ēnu valstībā. Par to radniekiem vajadzējis samaksāt Haronam vienu obolu, tapēc tas savlaicīgi ticis ielikts mirušajam mutē. Grieķi ticēja, ka mirušo valstības priekšā sēž un ieeju tajā sargā trīsgalvainais niknais suns Kerbers. Lai to pielabinātu, mirušajam rokās ielika medus plāceni.

Šim rituālam sekoja *prothesis*, kad liķis tika uzlikts uz katafalka (mirušo gultas) hallē pie mājas ieejas un tika tur atstāts 1–2 dienas. Mirušā galva tika guldīta uz spilvena. Viņa gulvietu aplika ar mirtēm un

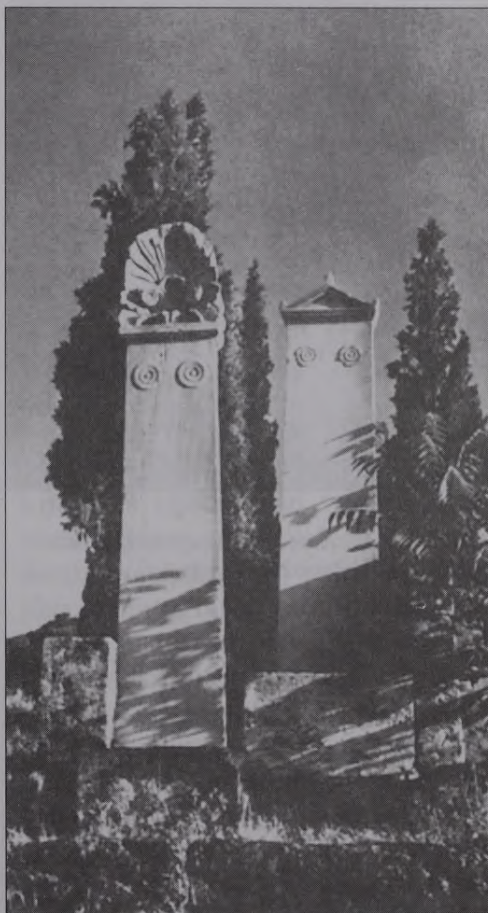
vīnogām, un pie tā drīkstēja pieiet visi, kas gribēja atvadīties. Tur notika apraudāšana: sievietes skrāpēja sev seju, plēsa matus un vaimanāja. Mirušo apmeklēja galvenokārt radnieki. Apstāvēšanā piedalījās flautisti, dziedātāji, tika skaitītas sēru elēģijas. Pie nama durvīm nolika trauku ar ūdeni (*ardanion*), kas kalpoja rituālajām attīrīšanās vajadzībām. Pēc saskaršanās ar mirušo cilvēkam bija jāattīrās. Bērēja parasti nākamajā dienā pēc apstāvēšanas beigām. Liķi vajadzēja iznest no mājas līdz saules lēktam, lai sēras neaizvainotu Apollonu – Saules dievu. Atēnās bija šāda paraža: lai mirušā dvēsele, pametusi ķermeni, paliktu saimes lokā, istabā, no kuras iznesa mirušo, līdz pat rituālajai mājas attīrīšanai nedrīkstēja ieiet neviena sieviete, kas būtu jaunāka par 60 gadiem.

Bēru gājiena (*ekphora*) priekšgalā gāja mirušā vīra sieva, aiz katafalka – tuvākie radnieki, lai dvēsele būtu savējo vidū. Mirušā ķermeni nesa uz rokām vai arī veda ratos. Zārks bija pagatavots no cipreses – sēru koka – vai arī no māliem, akmens. Tajā ielika vīna, olīveļļas traukus, ieročus, rotaslietas, jo baidījās, ka pretējā gadījumā mirušais var atnākt atpakaļ un pieprasīt savu mantu.

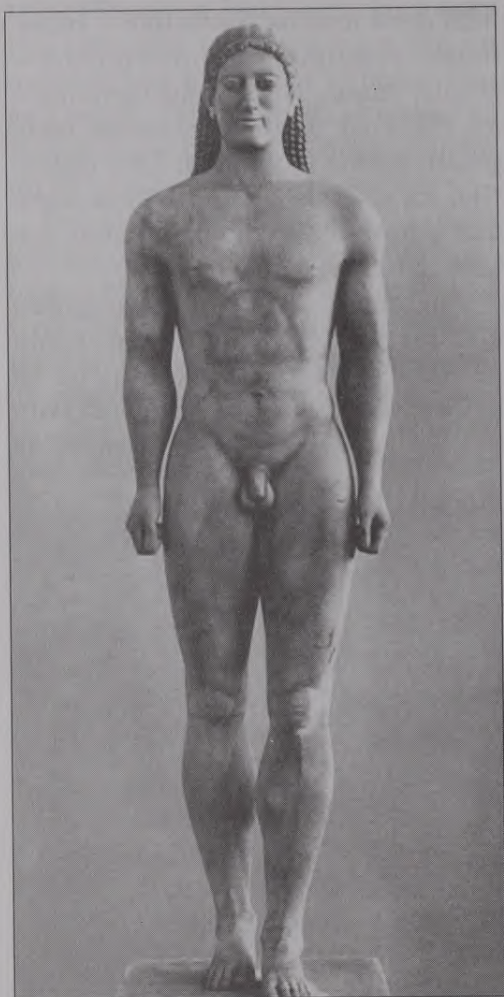
Grieķiem bija divas apbedīšanas formas: guldīšana zemē un sadedzināšana ugunskurā. Otrajā gadījumā pīšļus ielika urnā, kuru vai nu apraka, vai ievietoja kapenēs ārpus pilsētas (*taphē*). Mazu bērnu pīšļu glabāšanai izmantoja māla amforas vai mazas vanniņas. Vīriešiem kapā

līdzī deva ieročus, sievietēm – rotaslietas; nogalināja arī dzīvniekus – zirgus, suņus, jērus, teļus (arhaikā – arī cilvēkus); upurēja arī asinis, vīnu, pienu, matus, audumus. Tika uzskatīts, ka dvēsele dzīvo tur, kur atrodas ķermenis. Pēc apbedīšanas notika maltīte.

Apglabāšanas vieta (*nekropolis*) atradās aiz pilsētas mūriem. Kapu pārklāja ar zemes pakalnu, uz tā uzlika vāzi, uz kuras bija rakstīts mirušā vārds. Arhaikas laikmetā uz

Kapakmeņi Keramikas nekropolē Atēnās.
V–IV gs. p.m.ē.

Krēzs no Anavas. Kapa skulptūra.
Ap 520. g. p.m.ē.

kapa uzstādīja vai nu *kouros*, vai *kora* skulptūras, tā godinot sabiedrībā cienīta cilvēka piemiņu.

Pēc tam visi atvadījās no mirušā, trīs reizes izrunādami viņa vārdu, un devās projām. Atvadu maltītē visi ieradās rotājušies ar vainagiem. Mirušajam par godu teica runas, cenšoties runāt tikai patiesību, jo melus šai gadījumā uzskatīja par nepiedienīgiem. Sēras, piemēram, Atēnās ilga 30 dienu, Spartā – 12. Trešajā, devītajā un trīsdesmitajā dienā tika upurēts vīns un rīkotas svētku maltītes. Sēru drānas bija melnas vai tumšas (Argosā – baltas). Nelaiķa miršanas un dzimšanas dienā uz kapa lika pīrāgus, vīnu, medu, pienu, augļus.

Pēc bērēm notika mājas attīrīšanas rituāls, tika izdzēsta uguns pavidā un iedegta jauna.

Mirušo dievs bija Tanats – Nakts dēls. Tas simbolizēja nāvi, bet ļaudis to piesauca reti salīdzinājumā ar tādiem dieviem kā Aīds, Hermejs, Persefone u.c., kuri pauda dažādus nāves aspektus. Ar nāvi bija saistīti priekšstatī par visvisādiem spēkiem. Cilvēka nopelni dzīves laikā noteica arī viņa likteni pēc nāves.

X. GRIEĶU FILOSOFIJA

a. HOMĒRS. "SEPTIŅI GUDRIE"

Grieķu literatūra sākas ar Homēru, kura darbos, no vienas puses, vēl jaušams dzīvās mitoloģiskās domāšanas spēks, jo par pasaules sākumu viņš uzskata dievu Okeānu un dievieti Tetīdu; Okeāns ir "dievu sencis", un no viņa "viss izceļas". Taču, no otras puses, šis Okeāns lielā mērā ir jau demitoloģizēts un deantropoloģizēts. Homērs vairāk runā par tā dabisko nekā pārdabisko būtību. Okeāns ir straume, kas aptver Zemi un baro visas upes, akas un citus ūdens avotus. Pa vienu no saviem atzariem – Stiksu – Okeāns tek cauri pazemes valstībai. Homēra eposā būtībā atspoguļojas apziņas pakāpeniskā un grūtā atbrīvošanās no mitoloģiskā gūsta.

Cilvēkus Homērs pretstata dieviem, viņi dzīvo neilgi un nelaimīgi, jo ir atkarīgi no dievu patvaļas un likteņa. Cilvēku pienākums ir upurēt dieviem, iežēlināt tos un prasīt viņu aizbildniecību. Dievi var gan pieņemt upuri, gan arī to noraidīt. Turklāt dievu ricību nosaka drīzāk kaislības nekā prāta vai tikumiskie apsvērumi.

Cilvēks sastāv no ķermeņa (*sōma*) un trim gara izpausmes veidiem. *Psychē* ir dvēsele kā tāda. Tā ir līdzīga ķermenim, ir tā dubult-

nieks un tēls (*eidolon*), tai tikai trūkst ķermeņa blīvuma un necaur-laidīguma. Psihe cilvēkā ir dzīvības un kustības avots. Turklāt cilvēkam vēl piemīt *thymos*, kas izsaka afektus un gribu, kā arī *nous* – prāts. Psihe atrodas visā ķermenī, griba – krūtīs, prāts – diafragmā. Dieviem un cilvēkiem piemīt visi garīguma veidi, dzīvniekiem – tikai divi pirmie. Aizkapa dzīve ir sliktāka par dzīvi zemes virsū, tur psihe ir nelaimīga.

Svarīgs eposa elements ir liktenis, ko apzīmē termini *moira*, *moros*, *anankē*, *aisa*. Tas lielā mērā ir demitoloģizēts. Liktenim pasaulē ir pakļauts viss – gan cilvēki, gan dievi.

Homēra varoņi vēl īsti nepazīst cilvēka iekšējās, garīgās dzīves stihiju, tās komplicēto raksturu. No vienas puses, viņi apzinās savu piederību tautai, cīnās par tās labklājību, ir gatavi sevi pilnīgi ziedot, dodoties nāvē. No otras, – viņi neapzinās nekādu vispārobligātu un absolūtu uzvedības normu, kas vieno tu un disciplinētu visus cilvēkus, sakārtotu to savstarpējās attiecības (piemēram, Odisejs var būt arī melis un krāpnieks). Vistikumiskākais varonis ir Hektors, taču tas nav viņa personiskās izvēles dēļ. Viņa lēmumi nedzimst mokās. Pastāv

labais un ļaunais kā klasifikācijas sistēma, taču pats tās iemiesotājs to izmainīt nespēj. Viss atrodas likteņa varā: Zevs spriež tiesu, taču pats atrodas moiru varā.

Hektors, tāpat kā daudzi citi tēli, ir viendimensionāls. Individīdiem piemīt morāla rīcība, bet nav iekšējās pasaules problemātiskuma, t.i., refleksijas par sevi un pasauli. Homēra varoņu uzvedība – fiziska spēka izvērsšana un sekošana dabiskajam pienākumam, antipātijām un simpātijām, noskaņām. Cilvēks Homēram vēl ir iekļauts praktiskajā dzīvē, saplūst ar savām dabiskajām interesēm. Morāles un līdz ar to teorijas (tā paredz distancēšanos no dzīves, īpašas, kā teātrī, vērojošas pozas ieņemšanu) jēdzieni, abstrakcijas vēl atrodas iedīgļa stāvoklī. Abstraktie gurības meklējumi vēl nav nodalījušies no ikdienas dzīves gudrības. Homēra ētika atspoguļo dižciltīgo karavīru morāles normas. Eposā slavas dziesmas tiek dziedātas *aretē* – heroiskai drosmei, darbīgumam, godīgumam, ķermeņa skaistumam (Ahillejs), viltīgai gudrībai un runas dāvanām (Odisejs), mērenībai un pašsavaldīšanās spējai. Taču te nav pretrunu starp faktu un vērtību, esamību un jābūtību.

Homērs runā par to, kas bijis kādreiz, un par to, kas būs vienmēr. Viņa salīdzinājumos atklājas dziļa ikdienas gudrība. Homēra apceres objekts ir plastisks tēls, kas pārlicina ar savu skaistumu. Viņš runā par visu, kas bija, ir un būs, bet nerunā par to, ko nozīmē "būt", viņš pauž domas, bet neprasa, ko nozīmē

"domāt". Homērs atšķir labo no ļaunā, bet nejauc, kas ir labais un ļaunais "pats par sevi". Tieši uz šiem, gan Homēram, gan Hēsiodam svešajiem jautājumiem centās atbildēt filosofija, izraisot cilvēkā citādu atieksmi pret pasauli un sevi.

Populāras personas Grieķijā bija leģendārie "septiņi gudrie". 582. g. p.m.ē. Delfos pītijas spēļu laikā tika ieviestas arī t.s. mūzu sacensības, kuru laikā notika arī sacensības gudrībā. Iespējams, ka tieši šeit pirmo reizi tika nosaukti gudrie, kuru slava iemantoja vispārēju atzinību. Starp tiem bija daudzi likumdevēji un valsts darbinieki. Pēc citas versijas, pirmo reizi viņu vārdi tikuši pasludināti Atēnās arhonta Damasija laikā (arī 582. g. p.m.ē.).

Senatnē pastāvēja daudzi gudro saraksti, taču visbiežāk tika minēts Tales, Biants, Pitaks, Kleobūls, Periandrs, Hīlons (no Spartas) un Solons (no Atēnām). Vissenākā liecība par tiem nāk no Platona darbiem, kurš gan nemin Korintas tirānu Periandru (viņš nosauc Misonu, par kuru mūsdienās nekas nav zināms), jo neieredzēja tirāniju. Visos sarakstos vienmēr tika minētas četras personas, proti, Tales, Solons, Biants un Pitaks. Ar viņu darbību saistījās leģendas. Katram no viņiem piedēvēja Delfos uz tempļa sienām uzrakstītos izteicienus: "Izzini pats sevi", "Nekā pārmērīga" (šie divi izteicieni esot bijuši iekalti Delfos Apollona tempļa frontonā), "Mērs – svarīgāks par visu", "Visam savs laiks", "Dzīvē galvenais – beigas", "Labais pūlī nav atrodams", "Paļaujies tikai uz sevi". Plūtarchs

darbā "Septiņu gudro dzīres" apraksta izdomātu visu gudro satikšanos Korintā pie Periandra.

Reiz zvejnieki pie Kosas salas izvilkusi no ūdens lielisku zelta trijkāji. Orākuls līcis to nodot pašam gudrākajam cilvēkam Grieķijā. Trijkāji aiznesuši Talesam, kurš līcis to nodot Biantam, Biants – Pitakam, Pitaks – Kleobūlam, Kleobūls – Periandram, Periandrs – Hilonam, Hilons – Solonam, kurš to atdevis atpakaļ Talesam. Tad Taless aizsūtījis to uz Delfiem ar uzrakstu: "Apollonam šo trijkāji veltī Taless, kurš divas reizes atzīts par gudrāko starp grieķiem."

Par katru no viņiem stāstīja dažādas leģendas. Taless, ieguvis labu olīveļļas ražu, teicis: "Redziet, filosofam kļūt bagātam ir viegli, taču nav interesanti." Biants, aizejot no pilsētas, kuru draudēja ieņemt ienaidnieks, teicis: "Viss man piederоšais – manī." Pitaks valdījis 10 gadu un tad atdevis varu. Tauta dāvājusi viņam zemes gabalu. Pitaks paņēmis tikai pusi, teikdams: "Puse ir lielāka par veselo."

Kleobūls un viņa meita pirmie sākuši sacerēt miklas, piemēram:

"Pasaulē ir tēvs, kuram kalpo 12 dēlu;

Katrs no tiem dzemdēja divas reizes pa 30 meitām;

Melnā krāsa un baltā krāsa nav līdzīgas viena otram;

Visas mirst viena aiz otras un visas tomēr paliek nemainīgas."

Hilonam piedēvē 200 dzejoļu, Pitakam – 600, Kleobūlam – 3 tūkstošus. Ievērojams dzejnieks bija arī likumdevējs Solons.

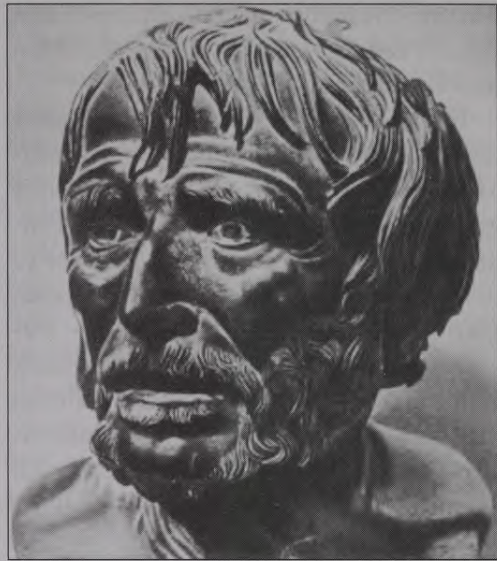
Hilons teicis: "Labāk šķirt divu ienaidnieku nekā divu draugu strīdu; pirmajā gadījumā vienu no ienaidniekiem padari par draugu, otrajā – vienu no draugiem – par ienaidnieku." Kāds teicis: "Man nav ienaidnieku." – "Tātad nav arī draugu," atbildējis Hilons.

Viņiem piedēvē šādas sentences: "Par mirušajiem – labu vai neko"; "Ja tu esi stiprāks, esi arī labāks"; "Lai mēle neapsteidz domu"; "Nesteidzies pieņemt lēmumu, steidzies to izpildīt"; "Spried par vārdiem pēc darbiem, nevis par darbiem pēc vārdiem"; "Nelielies laimē, nepazemojies nelaimē".

"Septiņu gudro" gudrību nevar attiecināt nedz uz mitoloģiju, nedz uz filosofiju. Tā ir drīzāk ikdienas apziņa, kas sasniegusi dzīves gudrības līmeni, izpaužoties sakāmvārdos, izteicienos, dažkārt sasniedzot augstu vispārinātības pakāpi cilvēka un sabiedrības izpratnē. (Zīmīgi, ka filosofija Senajā Indijā un Ķīnā pamatos nepacēlās pāri ikdienas ētikas līmenim, turpretim Grieķijā tā sākās nevis kā ētika, bet kā dabas filosofija jeb t.s. fizioloģija.)

Visus gudro izteicienus var iedalīt trīs grupās: 1) tikumiskās pamācības (gnomi), kuru uzdevums bija harmonizēt attiecības starp cilvēkiem; 2) izteicieni, kas pārsniedz tikumisko pamācību nozīmi, skarot jau t.s. pasaules uzskata jautājumus; 3) Tālesā, kurš visos sarakstos minēts pirmajā vietā, gnomi, kas saistīja pamācības ar pašu vispāriņgāko jautājumu par pasaules uzbūvi risinājumu: "Visvecākais ir dievs, jo to neviens nav radījis"; "Vislielākā

ir telpa, jo tā satur sevī visu"; "Visātrākais ir prāts, jo tas apsteidz visu"; "Visspēcīgākā ir nepieciešamība, jo tai ir vara pār visu"; "Visgudrākais ir laiks, jo tas visu atklāj"; "Visskaistākā ir pasaule, jo viss, kas ir skaists, ir tās daļa"; "Visiem kopīga ir cerība, jo tā ir arī tiem, kam nav nekā cita"; "Visnoderīgākā ir tikumība, jo, pateicoties tai, viss var kļūt izmantojams, noderīgs"; "Vissliktākais ir netikums, jo tā klātbūtnē gandrīz viss sabojājas"; "Visvieglākais ir tas, kas atbilst dabai, jo pat baudas bieži nogurdina" u.c. Taless bija ne tikai gudrais, bet arī pirmais grieķu filozofs un zinātnieks.

Filozofa portrets. III-II gs. p.m.ē.

b. AGRĪNĀ DABAS FILOSOFIJA

Filosofija kā teorija

Grieķi ir teorētiskās domas (*theōriā* – vērojums) izveidotāji Eiropas civilizācijā. Grieķijā tika izstrādāts jauns domāšanas tips, kas orientējās uz racionālismu pasaules procesu izskaidrošanā, ignorējot dievišķos spēkus un orientējoties uz kosmosa un cilvēka dzīves demitoloģizāciju. Tas paredz kosmiskās kārtības ideju, kas valda gan pasaulē kopumā, gan, pateicoties likumiem un tiesiskām normām, arī sabiedriskajā dzīvē un indivīda dvēselē. Likums (*logos, nomos*) ir tas, kas nodibina kārtību, saskaņā ar kuru neviens elements nevar īstenot savu varu (*kratos*) pār citiem. Šai domāšanai bija ģeometriskais raksturs, ko vairs nenoteica opozīcijas debesis/zeme, augša/apakša,

savs/svešs utt. (kas raksturīgas mitoloģijai), bet savstarpējas simetriskas, atgriezeniskas attiecības.

Līdz ar polisas rašanos mainījās arī domāšanas veids, kas paredzēja jaunu sociālo telpu ar tās centru pilsētas vidū (agora): valdnieku varas, kas ar savu rakstvežu palīdzību kontrolē visu valsts dzīvi, izzušanu, vārda nozīmes pieaugumu, kas savukārt paredz strīdu, disputu, dialogu (visi ir vienādi attālināti no patiesības, un visi var piedalīties tās meklēšanā), pilnīgu atklātību sabiedriskajās un valsts lietās (rakstītie likumi domāti visiem pilsoņiem) un pieejamību kritikai, hierarhisko attiecību izveidošanos ar jauna tipa saitēm, kas balstītas uz simetriju starp vienlīdzīgiem pilsoņiem, kritisku attieksmi pret tradīcijām, kurās vairs neuzskata par nemainīgām.

Impulss kosmiskās vienības meklējumiem bija sociālā dzīve, konflikti, problēmas. Grieķi intensīvi nodevās prātojumiem par to, kā no konflikta var izveidoties saskaņa, kā savienot pretpolus – naidu (*eris*) un mīlestību (*philiā*), kā no daudzā var izveidoties vienotais, kā vispār kaut kas var pastāvēt un kādi ir šīs pastāvēšanas priekšnosacījumi. Polisai pašai, tāpat kā kosmosam, bija apaļa forma. Katram pilsonim vajadzēja būt gatavam gan pakļauties citiem, gan arī tos vadīt, secīgi ieņemot visas simetriskās pozīcijas, kas veidojas pilsoniskā telpā. To regulē likumi, kas vienādi visiem.

Var pilnīgi droši apgalvot, ka filozofija ārpus specifiskā grieķu politiskās dzīves režīma, pirmām kārtām demokrātijas un tās tradīcijām, nav iedomājama. Filozofija izauga no grieķiskās dzīves kārtības, pati stimulējot tās attīstību.

Nepieciešamība pēc filozofijas saistīta ar tam laikam savā intensitātē un plašumā nepieredzētu cilvēku redzesloka paplašināšanos. Pieredze auga, un iestājās brīdis, kad kļuva nepietiekamas no senčiem mantotās iemaņas un zināšanas, kuras tradīcija nodeva no paaudzes paaudzei. Tajā laikā radās arī izteiciens: "Ceļš uz meistarību – garš, bet dzīve – īsa."

Saīsināt pieredzes ceļu palīdz zinātne, piedāvājot cilvēkam instrumentu, kā no daudzā iegūt vienoto, no atsevišķā – vispārīgo, vienā saskatīt paraugu citam. Cilvēka dzīve ir pārāk īsa, lai apgūtu visas tikumu izpausmes formas, katru putnu, koku utt., bet galvenais – jau

dzīves sākumā būtu jāzina, kas ir labais un ļaunais, kas ir putns un kas – koks, lai iegūtu stabilus orientierus darbībai un pamatu dzīvei. Tāpēc sākotnējais filozofijas problēmu loks bija daudzais un vienotais, veids un tā izpausmes formas, paraugs un atbilstība tam utt. Tās risinot, tika izgudrota arī savdabīgā filozofiskā valoda, kas deva iespēju runāt par lietām ne tā, kā to darīja visi cilvēki, un ne to, ko runāja visi cilvēki. Šī jaunā valoda bija domāta, lai pateiktu to, ko bez filozofiskās valodas pateikt un saprast bija neiespējami.

Vārdu "filozofija" veido divi vārdi – mīlestība (*philiā*) un gudrība (*sofia*). Leģenda vēstī, ka šādā nozīmē to pirmo reizi sācis lietot Pītagors, proti, lai apzīmētu īpašu pozīciju attiecībā pret īstenību. Uz Leonta jautājumu, ar ko filosofi atšķiras no pārējiem cilvēkiem, Pītagors esot atbildējis, salīdzinot cilvēku dzīvi ar tautas pulcēšanos lielo grieķu spēļu laikā. Tajās vieni ieradušies, lai ar muskuļu spēku un veiklību gūtu uzvaru un lauru vainagu, citi – lai pirktu, vēl citi – lai pārdotu, un tikai nedaudzi vienkārši novēro visu notiekošo. Tā arī mēs esam ieradušies šajā dzīvē it kā no citas dzīves, un vieni no mums kalpo slavai, citi – naudai, un tikai nedaudzi citīgi ielūkojas lietu dabā; tos tad arī sauc par gudrības mīlētājiem jeb filozofiem.

Septiņi gudrie vienmēr izteica īsas un spilgtas sentences, kuras gadsimtu gaitā bija izkristalizējusi tautas gudrība un kuras nevienu nepārsteidza. Bet, kad cilvēki sāka jautāt

par pasaules uzbūves pamatprincipiem, to nosauca nevis par gudrību, bet vienīgi par tieksmi uz to, tās meklēšanu, mīlestību. Tā jautāt bija neierasti, dīvaini, un par pirmajiem filosofiem smējās.

Agrīnā filosofija radās Grieķijas koloniālajos rabežrajonos – Mazāzijā un Itālijas dienviddaļā. Atšķirīgās mācības atspoguļoja sociālās un politiskās pārmaiņas polisās. Šai periodā izbeidzās dižciltīgo vara, radās agrīnās tirānijas un zemkopību sāka izspiest tirdzniecība un amatniecība, notika pāreja no naturālās saimniecības uz naudas saimniecību. Tirānijas pauda lauku dižciltīgo varu, lauksaimniecības primātu, mēģinot ierobežot to iedzīvotāju līdztiesību runāt, kas nodarbojās ar tirdzniecību un amatniecību. Turpretim filosofija objektīvi bija saistīta ar demokrātiskām tendencēm (daudzie filosofi, līdzīgi likumdevējiem, nāca no aristokrātijas vidus), kas paredzēja tradicionālo dzīves formu un normu kritisku, distancētu aplūkojumu.

Tales

Filosofija bija neierasts pasaules redzējums. Tā sākās ar Talesu, Eksāmija (kurš, iespējams, bija cēlies no feniķiešiem) dēlu, no Milētas (625–547), kas bija arī pirmais matemātiķis, astronoms un fiziķis Jonijā. Senie grieķi bija pārliecināti, ka viņš savas zināšanas ieguvis Āzijā un Āfrikā – Babilonijā, Feniķijā, Ēģiptē, uz kuriem devies tirdzniecības darīšanās. Prokls apgalvoja, ka Tales bijis tas, kas no Ēģiptes

uz Hellādu atvedis ģeometriju; savukārt Jamblīhs domāja, ka viņš gudrību smēlies no Memfisas un Diospoles priesteriem. Aēcijs norādīja, ka Tales ar filosofiju esot sācis nodarboties jau Ēģiptē un Milētā ieradies, tikai būdams vecs. Iespējams, ka ar babiloniešu astronomiju viņš iepazinies Līdijā un Trāķijā.

Par Talesa personību ir pretrunīgas liecības.

Daži (piemēram, Aristotelis) apgalvo, ka Tales esot bijis praktiskas dabas cilvēks, demonstrējis izveicību arī praktiskās lietās. Tales esot bijis nabadzīgs, un laikabiedri viņam pārmeta filosofijas nepraktiskumu. Taču, vērojot debesis, viņš nācis pie secinājuma par gaidāmo bagātīgo olīvu ražu un izrentējis par nelielu samaksu eļļas spiešanas ierīces Milētā un Hijā. Ražas ievākšanas laikā vajadzība pēc tām pieaugusi un Tales tās iznomājis pēc sava ieskata, tādējādi gūdam lielu peļņu, parādot, ka arī filosofi var kļūt bagāti.

Citi (Platons) norādīja, ka Tales esot nodarbojies tikai ar abstraktiem prātojumiem un nav interesējies par praktiskām lietām. Viņš esot naktī izgājis novērot debesu spīdekļus, nav paskatījies zem kājām un iekritis akā. Kalpone viņam teikusi: "To, kas ir debēs, tu redzi, bet, kas tev zem kājām, – neredzi."

Tales esot nodarbojies arī ar politiku. Viņš devis padomu Jonijai apvienoties vispirms pret Līdiju un tad pret Persiju, bet laikabiedri filosofā nav ieklausījušies. Līdijas cīņās ar Persiju viņš kā inženieris esot palīdzējis Krēzam, saprazdams, ka

Persija ir niknāks ienaidnieks par Līdiju: pēc viņa padoma esot izrakts kanāls, kas pazeminājis straumi Galisas upē, lai Krēza karaspēks varētu to pāriet. Taču viņš vienlaicīgi pierunājis pilsoņus atteikties no antipersiskās savienības ar Krēzu, līdz ar to glābdams savu pilsētu.

Talesam piedēvē Saules gada cikla kustības atklāšanu uz nekustīgo zvaigžņu fona, saulgriežu un saulstāvju laika noteikšanu. Viņš esot noteicis, ka 12 mēnešu gada ilgums ir 365 dienas, ka Mēness nespīd ar savu gaismu, paredzējis Saules aptumsumu 585. g. p.m.ē. 28. maijā. Taless domāja, ka debess ķermeņi sastāv no ugunīgas zemes, un iedalīja debess sfēras piecās zonās. Saule un citi debess ķermeņi barojoties no ūdens izgarojumiem.

Ģeometrijā Taless noteicis taisno leņķu vienādību, pirmais iezīmējis vienādmalu trīsstūri riņķī. To jau pirms tam prata Babilonijas un Ēģiptes priesteri, taču Taless šos jautājumus centās risināt nevis empīriski, bet teorētiski vispārīgā veidā.

Skaidrojot vasaras plūdus Nilā, Taless izdarīja secinājumu, ka tie esot pasātu vēji, kas, pūšot no jūras, kavē ūdens aizplūšanu un izraisa tā celšanos upē.

Tiek uzskatīts, ka viņa sacerējumi ir "Par elementiem", "Par saulgriežiem", "Par saulstāvjiem", "Jūras astroloģija" u.c.

Taless mācīja, ka visa pirmsākums (*archē*) ir ūdens, kurā peld arī zeme. Ūdens – dzīvības avots, jo viss dzimst un vairojas caur ūdeni (mitrumu, sēklu, asinīm). Ūdenī viss ir arī apgarots, jo, līdzīgi dzīvās

dabas parādībām, dzimst, mainās un iet bojā.

Līdz ar Talesu sākās radikāla pasaules demitoloģizācija; ūdens tiek lietots nevis vairs kā kosmoloģisks vai kosmogonisks tēls (ūdens – haosa tēls, no kura dzimst kosmos), bet kā filosofisks simbols neredzamai pasaules vienībai. Tas darbojas jau kā metafizisks termins, norādot uz mūžīgi klātesošo substanci. Taless jautā par pirmcēloni, nevis tuvākajiem cēloņiem. Bet kāpēc ūdens?

Uz šo jautājumu atbildot, jānorāda, ka Talesa laikā vēl nebija izveidota filosofijas valoda, terminoloģija, abstraktu jēdzienu sistēma. Grieķi bija pirmie, kas izgudroja filosofijas valodu – visas abstrakcijas, kuras šodien lietojam arī mēs (matērija, ideja, laiks, telpa, cēlonis, vienotais, kustība u.c.). Nākamie gadsimti un domātāji tās precizēja, padziļināja, papildināja, bet pirmo reizi šos jēdzienus izstrādāja grieķi. Valodā bija, piemēram, tādi vārdi kā "Taless", "Milētas iedzīvotājs", "aha-jietis", bet jau neskaidri bija jēdzieni "cilvēks", "dzīva būtne" vai apzīmējumi vēl plašākam priekšmetu un parādību kopumam. Talesam "ūdens" – universāls mitoloģisks tēls, kam piešķirts maksimāli plašas filosofiskas abstrakcijas statuss (būtībā tika izdarīta šā vārda demitoloģizācija). Nākamie filosofi atradīs adekvātākus terminus, bet Taless šo darbu aizsāka.

Taless, runājot par pasaules vienotību, mācīja, ka "viss ir dievu pilns", ka visam ir dvēsele, jo, piemēram, arī magnēts pievelkot dzelzi.

Anaksimandrs

Talesa skolnieks, par kura dzīvi neko nezinām, Anaksimandrs (610–546) par pirmsākumu pieņēma "bezgalīgo", "nenoteikto" (*to apeiron*; pretstats tam: *peras* – gals, beigas, mērs, noteiktais), kas aptver visu kosmosu no ārienes pēc tā dzimšanas un absorbē to pēc bojāejas. Par to, kā saprast šo "nenoteikto", mūsdienās ir izteiktas vairāk nekā 20 dažādas interpretācijas: 1) visu lietu mehāniskais sajaukums; 2) nenoteiktā matērija, kas stihiski ietver sevī visas lietas; 3) bezkvalitatīvais pirmsākums utt. Vieni saprot apeironu kā migmu, t.i., sajaukumu (zemes, ūdens, gaisa un uguns), otri – kā metaksiju, t.i., kaut ko vidēju starp divām (uguns, gaiss) stihijām, trešie – kā nenoteikto, kas dod iespēju četrām stihijām pārvērsties citai par citu, kopīgo, kas nav nedz gaiss, nedz ūdens, nedz zeme, nedz uguns. Apeirons ir neierobežots nevis telpiski, bet iekšēji. Pats par sevi tas ir mūžīgs, jo "nepazīst vecumu", tas ir nemirstīgs un neiznīcināms, jo atrodas mūžīgā kustībā.

No viņa darba "Par dabu" (ir zināmi arī citi darbu nosaukumi: "Zemes karte", "Globuss") ir saglabājušās dažas vārdu kopas un viens vienīgs fragments: "Lietas iznīcina sevi tajos pašos elementos, no kuriem tās radušās: tās izmaksā elementiem likumīgo kompensāciju par nodarīto zaudējumu noliktā laika periodā" – t.i., lietas attiecas pret elementiem kā parādnieki pret kreditoriem. Taisnība ir apeironam, lietu vaina – atkāpšanās no sākotnējās

taisnības mēra. Tās pārkāpj mēru, nepareizi apejoties ar savu esamību. Netaisnība rodas tāpēc, ka lietas nevar samierināties ar savu galīgumu un cenšas pārvarēt savu ierobežotību uz citu lietu rēķina. Par to tās saņem sodu. Būtībā pats rašanās process ir noziegums, viss individuālais ir vainīgs pirmāmata priekšā. Sods ir tas, ka apeirons pasaules beigās absorbē visas lietas. Tāds saskaņā ar Anaksimandru ir kosmiskais process, tā dinamikas avots. Zīmīgi, ka attiecības starp lietām tiek izteiktas ētiski juridiskos terminos ("atmaksā" – formula, kas senatnē regulēja attiecības starp dzimtām).

Ar apeironu Anaksimandrs skaidro kosmosa sākumu ne tikai substanciāli, bet arī ģenētiski. No tā kosmoss ne tikai sastāv, bet arī rodas. Apeirons visu rada pats no sevis. Pirmajā fāzē, atrodoties riņķveida kustībā, apeirons izdala pretmetus: mitro un sauso, auksto un silto. Rodas pasaules iedīglis, kas līdzīgs olai. Otrajā fāzē no galvenajām īpašību pāru kombinācijām rodas zeme (no sausā un aukstā), ūdens (no mitrā un aukstā), gaiss (no mitrā un karstā) un uguns (no sausā un karstā). Centrā kā pati smagākā savācas zeme, kuru aptver ūdens, gaiss un uguns sfēras (apvalki); notiek mijiedarbība starp ūdeni un uguni, gaisu un zemi. Trešajā fāzē debess uguns iedarbības rezultātā daļa no ūdens iztvaiko un zeme daļēji paceļas no pasaules okeāna. Tā izveidojas sauszeme un noformēts kosmoss. Debesu sfēra sadalās trijos riņķos, kurus aptver

gaiss un kuru centrā ir uguns. Tie ir kā trīs ratu iejūga riteņu stīpas. Visaugstāk atrodas Saules gredzens (27 reizes lielāks par Zemi), zemāk ir Mēness gredzens (19 reižu lielāks par Zemi), vistuvāk – zvaigžņu gredzens. Šie riņķi no Zemes nav redzami. Zemākajā stīpā ir daudzas atveres, caur kurām var redzēt tajā ieslēgto uguni. Cilvēkam tas atklājas kā debesu spīdekļi. Vidējās stīpas atvere ir Mēness, augšējās – Saule. Tām atveroties vai daļēji un pilnīgi aizveroties, notiek Saules un Mēness aptumsumi. Pašas stīpas riņķo ap Zemi, un tām līdzī kustas arī atveres. Pasauļu ir bezgalīgi daudz, tikai nav skaidrs, vai tās no maina cita citu mūžīgā riņķojumā vai arī eksistē vienlaicīgi.

Dzīvība ir radusies uz robežas starp jūru un sauszemi no dzīvajām būtnēm uguns ietekmē. Pirmās dzīvās būtnes dzīvoja jūrā, tad dažas no tām iznāca uz sauszemes, nometa zvīņas un kļuva par sauszemes dzīvniekiem. No jūras dzīvniekiem cēlies arī cilvēks: cilvēks radies un attīstījies līdz pieaugušā līmenim kādas zivs (vai tai līdzīgas būtnes) iekšienē (kā bērns tas nevarētu izdzīvot) un tikai tad iznācis uz sauszemes. Tāpēc Anaksimandrs aizliedza ēst zivis.

Anaksimandrs pirmais ieviesis arī gnomonu – instrumentu, kas nosaka pusdienas laiku un saulgriežus pēc ēnas garuma, kura krīt uz iepriekš sadalītas horizontālas plaknes. Viņš izveidojis arī debess sfēras modeli (globusu) un uzzīmējis ģeogrāfisko karti. Zeme esot cilindrs, kura augstums ir $1/2$ no plaknes.

Anaksimens

Anaksimens (VI gs. p.m.ē. otrā puse) mācīja, ka visam pamatā ir gaiss (*aēr*), nosaucot to par neierobežoto (*apeirosu*). Apeironi viņam no substances pārvērtās par īpašību. Arī no viņa darba "Par dabu" saglabāties viens fragments: "Līdzīgi tam," viņš saka, "kā mūsu dvēsele, būdama gaiss, mūs satur, tā arī telpa un gaiss aptver visu pasauli." Visas lietas rodas gaisa sabiezīšanās (vējš, mākoņi, ūdens, zeme, akmeņi) un izkliedēšanās (uguns, ēteris) rezultātā: sākumā radusies plakana, stabam līdzīga zeme, kura karājas gaisā; tad veidojušās jūras, mākoņi; debesu spīdekļi radusies no zemes izgarojumiem, kas, paceļoties uz augšu un izkliedējoties, kļuvuši ugunīgi. Izkliedēšanās ir saistīta ar sasilšanu, sabiezēšana – ar atdzišanu. Zeme atrodas pasaules centrā, un ap to riņķo apaļš kristālveidīgs debesjums. Anaksimens izveidoja priekšstatus par cietajām debesīm, kas astronomijā dominēja līdz pat Kopernikam. Zvaigznes kā naglas ir piesistas nekustīgām debesīm, planētas peld gaisā, kustoties ar tā virpuļu palīdzību, – Anaksimens bija pirmais, kas atšķīra nekustīgās zvaigznes no kustīgajām planētām.

Saule ir zeme, kas sakarsusi savas ātrās kustības rezultātā. Zvaigznes atrodas tālāk par Sauli un Mēnesi. Laikapstākļi ir atkarīgi no Saules aktivitātes.

Arī dvēseles un dzīvības, dzīvās elpas avots ir gaiss.

Heraklīts

Heraklīts (jeb Herakleits), Blosona dēls, no Efesas (544–?) nāca no aristokrātu vidus, proti, viņa senči piederējuši valdnieku un priesteru dzimtai. Efesas valdnieki bija cēlušies no Androkla, atēniešu valdnieka Kodra dēla. Efesā valdnieku vara jau sen bija gāzta un dažas priesteru funkcijas, kuras vajadzējis pildīt Heraklītam, un nelielas valdnieka privilēģijas viņš nodevis savam brālim. Viņš neesot gribējis arī emigrēt uz Persiju, kā to esot izdarījuši citi aristokrāti. Heraklīts dzīvoja nabadzīgi un vientuļi, pēdējos dzīves gadus pavadot būdīnā kalnos, ēdot tikai saknes un augus un tādējādi izraisot izbrīnu laikabiedros.

Lielāko dzīves daļu viņš pavadīja mājoklī pie Artemīdas tempļa Efesā, kur nodarbojies ar dīvainām lietām – spēlējis ar bērniem metamos kauliņus un citas bērnu spēles, nodevies "dīkdienīgām" pārdomām u.tml. Par Heraklītu kā par "gudro" laikabiedri atcerējušies tikai tad, kad saskārušies ar nopietnām grūtībām. Efesieši domāja, ka viņš varētu izstrādāt pilsētai likumdošanu, taču Heraklīts atteicies, aizbildinoties ar to, ka pilsētā jau valda slikta iekārta. Stāsta, ka atēnieši sūtījuši pie viņa savus sūtņus, vēloties redzēt izcilo filosofu ierodamies uz teorētisku strīdu pilsētā. Heraklīts esot atteicies.

Viņš esot dēvēts par Raudošo, jo ikreiz, kad iznācis no savām mājām un redzējis ap sevi tik daudz muļķīgu cilvēku, Heraklīts esot aiz žēluma pret tiem sācis raudāt. Par Tumšo viņš esot saukts tāpēc, ka 1)

vai nu rakstījis poētiskā un nesa-protamā valodā, 2) vai formulējis savas atziņas paradoksālos un izaicinošos aforismos, 3) vai uzdevis saviem laikabiedriem mīklas, nedodot atminējumus, 4) vai arī tāpēc, ka mīlējis vārdu spēli.

Tradicionāli Heraklītam piedēvē sacerējumu "Par dabu", kam esot bijušas trīs daļas: par Visumu, par valsti, par dieviem. No tā saglabājušies 145 fragmenti (fragmenti, sākot ar 127., tiek uzskatīti par šaubīgiem); no tiem jāizslēdzot 35 vai nu kā falsifikācijas, vai arī kā iepriekšējo parafrāzes. Šo fragmentu saturs rada izpratnes grūtības. Sokrats, iepazīties ar šo darbu, esot teicis: "Tas, ko sapratu, ir lieliski. Domāju, ka tāds ir arī tas, ko nesapratu."

Heraklīts par pirmprincipu atzina uguni, pār kuru valda likums (*logos*), kas nosaka visa nošķiršanos (*diaphero* – atšķirt, nodalīt), strīdu (*antilego* – strīdēties). Viņam piedēvē izteicienu "Viss plūst" (*panta rhei*). Kosmosā valda agonālais gars, tur sacenšas Diena un Nakts, Vasara un Ziema. Viss vienlaicīgi attālinās un tuvojas kā upē vai stadionā (arī cilvēka ķermenī kā mikrokosmā: ieplūst barība, iztek ekskrementi, kopīgais līdzsvars paliek nemainīgs). Kosmosā kā stadionā noris nemitīga kustība turp un atpakaļ. Tas, ko mirstīgie sauc par nāvi, ir vienīgi kosmiskā svārsta apstāšanās, kam seko kustība pretējā virzienā, – pagrieziena punkts starp divām eksistences formām.

Pārmaiņas pasaulē nav nejaušas; ugunij ir sava veida likumsakarības,

tās valda pār pasauli un "tiesā" to. Tiesa pār pasauli un visu, kas tajā atrodas, notiek caur uguni. Pasaule ir riņķveidīga, cikliska, tā dzimst ugunī un pēc noteikta perioda atkal atdzimst; perioda garums ir 10 800 gadu.

Uguns ir ne tikai visa pamats, bet arī tas, no kā viss rodas. Kosmosa rašanos no uguns Heraklīts nosauc par "ceļu uz leju" un uguns "trūkumu". Viņa kosmoloģija līdz mums nonākusi trīs variantos: 1) no uguns rodas jūra (ūdens), kas ir "pasauli veidojoša sēkla", no tās – zeme un debesis un viss tas, kas ir starp tiem; 2) uguns pārvēršas gaisā, gaiss – ūdenī, ūdens – zemē, zeme – ugunī; 3) zemes nāve – ūdens dzimšana, ūdens nāve – gaisa dzimšana, gaisa nāve – ūdens dzimšana, un otrādi; zeme, pirms kļūst par uguni, iziet metamorfozes, kļūstot par ūdeni un gaisu.

Kosmoss nav mūžīgs, jo "ceļš uz leju" periodiski nomainās ar "ceļu uz augšu", uguns "trūkums" – ar tā "pārpalikumu". Kosmosa sadegšana pasaules ugunsgrēkā ir ne tikai fizisks, bet arī tikumisks notikums. Uguns "visu apņem un visu tiesā". Pasaules ugunsgrēks ir pasaules tiesnesis.

"Uguns logoss" piemīt arī dvēselei. Dvēsele rodas, "iztvaikojot no slapjuma", un otrādi – dvēseles nāve ir ūdens dzimšana. Taču dvēsele ir ne tikai mitra; tikai mitra ir vienīgi slikta dvēsele. Dvēsele satur sevī mitro un ugunīgo: jo vairāk tajā ir uguns, jo dvēsele ir labāka. Cilvēkam, kurš piedzēries, dvēsele ir īpaši slapja. Tāda tā ir arī cilvēkiem ar

jutekliskām nosliecēm: pakļaušanās kaislībām tiek pirktas par dvēseles cenu; baudkārās dvēseles arī kļūst mitras, kas nozīmē to nāvi.

Cilvēka jutekļi nav nevajadzīgi, īpaši – redze un dzirde. Augstākais izziņas mērķis ir logosa izziņa: gudrība izpaužas kā ieklausīšanās logosā, nonākšana pie atziņas, ka viss ir vienots. Taču izzināt logosu nav viegli, jo "daba mīl slēpties". Arī pūļa skolotāji – Homērs, Hēsiods u.c. tautas dzejnieki – traucē patieso izziņu; tas ir vairākums, par kuru Biants esot teicis, ka tas ir slikts (Biants ir vienīgais, par kuru Heraklīts atsaucas labi, norādot, ka viņa logoss ir labāks par citu logosu). Tāpēc lielākā daļa cilvēku nesaprot, ar ko tie saskaras. Logosa uztveri neveicina arī daudzzinība, tā nenoved pie izpratnes, ka viss ir vienots.

Logoss piešķir īstenībai mēru, saprātīgu jēgu, un Heraklīts nožēlo vienīgi to, ka cilvēki nedzīvo saskaņā ar kosmisko likumu, kaut arī katrs var attīstīt prāta spējas. Cilvēku vidū valda virspusējas zināšanas, aizspriedumi; viņi slīkst jutekliski miesiskās baudās, dzīvo kā lopi (cūkas, kas gūst baudu no netīrumiem, vērši, kas atraduši zirņus barībai, ēzeļi, kas dod priekšroku salmiem, nevis zeltam), ir alkatīgi. Ja cilvēkiem būtu gudrība, viņi varētu valdīt pār visām lietām; logoss ir pieejams visiem, taču cilvēki parasti to neuztver.

Ētikā Heraklīts ir konservatīvisma aizstāvis. Šai laikā dižciltīgie, kam piederēja zeme, zaudēja varu. Heraklīts šīs sociālās struktūras izmaiņas vērtēja kā cilvēku *hybris*

izpaušmi. Viņš pauž domu par dažu labāko varas nepieciešamību, jo tikai nedaudzie var būt saprātīgi, spēj atšķirt labo no ļaunā, izteikt vispārnozīmīgus morālos spriedumus. Lie-lākā daļa cilvēku gan padodas demagogu ietekmei. Aristokrātijai, uzsver Heraklīts, galvenais ir nevis akli turēties pie tradīcijas, bet tas, ka tikai nedaudzie ir spējīgi objek-tīvi spriest. Turpretim demokrātija nivelē kvalitatīvās atšķirības starp cilvēkiem, un tas likvidē morālo kārtību. Heraklīts runā par morālo gara aristokrātiju, kas seko izzinā-tajam logosam, uz ko balstās dabas un sociālā kārtība.

Saskaņā ar Heraklītu likums kā ētiskā norma ir atvasināms no da-bas struktūras, dabiskām tiesībām, kas nav cilvēku radītas, bet kurām ir dievišķs raksturs. Kā universāli nozīmīgs princips tas strukturalizē visu kosmosu, nosaka strīdu kā uni-versālu tēvu visām lietām un ir po-lisas sociālās diferenciācijas avots. Valsts likumiem ir jāatbilst univer-sālajiem, un tāpēc kosmosa struk-tūra kā pretrunu vienība paredz aristokrātisko kārtu valsti.

c. PĪTAGORS UN PĪTAGORISMS

Dzīve un darbība

Citu filosofēšanas stilu pārstāv matemātiķis un gudrais, pravietis un pusdievs Pītagors, bagāta tirgoņa (vai arī gemmu apstrādātāja) Mnē-sarha dēls, no Samas (VI gs. otrā puse–V gs. sākums), kurš jaunībā mācījies Ēģiptē un Babilonijā, kur apguvis matemātiku un astronomiju.

Apmēram 532. g. p.m.ē. viņš bēga no Polikrata tirānijas.

Par agrīno pītagorismu ir maz ziņu, līdz mums nav nonākuši viņa darbi, arī vēlākās liecības ir apvītas ar leģendām. Viena no tām vēsti, ka Pītagors, pametis dzimteni, pēc Talesa padoma devies gūt zināša-nas uz Ēģipti un divdesmit divus gadus pavadījis tur pie priesteriem. 525. g. p.m.ē. Ēģipti iekarojuši per-sieši un daudzi cilvēki kā gūstekņi devušies uz Austrumiem, to skaitā arī Pītagors, kas it kā divpadsmit gadu pabijis Babilonijā, kur mācījies pie priesteriem. Daži pat apgalvo, ka viņš apguvis arī senindiešu gudrības. Pēc trīsdesmit četru gadu ilgiem ce-ļojumiem Pītagors ieradies Grieķi-jas pilsētā Krotonā, kur nodibinājis savu reliģiski filosofisko un politisko organizāciju – Pītagoriešu savienību.

Par Pītagoru stāstīja brīnumus. Viņam esot bijis zelta gurns. Balts ērglis atlidojis pie viņa un ļāvis sevi glaudīt. Pārejot Sirisas upi, Pītagors esot to uzrunājis: "Sveika, Sirisa!" – un saņēmis atbildi: "Sveiks, Pītagor!" Vienā un tai pašā laikā viņš esot redzēts pilsētās, starp kurām ceļā jāpavada nedēļa. Viņš teicis: "Es nemācu gudrību, es ārstēju no muļ-ķības" (ķermeņa slimības ārstē ve-ģetārisms, dvēseles – kosmosa skaitliskās dabas izziņa). Pītagors sarunājies ar lāceni, un tā vairs nav aiztikusi nevienu dzīvu būtni. Viņš sarunājies ar vērsi, un vērsis vairs nav pieskāries pupām. Ieraudzījis tīklu velkošus zvejniekus, viņš tei-cis: "Tīklā būs piecsimt astoņpa-dsmit zivju." Tā arī izrādījies. Tur-klāt, kamēr sausās smiltis skaitījuši

zīvis, neviena no tām nav nobeigušies.

Pītagors mācīja par dvēseļu pārceļošanu (metempsihozi) pēc nāves. Viņa dvēsele agrāk esot piederējusi Hermeja dēlam Etalīdam. Hermejs piedāvājis dēlam jebkuru dāvanu, izņemot nemirstību. Etalīds izvēlējies atmiņu par savas dvēseles iepriekšējām dzīvēm. Pēc tam viņš bijis trojietis Eitorboms, kas ievainojis Menelāju, tad milētiets Hermotems, Pirrs (zvejnieks no Dēlas salas) un visbeidzot kļuvis par Pītagoru.

Pati populārākā no Pītagora pierādītajām teorēmām ir tā, saskaņā ar kuru taisnleņķa trīsstūrī hipotenūzas kvadrāts ir vienāds ar katešu kvadrātu summu. Viņš pasludināja, ka šo risinājumu esot pateikuši priekšā paši dievi (saistībā ar kvadrāta dubultošanas problēmu), un Pītagors upurēja dieviem pašu lielāko upuri, ko vien grieķi pazina, – ganāmpulku, kurā bija simts lopu.

Pītagors pats, kā vēstī leģenda, gājis bojā pupu dēļ. Krotonā dižciltīgie mācījās pie viņa un cienīja viņu, bet tauta viņu neieredzēja un sacēlās pret pītagoriešiem. Pītagors bēga, viņam dzinās pakaļ, bet priekšā izrādījās ar pupām apsēts lauks. Pītagors apstājās: "Labāk es iešu bojā nekā samīšu pupas." Tur viņu arī nogalināja.

Pītagoriešu kopiena

Pītagoriešu kopienā – hetērijā – uzņēma arī sievietes, tajā valdīja vislielākā disciplīna (anarhija tika

uzskatīta par ļaunumu), ar kuras palīdzību cerēja sasniegt augstāko harmonizācijas, sakārtotības pakāpi. Nav skaidra Pītagoriešu savienības politiskā orientācija (arī par to zināms no vēlākām liecībām). Pītagors esot vērsies pret demokrātiju kā sabiedriskās dzīves formu. Viņa konservatīvo sociālo filosofiju saasināja šīs politiskās programmas realizācijas instruments – Pītagoriešu savienība, kas bija hierarhiski organizēta.

Pītagorieši Krotonā un citās pilsētās esot nonākuši pie varas, bet to pretinieks bijis kāds Kilons ar saviem piekritējiem. Kad pītagorieši Krotonā, Milona mājā, esot sapulcējušies uz savu kongresu, Kilona piekritēji tos esot ielenkuši un sadedzinājuši.

Pītagoriešu savienība esot pastāvējusi vēl ilgi pēc Pītagora nāves un ietekmējusi dzīvi Krotonā. Taču tad, kad Grieķijā ekonomiskais uzplaukums sagatavoja augsni varas pārejai demokrātijas rokās, pirmais un spēcīgākais trieciens tika vērstas pret pītagoriešiem. Ap 450. g. p.m.ē. daudzu pilsoņu mājas Dienviditālijā, kurās tie pulcējās, tika nodedzinātas, daudzi no viņiem tika nogalināti, citiem bija jābēg no Grieķijas.

Pītagoriešu savienība balstījās uz vērtību hierarhiju: visaugstāk tika vērtēts skaistais un atzīstamais (arī zinātne), pēc tam – izdevīgais un derīgais, visbeidzot – patīkamais. Pītagorieši mācīja, ka nav lielāka ļaunuma par varas trūkumu (anarhiju). Cilvēks pēc savas dabas nevar būt laimīgs, ja nevienam nepieder vara. Augstākās varas nesējs ir dievi,

kuriem ir jāpakļaujas. Ir smieklīgi meklēt labo kaut kur citur nekā pie dieviem, jo to vara ir visaugstākā, pret kuru neviens nesaceļas. Vispirms jāpakļausa dievi un dēmoni (Pītagoram līdzīgie), tad – valdnieki, senči un vecāki cilvēki, kā arī likumi. Galvenais ir pakļauties dievišķajai autoritātei. Pats Pītagors pacēla sevi pāri citiem cilvēkiem, iedalot visas dzīvās būtnes trijās šķirās: dievi, cilvēki un "Pītagoram līdzīgie".

Skolniekiem, kuri iestājās kopienā, vajadzēja tai nodot savu īpašumu (ja vēlāk izstājās, – īpašums tika atdots atpakaļ). Mācības ilga piecpadsmit gadu. Pirmos piecus gadus skolniekiem vajadzēja klusēt (tādējādi tie mācījās koncentrēties). Otrus piecus gadus Pītagors sarunājās ar skolniekiem, norobežojoties no viņiem ar priekškaru (audzēkņi klausījās runu, neredzot runātāju). Tikai pēdējos piecos gados viņi varēja vaigu vaigā sarunāties ar skolotāju. Pēc citas versijas, pārbaude esot ilgusi astoņus gadus. Pītagora pamācības sākušās ar uzrunu: "Pats svētākais pasaulē – malvas lapa, pats gudrākais – skaitlis, pēc tā – tas no cilvēkiem, kas visām lietām devis vārdu." Sarunu laikā skolniekiem tika aizliegts saukt skolotāju vārdā, viņi runāja par Pītagoru, sakot "tas vīrs". Iespējams, ka visas runas par ilgajiem pārbaudes gadiem ir vēlāko laiku izdomājums, lai ietekmētu lasītāju iztēli un parādītu grieķu skolotāju vērtību.

Pītagorieši cēlās pirms saules lēkta. Pamodušies viņi izdarīja mēmoniskus vingrinājumus, tad devās uz jūras krastu sagaidīt saules lēktu.

Vakarā viņi veica kopīgas peldes, tad kopā vakariņoja un upurēja dieviem, pēc tam kopīgi lasīja. Galvenais bija pārvarēt kaislības, pakļaut sevi disciplīnai, ieaudzinot sevī draudzības un biedriskuma kultu. Lielu uzmanību pītagorieši pievērsa medicīnai, psihoterapijai un dzemdniecībai. Viņi attīstīja prāta un atmiņas (pītagorieši uzskatīja, ka atmiņa, kas saistīta ar jēgu, nostiprinās, ja cilvēks var izskaidrot lietu būtību) spēju palielināšanas tehniku, māku klausīties un vērot.

No rīta pieceļoties, skolniekam vajadzēja pajautāt sev: kādi darbi man šodien jāizdara? Vakarā ejot gulēt: ko es esmu izdarījis, ko neesmu, kas atlicis? Pītagors teica: "Galvenais – atvairīt no ķermeņa slimību, no dvēseles – muļķību, no vēdera – baudkāribu, no valsts – sacelšanos, no ģimenes – ķildas, no visām lietām – mēra pārkāpšanu." Kopienā ieaudzināja šādus tikumus: cieņu pret dieviem, vecākiem, skolotājiem, padevību liktenim, mīlestību uz tēvzemi, pakļaušanos likumam, fizisko izturētību, vienkāršību, paškontroli.

Kaut arī Pītagoriešu savienība praktizēja teorētiskās nodarbības, tās nebija galvenais. Pamatmērķis bija nevis kopīgas nodarbības gudrības sasniegšanai – lielākajai daļai no pītagoriešiem nebija nekādu attiecību ar filosofiju un zinātņi –, bet gan piedalīšanās politikā. Apvienības slepenība bija nosacīta, jo tās dalībniekiem nebija aizliegts izplatīt zinātniskās un filosofiskās idejas.

Problēma bija politiskās darbības apvienošana ar mācību par

metempsiozi – dvēseles pārceļošanu, proti, tās iemiesošanas dzīvniekos. Politiskā darbība taču bija nesaraucjami saistīta ar rituālo upurēšanu un tai sekojošo kopīgo maltīti. Pītagorieši esot vai nu atteikušies no visa dzīvā izmantošanas pārtikā, vai no dažu dzīvnieku gaļas ēšanas, vai arī no dažu orgānu ēšanas. Iespējams, ka problēma tika atrisināta ar pamatojumu, ka dvēseles nepārceļo upurējamo dzīvnieku ķermeņos un tāpēc to gaļu var ēst. Tas deva iespēju ticēt metempsiozei un neatteikties no politiskās darbības.

Skaitlis kā visa pamatprincips

Savā mācībā Pītagors atšķīra divas daļas: 1) "akusmata" (*akousma* – dzirdētais), t.i., principi, ko skolotājs skolniekam nodod īsos izteikumos mutiski un bez pierādījumiem (t.s. akusmas); 2) "matemata" (*mathēma* – zināšanas, mācība, zinātne), t.i., zināšanas kā tādas; tikai "matemātiķiem" tika ziņas par pītagoriešu mācības būtību.

No zināšanām pirmajā vietā izvirzījās matemātiskās zināšanas, kuru apgūšana, kā domāja grieķi, cilvēku pietuvina dieviem, jo pat dievi nepēj atcelt to, ka katešu kvadrātu summa ir vienāda ar hipotenūzas kvadrātu. Matemātiskajiem likumiem pakļaujas visi – gan cilvēki, gan dievi. Tas, kurš zina matemātiku, zina to, kas ir augstāks par dieviem.

Pītagors apgalvoja, ka skaitlis valda pār visām lietām. Arī taisnīgums esot skaitlis, kas pareizināts

pats ar sevi. Skaitliskās harmonijas attiecības valdot arī dvēselē. Kā Pītagors nonāca pie šādas atziņas? Stāsta, ka viņš esot gājis gar smēdi un ievērojis, ka tad, kad svarā neviendādo veseru sitieni sakrīt, tie rada atšķirīgas harmoniskas skaņas. Veseru svaru var izmērīt: tādējādi kvalitatīvās parādības var precīzi izteikt kvantitāte. No šejienes Pītagors izdarījis secinājumu, ka skaitlis valda pār visu.

Īpatnēji ir tas, ka pītagorieši vēl nenosšķīra skaitli no lietām un arī tos neidentificēja. Skaitlis – kādas parādības simbols un arī pati šī parādība. Tāpēc netika nošķirti abstrakti skaitļi un parādības, kuras var priekšstatīties uzskatāmi. Aristotelis apgalvoja, ka skaitlis pītagoriešiem gan ir telpisks lielums, gan arī nav.

Skaitlis valda pasaulē, nosakot lietu kārtību un to attiecības. Skaitlis ir tas, ko "atdarina" (*mimēsis*) lietas un ar ko tās samērojas. Tāpēc skaitlis ir lietu būtības pamats, to "dvēsele" un vadošais princips.

Sākumā Pītagors esot kultivējis t.s. septādisko mācības formu, par pilnīgāko uzskatot septītnieku – 7 elementi, debesu sfēras, ķermeņa daļas, vecuma fāzes, gadalaiki, kustoņi, planētas. Visam pēc savas ārējās formas un iekšējā satura jāizsaka skaitlis septiņi: 1) septiņas sfēras kosmosa iekārtojumā: ēteris, zvaigznes un to gaisma, Saule, Mēness, gaiss, mitrums, Zeme; 2) septiņi gadalaiki: sējas laiks, ziema, stādīšanas laiks, pavasaris, vasara, ražas ievākšanas laiks, rudens; 3) septiņi vēja virzieni: Apeliots,

Borejs, Arktijs, Zefīrs, Lips, Nots, Eirs; 4) septiņas dzīvo būtņu sastāvdaļas: galva, rokas, iekšējie orgāni, sēklas un urīna izplūšanas kanāli, tūplis, gurni; 5) septiņi dzīves periodi: zīdains, zēns, jauneklis, jauns cilvēks, vīrietis, pieriedzējis vīrs, vecis; 6) septiņas cilvēka galvas funkcijas: elpa, siltuma izplūšana, redze, dzirde, oža, ēdiena uzņemšana, garša; 7) septiņas cilvēka dvēseles daļas: siltums, vēsums, mitrums, zemes elements, rūgta sula, saldaiss elements, saules elements; 8) septiņi patskaņi valodā.

Vēlāk Pītagors pauda savas koncepcijas t.s. dekādisko formu. Skaitlis desmit nosaka visu priekšmetu uzbūvi, to daļu izmērus un attiecības. Jebkura priekšmeta uzbūve ir izsakāma skaitliski. Vieninieku Pītagors saprata kā punktu, divnieku – kā līniju, trijnieku – kā plakni, četrinieku – kā tilpumu. Turklāt divnieks ir sievišķais skaitlis, trijnieks – vīrišķais, piecnieks – laulību, astotnieks – draudzības, desmitnieks – gudrības un pilnības skaitlis (tas ietver sevī visas pārējās skaitliskās attiecības, "dzemdē" tās). Piramīda Pītagoram izsaka uguni, kubs – zemi, oktaedrs – gaisu, ikosaedrs – ūdeni.

Pārskaitļi izsaka bezgalību, nepārskaitļi – galīgumu. Trīs un vienādmalu trīsstūris izsaka pilnību, divi un līnija – nepilnību, jo tiem trūkst vidus, centra (divi un līnija pārvēršas par bezgalību, ko grieķi uzskatīja par neglītu, jo tai nav gala, tā nav sevī noslēgta). Pītagors kosmosā uzskaita desmit pretrunu pāru: galīgais – bezgalīgais, pārskaitlis –

nepārskaitlis, vienotais – daudzais, labais – kreisais, vīrišķais – sievišķais, miers – kustība, taisnais – likais, gaisma – tumsa, labais – sliktais, kvadrāts – paralelograms.

Ētika

"Akusmātiķi" pakļāvās pītagoriešu ētiskajām normām, taču tikai "matemātiķi" veidoja kopienas kodolu, bija tās īstenie locekļi. Pītagors mācīja, ka dvēsele saistībā ar ķermeni ir kļuvusi netīra un prasa attīrīšanos: "Gaiss ap zemi – sasmacis un neveselīgs, un viss, kas ir šajā gaisā, – mirstīgs; bet augstākais gaiss – mūžīgā kustībā esošs, tīrs, veselīgs, un viss, kas atrodas tajā, – nemirstīgs un tāpēc dievišķs." Cilvēks, kas sastāv no dvēseles un ķermeņa, pieder abām sfērām, nemirstīgs viņā ir tikai prāts. Tāpēc vienmēr jāievēro mērs, jābēg no viltības, slimībām, ķildām, tiecoties uz patiesību; jānodarbojas ar mūziku, ģimnastiku, zinātņi.

Prāts nemirst, cilvēks savā būtībā ir dvēsele, un patiesībā viņš ir aicināts atgriezties dievišķajā sfērā, jo dvēsele ir nekustīga un nekustība ir dievišķā atribūts. Ētikas mērķis – atsvabināt dvēseli no individuālās iemiesošanās un dievišķot sevi, reintegrēties kopīgajā dvēselē. Tas paredz domu par tikumiskās dzīves vienību.

Ētiskās dzīves uzdevums – universālās dievišķās kārtības īstenošana. Dievišķās kārtības vērojumam – *theoria* – pašam ir ētisks raksturs, jo tas vērotāju padara līdzīgu

dieviem. Muzikālā kārtība, harmonija atklāj universālo kārtību ar skaitļu palīdzību. Īstenība ir saprātīga tāpēc, ka tā ietver sevī skaitliskās attiecības. Arī morālos komponentus var izteikt ar skaitļu palīdzību; tikumības būtība – skaitlis. Tikumība – dvēseles daļu harmoniska kārtība, kas dod tai iespēju līdzināties dievišķajai kārtībai.

Kārtībai ir normatīvs raksturs, jo tai jābūt īstenotai praktiskajā sfērā. Tai ir arī sociāla un politiska nozīme, jo dabiskajai kārtībai jāklūst par sabiedriskās kārtības normu. Sociālajām un politiskajām struktūrām ir jāatbilst kosmosa dievišķajām struktūrām, ko saprot kā dievu gribu.

Visas akusmas iedalījās trīs paveidos.

Pirmais paveids atbild uz jautājumu: "Kas ir...?" Pītagors mācīja atbildēt uz jautājumiem īsi: "Kas ir svētlaimīgo sala?" – "Saule un Mēness." – "Kas ir Delfu orākuls?" – "Sirēnu harmonija (sfēru mūzika)." – "Kas ir taisnīgums?" – "Upurēšana." – "Kas ir visskaistākais?" – "Harmonija." – "Kas ir planētas?" – "Persefones suņi." – "Kas ir jūra?" – "Krona asaras." – "Kas ir zemes trīce?" – "Mīrušo pulcēšanās." – "Kas ir Plejāde?" – "Mūzu lira." – "Kas ir Lielā un Mazā Lāča zvaigznājs?" – "Rejas rokas." – "Kas ir Pītagors?" – "Hiperborejas Apollons."

Otrais paveids atbild uz jautājumu: "Kas ir pats..?" "Kas ir pats taisnīgākais?" – "Upurēšana." – "Kas ir pats svētākais?" – "Malvas lapa." – "Kas ir pats gudrākais?" – "Skaitlis, pēc tam tas, kas dod visam

vārdus." – "Kas ir pats gudrākais starp cilvēkiem?" – "Medicīna." – "Kas ir pats stiprākais?" – "Prāts." – "Kas ir pats taisnīgākais, ko pasaka?" – "Visi cilvēki ir slikti." – "Kas ir pats skaistākais?" – "Harmonija." – "Kādas figūras ir pašas skaistākās?" – "Lode un riņķis."

Trešais paveids ir slavenās Pītagora pamācības, no kurām daudzas palikušas pilnībā neizprastas, to skaitā arī slavenākais aizliegums "Neēd pupas!", arī: "Nestaigā pa baļķi, kas šūpojas!"; "Nekāp uz matu un nagu paliekām!"; "Nečurā ar seju pret sauli!"; "Nesēdi uz maizes mēra!"; "Aizejot neskaties atpakaļ!"; "Neturi mājās bezdelīgas!"; "Nenēsā gredzenus ar dievu attēliem!"; "Apavus vispirms velc uz labās kājas, bet mazgā vispirms kreiso kāju!"; "Nesniedz katram viegli labo roku!"; "Neaudzini pie sevis dzīvniekus ar līkiem nagiem!"; "Nerunā tumsā!"; "Nemazgājies sabiedriskās pirtīs!". Dažu pamācību skaidrojumi ir saglabājušies: "Nerušini uguni ar nazi!" (neaizskar ar vārdiem dusmīgu un neiecietīgu cilvēku!); "Palidzi nesamo uzkraut plecos un nevis noņemt no tiem!" (pamudini cilvēkus nevis uz dīkdienību, bet uz tikumību un darbu!); "Nepacel to, kas nokritis!" (pirms nāves krampjaini neturies pie dzīves!); "Nelauz maizi uz pusēm!" (negrauj draudzību!); "Nesarauj vainagu!" (ievēro likumus, jo tie vainago valsti!); "Neēd sirdi!" (nemoki sevi ar bēdām!); "Nestaigā pa iemītu taku!" (neseko pūļa domām!).

Neviens nevar pateikt, vai šo aizliegumu autors ir bijis pats Pītagors.

Kosmoloģija

Saskaņā ar pītagoriešu kosmoloģiju pasaule, kuru veido galīgais un bezgalīgais, ir sfēra, kas rodas bezgalīgā tukšumā un "ieelpo" to sevī, tādējādi sadaloties un paplašinoties. Tā rodas pasaules telpa, debess ķermeņi, kustība un laiks. Pasaules vidū atrodas uguns, ko izsaka mājas pavarda dieviete – Hestija. Pasaules vidus sakrīt ar Zeva māju, tur koncentrējas arī dabas saites un to mērs. Tad seko t.s. Pretzeme, Zeme, Mēness, Saule, piecas planētas un nekustīgo zvaigžņu pasaule. Pretzeme tiek ieviesta kā desmitais debess ķermenis; ar tās palīdzību Pītagors skaidro Mēness aptumsumus. Kosmiskie ķermeņi ir radušies no centrālās uguns un griežas ap to, būdami piestiprināti pie kristālveidīgām sfērām. Planētas, to skaitā arī Zeme griežas no rietumiem uz austrumiem, būdamas pavērstas pret centrālo uguni vienmēr ar vienu pusi, – tāpēc mēs to neredzam. Mūsu puslodi sasilda Saules stari, kas ir centrālās uguns atstarojums. Bet ir arī vēl cita uguns, kas atrodas visaugstāk un ir identa "bezgalīgajai pneimai".

Pītagors bija viens no pirmajiem heliocentristiem. Viņš mācīja par "sfēru harmoniju": katra no planētām, kustoties ap Zemi pa ēteri, rada monotonu īpašas tonkārtas skaņu. Piemēram, Mēness skaņa esot augsta un spalga, Saturnam skaņa esot viszemākā. Arī "sfēru mūziku" (septiņas planētas skan kā septiņas stīgas) nosaka skaitlis, t.i., muzikālo intervālu pamatā ir skaitliskas

attiecības: oktāva (2:1), kvinta (3:2), kvarta (4:3). Kopā šīs skaņas veidojot harmonisku melodiju, kuru gan esot dzirdējis tikai Pītagors. Viņš atzina, ka Zeme ir apaļa un apriņķo centrālo uguni diennakts laikā. Saules aptumsumu cēlonis ir Mēness kustība starp Zemi un Sauli. Gada laiki mainās atkarībā no Zemes un Saules savstarpējā stāvokļa.

d. ELEĀTI

Ksenofans

Ksenofans (ap 570–478) dzimis Jonijas polisā Krotonā. 546./545. g. p.m.ē., kad pilsētu ieņēma persieši, viņam bija jādodas svešumā un jādzīvo kā ceļojošam dzejniekam aēdam. Ksenofans esot sacerējis poēmu "Pārcelšanās uz itālisko Eleju", kur arī kļuvis par filosofiskās skolas dibinātāju. Turklāt viņš sacerēja arī satīriskos dzejoļus – t.s. sillas, kurās izsmēja grieķu reliģiskos priekšstatus, dzejniekus un filosofus. Vienā no sillām kāds filosofs (iespējams – Pītagors) atpazīst kucēna smilkstēšanā sava mirušā drauga balsi. No Ksenofana darbiem saglabājies apmēram 40 fragmentu, turklāt apmēram 20 – no poēmas "Par dabu".

Vēstures avoti vēsti, ka Ksenofans mīlējis brīvību, neieredzējis tirāniju un aspīšanu, turklāt bijis ļoti asprātīgs. Viņš dod padomu runāt ar tirānu pēc iespējas retāk un pēc iespējas saldāk, kā arī nenodoties bezjēdzīgām sporta nodarbībām; viņš mudina ēģiptiešus neapraudāt Ozīrisu, ja tas ir nemirstīgs dievs, un

neūpurēt tam, ja tas ir mirstīgs cilvēks.

Tieši Ksenofans pirmais izteica domu, ka dievus radījuši cilvēki pēc savas līdzības. Visas leģendas par titānu cīņām, gigantiem un kentauriem ir senāko laiku izdomājumi. Tā vietā, lai dziesmās apdziedātu titanomahiju, grieķiem jāprasa no dieviem, lai tie dāvā taisnīgumu. Turpretim Homēra un Hēsioda dievi ir netaisnīgi un amorāli, jo viņi piedēvē tiem zagšanu, savstarpēju apmānu, laulības pārkāpšanu; tie ir līdzīgi cilvēkiem ne tikai pēc ārējā izskata, bet arī pēc tikumiskā līmeņa. Galvenais ir izmainīt priekšstatus par dieviem, kas saistīti ar atklātu antropomorfismu.

Etiopiešiem dievi ir melni un ar sprogainiem matiem, trāķiešiem – ar zilām acīm un rudiem matiem. Mirstīgie cilvēki vispār domā, ka dievi dzimst, runā, ģērbjas, ir apveltīti ar tādu pašu ķermeņa apvalku kā viņi paši. Priekšstatus par dieviem rada cilvēku iztēle. Ja vēršiem, zirgiem, lauvām būtu rokas un tie spētu ar tām zīmēt, tad "zirgi attēlotu dievus līdzīgus zirgiem".

Ksenofans mācīja, ka kādreiz visa zeme bijusi zem jūras ūdens, tad daļa no zemes pacēlusies un kļuvusi par sauszemi. Tas, kas kādreiz bija jūras dibens, kļuva par sauszemi. Tāpēc zeme ir visa esošā pamats un substance, tā ir bezgalīga. Ūdens ir zemes palīgs dzīvības radīšanā. "Zeme un ūdens ir viss, kas rada un audzē." Pat dvēseles sastāv no zemes un ūdens. No ūdens sastāv arī debess ķermeņi. No ūdens rodas mākoņi, no mākoņiem – debess spīdekļi.

Mēness ir mākoņu paveids. Saule katru dienu ir jauna, un katrai vietai tā ir sava. Tā iedegas no rītiem un dziest vakaros. Saule veidojas, koncentrējoties dzirkstelēm, kuras savukārt rodas no ūdens izgarojumiem.

Līdz ar Ksenofanu domas vēsturē sāk nodalīties pasaules aina, ko sniedz fizika un filosofija tās veseluma aspektā. Kustība pasaulē ir tikai šķietamība, jo patiesi eksistē tikai vienotais dievs, kas ir pāri lietām. Dievs ir nemainīgs, tam nav nedz sākuma, nedz vidus, nedz beigu, uz to neattiecas kustība, pārmaiņas u.tml.

Dievs "nav līdzīgs mirstīgajiem nedz pēc ķermeņa, nedz domas". Tas ir visu radošs, visu domājošs un visu dzirdošs. Dieva galvenā īpašība ir domāšana, tas ir tīrs prāts. Dievs nav nekas fizisks, tam nav fiziskā spēka. Tā spēks ir gudrība, kas ir labāka "par cilvēku un zirgu spēku". Tāpēc filosofs ir vērtīgāks par jebkuru olimpisko čempionu. Dievs pats ir kosmisks filosofs. Šis dievs valda pār visu tikai ar savas domāšanas spēku bez kādas fiziskas piepūles. Tāds dievs ir viens un vienots.

Dievs nav līdzīgs cilvēkam, vienīgā līdzība ir domāšana. Tas nav līdzīgs cilvēkam tieši tāpēc, ka domā. Dievs ir tas, kas domā. Tā doma ir visvarēnā, tā vada pasauli līdzīgi tam, kā cilvēka doma vada ķermeņi. Dieva ķermenis ir debesis to veselumā. Dievs ir līdzīgs lodei un ir idents kosmosam. Dievs kā kosmos ir vienots, mūžīgs, viendabīgs, lodveidīgs, neievainojams. Dievs ir visa augstākā vienība, kas balstīta uz domu.

Ksenofans pirmais no grieķiem izvirzīja jautājumu par cilvēka izziņas iespējām. Tā kā cilvēks sastāv no zemes un ūdens, viņš nespēj izziņāt patiesību. Tāpēc sajūtas ir melīgas. Arī prāts var maldināt. Ja arī mēs kaut ko izzinām, tad nespējam konstatēt pašu izziņas faktu. Tāpēc cilvēki dzīvo ikdienas patiesību līmenī.

Parmenīds

Jaunā abstrakcijas pakāpē filosofiju pacēla Parmenīds (VI gs. beigas–V gs. sākums). Viņš cēlies no dižciltīgas ģimenes, piedalījās politiskajā darbībā, uzrakstīja likumus Elejai. Pītagorieša Amīnija un Ksenofana ietekmēts, viņš veltīja savu dzīvi filosofijai. Galvenais sacerējums – poēma "Par dabu". Tā sastāv no prologa un divām daļām; prologs ir saglabājies pilnībā, no pirmās daļas saglabājušās apmēram deviņas desmitdaļas, no otrās – viena desmitdaļa. Poēmas abas daļas ir detalizēti izstrādātas, taču savstarpēji izslēdzošas. Parmenīda prozas sacerējums "Ahillejs" ir pazaudēts pilnībā.

Poēmas "Par dabu" prologs ir alegorisks, tajā stāstīts par jaunā Parmenīda fantastisko braucienu pie taisnīguma un atmaksas dievietes Dikes. Brauciens notiek parastos ratos, kuriem ir divi riteņi, viena ass un kuros iejūgti divi zirgi; šie zirgi nav vienkārši, bet gan "daudzgudri" dzīvnieki. Arī Parmenīda ceļojums ir neparasts, tas neved pa ceļiem, pa kuriem parasti dodas

cilvēki. Viņa pavadones ir Heliādas, t.i., Saules meitas. Pametušas "nakts mājokli" un noņēmušas no galvām pārsegu, viņas mudina zirgus skriet pa pasauli tik ātri, ka sakarsusī ratu ass skan kā stabule. Ceļš noved pie Dienas un Nakts vārtiem, pa tiem no gaismas iznāk Dike, kura sveic jaunekli, paņem to aiz labās rokas, un tad seko tās monologs. Savu mācību Parmenīds pauž Dikes vārdiem, kura norāda, ka jaunekli pie viņas atvedis nevis "ļauns liktenis", bet gan "taisnība" un "likums". Dieviete mudina Parmenīdu uzvarēt ieraduma spēku, aklu pakļaušanos citu viedokļiem, tukšu pļāpāšanu un vērsties pie prāta kā vienīgā vadītāja. Dikes runa ir sausa un loģiska, viņa aicina jaunekli izrādīt gara drosmi.

Atbilstīgi tam poēmas divas daļas saucas "Patiesības ceļš" un "Viedokļa ceļš".

Poēmas pirmā daļa risina esamības un neesamības jautājumu, turklāt Parmenīds norāda, ka domāšanai bīstama ir neesamības atzišana, proti, nevar būt tā, ka neesamībai ir esamība. Vienīgā izeja ir atzīt, ka ir tikai esamība, neesamības nav. Parmenīds ir pirmais, kas mēģina pierādīt filosofiskās tēzes: neesamība neeksistē tāpēc, ka to nevar nedz izteikt vārdos, nedz izziņāt. To, kā nav, nevar nedz domāt, nedz izteikt. Taču šo pierādījumu pašu vajag pierādīt, tāpēc Dike pievēršas domāšanas un esamības identitātes jautājumam.

Parmenīds, meklējot atbildi uz jautājumu, no vienas puses, par vienoto esamību, no otras puses, par

eksistences daudzveidību, pirmo reizi izvirzīja maksimāli plašas filozofiskās abstrakcijas – esamība (*to on*) jeb esošais un neesamība (*to mē on*) jeb neesošais. Galvenā problēma – kā iespējams domāt par esamību kā tādu. Parmenīda koncepciju var izteikt ar divām viņa formulētām tēzēm. Pirmā: "Ir tas, kas ir, bet tas, kā nav, neeksistē." No tā izriet, ka vienīgi esamība ir vienota un mūžīga, vienmēr identa sev, nedalāma, nekustīga; tā ir pašpietiekama kā lode (tajā nekas nevar iespieties no ārpuses, un nekas to nedeformē no iekšienes), neko neprasa un nekur netiecas, nekustas, tā ir viendabīga un nesatricināma. "Tai nav nedz pagātnes, nedz nākotnes, jo tā visā pilnībā mīt tagadnē, vienotā un nedalāmā."

Un tāpēc tas, kā nav, neeksistē, nav parādīšanās un iznīcības; neeksistē arī telpa (tukšums) un laiks (pagātnes nomaiņa ar tagadni), kā arī kustība (esamībai nav kur kustēties; kustība – nepilnības pazīme). Kustība un daudzveidība pieder jutekliskajai pasaulei, un tā ir šķietamība, ilūzija un tāpēc – neizzināma.

Otrā tēze: "Viens un tas pats ir doma un tas, par ko šī doma ir", t.i., domāt un būt ir viens un tas pats. Viens un tas pats ir doma par priekšmetu un domas priekšmets. Neesamība neeksistē, jo par to nevar domāt; par to nevar domāt tāpēc, ka pati doma par neesamību padara to par esamību kā domāšanas priekšmetu. Neesamību, neeksistējošo, Parmenīds uzsver, nevar izzināt, aptvert, tas ir domai nepieejams.

Esamība ir vienīgais iespējamais domāšanas saturs.

Ja neesamība neeksistē, tad esamība ir vienota un nekustīga. Esamību sadalīt daļās varētu neesamība, bet tās nav. Katra pārmaiņa paredz, ka kaut kas izzūd un kaut kas rodas, bet esamības līmenī kaut kas var izzust tikai neesamībā un parādīties no neesamības. Tāpēc esamība ir vienota un nemainīga, tā ir nekustīga, noslēgta, pašpietiekama, līdzīga labi noapaļotai lodei, kuras sfēra ir vienādā attālumā no centra. Šai esamībai nav nedz pagātnes, nedz nākotnes.

Poēmas otrajā daļā tiek atspoguļotas mirstīgo domas. Dike apsola Parmenīdam, ka tas uzzinās ētera un debess spīdekļu dabu, tīrās Saules lāpas gaismas graužošo dabu un to, no kurienes tas viss (Mēness, Zeme, Saule, ēteris, zvaigznes utt.) nācis. Taču tālākā teksta trūkst, un mēs uzzinām tikai par diviem dabas elementiem – uguni (gaismu) un zemi (tumsu). Uguns ir smalka un silta, viegla un gaiša, zeme – blīva un auksta, smaga un tumša.

Parmenīds ir pirmais domātājs, kas pievērš uzmanību aktīvajam, darbīgajam sākumam, kas ir visa cēlonis. Fizikālajā pasaules ainā Dike (t.i., Parmenīds) lielu lomu ierāda Afrodītei un tās dēlam Erotam. Afrodīte atrodas kosmosa centrā un no turienes valda pār Visumu, arī pār dvēselēm. Radījusi Erotu, viņa rada visu fizisko pasauli. Redzamā un neredzamā pasaule ir šķietamas, nepatiesas, tās ir "mānīgo vārdu" priekšmets. Erots ir spēks, kas savieno un saista pretmetus –

gaismu un tumsu, uguni un zemi, vīrišķo un sievišķo.

Daudzi pētnieki domā, ka šajā daļā Parmenīds neizklāsta savu viedokli (iespējams, ka te tiek paustas pītagoriešu domas).

Zēnons

Parmenīda koncepcijai pierādījumus izstrādāja viņa audzudēls Zēnons (ap 490–430), kurš aktīvi piedalījās arī politiskajā darbībā un krita cīņā ar tirānu Nearhu. Viņš bija savvērestības pret Nearhu vadītājs, taču tika satverts un spīdzināts (savus draugus viņš nenodeva, bet apmeloja tirāna draugus), pēc tam iemests lielā piestātā un nospiests.

Kad tirāns Zēnonu spīdzinājis un uzdevis jautājumus, viņa atbildes bijušas šādas: "Kas ir tautas ienaidnieks?" – "Tu." – "Kas ir galvenais valsts noziedznieks?" – "Tu." Zēnons piegājis pie tirāna, it kā gribēdams tam ko sacīt; tas noliecies, un Zēnons nokodis sev mēli un iespļāvis to tirānam sejā.

No daudzajiem Zēnona darbiem – "Strīdi", "Pret filosofiem", "Par dabu" – ir saglabājušies tikai fragmenti. Iespējams, ka viņš bija pirmais, kas sāka rakstīt filosofiskus dialogus, apvienojot dialektiku ar runas mākslu. Aristotelis Zēnonu nosauca par dialektikas izgudrotāju, proti, strīda un atspēkojuma mākslas atklājēju. Viņa pierādīšanas metode ir netiešu pierādījumu ceļš. Zēnons savas tēzes pierāda, izejot no pretējā un novedot līdz absurdam

pretinieka viedokli. No tā izriet pretinieka tēzes nepatiesīgums. Zēnons ar saviem pierādījumiem kaunina tos, kas smējās par Parmenīdu.

Zēnons pierādījumus pret daudzveidību (40) un kustību (5) sauc par aporijām – neatrisināmām pretrunām, kurās sapinas prāts, domājot par atsevišķām lietām. Līdz mums nonākuši deviņi pierādījumi, no kuriem īpaša nozīme ir četriem. Lūk, šie piemēri.

♦ **"Kviešu grauds"**. Ja, krītot vienam kviešu graudam (vai tā desmittūkstošdaļai), troksnis nerodas, tad no kurienes gan rodas troksnis, ja krīt viens medimns graudu; no "nulles" uztveres nevar rasties uztveres fakts.

♦ **Pret telpu un laiku**. Ja lietas atrodas telpā, tad šī telpa ir ieslēgta citā telpā, un tā līdz bezgalībai; bet bezgalīgi daudz telpu – tas ir absurds, no kā jāsecina, ka telpa neeksistē.

♦ **Pret daudzveidību**. Lieta ir materiālo punktu summa; ja pie kaut kā, kam ir lielums, pieliek citu lietu, kurai ir lielums, tad tā palielinās; bet, lai klāt pieliktā lieta atšķirtos no lietas, kurai pieliek klāt, tai jābūt no pirmās nodalītai, t.i., starp divām lietām ir jābūt vēl vienai lietai un tā līdz bezgalībai; tāpat lieta, kura salikta no lietām, kurām ir izplatība, ir bezgalīga savā lielumā, bet, ja tā ir salikta no lietām, kurām nav izplatības, tad tās nemaz nav.

Populāras aporijas ir "Ahillejs un bruņurupucis", "Lidojošā bulta", "Stadijs", "Dihotomija".

♦ **Dihotomija vai sadalīšana divās daļās.** Zēnons norāda, ka kustība nevar sākties, jo priekšmetam, pirms tas noiet līdz ceļa beigām, ir jānoiet no sākuma līdz pusceļam, bet, lai nonāktu līdz pusceļam, tam ir jānonāk līdz pusei no pusceļa un tā līdz bezgalībai. T.i., lai nonāktu no viena punkta līdz otram, ir jānoiet bezgalīgs skaits punktu, kas ir neiespējami. Matemātiski šo aporiju var atrisināt, bet nav skaidra fiziskā jēga tam, ka bezgalīgi mazs ceļa nogrieznis tiecas uz nulli un vienlaicīgi neizzūd. Vai tas nozīmē, ka telpa ir atomāra?

♦ **Ahillejs un bruņurupucis.** Ātrais (Ahillejs) nepanāks lēno (bruņurupuci), jo tad, kad tas nonāks punktā, kurā atradās lēnais tad, kad sākās abu kustība vienā virzienā, – tad lēnais būs no savas starta vietas attālinājies tādā attālumā, kādā lēnā ātrums ir mazāks par ātrā ātrumu, un tā līdz bezgalībai.

Abu aporiju jēga: ja telpa ir bezgalīgi dalāma, tad kustība nevar nedz sākties, nedz beigties.

♦ **Lidojošā bulta.** Kustība nav iespējama, ja pieļauj, ka telpa ir pārtraukta. Lidojošā bulta atrodas miera stāvoklī, jo kustībā esošais priekšmets katrā momentā ieņem sev vienu vietu, un tāpēc tas ir nekustīgs. Kustību nevar izveidot miera momentu summa. Analogiska aporija ir arī "Stadijs".

Abu aporiju jēga: ja pieļauj telpas pārtrauktību, kustība nav iespējama.

Secinājums: kustība nav iespējama, nedz pieļaujot telpas pārtrauktību, nedz pieļaujot tās nepārtrauktību.

e. EMPEDOKLS UN ANAKSAGORS

Empedokls

Empedokls (ap 490–430) dzīvoja Sicīlijā, Akragantas pilsētā. Viņa skolotāji bija pītagorieši, Ksenofans un Parmenīds. Empedokls esot ticis pielaists pie pītagoriešu nodarbībām kā "pītagoriķis", t.i., ne kā kopienas loceklis, taču uzticību nav attaisnojis, jo izpaudis uzziņāto. Vēlāk pītagorieši pieņēma likumu, kas aizliedza piedalīties viņu nodarbībās episkajiem dzejniekiem, – tas attiecās arī uz filosofisko poēmu autoru Empedoklu.

Empedokls bija orators, ārsts, dzejnieks un filosofs, demokrātijas piekritējs, kas negatīvi izturējās pret vienpersonisku varu. Viņš bija cilvēks ar lielām pretenzijām un apgalvoja, ka esot dievs. Empedokls vēlējās, lai cilvēki uzskata, ka dievi viņu paņēmuši uz dzīvi Olimpā un ka, tuvojoties nāvei, viņš esot meties Etnas krāterī. Taču vulkāns esot izmetis vienu no viņa sandalēm, un tāpēc Empedokla nodoms neesot izdevies. (Pēc citas versijas, Empedokls esot pakāries.)

Empedokla dzejas un tragēdijas nav saglabājušās. No filosofiskās poēmas "Par dabu" ir saglabājušies diezgan ievērojami, no poēmas "Attīrīšanās" – tikai nenoziņīgi fragmenti.

Empedokls mācīja, ka filosofijai ir jābūt vadonim gan iekšējai, gan ārējai dzīvei. Ideāls domātājs spēj paredzēt notikumus divdesmit paaudžu uz priekšu, izprot pasaulē notiekošās parādības, taču parastie

cilvēki ar savu ierobežoto izziņas spēju atrodas tālu no šā ideāla. Filosofijas darbības mērķis ir 1) saprast pasauli kā vienotu veselumu; 2) saskaņot dzīvi ar šādu pasaules izpratni; 3) gūt labumu no šādas izziņas, kā arī palīdzēt citiem cīņā ar kaislībām un neziņas sekām. Filosofijai jāietekmē visa mūsu būtība, tai ir jāharmonizē mūsu dzīve.

Patiesā esamība, kā to liecina prāts, nerodas un neiznīkst, bet eksistē vienmēr. Šo esamību, kas nerodas, veido četri elementi, ko Empedokls dēvē par "četrām lietu saknēm", proti, tā ir zeme, ūdens, gaiss un uguns. Visa pasaule ir piepildīta ar tiem, dabā nav tukšuma. Šie četri elementi ir vienādi seni un cits citā nepārvēršas. Pasaulē viss ir šo "sakņu" savienojums. Tas, ko cilvēki uztver kā tapšanu, ir elementu (tā tos vēlāk nosauca Platons) sajaukšanās. Tas, ko cilvēki uzskata par bojāeju, ir to nodalīšanās. Empedokls identificē šos pirmelementus ar Zevu, Hēru, Aīdu un Nestisu (sicīliešu ūdens dieviete). Visi citi dievi arī rodas no šīm "saknēm". Piemēram, kauli sastāv no divām ūdens daļām, divām zemes daļām un četrām uguns daļām, nervi – no divām ūdens daļām, vienas zemes daļas un vienas uguns daļas. Asinīs visas četras "saknes" ir sajauktas vissaskanīgāk.

No Empedokla viedokļa, visi elementi, arī uguns, ir pasīvi. Cēlonis elementu savienošanās un nodalīšanās procesam ir Mīlestība (*philia*) un Naidis (*neikos*). Viss pasaulē notiekošais ir šo divu antagonisko sākotņu cīņas izpausme. Mīlestība ir

visu elementu viendabīgs sajaukums, Naidis – visu elementu nodalīšanās. Mīlestību Empedokls sauc arī par harmoniju, prieku, Afrodīti (ne mitoloģisko dieviete, bet kosmisko spēku, kas sargā stihijas). Mīlestība ir vienības un visa labā cēlonis kosmosā, Naidis – daudzveidības un ļaunā cēlonis. Mīlestība savieno neviendabīgo un nodala viendabīgo. Naidis sadala neviendabīgo un savieno viendabīgo. Abi spēki ir kosmiski.

Savstarpējā cīņā pa kārtai uzvar gan Mīlestība, gan Naidis. Pirmajā fāzē uzvar mīlestība, naidis ir izspiests ārpus pasaules ietvariem. Šajā stāvoklī pasaule ir sfaiross (lode) un visas četras stihijas ir vienmērīgi sajauktas. Akosmiska ir arī trešā fāze, kurā notiek stihiju griešanās. Naida nedalīta valdīšana pilnīgi nodala stihijas, un viendabīgais savienojas. Kosmiska ir tikai otrā (Mīlestības un Naida līdzsvars) un ceturtā (Naida un Mīlestības līdzsvars) fāze. Taču šis līdzsvars ir neviendabīgs, fāzes ir dinamiskas. Viss, kas notiek otrajā un ceturtajā fāzē, ir virzīts no vienības un labā uz daudzveidību un ļauno (otrā fāze) un no daudzveidības un ļaunā uz vienību un labo (ceturtā fāze). Domājams, ka cilvēki dzīvo ceturtajā fāzē. Fāžu nomaiņa notiek pēc likteņa lēmuma. Tāds ir "laika loks".

Dzimšanu un nāvi Empedokls skaidro ar "nodalīšanos" un "sajaukšanos", taču "lietu saknes" bojā neiet, tās nepalielinās un nesamazinās. Visums rodas tad, kad darbojas abi spēki – Saule, Zeme, debesis, arī dzīvie orgāni; no sākuma tie

savienojas, kā pagadās (rodas kentauri, sfinksas u.c.), taču tādas būtnes ir dzīvot nespējīgas; tikai vēlāk rodas dzīvās būtnes, kas piemērotas dzīvei, t.i., to orgāni novietoti vajadzīgajā kārtībā.

Empedokls stāsta arī par saviem iepriekšējiem iemiesojumiem. Saprātīgums piemīt visām dzīvām būtnēm. Domāšanas nesējas cilvēkā ir asinis, un tajās elementi ir sajaukti visvienmērīgāk. Visums ir izzināms tāpēc, ka mēs paši esam tam līdzīgi: zeme tiek izzināta ar zemi, ūdens – ar ūdeni. Gaisma izplatās ar lielu, bet galīgu ātrumu, kaut arī mēs to neuztveram.

Anaksagors

Anaksagors (ap 500–428) bija Perikla draugs. Var apgalvot, ka ar viņu sākās filosofija Atēnās. Viņa dzimtene bija Jonijas pilsēta Klazomena. Perikls aicināja Anaksagoru uz Atēnām pēc Aspasijas rekomendācijas, kura pati nāca no Milētas. Perikla ienaidnieki, nespēdami tieši kaitēt izcilajam valstsvīram, sodīja viņa draugus. Tēlnieku Feidiju apsūdzēja zelta zagšanā, kas bija paredzēts Jaunavas Atēnas statujai. Anaksagoru apvainoja bezdievībā, un viņam Atēnas bija jāpamet. Anaksagors atgriezās Jonijā, kur nodibināja skolu bērniem un novēlēja, lai viņa nāves gadadienas atzīmētu ar skolēnu brīvdienām.

Anaksagors stāstīja, ka viņš esot dzimis, lai vērotu Sauli, Mēnesi un debesis – savu patieso dzimteni. Filosofijas dēļ viņš atteicās no saviem

zemes īpašumiem dzimtajā polisā un dzīvoja kā nepilsonis Atēnās. Anaksagora uzskati ietekmēja arī Eiripīdu, Arhelāju, Dēmokritu un Sokratu.

No Anaksagora darba "Par dabu" ir saglabājušies diezgan lieli fragmenti, galvenokārt no pirmās daļas, kurā tiek aprakstīti pasaules uzbūves pamatprincipi. Aristotelis norādīja, ka Anaksagors bija vecāks par Empedoklu gadu ziņā, bet jaunāks – darbu ziņā.

Galvenā Anaksagora problēma ir lietu kvalitatīvā pārvērtība: kā no nematiem rodas mati, kā no negaļas rodas gaļa? Viņš māca, ka neviena lieta nerodas un neiznīkst, jo katra sastāv no sajauktām daļām. No nekā nekas nerodas, tāpēc neviena kvalitāte, ja tā nav bijusi jau agrāk, nevar rasties no nekā. Pareizāk ir runāt nevis par "rašanos", bet par "sajaukšanos", nevis par "bojāeju", bet par "izdališanos". Tas, ko mēs uztveram kā jaunu kvalitāti, kā dzimšanu vai iznīcību, ir tikai jau esošā izpausme. Tas, kas parādās, jau ir bijis, un tas, kas izzūd, ir.

Anaksagors noliedz stihijas kā pirmprincipus. Sākotnējas ir nevis stihijas, bet bez izņēmuma visu lietu stāvokļi. Zeme nav lielākā mērā pirmamats kā zelts, ūdens – kā asinis vai piens. Tāpēc pirmsākumi pasaulei pēc sava skaita nav ierobežoti, to daudzums ir nenoteikts. Viss ir pirmcēlonis kvalitātei. Tāpēc šo kvalitāšu pirmsākumiem piemīt patiesa esamība, kas nerodas. Šie pirmsākumi ir sikas, neredzamas, pārju-tekliskas uguns, ūdens, zelta utt. daļiņas, kuras pats Anaksagors

nosauca par visu lietu sēklām, bet Aristotelis – par homeomerijām (*homoiomere* – līdzīgās daļas). Šie pirmsākumi veido noteiktu ķermeņu – lapu, koka, zelta, dzelzs, kaulu, nervu u.c. – pamatmasu. Tādu sākumu ir bezgalīgi daudz, jo bezgalīgi daudz ir atšķirīgu kvalitāšu. Katrs homeomeriju veids saglabā visas attiecīgā ķermeniskā veida kvalitātes. Asins sēklām ir visas asins kvalitātes, dzelzs sēklām – dzelzs kvalitātes u.tml. Kvalitātes ir mūžīgas un nemainīgas. Var apgalvot, ka "viss ir visā", jo katrā kosmosa daļā atrodas visu veidu homeomerijas. Antīkais autors Simplicijš, raksturojot šo pozīciju, teica: "Visā ir visa daļa." Ja lietām nav patiesas esamības, bet tās rodas cita no citas (izdalās no tām), tad tas nozīmē, ka katrā lietā ir ne tikai tās, bet arī visu citu lietu homeomerijas. Ja kāda lieta ir saistīta tikai ar vienu citu lietu, tad tā caur to ir saistīta ar visām citām lietām.

Katru lietu raksturo tas, kas tajā ir visvairāk "sajaukts". Zeltu nosaka "zeltiskums", kaut arī tajā ir viss. Katra lieta satur sevī visu lietu sēklas, taču tās specifiku nosaka to homeomeriju kvalitātes, kas tajā dominē. Ja balts sniegs kūstot pārvēršas par duļķainu šķidrums, tad tā ir tāpēc, ka duļķainums un šķidrums kā kvalitātes sniegā jau ir bijušas, taču dominēja tajā cietā, aukstā un baltā kvalitātes. Tas nozīmē, ka homeomerijas ir bezgalīgi dalāmas: mazajā vienmēr ir kaut kas mazāks, jo esamība nevar pārvērsties neesamībā; līdzīgā kārtā nav arī vislielākā: tas, kas šķiet vislielākais,

ir izdalījies no vēl lielākā, nekā ir tas.

Anaksagora sacerējums "Par dabu" sākas ar vārdiem: "Visas lietas bija kopā." Tādā stāvoklī lietas atradās nenoteikti ilgi; tās ietvēra sevī ēteris. Homeomerijas ir pasīvas, un no tām nevarēja rasties kosmos.

Lietu izdalīšanās sākumu no kopējā sajaukuma nosaka *nous* – prāts, saprāts. Prāts ir tas, kas rada kosmosu no sākotnējā haosa. Lietas sākumā bija kopā, bet prāts tās nodalīja un sakārtoja. Šim pasaules prātam ir divas funkcijas – tas iekustina pasauli un to izzina. Atšķirībā no homeomerijām prāts ir nekustīgs, bezgalīgs, nav sajaukts, tas ir tīrs no visa, ir vienkāršs un eksistē pats no sevis. Tas darbojas ar domāšanas palīdzību un nosaka pagātņi, tagadni un nākotni. Tāpēc tas spēj ietekmēt homeomerijas, nesajaucoties ar to masu.

Prāts izraisa riņķveida kustību sākotnējās haotiskās masas noteiktā punktā, kas pāriet bezgalīgā telpā. Tas ir Visuma un bezgalīgo, mūsējai līdzīgo pasaulu rašanās sākums. Līdz ar izraisīto kustību retais nodalās no blīvā, siltais – no aukstā, gaisais – no tumšā, sausais – no slapjā. Visuma centrā savācas viss blīvais – tā rodas Zeme. Viss siltais, gaisais, sausais un vieglais tiecas uz augšu – tā izveidojas debesis. Pasaule aptver ēteris, kurš, turpinot riņķot, atrauj no Zemes akmeņus. Tie aizdegas – tā rodas Saule, Mēness, zvaigznes. Saule ir sakarsēts dzelzs gabals vai arī degošs akmens, kas lielāks par Peloponēsu. Akmeņi debesis noturas savas riņķveidīgās

kustības dēļ, taču daži no tiem krīt – tie ir meteorīti. Ja debess kustība tiktu pārtraukta, tad viss nokristu uz Zemes. Mēness pēc savas dabas ir līdzīgs Zemei, uz tā arī ir kalni, ielejas, līdzenumi; Mēness savu gaismu iegūst no Saules un ir apdzīvojams. Zeme ir plakana, tā peld gaisā.

Dzīvo būtņu sēklas krīt no debesīm uz Zemi kopā ar lietu. Šīs sēklas pastāvējušas vienmēr. Dzīvo būtņu sēklas ir homeomeriju paveids. Dvēsele ir līdzīga gaisam. Cilvēks ir saprātīgs, jo viņam kā vienīgajam no visām dzīvajām būtnēm ir rokas.

Izziņa notiek caur pretmetiem: auksto izzina ar silto, saldo – ar rūgto utt. Sajūtas saistītas ar ciešanām, kas kļūst manāmas tad, ja kairinātāji pārāk intensīvi sāk ietekmēt sajūtu orgānus.

f. SENGRIEĶU ATOMISMS. DĒMOKRITS

Esamība un neesamība. Atomi

Sengrieķu atomisma pamatlicējs ir Leikips (V gs. p.m.ē.), taču par viņu ziņu ir ļoti maz, un saglabājies ir tikai viens fragments no poēmas "Par prātu", ko bieži piedēvē Dēmokritam. Dzimis Leikips esot vai nu Abdērā, vai Milētā, vai Elejā. Viņa dzīves laiks sakrīt ar Empedokla, Anaksagora un Zēnona, kas bijis Leikipa skolotājs, dzīves laiku. Citi apgalvo, ka tāds vispār neesot dzīvojis. Ir grūti nošķirt Leikipa un

Dēmokrita mācības vienu no otras. Leikipam piedēvē principu, ka dzīves mērķis ir skaistā baudīšana.

Ievērojamākais atomisma pārstāvis ir Dēmokrits no Abdēras (apmēram 470–370), kuru uzskatīja ne tikai par provinci, bet arī par muļķu pilsētu ("abderīts" – vientiesis, pamuļķis). Saskaņā ar leģendu Dēmokritu bērnībā esot apmācījuši magi un haldieši. Par to gādājis ķēniņš Kserkss pateicībā par laipno uzņemšanu, kuru izrādījis Dēmokrita tēvs, Kserksam pēc kādas sakāves atkāpjoties. Vēlāk Dēmokrits mācījies pie Leikipa un Pītagora, devies desmit gadu ilgā ceļojumā uz Ēģipti, Persiju, Etiopiju, pat Indiju. Iespējams, ka ideju par atomiem viņš aizguvis no persiešu skolotājiem.

Dēmokrits dzīvojis noslēgti un vientuļi. Tēvam mirstot, viņš par savu mantojuma daļu izvēlējies nevis zemi vai vergus, bet naudu. No ceļojumiem viņš atgriezies nabadzīgs. Laikabiedri Dēmokritu apvainojuši, ka viņš iztērējis šajos ceļojumos visu mantojumu (cilvēkam, kurš bija izšķērdējis mantotu īpašumu, bija jāatstāj pilsēta, jo likums liedza šādu cilvēku pēc nāves apbedīt). Taču tad Dēmokrits tautas priekšā nolasījis savu darbu "Par pasaules iekārtojumu". Par to viņš saņēmis 500 talantu lielu balvu. Atrazdamies Atēnās, Dēmokrits ticies arī ar Sokratu, taču Sokrats nav viņu pazinis. Ir ziņas, ka Anaksagors nav uzņēmis Dēmokritu savu skolnieku vidū, jo tas esot smējies par viņa *nous*.

Dēmokritam par godu pēc viņa nāves uzstādīja vara statuju un sārīkoja bēres uz valsts rēķina. Viņu

dēvēja par "filosofu, kas smejas", jo viss, ko dara nopietni, viņam šķitis nenopietns; aizmirsis par cilvēkiem, viņš bieži vien pēkšņi esot sācis smieties. Viņam nav bijis sava mā-jokļa, viņš dzīvojis pie tempļa. Abdē-rieši, lai izprastu Dēmokrita dīvaino uzvedību, pat esot pieaicinājuši sla-veno ārstu Hipokratu. Pēc sarunas ar filosofu Hipokrats teicis, ka tas ir normāls dzīvesveids domātājam. Savas dzīves beigās Dēmokrits esot padarījis sevi aklu, lai redze netrau-cētu viņam iegremdēties pasaules kārtības apcerē. Platons esot gri-bējis sadedzināt visus viņa darbus (ap 60 vai 70).

Saskaņā ar Dēmokritu pasaulē reāli eksistē tikai esamība un neesa-mība, proti, atomi un tukšums. Katra monāde vienmēr ir jāuzskata par fizisku ķermeni, kaut arī ļoti mazu, kas sastāv no galīga skaita atomiem. Atomisma filosofija neizriet no pieredzes, bet no nepieciešamī-bas teorētiski apjēgt, kā iespējama lietu kustība, rašanās un iznīcība. Atomus var tikai iedomāties, empī-riskā pieredze par tiem ir neiespē-jama.

Vārds *atomos* ir cēlies no darbī-bas vārda *tomē* – "griešana", "dalī-šana", "ciršana" – un nozīmē "neda-lāmais". Tas nav punkts, jo tad ne-varētu izskaidrot redzamās pasau-les lietu pastāvēšanu. Atomi nesatur tukšumu, un tādēļ pēc savas dabas tie ir nemainīgi: tos nevar sagriezt, saspiest, nevar padarīt nedz lielā-kus, nedz mazākus; tie nevar rasties un iet bojā, ir mūžīgi un nemainīgi. Atomus nevar iespiesties, tie ir pilni – vienā vietā nevar būt divi

atomi. Atomu skaits ir bezgalīgs, un tie atšķiras pēc formas, savstarpējās kārtības un izvietojuma.

Tukšums ir neesamība – esošais nekas – *mēden* (tas nav eleātu "ne-esošais"), kas kā tāds nav izzināms. Kaut arī tukšums pastāv, no tā ne-kas nevar rasties – tā ir vienkārši telpa (*topos* – vieta). Tukšums ir absolūti viendabīgs un var pastāvēt gan kopā ar lietām, gan arī bez tām. Tikai atomi nesatur tukšumu – tajos nevar ielikt ķīli, lai tos sašķeltu. Tukšums arī ir bezgalīgs, jo galīgais nevarētu sevī ietvert bezgalīgo.

Pateicoties neesamībai, esamība iegūst kustību (atomi nepārtraukti kustas). Tas dod iespēju izskaidrot pasaules mainīgumu un daudzvei-dību, jo visas lietas sastāv no atomiem, tās rodas to sadursmes re-zultātā. Atomi saskaņā ar nepiecie-šamību kustas tukšumā. Pasaulē valda likumsakarīga kārtība, un tajā nav nejaušību. Pasaulei kā tādai cē-loņu nav, un tajā visi procesi ir da-biski (*ek tou automatou*). Veselais ir daļu summa (līdzīgi tam, kā no bur-tiem veidojas vārds).

Zēnons izvirzīja aporiju pret daudzveidību: ja lietu sadala līdz bez-galībai, tad vai nu daļām nebūs lie-luma un lieta pārvērtīsies par neko, vai arī tām tomēr būs lielums, un tad tā pārvērtīsies par bezgalīgi lielu. Dēmokrits domāja, ka aporija tiek atrisināta, ja pieļauj, ka dalāmībai ir robeža. Eleātu esamība iemieso-jas atomos, kas atbilst visām esamī-bas prasībām. Dēmokrits glābj arī pītagoriešu mācību par skaitli, proti, norādot, ka katra lieta sastāv no galīga atomu skaita.

Cilvēka dvēseli, kas ir viņa kustību avots, sajūtu un domāšanas orgāns, veido apaļi, ugunīgi atomi. Cilvēks ir mašīna, viņa nāve – atomu iziršana. Dvēseles atomi spēj just. Juteklisko kvalitāšu pamats ir atomu īpašības: siltuma sajūtu rada lodveidīgie un kustīgie atomi, baltā un melnā sajūtas – gludie un negludie, rūgtuma – mazie, gludie un apaļie, kuru virspuse ir izliekta, asās garšas – stūrainie, bet ne pārāk lielle, skaņas – atomu plūsmas intensitāte utt. Redze rodas tāpēc, ka no ķermeņiem "iztek" smalks apvalks, it kā to kopija (*eidōla* – tēli, *deikēla* – attēli).

Ētika

Cilvēks un dzīvnieks ir līdzīgi makrokosmam, tie ir "mazā pasaule"; tas, kas notiek lielajā pasaulē, notiek arī mazajā. No vienas puses, cilvēku un dzīvnieku ķermeņi sastāv no atomiem un tukšuma, no otras, – arī dabā ir dzīvība un prāts, jo tas galu galā nav nekas cits kā siltums un uguns, kas ir dzīvā un saprātīgā nesēji. Šai ziņā makrokosms ir apgarots un saprātīgs, taču pilnīguma pakāpe tam ir visai zema.

Dzīvnieki no makrokosma atšķiras ar to, ka tajos ir koncentrējies siltums, bet cilvēkā – siltums un arī uguns. Taču starpība starp siltumu un uguni ir tikai kvantitatīva, jo to pamats ir īpaši mazi, apaļi un kustīgi atomi. Tas ir pamats atšķirībām starp saprātīgo un nesaprātīgo dvēseles daļu.

Cilvēka ķermenis ir radies no ūdens un dubļiem vienlaicīgi ar citiem dzīvības veidiem. Cilvēks ir dzīvnieks, kas pēc savas dabas spējīgs uz apmācību, tam kalpo rokas, saprāts un prāta elastīgums. Dvēsele ir tikai atomu kopojums, tā izplatās pa visu ķermeni, ir kustīguma un dzīvības siltuma avots. Prāts atrodas cilvēka krūtīs.

Verdzība ir dabiska. Dēmokrits dod padomu izmantot vergus līdzīgi ķermeņa locekļiem, katru atbilstīgi savam mērķim. Viņa attieksme pret ģimeni, sievieti un bērniem ir negatīva. Ar sievieti labāk sakaros nestāties. Ja arī jāstājas laulībā, tad jāizvēlas vienkārša, maza un klusējoša sieviete. Dēmokrits teicis: "Lai sieviete neprāto, tas ir šausmīgi"; "Sievietes rota – klusēšana". Vīrietim vislielākais pazemojums ir pakļauties sievietei. Tāds vīrietis ir savu kaislību vergs. Vislabāk ir tad, ja ģimenē nav bērnu, jo labi rezultāti audzināšanā ir panākami ar lielām grūtībām un cīņu, turklāt labums te ir niecīgs salīdzinājumā ar nepatīkšanām un ciešanām, ko rada neveiksmes audzināšanā. Bērnu audzināšana nav drošs pasākums. Labāk ir paņemt bērnu audzināšanā no drauga, jo tad to var izvēlēties pēc sirds patikas, pretējā gadījumā ir jāpieņem tas, kas piedzimst.

Nav cienīgs dzīvot tāds cilvēks, kam nav laba drauga. Dēmokrits augstu vērtē patiesu draudzību, kas balstīta uz saprātīgiem pamatiem. Pats grūtākais draudzībā ir atšķirt īstus draugus no neīstiem. Izvēloties draugu, ir jābūt uzmanīgam un piesardzīgam, jo daudzi t.s. draugi

vairāk par draugu mīl mantu. Kam nav draugu, tas nav cienīgs dzīvot, jo tas nozīmē, ka viņš ir sliktis cilvēks, kas pats nespēj nevienu mīlēt, tāpēc arī viņu nemīl. Draudzību veicina paškritika, spēja nožēlot, līdzpārdzīvot, neskaust. Vissliktākais draudzībā ir apmelošana un izlikšana. Lai nekļūtos cilvēkos, viņi jāvērtē nevis pēc vārdiem, bet pēc darbiem.

Audzinašanas mērķis ir tikumības sasniegšana. Te labākais līdzeklis nav vis piespiešana, bet labprātīgums. Audzinašanas pamats ir cilvēka spēja sajūst kaunu, līdzeklis – tēva piemērs. Ir jāizvairās tikties ar sliktiem cilvēkiem, bet audzināšana nav visspēcīga, jo slikto cilvēki apgūst bez piepūles. Pati spēja kaunēties cilvēkiem rodas apmācības procesā: kad cilvēks atklāj, ka tas kaut ko nemāk, viņš sāk kaunēties. Izglītība ir rota laimīgajiem un patvērums nelaimīgajiem. Tai nepieciešamas trīs lietas – dabas dotumi, vingrinājumi un laiks.

Ar bagātību jāapietas uzmanīgi, ar tās palīdzību ir jākalpo tautai. Nabadzīgajiem jāpriecājas par to, kas tiem ir, un jāskatās nevis uz tiem, kas dzīvo labāk, bet uz tiem, kam klājas sliktāk. Bagāts ir nevis tas, kam ir lieli īpašumi, bet gan tas, kam ir maz vēlmju; turklāt būt par nabadzīgo ir labāk nekā par bagāto, jo nabadzīgajam nav naida un ļaunu nodomu. Laimīgs ir tas, kas apmierinās ar mazumu. Laime nav saistāma ar bagātību, zeltu, naudu utt., bet vienīgi ar dvēseli. Dzīvniekiem galvenais ir viņu fiziskais stāvoklis, toties cilvēkam – dvēseliskais.

Cilvēkam dzīves mērķis ir eitīmija – labs garastāvoklis, pašapmierinātība, kas izpaužas kā miers, mērenība un līdzsvars, kaislību un aizspriedumu trūkums. Pēc baudām vajag tiekties, no ciešanām – izvairīties. Cilvēkam ir daudz tieksmju, un tāpēc tās vajag harmoniski saskaņot. Baudu kritērijs ir laime, kas izpaužas nesatricināmībā, harmonijā un simetrijā.

Ir fiziskās un garīgās baudas. Fiziskās baudas, kas nav saistītas ar prātu, ir lopiskas. Dēmokrits norāda nevis uz ķermeņa un dvēseles alternatīvu, bet uz hierarhiju: ķermenis varētu dvēseli pat iesūdzēt tiesā, ja dvēsele tam sagādātu ciešanas un mocības. Dvēsele atbild par ķermeni līdzīgi kā saimnieks – par savu instrumentu. Visur jāievēro mērs, jo pārpilnība vai trūkums rada nemieru, satraukumu, disharmoniju. Kritērijs te ir prāts, kas dod mēru kaislībām, norobežo pārejošo no nepārejošā. Turklāt prāts pats par sevi ir tikumiska vērtība. Muļķi nemāk baudīt dzīvi arī tad, ja dzīvo ilgi.

Nelaimju avots var būt arī dvēsele, ja tā slikti kalpo cilvēkam. Dēmokrits esot izvirzījis tēzi: "Tas, kas dara netaisnību, ir nelaimīgāks par to, kurš cieš no netaisnības."

Eitīmiju var sasniegt tikai gudrie, kas dzīvo pēc izziņas likumiem. Ja sabiedrība sastāvētu tikai no gudrajiem, tad tiesību vispār nevajadzētu. Gudrajiem nav vajadzīga komunikācija ar citiem cilvēkiem, jo tie ir pilnīgi iegrimuši filosofijā. Dēmokrits teica: "Dzīvo nemanāmi!" Cilvēkam ir jāizvairās no līdzdalības politiskajā

dzīvē. Gudrais ir pasaules pilsonis. "Gudrajam ir atklāta visa zeme, jo visa pasaule ir augstā gara dzimtene."

Tiesības ir sliktākas par morāli, jo tās nepieciešamas pūlim. Likumu priekšraksti ir mākslīgi, tas ir sliktis izgudrojums. Tāpēc "gudrajam likumiem nav jāpakļaujas", viņam ir jādzīvo brīvi. Likumus rada cilvēki. Ja cilvēki būtu taisnīgi cits pret citu, tad likumi netraucētu dzīvot katram tā, kā tam tik. Naidu rada skaudība. Likums tiecas palīdzēt cilvēkam dzīvot. Tas iespējams tikai tad, ja paši pilsoņi grib dzīvot laimīgi: tiem, kas pakļaujas likumam, likums ir tikai apliecinājums to tikumībai.

Reliģija ir vēsturiska parādība, sākumā tās nebija. Reliģijas avots ir bailes no daudzveidīgajiem dabas spēkiem. Tā kā cilvēks neprot tos izskaidrot ar dabiskiem cēloņiem, viņš tos saista ar dievu darbību. Cilvēki arī maldīgi ir iedomājušies, ka dievi ir nemirstīgi.

g. SOFISTI

Audzināšana un dzīve

Pamazām Atēnas kļuva par grieķu filosofijas centru, kur politiskā un sociālā attīstība noteica teorētiskās domas praktisko raksturu. Demokrātija radīja interesi par izglītību, kas bija priekšnoteikums līdzdalībai tautas sapulcē. Tikai izglītība padarīja runu pārliecinošu un veicināja politiskās ietekmes palielināšanos. Polisa veicināja arī retorikas apgušanu.

Sofistikas rašanās cēlonis bija antīkās demokrātijas sociālās prasības, vispirms jau tas, ka panākumus publiskajā sfērā varēja gūt tikai ar ietekmīgas politiskās runas palīdzību. Jāņem vērā, ka tautas sapulces lēmumi bija vairākuma lēmumi, tajā nabadzīgo ļaužu balsis pēc savas vērtības sakrita ar bagāto balsīm. Tautas sapulces ietekmēšana un panākumu gūšana bija atkarīga no izrunātā vārda, jo nekādas citas institucionālas autoritātes nepastāvēja.

Turklāt vēsturiskajai patiesībai neatbilst uzskats, ka sofistiem esot bijuši pirmie, kas sākuši saņemt honorārus par apmācības procesu. Piemēram, Platons min faktu, ka Zēnons no Elejas esot no diviem cilvēkiem saņēmis divus simtus mīnu lielu honorāru.

Sofistu darbība bija visciešākā mērā saistīta ne tikai ar tiešajiem politiskajiem notikumiem, bet arī ar jauno pilsoņu audzināšanu, kas izmainījās un attīstījās Atēnās 5. gs. p.m.ē. Visi svarīgākie notikumi bija kļuvuši publiski un atradās visu pilsoņu kontrolē. Visām amatpersonām vajadzēja sniegt pārskatu publikas priekšā, likumiem – pierādīt sevi ar dialektiskas argumentācijas palīdzību. Tas viss palielināja izglītības lomu, attīstījās rakstība (līdz ar to ieviesās rakstīti likumi), dēmosam kļuva pieejama garīgā kultūra. Patiesības meklēšanā varēja piedalīties visi, un tā, līdzīgi politiskajiem jautājumiem, kļuva par apspriešanas tēmu.

Audzināšana un izglītība nebija grieķu atradums, taču grieķu kultūrā tā ieguva specifisku veidolu un kopā

ar sofistiem un Sokratu piedzīvoja kvalitatīvas izmaiņas.

Tradicionālā grieķu audzināšana (*paideia*) bija saistīta ar trim elementiem: fiziskajiem vingrinājumiem, t.s. mūsisko audzināšanu un homoerotiju – erotiskām attiecībām starp pieaugušu vīrieti un jaunieci. Visus elementus caurda aristokrātiskais agonālais (sacensību) gars. Par svarīgāko mērķi tika izvirzīta karavīra slava. Grieķu kultūra nebija miermīlīga (par miermīlīgu tā kļuva tikai tad, kad Grieķiju pakļāva Roma), un karš kā masveida konfrontācija bija neatņemama dzīves sastāvdaļa. Tāpēc svarīgi bija ieaudzināt cilvēkos īpašības, kuras pauda kalokagatijas (*kalokagathos* – skaists un labs) ideālu, kas nozīmēja ne tikai skaistu izskatu, bet arī labu slavu, godu. Tradīcija mācīja, kā katram atsevišķam cilvēkam un visiem pilsoņiem kopumā jādzīvo, lai realizētu dzīves plānu atbilstīgi pastāvošajai vērtību sistēmai.

Perikla laikā grieķu izglītības sistēmā notika svarīgas izmaiņas, kuras bija saistītas ar demokrātijas ieviešanu, proti, izglītība tika attiecināta uz visiem pilsoņiem, praktiski visiem vajadzēja iemācīties lasīt un rakstīt. Taču aristokrātiskās kultūras demokratizācija nozīmēja arī audzināšanas nivelēšanu. No 5. gs. p.m.ē. sākuma tika nodibinātas skolas visām audzināšanas jomām un izglītība atsvabinājās no erotiskajām attiecībām starp pieaugušo vīrieti un jaunieci.

Tādējādi Perikla laikā visi pilsoņi jau varēja skolās iegūt pamatizglītību, taču šajā periodā arī atklājās, ka tas nav pietiekams pamats, lai

kļūtu par "labu cilvēku", kurš ar panākumiem darbotos politikā. Lai gūtu panākumus, politiķim taču vajadzēja uzstāties tautas sapulcē, panākt lielas auditorijas piekrišanu, atspēkot pretiniekus, un tam savukārt bija vajadzīgas runas un dialektikas spējas. Turklāt Atēnas vairs nebija maza pilsēta, tā bija veselas impērijas – Jūras savienības – galvaspilsēta, un tāpēc bija nepieciešamas ģeogrāfijas, ekonomikas zināšanas, vajadzēja iepazīt citas tautas, plānot kopīgus pasākumus. Visas problēmas, kuras vajadzēja risināt amatpersonām, ieguva kompleksu raksturu, kas arī paredzēja izglītības līmeņa paaugstināšanu. Jauniešiem, ar kuriem bija saistīta sofistu darbība, – no vienas puses, retorika, dialektika, valodas māksla, no otras, – ģeogrāfijas, tiesību, ekonomikas zināšanas, – nebija viegli savienojami ar veco sistēmu. Tradicionālā audzināšana pirmām kārtām bija virzīta uz rakstura veidošanu, turpretim jaunā – uz intelekta attīstību. Vecās sistēmas uzdevums bija ieaudzināt godīgumu un taisnīgumu, jaunās – godkāribu un tās realizācijas prasmi, visai mazu lomu piešķirot taisnīgumam. Intelekts kļuva morāli neitrāls. Izvirzījās jautājums: vai kompetentu politiķi vispār var izaudzināt? Vai šo māku manto vai apgūst ar atdarināšanas starpniecību? Un vispār, – vai "tikumība" ir iemācāma?

Tiklīdz atklājas likumu un tikumu cilvēciskā izcelsme, izvirzās jautājums, uz ko tad jāorientējas, pieņemot praktiskus lēmumus. Problēmsituācijā iespējami vairāki reakcijas

varianti: 1) turēšanās pie tradicionālā dzīvesveida; 2) tradicionālā dzīvesveida pakļaušana šaubām (to pastiprināja iepazīšanās ar svešiem un atšķirīgiem tikumiem; katrs indivīds sāka uzskatīt par labo to, kas tam šķita pieņemams); 3) mēģinājums attaisnot tieksmi pēc varas, bagātības vai panākumiem, ja šo rīcību ierobežo likums, vai arī ierobežojumu pārvarēšana un salaušana.

Galū galā pārmaiņas politikā un audzināšanā saasināja pašu jautājumu par to, kā dzīvot. Platons darbā "Valsts" to formulē šādi: "...jo mēs nerunāsim par niekiem, bet par to, kā jādzīvo." Tas ir jautājums par to, kas ir laimīga dzīve, ko nozīmē dzīvot labi.

Šis jautājums kļuvis par centrālo filosofisko problēmu vispār, jo cilvēks kā būtne, kas apzinās savu eksistenci, neizbēgami nonāk konfrontācijā ar pareizas vai labas dzīves tēmu. Tā saturs nav empīrisku apgalvojumu kopums, tas skar katra indivīda dzīves plānu: ikviena cilvēka dzīve ir jāsaprot kā atbilde uz šo jautājumu. Jautājums, kā jādzīvo, nav jautājums, kura jēga būtu skaidri formulēta un atbilde – dota. Šis jautājums ir filosofijas vadmotīvs, un tiem, kas pirmo reizi tam nododas, bieži nākas vilties, jo vēlāmā skaidrība netiek iegūta.

Turklāt jāņem vērā, ka grieķus raksturo reālistiski pragmatiska dzīves uztvere. Viņi sevi konfrontēja ar pasauli, kāda tā ir, mēģināja izprast norišu kopējo ainu un nerādīja nekādas ilūzijas par kādu īpašu jēgu, kas būtu saskatāma aiz īstenības. Tas deva viņiem iespēju dziļi un

pamatīgi izstrādāt jautājumu par labas cilvēka dzīves struktūru.

Izglītības mācītāji, apgaismotāji bija sofistī, kas vienlaicīgi attīstīja politisko izveicību, veiklību. Viņi apvienoja utilitārismu ar individuālistu, pakļaujot izziņu atsevišķai gribai. Ja atsevišķā indivīda griba vēlas ietekmēt svešu gribu, tad viņam ir jāattīsta runas un strīda māksla – retorika un eristika. Ir jāmācās atspēkot pretinieka apgalvojumus un pārliecināt par sava viedokļa pareizību. Sofistika aizsāka domāšanas subjektivāciju un individualizāciju.

Sofistu darbība

Visus sofistus iedalā vecākajos (Protagors, Gorgijs, Hippijs, Prodikis, Antifonts u.c.) un jaunākajos (Alkidamants, Trasimahs, Kritijs, Kallikls u.c.).

Protagora (ap 490–420) tēvs esot bijis bagāts cilvēks, kurš stājies kontaktos ar persiešu magiem, kad Kserkss devies uz Hellādu. Jaunībā Protagors, kā stāsta leģenda, esot bijis malkas iznēsātājs. Dēmokrits nejauši ieraudzījis, kā viņš uz muguras nesis milzīgu malkas saini, un painteresējies, kā viņam izdevies aptvert malku ar tik īsu auklu un noturēt to līdzsvarā. Dēmokrits te saskatīja smalku ģeometrisku aprēķinu, kas viņā izsaucis sajūsmu. Dēmokrits esot iepazīstinājis Protagoru ar filosofiju. Šajā leģendā gan daudz neskaidrību: kāpēc bagāta cilvēka dēlam būtu jānodarbojas ar malkas iznēsāšanu? Kā tas būtu bijis

iespējams, ja Protagors bija vecāks par Dēmokritu par veselu gadsimta ceturksni? Iespējams, ka Protagors vispār nenāk no Abdēras, bet no joniešu pilsētas Teosas.

Protagors bija profesionāls retorikas – runas mākslas – un eristikas – strīda mākslas – pasniedzējs. Viņš viens no pirmajiem ir sācis ņemt naudu par apmācību filosofijā un savā darbībā apbraukājis visu Hellādu. Atēnās, kur Protagors bijis divas reizes, viņš Perikla uzdevumā esot izstrādājis jaunu konstitūciju, taču drīz satverts un viņam piespriests nāvessods. Cēlonis tam bija Protagora sacerējums "Par dieviem". 411. g. p.m.ē. viņa grāmatas tika svinīgi sadedzinātas pilsētas laukumā. Visi viņa sacerējumi bija jānodod varas iestādēm. Tas bija pirmais gadījums, kad grāmatas sadedzināja reliģisku vai ideoloģisku apsvērumu dēļ. Galu galā viņu padzina no Atēnām. Protagors esot noslīcis, kuģojot no Dienviditālijas uz Sicīliju. Viņam piedēvē vairāk nekā desmit darbu – "Par valsti", "Par zinātni", "Par esošo" u.c., no kuriem saglabājušies tikai fragmenti.

Protagors mācīja, ka viss ir patiens, turpretim Gorgijs (ap 483–ap 375) –, ka viss ir maldīgs. Viņa dzimtene bija Sicīlijas pilsēta Leontīna, skolotājs – Empedokls. 427. g. p.m.ē. Gorgijs ieradies Atēnās kā Leontīnas sūtņu vadītājs, kas prasīja no Atēnām aizstāvību pret Sirakūzām. Lielāko mūža daļu viņš nodzīvojis Tesālījā, sasniedzot vairāk nekā simts gadu lielu vecumu; pats viņš to skaidroja ar atteikšanos no baudām. Gorgijs bija izcils orators

un pilnībā pārvaldīja runas mākslu. Peloponēsas kara laikā viņš teicis slaveno "Olimpisko runu", kurā aicinājis hellēnus pārtraukt savstarpēju iznīcināšanu, taču šoreiz Gorgijā neesot ieklausījušies. Viņam piedēvē sacerējumus "Par dabu jeb Par neeksistējošo", "Helenas slavinājums" u.c.

Par citiem sofistiem, kas darbojušies šajā laikā, – Hipiju, Prodiku, Antifontu u.c. – ir zināms ļoti maz, viņu darbi nav saglabājušies. Līdzīgi tas ir arī ar jaunākajiem sofistiem.

Pamatjēdzienu nozīmes maiņa

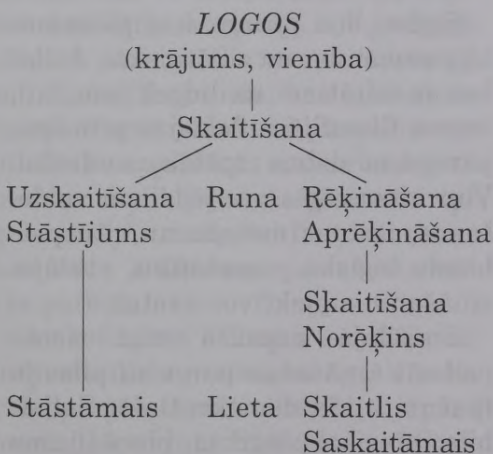
Sofistika tiek interpretēta kā filosofisks virziens, kas pirmo reizi pievērsās cilvēkam, padarot to par galveno pētījumu problēmu. Tēmu "cilvēks" filosofija risināja jau pirms sofistikas, taču tad tā vēl bija sekundāra problēma, kas bija pakļauta pārdomām par dabu, kosmosu, esošo vispār. Cilvēku pirms sofistikas interpretēja tikai kā kosmosa locekli, kas iekļauts dabas universālajās likumsakarībās. Turpretim sofistikā cilvēks pārstāja būt substance, to sāka aplūkot visdažādāko attiecību kontekstā – ar dabu, dieviem, citiem cilvēkiem, tautām, pretējo dzimumu, valsti u.tml.

Jāņem vērā arī tas, ka skaistas runas klausīšanās (*eu legein*) atēniešiem bija nopietns, uzmanības vērts publisks notikums. Viņi vispār politisko darbību pārdzīvoja kā drāmu. Atēnieši bija "vārdu patērētāji" (*theatai tou logou*). Šajā ziņā sofistikas nopelns ir tas, ka tā saistīja

politisko un estētisko ikdienu, kā arī veica mēģinājumu atklāt to savstarpējo attiecību saišu spēku, kurām Atikas demokrātijas apstākļos vajadzēja nodrošināt cilvēku kopdzīvi.

Sofistikas nopelns ir arī tas, ka galvenajiem filosofiskajiem jēdzieniem tika piešķirta specifiska nozīme.

Logos. Pakavēsimies pie vārda *logos*, kas nozīmē "vārds", "doma", "prāts". Par filosofisku terminu tas nekļuva uzreiz, savā attīstības vēsturē tam bija arī "pirmsfilosofiskais" periods.

Vārds *logos* savu nozīmju maiņas vēsturē piedzīvoja divas lielas transformācijas. Tā pamatnozīme ir "vienība (krājums)", daudzā savākšana veselumā, t.i., vienībā. Pirmais pagrieziens bija tā nozīmes sašaurināšana uz "skaitīšana": "vienība" ir vienības noteikšana ar skaitīšanas palīdzību. Otrais pagrieziens izpaužas divos virzienos – no vienas puses, *logos* kļuva par "stāstījumu", t.i., informācijas nodošanu par kādiem notikumiem, no otras, – par

"rēķināšanu", "aprēķināšanu". Interesanti, ka jēdziens *logos* apzīmēja gan stāstījuma norisi, gan arī pašu stāstāmo. Ar šā vārda nozīmju maiņu ir saistīts grieķiem specifiskais semantiskais reālisms: teiktā atbilstība īstenībai.

Sofisti bija tie, kas noliedza Heraklīta *logosa* filosofiju, proti, tā identifikāciju ar universālo pasaules prātu ("Atbilstīgi *logosam* viss ir viens"). Viņiem *logos* izsaka tikai uzskatus, apgalvojumus. Protagors apgalvo: "Par katru lietu (*pragma*) ir divi pretēji *logos*." Gorgijs saka: "Runai (*logos*) ir liela ietekme; ar maziem un neredzamajiem ķermeņiem tā īsteno dievišķus darbus: tā spēj mazināt briesmas, novērst sāpes, iedvest prieku un palielināt saviņņojumu." Sofistika atklāja *logosa* ietekmes spēku.

Physis. Vārdu *physis* parasti tulko kā "daba". Tas pieder vārdu grupai, kuru nenoteiksme ir *phyesthai* – "augt". Tāpēc *physis* var tulkot kā "augošā, radošā daba", "tapšana" vai "augšana".

Tā pirmssofistisko nozīmi vislabāk izsaka Heraklīts: "*Physis* mīl slēpties." Šis vārds apzīmē patieso pasaules stāvokli, kuram nav pretmeta.

Sofistika *physis* padarīja par *nomos* pretmetu, proti, tā pretmetu, ko iedibinājuši cilvēki kā sabiedrības pamatu. *Physis* ir dabas likums, kura ievērošana cilvēkam dod priekšrocības.

Visi cilvēku iedibinājumi ir tikai konvencija, piemēram, tēze par visu cilvēku vienlīdzību. *Physis* ir pret-runā ar šo principu, jo viens cilvēks

nav līdzīgs citiem, un šim atsevišķajam cilvēkam ir tiesības darīt to, ko viņš grib. *Physis* pamato stiprāko tiesības.

Nomos. Sofisti norādīja, ka viss, kas ir saistīts ar *nomos*, ir konventionāls. Spēki, kas vieno sabiedrību, nenāk no dabas, tos nosaka cilvēki, un tie domāti cilvēkiem.

Interesanti, ka sofistikas laikā bija trīs vārda *nomos* nozīmes, kuras apspēlēja Sofokls traģēdijā "Antigone": 1) tradicionālā kārtība, "zemes likumi"; 2) tīrie iedibinājumi (Kreonta likumi, aizliegumi); 3) nerakstītie un nemainīgie "dievu likumi" (*nomina*), uz kuriem atsaucas Antigone. Trešo nozīmi sofistika vairs neatzina.

Runu sofisti izprata kā "pārlicības veidotāju". Tā kļuva par speciālas izstrādes priekšmetu. Gorgijs apgalvoja, ka "vārds ir visvarenākais valdnieks", un norādīja uz trim runas veidiem: "meteorologu" (to, kas nodarbojas ar debesu parādību izpēti un racionālo zinātņu) runas; tiesas runas (tās attīstījās pēc rakstītu likumu parādīšanās), kā arī "sacensības filosofiskās runās" – tieši tās kultivēt bija sofistu mērķis.

Sofisti, sākot ar Gorgiju, attīstīja t.s. demonstratīvo daiļrunību – runu paveidu, kurām nav jēgas ārpus skolas (*scholē, diatribē*), t.i., ārpus brīvā laika pavadīšanas zinātāju lokā, kas spēja novērtēt daiļrunību. Tā bija daiļrunība, kas netiek saistīta ar praktisku izmantojumu. Vienlaicīgi tika radītas daudzas retorikas "Pamācības" (*Technai*), kas ievērojami paplašināja kultivētas runas sfēru.

Tas viss izraisīja svarīgu vārda funkcijas maiņu, proti, jebkura veida vārda mākslas uztveri pastarpināja daiļrunības skolotājs un skola, kas apgādāja ar mācību literatūru. Pirmo reizi radās jēdziens par izglītotu publiku. Par labo toni kļuva spēja spriest par jebkuru tēmu, un nespēju to izdarīt uztvēra kā neaudzinātību, kas brīvajam cilvēkam ir nepiedienīga. Sofisti orientējās uz pieklājīgo publiku ar atbilstīgu izglītību.

Izziņas teorija

Sofisti bija pirmie, kas pārorientēja uzmanību no zinātniskās darbības rezultātiem uz līdzekļiem, t.i., ienesa filosofijā refleksijas principu, pārejot no dabas izpētes uz cilvēku. Viņi interesējās par jēdzienu veidošanos, izziņas metožu un citu problēmu loģisko pamatotību, atklājot zināšanu subjektīvos avotus.

Sociālajā aspektā viņi tiecās padarīt zināšanas par visu pilsoņu īpašumu, tās demokratizēt. Sofisti bija retorikas, loģikas, pierādījumu mākslas speciālisti – ne "gudrie", ne "gudrības mīlētāji", bet drīzāk speciālisti gudrības jautājumos (*sophistai* – no *sophos* (gudrs) un darbības vārda *sophizomai* (izdomāt, būt gudram); tā apzīmēja katru, kas sasniedzis pilnību, guvis panākumus kādā nozarē), gudrinieki, kas mācīja citiem sagraut pretinieka pozīciju ar negaidītas argumentācijas palīdzību (neatkarīgi no patiesības!), pārlicināt to par katru cenu. Viņi bija pirmie, kas saskaņā ar leģendu (kas gan pilnībā neatbilst īstenībai)

saņēma atalgojumu par apmācību (turklāt ne mazu; bagātie maksāja par to tādu naudu, ka sofistis Gorgijs no ienākumiem ziedoja Delfiem zelta statuju), tādējādi pārvēršot zināšanas no mērķa par eksistences līdzekli. Citus tas mulsināja: sofistis saņem samaksu gluži kā kaut kādi amatnieki, no kā brīvajam būtu jākaunas. Uz šo pārmetumu sofistis atbildēja, ka viss ir relatīvi: "pēc normas" tas ir kauns, "pēc dabas" – ne.

Sofisti bija tas slānis, kas grāva robežas starp kārtām, padarīdami zināšanas par tirgošanās priekšmetu. Ekonomikā to darīja tirgotāji, naudas mainītāji, augļotāji, bet garīgajā sfērā – sofistis. Platons salīdzināja sofistus ar tirgoņiem, kas pērk zināšanas vienā vietā un, braucot no pilsētas uz pilsētu, maina tās pret naudu. Viņi bija senās pasaules apgaismotāji, starpnieki starp tiem, kas rada zināšanas, un tiem, kas tās patērē.

Ar sofistiem sākās orientācija uz individuālismu: viss, ko agrāk indivīds pieņēma ar ticību, bija jāpārbauda, jāpakļauj radikālai kritikai; kritērijs – viņš pats kā patstāvīga realitāte. Sludinot, ka nav absolūta labuma, sofistis aicināja uz refleksiju, visa kritisku pārbaudi. Visam, kas ienāca apziņā citādā ceļā (stihiski, nejauši), ir jābūt no tās izstumtam kā nepatiesam. To var ielaist atkal atpakaļ, bet tikai pēc racionālas pārbaudes.

Savā radikālismā, pasludinot, piemēram, visas tikumiskās normas par patvaļīgām, sofistis nonāca līdz pilnīgam relativismam, patvaļai (daži norādīja, ka stiprajiem ir

tiesības neievērot likumus u.tml.). Kā bezprincipialitātes paraugus parasti min tā sauktos sofismus:

♦ "Ragnesis": "Tas, ko tu neesi pazaudējis, tev ir; tu neesi pazaudējis ragus, tātad tu esi ragnesis";

♦ "Apsēgtais": "Vai tu zini, kas stāv apsedzies?" – "Nē." – "Bet tas taču ir tavs tēvs; tātad tu nezini, kas ir tavs tēvs."

Tamlīdzīgus piemērus varētu minēt daudz. Sofists Kritijs, kļuvis par tirānu, izdeva likumu, kas aizliedza mācīt mākslu runāt, – viņš zināja, ko dara, jo pazina vārda graužošo spēku.

Vispazīstamākais sofistis Protagors teica (t.s. *homo mensura* izteikums): "Cilvēks ir visu lietu mērs – eksistējošo tādā mērā, kādā tās eksistē, un neeksistējošo – tādā mērā, kādā tās neeksistē." Tas nozīmēja arī to, ka, ja cilvēks tic dieviem, tie ir, ja netic, – to nav. Līdz tam visa objektīvi esošā mērogs bija likums, ar ko cilvēkam jāsamērojas, taču tagad par visu lietu mēru kļuva cilvēks. Daba (lietas) nesatur sevī cilvēka mēru, t.i., nespēj vadīt cilvēku; un vispār nav nepieciešams zināt kosmosa uzbūvi, jo zināšanas pašas ir atkarīgas no cilvēkiem. Cilvēks piešķir lietām mēru – pieņem likumus, iedibina tikumus utt. Protagors, ticēdams izglītības visvarenībai, bija pārliecināts, ka tikumi nav iedzimti, bet iegūstami piepūles rezultātā.

Jebkurš izteikums vienā atskaites sistēmā ir patiess, citā – maldīgs, tātad nav objektīva lietu stāvokļa un to būtību nav iespējams fiksēt. Gorgijs šo sofistisko domāšanas kodolu formulēja šādi:

- ◆ nekas neeksistē;
- ◆ pat ja kaut kas eksistē, to nevar izzināt;
- ◆ pat ja to var izzināt, to nevar izteikt (paziņot).

Līdz ar to tiek noliegts jebkurš mēģinājums atrast un izzināt objektīvo esamību. Cilvēks vienmēr paliek vārdu un ikdienas pieņēmumu (*doxai*) varā.

Tāpēc saprotama ir Protagora skepse, kas attiecas arī uz dievu eksistenci: "Par dieviem es nevaru zināt, vai viņi ir vai arī viņu nav, jo daudz kas traucē šādas zināšanas iegūt – gan jautājums ir neskaidrs, gan arī cilvēka dzīve ir īsa." Līdzīgas domas izteica arī citi sofistī. Diagors no Mēlas teica, ka kļuvis par ateistu tad, kad kāds viņa pretinieks esot palicis nesodīts par nepatiesa zvēresta došanu. "Dievišķā taisnība" esot pretstats netaisnībai, kas valda cilvēku vidū. Kritijs apgalvoja, ka bailes no dieviem ir izgudrotas tāpēc, lai izraisītu bailes tajos, kas ko ļaunu dara, saka vai domā. Prodiks norādīja, ka dievi ir cilvēku pateicības jūtu izpausme. Cilvēks projicējot uz visu, kas nes tam labumu, priekšstatus par dieviem (piemēram, ēģiptieši to esot izdarījuši attiecībā uz Nilu).

Sofisti izvirzīja kritēriju: ticība rodas tad, kad valdnieks uzskata reliģiju par derīgu instrumentu, lai pavalstniekos nodrošinātu uzticību likumam. Likums kā tāds nedarbojas kā visaptverošs faktors. Reliģija kalpo tikai pozitīvo tiesību efektīgai realizācijai. Tāpēc ir jāieved kāda pāri cilvēkam stāvoša visu zinoša tiesiska instance, kas soda par

apslēptu rīcību (pozitīvās, t. i., pieņemtās tiesības – tikai par pierādītu pārkāpumu). Valdnieka rokās reliģija ir institūcija, kas nodrošina valsts likumu ievērošanu, paredzot Zevu kā instanci, kas soda. Reliģija kalpo valsts normatīvā aspekta stabilizācijai. Tā ir pēdējā pakāpe valsts veidošanās procesā: haoss → stipra vara → tās reliģiska sankcija. Reliģija piešķir sabiedrībai drošību.

Pret sofistiem, izprotot to mācības demoralizējošo jēgu, principiāli uzstājās Sokrats.

Tikumiskā dieva atrašana

Sofistiem kopīga bija interese par praktiskajiem jautājumiem, kas saistīti ar individuālās un kolektīvās dzīves organizāciju un pārvaldi. Pirms viņiem, izņemot Heraklītu, grieķu filosofi par tiem neinteresējās. Taču sofistikas laikā šajā sfērā iestājās dziļa krīze (īpaši tas attiecas uz morāli). Būtiski bija arī tas, ka Atēnās par ateistu uzskatīja katru, kas pielūdza citus dievus, nevis to, ko bija pieņemts pielūgt pilsētā.

Izmaiņas kļūst uzskatāmas, ja salīdzina sofistu pozīciju ar Homēra un Hēsioda uzskatiem.

Homēra eposi apstiprināja lokālas nozīmes vērtības. Tikai vienā fragmentā iezīmējas refleksija par pasaules tikumisko vienotību. Morālās vērtības vīrieti un sievieti skar atšķirīgi, tās neattiecas uz cilvēku vispār. Sieviete saistīta ar tādām vērtībām kā skaistums, veiklība u.c., vīrietis – drosme, spēks u.tml. Homērs vēl

nepazīst arī abstraktu taisnīguma jēdzienu, jo viss notiek atbilstīgi liktenim. Nekāds tikumiskais dievs nepakļauj izvērtējumam cilvēku darbus.

Hēsiods "Darbos un dienās" jau piedāvā citu modeli. Darbs sākas ar stāstījumu par laikmetu nomaiņas procesu, no kuriem sliktākais ir pašreizējais, kas balstās uz "dūres tiesībām". Taču Hēsiods atsaucas uz pasaules tikumisko kārtību: Zevs redz visus cilvēka darbus un attiecīgi tos atalgo un soda. Morāli labo un ļauno nevar iegūt, ejot līdzīgus ceļus: slikto (*kakotēs*) sasniegt ir viegli, turpretim tikumību (*aretē*) – tikai ar lielu piepūli. Hēsioda dzejā piedzima "morālais dievs", kas reģistrē visus cilvēka darbus un dod par tiem taisnīgu samaksu (Homēra dievi šādas morālas būtnes nebija).

Sofisti asi vērsās pret morāla dieva pieņemšanu. Kritijam pie raksta t.s. satīru spēli "*Sisyphos*", kur teikts, ka taisnīga dieva pieņemšana ir notikusi trijās fāzēs: 1) dabiskajā stāvoklī stiprākais atbilstīgi savam fiziskajam spēkam ir ieguvis vislielāko varu; 2) tam seko likumu ieviešana, proti, stāvoklis, kad varas realizācija ir saistīta ar tiesisko pakļaušanu; 3) tāpēc tiek izgudrots "viltīgais vīrs dievs, kas pārzina domas"; tā autoritātei ir jākavē apslēptībā esošā netaisnība. Dievam kā fiktīvam logosam ir jāpalielina valsts varas kontroles spēks.

Protagora mīts. Sofistikas mācības centrā ir Protagoram piedēvētais mīts, kurā viņš pamato kopienas izcelsmi un funkcionēšanu.

Mīts vēstī par to, kā Epimetejs ("Tas, kas domā pēc tam") un viņa

brālis Prometejs ("Tas, kas domā pirms tam") izdalīja veltes dzīvajām būtnēm. Pēc tam kad Epimetejs bija izdalījis visas dabiskās spējas – spēku, ātrumu, spēju vairoties u.c., lai katra no sugām varētu nodrošināt savu izdzīvošanu, – atklājās, ka cilvēkiem nav palicis pāri nekas, ka tie nav ne ar ko apveltīti. Tad Prometejs nozadzis "Hēfaista un Atēnas māku" kopā ar uguni un dāvājis to cilvēkam, tādējādi kompensējot visas dabiskās spējas, jo uguns un amatnieciskā meistarība satur sevī visu. Vēlāk, kad māka pārtapa profesijās, proti, t.s. dabiskajā valstī, cilvēki tomēr vēl nevarēja sevi aizstāvēt, jo tiem trūka "mākas dzīvot kopā", celt pilsētas un ievērot dievišķo taisnīgumu. Šī velte, kas nāk tieši no Zeva, ir pilsētu celtniecības un ierīkošanas māksla, kas paredz arī visu orientāciju uz taisnīguma principu.

Tādējādi mīts apraksta trīs posmus. 1. Dzīvnieku izcelšanās un to apveltīšana ar spējām, ko izdara Epimetejs; tad Prometejs ierodas pārbaudīt brāļa veikumu. 2. Cilvēku izcelšanās un rūpes par to, lai tie pasaulē izdzīvotu. Kaut arī Prometejs nozog uguni un cilvēki izveido kopienu, to kopdzīve ir apdraudēta. Kamēr cilvēks nepārvalda *politikē technē* (politisko attiecību regulēšanas mākslu), viņu apdraud divkārša netaisnība. Šī tēze satur sevī spēcīgu reliģijas kritiku, jo ticība dieviem vēl nedodot garantiju tam, ka cilvēku dzimta neiznīcinātu pati sevi. 3. Tikai spēks, kas balstās uz morālajām jūtām un prātu, dod iespēju funkcionēt sabiedrībai. Zevs, nobijies

par cilvēku bojāeju, to "pilnīgu izmiršanu", uzdevis Hermejam izplatīt starp visiem cilvēkiem kaunu (*aidos*) un taisnību (*dike*) (cieņa – morālās jūtas, taisnība – ar likumu regulējama rīcība). Tas cilvēks, kas nav spējīgs uz abām īpašībām, tiek uzskatīts par slimu un ir jānogalina.

Protagors līdz ar to sāka risināt jautājumu par civilizācijas un kultūras izcelsmi. Oriģināli bija apvienot vienā stāstījumā dzīvnieka spēju un cilvēka īpašā stāvokļa izcelsmes sižetus. Te iezīmējas asa cilvēka kritika: dzīvnieku pasaulē valda pašregulācija, uz ko cilvēki nav spējīgi. Uguns vēl nepasargā no meža zvēriem. Kopienas izveidošana nav iespējama, kamēr nav apgūta *politikē technē*.

Protagora ētiskais relativisms ir vērsts gan pret ētisko nihilismu, gan pret ētisko reālismu, apstiprinot domu, ka morālās vērtības ir saistītas ar cilvēku pārliecību, valodas struktūru, iedibinājumiem un atradumiem. Tāpēc nav nekādu nemainīgu normu, ir tikai *nomoi*, par ko vienojušies cilvēki.

"Dissoi Logoi". Vēl vairāk morāli teorētisku konfliktu atklāj ap 400. g. p.m.ē. sarakstītais sacerējums *"Dissoi Logoi"* ("Dubultargumenti"), kas skar trīs problēmas: labais un ļaunais, skaistais un kaitīgais, taisnīgais un netaisnīgais.

Sacerējuma trešajā nodaļā ir rakstīts:

"Pareizais un nepareizais. 1. Arī par pareizo un nepareizo ir divi viedokļi: vieni domā, ka pareizais ir kas cits nekā nepareizais, citi – ka pareizais un nepareizais ir viens

un tas pats. Es mēģināšu apstiprināt otro viedokli. 2. Vispirms es gribu izskaidrot, ka melot un mānīt ir taisnīgi. Runā, ka attiecībā pret ienaidnieku to darīt liecina par izveicību un taisnīgumu, bet attiecībā pret draugiem – par neveiklumu un ļaunumu. Bet kāpēc tikai pret ienaidniekiem un nevis pret mīļajiem cilvēkiem, piemēram, vecākiem? Tad, kad tēvam vai mātei ir jādod kādas zāles un tie negrib tās dzert, vai nav pareizi tiem iedot tās kā kādu zupu vai dzērienu, nesakot, kas tajā ir? 3. Tātad ir pareizi mānīt vecākus un tiem melot. Un ir pareizi atņemt draugiem īpašumu un pakļaut mīļotos cilvēkus vardarbībai. 4. Ja, piemēram, radnieks, skumju un bēdu nomākts, grib sev atņemt dzīvību ar auklas vai naža, vai kāda cita rīka palīdzību, vai nav labi tos atņemt, un, ja esi atnācis par vēlu un viņš jau ir sācis to darīt, vai nav labi tos atņemt ar vardarbības palīdzību? 5. Un kā vergu pārdot: vai nav pareizi pārdot visu pilsētu pēc izlaupišanas, ja to var izdarīt? Pareizi ir arī ielauzties pilsētas publiskajās celtnēs: vai, ja mans tēvs, kuru vajā politiskie pretinieki, sēž cietumā uz nāvi notiesāts, nebūtu pareizi ielauzties tajā, tēvu slepeni atsvabināt un glābt?"

Līdzīgas pārdomas tiek attiecinātas uz līgumu laušanu, mīļu cilvēku nogalināšanu u.tml. Secinājums: pareizība un nepareizība ir viens un tas pats.

Šis teksts būtībā risina nopietnu problēmu: kādi ir normu lietošanas kritēriji? Ja neviens cilvēks nedrīkst melot, tad nav skaidri šīs normas

mērogi. Ja normas tiek pakļautas pārbaudei, attiecinot tās uz konkrētu gadījumu, tās vairs nešķiet tik vispārīgas. No tā izriet, ka morālās normas var sevi atcelt.

1915. gadā tika atklāts Antifona rokraksts, kurā striktai kritikai tiek pakļauti tiesas sodi, raugoties no cietušā puses. Tajā tiek apgalvots, ka tiesas sodi sargā pārkāpēju un liek ciest upuriem. Antifons apstrīd taisnīguma vajadzību (*xympheron* – "labais katram"; šo principu izmantoja tālaika medicīna), kas izpaužas kā valsts noteikto likumu pildīšana. Viņš iestājas arī par visu cilvēku vienlīdzību: nomoss, kas neņem vērā visus cilvēkus, nav demokrātisks likums.

Likumi un tiesības

Cilvēks, mācīja sofistī, atšķiras no dzīvnieka ar to, ka viņš spēj runāt, visam dot vārdu, celt mājokli, izgatavot priekšmetus, iegūt no augsnes pārtiku. Daba savā būtībā ir vienota, un, ja tajā pastāvošos likumus pārkāpj, tad cilvēkam ir jācieš neatkarīgi no tā, vai kāds cits ir ievērojis viņa pārkāpumu vai nav. Turpretim cilvēku iedibinātie likumi it visur ir atšķirīgi, un nav nevienas paražas, kas vienotu cilvēkus; ja cilvēks pārkāpj likumus, tad viņš izpelnās sodu un kaunu tikai tādā gadījumā, ja kāds cits šos pārkāpumus ir pamanījis. Cilvēka otrā daba, sofistī secināja, ir variabla, mainīga.

Sofistī nonāca pie krasas dabiskā (*physis*) un mākslīgā (*nomos, thesmos, technē*) pretnostatīšanas. Visi

vārdi, valoda kopumā ir cilvēku izgudrojums un nenāk no dabas (par to liecina, piemēram, sinonīmija, lietu nosaukšana dažādos vārdos). Arī valsti un likumdošanu nosaka nevis daba, bet māksla. Protagors teica: "Kas katrai pilsētai šķiet taisnīgs un labs, tas tad arī tāds ir, kamēr tur tā uzskata." No teiktā izrietēja secinājums: ja likumus nodibina mākslīgā ceļā, tad tos var arī izmainīt. Vēl vairāk, visas normas (juridiskās, tikumiskās) ir patvaļīgas, jo tās ir cilvēku darbības rezultāts. Tāpēc arī nepastāv absolūtais labums.

Tādējādi sofistī mācīja, ka tiesību un morāles bāze ir nevis daba, bet polisa. To, kas ir labs vai slikts, nosaka pilsoņu kopiena, valsts. Atsevišķas normas (*nomoi*) sakņojas valsts morālajā un tiesību kodeksā, proti, konvencijā. Tās attiecas uz iedibinājumiem, vienošanos (*thesis*), nevis uz likumiem, kas nāk no dabas (*physis*). Tāpēc absolūtā nozīmē pateikt, kas ir labs vai slikts, nav iespējams. To var izdarīt tikai attiecībā pret kopienā pieņemto mērogu, standartu. Ētiskajām normām, kuras nesakņojas kosmosā, ir nevis universāla, bet partikulāra nozīme. Sofistī līdz ar to atņēma polisas tiesiskajai un politiskajai kārtībai metafizisku leģitimāciju.

Nodalot dabiskās un pozitīvās tiesības, vieni sofistī izdarīja secinājumu, ka kārtu un rasu diferenciācija ir nedabiska. Vergu institūcija atrodas krasā pretrunā ar dabu; nepamatots ir arī grieķu un barbaru pretnostatījums. No dabas visi cilvēki ir vienādi un atšķiras tikai ar pieņemtajiem likumiem un normām.

Polisas pozitīvās tiesības – tas ir tirāns, kas piespiež cilvēkus darboties atšķirīgi un atrodas pretrunā ar viņu dabu un nerakstītajiem dabas likumiem.

Turpretim citi sofistī no dabas atvasināja tieši cilvēku nevienlīdzību. Viņi arī kritizēja polisas konvencionālo morāli un pozitīvo tiesību normas, prasīja orientāciju uz dabu, bet darīja to nevienlīdzības vārdā. Tiesību sfērā pēc dabas stiprais tiek pakļauts pēc dabas vājajam. Turpretim dabiskās tiesības rēķinās ar atšķirībām starp vājo un stipro: labais – stiprajam pieņemamais, taisnīgais – tam noderīgais.

Sofistika pavēra ceļu patvaļas attaisnošanai. Trasimahs teica: "Taisnīgais nav nekas cits kā stiprajam derīgais." Kallikls savukārt mācīja, ka morāli un tiesības savam labumam izdomājuši varas pārstāvji. Taču tas, kas ir pietiekami stiprs, var pacelties pāri likumam, nerēķinoties ar to, jo stiprajam uz to ir tiesības.

h. SOKRATS

Sokrata "lieta"

Sokrats (ap 470–399) faktiski nodarbojās ar sofistu iedibinātās problemātikas interpretāciju, kuru zināt bija nepieciešams brīvajam cilvēkam (viņš ir pirmais filozofs, kas bija atēnietis no dzimšanas; viņš bija dzimis Alopekes dēmā, kurš atradās pusstundas gājiena attālumā no Atēnām). Taču salīdzinājumā ar sofistiem viņam bija viena priekšrocība: Sokrats pastāvīgi dzīvoja Atēnās, ap viņu nemitīgi veidojās klausītāju

loks, kas apsprieda jautājumus, kurus bija izvirzījuši iebraukušie sofistī. Sofists visu savu skolas intelektuālo instrumentāriju "nesa sev līdzi", turpretim Sokrats savas stabilās dzīvesvietas dēļ faktiski kļuva par pirmās pastāvīgās filozofiskās skolas izveidotāju.

Sokrats uzstājās nevis pret sofistu refleksiju, bet pret apziņas identifikāciju ar juteklību un viņu individuālistiskajiem centieniem. Viņš uzskatīja, ka mūsu apziņā slēpjas dziļāks slānis, tāds, kas nevis pieder mums, bet kam piederam mēs, kas valda pār mums. Citiem vārdiem sakot, cilvēks nav jutekliska, partikulāra, alkatīga būtne, jo tajā mīt pārindividūālais, kas jāatklāj analīzes ceļā. Tā ir domāšana, saprāts, apziņa kā apzināšanās (*synesis*). Polemikā ar sofistiem viņš priekšplānā izvirzīja tikumības jautājumus. Te svarīgākais jaunievedums ir forma, kādā tika uzdoti tikumības jautājumi. Kas ir tikumība? To, kā parāda Sokrats, nevar noteikt, norādot uz piemēriem – taisnīgumu, uzticību, drosmi utt. Atbilde paredz ceļu pie vispārīgām zināšanām, kas dod iespēju kaut ko apzīmēt kā tikumisku, proti, pie *eidōs* vai *idea*.

Jānorāda, ka grieķu valodā šos abus terminus sākotnēji attiecināja uz juteklisko uztveri un tikai vēlāk lietoja attiecībā pret garīgo realitāti, kas strukturāli līdzīga pirmajai. Kopīgais, vispārīgais – tas, ko garīgā uztvere, redzējums atklāj lietās kā to saistošo elementu, faktoru. Zināšanas par kopīgo ētiskajās lietās ir kritērijs, kas dod iespēju kādu rīcību kvalificēt kā ētisku.

Sofisti apgalvoja, ka tikumību var iemācīt. Sokrats no tā secināja, ka tādēļ ir jāzina, kas ir tikumība, jo pretējā gadījumā to iemācīt nevar. Viņa praktizētā gudrības mācība šādā neziņas situācijā izvirza jautājumu par labo (*agathon*) un tikumisko (*aretē*). Tas nozīmēja prasību pārbaudīt cilvēka zināšanas un noteikt labo, uz ko viņam jātiecas.

Jāpiezīmē, ka grieķu izpratnē *aretē* nozīmē jebkuras lietas derīgumu, kas saistīts ar tās būtību. Uzcelta māja savu funkciju var izpildīt labi vai slikti. Māja, kas mājas funkciju pilda labi, ir laba šāda tipa lieta, t.i., šai lietai piemīt specifisks *aretē* veids. Grieķi ar *aretē* saistīja visu, kas labi (*agathōs*) izpilda savu funkciju, tā ir lietas "labesamība" (varētu tulkot arī "krietnums", "izcilums", taču tas attiektos tikai uz augstāko vērtību skalu). Cilvēka gadījumā tā atrodas viņa paša dievišķajā un saprātīgajā daļā – dvēselē. Labais ir cilvēka dvēselei specifiskais derīgums (*aretē*). To izziņāt un sasniegt ir pats svarīgākais cilvēka uzdevums.

Ja es jautāju, kas ir draudzība, un man atbild, ka Faidons ir patiess Sokrata draugs, tad tā nav īstena atbilde. Kā lai es zinu, ka Faidons ir patiess draugs, ja es nezinu, kas ir draudzība. Minētajā gadījumā es nesamēroju jēdzienu ar priekšmetu, bet jautāju, vai priekšmets (Faidons) atbilst jēdzienam (Sokrats). Tātad jēdzienam "draudzība" jau ir jābūt dotam. Mērogu no paša priekšmeta nolasīt nevar.

Te Sokrats saskaras ar cilvēka teorētisko un praktiski garīgo, it īpaši

morālo attieksmi pret īstenību. Teorētisko attieksmi raksturo tas, ka tiek jautāts, vai jēdziens atbilst priekšmetam, vai ir tam adekvāts. Teorētiskā attieksme savu augstāko izpausmi gūst dabaszinātnēs. Taču no dabas likumiem morālos atvasināt nevar. Dabas likumi nevar padarīt cilvēku tikumiski labāku. No koku aplūkošanas nevar izdarīt nekādus secinājumus attiecībā par tikumisko audzināšanu.

Sokrata pārdomu priekšmets ir cilvēka praktiski tikumiskā rīcība, kas zināmā mērā ir pretstats tīri teorētiskai attieksmei. Praktiskās rīcības specifiku izsaka tas, ka priekšmetam ir jāsaņemas ar priekšstatiem, mērķiem un jēdzieniem. Morālā uzvedība ir praktiska tiktāl, ciktāl te nevis jēdziens ir orientēts uz priekšmetu, bet indivīds – uz morāles jēdzieniem.

Sokrata galvenais jautājums ir par to, vai ir iespējamā vispārnozīmīgas zināšanas par tikumību. Zināšanas par vērtību mērogu, ar ko jāsamēro cilvēka rīcība, nav nolasāmas no pašas rīcības. Zināšanas par to, kas ir tikumība, ir jāparedz jau iepriekš. Tikai tad, ja es zinu, kas ir labais un taisnīgais utt., es varu labi un taisnīgi darboties. Tikai tad, ja es zinu, kas ir pareizi, es varu arī pareizi rīkoties. Ja man būs pareizas zināšanas, es arī darbošos pareizi, jo būtība nepieļauj darīt nepareizo. Nezināšana par to, kas ir tikumība, ir visas netikumības pamats. Ja cilvēks rikojas netaisnīgi, tad viņš nepietiekami zina, kas ir taisnīgums. Zināt taisnīgumu nozīmē nedot priekšroku nekam citam

(zināt, ka zagt ir slikti, nozīmē nezagt).

To darīt ir jāmācās tāpat kā viss cits pasaulē. Pasaulē ir visdažādākie amati; būt par labu cilvēku arī ir amats, tikai daudz vajadzīgāks. Tādēļ Sokrats pameta visus citus nodarbošanās veidus un uzsāka dzīvot nabadzīgu un dīvainu dzīvi. Viņš izvirzīja sev mērķi – padarīt dzīvi par apziņas faktu, proti, lai neviena, pat vissīkākā tās nianse nerealizētos bez apziņas kontroles.

Sokrata "lietu", viņa darbību vai "nodarbošanos" (*pragma*), kuru izskatīja Atēnu tiesa, uztvēra kā sofistiku, kas apdraud jauniešus un vēršas pret tradicionālo reliģiju. Viņš pats to uztvēra kā aicinājumu uz savas nezināšanas apzināšanos. Sokrats Platona "Apoloģijā" pievērs klausītāju uzmanību tam, kas viņa darbība patiesi ir, un nevis tam, kas tā šķiet. Jautāt par savas darbības būtību nozīmē jautāt par tikumības būtību, par to, kas patiesībā nozīmē labu dzīvi. Turklāt Sokrats ne tikai jautā par to, bet arī dzīvo no tā, ko viņš jautā. Sokrata lieta un tās realizācija veido vienību (vārdam *pragma* ir divas nozīmes – "darbošanās" un "lieta"). Kā cilvēks viņš aicina neapmierināties ar labas dzīves šķietamību.

Jāpiezīmē, ka Atēnu jaunieši ne vienmēr Sokratu saprata, jo mīlēja viņu ne tik daudz patiesības meklējumu, cik atspēkojuma mākslas dēļ. Pārpratuši Sokratu, jaunieši mēģināja viņu atdarināt un priecājās par to, ka visu, ar ko tie sastapās, spēja ar runas palīdzību graut un plucināt.

Par Sokrata dzīvi un garīgo attīstību zināms visai maz. Mūsdienu autori runā par viņu kā par īpašu filosofa tipu, kas pats sevi par tādu padarījis.

Sokrata dzīve notika "visu acu priekšā" (Ksenofonts), taču to, ko viņš patiešām runāja, ir grūti izdibināt, jo Sokrats pats neko nepierakstīja. Par viņu mēs zinām no Aristofana komēdijām, Platona un Ksenofonta sacerējumiem, kā arī Aristoteļa darbiem. Šie četri svarīgākie Sokrata izziņas avoti liecina par ļoti atšķirīgu viņa pazīšanas pakāpi.

Aristotelis vispār nebija personiski pazīstams ar Sokratu un bija ievācis ziņas par viņu savu studiju laikā Platona akadēmijā. Jāpiezīmē, ka Sokrata prāva un viņa nāve atstāja uz Aristoteli lielu iespaidu: pēc Aleksandra Lielā, kura audzinātājs bija Aristotelis, nāves 323. g. p.m.ē. Atēnās pastiprinājās antimakedoniskās tendences un Aristotelis uzskatīja par gudrāku pamest pilsētu, teikdams, ka nevēloties, lai atēnieši pastrādātu otru noziegumu pret filosofiju. Aristotelis baidījās piedzīvot Sokrata likteni, un viņa bailes bija pamatotas.

Pazīstamais komēdiju autors Aristofans izveidoja Sokrata scēnisko tēlu 423. un 421. g. p.m.ē., kad domātājs bija apmēram 46 gadus vecs. Sokrats jau pilsētā bija pazīstama personība, kas deva iemeslu kritikai un dzelībām (antīko komēdiju tai laikā caurauda kritiska attieksme pret laikmetu). Ar Sokrata

parādīšanos uz skatuves Sokrats kā filosofa tips atšķirās no Sokrata kā cilvēka. Taču Aristofans drīzāk uztvēra viņu kā sofistu un būtībā Sokrata mācību nesaprata (vai arī nevēlējās saprast).

Savukārt virsnieks, politiķis un vēsturnieks Ksenofons sākotnēji ļoti daudz laika pavadīja Sokrata sabiedrībā un labi viņu pazina, taču nebija ar Sokratu kopā viņa dzīves pēdējos gados, jo piedalījās karagājienā kopā ar jauno Kīru (402–399) un vēlāk savos darbos atsaucās uz citu liecībām. Lielākā daļa no anekdotēm par Sokratu nāk no Ksenofonta sacerējumiem.

Visdziļāk Sokratu pazina Platons: kad Sokratam piesprieda nāvessodu, Platons bija 28 gadus vecs. Iespējams, ka viņi iepazinās tad, kad Platona bija 12–14 gadu, un tajā laikā viņš nevarēja spriest par to, kādu lomu Sokrata sarunās viņa darbības vidējā periodā Sokrats veltīja dabas filosofijas jautājumiem. Platons arī, iespējams, bija uzticamākais Sokrata skolnieks, taču mūsdienās nevar būt drošas pārlicības, ka viņš visautentiskāk attīstījis sava skolotāja mācību. Platons bija pilnīgi patstāvīgs domātājs, kurš drīzāk interpretēja nekā skrupulozi pārstāstīja skolotāja idejas. Taču vienlaikus Platons ir visdrošākais ziņu avots par Sokratu: par viņa kā filosofa tipu mēs uzzinām no Platona agrīnajiem darbiem.

Tā veidojas atšķirīgi Sokrata tēli: Aristofanam viņš ir polisai naidīgs, ironijas apmāts dabas pētnieks un sofists; Ksenofontam – padomdevējs praktiskās dzīves jautājumos;

Platonam – jautājuma "kas tas ir?" atklājējs, kurš pētījumu centrā izvirza ētiskos jautājumus un sagatavo viņa paša mācību par idejām; Aristotelim – vispārīgo jēdzienu meklētājs.

Ziņu avoti apraksta Sokratu arī dažādā laika perspektīvā: Aristofans – dzīves vidusposmā; Ksenofons – pēdējos dzīves gados un prāvas laikā, balstoties uz ziņām, kas saņemtas no citiem; Aristotelis – vadoties tikai pēc informācijas, kas iegūta galvenokārt Platona akadēmijā. Visbeidzot jānorāda, ka Ksenofonta un Platona darbi ir ar nepārprotami apoloģētisku nokrāsu un nebija radīti kā vēsturiski ziņojumi. Tādējādi jāizdara secinājums, ka visi četri avoti par Sokrata "lietu" nesniedz drošas zināšanas.

Mēs īsti nezinām arī to, kāds Sokrats izskatījās. Zināmi ir viņa tēli tēlotājmākslā un literārajos sacerējumos, kuri nav tikai patvaļīgi mākslinieciskās stilizācijas produkti. Taču vienlaikus tiem trūkst nepastarpinātības, jo vienmēr tie tiek interpretēti: atēnieši Sokratu uzlūkoja kā noteiktu figūru.

Sokratu portretos (senākais portrets atrodas Neapoles Nacionālajā muzejā – marmora kopija no grieķu oriģināla, kas tapis laikposmā starp 380. un 370. g. p.m.ē.) nav saskatāmas nedz individuālās rakstura īpašības, nedz tīra tipizācija. Atēnieši saskatīja Sokrata tēlā mītu par "gudro Silēnu". Silēns bija dabas dēmons – pa pusei cilvēks, pa pusei zirgs – ar biezu apmatojumu, zirga asti un dzīvnieka ausīm, tas apvienojās ar septiņu gudro tēlu. Laika

gaitā šis tēls saplūda ar Dionīsa pavadoņiem – menādām un Saturnu – un beigās tika identificēts ar to. Silēnu uzskatīja par Dionīsa, kurā apvienojās mūzika, viņa kults un dejas ar gudrību un pieredzi, audzotēvu un audzinātāju. Mītiskajā gudrā Silēna tēlā apvienojās Apollona un Dionīsa elementi.

Sokrata ārējais tēls bija krasā pretrunā ar tradicionālo kalokagatijas ideālu: Sokrata dionīsiskais ārējais veidols nav šķirams no apolloniskās iekšējās kārtības un harmonijas. Tādējādi līdzpilsoņu acīs Sokrats bija iemantojis gudrā Silēna tēlu.

Sokrats nenoraidīja rakstīto kultūru kā tādu, bet tikai nepamatotu tās izmantošanu. Viss uzrakstītais veido stingru burtu, vārdu un teikumu sistēmu, taču stingri fiksētās zināšanas, līdzīgi kā visas preces un instrumentus, var izmantot jebkuriem mērķiem. Rakstiski fiksētās zināšanas rada ilūziju, ka bez paša pārdomām un praktiskas piepūles var "sameklēt", "sadabūt" informāciju par to, kas ir taisnīgs vai labs. Pārmetums par tīri "ārējām" zināšanām tika vērsts pret sofistiem, kuru rīcībā atradās shematiskās vārdu un definīciju zināšanas, ko var saņemt no grāmatām. Taču tās ir tikai šķietamas zināšanas, jo nav saistītas ar konkrētu izmantojumu noteiktā situācijā. Rakstības atklāšana traucē cilvēkam domāt pašam. Turklāt rakstītās zināšanas bez palīdzības vai interpretācijas var viegli tikt neadekvāti izprastas. Turpretim Sokrata filosofijas "lieta" bija nepieciešami saistīta ar darbību.

Sokrats bija runājošs domātājs, Platons sekoja rakstītajai kultūrai, Sokrata logoss bija orāls, Platona – tekstuāls.

Sokrata ārējās dzīves notikumi atspoguļojas viņa dzīves svarīgākajos faktos. Atbilstīgi antikās vēstures specifikai mēs daudz mazāk zinām par viņa privāto dzīvi salīdzinājumā ar publisko, kas norisēja polisas ietvaros. Viņa māte Fainarete darbojās kā vecmāte, tēvs Sofronisks pēc profesijas bija akmeņkalis un tēlnieks. Iespējams, ka Sokrats pats kādu laiku darbojies šajā virzienā. Viņa dzīvi materiālajā ziņā, iespējams, nodrošināja mazs mantots zemes īpašums, bagāto draugu atbalsts un visai pieticīga dienasnauda, ko deva darbošanās politikā. Sokrats bija precējies ar Ksantipi, un viņiem prāvas laikā bija trīs bērni – divi mazi un viens pieaudzis dēls.

Sokrats veiksmīgi pildīja savu pilsonisko un karavīra pienākumu. No tā viņš nekad neatsacījās. Kā smagi bruņots kājnieks hoplīts viņš bija piedalījies vairākās militārās kampaņās (431.–429., 424. un 422. g. p.m.ē.), parādot sevi kā drosmīgu karavīru. Nodarbojoties ar politiku, viņš kritizēja gan oligarhiju mīlošos lakonofilus, gan arī demokrātiju. Būdams padomes loceklis, viņš 406. g. p.m.ē. pretojās nelikumīgajam tautas sapulces lēmumam un 404. g.p.m.ē atteicās pakļauties t.s. Trīsdesmit vīru tirāniskajam režīmam. Pēc demokrātijas atjaunošanas Sokrats apzinājās savu līdzatbildību par Atēnu morālo un garīgo norietu.

Kāds Atēnās iebraucis dziednieks, kas pēc sejas pantiem spēja nekļūdīgi noteikt rakstura iezīmes, raksturoja Sokratu tā: "Skops, izvirtīgs, naidīgs, nesavaldīgs līdz trakumam." Atēnieši par to smējās un jau gribēja zintnieku piekaut, jo nebija labestīgāka un mazāk prasīga cilvēka par Sokratu. Taču Sokrats tos atturēja un teica: "Pilsoņi, viņš ir teicis pilnīgu patiesību: es tik tiešām jaunībā izjutu sevī gan skopumu, gan naidu, taču spēju saņemt sevi rokās un audzināt, un vēlāk kļuvu par tādu cilvēku, kādu jūs mani pazīstat."

Sokrats dzīvoja nabadzīgi, staigāja vienkāršā apģērbā, ēda visu, kas pagadījās, teikdams: "Ēdu, lai dzīvotu, nevis dzīvoju, lai ēstu." Un vēl: "Runā, ka dieviem nekā nevajag; tad lūk – jo mazāk cilvēkam vajag, jo vairāk viņš līdzinās dieviem." Staiģājot pa tirgu, viņš teica: "Cik patīkami, ka ir tik daudz lietu, bez kurām cilvēks var iztikt." Dievus viņš lūdza tā, it kā neko nezinātu: "Sūtiet man visu labo, kaut arī es par to nelūgtu, un nesūtiet slikto, kaut es to prasītu."

Jautājums "Kas tas ir?"

Sokrata mērķis – ne dabas, ne cilvēka, bet kādas trešās realitātes, kas dota domāšanā, izziņa, t.i., vēlme atklāt vispārīgos jēdzienus kā domāšanas pamatu, kuros tiek fiksēts lietu "kas" – *to ti estin*. Jēdzieni dod nevis lietas, bet vispārīgās normas. Visi tikumi ir zināšanas (*epistēmai*). Zināšanas katram ir jāsmel pašam sevī, un tāpēc izziņa ir pašizziņa.

Tāpēc Sokrats noliedz, ka zināšanas var iemācīt, kā to domāja sofistī. Viņš tikai grib būt palīgs pašizziņā, kas katram jāveic pašam sevī.

Saprāts Sokratam ir nevis filosofēšanas līdzeklis, bet mērķis; tā ir vienīgā autonomā sfēra, kas spēj dot drošu pamatu cilvēka dzīvei. Visur pārējā pasaulē novērojams sabrukums, krīze un nestabilitāte – politikā valda intrigas un godkāriba, tradīcijas ir zaudējušas savu pašsaprotaamības spēku, dievi kļuvuši cilvēkam sveši un nesaprotami, tā ka vispār tiek apšaubīta to eksistence, ekonomikā dominē haoss un nepastāvīgums. Kur šādā situācijā rast noturīgus dzīves orientierus un principus? Sokrats atbild: ne zvaigznēs, ne dabas izpētē, ne nekritiskā attieksmē pret tradīciju un aklā ticībā dieviem, bet domāšanā, t.i., pašam sevī. Cilvēks taču atrodas privileģētā situācijā: patiesais dzīves pamats ir viņā pašā, atliek tikai to atklāt un izziņāt. Nekur tālu viņam nav jādodas un jāmeklē svešās zemēs un grāmatās. Pilnīgi pietiekami stabilai dzīvei ir veikt sevis izpēti, jo patiesība mīt mūsos, tā tikai ir jāpamodina, jāiedzīvina, tai jāļauj piedzimt. Citiem vārdiem runājot, katram ir jāpadara sava dzīve par apziņas faktu. Tikai tas nesīs vēlamo nodrošinājumu pret destruktīvo spēku iedarbību, kas apdraud cilvēku gan no ārienes, gan no iekšienes.

Sokrats iestājas pret dabas pētīšanu, jo tas pārsniedz cilvēka iespējas (dzīves ierobežotā ilguma dēļ), ved pie dogmatisma un, galvenais, neskar tikumības jautājumus. Cilvēka

aretē ir viņa prāts. Lai pareizi rīkotos, dzīvotu, ir vispirms jāzina patiesība, labais; bet, lai zinātu, ir jāatšķir patiesība no maldiem. Sokrats neatšķir teorētisko un praktisko gudrību: tas, kurš zina, ir labs. Ja cilvēks rīkojas slikti, tad viņš vai nu nezina labo, vai arī nepazīst sevi. Labā spēks ir tik liels, ka nevar zināt labo un to nedarīt. Zinošais vienmēr ir labs.

Sokrats norāda, ka sev pilnīgi atbilst vienīgi apziņa, t.i., tīrā doma. Cilvēks viņam nav vis subjektīvs tēls, bet kļūst par objektīvu jēdzienu. Pašā apziņā ir klātesoša patiesība kā forma un mērķis. Patiesā dzīve – pati domāšana, visa mērs – ne cilvēks, bet tas, ko viņš nes sevī; mērs veido cilvēku un nevis otrādi.

Sevis izziņa un sokratiskā neziņa

To, ko iepriekšējā filosofija meklēja dabā, Sokrats atrada cilvēkā, t.i., viņa galvenajā daļā – apziņā, kurai cilvēks pats pieder. Tā ir realitāte, kas padara iespējamu personu: jo patiesāk mēs domājam, jo īstenāki, reālāki mēs esam – domāšana piešķir mums eksistenci. Tāpēc viņš kā savu devīzi pārņēma seno izteicienu "Izzini pats sevi" (*gnōthi seauton*), t.i., to, kas ir lielāks, objektīvāks, patiesāks par sevi pašu.

Sokrata metode, filosofija viņa izpratnē – majeutika (*maieutikē*), slavenā sokratiskā ironija, kurai jāpalīdz dzimt apziņai, kas iesnudies cilvēkā. Ironija – puspajokam

nosimulētā vientiesība vai pašpazemojums, pretstats lielībai (*alazoneia*). Komunikācijā ar līdzpilsoņiem Sokrats pārliecinājās, ka visi tic tam, ka zina labo un tikumisko, bet īstenība viņiem ir tikai šķietamas zināšanas, kas nevar izturēt logosa (prāta) pārbaudi. Viņš ar jautājumu virkni satricināja savu sarunu biedru šķietamās zināšanas, līdz tie nonāca pie secinājuma, ka neko nezina. Tas radīja it kā bezizejas situāciju, no kuras sākās kopīgs patiesības meklējumu ceļš. Sokrata meklētās zināšanas ir praktiskas, to saturs ir labā un ļaunā izziņa, ko nodrošina kritiska pārbaude, un šīs zināšanas ir vērstas uz pareizu to izmantojumu praksē.

Apziņa pilnīgi atbilst tikai pašai apziņai, t.i., tīrai domai. Tāpēc precīzākā zināšana – "Es nezinu". Slavenais izteiciens "Es zinu, ka es nekā nezinu" vērstas gan pret dogmatismu, gan pret skepticismu; tas ir uzaicinājums veikt savas apziņas, visa, kas tajā iekļuvusi nejauši, nepārbaudīts, inventarizācijas darbu, taču nevis lai pasludinātu zināšanu relativitāti, bet lai, attīrot to no nejaušā, virspusējā, nebūtiskā, atklātu drošu pamatu savai dzīvei.

Sokrata centrālais jautājums ir "labas dzīves" tēma, kuru pirms viņa jau tika izvirzījuši sofistie (netieši tos bija aizskārusi natūrfilosofija, kas sāka noliegt zvaigžņu iedarbību uz cilvēku dzīvi). Sokrata *aretē* "nezināšana" bija aizsardzība pret sofistisko viszinību: viņa *aretē* ir savas zināšanas nezināšana. Sokrats atmasko gan konvencionālās zināšanas, gan to nomaiņu ar sofistiskajām

zināšanām. Viņa nezināšana ir "vēl-
nezināšana".

"Apoloģijā" Platons konstatē šādas
Sokrata zināšanas:

1) dievs Apollons nemelo, un viņa
uzdevums ir uzmanīt visu;

2) Sokrats, runājot par citu šķie-
tamajām zināšanām, dod priekšroku
savaī nezināšanai;

3) labāk ir dzīvot starp taisnīgiem
un nevis starp sliktiem pilsoņiem;

4) katrs cilvēks no līdzpilsoņiem
labāk gribētu saņemt palīdzību nekā
kādu ļaunumu;

5) neviens brīvprātīgi sev nedara
ļauno;

6) nebrīvprātīga ļaunuma nodarī-
šanu sev izbeidz atbilstīgas pamā-
cības;

7) arī tad, ja ir apdraudēta dvē-
sele vai ķermenis, ir jārikojas tais-
nīgi;

8) ".kur kāds ieņēmis vietu
ierindā, kuru uzskata par sev vis-
labāko, vai arī kur to ir nolīcis ko-
mandieris, tur tam ir jāpaliek, ne-
skatoties uz bīstamību, neņemot vērā
arī nāvi un visu, izņemot kaunu";

9) "darīt netaisnību un nepaklau-
sīt labākajiem, dievam vai cilvēkam,
par to es zinu, ka tas ir slikti un
ļaudi";

10) Sokratu, kad viņš veic noteiktus
darbus, pamāca "dēmoniska balss",
bet tā nedod konkrētu padomu, kas
jādara;

11) Sokrata pārbaude ir jāreducē
uz dievišķo instanci, orākula iztei-
kumiem, sapņiem u.c.;

12) vissvarīgākais, lai cilvēks būtu
pēc iespējas labāks un saprātīgāks,
ir rūpēties par sevi;

13) Sokrata darbība atēniešus pa-
dara patiesi "laimīgus";

14) par augstāko labumu Sokrats
uzskata katru dienu sarunāties par
aretē, turklāt viņš domā, ka nav
vērts dzīvot nepārbaudītu dzīvi;

15) nāve ir vai nu "neesamība",
līdzīga miegam un sapņiem, vai arī
"sava veida ceļojums", kurā var sa-
stapt "taisnīgus tiesnešus", muzikan-
tus, dzejniekus, varoņus u.c.; abos
gadījumos tas ir labi;

16) vispirms ir nepieciešams "ap-
domāt patieso"; ar labu cilvēku ne-
var notikt nekā sliktā nedz dzīvē,
nedz nāvē;

17) pēc Sokrata nāves atēniešiem
dzīvesveida pārbaudei jāpakļauj savi
dēli, lai viņi vairāk rūpētos par tiku-
mību un nevis naudu.

Tātad varam secināt, ka Sokrata
nezināšana tomēr izvirza pretenzi-
jas arī uz sava veida zināšanām.

Tikumība ir zināšanas

Sokrats uzsvēra, ka tikumība –
tās ir zināšanas, kas prasa apzinīgu
un atbildīgu attieksmi. Viņa tēze:
"Neviens nedara kļūdas brīvprātīgi."
Prāta trūkums – vienīgais morālās
nepilnības avots. Atzīt kaut ko par
pareizu un nerīkoties saskaņā ar
to – tas ir ne tikai nožēlojami, bet
arī neiespējami. Ja morāle balstīta
uz patiesību, tad tai ir nesatricī-
nāma vara pār individu. Tikai kļū-
tot par zināšanām, tikumība ir tiku-
mība, proti, apziņa kā dziļa iekšēja
pārliecība, kas nepieļauj cilvēkam
darīt ļaunu. Teikt, ka cilvēks, zinot,
kas ir tikumisks, neseko tam, nozīmē

pieļaut, ka viņš nerīkojas kā cilvēks, apspiež sevi un savu labumu. Bet tas nav iespējams, apzināti ļaunu darīt nevar. (Sokrats gan norāda, ka gadījumā, ja viņam būtu jāizvēlas starp cilvēku, kurš apzināti darītu ļauno, ja vien tas būtu iespējams, un neapzināti – labo, viņš izvēlētos pirmo, jo tam vismaz būtu kādas labā un ļaunā koordinātas.) Tikai labu var veikt apzināti, un tāpēc galvenais – zināt; vēlēties ļaunu ir pret dabiski: zināšanas ir labais (*agathon*), un tas ir arī derīgais (*ōphelimon*), nezināšana – ļaunais (*kakon*).

Sokratam zināšanas ir ne tikai priekšnoteikums morāļajai rīcībai. Viņš ir pārliecināts, ka morāli pareiza rīcība ir šo zināšanu nepieciešamas sekas: es nevaru vienlaicīgi zināt, kas ir labais, un nedarboties morāli labi. Sokrats izslēdz iespēju, ka var zināt, kas ir tikums, un nebūt tikumisks. Zināšanas nav relevantas attiecībā pret lietām, jo vienlaicīgi paver indivīdam daudzas iespējas. Ja es zinu, ko nozīmē peldēt, tad es varu peldēt un esmu peldētājs. Līdzīgā kārtā ir arī ar tikumību. Ja es zinu, kas ir tikums, tad sekas tam ir tās, ka es varu tikumiski rīkoties un tiktāl esmu morāls.

Ja tikums ir saistīts ar to, ka indivīds zina, kas ir labs vai ļauns, tad atsevišķa tikuma zināšanas implicē, paredz visu tikumu zināšanu, proti, tikumības kā tādas zināšanu. Līdz ar to ir izslēgts, ka es esmu drosmīgs, bet neesmu gudrs, jo tikumība ir vienota.

Ja tikumība ir tikai tikumiskās zināšanas, kuru sekas ir morāli pareiza rīcība, tad morāli sliktas

rīcības avots ir nezināšana, kas ir tikumība. Netikumumu Sokrats identificē ar nezināšanu. Es darbojos morāli slikti, ja es nezinu, kas ir labs. Ja es nezinu labo un ļauno, tad es tiecos pēc ļaunā, taču nevis pēc ļaunā kā tāda, bet pēc tā, par ko es domāju, ka tas ir labs, kaut arī īstenībā tas nav labais, bet ir ļaunais.

Turpretim, ja es zinu, kas ir labais un ļaunais, un turklāt zinu, kāda rīcība ir sliktā, tad es tā nerīkojos, jo sliktais vienlaicīgi ir arī kaitīgais. Es nevaru tiekties pēc tā, par ko es zinu, ka tas ir arī kaitīgs: es nevaru kaitēt pats sev. Ja es zinu, ka kāda rīcība ir sliktā, tad es zinu, ka tā man ir kaitīga, un, tā kā es sev negribu kaitēt, tad nevaru izvēlēties, kā rīkoties, jo es vēlos to nedarīt un nedaru.

Sokrats noliedz labā un baudas (*hēdonē*) identifikāciju. Labā zināšanas kā sekas paredz morāli pareizu rīcību. Šī pozīcija arī nosaka Sokrata uzvedību tiesā. Viņš kā Atēnu pilsonis atzīst polisas likumus, un līdz ar to bēgšana no tiesas lēmuma izpildīšanas būtu rīcība, kas stātos pretrunā pati ar sevi. Bēgšana atceltu Sokratu kā personību, kas atzīst valsts likumus. Viņa nāve ir morālā intelektuālisma konsekvents rezultāts.

Rūpes par dvēseli

Pūles filosofiski ielūkoties tikumības būtībā Sokratam nozīmēja visaptverošas "rūpes par dvēseli". Cilvēka labklājības avots ir dvēseles konstitūcija, kas visu aprūpē un pati ir aprūpējama. Dvēsele piepilda tai

pienākošos *aretē*, ja tajā valda izziņa un prāts. Turpretim, ja pārsvarā ir neziņa, tad tā noziedzas pati pret sevi un nododas sliktākajam. Dvēsele ir visu cilvēka labumu un viņa svētlaimes (*eudaimonia*) avots, kas izpaužas kā šīs dvēseles kārtība un harmonija.

Jānorāda, ka Sokrats pirmo reizi antīkajā pasaulē krasī iezīmēja dvēseles (*psychē*) un ķermeņa (*sōma*) pretstatu, veicinot šīs antinomijas izvirzīšanos kultūras priekšplānā. Dvēsele ir neredzama, vada cilvēku, nodrošina pašsavaldīšanos (*sōphrosynē*, *enkrateia*), kontroli pār sevi. Tikai cilvēks, mācīja Sokrats, var ienest dabā sapratnes gaismu un organizēt, racionāli vadīt savu dzīvi. Šis cilvēka prāts ir daļa no kosmiskā prāta, un tā mērķis nevar būt juteklisko tieksmju apmierināšana. Tāpēc fizisko vēlmju ierobežošana – tas ir ceļš uz augstāko patiesību. Sokrats izvirzīja principu: darīt netaisnību ir daudz sliktāk nekā ciest no tās, jo ļauns darbs nesagrauj miesu, bet grauj dvēseli, kas viena pati veido cilvēka būtību. Viņa ideāls – prāta valdīšana visās dzīves sfērās.

Sokrata prāva

Tālaika lasītājiem bija zināms Sokrata prāvas* vēsturiskais konteksts, daudzi paši bija tās līdzdalībnieki un aculiecinieki. Lai

* Detalizēti Sokrata prāva ir aplūkota šādos darbos: *Veinbergs J.* Sokrats – mīkla un traģēdija // *Netveramais Sokrats*. – R., 1987. – 222.–237. lpp.; *Feldhūns A.* Sokrata prāva // *Platons. Eitifrons. Sokrata aizstāvēšanās. Kritons. Faidons*. – R., 1997. – 189.–215. lpp.

mūsdienās labāk varētu saprast dialoga saturu, ir jāņem vērā šādi momenti.

Laiks: process pret Sokratu notika 399. gadā. 404. gadā Atēnas kapitulēja Spartas priekšā Peloponēsas kara rezultātā. Spartieši Atēnās nodibināja sev labvēlīgu t.s. Trīsdesmitvīru tirānu režīmu; starp šiem ļaudīm bija arī Sokrata skolnieki un tuvi Platona radinieki Kritijs un Harmenīds. Kaut arī režīms bija ļoti nežēlīgs – no apmēram 30 000 Atēnu pilsoņiem tika nogalināts katrs divdesmitais –, 403. g. p.m.ē. Trasibūls atjaunoja demokrātiju un pasludināja amnestiju, kas deva iespēju kolaboracionistiem izvairīties no soda.

Apsūdzība: atšķirībā no privātās apsūdzības (*idia dikē*), kuru ierosināja cietušais vai tā aizstāvis, Sokratam vajadzēja nostāties publiskas apsūdzības priekšā (*demōsia dikē* vai *graphē* – "lieta, kas ierosināta uz rakstiska iesnieguma pamata").

Apsūdzētāji: nomināli galvenais apsūdzētājs bija Melēts, par kuru ir maz ziņu; apsūdzības līdzdalībnieks bija Likons, par kuru nav saglabājusies nekāda informācija, kā arī Anits – pazīstams atēniešu pilsonis, kas ieņēma atbildīgo stratēga amatu. Zīmīgi ir tas, kas lielākā daļa no ievērojamākajiem Atēnu pilsoņiem nebija labi savu dēlu skolotāji un audzinātāji. Anits bija tipisks konvencionālo vērtību pārstāvis, ar kuru Sokrats bija spiests nonākt konfliktā.

Tiesa: par apsūdzībām sakrālajās un valsts lietās kompetenta bija augstākā amatpersona "arhonts

basilejs", kas demokrātiskajās Atēnās bija pārņēmis seno valdnieku (*basileus*) funkcijas. Process norisinājās zvērināto tiesas (*dikastērion*) piekšā, kuru veidoja 501 tiesnesis; tie tika lozēšanas ceļā ievēlēti no 6000 brīvprātīgiem kandidātiem, no kuriem daudzi vēlējās tikai saņemt tiesneša atalgojumu; ar to izskaidrojama neizpratne daudzu tiesnešu vidū par Sokrata argumentu dziļumu un spēku.

Prāvas norise: vispirms apsūdzētāji ar visiem viņu rīcībā esošajiem retoriskajiem paņēmieniem, kurus izmantoja tiesu runu sastādīšanai, sacerēja apsūdzības rakstu. Pēc tam apsūdzētajam deva iespēju izteikties par savu eventuālo vainu (Sokrata pirmā runa), turklāt apsūdzētajiem bija jāatbild uz apsūdzētā jautājumiem. "Nenovērtējamu procesu" (*atimetē dikē*) gadījumos soda mēru noteica likums, turpretim "augstvērtīgu (vērtīgu) procesu" (*timetē dikē*) gadījumos, pie kuriem piederēja arī šī asēbijas (bezdievības, noziegumu pret reliģiju) lieta, konkrētu, tiesiski noteiktu sodu neparedzēja. Ja pirmajā procesa daļā tika konstatēta apsūdzētā vaina (tiesneši balsoja pēc principa "vainīgs" vai "nevainīgs"), tad otrajā tiesneši izšķīrās starp soda mēru, kuru pieprasīja apsūdzētāji, un to, pēc kāda soda prasību iesniedza apsūdzētais (Sokrata otrā runa). Noslēguma runu, ar kuru Sokrats vērsās pie saviem tuviniekiem, process neparedzēja.

Galvenie apsūdzības punkti – polisas dievu noliegšana, jaunu dievu (daimonu) ieviešana un jaunatnes samaitāšana – visos avotos sakrīt.

Kā liecina Diogens Lāertietis, vēl 2. gs. p.m.ē. apsūdzības teksts glabājies Atēnu valsts arhīvā Metroonā. Tas skan tā: "Šo ziņojumu iesniedzis un apliecinājis ar parakstu Melēts, Melēta dēls, no Pitas dēma, pret Sokratu, Sofroniska dēlu, no Alopekē dēma. Sokrats noziedzas, pirmkārt, ar to, ka neatzīst valsts dievus, bet ievieš jaunas dievības, otrkārt, ar to, ka samaitā jaunatni. Par to paredzēts nāvessods" (A. Feldhūna tulkojums).

Vainas atzīšana: ar nelielu balsu vairākumu Sokrats tika atzīts par vainīgu (balsis sadalījās 280:221). Otrajā balsojumā Sokrata pretinieku skaits palielinājās par 80 cilvēkiem, jo Sokrata pieprasītais sods bija 30 sudraba mīnu (to uztvēra kā izsmieklu).

Nāvessods: tas notika ilgi pēc sprieduma pasludināšanas, jo vispirms no Dēlas salas vajadzēja atgriezties kuģiem, kas devās uz turieni katru gadu, lai pateiktos Apollonam par palīdzību Tēsejam, kurš izpestīja sagūstītos atēniešus no Mīnotaura labirinta. Šai laikā Atēnas nedrīkstēja "aptraipīt" neviena nāvessoda izpildīšana.

Noziegums: Sokratu apsūdzēja asēbijā, kuru var saprast šaurā un plašā nozīmē. Ap 432./429.g. p.m.ē. uz profesionālā gaišreģa Diopīta ierosinājuma pamata tautas sapulce pieņēma t.s. asēbijas likumu, saskaņā ar kuru par smagiem noziegumiem uzskatīja tīri fizikālu mācību par "dievišķajām" zvaigznēm un dievu eksistences noliegumu. Pazīstamākie šā likuma upuri bija Anaksagors, Diagors, Protagors, kā

arī Aspasijs. Šo likumu 403. g. līdz ar vispārēju amnestiju valdība atcēla. Taču apsūdzība asēbijā bija iespējama arī bez šā likuma, tās legalitāti Sokrats nevienā vietā neapstrīd. "Dievbijība" bija polisas dzīves pamats, un to stingri ievēroja. Taču Atēnās "dievbijībai" un reliģijai nebija skaidru kontūru, kuras nodrošinātu institūcijas un izstrādātu priesteri. Reliģijas saturs bija tradicionālo kulta prasību izpildīšana, kas neparedzēja nekādu īpašu tikumību. Pret asēbijas procesiem izturējās nopietni (Anaksagors un Protogors savas dzīvības izglāba, bēgot no pilsētas).

i. PLATONS

Ceļš pie Sokrata

Platons, kura mācību ietekmēja arī pītagorieši un eleāti, saglabāja sava skolotāja galveno filosofisko ievirzi – uzskatu par filosofiju kā par kalpošanu mūžīgajam un nepārejošajam – un rūpes par dvēseli. Viņš 387. g. p.m.ē. Atēnās nodibināja filosofisko skolu, kura kā garīgās dzīves centrs pastāvēja līdz 529. g., kad to slēdza imperators Justiniāns, ar to "noslēdzot" grieķu filosofijas vēsturi (tā pastāvēja 915 gadu). Platonam filosofs ir cilvēks, kas dzīvo īpašu dzīvi, kura virzīta uz dvēseles ārstēšanu un sabiedrības atjaunošanu. Kas tad ir šī mūžīgā, nepārejošā esamība?

Arī Platons bija domātājs, kas izvirzīja pretenzijas padarīt visas cilvēka dzīves jomas par racionālas

domāšanas priekšmetu. Sava brīnumainā filosofiskā veikuma dēļ daudzus gadsimtus viņu dēvēja par "dievišķo". Zīmīgi, ka Platona izpratne tieši XX gs. ir sasniegusi tādu daudzveidību un dažādību, kurai nav analoga divtūkstošgadīgajā Platona recepcijas vēsturē. Vispārsteidzošākais ir tas, ka tieši mūsu gadsimtā sākas arī patiesi produktīva Platona kritika. Nebūs pārspilējums teikt, ka tikai mūsdienās "dievišķais" Platons tika nocelts no debesīm uz Zemes un padarīts par tai piederošu filosofu.

Mums saglabājušās tikai nedaudzas autentiskas ziņas par Platona dzīvi un ceļu uz filosofiju (pat slavenā "Septītā vēstule" nav nekāda autobiogrāfija mūsdienu nozīmē). Antīkajā pasaulē ir bijušas pazīstamas daudzas Platona biogrāfijas, kuru autori pa daļai bijuši viņa tiešie skolnieki, taču līdz mūsdienām tās nav saglabājušās.

Platona dzimtas (tēva) zemes īpašums atradās pie Kēfisas upes apmēram viena kilometra attālumā no Atēnām (tur vēlāk viņš nodibinās savu filosofijas skolu, kuru nosauks par Akadēmiju – sengrieķu varoņa Akadēma vārdā*; jāpiezīmē, ka "varonis" tālaika izpratnē bija starpnieks starp cilvēkiem un dieviem). Tajos laikos tas bija auglīgākais Atikas rajons.

* Kad valdnieks Tēsejs Spartā bija nolaupijis skaisto Helenu un viņas brāļi Dioskūri dzinās laupītājiem pakaļ, Akadēms tiem parādīja vietu, kur noslēpta viņu māsa. Vēlākos laikos, kad spartieši laupīja atēniešu zemes, viņi neaiztika šo birzi, kurā kādreiz bija dzīvojis Akadēms. Akadēmija – miera nostūris bēdu un konfliktu jūrā.

Precīzi nav zināms, kad un kur Platons ir dzimis. Dažas liecības to attiecina uz 430./429.g. p.m.ē. (Perikla nāves laiks). Iespējams arī 428./427.g. p.m.ē. (divkārši gadskaiļi tiek minēti tāpēc, ka gada sākums grieķiem nesakrita ar tā sākumu mūsdienās). Viņš piedzīvoja 82 gadu vecumu. Platons bija liecinieks vēsturiskās traģēdijas pēdējam cēlienam: Atēnu varas norietam un sabrukumam. Viņš nodzīvoja pietiekami ilgi, lai redzētu pavisam citādi veidotās Maķedonijas Filipa valsts uzplaukumu. Pirms tam bija ilgs periods, kad grieķu polisas atradās nemitīgā karastāvoklī cita ar citu, dažām gūstot īslaicīgus panākumus, tā vietā, lai apvienotos kopīgā valstī Grieķijā.

Tādējādi Platons auga vilšanās atmosfērā, kuras apogejs bija pilnīga dzimtās polisas katastrofa. Aristokrātus, no kuru vidus viņš nāca, nekādā gadījumā Atēnu valsts vairs neiedvesmoja. Lielākā daļa no tiem apbrīvoja Spartas sakārtoto, stabilo pārvaldes sistēmu, kas daļēji kļuva par Platona valsts filosofijas modeli. Iespējams, ka viņam jaunībā nebija sveša doma par iespējām iegūt vadošo lomu publiskajā dzīvē.

Iespējams, ka Platons, istajā vārdā Aristokls (par "Plato" viņš vēlāk nosaukts vai nu platās pieres, vai arī plato plecu dēļ), piedzimis Aigīnā – pilsētā, kuru Atēnas tai laikā bija sev pakļāvušas. Neilgi pēc viņa piedzimšanas Platona vecāki esot atgriezušies savā zemes īpašumā, kur filosofs arī izauga un kuru vēlāk pārņēma savā īpašumā mantošanas ceļā (no Platona to mantoja brāļadēls Adeimants).

Platons gan pa mātes, gan pa tēva līniju nāca no slavenām, labi nodrošinātām atēniešu aristokrātijas ģimenēm. Ar savu izcelšanos viņš lepojās, kas arī lielā mērā noteica viņa turpmāko dzīvi. Platona tēvs Aristons, kuru viņš vairākkārt piemin savos darbos, savas dzimtas ģeoneoloģiju atvasināja no mītiskajiem senatnes valdniekiem un dieva Poseidona. Viņa māte Periktione savu izcelšanos saistīja ar Solona pavadoni un draugu Dropīdu. Platonam bija divi brāļi un viena māsa. Platona tēvs agri nomira, un māte stājās otrajās laulībās (viņam bija arī pusbrālis).

Pats sevi Platons savos dialogos min tikai trīs reizes – divas reizes "Apoloģijā" un vienu reizi "Faidonā", kad norāda, ka nav bijis klāt Sokrata nāves dienā tādēļ, ka esot bijis slim. Novērot sava mīļotā skolotāja nāvi bija pāri viņa spēkiem.

Platons ieguva izglītību, kas pienācās augsti situētas atēniešu saimes dēlam. Mūsiskajā un ģimnastiskajā audzināšanā liela loma tika ierādīta dzejniekiem, īpaši Homēram. Daudzie dzejnieku citāti viņa darbos parāda, ka Platons atbilstīgi tālaika realitātei tos zināja no galvas. Viņš apguvis arī glezniecību, dzejas mākslu, kā arī pats sākumā sacerējis ditirambus, vēlāk – dziesmas un traģēdijas. Iespējams, ka Platons ir piedalījies trijos karagājienos.

Iespējams, ka ar Sokratu Platons satikās 12–14 gadu vecumā, kad viņu publiskās gaitās vēl pavadīja vergs uzraugs, kuru sauca par "pedagogu" (neatņemama audzināšanas

institūcijas sastāvdaļa Atēnās). Šis fakts ir ticams, jo Sokrats Atēnu ielās, tirgū, sporta laukumos juties kā mājās un tur arī varējis iepazīties ar jauno Aristoklu. Turklāt Sokrats bieži sarunājies tieši ar jauniešiem, kas nāca no augstākajām atēniešu kārtām. Skolotāja un skolnieka attiecības starp viņiem izveidojās vēlāk, kad Platons bija sasniedzis 20 gadu vecumu, t.i., pēc 407. g. p.m.ē., un tās saglabājās līdz Platona 28 gadu vecumam.

Sokrata ietekmē Platons pārtrauca literārās nodarbības (savus darbus viņš esot sadedzinājis) un nolēma savu dzīvi veltīt filosofijai. Taču dzejas mākslā gūtā pieredze vēlāk nodrošināja filosofisko, māksliniecisko un valodas kvalitāšu sakritību. Niče teica, ka grieķu mūza, izskanējusi tragēdijā, savu patvērumu atradusi Platona dialogos. Gandrīz visos Platona sacerējumos galvenā darbojošies persona ir Sokrats, kas vada sarunas. Savas domas Platons pauž caur Sokratu, kura "nezināšana" un logoss bija ietekmējis Platonu jaunībā, proti, pirmkārt, prasība precīzi definēt katru jēdzienu un, otrkārt, pamatot katru apgalvojumu. Taču visspēcīgākā bija tieši paša Sokrata personības ietekme, kura liek Platonam ne tikai meklēt jaunus ceļus, bet arī noskaidrot to, kas līdz tam bijis neskaidrs.

No Sokrata Platons manto

♦ šķietamības, kas tikai nejaušā kārtā var būt saistīta ar patieso, nošķiršanu no zināšanām;

♦ precīzu definīciju meklējumus, kas dod iespēju pārvarēt šķietamās zināšanas;

♦ stingru šādu definīciju meklēšanas metodi (pārbaudi);

♦ šīs metodes attiecināšanu uz praktiskās dzīves sfērām;

♦ domu par tikumības ieaudzināšanas veidiem un paņēmieniem;

♦ domu par rakstura krietnuma un labā izziņas vienību, kas konkretizējas idejā, ka neviens, vadoties pēc savas gribas, nevēlas dzīvot sliktu dzīvi.

Platona filosofija ir nesaraujami saistīta ar tikumības iemācīšanas, t.i., ar atēniešu jaunekļu morālās audzināšanas jautājumu. Viens ir iemācīt jaunos ļaudis jāt, cīnīties, muzicēt, bet pavisam kas cits – padarīt tos par labiem cilvēkiem. Tāpēc Platons kopš savas darbības pirmsākumiem izvirza uzdevumu diagnosticēt ļaunumu un radīt priekšnoteikumus tā novēršanai. Vispirms jāpārvar refleksijai nepakļautā, šķietami pareizā dzīve, kam Platona laikā bija raksturīga nestabilitāte: krasās izmaiņas dzīves nosacījumos to grāva visu acu priekšā. Tāpēc Platons, izvirzot centrā sokrātisko jautājumu par zināšanām (ko nozīmē zināt? kas ir tas, ko mēs zinām?), izstrādāja savu mācību par idejām.

Agrīnie dialogi

Jautājumu par labu dzīvi nedz Sokrats, nedz Platons nekad nerisināja bez saistības ar politiku. Taču līdz ar veco tikumu vājināšanos tā bija zaudējusi kopdzīves pamatus, un tāpēc tur notika visas dzīves destabilizācija. Šādā situācijā ne tikai vecās, bet arī jebkuras vērtības tika

apšaubītas un pakļautas relativistiskam skepticīsmam. Vienlaicīgi radās arī vajadzība pēc drošām praktiskām zināšanām, kas dotu iespēju pamatot, kāds kopdzīves veids ir pareizākais. Sokrats un Platons meklēja praktiskas zināšanas par to, kā organizēt kopdzīvi uz labā principa pamatiem. Vienīgais modelis, kas sākotnēji Platonam ir pa rokai, ir zināšanu modelis (*technē*). Grieķi uzticējās tā pārņemšanai uz cilvēka dzīvi. Vecajā, heroiskajā ētikā galvenais cilvēka dzīvi noteicošais faktors bija viņa funkcijas karā; cilvēka dzīves saturs ir šā uzdevuma izpilde. Turpretim Platons šādu vienkāršu dzīves modeli jau uzskata par nepietiekamu, jo nav skaidri zināms tās mērķis.

Situācijā, kad nav skaidra priekšstata par mērķi, par izšķirīgo faktoru kļūst metode un motivācijas problēma. Visus Platona agrīnos dialogus caurauž šādi jautājumi. 1. Kas tā ir par metodi, ar kuras palīdzību var sasniegt ētiskās zināšanas, ja tā nav *technē* zināšanu paveids? 2. Kas ir tas labais, mērķis, pēc kā mēs tiecamies, ar kura realizāciju mēs saistām labu dzīvi, un vai iespējams vispār atbildēt uz šo jautājumu? 3. Kas ir tā motivācija, kas dotu iespēju attiecināt šo metodi uz cilvēka dzīvi?

Zīmīgi, ka visi agrīnie Platona dialogi nesniedz nevienu pozitīvu atbildi, neātrisinā nevienu aporiju. Platons it kā raksta ļoti skaidri, taču viņu saprast ir grūti. Platons agrīnajos darbos nav gatavs izteikt savas domas, vispirms viņam līdz absurdam jānovēd šķietamās zināšanas, attīstot savu metodi un izstrādājot

savu terminoloģiju. Tāpēc nav nekas pārsteidzošs, ka no sākuma nekādu skaidrību par izvirzītajiem jautājumiem iegūt nevar (Platons, piemēram, vēl neatšķir vārda un lietas definīciju, proti, to, kas eksistē, no tā, kas ir paties).

Platons sāka rakstīt tālaika vispopulārākajā un visattīstītākajā prozaisko sacerējumu žanrā, proti, IV gs. p.m.ē. 90. gadu otrajā pusē viņš rakstīja tiesas aizstāvības runu "Apoloģija". Savā darbā viņš izmanto veselu virkni paņēmienus, kurus logogrāfi (profesionāli literāti, kas uz pasūtījumu rakstīja runas pilsoņiem, kuri paši to nemācēja, bet kuriem vajadzēja uzstāties zvērināto tiesas priekšā) lietoja savos darbos. To vidū izceļas pazīstamais Sokrata stils – bridinājums par savu nemācēšanu runāt, iepriekš nesagatavota runa, savu apsūdzētāju teksta "nolasīšana", jautājumu uzdošana apsūdzētajam utt. –, un arī šis stils atspoguļo tradicionālo pieeju. Izņēmums bija Platona literārā apdāvinātība, kā arī tas, ka viņš rakstīja tiesas runu procesam, kas bija noticis pirms septiņiem gadiem un beidzies ar nāvessoda piespriešanu apsūdzētajam.

Sokrata paradoksālā atdzīvināšana, augšāmcelšana, kas veikta ar tādu literāru meistarību, izpelnījās publikas, kas bija sagatavota šāda žanra uztverei, atzinību. Platonam tas nozīmēja ļoti daudz tāpēc, ka Sokrata tēls, kas jau bija kļuvis par dialogu varoni sokratiskā skolā, izrādījās ļoti ērts līdzeklis, lai paustu personisko viedokli.

"Apoloģijā" Platons jau fiksē galvenās viņu interesējošās tēmas un

ideju attīstības mehānismu; pie šiem jautājumiem viņš turpinās strādāt visas savas filosofiskās darbības laikā. Par pamatproblēmu viņam kļuva pretruna starp individuālo tikumību un nepilnīgo valsts iekārtu, kas bija vaininiece "vecā drauga" Sokrata bojāejā. Platons savu skolotāju uzskatīja par taisnīgāko no tālaika cilvēkiem.

Sākumā Platons rakstīja, sacenšoties ar sava laika slavenākajiem oratoriem. Dialogos viņš risina tradicionālo sofistisko problemātiku: laba un dziļciltīga jaunieša audzināšana, tikumības mācīšana, tikumības rašanās sabiedrībā un atsevišķā cilvēkā.

Platona pierādījumi paliek nepabeigti, līdzās matemātiskajām analogijām viņš izmanto mītus un esejistiska tipa pārdomas (aizkapa dzīves ainas, Sokrata izturēšanās nāves dienā utt.). Suminot dialektiku, Platons kā uz tās paraugu varētu norādīt uz saviem dialogiem, bet nevis uz kādu īpašu sarunu metodiku, kas nodrošinātu ceļu uz patiesu esamību un iedziļināšanos labā būtībā. Arī viņa skolnieki, vingrinoties šajā skaistajā mākslā, rakstīja dialogus, bet neapguva dialektiku kā noteiktu zinātņi ar savām kategorijām, definīcijām, stingriem likumiem un priekšrakstiem, sistēmātiski izklāstītu prasību sistēmu.

Platons noraidīja sofistu tieksmi reducēt tikumisko audzināšanu uz tehnisku paņēmieni kopumu (par to viņš sofistus izsmēja). Pakāpeniski viņš nonāca pie jautājuma: vai šī parādību, ikdienas domu (*doxa*), pārējošā pasaule, kas pakļauj cilvēku

sajūtu stihijai, kad katrs izrādās par visu lietu mēru, – vai tā nav saistīta ar kādu savdabīgu neesamības eksistenci vai esamības tapšanu, pateicoties kurai līdzās nepareizām domām iespējamās arī pareizās? Kur ir kritērijs, kas ļautu atšķirt vienas no otrām? Vai ir kāds drošs līdzeklis, kas palīdzētu orientēties šajā objektīvajā juteklisko lietu pasaulē? Platons atbildēs uz to, ka zināšanas nav iespaidos, bet spriedumos par realitāti, jo tikai ar tiem var fiksēt patiesības būtību.

Platona agrīno dialogu galvenā problemātika: kā pārlicināties, ka izziņas procesa rezultāts ir patiesas zināšanas? Kā tās sasniegt, un kāds ir to kritērijs? Kas nodrošina slēdzienu sistēmu, kas dod patiesas zināšanas?

Platons nedeva šo problēmu atrisinājumu. Viņš neizveidoja racionālu zināšanu sistēmu, te viņam dialektika palīdzēt nespēja.

Taču tieši jautājumu atklātais raksturs uz laiku laikiem izrādījās par rosinošu impulsu visiem, kas izvirzīja uzdevumu attīstīt paša domāšanu.

Ideju teorija un ētika

Atšķirībā no eleātu formulētās esamības Platona esamībai raksturīga daudzveidība, kaut arī tā ir mūžīga, nemainīga un nemirstīga. Visam, kam ir daļas, raksturīga mainība, un tāpēc tas nesakrīt ar sevi un arī neeksistē (arī ķermeņi un telpa). Eksistē tikai tas, kam nav daļu un kas nepieder jutekliski

telpiskajai pasaulei. Tāpēc arī definīcijas neattiecas uz juteklisko pasauli, jo ir izslēgts, ka varētu definēt lietas, kas atrodas nemitīgā maiņā. Definīcijas attiecas nevis uz jutekliskām lietām, bet uz to, kas eksistē nošķirti no tām.

Patiesā esamība ir vienīgi ar prātu sasniedzamām neķermeniskām idejām (*idea*), kuras dēvē par būtībām (*ousiā* – no darbības vārda *einai* – "būt"), kā arī par paraugu (*paradeigma*), veidu (*eidōs*), sākumu (*archē*). Nemateriālās pārjutekliskās idejas veido jutekliskās pasaules būtību, reālās pasaules lietas eksistē, vienīgi pateicoties saistībai ar ideju.

Ideju ir daudz, un to vienību savukārt nodrošina "vienotais" – ne pati esamība, bet par esamību augstākais, esamības iespējamības priekšnoteikums. Vienotais ir augstāks par eksistenci un daudzveidību, bet bez šā vienojošā spēka nav iespējamās pašas idejas un to daudzveidība: katrs no daudzā arī ir kaut kas viens un tāpēc saistīts ar vienoto. Tas ir augstākais labums, uz ko visi tiecas un kura dēļ viss iemanto esamību. Pats augstākais labums atrodas viņpus katras esamības un nav sasniedzams ar prātu; par to nevar pateikt neko, vienīgi noliegumu – norādīt uz to, kas tas nav. Platons paredz: lai izskaidrotu kādu lietu, ir jāatrod tās ideja, t.i., jēdziens.

Lai saprastu, kāpēc jutekliskā pasaule ar tās nepilnību tā atšķiras no ideju sfēras, Platons ievieš matērijas (*hylē*) jēdzienu (tā šo principu nosauks Aristotelis, un tas burtiski nozīmē "kokmateriāli", "mežs"; Platons lieto vārdu *ekmageion* – "mīksts

metāls, vasks, kurā gredzena zīmogs atstāj nospiedumu", "telpa" jeb "vieta"). Matērija kā tāda ir neesoša (*mē on*), mainīga, nepastāvīga, nenoteikta un tāpēc neizzināma: jutekliskās pasaules lietas ir neizzināmas tieši tās materialitātes dēļ. No matērijas, kura "uztver un vairo visu esošo", var, līdzīgi kā no zelta, izgatavot visas lietas. Tai nav formas, un tā var ietvert sevī jebkuru formu. Platons identificē matēriju ar telpu (*chōra*): kā telpa ir visu ģeometrisko figūru iespēja, tā matērija – visu lietu iespēja.

Demiurģs (ideja jeb paraugs, kas apveltīts ar prāta spēku), radot pasauli, bez matērijas iztikt nevar, kaut arī tā ir pretstats kārtībai, likumam. Tā ir nepieciešamība, kas traucē lietām būt pilnīgām. Matērija – tīri negatīvs jēdziens; tā ir visa sākums nevis tāpēc, ka būtu kaut kam nepieciešama, bet tāpēc, ka no tās neviens nevar izvairīties. Pasaulē tā neienes neko savu, bet tikai pasīvi pretojas tam, lai lietas līdzinātos idejai. Matērija ir tīrais ļaunums kā tāds (turklāt atrasts ar sprieduma palīdzību, t.i., tās pastāvēšana ir teorētiski izsecināta), no kura ceļas viss netaisnīgais un kurš visam piešķir slieksmi uz sabrukumu, satrunēšanu, sadalīšanos.

Platons turpina Sokrata iedibināto principu visu pārbaudīt, noskaidrot zināšanas un pareizo viedokli (*orthē doxa*), centrā izvirzot labā problēmu. Kāpēc labajam ir tik liela nozīme Platona filosofijā, ko viņš darbā "Valsts" (*Politeia*) pat nosauc par "augstāko mācību priekšmetu"?

Grieķi bija pārliecināti, ka noskaidrot, kas ir cilvēks, nenozīmē izziņāt kādu konkrētu cilvēku, bet gan to, kas ir labs vai pilnīgs (ideāls) cilvēks. Zināt, kas ir riņķis, nenozīmē izziņāt jebkuru riņķi, bet gan tikai un vienīgi ideālu riņķi. Tas nozīmē, ka kādas lietas esamības izziņa iekļauj sevī tās labuma, pilnības izziņu. Tāpēc labā izziņa ir jebkuras lietas pilnības vai labuma izziņas pamats; lietas labums izsaka tās specifiku. Stingri ņemot, mēs tikai tad zinām, kas ir cilvēks vai riņķis, ja zinām, kas ir labs cilvēks vai pilnīgs riņķis. Zināšanas paredz lietas patiesības zināšanu. Zināt labo nozīmē zināt kādas lietas pilnību.

Dialogā "Parmenīds" Platons norāda uz četrām ideju klasēm: 1) loģiski matemātiskās: līdzība, vienība u.c.; 2) ētiski estētiskās: taisnīgums, labais, skaistais u.c.; 3) "bioloģiskās" idejas: cilvēks, arī uguns un ūdens (grieķi domāja, ka elementi ir dzīvi); 4) sīkās, mazsvarīgās, niecīgās idejas: mati, netīrumi, dubļi (paliek gan neatrisināts jautājums, vai šīm lietām ir idejas).

Tāpēc arī ētikas priekšmets atrodas viņpus jutekliskās pasaules, tas ir nemainīgs un neredzams. Priekšmeti, uz kuriem attiecas definīcijas, var tikt ieraudzīti nevis ķermeņa, bet tikai garīgām acīm (darbības vārds "redzēt" – *idein* – ir divnozīmīgs; Platons apzīmē to kā *eidē* vai *ideai*). Lai atbildētu uz jautājumu, kas ir tikums, tikuma ideja jāuztver garīgi. Tikumības ideja ir kas vispārīgs, un tajā kā vienotā formā apvienojas visas tikumiskā izpausmes formas.

Tikums attiecas uz nemainīgo, kas ir definējamā *ousia*. Kas ir tikums? Tikums ir tas, kas tas ir. Tikums kā ideja attiecas uz citu jomu nekā tikumiskās parādības. Nemainīgā un mainīgā attiecības Platons apraksta ar jēdziena *methexis* (līdzdalība, piedalīšanās) palīdzību. Izteikums par to, ka kāda persona X ir tikumiska, nozīmē, ka X ir līdzdalībnieks tikumībā, atrodas atkarības attiecībās ar tikumības ideju. Atsevišķām lietām nav ontoloģiskas patstāvības, tās sakņojas idejā: pirmtēls pret attēlu attiecas kā patiesi esošais pret nepatiesi esošo.

Ikdienas uzskati (*doxa*) attiecas uz juteklisko pasauli, domāšana (*noēsis*) – uz ideju. Neredzamā pasaule ir matemātisko un ideālo priekšmetu pasaule. Labā ideja – augstākā norma cilvēkam. Dvēseles pacelšanos uz šo dievišķo pasauli Platons raksturo kā pielīdzināšanos dieviem – *homoiosis theo*. Tā ir dvēseles atgriešanās savā dzimtenē, no kuras tā bija atkritusi telpiskajā pasaulē.

Dvēseles nemirstību nodrošina tās pacelšanās līdz idejām. Tikai tāpēc, ka dvēsele ir nemirstīga, ir iespējama ideju apriora izziņa – tā ir iepriekšējo zināšanu aktualizēšana. Dvēseles preeksistence – apriorās izziņas priekšnoteikums.

Ideālais izziņas process, kas balsātās uz prātu, paredz dvēseles iepriekšēju eksistenci, bet morālā atbildība – tās posteksistenci (pēcnāves eksistenci, nemirstību). Nāve neatbrīvo cilvēku no morālās atbildības. Ja līdz ar ķermeņa nāvi mirtu arī dvēsele, tad ļaunais nesaņemtu

atmaksu. Tikumību var īstenot, tikai pieņemot dvēseles nemirstības principu. Kā godīgums nav savienojams ar negodīgumu, tā dvēsele kā ķermeņa dzīvība – ar tās nāvi.

Katru lietu iznīcina ļaunais, kas ir tiešs pretmets labajam. Lietas iznīcību veicina ļaunais. Tas attiecas arī uz dvēseli, kurā ļaunais darbojas kā netikumība, labais – kā tikumība. Pašu dvēseli netikumība nevar sagraut, bet tikai to sabojāt, un tas nozīmē, ka indivīda nāve nav dvēseles noriets. Tikai ķermenis izzūd, bet dvēsele, atbrīvojusies no ķermeņa važām, nonāk pazemes valstībā, lai tur saņemtu spriedumu.

Askētisma ētika saistīta ar mācību par idejām, jo *chorismos* (atdalīšana, nodalīšana, atšķiršana) starp ideju un attēlu ir tas pats, kas *chorismos* starp dvēseli un ķermeni. Ķermenis ir dvēseles kaps, un cilvēks var nonākt pie patiesas izziņas, tikai maksimāli novēršot ķermeni, atgriezoties stāvoklī bez ķermeņa. *Katharsis* – dvēseles atbrīvošanās no ķermeņa.

Pati dvēsele var izšķirties par labu jutekliskajai pasaulei vai idejām. Sākumā dvēsele ir ieslodzīta važās un atrodas pilnīgā atkarībā no miesiskajām dzīves vajadzībām, kļūst par to vergu. Tieši tāpēc, ka dvēsele ir saistīta ar ķermeni, tā pēc nāves, t.i., pēc nošķiršanās no ķermeņa, meklē jaunu ķermeni, ko iegūst, no jauna iemiesojoties.

Dzīvesveids ir atkarīgs no izvēles, kas balstās uz cilvēka brīvību. Šai aktā dvēsele izvēlas savu dēmonu, kas valda pār tās dzīvi. Dvēseles vaina un atbildība sakņojas šajā

izvēlē. Ja patiesās dzīves pamats ir ideja, tad dvēsele var atsvabināties no ķermeņa. Tikai pēc nāves ir iespējams atgriezties dievišķajā valstībā un iemantot svētlaimi. Filozofi, kas nododas ideju izziņai, tiecas pēc nāves ar ilgām pēc atbrīvošanās no važām. Tikai filozofs var izraut dvēseli no pārdzimšanas riņķojuma.

Platona ētiku caurauž ideja par attīrīšanos no materiālās pasaules. Cilvēks idejas un matērijas pretstatu izjūt sevī kā dvēseles un ķermeņa cīņu. Ētikas pamats – patiesās nemainīgās zināšanas, kas padara cilvēka dzīvi tikumīgu un laimīgu.

Cilvēku veido nemirstīga dvēsele un mirstīgs ķermenis; dvēsele, līdzīgi idejai, ir vienota un nedalāma, ķermenis sastāv no atsevišķām daļām. Dvēseles būtībā ietilpst arī tās paškustība: viss, kas kustas pats no sevis, ir nemirstīgs, bet viss, ko iekustina cits, – mirstīgs. Ķermenis – visa ļaunā avots, un no tā jāatbrīvojas, ejot pa izziņas, pilnveidošanās ceļu. Tikai pilnīgas dvēseles pametīs zemes dzīvi un atgriezīsies ideju valstībā.

Cilvēka, kurš dzīves laikā pārstās būt par miesas vergu, dvēsele pēc nāves dosies uz neredzamo pasauli, lai dzīvotu starp dieviem un baudītu svētlaimi. Bet netīrās dvēseles, kas būs pakļāvušās ķermenim, pārvērtīsies par spokiem, kas klejos pa kapsētu vai iemiesosies kādā dzīvniekā. Cilvēks pats ir vainīgs, ja kļūst sava ķermeņa gūsteknis un pakļaujas tā važām. Filozofija ir bēgšana no mirstīgās pasaules un tiekšanās pēc nemirstības; fiziskā nāve – ceļš uz patieso dzīvi, jo arī

patiesā izziņā iespējama tikai pēc nāves.

Platons grieķu taisnīguma principu attiecina arī uz dvēseli. Tā ir sabiedrībā pastāvošā kārtu iedalījuma pamats. Labā trīs izpausmes formas, kas apzīmē kārtas, sākotnēji ir dvēseles īpašības. Dvēsele sastāv no trim daļām: saprātīgās (*logistikon*), iekārīgās (*epithymetikon*) un dedzīgās (*thymoeidēs*). Platons darbā "Faidons", runājot par dvēseli, min zirga un iejūga līdzību: prāts ir kučieris, kas grožos notur divus iejūgtus "zirgus" – iekāri un degsmi. Līdz ar to viņš dvēselē izceļ trīs relatīvi patstāvīgas instances: prātu (*logos*), iekāri (*epithymia*) un degsmi (*thymos*); pēdējā ir dusmu avots un prāta sabiedrotā cīņā ar iekāri. Šādam dvēseles iedalījumam ir jāatrisina Sokrata mācībā izvirzītās problēmas. Platons apgalvo, ka labo izziņāt un zināt var tikai viena dvēseles daļa, kura nespēj pilnīgi kontrolēt pārējās; viena daļa nav pārējo kungs, saimnieks. Tāpēc cilvēks, kurš spēj sevi savaldīt, ir tāds, kura prāts kontrolē iekāres.

Taisnīgums dvēselei ir tas pats, kas ķermenim veselība, netaisnība – tas pats, kas ķermenim slimība. Ārstam, kas vēlas ārstēt, ir jāpārvalda *technē*, kā rezultātā slims ķermenis tiek pakļauts formai.

Aplūkosim katru dvēseles daļu atsevišķi.

Apdomība kā mērenība nepieciešama tāpēc, ka iekāres pašas par sevi vienmēr ir kaut kas nenoteikts (slāpes paredz dzeršanu vispār un nevis kādu konkrētu dzērienu). Noteiktība nāk no prāta, kas izvēlas

ceļus, lai iekāru apmierināšana nenovestu pie ļaunā. Tā Platons pamato prāta varu pār citām dvēseles daļām.

Drosmīgums kā pilsoņa īpašība balstās uz izglītību un audzināšanu. Tas atšķir to no dzīvnieku un kalpu drosmes. Dzīvnieki ir drosmīgi instinktu dēļ, tāpēc to drosmē nav brīva. Verga drosmi nosaka bailes no kunga, tāpēc arī tā nav brīva. Karotāja drosmes pamatā ir pareizs spriedums par labo un ļauno. *Thymos* pamats ir brīva griba. Karotāji rīkojas nevis baiļu, bet gan goda dēļ. Viņi ir brīvi tāpēc, ka kaislības pārvalda prāts, taču tiem trūkst dziļākas principu izpratnes. Karotāji principus saņem no valdnieku kārtas.

Gudrība paredz reflektīvu attieksmi pret sevi. Šajā gadījumā dvēsele ir aktīva. Šīs aktivitātes avots vairs nav forma, bet substance. Valdnieku izaudzināšana par filosofiem ir priekšnoteikums patiesas valsts realizācijai. Filosofiem raksturīgas, piemēram, šādas īpašības: zinātkāre, patiesības mīlēšana, taisnīgums, maigums, drosmē. Pateicoties šīm īpašībām, filosofi ir sevišķi apdāvināti. Ja šīm īpašībām netiek uzlikta noteikta forma, tad valdnieki kļūst par īpaši ļauniem vadītājiem (tirāniem).

Savu ideju un dvēseles teoriju Platons padara uzskatāmu ar līdzībām.

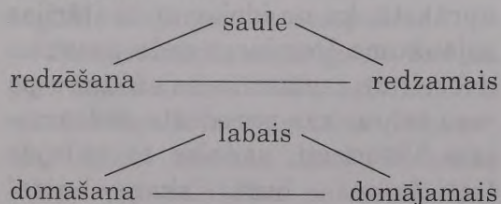
Demiurga līdzība. Platons apraksta, ka no idejas un matērijas sajaukuma Demiurģs rada pasaules dvēseli un izplata šo sajaukumu pa visu telpu, kas paredzēta redzamajam Visumam, sadalot to stihijās (*stoicheion* – burt. "skaņa=burts")

kā vārda nesadalāma vienība) – uguns, ūdens, gaiss un zeme. Demiurģs, griežot kosmosu, to noapaļo, piešķirot tam vispilnīgāko – sfēras formu. Ar matemātisko attiecību palīdzību tas pārveido planētu orbītas un nekustīgo zvaigžņu debesis. Rezultātā izveidojas dzīvs, ar prātu apveltīts kosmos. Kosmos ir viens un viens, jo vienīgajam paraugam, kuru atdarina Demiurģs, ir jāatbilst arī vienam vienīgam tā tēlam. Rezultātā izveidojas šāda pasaules struktūra: Demiurģs, pasaules dvēsele un pasaules ķermenis (kosmos). Pēc tam tiek radītas dievišķās būtnes, gari un pārējās dzīvās būtnes.

Līdzīgi Demiurģam, kas veido pasauli, valsts veidotājiem jāorientējas uz pirmtēlu – ideju valstību – un atbilstīgi tam jānoformē cilvēku tikumība. Tikai filosofi ir spējīgi pārverst principus īstenībā.

Saules līdzība. Filosofu apmācības centrā ir labā ideja, kas taisnīgumu padara atveseļošanās procesam vajadzīgu un efektīvu. Valdniekiem ir jāzina tas, kā padarīt valsti par labu valsti. Tāpēc tiem jāzina, kas ir labais kā tāds.

Vispirms Platons sadala visu īstenību redzamajā pasaulē un domājamajā pasaulē, pa rokai esošajās lietās un idejās. Tad seko analogija: labais attiecas pret domājamo kā saule pret redzamo.

Saule ir cēlonis gan pašām redzamajām lietām, gan arī redzēšanas procesam (t.i., tam, kāpēc mēs vispār redzam). Labais ir doto lietu un arī domāšanas cēlonis (t.i., cēlonis domājamo lietu esamībai un izziņai).

Šī līdzība ir augstākais punkts Platona mācībā par labo. Valsts un dvēsele ir labas tāpēc, ka veido vienību. Taisnīgums ir idejas līdzdalība labajā, cēlonis labas valsts rašanās un pastāvēšanas procesam. Valsts iegūst savu kvalitāti, pateicoties vienībai. Labais vienmēr ir kaut kas vairāk nekā to veidojošās daļas. Atsevišķas daļas spēj savienot tikai forma. Valsts ir laba tāpēc, ka tā ir kārtības forma. Ideāla valsts rodas vajadzību apmierināšanas dēļ, t.i., no prasības pēc kārtības. Labais ne tikai apmierina vajadzības, bet arī tās piepilda.

Labā teorija nav šķirama no cilvēka dabas un tās vajadzībām. Par vajadzību apmierināšanu izšķiras prāts, jo tikai tas zina formu (*taxis*) un harmoniju (*kosmos*).

Līnijas līdzība. Platons piedāvā priekšstatīties līniju un sadala to divās daļās: augšējā ir ideju valstība, apakšējā – juteklisko lietu pasaule. Zemākā daļa sadalās jutekliskās lietās kā tādās, spoguļattēlos (arī atspulgos ūdenī) un ēnās (te ietilpināmi arī mākslas darbi). Augšējā daļa sadalās zemākajā daļā – matemātiskajos priekšmetos (ģeometriskās konstrukcijas: aplī, četrstūrī utt.) – un augstākajā – tīrajās idejās. Izveidojas šāda hierarhija: idejas, matemātiskie priekšmeti, jutekliskās lietas, ēnas un mākslas darbi.

Šīs četras daļas Platons saista ar četriem dvēseles stāvokļiem: prāts (*noesis*), izpratnes drošība (*dianoia*), uzskatīšana par patiesumu (*pistis*) un pieņēmumi (*eikasia*).

Alas līdzība. Savā darbā "Valsts" Platons salīdzina naivos reālistus, kuri tic redzamās pasaules īstumam, ar cilvēkiem, kas kopš dzimšanas atrodas alā un vājā gaismā spēj redzēt tikai lietu ēnas, bet ne pašas lietas (ēnas rodas no lietām, kas kustas gar alas ieeju un, pateicoties saules gaismai, met šīs ēnas uz alas sienas, – pašiem alā ieslodzītajiem, kas pieķēdēti ar ķēdēm pie klints, alas ieeja nav redzama). Viņi ir pārliecināti, ka bez alas, tajā iespīdošās vājās gaismas un blāvajām ēnām nekā nav. Šie ieslodzītie netic tam, kas, izkļuvis no alas un ieraudzījis īstās lietas, atgriežas un stāsta, ko redzējis. Cilvēks dzīvo rēgu pilnā, nereālā pasaulē, taču ir arī patiesa pasaule, ko var ieraudzīt un kas ir jāierauga prāta acīm.

Platons stāsta šo līdzību, risinot jautājumu par filosofu audzināšanu. Filosofiem ir jāmeklē ceļš no alas, tiem jāsasniedz brīvība, lai varētu darboties atbilstīgi savām zināšanām. Filosofiem jāiemanto spējas īstenot politijas – valsts – pirmtēlu.

Filosofu audzināšanas uzdevums ir mūsu rokās, tās mērķis – izstrādāt zināšanas par valsts dibināšanas principiem. Filosofu domas ir jāpārorientē no visa pārejošā uz principiem, labā ideju. Labais, ko tie ierauga, ir paraugs (*paradeigma*) tam, lai sakārtotu valsti (*kosmein*). Labais pats ir vienība un kārtība (*oikeios kosmos*).

Ideālā valsts

Slavenajā darbā "Valsts" Platons centās atrisināt visas savos agrīnajos darbos ieskicētās problēmas: kā apvienot tikumību (*aretē*) ar zināšanām (*technē*), kā savienot visu, kas ir labs politiskajā dzīvē, vienotā veselumā utt. Šis darbs izpelnījies visdažādākos vērtējumus. Taču, izvērtējot to, jāņem vērā Atēnu demokrātijas reālais stāvoklis, proti, tas, ka Sokrata un Platona prātus nenodarbināja labi funkcionējošas demokrātijas ideālais mehānisms, bet gan – gluži pretēji – tās dziļā krīze un konflikti. Bija jārisina jautājumi, vai Atēnu paplašināšanās tendences jāuzskata par labām, ņemot vērā grūtības nodrošinātībā ar pārtiku. Vai jāvalda tautas gribai vai likumam? Kādiem mērķiem vispār kalpo valsts? Vai ir attaisnojami Atēnu nemitīgie kari ar kaimiņiem?

Platonam bija vismaz piecdesmit gadu, kad parādījās šis darbs (tas nozīmē, ka jāņem vērā ap 380. g. p.m.ē. notikušās politiskās norises – Spartas dominēšana politiskajā dzīvē un Otrās Atēnu jūras savienības izveidošana). Sarunu biedri dialogā savukārt informē, ka laiks, kad viņi satikušies, ir 421. g. p.m.ē., kad tika noslēgts Nikes miers (daži pētnieki sarunu norises laiku attiecina vai nu uz 409. g. p.m.ē., vai uz 405. g. p.m.ē., proti, Atēnu sabrukuma periodu). Abos gadījumos datējums ir izteiksmīgs komentārs Atēnu pretenzijām uz lielvaru.

Pirmā valsts. Pirmā valsts ir "minimālvalsts". Sokrats, risinot jautājumu par taisnīgumu, ierosina to

saistīt nevis ar atsevišķa cilvēka pozīciju pasaulē, bet aplūkot to visas valsts mērogā.

Pirmās valsts rašanos nosaka fiziskās vajadzības – izsalkuma apmierināšana (iekšējā funkcija) un aizsardzība (ārējā funkcija). Reālais lietu stāvoklis prasa ieviest darba dalīšanu. Šajā valstī ietilpst ne tikai tiešie ražotāji, bet arī darbarīku izgatavotāji, dienas strādnieki, tirgoņi. Tajā pastāv arī nauda, kas kalpo kā maiņas līdzeklis. Sokrats to attēlo ar nelielu ironijas piedevu, taču tas ir veselīgas valsts paraugs, kaut arī netiek atrisināts jautājums, kā tās ietvaros izpaužas taisnīgums un netaisnīgums. Šo idilli Glaukons nosauc par "cūku pilsētu", jo šajā valstī trūkst pārpilnības. Savukārt Sokrats to dēvē par "īstu", "veselu" valsti.

Pirmās valsts vienotība izpaužas iedzīvotāju savstarpējā satiksmē. Vienotība nodrošina harmoniju. Jau "dabiskajā stāvoklī" sabiedrības lielāko daļu veido amatnieki; *homo faber* Platonam kļūst par dabiskā cilvēka pirmtēlu. Būt par dabisku cilvēku nozīmē būt par strādājošu dzīvnieku, kas dara savu darbu ar cilvēkam specifiskās iezīmes – prāta spēju – palīdzību. Tiktāl amatniecība nav nekas specifisks un viens cilvēks kā amatnieks neatšķiras no cita. Amatnieki ir tie, kas piešķir perfektu formu savas darbības materiālam.

Dabiskā valsts, kaut arī Platons to apraksta ļoti īsi, ir ļoti interesanta, jo tā ir paraugs ideālajai, kura jāasniedz ar prāta palīdzību. Šajā stāvoklī katrs cenšas īstenot savas

intereses, kas rada harmoniju: tāda stāvokļa sasniegšana, kad tiek apmierinātas ekonomiskās vajadzības, ir nepieciešams minimums valsts izdzīvošanai. Tajā valda taisnīgums, cilvēki dzīvo mierā cits ar citu, taču saskata citos tikai līdzekli. Platona politiskā programma balstās uz dabisku pamatu. Ideālo valsti nevar definēt citādi kā attiecībā pret cilvēka dabu.

Otrā valsts. "Tautas pūliņu" rezultātā rodas otrā valsts, taču tā pārkāpj nepieciešamās robežas un nonāk karastāvoklī ar kaimiņiem.

Pāreja no otrās valsts uz trešo notiek tad, kad pirmā valsts "salsimst". Tās harmoniju sagrauj pārmērīgās vajadzības, kuras nevar ierobežot. Valsts savus trūkumus novērš ar kara palīdzību.

Šādā situācijā rodas nepieciešamība pēc bruņotiem cilvēkiem, kas apsargā valsts dzīvi gan no iekšpuses, gan no ārpuses. Karotāji atšķiras ar savu īpašu *technē*. To uzdevums sabiedrībā ir nevis apmierināt kādas specifiskas tās vajadzības, bet uzturēt harmoniju un formu ar apziņas palīdzību. Viņi attiecas pret zemāko kārtu kā ārsts pret pacientu vai kā audzinātājs pret audzināmo. Karotāji zina formu, kuru tie piemēro attiecīgajam materiālam.

Līdzīgā veidā valdnieki attiecas pret karotājiem. Viņiem jāzina divas lietas: pirmkārt, pirmās valsts kārtības pamati, otrkārt, karavīru audzināšana. Valdniekiem ir gudrība (*sophia*), un viņu zināšanas izpaužas nevis tehnikā, bet politikā. Valdnieki izstrādā konstitūciju, kuras ietvaros paši darbojas. Arī valdnieki

ir jāaudzina, un šo funkciju veic filosofī.

Trešā valsts. Tāpēc trešajā – ideālajā – valstī atbilstīgi darba dalīšanas principam ir jāizveido īpaša karotāju (uzraugu) kārtā, kuru audzināšanai Sokrats pievērš lielu uzmanību.

Trešās valsts uzbūve ir šāda:

♦ pirmo kārtu veido vadītāji (filosofi), kuriem raksturīga īpaša tikumība (*aretē*) un citas spējas, taču pats galvenais – tiem ir zināšanas par valsts uzbūves konstruktīvajiem principiem (*sophia*);

♦ otro kārtu raksturo drosmes (*andreia*) tikums;

♦ trešajai kārtai piemīt apdomība (*sophrosynē*), kas vienlaicīgi ir visu kārtu kopīga īpašība.

Kā taisnīgums izpaužas šajā valstī? Trešās valsts pirmā raksturīgākā iezīme ir tās vienība; likuma sargi rūpējas, lai bagātie un nabadzīgie no vienas valsts neizveidotu daudzas, lai tā saglabātu savu vienotību, jo arī cilvēks, nodarbojoties ar vienu lietu, paliek vienots. Amatniekus, zemniekus un tirgoņus apdraud viss tas, kas ir "par maz" (nabadzība) vai "par daudz" (bagātība). Sargu uzdevums, neņemot vērā šīs briesmas, ir uzraudzīt likumus un garantēt vienotību. Vienota valsts ir "pilnīgs labums", visas formas tajā ir labas; valdošo kārtā tajā veido mazākumu.

Karotāju drosme ir jāatšķir no "dzīvnieku un kalpu" drosmes, kas nebalstās uz izglītību. Karotājiem piemīt īpaša pilsoniska (*politikē*) drosme.

"Valsts simfoniju un harmoniju" nosaka apdomība; apdomība, citiem

vārdiem, ir visas valsts harmonija (tā nav tikai trešās kārtas īpašība).

Taisnīgums valstī izpaužas tādējādi, ka katrai kārtai jānodarbojas ar savu pienākumu veikšanu un nav jāiejaucas citu kārtu darīšanās, atrodoties savstarpēji hierarhiskās attiecībās. Taisnīgums izpaužas kā princips "darīt atbilstīgo un nesaļaukt daudzo"; tas vispār ir spēks, kas dod iespēju izveidot valsti. Taisnīgums ir visu citu tikumisko principu (arī apdomības) tapšanas un noturēšanās cēlonis. Tam pretējs princips ir "iejaukšanās citu lietās" (*polypragmosynē*). Valstī taisnīgums izpaužas tā, ka katra kārta pilda savu uzdevumu. Līdzīgi labam cilvēkam, arī valsts ir laba tad, ja tās forma ir harmonija, proporcionalitāte, ģeometriskā vienlīdzība. Netaisnība izpaužas kā sašķeltība, divējādības nenoteiktība, daļas sacelšanās pret veselo, kā arī tajā apstākli, ka viens cilvēks dara vairākus darbus.

Valsts forma kā harmonija izpaužas tās veseluma vienībā, ko veido daļas. Tas nozīmē, ka ideālajā valstī, kuras labums izpaužas vienībā, ir uz zināšanu bāzes atjaunota pirmās valsts vienība.

Forma (*taxis*) un materiāls. Saskaņā ar Platona mācību eksistē vesela formu un materiālu hierarhija. Pirmajā valstī, kuras uzdevums bija apmierināt dažādas vajadzības, robežas nebija noteiktas, tāpēc norisinājās pāreja no nepieciešamā uz nenoteikto, proti, uz "par daudz" vai "par maz". Tas ir materiāls jaunās karotāju (uzraugu) kārtas rokās: tie ir cilvēki, kas nosaka robežas;

forma tiek uzlikta materiālam, un tādējādi tiek panākts tas, ka izveidojas zemākās kārtas tikumiskais princips – apdomība. Arī pašiem sargiem ir bīstami nonākt pie neierobežotā sava pārāk lielā maiguma vai nežēlības dēļ. Viņiem pašiem ir vajadzīga forma, kas jāuzliek to maigumam vai nežēlībai. Drosmi attīsta audzināšana. Audzinātājs attiecas pret audzināmo kā tēlnieks pret materiālu: audzināšanas mērķis ir piešķirt noteiktu formu. Lai sasniegtu perfektu formu, audzinātājam nav jāprasa audzināmo piekrišana, vēl vairāk, viņš ar to nemaz nevar rēķināties. Forma ir jāpiešķir neatkarīgi no līdzekļiem. Šādi audzinātāji ir valdnieki, kas izdara materiāla atlasī karotāju kārtai un šo materiālu noformē. Tā kā valdniekiem pieder karotāju forma, tie savukārt kļūst par materiālu "mums", t.i., dibinātājiem, jo "mēs" esam tie, kas audzina valdniekus. Arī valdnieki taču var krist, tāpēc tiem ar audzināšanas palīdzību ir jāuzliek forma. Forma nav reflektīva, tā ir tranzitīva – to vienkārši uzliek svešam materiālam. Tāpēc arī pastāv formu hierarhija.

Platonam taisnīga un pilnīga valsts ir augstākais, kas pastāv uz zemes. Cilvēks dzīvo valsts dēļ, nevis otrādi; vispārējam jādominē pār individuālo. Valsts ir plānveidīga skaistuma un taisnīguma koncentrācija, bez valsts nav iespējama pacelšanās pie mūžības. Tikumiskā dzīve, uzsver Platons, nav iespējama bez vadības, un valsts kompensē atsevišķo cilvēku vājumu. Cilvēks pēc dabas ir vājš; tāpēc arī nepieciešami

likumi, bez kuriem cilvēks ir tikai dzīvnieks.

Platona koncepcija balstās uz domu par cilvēka un valsts visciešāko vienību, kosmosa, valsts un atsevišķa cilvēka dvēseles savstarpēju atbilstību (paralēlismu). Cilvēka dvēseles trim aspektiem (sākotnēm) – prātam, degsmei un iekārei (atbilstošie tikumi – gudrība, vīrišķība un mērenība) – atbilst trīs aspekti valstī – vadība (padomdevēji), aizsardzība un materiālā nodrošinātība, kas savukārt paredz triju kārtu – valdnieku, karavīru un ražotāju (amatnieku, zemkopju) – pastāvēšanu. Valstī ir jāvalda tiem, kas spēj spriest (filosofi); karavīriem jāpakļaujas pirmajiem; valdniekiem un karavīriem jāvalda pār iekārīgajiem, t.i., ražotājiem, kuri "pēc savas dabas alkst bagātību". (Vergi neietilpst ideālas valsts struktūrā. Tie neatbild par savu rīcību, nespēj būt paši sev kungi, nevar ieaudzināt sevī mērenību, taisnīgumu, spēju pašierobežoties un citus tikumus. Tāpēc vergi saskaņā ar dabu spēj īstenot tikai citu cilvēku gribu.)

Audzinašanas pamatuzdevums – uzturēt un atražot kārtu hierarhiju, stingri ievērot sabiedriskās un privātās dzīves kārtību, ieaudzināt paklausību, vienādu domāšanu, brālību, solidaritāti. Talantīgus, apdāvinātus bērnus var pārvest, pārvietot (taču tie nevar paši pāriet!) no zemākās kārtas uz augstāko (līdzīgi kā mazāk spējīgos – uz zemāko); šis pārvietošanas mērķis – uzsvērt sākotnējo iedalījumu kārtās.

Šajā ideālajā valstī valda kazarmu likumi, ir absolūti noliegta

brīvība un individualitāte. Filoso-
fiem un sargiem nedrīkst būt nekā
personiska; viņi dzīvo un ēd visi
vienkopus, viņiem nav ģimenes, pri-
vātā īpašuma (jo tas rada nesaska-
ņas), un viņi nepazīst savus bērņus.
Ar sievietēm, kurām ideālajā valstī
ir vienlīdzīgas tiesības un iespējas
ar vīriešiem, saietas, domājot par
valsts labumu (turklāt labākie stā-
jas kontaktos ar labākajām). Bērņus
audzina valsts. Noliedzot individuā-
lās ģimenes nepieciešamību pirma-
jām divām kārtām, Platons domāja
pārvērst visus par radniekiem.
Ideālā valstī jābūt arī vienotām bau-
dām un skumjām, tur nedrīkst būt
personisku domu, gaumes; indivīds –
tikai valsts mehānisma sastāvdaļa.

Valstī pastāv strikts autoritā-
risms: valdnieki lemj par cilvēku
piederību kārtai, par vīriešu un sie-
viešu savienošanos, ir ieviesta stingra
mākslas cenzūra. Platons pat pieļauj
mēķtiecīgu manipulāciju ar apziņu
(piemēram, mīta izplatīšanu par to,
ka dievi izveidojuši cilvēkus nevien-
līdzīgus). Visi pilsoņi paši par sevi
ir nelaimīgi; visi, pat filosofi ziedo-
jas citiem – filosofi negrib valdīt,
bet ir spiesti to darīt (tieši tāpēc viņi
valdīs gudri).

Raksturīga ir arī politiskās komu-
nikācijas leksika: visi, kas nav vald-
nieki, sauc cits citu par pilsoņiem;
valdniekus pilsoņi dēvē par glābē-
jiem un palīgiem (bet ne par kun-
giem vai valdniekiem); valdnieki sauc
cits citu par biedriem sargāšanā (un
nevis par līdzvaldniekiem), tautu –
par maksātājiem un barotājiem.

Platons ir pārliecināts, ka šis
valsts projekts ir īstenojams arī

praktiski. Tas jau ir debesīs. "Vai
tāda pilsēta ir vai būs uz zemes, –
tas nav svarīgi."

Aristokrātijai kā ideālai valstij
Platons pretstata četras nepilnīgas,
kļūdainas valsts formas, ko nosaka
cilvēka dabas sabojāšanās, kā rezul-
tātā dzelzs tiek piejaukta sudrabam,
varš – zeltam, rodas novirzes, neat-
bilstība, naidis un ķildas. Valsts
formu nomaiņa notiek viena riņķo-
juma cikla ietvaros.

Ideālās aristokrātijas degradācija
noved pie tā, ka parādās privātīpa-
šums uz zemi un mājokļiem, brīvie
pārvēršas par vergiem, prāta vietā
sāk valdīt kaislības. Šādu valsti sauc
par timokrātiju, kura visu laiku karo
(jo karš – iztikas avots).

Bagātības koncentrēšanās atse-
višķu cilvēku rokās noved pie oligar-
hijas, kas balstās uz īpašuma cenzu;
valstī valda bagātie, un nabadzīgie
valdīšanā nepiedalās. Šis valsts
balsts ir iebaidīšana, bruņota spēka
lietošana; tā ir iekšēji sašķelta bagā-
tajos un nabadzīgajos: naidis pret
pirmajiem pieaug, tas noved pie ap-
vērsuma, proti, demokrātijas nodi-
bināšanas.

Demokrātiskā valsts ir patīkama
un daudzveidīga, bet tai nav vaja-
dzīgās vadības. Galvenais tās trū-
kums – demokrātija vienādo pilso-
ņus, kas pēc savas dabas ir atšķirīgi,
nevienlīdzīgi.

Sliktās, ideālam neatbilstīgās
valstis grauj tas, kas tajās tiek uz-
skatīts par labo, par darbības mērķi
(timokrātijā – militārais pārkums,
oligarhijā – bagātība, demokrātijā –
brīvība). Katra valsts iet bojā iekšējo
pretrunu dēļ. Demokrātija noreibst

no pārāk lielas, pārmērīgas brīvības un rada savu turpinājumu un pretstatu – tirāniju. Pārmērīga brīvība pāraug pārmērīgā verdzībā, turklāt tirāns iegūst varu kā "tautas ieliktenis". Tirānija ir sliktākā valsts iekārtas forma, kurā valda nelikumība, tiek iznīcināti labākie cilvēki – vīrišķīgie, cēlie, bagātie, saprātīgie u.tml. Platons norāda, ka tirānam dzīve ir 729 reizes grūtāka nekā valdniekam aristokrātam.

"Likumi"

Dialogs "Likumi" (*Nomoi*) ir pēdējais Platona darbs, viņa politiskās programmas kompendijs, kas apcer "otro pēc pilnības" valsts iekārtu.

5040 "otrās valsts" pilsoņu (to skaitā neietilpst vergi un ārzemnieki) lozējot iegūst zemes īpašumu un mitekļus, ko izmanto kā īpašnieki, bet kas tiem nepieder. Šis īpašums pieder valstij un mantošanas ceļā pāriet pie viena no bērniem. Atbilstīgi īpašuma lielumam pilsoņi sadalās četrās kārtās (no vienas kārtas otrā tie pāriet, kļūstot bagātāki vai nabadzīgāki). Nevienam nedrīkst piederēt zelts vai sudrabs; aizliegta augļošana, izslēgta jebkāda greznība; arī patēriņa ziņā valda absolūta vienlīdzība.

Valstī valda pilnīgs kolektīvisms un vienāda domāšana. Kaut arī Platons atzīst atsevišķu ģimeņu pastāvēšanu, tomēr visa audzināšana ir reglamentēta un atrodas amatpersonu rokās. Sievietēm ir vienlīdzīgas tiesības ar vīriešiem, kaut arī tās nevar būt par pārvaldniekiem.

Valsti vada 37 valdnieki, kurus ievēl vairākpakāpju vēlēšanās. Vēlēšanās piedalās nevis visi pilsoņi, bet tikai tie, kas nēsā ieročus un kas ir piedalījušies karā. Valsts varas priekšgalā neviens nedrīkst atrasties vairāk kā 20 gadu. Valdnieku tiesības ir ļoti lielas; galvenais – tie ir "likuma sargi". Liela nozīme ir arī vēlētai padomei 360 cilvēku sastāvā (pa 90 no katras kārtas). Garāmejot Platons piemin arī tautas sapulci, kura pirmajai un otrajai kārtai jāapmeklē obligāti (pārējiem tas nav obligāts pienākums).

Platons piedāvā radīt vēl vienu institūciju, kas būtībā stāvētu pāri valstij, proti, "nakts sapulci" desmit cilvēku sastāvā, kurā ietilptu paši gudrākie un vecākie sargi; viņu kompetencē būtībā tiktu nodota valsts vadība. Tas tāpēc, ka šiem cilvēkiem ir zināmas kosmosa uzbūves un politiskās dzīves sakarības, kas var nodrošināt tikumību.

Pirms īstenot šo projektu – vienīgo līdzekli pret sociālo katastrofu, kuru Platons varēja uzskatāmi novērot, – realizēt to tūlīt pat, neatliekot, visā pilnībā, viņš piedāvā iepriekš "attīrīt valsti" no nevēlamām personām un atstāt tajā tikai "labus cilvēkus". Līdzeklis – nāvessodi, izraidīšana. Sodi tiek paredzēti pat par nenozīmīgiem pārkāpumiem; nāvessodi – par piedalīšanos valsts apvērsumā, izraidīto slēpšanā, par dievu, vecāku un valsts apvainošanu (šajā gadījumā nāvessodu savieno ar spīdzināšanu), par svētnīcu ierīkošanu un maģisku rituālu organizēšanu bez valsts sankcijas, par nespēju pāraugt (kas liekuļo, tam divu nāvessodu

par maz); nāvēssods paredzēts arī tiem brīvībā atlaistajiem, kuriem manta izrādīsies lielāka nekā tiem, kas atlaiž brīvībā. Cietums paredzēts tiem, kas nodarbojas ar diviem amatniecības veidiem uzreiz; piekaušana un izraidīšana – tiem, kas slavē savu preci tirgū un vēl piesauc dievus; sišana – par lamāšanos.

Platons vērsas arī pret mākslu, kas izklaidē cilvēkus ar tehniskiem jauninājumiem; vienīgais kritērijs tās kvalitātei – derīgums valstij (atstāti tiek tikai slavinājumi dieviem u.tml. mākslas formas). Aizliegti ir ceļojumi personām līdz 40 gadu vecumam; to mērķis var būt tikai viens – cildināt platoniskās valsts iekārtu.

Platons "Likumos" runā par to, ka cilvēks dievu rokās ir tikai lelle, spējlieta un pats uz savu roku viņš neko panākt nespēj. Lelli ar dieviem saista diedziņi, kurus tie rausta un ar kuru palīdzību tie valda pār cilvēkiem: dievi parausta vienus diedziņus – cilvēkā pamostas kaislības, instinkti, citus – cilvēks kļūst prātīgs, labs. Svarīga prasība valstī – visiem jādzīvo viegli, priecīgi un jautri. Visiem jādejo un jādzied ar prieku; dziesmu saturs – likumdošanas slavinājums, slavasziesmas likumiem un politiķiem.

j. ARISTOTELIS

Dzīve un darbība

Grandiozās filosofiskās un zinātniskās sistēmas izstrādātājs Aristotelis (384–322) dzimis Stagīras polisā, kas atradās Egejas jūras

ziemeļrietumu piekrastē līdzās Maķedonijai, no kuras tā bija atkarīga. Viņa tēvs Nīkomahs bija Maķedonijas valdnieka Aminta III galma ārsts, bet pats Aristotelis bija valdnieka dēla – vēlāk Filipa II – vienaudzis.

367. g. p.m.ē. septiņpadsmitgadīgais Aristotelis ieradās Atēnās un kļuva par Akadēmijas klausītāju; tur viņš palika divdesmit gadu līdz pat skolas dibinātāja nāvei 347. g. p.m.ē. Aristoteļa pozīcijas Atēnās nostabilizējās 355. g. p.m.ē., jo pie varas nāca promaķedoniskā partija, taču Platona nāve un Aristoteļa nevēlēšanās palikt skolā, kuru sāka vadīt Platona brāļadēls Speisips, pamudināja viņu pamest Atēnas.

Aristotelis pirmos sešus gadus dzīvoja Mazāzijas piekrastē – vispirms piejūras pilsētā Asā, pēc tam Mitilēnes pilsētā Lesbas salā. Viņa izvēle nebija nejauša. Asā dzīvoja divi Platona skolnieki – Erasts un Korisks, uz Mitilēni viņu aicināja Teofrasts. Asā Aristotelis stājās laulībā ar sievieti vārdā Pitiāda.

Tad Filips II uzaicināja Aristoteli par sava trīspadsmitgadīgā dēla Aleksandra audzinātāju un viņš pārcēlās uz Maķedonijas galvaspilsētu Pellu. Par audzinātāju Aristotelis darbojās apmēram četrus gadus. Aleksandrs vēlāk teica: "Es cienu Aristoteli kā tēvu; tēvam man ir jāpateicas par dzīvību, Aristotelim – par to, kas piešķir tai vērtību." Pēc tam kad Aleksandrs kļuva par valdnieku, Aristotelis devās uz Stagīru, kur nodzīvoja trīs gadus. Tad viņš atgriezās Atēnās.

Atēnās Aristotelis, būdams jau piecdesmit gadu vecs, nodibināja

savu filosofisko skolu Likeju, kurā pats mācīja no 335. līdz 323. g. p.m.ē. Skola tā nosaukta tāpēc, ka tā atradās blakus Likejas ("vilka") Apollona templim. Skolas teritorijā ietilpa ēnains dārzs ar slēgtām galerijām pastaigām, tāpēc Aristoteļa mācību iestādi sauca par peripatētiķu skolu (to, kas filosofē pastaigājoties). Viņam bija vairāki simti skolnieku.

Taču Aleksandra pāragrā nāve Atēnās izsauca antimakēdonisku sacelšanos, un Aristotelis tika apvainots bezdievībā. Negaidot tiesu, Aristotelis nodeva skolas vadību Teofrasta rokās un pameta Atēnas. Drīz Eibojas salā savas mirušās mātes mājās viņš nomira.

Teorētiskā filosofija

Savus darbus Aristotelis iedalīja eksoteriskajos (dialogi, empīriski novērojumi u.c.) un ezoteriskajos, kas dzīves laikā publicēti netika (tos publicēja Andronīks no Rodas I gs. p.m.ē.).

Filosofiju Aristotelis iedalīja šādi.

1. **Teorētiskā filosofija.** Tā tiecas pēc zināšanām zināšanu dēļ un ietver sevī fiziku – zinātni par to, kas pastāv atsevišķi un kustas –, matemātiku – zinātni par to, kas nepastāv atsevišķi un nekustas –, un pirmo filosofiju (kas sakrīt ar teoloģiju) – zinātni par to, kas pastāv atsevišķi un nekustas (zinātni par esošo kā tādu, par esamības izziņu tās veselumā).

2. **Praktiskā filosofija,** kas tiecas pēc zināšanām darbības dēļ un ietver sevī ētiku un politiku (tās aplūko cilvēka darbību polisā).

3. **Poētiskā filosofija,** kas tiecas izprast radošo spēku cilvēkā un ietver sevī retoriku un poētiku.

Loģika (propedeutika) nepieciešama visām zinātnēm, un Aristotelis pirmo reizi vēsturē izstrādāja loģikas sistēmu – siloģistiku, kuras uzdevums ir noskaidrot likumus, kā iegūt patiesus secinājumus no noteiktām premisām (galvenais – mācība par slēdzieniem un pierādījumiem, kas balstīti uz attiecībām starp vispārīgo un atsevišķo).

Augstākie principi nav pierādāmi. Tos intelektuālā intuīcija izzina tieši. Zināšanas nav iedzimtas, un universālijas (abstraktie jēdzieni) atklājas izziņas procesā, kas sākas ar sajūtām, atmiņu, pieredzi, līdz nostiprinās kā zinātne.

Pirmā filosofija ietver sevī 1) esošā (*to on*) kategoriālo analīzi vai mācību par esamību; 2) substances kauzālo analīzi; 3) mācību par iespējamību un īstenību.

Runājot par esamību, Aristotelis kritizē Platonu, kas bija piešķīris idejām patstāvīgu eksistenci, nodalot tās no jutekliskās pasaules. Viņa uzdevums – atrast esamību pašā jutekliskajā pasaulē, lai padarītu iespējamā pārliecinošas un pierādītas zināšanas par mainīgo pasauli. Šai sakarā Aristotelis par būtību (esamību) nosauca individuus, piemēram, šo cilvēku, šo zirgu, bet vispārīgo uzskatīja par sekundārām būtībām, kas atvasinātas no pirmajām. Aristotelim lietas ideja ir pašā lietā, tā sakrīt ar šīs lietas būtību. Eidētiska ir katra lieta, lai cik tā būtu nepilnīga.

Būtība pastāv atsevišķi un ir patstāvīga atšķirībā no tās stāvokļiem

un attiecībām, kas ir mainīgi un atkarīgi. Tieši būtību var izteikt jēdzienu, un ar to nodarbojas zinātne. Kāda ir esamība? To var noskaidrot, Aristotelis saka, analizējot izteikumus (*katēgoriā*) par to. Visi teikumi valodā ir saistīti ar esamību, bet vistuvāk tai ir kategorija "būtība" (*ousiā*), kuru viņš identificē ar esamību. Visas pārējās kategorijas (deviņas – kvalitāte, kvantitāte, vieta, laiks u.c.) saistās ar esamību caur būtību. Tā atbild uz jautājumu: "Kas ir lieta?" Atklājot būtību, mēs dodam tai jēdzienu. Pārējās deviņas kategorijas atklāj lietas īpašības, atribūtus. Par būtību izsakās visas kategorijas, bet pati tā neizsakās ne par ko, jo tā ir patstāvīga, eksistē pati par sevi. Būtība ir primāra pret attiecībām. Kaut arī būtība ir atsevišķa lieta, pašu būtību ar jutekļiem uztvert nevar (tā uztvert var tikai īpašības) – tā ir vients, nedalāms, neredzams visu īpašību nesējs, kas padara priekšmetu par "šo".

Aristotelis norāda, ka pastāv četri cēloņi: formālais (*morphē*) jeb būtība (*ousiā*), materiālais (*hylē*), kustīgais jeb darbīgais (*kynēsis*) un mērķa (*telos*) cēlonis.

Aristotelis pieņem matērijas un telpas identifikāciju. Matērija ir tīra lietas potence (*dynamis*). Lai no tās kaut kas rastos, formai matērija ir jāierobežo. Tas potenciālo pārvērš aktuālajā. Forma – aktīvais princips, brīvības un darbības avots, matērija – pasīvais; matērija ir bezgalīgi dalāma un nesatur sevī nekādu vienību un noteiktību, forma – nedalāma un kā tāda sakrīt ar lietas

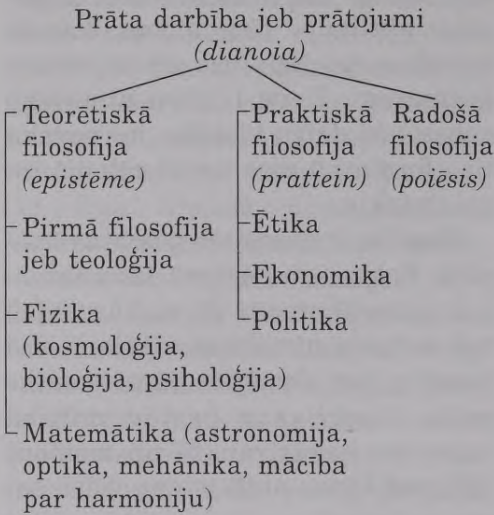
būtību. Būtības ir zemākās (sastāv no matērijas un formas) un augstākās (sastāv no tīrās formas). Augstākā būtība – tīrā forma, kas ir kustības un dzīvības avots visam kosmosam. Daba ir visu atsevišķo substanču dzīva vienība, ko nosaka tīrā forma kā visa esošā cēlonis un galamērķis.

Kustība ir pāreja no potences īstenībā. Kosmosam kopumā šāds aktuālais pirmsākums ir dievs (*theos*) jeb nekustīgais pirmkustinātājs – tīrā enerģija, sevi domājošs pārpersonisks prāts (*nous*), kas pastāv mūžībā (*aiōn*) un nepārtrauktā un momentālā radīšanas aktā īsteno visas savas potences.

Runājot par dvēseli – dzīvības avotu –, Aristotelis izdala šādus līmeņus: augu (dvēsele nosaka barības procesus, augšanu, vairošanos), dzīvnieku (pievienojas sajūtas un spēja vēlēties, t.i., tieksme pēc patīkamā un izvairīšanās no nepatīkamā) un saprātīgo (pievienojas spēja domāt un spriest; vienīgais no dzīvniekiem, kam piemīt šīs īpašības, – cilvēks).

Materiālais ķermenis – neitrāls substrāts (nevis ļaunā avots), kas ir arī augstāko dzīvības formu pamats. Prāts pats ir no ķermeņa neatkarīgs. Būdams mūžīgs un nemainīgs, tas spējīgs aptvert mūžīgo esamību un ir augstākās formas, t.i., tīrās domāšanas būtība. Šo augstāko prātu Aristotelis dēvē par darbīgo atšķirībā no pasīvā prāta, kas tikai uztver (tāds tas ir cilvēkam). Cilvēkā nemirstīgs ir tikai prāts – pēc ķermeņa nāves tas saplūst ar kosmisko prātu.

Tādējādi filosofijas struktūra ir šāda.

Mācība par dvēseli

Liela loma Aristoteļa filosofijā ir viņa mācībai par dvēseli, jo tā, no vienas puses, ir saistīta ar matēriju, no otras, – ar dievu. Tāpēc psiholoģija ir gan fizikas, gan teoloģijas (pirmās filosofijas, metafizikas) daļa. Uz fiziku neattiecas visa dvēsele, bet tikai tā dvēseles daļa, kas nevar eksistēt nošķirti no matērijas. Taču apgarota nav visa daba, ar dvēseli apveltīts ir tikai dzīvais; apgarotība un dzīvība sakrīt. Tāpēc psiholoģija savā zemākajā, fizikālajā daļā sakrīt ar bioloģiju. Abas disciplīnas māca par dzīvo, bet dara to atšķirīgā veidā: psiholoģija – mērķa un darbīgā cēloņa aspektā, bioloģija – formālā un materiālā cēloņa aspektā.

Ar dvēseli var tikt apveltīti tikai dabiski un nevis mākslīgi ķermeņi (cirvim nav dvēseles). Šim dabiskajam ķermenim ir jābūt dzīvības

iespējamībai. Šīs iespējas īstenošana (entelehija) ir dzīvība. Dvēsele ir kāda ķermeņa entelehija, tā ir dzīvības pavadone – tās esamība ir liecinieks tam, ka ķermenis ir pabeigts.

No trim dvēseles veidiem divi pieder fizikālajai psiholoģijai, jo nevar pastāvēt bez matērijas, trešais – metafizikai.

1. Augu dvēsele ir pirmais un pats vispārīgākais dvēseles veids. Dzīvība sākas ar barošanu, augšanu un novecošanu. Spēja baroties un augt ir dzīvā kritērijs. Augu dvēseles uzdevums ir baroties un vairoties. Augiem nav sajūtas, jo tie vides ietekmi uztver kopā ar matēriju. Tie nav spējīgi nodalīt matēriju no formas.

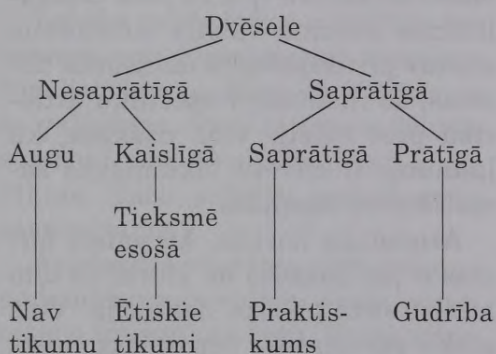
2. Dzīvnieku dvēsele sākas ar sajūtu orgāniem, kas izraisa apmierinātības un neapmierinātības, patīkamā un nepatīkamā un tamlīdzīgas sajūtas. Dažām dzīvām būtņēm ir spēja pārvietoties telpā. Dzīvnieki ietver sevī arī augu dvēseles, tāpēc augi ir zemāki par dzīvniekiem. Dzīvnieki spēj ar sajūtu palīdzību uztvert formu bez matērijas (runa ir par ārējo formu – priekšmeta vai parādības tēlu, kas dots sajūtās).

3. Cilvēka dvēsele tiek papildināta ar prātu, tāpēc tā ir vissarežģītākā, un tā ir hierarhiski veidota.

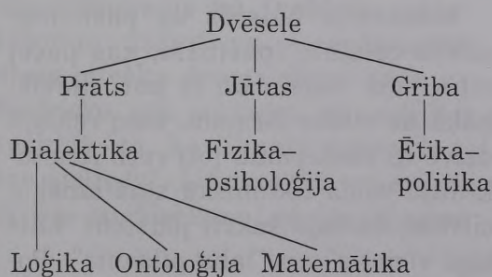
Tā kā dvēsele ir dzīva ķermeņa forma, entelehija, tā ir "salikta būtība". Tāda dvēsele nav nodalāma no ķermeņa. Kaut arī pati dvēsele nav ķermenis, tā pieder ķermenim, kas pret dvēseli nav vienaldzīgs. Dvēselei arī nav vienalga, kādā ķermenī tā atrodas. Aristotelis noliedz metempsihozi.

Cilvēka dvēselē augu un dzīvnieku dvēseles nav nodalāmas no ķermeņa, jo bez ķermeņa nav iespējamas sajūtas. Taču saprātīgā dvēsele nav ķermeņa entelehija. Nekas netraucē dažām dvēseles daļām būt atdalītām no ķermeņa. Tāda daļa ir prāts, kuram ķermenī nav sava orgāna. Savā maksimālajā pakāpē dvēsele ir tur, kur ir prāts. Tāds ir dievs.

Atbilstīgi teiktajam dvēsele iedalās šādi.

Dvēseles iedalījums ir arī dažādu filosofijas disciplīnu pamats.

Praktiskā filosofija. Politika

Aristotelis lielāko uzmanību veltīja teorētiskajām zinātnēm, taču ārpus savas uzmanības redzesloka neatstāja arī praktiskās zinātnes.

Aristoteļa darbi ētikas un politikas jomā nav praktiskas rīcības rokasgrāmatas, tie ir piesātināti ar teorētisku argumentāciju un analīzi. Tie ir darbi praktiskajā filosofijā tai ziņā, ka to uzdevums ir ne tikai paziņot kādu patiesību, bet arī ietekmēt darbību, nevis tikai izpētīt, kas ir labais, bet arī to, kas padara cilvēku par labu. Praktiskās zinātnes ir zinātnes par darbību, kas saistīta ar brīvu cilvēka izvēli (nevis par jebkuru darbību).

Ētikas un politikas kā filosofiskas disciplīnas statusu nosaka gan tās priekšmets, gan mērķis. Teorētiskā filosofija (*theoria*) nodarbojas ar izziņu, poiētiskā (*poiēsis*) – ar radīšanas procesu, bet praktiskā (*praxis*) – ar pareizu izšķiršanās problēmu.

Praktiskās zinātnes priekšmets ir tā joma, kurā var rīkoties gan tā, gan citādi; šīs nenoteiktības cēlonis ir lēmums. Tādējādi te ir runa par cilvēka rīcību, kas saistīta ar pareiza lēmuma pieņemšanu; tās mērķis – nevis izziņa, bet noteikts darbības veids, kas balstās uz pareizu izziņu. Uz to balstīta arī labas dzīves iespējamība. *Epistēmē praktikē* – šo zināšanu mērķis nav tajās pašās, bet ārpus tām – dzīvē. Zinātne apmierinās ar to, ka zina, kas ir tikums, tikumība. Praktiskā zinātne rūpējas vēl arī par to, lai cilvēks labi dzīvotu. Lai labi dzīvotu, ir jāzina, kas ir tikums, un tāpēc ir nepieciešamas praktiskas disciplīnas – ētika (attiecās uz indivīdu) un politika (attiecās uz valsti).

Aristotelis attīstīja vienu no cilvēka darbības modeļiem – tieksmes

modeli –, kurā ļoti būtiska bija atšķirība starp *poiēsis* (radišana, pagatavošana) un *praxis* (darbība). Praktisks ir tas, kas māc izsvērt apstākļus un pareizi izvēlēties līdzekļus tādu mērķu sasniegšanai, kuri nodrošina labklājību. Praktiskums paredz tādas īpašības kā mērenība (tā pazūd, ja ir par daudz baudu vai ciešanu), pieredze (tāpēc jauni cilvēki nevar būt praktiski) u.c.

Tikumiski politiskajai darbībai un radošajam procesam (vārdu "darbība" Aristotelis attiecina tikai uz tikumību un politiku) kopīgs ir tas, ka abi saistīti ar saprātīgās dvēseles sapratnisko dabu un tieksmi pēc noteiktiem mērķiem.

Aristotelis uzskatīja, ka politika ir zinātne par praksi, par to, kas cilvēkam un valstij ir augstākais labums, kura pilnīgs piepildījums sniedz svētlaimi. Tikai svētlaimēi piemīt pašpietiekamības (autarķijas) kvalitāte, un tā vienmēr ir mērķis, bet nekad nav līdzeklis. Politiskā taisnīguma īstenošanās ir iespējama tikai starp brīviem un vienlīdzīgiem cilvēkiem, kas pieder vienai kopībai (barbari nav spējīgi uz dzīvi valstī).

Valsts, māca Aristotelis, ir līdzīga dzīvam organismam, tā ir dabiskas attīstības produkts. Cilvēks savā būtībā ir politiska būtne, un valstī noslēdzas cilvēka politiskās dabas ģenēze.

Kungu un vergu attiecības raksturo saimi, bet ne valsti. Politiskā vara izriet no brīvības un vienlīdzības attiecībām, kas principiāli atšķiras no tēva varas pār bērniem un no kungu varas pār vergiem. Barbaru dzīve ir nepolitiska un nevalstiska.

Politika, politiskais taisnīgums atrodas augstākā pakāpē nekā barbaru dzīve, taču zemāk par dievu sfēru. Valsts, Aristotelis uzsver, ir primāra attiecībā pret individu, jo valstī, pirmkārt, īstenojas augstākais cilvēka dabas mērķis, otrkārt, tikai valsts ietvaros indivīds, saime un citi subjekti ir politiskā organisma dzīvi, funkcionējoši elementi. Valsts ir veselums, kas sastāv no elementiem, kuriem ir sava vieta kopīgā valsts struktūrā (pārāk liela centralizācija iznīcina valsti). Aristotelis aizstāv privātipašumu un saimes tiesības, šo institūciju specifiku attiecībā pret valsti. Viņš uzskata, ka ļaunums ir cilvēka tikumiskās samaitātības rezultāts.

Aristotelis norāda, ka valsts formas ir ļoti dažādas un katrai no tām atbilst sava pilsoņa definīcija. Viņš atšķir pareizas un nepareizas valsts formas: trim pareizajām – monarhijai, aristokrātijai un politijai – atbilst trīs nepareizās – tirānija, oligarhija un demokrātija.

Monarhija balstās uz paša monarha cēlajām īpašībām, kas paceļ viņu pāri visiem un ir pati dievišķākā no visām formām, taču reālajā dzīvē tā sastopama ļoti reti. Aristokrātijā valda tikumiskā ziņā labākie cilvēki, un tajā sakrīt jēdzieni "kārtīgs vīrietis" un "labs pilsonis". Politijā kā vislabākajā no valsts formām kopīga labuma vārdā valda vairākums.

Pati sliktākā no valsts formām ir tirānija. Oligarhija, kurā valda bagātie, un demokrātija, kurā pārsvarā ir nabadzīgie, ir novirzes no politikas. Var pastāvēt piecas demokrātijas

formas. Piektajā demokrātijas formā augstākā vara pieder nevis likumam, bet dēmosam. Tajā liela loma ir demagogiem (ne "labākajiem cilvēkiem") un "tautas dekrētiem" (ne likumam). Dēmos pats kļūst par despotu un darbojas tirāniski. Dēmosu vada demagogi, un maģistrātu loma šajā demokrātijas formā reducēta līdz nullei. Tiek vajāti labākie pilsoņi. Šī demokrātijā atgādina tirāniju (Aristotelis domā, ka Perikla laikā un pēc viņa tādas bija Atēnas).

Labākā valsts forma ir politija, kas apvieno sevī oligarhijas un demokrātijas labākās īpašības un ir brīva no to galējībām. Pati tā ieņem "vidējo stāvokli", kas vienlaicīgi ir arī augstākais. Taču politija praksē grūti sasniedzama.

Aristotelis norāda, ka pilsoņu audzināšana ir valsts, nevis personiskās iniciatīvas lieta. Katrs pilsonis – daļiņa no valsts, un "visi pilsoņi pieder valstij". Augstāko varu valstī iemieso likums, nevis cilvēks. Likums ir brīvs no cilvēka afektiem un definējams kā "valdošs prāts". Likumu uzdevums – reglamentēt visas cilvēka dzīves sfēras (gan sabiedrisko, gan politisko, gan privāto), turklāt "to, ko likums nepavēl, to tas aizliedz". Likumam ir piespiedu spēks, un cilvēkam tam jāpakļaujas.

Praktiskā filosofija. Ētika

Laime kā dzīves mērķis. Ētikas kā praktiskas disciplīnas (zinātne māca, kas lietas ir, ētika – kā pret tām attiekties) mērķis, pēc Aristoteļa domām, ir palīdzēt cilvēkam

atrast sevi, pacelties līdz savas būtības izpratnei. Augstākais mērķis – laime (*eudaimonia*), t.i., tas, kas padara dzīvi pašpietiekamu, pēc kā cilvēks tiecas paša šā mērķa dēļ, kas attaisno pats sevi. Tā ir mācība, kas saskaņota ar tikumiskajām prasībām, mēru, saprātu.

Eudaimonia neapzīmē kādu eiforisku gara stāvokli, uz ko vedina tulkojums "laime"; "būt laimīgam" nozīmē izdevušos dzīvi (*eudaimonia* ar laimi var arī nesakrist).

Ja ar laimi saprot dvēseles iekšēju stāvokli, tad var būt tā, ka viss "it kā būtu" laimei, bet tās nav. Antīkās pasaules domātāji apzinājās, ka tikumība ir viena lieta, bet laime – mūsu nozīmē – pavisam cita. Tie jautāja atbilstīgi savam laikmetam: kas vajadzīgs cilvēkam, lai tas būtu laimīgs? Laime nav iekšēja izjūta. To, vai cilvēks ir laimīgs, izlēma citi. Nepietiek, piemēram, dzīvot tikai savas saimes ietvaros, lai būtu laimīgs. Antīkā laime nav mūsdienu laime. Kā var būt laimīgs uz moku sola? Antīkās pasaules cilvēka atbilde skanētu: "Laimīgs ir tas, kas cieš par taisnīgu lietu!"

Filosofija antīkajā pasaulē bija augstākais kultūras sasniegums, ar to nodarbojās sabiedrības elite, kas apzinājās savu citādumu, savas atšķirības no masām. Filosofī mācīja: 1) laimi var panākt tikai ar askēzes palīdzību (pūlis to nezina); 2) askēze nodrošina tikumību (kāds cilvēks var būt vesels, bagāts un stiprs, bet, ja tas nes savā sirdī netaisnību, noziegumu, tas neapšaubāmi ir nelaimīgs); 3) tikumība nenozīmē laimi parastā nozīmē;

4) ikdienā cilvēki to nezina un šādai mācībai netic.

Tādējādi laimes izpratne antīkajā pasaulē un mūsdienās nesākrīt. Laimīgs grieķu pilsonis ir cilvēks, kuru par tādu uzskata citi pilsoņi. Filozofi par laimīgu sauca tādu cilvēku, kas, pēc viņu domām, atbilst priekšstatiem par cilvēku. Laimīgs ir tas cilvēks, kas, pēc to domām, atbilst morāles likumam, tikumības formulām. Morāles vispārīgie priekšnoteikumi ir priekšnoteikumi tam, lai laime būtu ideāls mērķis. Filozofu laime ir tāda, kas nekādā veidā nav saistīta ar cilvēces lielāko daļu: lielākā daļa cilvēku par laimes priekšnoteikumiem uzskata veselību, drošumu, materiālu nodrošinātību, turpretim filozofi paceļas tam pāri. Eidemonisms nav ētika mūsdienu nozīmē, bet cilvēka vispārējas darbības teorija, kuras postulāts skan: visas cilvēka darbības cēlonis ir tiekšanās pēc laimes, un citi motīvi (altruisms, kolektīvā sirdsapziņa, mīlestība, mazohisms utt.) nav vēra ņemami.

Tikai cilvēks ir apveltīts ar prātu un valodu, kas nosaka tā spēju darboties labi vai slikti. Tāpēc cilvēka specifika ir saistīta ar prāta spējām. Svētlaime jāmeklē tur, kur vislabāk var izpausties, aktualizēties prāts. Eidemonija – prāta darbība, un Aristotelis noliedz to, ka bērni varētu būt svētlaimīgi.

Taču svētlaime nav saistīta tikai ar prāta darbības realizāciju, bet paredz arī šo prāta spēju īstenošanu vislabākajā stāvoklī (*hexis*). Spējas var atrasties dažādā attīstības, pilnības pakāpē (piemēram, kā naža

asmens, acs spēja redzēt). Spējām atbilstīgo stāvokli izsaka termins *aretē* – derīgums, piemērotība, funkcionalitāte. Tikums kā *aretē* paredz derīgumu ētiskajā sfērā. Svētlaime – cilvēka augstāko prāta spēju realizācija, ciktāl šīs spējas atrodas vislabākajā stāvoklī. Tas gan vēl neizsmel svētlaimes definīciju.

Svētlaime paredz ne tikai noteikta vecuma, brieduma sasniegšanu, bet arī tās kontinuitāti. Spontanitāte nav svarīgākais. Svētlaimi sagādā ilgstoša laba dzīve, nevis atsevišķi, sporādiski prāta veikumi. Tādējādi svētlaime ir cilvēka augstāko darbības spēju realizācija, kamēr tās atrodas vislabākajā stāvoklī, un ilgst visu dzīvi. Tā saistīta arī ar ārējiem nosacījumiem (dzīves ilgums, veselība u.c., kas gan neattiecas uz tās būtību; sekas var būt arī bauda – *hēdonē*).

Laba dzīve ir saistīta ar tikumību kā prāta stāvokli. Prāts pats izpaužas kā sākotnējais prāts – domāšanas spēja (*dianoia* – domāšanas spēja; tikumība šai gadījumā – izcils domāšanas stāvoklis, un tāpēc tās izpausmes formas sauc par dianoētiskiem tikumiem) – un atvasinātais prāts – tieksmju sfēra (griba pati nav spējīga uz pārdomām, un to pavada prāts; tikumība šai gadījumā – spēja tiekties, un tāpēc tās izpausmes formas sauc par ētiskajiem tikumiem).

Tikumība ir brīvi iemantota rakstura dispozīcija (*hexis*). Tā nav tīrie afekti, nepatvaļīga rīcība, kā arī nav iedzimta spēja. Tikumus nevar slavēt vai nopelt, tie atrodas ārpus labā un ļaunā.

Aristotelis norāda: lai kļūtu drosmīgi, mums jāveic drosmīgi darbi. Tāpēc ētiskie tikumi ir salīdzināmi ar mākslas darbu, proti, tikai spēlējot flautu, var kļūt par flautistu. Tikumību iegūst nodarbību, audzināšanas ceļā, kas māca saprātīgu izpratni. Aristotelis polemizē ar Sokratu un Platonu, kuri identificēja tikumību ar zināšanām: tikumībā apvienojas spējas un saprāts. Praktiskā patiesība – saskaņa starp domāšanu (*dianoēsis*) un tieksmi (*orexis*).

Praktiskajai domāšanai, kas aplūko darbības pamatu, ir slēdziena (*sylogismos*) forma: no noteiktām premisām seko slēdziens (*conclusio*). Praktiskajā sfērā siloģisms attiecas nevis uz patiesību, bet uz to, kas jādara. Slēdziens ir darbība. Te rodas problēma: kā es varu zināt, ka kaut kas ir labs, vienlaicīgi to nedarot? Tikumība nesakrīt ar zināšanām par to, kas ir labs.

Aristotelis atšķir gribu (*boulesis*) kā ar prātu saistītu tieksmi un dziņu (*orexis*), kas nav ar prātu saistīta: tai būtu jāpakļaujas prātam, bet tā bieži triumfē pār prātu. Cilvēks atrodas starp prātu un dziņām. Viņa rīcība iedalās nebrīvprātīgā darbībā (*akōn*), ko nosaka piespiešana, neziņa, un brīvprātīgā darbībā (*hekōn*), kuras izejas punkts ir pats prāts kā *archē*.

Prāts sastāv no teorētiskā prāta, kas nodarbojas ar nepieciešamo, un praktiskā, kas nodarbojas ar to, kas var notikt "vienādi vai otrādi". Teorētiskā prāta tikumus sauc par dianoētiskiem, teorētiskais prāts ietver sevī teorētiskās spējas

(*epistēmē*), garu (*nous*), gudrību (*sophia*). Zināšanas attiecas uz nepieciešamo, pamatprincipus izzina ar garīgās intuīcijas palīdzību, gudrība ir saistīta ar pierādītām, apodeitiskām zināšanām, kam kalpo arī garīgā intuīcija. Augstākais mērķis – dievs kā nekustīgais pirmkustinātājs. Tātad saskaņā ar Aristoteli augstākais mērķis ir nevis cilvēks, bet dievs.

Ētikas vispārīgs raksturojums.

Ir divi cilvēku darbības veidi. Pirmais: darbības mērķis atrodas ārpus pašas darbības – arhitekts ceļ māju, un mērķis ir to pabeigt; kad māja pabeigta, darbs ir beidzies; šī darbība – *poiēsis*. Otrais: darbība nes savu mērķi sevī – flautists spēlē flautu, nevis lai kaut ko sasniegtu, bet pašas spēles dēļ; šī darbība – *praxis*.

Ētikas priekšmets – nevis poiēzija, bet prakse, kura ir mērķis sevī, kas arī ir augstākais labums. Cilvēka darbība ir teleoloģiska, un tās augstākais mērķis – *eudaimonia*, proti, svētlaime, pēc kā tiecas visi. Visu, ko cilvēks dara, viņš dara, lai sasniegtu eidemoniju (tas nesakrīt ar baudu, sociālo atzinību, naudu utt.). Svētlaime – pašā darbībā (*ergon*) un nevis kādos citos guvumos. Kas tieši padara cilvēka dzīvi laimīgu? To nosaka viņa stāvoklis hierarhiski veidotajā kosmosā.

Nosaukums "ētika" ir maldinošs, tāpat kā galveno terminu tradicionālie tulkojumi: *aretē* – "tikumība", *eudaimonia* – "laime". Tāpēc jāizsaka dažas piezīmes par šo vārdu izpratni senatnē.

Aristotelis nosauca savu darbu "*Ethika*" ("Tas, kas attiecas uz

raksturu" jeb – labāk – "Par rakstura jautājumiem"). *Aretē* nozīmē "tikums", "izcils", "lielisks", arī "laba esamība". Aristotelis runā par argumentu *aretē*, cīkstoņu *aretē* u.c. Cilvēka *aretē* ir viņa izcilums, spēja būt "par labu cilvēku", un tas tikai daļēji sakrīt ar to, ko mēs saucam par tikumību. Ētiskie tikumi tādējādi pārvalda ar prātu nesakrītošo tieksmju sfēru, kas ir griba. Tikums – brīvas darbības rezultātā iegūts ieradums, ko iemanto ar vingrināšanās palīdzību. Līdz ar to noskaidrojas vārda "ētika" (*ēthikē*) un "ētisks" (*ēthikōs*) etimoloģija – no *ēthos* (raksturs), *ethos* (ieraža, paraža).

Atšķirība ir tā, ka mākslā mērķis ir kaut kas ārējs, bet tikumiskā darbība ir mērķis pats par sevi. Turklāt tikumiskā rīcība ir saistīta ar izvēli, cilvēka brīvo gribu. Tikumiskajā darbībā cilvēks veido pats sevi, radošajā procesā – kaut ko citu sev.

Praktiskums ir cilvēka rīcības zemākais veids, tas piemīt saprātīgās dvēseles sliktākajai daļai. Praktiskums ir saistīts ar cilvēka darbiem, taču cilvēks nav vislabākais, kas ir uz pasaules. Te nevar panākt svētlaimi. Lai rīkotos, ir nepieciešams daudz kas (nauda, veiksmē, veselība utt.); tāpēc pats cilvēks ierobežo savas rīcības iespējas.

Par praktisko augstāks dzīvesveids ir gudrība, kas saistīta ar saprātīgās dvēseles prāta daļu. Tā vēro esamības nemainīgos principus un šajā sfērā var tikai vai nu zināt, vai nezināt. Teorētiskajā domā labais un ļaunais parādās kā patiesība un maldi. Zinātnes pamats ir nepieciešamais un mūžīgais. Tāpēc augstākā

svētlaime iespējama tikai teorijā; tas ir stāvoklis, kad neko nevajag. To nevar sasniegt praktiskās rīcības ceļā. Tīrās svētlaimes apoteoze ir tīrā vērošana, kas dod mieru, apslāpē jebkādu satraukumu. Šajā sfērā tiek panākta cilvēka līdzība dieviem. Cilvēks taču vispār atšķiras no citām būtnēm ar prātu un domāšanas spēju. Pateicoties intelektam, cilvēks ir dievišķa būtne. Mūsu intelekts ir "dievišķais mūsos", kas ir arī labākais cilvēkā. Tāpēc eidemoniska var būt tikai intelektuāla darbība. Ja cilvēks vēlas, lai dzīve izdotos, ir jānododas intelektuālām tieksmēm. Aristotelis domā, ka šādas tieksmes ir īpaši baudāmas un intelektuālā dzīve nav ne ar ko salīdzināma. Garīgā dzīve ne visus padara laimīgus (mūsu nozīmē), bet tajā var gūt izcilus panākumus un sasniegt eidemoniju.

Ētikas kā filosofijas uzdevums ir skaidri pateikt, kas ir laime. Ikviens no mums vēlas, lai viņam veiktos labi, un visa mūsu racionālā darbība ir virzīta uz augstāko mērķi. Pirmās praktiskās problēmas, kuru priekšā nonāk cilvēks, ir saistītas ar jautājumu: kā sasniegt eidemoniju? Kā to veidot? Aristotelis nejautā, kas mūs padara laimīgus, viņš nenodarbojas ar jautājumiem, kā mums konkrēti būtu jādzīvo; viņš grib noskaidrot, kas ir tas, kas mūsu dzīvi padara par izdevušos.

Aristoteļa atbilde ir atkarīga no eidemonijas būtības filosofiskās analīzes. Eidemonija ir "dvēseles darbība atbilstīgi izcilībai". Teikt, ka eidemonia ir darbība, nozīmē norādīt, ka tā ir saistīta ar noteiktiem darbības

aktiem pretēji palikšanai kādā noteiktā vietā. Lai dzīve izdotos, ir jāveic rīcības aktu virkne. Tas paredz noteiktu spēju attīstīšanu, no kurām ir atkarīga tikumiskā dzīve. Cilvēks nav izdevies, ja nav to izdarījis. Dzīves izdošanās nozīmē noteiktu lietu izcilu veikšanu. Nevar teikt, ka cilvēka, kurš ir attīstījis noteiktas spējas, bet rīkojas slikti, dzīve būtu veiksmīga.

Taču cilvēkam ar intelektuālu darbību nepietiek, jo viņš nav atsevišķa būtne. Cilvēks atbilstīgi savai būtībai ir politisks dzīvnieks; sociālas būtnes kopā satur noteiktu darba veidu darīšana (tas neattiecas uz visiem bara dzīvniekiem). Sabiedrība un valsts nav mākslīgs greznums, kas paceltos pāri dabiskajam cilvēkam, bet gan viņa dabas izpausme. Valsts nevar pastāvēt no desmit cilvēkiem un nevar arī no 100 000 (!); Aristotelis nekad neatteicās no domas, ka neliela polisa ir pareizākā (dabiskākā) pilsoņu kopdzīves forma. Valsts lietas ir jāvada pilsoņiem; tās mērķis ir "laba dzīve", kas tiek pielīdzināta eidemonijai.

Ētika kā praktiskā filosofija.

Vārdam *ēthos* ir trejāda nozīme: 1) ierasta dzīvesvieta; 2) ieražas, kas saistītas ar šo vietu; 3) domāšanas, uztveres veids, ko dēvē par raksturu. Pirmā nozīme saista Aristoteļa teoriju ar sociālajām un politiskajām institūcijām; plašākā nozīmē pie ētikas pieder arī politika. Otrā nozīme viņa ētikai piešķir etoloģijas – mācības par *ethos* (tikumiem, paražām) – statusu. Trešā nozīme norāda, ka Aristotelis attīsta normatīvo ētiku, kas interesējas

par daudz ko vairāk nekā tikai par morāles principiem.

Ētika šaurākā nozīmē ir aplūkota trijos Aristoteļa darbos, kas bija vienīgie šāda veida sacerējumi visā hellēnisma pasaulē: "Lielās ētikas" autentiskums tiek apšaubīts; otrais sacerējums saucas "Eidemoniskā ētika" un trešais – "Nikomaha ētika" (te domāts vai nu Aristoteļa tēvs, vai dēls, vai kāda cita persona; galīgas skaidrības par to nav).

"Nikomaha ētikas" pamatā ir labi pārdomāta struktūra. Jau 1. grāmatas sākumā Aristotelis uzsāk risināt jautājumu par "cilvēka darbības galamērķi", ko identificē ar laimi (*eudaimonia*). No tā viņš atvasina divu veidu tikumus, kurus aplūko 2.–6. grāmatā. Nākamajās grāmatās Aristotelis aplūko jautājumus par "gribas vājumu" (7. grāmatas 1.–11. paragrāfs), prieku (7. grāmatas 12.–15. paragrāfs; 10. grāmatas 1.–5. paragrāfs) un draudzību (8.–9. grāmata). Nobeigumā viņš aplūko divas dzīves formas – teorētisko un morāli politisko –, kas ved pie laimes (10. grāmatas 6.–9. paragrāfs).

Jau ievada nodaļās Aristotelis apcer trīs elementus: tieksmes jēdzienu, jautājumu par labu dzīvi un trīs t.s. metodiskos ekskursus, kas nosaka ētikas specifiku.

Pirmās noteiksmes mērķis ir saistīt ētiku ar politiku. Ētika nav pakārtota politikai. Gluži pretēji, abu disciplīnu pamatjēdzieni – laime, tikumība, taisnīgums, draudzība – tiek aizgūti tieši no ētikas. Ētika un politika ir "cilvēcisko lietu filosofija", kuras ietvaros ētika pēta atsevišķa

cilvēka darbību, politika – sabiedriskās institūcijas un konstitūcijas.

Kā filosofiska disciplīna ētika ir lielā mērā neatkarīga no metafizikas; ētikas uzdevums šajā aspektā ir attaisnot teorētiskās dzīves (tīrās izziņas, dabas filosofijas un metafizikas) pārākumu.

Aristotelis visu rīcību iedala šādi: brīvprātīgās rīcības (*hekon*) princips atrodas attiecīgajā personā, un visi apstākļi, kas attiecas uz rīcību, personai ir zināmi; nebrīvprātīgā rīcība (*akon*) pakļaujas vardarbībai vai notiek neziņas dēļ. Mūsu varā ir būt vai nebūt par tikumisku būtni. Neviens nevar būt labs cilvēks nebrīvprātīgi, jau no dabas. Daba tikumību nedod. To iegūst; tikumiskais ir izcilas dvēseles kvalitātes.

Dvēselei ir sarežģīta struktūra, un tāpēc tikumi kā iegūtas dvēseles kvalitātes arī ir atšķirīgi. Ja runā par augu dvēseli, tad tajā nav nedz tikumu, nedz netikumu. Uz dvēseles prāta daļu attiecas dianoētiskie jeb intelektuālie tikumi: gudrība, saprātīgums, apdomīgums. Savukārt ar afektīvo dvēseli saistīti ētiskie – gribas, rakstura tikumi. Visi tikumi sākotnēji ir doti tikai kā iespēja, tos iegūst: dianoētiskos – apmācības ceļā, ētiskos – audzināšanas ceļā, kad cilvēkam tiek izstrādātas labas iemaņas. Tikumiskā rakstura iegūšana ir ilgs darbs, kas prasa pieredzi un laiku. Katrs cilvēks ir sava rakstura autors. Cilvēks kļūst taisnīgs, darot taisnīgus darbus; mērenību viņš iemanto, pateicoties mērenai dzīvei; cilvēks kļūst drosmīgs, darbojoties bīstamā situācijā un pierodot pārdzīvot bailes.

Par glēvuli cilvēks kļūst, pierodot demonstrēt glēvulību. Audzināšana ir valsts un likumdevēja jautājums.

Rakstura jeb ētiskie tikumi tiek definēti klasiski, proti, caur dzimtu un veidu. Pēc dzimtas tā ir pozīcija jeb ievirze (*hexis*), pēc veida – mums vidējais (*meson pros hēmas*); "vidējais" nenozīmē aritmētiski jeb objektīvi vidējo (*pragmatos meson*): antīkajā pasaulē "vidējais", "vidus" nozīmē arī vispilnīgāko.

Aristotelis pauž "zelta vidusceļa" principu: vidus ir pilnība, kas atrodas starp divām galējībām (kā vīrišķība – starp bailēm un pārgalvību, devīgums – starp skopumu un izšķērdību utt.). Darbība ir laba tad, ja tā izvairās no pārāk lielā un pārāk mazā, t.i., ievēro vidus (*mesos*) principu, kas vienlaicīgi ir arī pats augstākais. Cilvēks var kļūdoties daudzveidīgi, pareizi rīkoties – ejot tikai pa vienu ceļu. Ļaunais ir novirzīšanās no vidus. Uz šā taisnīguma (*dikaiosynē*) principu balstās dzīve polisā.

Tādējādi ētiskos tikumus Aristotelis definē kā "vidējo starp diviem netikumiem", kā kaut kā pārpalikumu vai trūkumu. Vīrišķības nepietiekamība ir glēvulība, pārpilnība – pārgalvība. Galējībās nav vidus, kļūda ir meklēt vidu glēvulībā. Devīgums ir vidus starp izšķērdību un skopumu. Citos gadījumos vidus nemaz nav: tas, kurš pārāk cenšas pēc goda, ir godkārigs, taču vidum te nosaukuma nav. Naidam nav nedz vidus, nedz trūkuma, nedz pārpalikuma. Aristotelis piedāvā nosaukt naida pārpalikumu par naidīgumu, trūkumu – par samierināšanos,

vidu – par pieticību. Taisnīgums ir vidus starp lielību un ironiju; sabiedriskums – starp jokdarību un rupjību; kautrīgums – starp biklību un nekaunību utt.

Aristotelis atzīst, ka viņa sistēma nedarbojas vienmēr. Ne katrs netikums ir novirzīšanās no vidus: nav savu tikumu nedz bezkaunībai, nedz zagšanai un slepkavošanai (nav "labas zagšanas", tā ir slikta pati par sevi).

Aristotelis apšaubā Sokrata tēzi, ka cilvēks ar zināšanām labajam nepretosies. Tas ir pretrunā ar faktiem: viena lieta ir zināt, cita – izmantot zināšanas. Netikumiski cilvēki savas zināšanas apzināti neizmanto. Tie, kurus pārņēmusi mīlestība, ne par ko nedomā. Aristotelis gan norāda, ka kaislību pārņemtais cilvēks ir labāks par netikumisko, jo viņā glābts augstākais – cieņa pret labo.

Ētikas sfērā prāts ir nepieciešams, taču vajag vēl arī panākt tā pāreju rīcībā, ienest mēru afektos un vispārējās zināšanas lietot atsevišķos gadījumos. Ir viegli būt drošam un pārgalvīgam, bet ne vīrišķīgam. Cilvēkam labais ir ne tikai jāzina, bet arī jāvēlas tam sekot.

Tikumība ir pareizās attiecības starp dvēseles saprātīgo un afektīvo daļu, proti, tā ir prāta valdīšana pār afektiem. Te nav nekādu universālu recepšu, jo patiesība ir jāatrod katrā atsevišķā gadījumā no jauna; atrast vidusceļu ir grūti. Tikumiskie cilvēki ir mērs citiem, un arī viņi paši atrodas saskaņā ar sevi.

Aristotelis krasi negatīvi izturas pret puļa viedokli par labumu. Pūlis

to saskata jutekliskās baudās, tādējādi paužot savu verdzisko un dzīvniecisko dabu. Aristotelim augstākais labums nav bauda, arī ne bagātība, jo tā var tikai kalpot, būt derīga (noteiktam daudzumam ārēju labumu gan ir jābūt, lai varētu veikt labus darbus).

Augstākais labums, kas ir kopīgs visiem, cilvēkam ir nerasniedzams. Taču labums, saka Aristotelis, ir saistīts ar kategorijām: kvalitāte ir saistīta ar tikumību, kvantitāte – ar mēru, attiecības – ar derīgumu, laiks – ar izdevīgu momentu, telpa – ar labu atrašanās vietu utt.

Labums ir daudzveidīgs. Aristotelis definē augstāko labumu kā rīcību, kas atbilst tikumībai, bet svētlaimi – kā to, kas padara dzīvi par dzīvi, kuru cilvēks vēlas dzīvot, kurā cilvēkam neko nevajag, kurā viņš ir apmierināts un laimīgs.

Tas, ka ētika un politika ir saistīta ar praksi, ir pašsaprotama lieta; grūtāk ir izprast to, ka šajā sfērā nevis jāsasniedz zināšanas, bet jāpanāk rīcības aktu veikšana (*to telos estin ou gnōsis oella praxis*). Aristotelis praktiskās intereses nosaka ar jēdzienu, argumentu un principu palīdzību.

Praktiskais aspekts stājas spēkā tad, kad cilvēkam tiek paredzēta spēja orientēties laikā un izprast rīcības leģitīmācijas grūtības.

1. Daudzos konkrētos dzīvesveidos (*bioi*) cilvēki nezina, kā vislabāk sasniegt savu mērķi – laimi.

2. Viedokļi par tādiem jēdzieniem kā labais un taisnīgais vienmēr ir nepastāvīgi un nedroši (*diaphora kai planē*), viss ir saistīts ar cilvēku

darbiem un iedibinājumiem (*nomos*).

3. Tas rada arī zinātniski teorētiskas grūtības, jo priekšmetam trūkst tā drošā, konstantā momenta, kas nodrošinātu precīzu izziņu.

Tāpēc Aristotelis nepaļaujas uz tīro vārda spēku. Viņš izslēdz iespēju, ka jauni cilvēki varētu izziņāt tikumisko; jaunekļi var labi rēķināt, bet tie nevar būt gudri, jo viņiem trūkst praktiskās pieredzes, tādēļ viņi seko aucumirkļa kaislībām; "morālo briedumu" var sasniegt tikai ar audzināšanas palīdzību.

Attiecībā uz konkrētām dzīves formām Aristotelis vēršas gan pret to daudzo ļaužu dzīvi, kas orientējas uz baudām (*bios apolaustikos*), gan arī pret izplatītu viedokli, ka morāli politiskā dzīve (*bios politikos*) attiektos tikai uz godkāriņģajiem (*timē*). Ētikai ir ne tikai jāizskaidro, bet arī jāuzlabo dzīve: tas cilvēks, kurš atzīst principus, vairs nedarbojas ieradumu, pārliecības dēļ. Tikai tas ir vērtīgs, kurš dzīvo, vadoties pēc savas gribas.

Darbības specifika. Morāli labais gan Aristoteļa, gan jaunajos laikos Kanta izpratnē ir absolūtais labums, taču viņi saista to ar divām dažādām darbības teorijām. Aristotelis aizstāv laimes principu, jo viņš par galveno atskaites punktu ņem tieksmi, Kants – autonomijas principu (spēju noteikt likumus sev), jo viņam atskaites punkts ir labā griba.

Tieksme (*orexis*) ir uz mērķi orientēta cilvēka darbība. Ja šī tieksme ir pozitīva, tad to sauc par labu (*agathon*).

No Aristoteļa viedokļa, tieksme ir visu dzīvo būtņu kustības veids. Aristotelis ievieto cilvēku dabā, norādot, ka prāts (*logos*) ir tikai viņam piemītošā specifiskā īpašība. Tieksmes nenosaka tikai prāts, to avots var būt arī uztvere (*hē logistikē hē aisthētikē*). Tāpēc gan tieksmei, gan labajam ir divas alternatīvas formas. Tur, kur dominē uztvere, cilvēks ir pakļauts kaislībām (*kata pathos*), tiecas pēc šķietamiem labumiem (*ta phainomena agatha*) un dzīvo verdziski (*andropodōdōs*), pakļaujoties iekārēm (*epithymiai*) un afektiem (*thymoi*). Turpretim, ja viņš seko prātam (*kata logon*), tad tas tiecas pēc neierobežoti un patiesi labā (*tagathon*). Cilvēku rīcību pamudinošie spēki vienmēr ir ievirzīti noteiktā virzienā.

Pašā tieksmē Aristotelis izšķir šādus momentus.

1. Tieksmes tehniskā ziņā – izgatavošana vai radīšana (*poiēsis*), kurā darīšana saistīta tikai ar rezultātu.

2. Darbība precīzākā nozīmē (*praxis*), kurā nav mērķu, kas nebūtu sasniedzami pašas darbības realizācijā; te sakrīt darbības mērķis ar tā realizāciju (drosmīgums, taisnīgums utt.). Laba rīcība (*eupraxis*) pati ir mērķis.

Cilvēkam, kuram ir dažādas rīcības iespējas, nepieciešams darboties uz izvēles vai izšķiršanās (*proairesis*) pamata. Aristotelis šo terminu kvazietimoloģiski skaidro kā "cita izvēlētu" (*pro heteron hairēton*): lai izteiktu spriedumu par kādas rīcības raksturu, ir jāņem vērā ne tikai ārējie apstākļi, bet arī spēja izšķirties.

Izšķiršanos Aristotelis definē kā "tieksmi, ko nosaka prāta pārdomas (*bouleutikē orexis*)"; te saplūst divi momenti – voluntārais un kognitīvais. Tāpēc izšķiršanās nesakrīt ar brīvprātīgu: bērni un dzīvnieki darbojas brīvprātīgi, bet ne uz izšķiršanās pamata. Tā ir jānodala arī no citiem radniecīgiem fenomeniem: dziņām (*epithymia*), dusmām (*thymos*), kas raksturo nesaprātīgas būtnes, vēlmēm (*boulēsis*), kas tiecas pēc nesasniedzamā (piemēram, nemirstības) utt. Visiem minētajiem fenomeniem trūkst sprieduma. Izšķiršanās process nav balstāms arī uz ikdienas atziņām (*doxa*), jo tas ir saistīts ar patiesību un maldiem, labo un ļauno.

Voluntārais moments nosaka, ka izšķiršanās pamats ir nevis piespēšana vai neziņa, bet brīvība un zināšanas. Cilvēks darbojas ar gribu (*hekōn*), brīvprātīgi. Pretēja ir nebrīvprātīga darbība, jo tajā cilvēks nezina savu rīcību veidojošos momentus (Oidips, piemēram, brīvprātīgi nogalināja kādu svešu cilvēku, bet nebrīvprātīgi – tēvu). Cilvēks bieži ir vainīgs arī par nespēju kontrolēt savu darbību, un tāpēc to var saukt pie atbildības. Darbība dzērumā vai dusmās, saka Aristotelis, ir nevis darbība no nezināšanas (*di' agnoian*), bet nezināšanā (*agnoōn*); šādā gadījumā cilvēks ir pieskaitāms un viņa rīcība nav attaisnojama (cilvēks varēja arī nepiedzerties).

Vadoties pēc kognitīvā momenta, izšķirīgais akts ir specifisks racionālisma moments, kas saistīts ar apsvērumiem, kas noved pie spriedumiem (*boulēsis*). Aristotelis to

salīdzina ar ģeometrisko figūru konstruēšanu kā kreatīvu un meto-disku rīcību. Kaut ko pārdomāt nozīmē konstruēt rīcību atbilstīgi dotam mērķim, kas ir realizējams un par ko cilvēks ir pārliecināts, ka tas ir labs. Cilvēks pakļauj pārdomām ne tik daudz mērķus, kā līdzekļus un ceļus (*to pros to telos*), kas uz tiem ved. Netiek apdomāts tikai galamērķis, domāts tiek arī par starpmērķiem.

Ja pārdomās atklājas vairāki ceļi, tad tiek izmeklēti ātrākie un skaidrākie. Simetrijas analīze ir būtiska cilvēka rīcības daļa, jo šo ceļu nezināšana noved pie nebrīvprātības. Cilvēkam ir jāpārdomā šādi momenti: 1) kas darbojas; 2) ko tas dara un 3) uz ko (personu, lietu) viņa darbība ir virzīta; 4) ar ko darbojas; 5) kā dēļ un 6) kā (mierīgi, vētraini). Citur Aristotelis vēl norāda uz papildu nosacījumiem: 7) kad; 8) cik daudz; 9) cik ilgi un 10) kur.

Tā kā racionālais izšķiršanās moments neattiecas uz galamērķi, tad Aristotelis atbildību saista tikai ar instrumentālo dimensiju. Kopumā Aristotelis pazīst trīs izvēles un atbildības jomas: 1) dzīves formas izvēli; tā savukārt nosaka: 2) atbildību par mērķiem, kas saistīti ar rakstura tikumiem; 3) skaidru lēmuma pieņemšanu, izšķiršanos.

Tam, kurš izšķiršanās aktā grib paļauties uz racionālo pusi, jāpaceļ sevi līdz augstai kompetences gatavības pakāpei, proti, līdz intelektuālajiem tikumiem. Aristotelis to sauc par "saprātību" (*phronēsis*), ko aplūko 6. grāmatā. Tā ir veltīta piecu intelektuālo tikumu analīzei:

māksla (*technē*), zinātne (*epistēmē*), saprātība (*phronēsis*), gudrība (*sophia*) un gars jeb intelekts (*nous*).

Arī saprātīgums parādās divās formās – kā instrumentāla spriešanas spēja, kas ir morāli indiferenta (*deinotēs*), un kā tendenciozi amorāla spriešanas spēja (*panourgia*; piemēram, viltība).

Saprātīgums kā tāds ir orientēts uz labo un saistīts ar morāliem nodomiem. Kā vidus starp viltību un vientiesību saprātīgums ir atbildīgs par līdzekļiem un ceļiem mērķa sasniegšanā. Tas atšķiras no sapratnes (*synesis*) ar izpratnes precizitāti (*eusynesia*) un tās realizāciju.

Aristotelis nododas arī gribasspēka trūkuma (*akrasia*) izpētei, kas parādās kā komplicēta problēma. Gribasspēka trūkst tad, kad cilvēks darbojas bez izšķiršanās vai pret to. Ir trīs iespējas definēt gribas trūkumu: tai trūkst vai nu morāla handikapa, vai racionāla nodoma, vai arī brīvprātīguma.

Labā dzīve. Aristotelis labā jēdziena lauku iezīmē ar dažādiem vārdiem: *agathon* – tas, kas katram ir labs; *tagathon* – labais vienskaitlī un ar noteikto artikulu; *aristhon* – labākais, tuvs morāli labajam; *dikaion* – pareizs, taisnīgs, izsaka saistību ar citiem; *prepon* – ieražas; *deon* – tas, kas pienākas; *kalon* – labais sevī un skaistais, kas paceļas pāri vajadzīgajam. Šis jēdzienu lauks ir pamats Aristoteļa darbības teorijai.

Tas, ko mūsdienās sauc par "morāles principu" kā cilvēka darbības augstāko mēru, Aristoteļa izpratnē ir tieksme uz augstāko mērķi, kas pārsniedz visus praktiskos labumus, –

tā ir laime (*eudaimonia*). Tā kā Aristotelis vadās pēc tieksmes jēdziena, viņa filosofija kļūst par labas (vislabākās) dzīves teoriju.

Definējot laimes jēdzienu, Aristotelis vērtē gan "mazas laimes", gan "lielo laimi" – svētlaimi (*makaria*; tā gan tiek rezervēta dievībai). Laime, kas saistīta nevis ar pasīvu attieksmi, bet ar aktīvu tieksmi, ir nodalāma no laimes, kas saistīta ar ilgām; pirmo raksturo īstenošana dzīvē (*eu zēn*) un darbībā (*eu pratein*). Jēdzienam *eudaimonia*, kas burtiski nozīmē "būt apbruņotam ar labu garu", kā līdzīgu min arī svētumu un svētību.

Arī bauda (*hēdonē*) ir neatņemama laimes sastāvdaļa. Aristotelis to definē precīzāk divos apcerējumos par baudu.

Lai dziļāk ielūkotos laimes jēdzienā, Aristotelis runā par "ārkārtējo" un "pēdējo" kā tieksmes mērķi. Attiecībā uz pirmo viņš konstatē mērķu (*telos*) formālu hierarhiju: 1) tīrie starpmērķi (piemēram, bagātība); 2) mērķtiecīgi mērķi (prieks, gods u.c. – tas, ko gribam pašu par sevi); 3) "vismērķtiecīgākais mērķis" (*teleiostatōn*). Runājot par augstāko mērķi, Aristotelis to praktiski saista ar "nekustīgo pirmkustinātāju". Saistībā ar "vēlēšanās vērti" (*hairetos*) cilvēks ir "apmierināts ar sevi" (*autarkeia*).

Gudrība ir vērsta uz cilvēka galveno mērķi – laimi, bet kompetenti par to ir rakstura tikumi (*aretē ēthikē*). Tikai tas, kas nosaka abus – gudrības un rakstura tikumus –, dzīvo "izcili" saskaņā ar sevi. Viņš dara labo, jo tas ir labs.

k. SOKRATA SKOLAS

Kirēnes skola

Vienlaicīgi šāds cilvēks kalpo arī savai laimei, viņš necieš no iekšējiem konfliktiem; viņu pārņem atbildības apziņa un cerības, ka vēlāk nekā nebūs jānožēlo.

"Nikomaha ētika" noslēdz pārdomas par diviem konkurējošiem dzīvesveidiem – teorētisko (*bios theoretikos*) un politisko (*bios politikos*). Tā kā cilvēks no dzīvnieka atšķiras ar logosu, tad atrisinājums ir dots: par paraugu Aristotelim kalpo cilvēki, kas dara pārsteidzošas, viscaur nevajadzīgas lietas (Taless, Anaksagors), kas nav lietojamas. Teorija (*theoria*) atbilst laimes un autarķijas kritērijam visaugstākā mērā, tā neprasa ārējus labumus un rēķināšanos ar citiem. Būtībā tā ir gara aristokrātijas pozīcija.

Jāpiezīmē, ka šāda tēze mūsdienās skan paradoksāli, bet tajos laikos – vēl paradoksālāk! Aristoteļa laikā taču nebija nekādu augsti attīstītu un labi iekārtotu zinātnisku institūciju. Ja arī kaut kas tāds veidojās, to uztvēra ar aizdomām (kā Platona Akadēmiju). Aristotelim tīrā zinātne dod augstāko prieku un patstāvību, tā tuvina cilvēku dievišķajam. Tā gan nav iespējama bez augstiem saimnieciskās dzīves un kultūras sasniegumiem, turklāt uz to ir spējīgi tikai daži cilvēki: viņiem teorija ir dvēseles stāvoklis, kas padara nemirstīgus (*athanatizein*). Ciktāl cilvēks koncentrējas realizēt dievišķo, tiktāl tas izkrīt no morāli politiskās dzīves. Cilvēkam logos dod iespēju pārkāpt politiskās dzīves ietvarus; tur, kur viņš to izdara, viņš kļūst "pa lielākai daļai cilvēks".

Hellēnisma periodā cilvēku dzīves līmenis pieauga, taču šī labklājība tika pirktā par dvēseliskā nemiera cenu. Nelielajā, noslēgtajā polisā visi cits citu pazina, kopīgi lēma savus likteņus, sabiedriskie procesi bija daudz maz pārskatāmi. Jaunajās valstīs cilvēki bija nevis pilsoņi, bet pavalstnieki un viņu politisko dzīvi noteica nevis pašu griba, bet gan tiem nezināmie monarhu un viņu padomdevēju nodomi, saimnieciskā labklājība kļuva atkarīga no pasaules ekonomikas svārstībām – cilvēki vairs nejutās kā savas apkārtnes saimnieki: cilvēku darbības formas sarežģījās, pilsētnieki zaudēja saiknes ar lauksaimniecību un dabu, garīgā darba cilvēki – ar praktisko dzīvi. Cilvēki jutās vientuļi un pazuduši plašajā pasaulē: zuda mērs, kas savienoja personisko dzīvi ar pasauli, palika tikai galējības. Hellēnismā šīs noskaņas aptvēra visas dzīves sfēras. Tām raksturīgas bija hēdoniskas baudas un sentimentālas ilgas pēc pagātnes, zinātnes attīstība un māņticības, mistisko austrumu reliģiju izplatīšanās u.c. Visatklātāk jaunās tendences parādījās filosofijā.

Pirmais baudas jēdzienu filosofijas centrā vēl pirms Kirēnes skolas domātājiem nostādīja Eidokss no Knidas (398–345). Viņš bija Platona skolnieks, viņš ilgi dzīvoja Atēnās un uzturēja ciešus kontaktus ar Akadēmiju.

Eidokss no sava hēdonisma neizdarīja nekādus praktiskus secinājumus, proti, nedzīvoja baudu pilnu

dzīvi un arī nemācīja to darīt citiem. Viņš šo tēmu, polemizējot ar Platonu, aplūko vienīgi teorētiski. Eidokss izvirza principiālu jautājumu: pa kādiem ceļiem ejot ir vispār iespējams apzināties kaut ko kā augstāko labumu? Tam ir jāatbilst šādiem kritērijiem: 1) pēc tā jātiecas visām būtnēm; 2) tam jābūt labumam sevī; 3) visiem citiem labumiem ir jābūt uz to reducētiem.

Eidokss saskaņā ar grieķu pasaules izpratni (visas lietas veido kosmosu, kurā katrai ir sava vieta) māca, ka katra būtne meklē labumu sevī. Pasaules iekārtojums jau pats nosaka, kas katram ir labs un kāda rīcība pareiza. Lai atklātu augstāko labumu, ir jāatrod tas, pēc kā visas būtnes visvairāk tiecas, kas ir tas labums, kas paredzēts pasaules kārtībā un bez kā nebūtu kosmosa vispār, jo visā kosmosā var būt tikai viens augstākais labums, kas visām būtnēm ir viens un tas pats. Tas ir tas, kas visām būtnēm ir kopīgs.

Eidokss nonāca pie secinājuma, ka visiem minētajiem noteikumiem atbilst nevis eidemonija, bet bauda. Pēc tās tiecas visas būtnes bez izņēmuma, līdzīgi kā visas vairās no sāpēm. Pēc baudas tiecas pašas baudas dēļ, tāpēc visi jautājumi par to ir bezjēdzīgi. No baudas var atvasināt arī visus pārējos labumus. Eidemonisms neatbilst pirmajam nosacījumam, proti, pēc laimes nevar tiekties būtnes, kurām nav prāta. Turpretim bauda kā juteklisks dotums piemīt arī dzīvniekiem. Sokrata skolnieks Aristips (435–360) dzimis Kirēnes pilsētā Ziemeļāfrikā. Tur viņš pavadījis arī dzīves beigu

posmu. Viņa sacerējumi nav saglabājušies.

Aristipa mācība ir sekas tam individuālismam, kas sāka izplatīties hellēnisma laikmetā un satricināja tradicionālo pasaules izpratni. Viņš, līdzīgi sofistiem, ņēma samaksu par savām stundām un negatīvi izturējās pret dabas izpēti, jo nesaskatīja tajā nekādu jēgu. Īpaši negatīvi Aristips attiecās pret matemātiku, jo uzskatīja, ka tā neatšķir labo no ļaunā.

Aristips izvirza jautājumu par to, kas īsteni ir cilvēkam sākotnēji dotais; viņš secina, ka vienīgā īstenā realitāte ir sajūtas (*pathē*). Tikai tās var patiesi uztvert; vai tām ir kāds ārējs pamats, kas tās izraisa un kam tās atbilst, par to nevar izteikt nevienu drošu apgalvojumu. Aristips aplūko cilvēku kā atsevišķu individu, kas pilnīgi ieslodzīts savā sajūtu dzīvē. Aristips māca, ka vienīgais zināšanu avots par ārpasauli ir mūsu sajūtas, kuras dažādiem cilvēkiem var būt atšķirīgas. Tāpēc patiesā lietu būtība, kas izraisa šīs sajūtas, mums ir nepieejama. Sajūtas nevar dot patiesas zināšanas par ārpasauli, bet tās var būt vadmotīvs mūsu rīcībai. Te izziņas teorija saskaras ar ētiku.

Ir dabiski, ka cilvēks tiecas pēc tādām sajūtām, kas viņam ir patīkamas (piemēram, baudas), un izvairās no tādām, kas izraisa viņā neapmierinātību (piemēram, sāpes). Cilvēka dzīves vienīgais mērķis – individuālo baudu gūšana. Turklāt Aristips precizē baudu (*hedonē*) dabu: bauda ir gracioza (vijīga) kustība, ko uztver mūsu sajūtas. Turpretim sāpes ir mūsu uztvertā asā kustība.

saimniekam pār tām. Tāpēc saprātīgums ir visu baudu priekšnoteikums. Reiz Aristips gājis pa ceļu, un aiz viņa sviedriem noplūdis vergs stiepis maisu ar naudu. To redzot, viņš teicis: "Kāpēc tu tā pārpūlies? Aizmet lieko un ejam tālāk!" Aristipam pārmeta, ka viņa mīļākā ir pati skaistākā sieviete Grieķijā. Viņš atteicis: "Kas tad tur slikts? Viņa taču pieder man un nevis es viņai." Kāds filozofs, sastapis Aristipu pusdienojot skaistu sieviešu un muzikantu sabiedrībā, sācis viņu lamāt. Aristips vaicājis: "Vai tu ņemtu to visu, ja tev to dotu par velti?" – "Ņemtu." – "Kāpēc tad tu lamāties? Redzu, ka tev svarīgākais ir nauda, man – baudas."

Aristips darbojās kā filozofs Dionīsija Vecākā galmā. Pirmo reizi ierodoties pie Dionīsija un atbildot uz jautājumu, kāpēc viņš ieradies, Aristips atteicis: "Lai dalītos ar to, kas man ir, un iegūtu to, kā man nav." Dionīsijs jautājis: "Kāpēc jūs, filozofi, klauvējat pie bagātnieku durvīm, bet nevis bagātnieki – pie filozofu durvīm?" Aristips atbildējis: "Tāpēc, ka mēs zinām, ko mums vajag, bet jūs nezināt. Arī ārsti iet pie slimo durvīm, un tomēr katrs dod priekšroku būt par ārstu, nevis par slimnieku."

Reiz Aristips esot Dionīsijam lūdzis par draugu, bet viņš neesot klausījies; Aristips nometis tam pie kājām. Viņam teikuši: "Kauns." Aristips atbildējis: "Neesmu vainīgs es, bet gan Dionīsijs, kuram ausis aug no kājām."

Dionīsijs, sadusmojies uz Aristipu, nosēdinājis to pie galda visnecilākajā

vietā. Aristips teicis: "Kur sēžu es, tur arī būs goda vieta."

Dionīsijs iesplāvis Aristipam sejā. Tas teicis: "Zvejnieki pakļauj sevi jūras šļakatām, lai noķertu mazu zivteli, vai man būtu jābaidās no šīm šļakatām, ja es gribu noķert tik lielu zivi kā Dionīsijs?"

Kādam tēvam par dēla apmācību Aristips pieprasījis 500 drahmu. Tēvs iesaucies: "Par šo naudu es nopirktu vergu!" – "Pērc, tad tev būs divi vergi," atteicis Aristips.

Kiniķi

Iespējams, ka kiniķu filozofijas pamatlicējs ir atēnietis Antistens (ap 435–370) – viens no tuvākajiem Sokrata skolniekiem (sākumā mācījies pie Gorgija), kurš katru dienu esot gājis klausīties Sokrata sarunas no Pīrejas uz Atēnām (apmēram astoņi kilometri). Atšķirībā no Platona viņš bija klāt skolotāja nāves brīdī. Viņš esot sarakstījis apmēram 60 darbu – "Par dabu", "Par likumu", "Par labumu", "Par dzīvību un nāvi" un citus, kuri nav saglabājušies.

Pēc skolotāja nāves Antistens vadīja nodarbības Atēnu skolā Kinostargā (burt. "Modrais suns", ja pieņem, ka skolas nosaukums cēlies no vārda *kynos* – "suns"). Šajā skolā mācījās jauktas izcelsmes un nelikumīgās laulībās dzimušie jaunieši (pats Antistens nebija pilntiesīgs Atēnu pilsonis), kurus uzskatīja par tādiem, kuru vajadzības nepārsniedz dzīvnieku – "suņu" – līmeni.

Antistens, sekojot Sokratam, mācīja, ka zināšanas ir tikai tas, kas

izteikts jēdzienos. Pēc citas informācijas, kuru sniedz Aristotelis, viņš esot noliedzis iespēju vispār kaut ko definēt, t.i., saistīt atsevišķo ar vispārīgo, kā arī iespēju piedēvēt priekšmetam kādas īpašības. Par katru sprieduma subjektu var apgalvot tikai to, ka tas ir tieši šis subjekts; pieļaujami ir tikai tie spriedumi, kuros subjekts sakrīt ar predikātu: "Sokrats ir Sokrats"; nepieļaujami ir spriest: "Sokrats ir skolotājs."

Antistens mācīja, ka laime ir tikumībā. Lai to sasniegtu, pietiek ar vēlēšanos būt par tikumisku cilvēku. Tikumība ir vienota visiem, tas ir rīks, ko neviens nevar atņemt. Tikumība dod mums laimi. Tādējādi dzīves mērķis ir laime, līdzeklis tā sasniegšanai – tikumība. Augstākā cilvēka laime ir "mirt laimīgam".

Taču radikāli atšķirīgais no iepriekšējās tradīcijas bija tas, ko Antistens saprata kā laimi. Tā nebūt nav saistīta ar orientāciju uz vispārējiem tikumiskajiem principiem, valsts likumiem utt. Vai var dēvēt par tikumisku valsti, kurā vienkāršs balsošanas akts padara muļķus par karavadoņiem? Tas līdzinās lēmumam uzskatīt ēzeli par zirgu. Valsts nespēj atšķirt labos cilvēkus no sliktajiem un tāpēc iet bojā. Tikumības avots nav arī sabiedriskā doma. Kad Antistenam teikuši, ka par viņu runā labi, viņš atjautājis: "Ko sliktu es esmu izdarījis?"

Tikumības kritērijs ir tikai pats gudrais un viņa dzīve. Tikumiska, t.i., brīva dzīve ir iespējama visiem, kas nav vergi, taču lielākā daļa politiski brīvo cilvēku ir savu kaislību, vajadzību, pretenziju, alkatības

un citu netikumu vergi. Cilvēkam ir iespējams atteikties no lielākās vajadzību daļas, reducējot savu dzīvi līdz dzīvnieciskam līmenim.

Šis skolas galvenais pārstāvis bija Antistena skolnieks Diogens (404–323) Sinopietis*. Viņa tēls saistās ar visvisādām leģendām, nostāstiem, anekdotēm, liecībām, jo pats viņš darbus nav rakstījis. Viņš stāigājis basām kājām, ar apmetni uz kailas miesas, ubaga somu un nūju rokā. Dzīvojis viņš apaļā māla mucā (pitosā). Metodiskais paņēmieni, ko Diogens izmantojis, bija apotegmas – jautājumi, mīklas, alegorijas, kā arī stāstījumi par izdarībām, kas pārsteidza laikabiedrus ar savu paradoksālītāti, absurdu. Diogens Lāertietis min daudzus piemērus no Diogena Sinopieša dzīves.

Diogens nemitīgi atkārtojis: "Lai pienācīgi dzīvotu, ir jābūt vai nu prātam, vai cilpai."

Uz jautājumu, no kurienes viņš nākdams, Diogens atbildēja: "Es – pasaules pilsonis (*kosmopolitēs*)."
Par vienīgo patieso valsti viņš uzskatījis visu pasauli.

Ēdot pilsētas laukumā, Diogens teicis: "Ja uz laukuma var badoties, kāpēc nevar uz tā ēst?"

Viņš ēdis to, ko citi pametuši, un teicis: "Ja tu dod citiem, dod arī man, ja nedod, – sāc ar mani."

Kāds cilvēks suminājis sevi par to, ka devis žēlastības dāvanas. Diogens

* Atēnās esot ieradies klaidonis vārdā Diogens, naudas viltotāja dēļ. Antistens nav gribējis to mācīt un pacēlis pret Diogenu nūju. Tas teicis: "Sit, bet māci." Antistenu tas tā pārsteidzis, ka Diogens kļuvis par viņa vienīgo skolnieku.

teicis: "Bet kāpēc tu nesumini mani par to, ka es esmu tās nopelnījis?"

Diogenam teikuši: "Tu dzīvo kā suns." Viņš atbildējis: "Jā, tam, kas dod, vicinu ar asti, tam, kas nedod, – reju, sliktajam – kožu."

Diogens staigājis ar iedegtu luksturi dienas laikā pa ielu un teicis: "Meklēju cilvēku."

Maķedonijas Aleksandrs teicis: "Ja es nebūtu Aleksandrs, es būtu Diogens."

Diogens mēdzis pats sev uzkraut dažādus pārbaudījumus, piemēram, viņš gūlies vasarā uz karstām smiltīm, bet ziemā apņēmis apsnigušas statujas. Ieraudzījis zēnu, kas dzer ūdeni no plaukstas, un citu cilvēku, kas ēd virumu ar maizes palīdzību, Diogens aizsviedis gan krūzīti, gan bļodiņu. Viņš praktizējis arī tikumiskos pazemojumus, piemēram, ubagojis no statujas, lai pieradinātu sevi pie atteikumiem, jo cilvēki dodot klibajiem un nabadzīgajiem un nedodot filosofiem: tas tāpēc, ka viņi zina, ka par klibajiem un nabadzīgajiem viņi var kļūt, bet par filosofiem – nevar.

Ir jādzīvo, nerēķinoties ne ar kādām normām. Kad kāds no sēdošajiem pie galda pametis Diogenam kaulu, viņš piegājis šim kaulam un tam uzčurājis. Viņš iesplāvis sejā kādam bagātam saimniekam, teikdams, ka nav piedzīvojis sliktāku vietu par viņa mājām. Diogens esot saucis pēc palīdzības un, kad cilvēki saskrējuši, viņš tos esot sācis sist, sakot, ka saucis cilvēkus, nevis neliešus.

Savas nāves brīdī grāvja malā tas sargam teicis: "Kad ieraudzīsi, ka es

vairs neelpoju, tad iegāz mani grāvī, lai brāļi suni pamielojas."

Diogens uzskatījis par bezjēdzīgām visas zināšanas, kas tieši neaplūko cilvēka rīcību, – ne tikai fiziku, bet arī matemātiku, astronomiju, loģiku un mūziku. Vienīgais, ko vērts analizēt, ir jautājumi, kas saistīti ar pareizu dzīvesveidu, bet pret visu pārējo jāvērs iznīcinoša kritika.

Šajā kritikā kuniķi vadījās pēc pretstata starp dabu (*physis*) un cilvēku iedibinājumiem (*nomoi*), radikāli nostājoties dabas pusē. Viņi noliedza visus politiskos, juridiskos, reliģiskos principus, uz kuriem balstījās grieķu polisa, norādot, ka ar dabu ir pretrunā likumi, paražas, kārtu un īpašumu atšķirības, laulība utt. Cilvēka dzīve jāpārveido tā, lai tā pilnīgi atbilstu cilvēka dabai. Tāpēc cilvēkam jāatsakās no visa liekā.

Tāču tā nav cilvēka dzīves reducēšana tikai uz dzīvnieciskiem instinktiem. Cilvēkam piemīt prāts, kas ir viņa dzīvi regulējošs un saturošs faktors. Tieši tas nosaka robežu starp labo un ļauno: laba rīcība – tāda, ko diktē prāts, slikta – sinonīms nesaprātībai. Tāpēc mums ar vingrinājumu palīdzību sevī jāattīsta tādas īpašības, kas darītu iespējamu atturēties no nesaprātīgas rīcības un atbilstu cilvēka dabai.

Cilvēka saprātīgā dvēsele ir atturīga, askētiska. Tāds cilvēks patiesi ir gudrs, nekas viņu nesatrauc, nesagādā skumjas, neizsit no līdzsvara. Tādam cilvēkam nav ko zaudēt un arī pati dzīve neliekas briesmīga. Lai arī kur viņš nokļūtu, viņš visur jūtas kā mājās, jo nav saistīts ne ar vienu no pilsētām. Viņa tēvija –

visa pasaule, viņš – kosmopolīts, pasaules pilsonis (šo terminu pirmo reizi sāka lietot Diogens).

Kiniķu skola ieņēma radikāli antagonistisku pozīciju pret Platona Akadēmiju. Antistens pat esot uzrakstījis pret Platonu vērstu darbu – satīrisku invektīvu trijās grāmatās "Satons" (*Sathōn* – no *sathē* – vīrieša dzimumorgāns). Platons savukārt Diogenu dēvēja par "jukušu Sokratu", jo katra filosofija, kas runā par dabas paštapšanu, bija Platonam nepieņemama.

Savu ētiku kiniķi balstīja uz trim principiem: daba kā norma, iekšējā brīvība un saprātīgums. Viņi nekad neuzskatīja ķermeniskās tieksmes par grēcīgām, jo pieņēma dabu par to, no kā nav jākaunas. Atsakoties no tradicionālā kalokagatijas principa, viņi par apsmieklu padarīja arī gimnastiku, atlētismu, cīņu par balvām – visu to, kas bija cieņas vērts polisas pilsoņiem. Kiniķus īpaši uztrauca tas, ka cilvēki, kuri nododas sportam, aizmirst dvēseli. Diogens uz jautājumu, kāpēc atlēti ir tādi muļķi, atbildēja: "Tāpēc, ka viņi ir veidoti no cūku un vēršu gaļas." Ar vingrinājumiem pārslogoti ķermeņi cieš no slimībām, tāpēc viņi mudināja atsvabināties no visa liekā.

Tomēr šis noliegums nebija pilnīgs. Ja fiziskās nodarbības veicina tikumību, tad tās var būt nepieciešamas. Diogens mācīja, ka "ir divu veidu vingrinājumi: vieni attiecas uz dvēseli, otri – uz ķermeni. Pastāvīgi nodarbojoties ar garu, izveidojas priekšstatī, kas atvieglina tikumisku rīcību. Vieni vingrinājumi bez otriem ir nepilnīgi, turklāt laba veselība un spēks

tiem ir ļoti nozīmīgi, jo attiecas gan uz dvēseli, gan uz ķermeni." Vienīgi ar to saistīts fizisko nodarbību pozitīvais aspekts. Arī Sokrats, teica kiniķi, ir "skaists un labs", lai gan līdzinās silēnam. Kalokagatiju viņi saprata vienīgi kā dvēselisko skaishtumu. Galvenais ir rūpes par dvēseli. Diogens mudināja: "Nemitīgi rūpējies par dvēseli, par ķermeni – tikai nepieciešamības dēļ, bet visam pārējam vispār nepiešķir nekādu nozīmi. Jo laime nav saistīta ar lietām, kurām vajadzīgi ārēji apstākļi. Tikumība ir pilnīgi pati par sevi, un tai nav vajadzīga palīdzība no ārpusēs." Cilvēks ir laimīgs, ja dvēsele ir stipra un ķermenis vesels, un paši cilvēki apmierinās ar to, kas viņiem pieder.

Nāves gadījumā, mācīja Diogens, dvēsele pamet ķermeni. Līdz tam laikam dvēsele un ķermenis ir vienībā, it kā piesaistīti pie vienas virsotnes. Cilvēkam jāgatavojas pārceļties viņpasaulē, jo, ja viņš to nedara, tad arī nāve ir smaga, jo dvēsele pamet ķermeni ar lielām skumjām. Nenobriedusi dvēsele tad kļūst nezin kur, uzduroties aizām, gravām, straumēm, un visi no tās vairās, jo uzskata, ka dvēsele dzīves laikā ir izdarījusi daudz noziegumu. Turpretim, ja cilvēki ir gatavojušies nāvei, tad arī dzīve ir patīkama un tās beigas neizraisa bailes, jo dvēsele nokļūst uz pareizā ceļa un bez grūtībām virzās pie pazemes tiesnešiem, un vientuļība tai neizraisa ciešanas. "Tāpēc Aīdā tādām dvēselēm tiek ierādīta liela cieņa, jo dzīves laikā tās nebija piesaistītas ķermenim. Pastāv doma, ka dvēseles, kuras piesaistītas

ķermenim, ir zemiskas un nebrīvas, bet ķermenim nepiesaistītās – cēlas un lepnas, valdot pār visiem un cēli pavēlot."

I. EPIKŪRISMS

Filosofijas mērķis

Epikūrs (342/41–270) bija atēnieša Neokla dēls. Astonpadsmit gadu vecumā viņš satikās ar Navsitānu, Dēmokrita teorijas piekritēju, un pēc ilgām sarunām ar viņu pieņēma atomistikas pamatprincipus. Izstrādājis savu teorētisko sistēmu, viņš 306. g. p.m.ē. pārcēla savu filosofisko skolu uz Atēnām, kur dzīvoja ar saviem skolniekiem "Dārzā" (*kēpos*), kas pastāvēja arī pēc viņa nāves.

Filosofijas uzdevums – veicināt cilvēka laimi, kas saistīta ar labā izpratni. Absolūta laime ir tad, ja cilvēkam ir visi labumi. Bet tāda absolūta laime ir iespējama tikai dieviem. Cilvēka laime – lai labais dzīvē būtu pārāks pār ļauno. Kas ir labums? Tas ir tas, pēc kā cilvēks tiecas tā paša dēļ, proti, tā ir bauda (ļaunais – sāpes). Turklāt ne katra bauda, bet tā, kurai nav nepatīkamu seku.

Epikūrs pieņem filosofisko disciplīnu iedalījumu kanonikā (loģikā), fizikā un ētikā (loģika ietver sevī formālo loģiku, izziņas teoriju, valodas filosofiju, retoriku un gramatiku; fizika – metafiziku, dabas filosofiju, teoloģiju, kosmoloģiju un psiholoģiju; ētika – morāles filosofiju, sabiedrības teoriju, tiesību un valsts filosofiju). Epikūra izteikumi attiecas uz visām trim disciplīnām, taču loģikai tiek ierādīta visai maznozīmīga vieta.

Tāpēc viņa filosofija sadalās divās daļās – ētikā un dabas filosofijā. Dialektiku viņš noliedza, uzskatot to par bezjēdzīgu disciplīnu.

Saskaņā ar Epikūra pārlicību, lai pareizi domātu, pietiek pareizi apieties ar vārdiem, kas apzīmē tiem atbilstīgus priekšmetus. Kanoniku viņš izklāstīja savā sacerējumā "Kanonis", kur līdzās patiesības kritērija jautājumam aplūkoja arī fizikas problēmas. Tām bija veltīts arī īpašs darbs "Par dabu". Lielākā daļa Epikūra sacerējumu līdz mums nav nonākusi.

Filosofijas vienīgais mērķis saskaņā ar Epikūra mācību ir parādīt ceļu uz svētlaimi. Viņš definē filosofiju kā "darbību, kas ar argumentācijas un diskusiju palīdzību rada svētlaimīgu dzīvi". Tās uzdevums ir atbrīvot dvēseli no bēdām: "Jebkura filosofiska runa ir tukša, ja tā neizārstē nevienu cilvēka ciešanu; līdzīgi ārstniecības mākslai, kura nav vajadzīga, ja tā neatbrīvo ķermeni no ciešanām, arī filosofija nav vajadzīga, ja tā neatbrīvo dvēseli no ciešanām." Filosofijai ir pilnīgi jākalpo cilvēkam, arī tīrai izziņai nav nekādas vērtības pašai sevī. Veikt bezmērķīgus pētījumus ir bezjēdzība. Zinātnei ir jāpakļaujas praktiskiem mērķiem, tā ir attaisnojama tiktāl, ciktāl tā tieši vai netieši kalpo svētlaimes sasniegšanai. Tas attiecas arī uz pētījuma priekšmeta un materiāla izvēli. Zinātnei kopumā var izvērtēt tikai no vienota veseluma viedokļa.

Filosofijas vēsturē pirmie hēdonisti bija antieidemonisti. Savukārt Epikūrs centās savienot hēdonismu ar eidemonismu.

Augstākais labums

Epikūrs sāk savus spriedumus ar apgalvojumu, kas vērsts pret Aristotelī: "Viss labais un ļaunais ir sajūtās (*aisthēsis*)." Tas viņam dod iespēju pasludināt, ka nāve nav ļaunais, jo ar tās iestāšanos sajūtas un apziņa izbeidzas. Labais un ļaunais ir mūsu apziņas fakti. Tā kā nāve mūs neskar, tā nevar būt nedz laba, nedz ļauna. Ar šādu pozīciju Epikūrs polemizē ar klasisko domu, kas runā par vērtībām kā objektīviem dotumiem, kas sakņotos pasaules kārtībā un būtu neatkarīgi no jebkādas uztveres. No Epikūra viedokļa, vērtības ir tikai subjektīvas sajūtas, kas saistītas ar indivīdu. Arī nāve ir individuāla, tā skar tikai atsevišķu cilvēku, kas ir visu vērtību avots.

Epikūra mācība jāaplūko attiecīgā laikmeta kontekstā. Tikai hellēnismā cilvēks kļūst par indivīdu, kas meklē savu labklājību kā atsevišķa būtne. Šajā periodā indivīds pirmo reizi pretstata sevi pilsoņu kopienai: var domāt par indivīdu ārpus kopienas, bet nevar būt kopienas bez indivīda.

Individuālisms noveda pie visu vērtību pārvērtēšanas un "privatizācijas": par augstāko vērtību kļuva individuāla cilvēka labklājība (svētlaime). Grieķu valodā augstāko labumu apzīmē ar vārdu *telos* kā "absolūtu galamērķi". Hellēnismā par šādu galamērķi kļuva atsevišķs cilvēks, kas nosaka arī pārējo mērķu vērtību.

Ja pieņem, ka mērķis ir atsevišķs cilvēks, kurš pats nenosaka mērķus, tad ir jāpieņem, ka pastāv augstākstāvoša vērtība, kas nosaka vērtību un mērķu hierarhiju. Turpretim, ja

atsevišķs cilvēks pats nosaka visas vērtības, tad viņš ir absolūts galamērķis. Uz jautājumu, kāpēc tiek izvirzīti tie vai citi mērķi, tiek atbildēts: "Tāpēc, ka viņš tā grib." Hellēnisma sekas bija visu vērtību un mērķu individualizācija.

Līdz ar to tika subjektivizēts arī eidemonisms, kas līdz tam bija objektīvs, "ārējs" stāvoklis. Aristotelim eidemonisms bija atkarīgs nevis no personiskajiem apstākļiem, bet no objektīvā lietu stāvokļa: cilvēks var būt laimīgs un to neievērot (hellēnismā šāds apgalvojums jau šķita absurds). Grieķu klasika gan to uzskatīja galvenokārt par dvēseles stāvokli, bet konstatēt, kad tas ir sasniegts, nebija atsevišķa cilvēka varā, tas bija metafiziskās pasaules kārtības jautājums. Mēs esam laimīgi, jo atrodamies stāvoklī, kas mums ir ierādīts kosmosa kārtībā: eidemonisms ir visu mērķu piepildījums.

Šo tēzi var attiecināt arī uz Epikūru, tikai ar lielāku korekciju: mērķus nosaka atsevišķi ņemts cilvēks. Eidemonija ir visu mērķu realizācija, kurus cilvēks ir pats sev noteicis. Cilvēks ir laimīgs, ja sasniedz visu, ko gribējis. Noteikt to, kad cilvēks ir laimīgs un kad ne, var tikai atsevišķs cilvēks. Tā kā tikai no viņa ir atkarīgi mērķi, tad neviens cits arī nevar zināt, vai situācija, kurā viņš atrodas, atbilst mērķim vai neatbilst. Arī laime kļuva par privātu lietu.

Eidemonisma subjektivīcijai bija arī citas sekas: tas kļuva par tīri psihisku fenomenu, jo tā vērtība nebija vairs atbilstība kosmosam. Laimi katrs sev rada pats. Epikūrs šo stāvokli izsaka ar terminu *ataraxia*

(stoiķi izmantoja *apatheia*), kas izsaka pilnīgu mieru, iekšēju mierīgumu, ko salīdzina ar "mierīgu jūru".

Hēdonisms

Epikūra hēdonismam ir specifiskas iezīmes. Par izejas punktu viņam kalpo tēze, kas kopīga daudziem tālāka domātājiem: augstākais labums ir individuāla svētlaipe, kas saistīta ar mieru, kuru izraisa apziņa, ka visi mērķi ir piepildīti. Bauda (*hēdonē*) ir dzīves sākums un beigas.

Par augstāko labumu Epikūrs vispirms nosauc ataraksiju un tad – baudu. Ar tām viņš saprot atšķirīgas un vienlaicīgi saistītas lietas, proti, augstāko labumu. Ataraksijas stāvoklī mēs nejūtam nedz baudu, nedz sāpes: nevar būt vienlaicīgi baudas un ataraksijas stāvoklis. Taču drīz vien Epikūrs abas identificē: "Ja mēs sakām, ka bauda ir augstākais labums, tad ar to mēs saprotam.. brīvību no fiziskām sāpēm un dvēseles satraukuma." Ataraksijas pamatiezīme ir brīvība no sāpēm un satraukuma. To apstiprina divi pamatojumi.

Pirmais ir loģiskas dabas pamatojums. Ja Epikūrs sākumā būtu gribējis par augstāko labumu padarīt baudu, tad ataraksijas – brīvības no nepatikas – valorizācija būtu iespējama bez problēmām; tā būtu iespējama bez jebkādām pretrunām. Ataraksiju tad ievestu kā no baudas atvasinātu vērtību: tā kā katra nepatika baudu ietekmē negatīvi, tad prasība pēc brīvības no nepatikas rodas no tiekšanās pēc baudas. Brīvība no nepatikas ir līdzeklis ceļā uz baudu. Taču te nav atgriezenisku

attiecību. Nevar teikt, ka bauda ir līdzeklis ceļā uz ataraksiju, jo tieksme pēc baudas vairāk kavē dvēseles mieru nekā to prasa. Nav ceļa, pa kuru ejot tieksmi pēc baudas varētu atvasināt no tieksmes pēc ataraksijas; taču, ejot pretējo ceļu, to var izdarīt ļoti labi: baudai ir jābūt nepieciešamam līdzeklim ataraksijai.

Otrais pamatojums ir saistīts ar īpaša veida hēdonismu. Epikūrs ievērojami izmaina savu baudas jēdzienu salīdzinājumā ar tās ikdienišķo izpratni. Savā "Dārzā" viņš neizstrādāja nekādas baudu maksimalizācijas receptes. Tajā lielākā daļa no pasaulīgajiem priekiem tika uzskatīta par bezjēdzīgu, jo bauda, savienojusies ar brīvību no nepatikas, sasniedz absolūtu robežu, kuru nevar pārsniegt. Epikūrs dod tādus padomus dzīvei, kādi neatšķiras no stoiķu pamācībām, kuras bija baudām naidīgas. Epikūra pamatpārliecība nebija hēdonisms, tas kalpoja citām teorētiskām vajadzībām.

Kā tās radās? Epikūrs pievienojās laikabiedru atziņai, ka augstākais labums ir atsevišķa cilvēka svētlaipe, kas izpaužas mierā, ataraksijā, vienlaicīgi atzīdams, ka ne visi paša izvīrītē mērķi ir sasniedzami. Eidemonisms vislabāk pamato domu, ka tikai tās lietas patiesi ir vērts sasniegt, par kurām nav šaubu, ka tās katru mirkli ir pa rokai, ir izmantojamas. Rodas jautājums, kādā mērā vērtības ir iespējams reducēt uz katrā acumirkli pieejamo.

Epikūrs, apvienojot Eidoksa un Aristipa uzskatus, saka, ka augstākais labums ir iracionālais *pathos* –

pasīvā jutekliskā uztvere, attiecībā pret kuru vairs netiek uzdoti jautājumi. Šīs izjūtas, no kurām viena ir pozitīva un otra negatīva, sauc par baudu un nepatiku. Tādējādi iznāk, ka augstākais labums ir augstākā bauda, augstākais ļaunums – nepatika. Augstākā bauda ir atsevišķa cilvēka svētlaime, kas izpaužas ataraksijā kā baudā; tānad augstākais labums ir bauda.

Baudas jēdziens

Par augstāko labumu Epikūrs dēvē gan baudu, gan ataraksiju; tas, ka viņš abus šos terminus identificē, nav pretruna. Tas ir iespējams tāpēc, ka viņš nonāk pie ļoti formāla baudas jēdziena. Baudai nav noteikta satura (piemēram, siltums, liksmība u.tml.), jo jēdziens neizsaka neko vairāk kā tikai iracionālu, jutekliski dotu pozitīvu vērtību. Augstākais labums ir iracionāla, jutekliska pozitīva uztvere, un tāpēc tā tiek nosaukta par baudu. Neko vairāk baudas jēdziens nesatur. Jautājums par konkrēto saturu paliek atklāts. Tāpēc ataraksija ir līdzīga baudai un bauda – ataraksijai. Šai identifikācijai ir sekas: vispirms – ataraksija ir līdzīga baudai. Tas nozīmē, ka augstākā vērtība ir jutekliski dota, no tās tiek atvasinātas citas. Faktiski ar to var arī rīkoties, jo tās parādīšanās ir droša. Šis ceļš nav visu vērtību nocenošana, proti, pateikt par visām vērtībām, kuras tu vēlētos, bet kuras tev nepieder, ka tās tev ir vienaldzīgas. Ja runa ir par baudu un sāpēm, tad tas nav iespējams: neviens nevar zobu sāpes

novērst diskusijas gaitā. Tā kā visas vērtības ir dotas, tad baudas recepte ir šāda: tiekties pēc tā, kas ir cilvēka rīcībā esošs, tikai piepildīt to alternatīvā veidā, proti, nevis atņemot vērtību tam, kas nav rīcībā esošs, bet vērtīgo padarot par tādu, kas ir cilvēku rīcībā. Visas Epikūra pūles ir virzītas uz to, lai parādītu baudu kā labo, kas mums katru acumirkli atklājas kā prasība.

Lai sasniegtu šo mērķi, vispirms atbilstīgi jāizprot baudas jēdziens. Taču rodas problēma: baudu cilvēki vienmēr uzskatījuši par kaut ko gaisīgu, kas nav savienojams ar ilgstošu un drošu stāvokli, nevar garantēt laimi. Svētlaime taču ir saistīta ar pastāvīgumu! Epikūrs iet pretējā virzienā, identificējot baudu ar ataraksiju: bauda ir līdzīga ataraksijai.

Epikūrs pa jaunam iztulko tradicionālo baudas jēdzienu un liek tam kalpot paša teorētiskajām vajadzībām. Pirmo palīdzību šai virzienā sniedz ataraksijas ("brīvība no nēmiera") jēdziens. Epikūrs interpretē to kā brīvību no nepatikas: absolūts iekšējs miera stāvoklis iespējams, tikai pateicoties brīvībai no nepatikas un nevis no baudas trūkuma. Pretruna parādās, ja tagad brīvību no nepatikas identificē ar baudu. Lai to pārvarētu ne tikai formāloģiski, bet arī saturiski, Epikūrs sniedz patvaļīgu tradicionālo priekšstatu par baudu interpretāciju. Viņa argumentācija ir šāda: atbilstīgi tradicionālajiem priekšstatiem bauda ir atgriešanās dabīgā stāvoklī. Bads norāda uz trūkumu un izraisa nepatiku, turpretim ēšana ir bauda, jo novērš nepatiku un atjauno dabīgo stāvokli.

Epikūrs jautā: kas te ir īstā vērtība, pareizā jēbūtība? Acīmredzot – dabīgais stāvoklis, kas tiek sasniegts darbības beigās. Pārējās vērtības (šajā gadījumā ēšana) ir atvasinātas, tās ir tikai līdzeklis mērķiem. Ēšana ir laba tāpēc, ka nodrošina veselību. Tai nav nekādas patstāvīgas vērtības. Bauda ir nevis pāreja, bet dabīgs stāvoklis. Tāpēc Epikūrs definē baudu kā "miesas stabilu stāvokli" (*sarkos eustathēs katastēma*), t.i., visu vitālo funkciju stāvokli. Vienīgi šajā stāvokli mēs esam brīvi no visām sāpēm un nepatikas – jo nepatika ir definējama kā trūkums. Bauda ir brīvība no nepatikas.

Nav triju atšķirīgu stāvokļu, ir tikai divi: bauda un nepatika; nav vidējā, neitrālā stāvokļa, kad nevar sajūst nedz baudu, nedz nepatiku, jo brīvība no nepatikas jau ir bauda un arī – otrādi – baudas trūkums ir nepatika. Šis trūkums ir jāsaprot tā, ka mums trūkst kaut kā no dabīgā stāvokļa, un tas nozīmē nepatiku.

Bauda un nepatika, labais un ļaunais nevar būt kopā vienā vietā, jo viena stāvokļa klātesamība nozīmē cita prombūtni. Starp tiem nav kvalitatīvu atšķirību. Bauda ir viena un tā pati, bet divos stāvokļos – fiziskā un dvēseliskā, cik lielā mērā ir darīšana ar kvantitatīti. Epikūrs nodala jutekliskās un garīgās baudas, taču avoti liecina, ka viņš fiksē tikai kvantitatīvās atšķirības starp tām. Garīgās baudas atšķiras tikai ar to, ka tās uztur noteikts orgāns, proti, prāts. Tās nav nekā vairāk kā priekšstati, juteklisko baudu reproducēšana gara sfērā. To pārākumu Epikūrs pamato tīri kvantitatīvi

(ilgstošākas, noturīgākas utt.): prāts taču neierobežojas ar tiešām jutekliskām sajūtām, tas spēj atcerēties pagātnes baudas un arī gaidīt tās nākotnē. Tāpēc prāts, piemēram, var tagadnes sāpes kompensēt ar atmiņām par pagātnes baudām un līdz ar to mazināt nepatiku.

Epikūra baudas jēdziens ietver trejādo: 1) ir tikai viena bauda un nav citu tās veidu; 2) baudas ir jutekliskas, tās ir visa labā avots; 3) bauda ir pielīdzināma brīvībai no nepatikas. Epikūrs ir "negatīvā hēdonisma" nopamatotājs.

Epikūra baudas jēdziena avots ir nevis tā padziļināta izziņa, bet jaunā vēsturiskā situācija, kuras ietvaros tas arī tika izstrādāts. Viņam bija nepieciešams saskaņot trīs aspektus: 1) hellēnistisko ataraksijas kā augstākās laimes jēdzienu; 2) tēzi, ka bauda ir visu vērtību avots (vienīgi tā piešķir vērtību); 3) tradicionālo baudas jēdzienu. Šī īpatnējā teorētiskā situācija radīja Epikūra negatīvo hēdonismu. Hellēnisma sekas bija eideonisma pārņemšana uz cilvēka iekšieni, saistot to ar iekšēju mieru. No šejienes arī tik krass pretstats tradicionālajam baudas jēdzienam.

Baudas izmantošana

Hellēnisma filosofijas kopīga iezīme izpaudās tendencē izvīrīt tikai mērķus, par kuriem bija drošība, ka tos var sasniegt. Epikūram šāds mērķis ir bauda, kas nosaka arī citus mērķus. Nu uzdevums ir izklāstīt, kā cilvēkam katru mirkli ar to apieties. To dara prāts, kas pats gan nenosaka nekādus galamērķus, taču

var parādīt ceļu un izpētīt līdzekļus uz to. Prāts ir kompetents tikai par šo jomu un var sasniegt apmierinošu baudas izziņu. Prāts un filosofija izzina cilvēka iespējas baudīt un pārņemt savās rokās tās realizāciju. Epikūrs paļāvās uz prātu un tā nekļūdīgumu, noraidot māņticību, maģiju un misticismu. Epikūrs domā, ka ir "labāk, ja kopā ar prātu ir nelaime nekā bez prāta – bauda". Ar prātu ir jārēķinās, jo tas izpēta izvēles pamatus. Tam jāparāda, ka nav nepiepildāmu vajadzību. Šādas vajadzības rodas no tās avotiem – bailēm, iekārēm un sāpēm.

Šāds sadalījums bija plaši izplatīts (Platons, stoiķi u.c.), taču pie šiem "afektiem" (*pathē*) parasti vēl pievienoja ceturto locekli, proti, baudu. Epikūram, protams, tas tā nav.

Bailes. No Epikūra viedokļa, bailes ir lielākais drauds svētlaimei, īpaši bailes no dieviem, kas soda ar debesu parādību starpniecību, un bailes no nāves. Kāpēc tieši šie divi baiļu veidi? Tas tāpēc, ka Epikūram ir jāizslēdz nepiepildāmas vajadzības. Bailes rada ļaunā, nepatīkamā gaidas nākotnē, tās izraisa vēlmi izvairīties no draudošās nelaimes. To piepildīt nevar tikai attiecībā uz dievu sodu un nāvi, jo šajā gadījumā cilvēks ir bezspēcīgs. Var izvairīties no pretinieka šķēpa, bet ne no Zevas zibens. Arī nāve ir neizbēgama. Jānorāda, ka nāvei līdz Epikūram filosofijā netika piešķirta īpaši liela loma. Centrā to līdz ar individuālisma pieaugumu izvirzīja jaunais laikmets, kad cilvēki pret to kļuva īpaši sensibili. Tas tāpēc, ka individuālāks notikums ir nāve un, jo lielākā mērā

pats indivīds ir veseluma jēgas nesējs, jo lielāka nozīme ir nāvei.

Cilvēka ticība dvēseles nemirstībai – nāves un visu citu baiļu avots. Nāves bailes – tās ir bailes kā tādās, kas nosaka bailes no nākamajām ciešanām, aizkapa dzīves u.c. Nemirstības noliegšana – atbrīvošanās no bailēm. Ja dvēsele ir mirstīga, tad nāve, ko uzskata par visšausmīgāko ļaunumu, uz mums nekā neattiecas. "Kad mēs esam, tad nāves vēl nav, bet, kad nāve iestājas, tad mēs vairs neesam. Tādējādi nāves nav nedz dzīvajiem, nedz mirušajiem, jo vieniem tās nav, bet citu nav tai."

Bailes no dieviem cilvēku moka, pazemo un padara par vergu. Lai cilvēks vairs nebūtu baudu ķīlnieks, ir jāpārvar māņticīgais aizspriedums, ka dievi valda pār pasauli. Epikūrs to pamato šādi: 1) ar dievu būtību pretrunā ir apgalvojums, ka tie rūpējas par pasauli; 2) visi notikumi uz zemes notiek dabiskā ceļā, bez dievu iejaukšanās, visus procesus var izskaidrot, nebalstoties uz uzskatu par dievu līdzdalību.

Tāpēc, pirmkārt, Epikūrs nav ateists, viņš apstiprina dievu eksistenci. Izanalizējot to jēdzienu, viņš tikai atceļ bailes no tiem. Otrkārt, mācības par dabu uzdevums ir izskaidrot visu, kas notiek uz zemes, kā dabiskā ceļā notiekošu.

Epikūrs min četrus motīvus, kāpēc cilvēkam nāve liekas šausmīga: tāpēc, ka 1) pirms nāves jācieš sāpes, tāpat sāpes nerada pati nāve; 2) būs jācieš mūžīgās pēcnāves mokas; 3) mirušam cilvēkam zūd uztveres spēja; 4) nāve saīsina baudas.

Epikūrs nāves bailes apskata un atrisina racionāli. Pirmos trīs motīvus Epikūrs noliedz, apgalvojot, ka nāve mums ir vienaldzīga, mēs ar to nesaskaramies: nāve uz mums neattiecas (antikajā pasaulē tā bija revolūcija domāšanā!).

Runājot par ceturto motīvu, Epikūrs piedāvā restriktīvu baudas jēdzienu: bezgalīgs laiks satur sevī to pašu baudu, ko satur ierobežots laiks, ja baudas robežas sajauc ar domāšanu. Ja viss nepatīkamais ir novērsts, tad nav iespējama nekāda baudas palielināšanās.

Epikūra mācības priekšnoteikums ir atziņa: mūsu esamība beidzas ar nāvi, un tas nozīmē, ka dvēsele ir mirstīga. To pierādīt ir mācības par dabu uzdevums.

Iekāres. Nepiepildītām vajadzībām ir arī otrs avots, proti, iekāres. Tās ir vērstas uz baudām nākotnē. Epikūrs par tām saka: 1) nākotnes iekāres ir bezjēdzīgas, jo vienīgā patiesā vērtība ir brīvība no nepatīkamā; 2) augstāko labumu var sasniegt katru mirkli ar vienkāršiem un ierobežotiem līdzekļiem. Bauda ir nevis nepatīkamā novēršanas process, bet šā procesa rezultātā sasniegtā brīvība no nepatīkamā (nevis ēšana ir bauda, bet sāts). Tāpēc veids, kādā tiek novērsts nepatīkamais, nav svarīgs, tas neietekmē augstāko baudu, tā uzdevums ir tikai novērst nepatīkamo. Tāpēc visi līdzekļi ir absolūti līdzvērtīgi, katrs cilvēks spēj apmierināties ar vispieticīgāko un sasniegt baudu relatīvi viegli; lielākā daļa cilvēku pūliņu ir bezjēdzīgi.

Epikūrs vajadzības iedala šādi: 1) tādas, kas izraisa nepatīku, ja tās

neapmierina (ēšana, apģērbs); 2) tādas, kas nav tik nepieciešamas, bet ir iedarbīgas (tās ātri pāriet, ja tās apmierina, – piemēram, seksuālās vajadzības); 3) visas pārējās, kas ir tikai tukšas iedomas.

Iedalījuma jēga ir parādīt, ka svētlaimei nepietiek nedz ar elementāro vajadzību apmierināšanu, nedz ar ķermeņa neaizskaramību. Viss koncentrējas ap cilvēka dvēseles mieru. Tāpēc no fiziskām sāpēm ir jāizvairās, jo tās traucē dvēseles mieru. Jāapmierina ir tikai nepieciešamās vajadzības.

Sāpes. Grūtākais uzdevums ir ticami parādīt, ka arī ķermeņa sāpes ir viegli pārvaramas, ka no tām nevar rasties nepiepildāmas vajadzības. Te prāta metode atsakās darboties: pat paši izcilākie argumenti neatbrīvo ķermeni no reimatisma. Sāpes Epikūram ir vienīgais ļaunums, kam jau sākotnēji ir negatīva vērtība; uz tām var reducēt visas citas nepatīkas formas. Tomēr arī šajā gadījumā Epikūrs cenšas izmantot racionālus līdzekļus. Prāts nevar novērst tādu sākotnēju vērtību, kādas ir sāpes kā ļaunā iemiesojums, bet tas var relativizēt to vērtību.

Pēc katras darbības var aprēķināt, vai tā devusi vairāk baudu vai sāpju; tas dod iespējamību izvēlēties to, kas sagādā lielāku baudu. Epikūrs skaidri nošķir labo (*agathon*) kā pozitīvu mērķi un mērķus, kurus cilvēks izvēlas (*haireteon*). Vērtība sevī un mērķis tā pozitīvā un negatīvā aspektā nesakrīt ar nepieciešamību. Līdz ar to Epikūram vismaz vienai sāpju daļai izdodas atņemt tajā mītošo ļaunumu. Taču pašas par sevi

sāpes ir un paliek vienīgais ļaunums. Ciktāl tas ir līdzīgs baudai (veselības labā izmantot sāpīgus ārstnieciskos līdzekļus), tiktāl sāpēm var piešķirt relatīvi pozitīvu vērtību (dūru cīņas cīnītājs izvēlas sāpes, bet tās viņam ir līdzeklis). Epikūram ir arī cits līdzeklis, kas pārvar sāpes, – to kompensācija ar baudu.

Atvasinātie labumi

Tikumība. Epikūrs no baudas jēdziena atvasina konkrētus dzīves tikumus, kas nodrošina eidemoniju. Visaugstāk viņš vērtē *phronēsis* – saprātīgumu; grieķu valodā ar to apzīmē praktisku prātu, zināšanas par labo un ļauno. Tā pretmets ir *sophia*. Līdzekļu izziņa ir atkarīga no mērķu izziņas.

Tikumi nekad nevar būt mērķis, tie ir līdzekļi, lai gūtu baudu. Ir absurdi ticēt, kā to dara kiniķi vai stoiķi, ka cilvēks iesaistītos skarbā īstenībā, ja no tā nerastos nekāda bauda.

Pašpietiekamība un nekrišana acīs. Nākamais lielākais labums ir pašpietiekamība (*autarkeia*). Tā izriet no vajadzību pareizas izvērtēšanas. Laimi var sasniegt, apmierinot tikai nepieciešamās vajadzības, un tas ir iespējams ik brīdī. Tas nenozīmē, ka uzreiz būtu jāatsakās no greznības un jādzīvo askētiski, jo visu izšķir prasme ar to apieties.

Īpaša problēma ir rūpes par nākotni. Tās nevar pilnīgi novērst. Pret tām ir jāattiecas divējādi.

No vienas puses, nākotne ir jāpārdara vienaldzīga, jo rūpes par to grauj cilvēku autarķiju. Bauda taču

pieejama ik mirkli, un tāpēc nav jābaidās no nejaušībām. Arī ārējiem darbības panākumiem nav nekādas lomas, bet par iekšējo ievirzi saimnieki esam mēs paši.

No otras puses, to nav tik viegli realizēt, ja tēze par baudas sasniegšanu ik brīdī saduras ar empīrisko praksi (piemēram, draudiem no līdzcilvēku puses). Cilvēki nepakļaujas stingriem dabas likumiem, jo tiem ir brīva griba.

Tāpēc Epikūrs izvērza lozungu: "Dzīvo nemanot!" Tas ir drošs līdzeklis pret citu cilvēku uzbrukumiem. Lozungs nav jāsaprot burtiski; ar to tiek domāts "neuzkrītoši". Savas tieksmes nav jāeksponē, jo cilvēks taču ir sabiedrības loceklis.

Valsts un draudzība. No Epikūra domām par valsti un tiesībām ir saglabājušies tikai daži izteikumi. Viņš konsekventi aizstāv līguma teoriju. Kur nav līguma, nav arī tiesību. Tāpēc nav tiesisko attiecību starp cilvēkiem un dzīvniekiem. Formula, ka taisnīgums nav "nekas sevi", ir vērsta pret Platonu. No Epikūra viedokļa, nav nekādu visas saprātīgās būtnes aptverošu un visiem laikiem derīgu tiesību. Tiesības saistītas ar vēstures aktiem. Tā kā tiesības mainās, nav nekādas ideālas valsts Platona nozīmē. Ir tikai viens mērogs, kā novērtēt tiesības, – to noderīgums cilvēku savstarpējā saskarsmē. Ja tās nodrošina iekšēju mieru, tās ir labas, pretējā gadījumā – sliktas. Tiesību jēdzieni ir mainīgi, tiesības kā tādas nav dabas dotas. Valsts uzdevums ir pasargāt cilvēkus no līdzcilvēkiem.

Tur, kur valsts likums nesniedzas, dzīves nodrošināšanai talkā nāk

draudzība. Draudzības vērtība nav saistīta ar to, ka mēs faktiski rēķināmies ar draugu palīdzību, bet ar to, ka mēs katru mirkli varām ar to rēķināties; tas nodrošina ataraksiju. Tāpēc draudzība jāmīl kā tāda, tomēr tā paliek atvasināta vērtība, līdzeklis svētlaimei.

Dabas filosofija

Pats Epikūrs runāja par savas mācības neatkarību no Dēmokrita mācības, bet Leikipa esamību vispār apšaubīja. Tik tiešām Epikūra mācība daudzos aspektos ievērojami atšķiras no Dēmokrita koncepcijas.

Tā, piemēram, Dēmokrits uzskatīja telpu par bezgalīgu un izotropu, t.i., tādu, kurai visos virzienos ir vienādas īpašības. Savukārt Epikūrs, atzīstot telpas bezgalību, pieļāva tās anizotropiju vertikālā virzienā. Šī anizotropija izpaužas tādējādi, ka atomiem kā lietu sīkākajām strukturālajām vienībām piemīt ne tikai lielums un figūra, bet arī smagums, kas liek tiem kustēties vienā virzienā, proti, no augšas uz leju. Atomu smagums var būt atšķirīgs, jo tas ir atkarīgs no atomu lieluma (precīzāk, to apjoma), taču ātrums, ar kuru tie krīt, nav atkarīgs no to smaguma: viņi visi lido uz leju ar vienādu ātrumu. Visums – uz leju telpas bezgalīgā dziļumā krītošu neierobežota skaita atomu plūsma. Atomiem, kas krīt uz leju, piemīt spēja bez kāda ārēja cēloņa, spontāni novirzīties no stingri vertikālas krišanas. Šī novirze (*parenklisis*) var būt ļoti neliela, taču ilgas krišanas rezultātā noved pie sadursmes ar citiem atomiem. Tā

rezultātā atomi gan atgrūžas cits no cita, gan arī savstarpēji savienojas. Daudzu atomu savienošanās noved pie virpuļu izveidošanās, no kuriem tad arī rodas pasaule. Pasaule turpina krist ar tādu pašu ātrumu kā atsevišķi atomi: mēs krītam līdzī šajā kritienā un tāpēc to neievērojam.

Dēmokrits uzskatīja, ka atomi var būt tikpat lieli, cik pasaule, turpretim Epikūram atomi vienmēr ir mazi un tieši tāpēc nav pieejami uztverei. Dēmokrits pieļāva bezgalīgi daudz atomu pastāvēšanu (kas atbilst bezgalīgi daudzām pasaulēm), bet saskaņā ar Epikūru, kaut arī pēc formas atomu ir ļoti daudz, to skaits tomēr ir galīgs. Vienlaikus Epikūrs uzskatīja, ka katra veida atomu ir bezgalīgi daudz: ja to skaits būtu galīgs, tad tie izkliedētos bezgalīgajā telpā un neviena no pasaulēm nevarētu rasties. Vienlaikus atomi nevar būt arī bezgalīgi mazi; mazākie atomi nesastāv no daļām, un tos sadalīt nevar pat domās. Niecīgākos, nedalāmos atomus sauc par anēriem (*ta anērē*) – "tādiem, kuriem nav daļu". Sarežģītākas formas atomi sastāv no vairākiem anēriem, un, kaut arī fizikāli tie ir nedalāmi, tomēr domās tos var sadalīt daļās.

Vissīkākajām daļiņām atbilst arī vissīkākās atstarpes telpā. Ja telpas daļiņas varētu sadalīt sīkākās vienībās, tas neizbēgami novestu pie atziņas, ka var būt vēl sīkākas daļiņas par anēriem. Analogiski arī laiks sastāv no sīkākajām ilguma daļiņām. Atomu, kas kustas, noiet vienas telpas daļiņu noteiktā laika vienībā. Tas nozīmē, ka atomi kustas ar vienu un

to pašu ātrumu. Ja pieļautu atšķirīgu ātrumu pastāvēšanu, tad neizbēgami būtu jāatzīst telpas un laika intervāli, kas būtu mazāki par mazākajiem, un tas būtu absurds.

No atomiem atdalās "tēli" (*eidola*), kas saglabā sava avota veidu un, nokļūstot mūsu sajūtu orgānos, izraisa tajos atbilstīgu iedarbību. Sajūtu orgāni – starpnieki starp lietas tēliem un dvēseli. Uztvere rodas dvēselē. Nospiedumi sajūtu orgānos tiek nodoti dvēselei, kurā rodas uztvere. Tā ir pareiza – kļūdas ir atkarīgas no domāšanas, nevis no uztveres. Uztvere pati nedomā, neko nepievieno un neko nemazina. Uztvere ir patiesa, un, pat ja mēs vienu uztveres aktu atzītu par kļūdainu, par tādiem būtu jāuzskata arī visi pārējie, t.i., būtu jāpakļauj šaubām visa mūsu jutekliskā pieredze.

Pat garīgi slimo cilvēku halucinācijas un gulošo sapņi ir reālo priekšmetu uztvere, tikai šādos gadījumos priekšmetu tēli nokļūst nevis sajūtu orgānos, bet tieši cilvēku dvēselē caur ķermeņa porām. Sapņos cilvēkiem atklājas arī dievi: tas liecina par to eksistenci. Visi cilvēki tic dieviem, un to eksistence ir patiesība. Taču parasti cilvēkiem par dieviem ir visai greizi priekšstati: dieviem piedēvē naidu un citas kaislības, no tiem baidās utt. Epikūrs domāja, ka tie ir aizspriedumi. Dievi – nemirstīgas un svētlaimīgas būtnes, kurām ir cilvēku izskats, bet kuras atrodas bezgalīgi tālu no cilvēku kaislībām un rūpēm. Viss, kas notiek ar cilvēkiem, viņus neskar. Dievi dzīvo laimīgi, bezrūpīgi un neapdraud cilvēkus. Bailes no dieviem, līdzīgi kā ticība

pareģojumiem, sapņiem, – tie ir sliktākie no aizspriedumiem, kas grauj cilvēka dvēseles mieru.

Dvēsele saskaņā ar Epikūra mācību sastāv no daudziem atomiem, kas sadalīti pa visu ķermeni un tomēr veido vienotu veselumu. Šo atomu raksturīgā iezīme – vieglums un kustīgums. Epikūra ētikas pamats – mācība par dvēseles mirstīgumu.

m. SKEPTICISMS

Skepticisms (no *skeptomai* – "aplūkoju", "apsveru", "pētu", "prātoju") kā pasaules izjūta pauž neuzticību visām pretenzijām uz absolūto patiesību, norādot uz cilvēku zināšanu relatīvo raksturu, pasaules plūstamību, nepastāvīgumu, cilvēku laimes un labklājības nenoturīgumu. Tieši hellēnisma laikmetā skepticisms kļuva par galveno pasaules izjūtu. Skeptiķi šaubās par to, vai parādības patiesībā ir tādas, kādas tās mums atklājas.

Skepticisma pamatlicējs ir Pirrons (ap 360–270) no Elīdas, kas jaunībā sākotnēji bijis gleznotājs un tad kļuvis par filosofu. Viņa skolotājs bija Dēmokrita sekotājs Anaksarhs, kuru Pirrons pavadīja Aleksandra karagājienā uz Austrumiem. Pirronu spēcīgi ietekmēja daudzās sarunas ar indiešu askētiem.

Galvenais skepticismā ir doma par cilvēku zināšanu apšaubāmo raksturu, nedrošību. Ne jutekliskā uztvere, ne loģiskā domāšana nevar būt kritērijs neviena izteikuma patiesīgumam (izņemot vienīgi tīro konstatāciju jomu). Katrai jutekliskai

uztverei, katram izteikumam var pretstatīt citu, kas atrodas pretrunā ar pirmo. No diviem pretējiem izteikumiem tikai viens var būt paties, otrs ir maldīgs. Lai noteiktu patieso, ir jābūt drošam patiesības kritērijam. Taču šāda kritērija nav. Skepticismā tiek noliegta paša šāda kritērija iespējamība.

Tāpēc lietu būtību nav principā iespējams izzināt. Mums jāaprobežojas tikai ar parādību konstatāciju un jāatturas no jebkuriem apgalvojumiem par lietu kā tādu būtību. Atbildot uz pārmetumu, ka šāda pozīcija noliedz visu, no kā sastāv dzīve, Pirrona piekritēji teica, ka tas nav tiesa. Mēs taču nenoliedzam, ka redzam, bet vienīgi nezinām, kā mēs redzam. Mēs atzīstam parādības, bet neatzīstam, ka tās ir tādas, kādas mums šķiet. Mēs jūtam, ka uguns dedzina, bet, vai tai ir dedzinoša daba, no tāda sprieduma mēs atturamies.

Galvenais princips – *epochē* – atturēšanās no spriedumiem. Īpaši tas attiecas uz tādiem jēdzieniem kā skaistais un neglītais, taisnīgais un netaisnīgais utt. Tieši šādi spriedumi rada nesaskaņas, izraisa ķildas starp cilvēkiem. Tāpēc gudrs cilvēks nekad par tādām lietām neizteiksies. Tikai šāda pozīcija sniedz cilvēkam ataraksiju (*ataraxia*), kas arī ir augstākais cilvēka dzīves mērķis.

Tas arī ir viss, ko mēs zinām par Pirronu. Filosofiskos darbus viņš nerakstīja un nerādīja arī filosofisko skolu.

I gs. Enesidems no Knosas atjaunoja skepticismu kā virzienu, kas turpināja pastāvēt līdz III gs. Viņš norādīja, ka mums ne tikai jāattu-

ras no spriedumiem par lietu dabu, bet arī pašiem no savas nezināšanas konstatācijas. To viņš pamatoja ar 10 argumentu (paņēmienu) vai tropu (*tropoi*) palīdzību, kuriem vēlākos laikos pievienoja vēl piecus.

Tādējādi ir zināmi piecpadsmit skeptiķu tropi:

- ♦ cilvēku sajūtu orgānu uzbūve atšķiras;

- ♦ atšķirīga ir cilvēku attieksme pret viņu sajūtu uzbūvi;

- ♦ dažādi apstākļi cilvēkos rada atšķirīgus uzskatus;

- ♦ atšķirīgi telpiski attālumi izraisa atšķirīgus priekšstatus;

- ♦ cilvēka domāšana nonāk loģiskā aplī, ja cenšas pierādīt kritēriju pareizību;

- ♦ visas parādības cilvēki neuztver pašas par sevi, bet tikai kontekstā ar citām;

- ♦ kvantitatīvās attiecības nosaka arī to, ka lietas šķiet atšķirīgas;

- ♦ lietas atšķiras pēc to savstarpējām attiecībām;

- ♦ lietu vai parādību retums vai biežums nosaka arī cilvēku spriedumu atšķirības;

- ♦ cilvēku tikumu atšķirības nosaka arī atšķirības spriedumos;

- ♦ atšķirīgi ir arī filosofu viedokļi;

- ♦ pierādījumu gaitā notiek progress bezgalībā;

- ♦ visas cilvēku dotās definīcijas ir relatīvas;

- ♦ lielāko daļu pieņēmumu cilvēki izdara bez pierādījumiem;

- ♦ visi cilvēku sniegtie pierādījumi sastāv no apla, proti, tēzes tiek pamatotas ar tēzēm, kas pašas prasa pierādījumu.

Tāpēc pasaules parādības nav pieejamas izpratnei, ir jāapzinās sava neziņa (*akatalēpsia*), tas, ka nav iespējamā jēdzieniskas zināšanas. Antīkais skepticisms ir mēģinājums dzīvot bez spriedumiem par pasauli.

Zīmīgi, ka skepticisma adepti galvenokārt bija ārsti, kas pārstāvēja empīrisko medicīnisko skolu. Šai skolai raksturīga pozīcija bija atturēšanās no jebkādas teoretizēšanas, arī no slimību cēloņu konstatācijas. Viņi kā tukšus un bezjēdzīgus noliedza anatomiskos un fizioloģiskos pētījumus.

Skeptiķi izvairās no apgalvojuma, ka kaut kas varētu būt patiess vai maldīgs. Tā kā pirronisti neko neapgalvo, tie nevar būt pretrunā ar sevi. Taču jebkādu spriedumu noliegšana nenozīmē, ka tādi nevar pastāvēt cilvēka ikdienišķajā dzīvē. Pirronisms ir filosofiska pozīcija, kas laimi identificē ar ataraksiju – pilnīgu iekšēju mieru. Seksts Empīriķis to salīdzina ar jūras virsmu, ko nesaviļņo vējš.

Visu nemieru avots ir vērtību spriedumi. Pilnīgs miers ir ideāls, ko nekad pilnībā sasniegt nevar. Ir afekti, no kuriem nevar izvairīties, – izsalkums, sāpes utt. Papildu smagumu tie iegūst tāpēc, ka mēs tos uzskatām par ļaunumu. Ciešanu un iekšējā nemiera avots ir mūsu pozīcija un attieksme pret afektiem. Seksts Empīriķis min piemēru: pacients pacietīgi pacieš sāpes, bet apkārtējie cilvēki krīt bezspēcībā, jo tie spriež, ka sāpes, ko pacieš pacients, ir lielākais ļaunums. Tas, ka sāpes tiek uzskatītas par ļauno, ir sliktāk par pašām sāpēm. Tāpēc jāsasniedz

miers no visa, no kā ir atkarīgi mūsu spriedumi. Galvenais ir nepalīelināt sāpes, kas nāk no mūsu spriedumiem par labo vai ļauno.

Seksts Empīriķis iedala labo un ļauno tādos, kas ir atkarīgi no mūsu spriedumiem un pieņēmumiem, un tādos, kurus nosaka nepieciešamība. Labais "pēc pieņēmuma" iedalās ārējos (bagātība, cieņa, draudzība u.tml.), ķermeniskajos (skaistums, spēks, veselība u.tml.) un dvēseliskajos (taisnīgums, drosme) labumos. Labais "pēc nepieciešamības" ir tas, no kā nevar izvairīties un ko nevar izvēlēties (piemēram, sāpes un baus). Tīrā juteklība nevar vērtēt baus citādi kā pozitīvi un sāpes – negatīvi, tā tiecas pēc baus un izvairās no sāpēm. Ja mēs, gribot kādu citu labumu, izvēlamies sāpes un izvairāmies no baus, tad šī izvēle ir prāta produkts, un prāts ir tas, kas veido vērtējošus spriedumus. Turpetim skeptiķi atzīst tikai spontānu juteklisku vērtējumu, kas cilvēkus vieno ar dzīvniekiem. Tiklīdz mēs izsakām spriedumu, ka baus ir labums un sāpes – ļaunums, mēs padarām labo un ļauno par pieņēmumu. Spriedumi izsauc mūsos nemieru (piemēram, ja mēs uzskatām, ka īpašums, kas mums pieder, ir labums, šis spriedums rada bailes to pazaudēt). Tādējādi nav iespējams sasniegt iekšējās pozīcijas pamatotību.

Pieredze nevar sniegt atbildi uz jautājumu, kas jādara un no kā jāizvairās, nav iespējama "zinātne par dzīvi". Visi cilvēki atrodas vienādā stāvoklī – tie tiecas rast atbildi uz jautājumu, kā jādzīvo.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

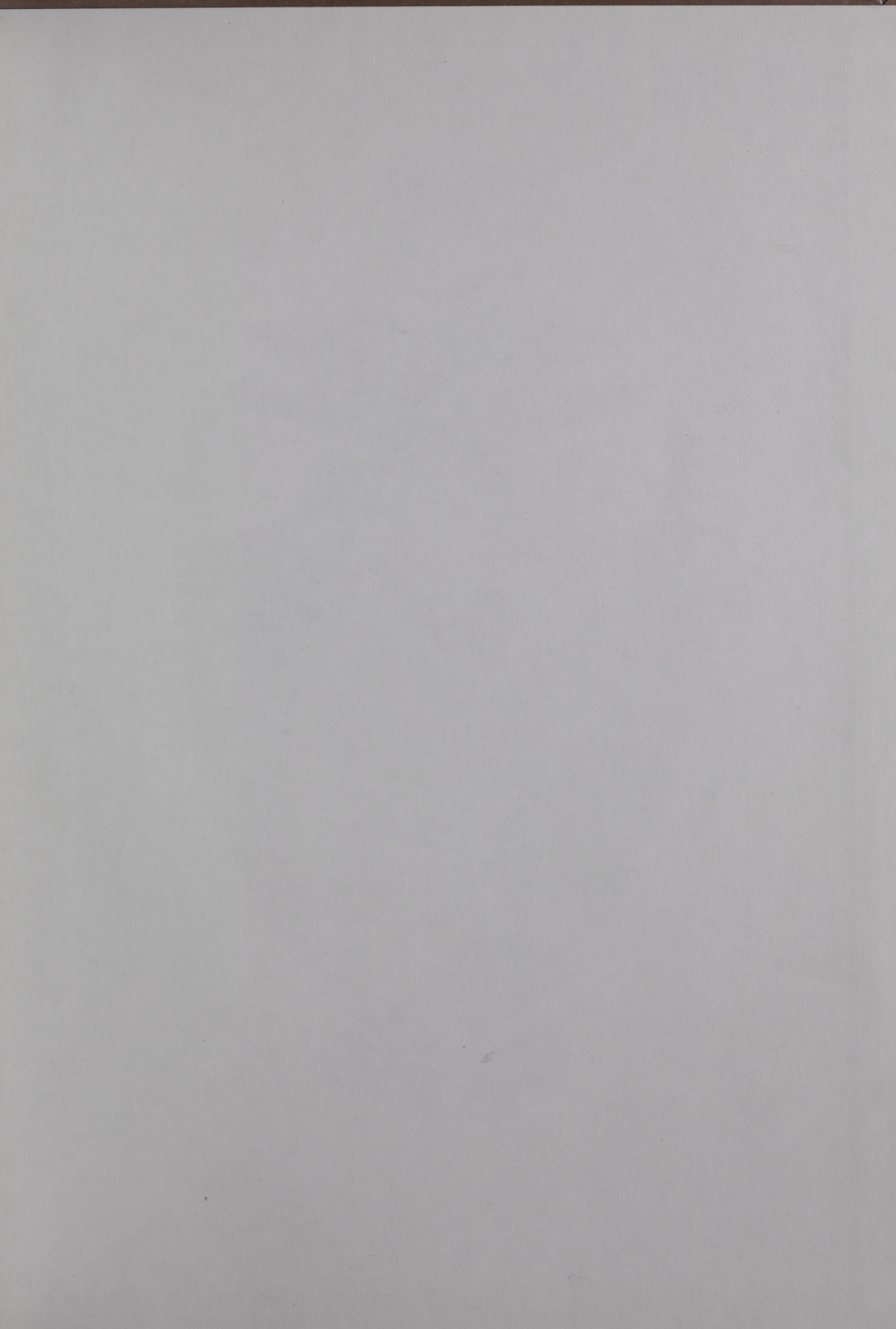
- Antikā komēdija. – R., 1979.
- Aristofans*. Komēdijas: Izlase 2 sēj. – R., 1969.
- Aristotelis*. Nikomaha ētika. – R., 1985.
- Aristotelis*. Poētika. – R., 1959.
- Čerfase L., Fomina T.* Antikās literatūras vēsture. – R., 1968.
- Domas par antīko filosofiju. – R., 1990.
- Eiripīds*. Traģēdijas. – R., 1984.
- Ēzopa fabulas. – R., 1978.
- Hērodots*. Teiksmainā senatne: Izlase 2 sēj. – R., 1969–1970.
- Hēiods*. Teogonija. Darbi un dienas. – R., 1995.
- Hikarleta fragmenti // Grāmata. – 1991. – Nr. 2.
- Hikarleta fragmenti. Neīstie un apšaubāmie izteikumi // Filosofija un teoloģija: Rakstu krājums. – R., 1991.
- Homērs*. Īliada. – R., 1961.
- Homērs*. Odiseja. – R., 1967.
- Ksenofons*. Kad uzvarētāji atkāpjas (Anabāze). – R., 1971.
- Kūns N.* Zelta aunāda. Sengrieķu mīti un varoņteikas. – R., 1985.
- Ķīkauka P.* Grieķu literatūras vēsture. – R., 1944.
- Lasmane S.* Antikās ētikas vēsture. – R., 1992.
- Līsijs*. Tiesas runas. – R., 1984.
- Longs*. Dafnīds un Hloja. – R., 1974.
- Mešterhāzi L.* Prometeja māksla. – R., 1991.
- Netveramais Sokrats: Sokrats sengrieķu domātāju un rakstnieku atmiņās. – R., 1987.
- Parandovskis J.* Mitoloģija: Grieķu un romiešu ticējumi un teiksmas. – R., 1976.
- Pirmssokrātisko domātāju darbu fragmenti. – R., 1994.
- Platons*. Eitifrons. Sokrata aizstāvēšanās. Kritons. Faidons. – R., 1997.
- Platons*. Menons. Dzīres. – R., 1980.
- Platons*. Valsts. – R., 1982.
- Plūtārhs*. Hellāda no Perikla līdz Aleksandram. – R., 1978.
- Rijnieks K.* Sengrieķu dzīves gudriba. – R., 1992.
- Rūmniece I.* Sengrieķu koru lirika. Pindara daiļrade. – R., 1987.
- Senās Grieķijas vēsture. – R., 1975.
- Sengrieķu literatūras antoloģija. – R., 1990.
- Sengrieķu traģēdijas. – R., 1975.
- Straubergs K.* Vispārējās literatūras vēsture: I. Grieķu epos, lirika un drāma. – R., 1925.
- Tronskis I.* Antikās literatūras vēsture. – R., 1954.
- Die ältere Tyrannis bis zu den Perserkriegen // Hrsg. v. *K.Kinzel*. – München, 1979.
- Andre J.-M.* Griechische Feste. Römische Spiele. – Stuttgart, 1994.
- Antike Heilkunst // Hrsg. v. *I.Kollesch und D.Nichel*. – Leipzig, 1989.
- Austin M., Vidal-Naquet P.* Gesellschaft und Wirtschaft im alten Griechenland. – München, 1984.
- Barth P.* Die Stoa. – Stuttgart, 1908.
- Bauer E.* Griechische Geschichte in Grundzügen. – Stuttgart, 1996.
- Bayer E.* Griechische Geschichte. – Stuttgart, 1977.
- Bengston H.* Die Diadochen. – München, 1987.
- Bengston H.* Die hellenistische Weltkultur. – Stuttgart, 1988.
- Bengston H.* Herrschergestalt des Hellenismus. – München, 1975.
- Bleicken J.* Die athenische Demokratie. – Stuttgart, 1994.
- Boardman J.* Griechische Plastik. – Mainz am Rhein, 1981.
- Boardman J.* Rotfigurige Vasen aus Athen: Die klassische Zeit. – Mainz am Rhein, 1991.
- Boardman J.* Schwarzfigurige Vasen aus Athen. – Mainz am Rhein, 1977.
- Böhme G.* Der Typ Sokrates. – Frankfurt am Main, 1988.
- Böneer Fr.* Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom. – Wiesbaden, 1981.
- Brockmeyer N.* Antike Sklaverei. – Darmstadt, 1979.

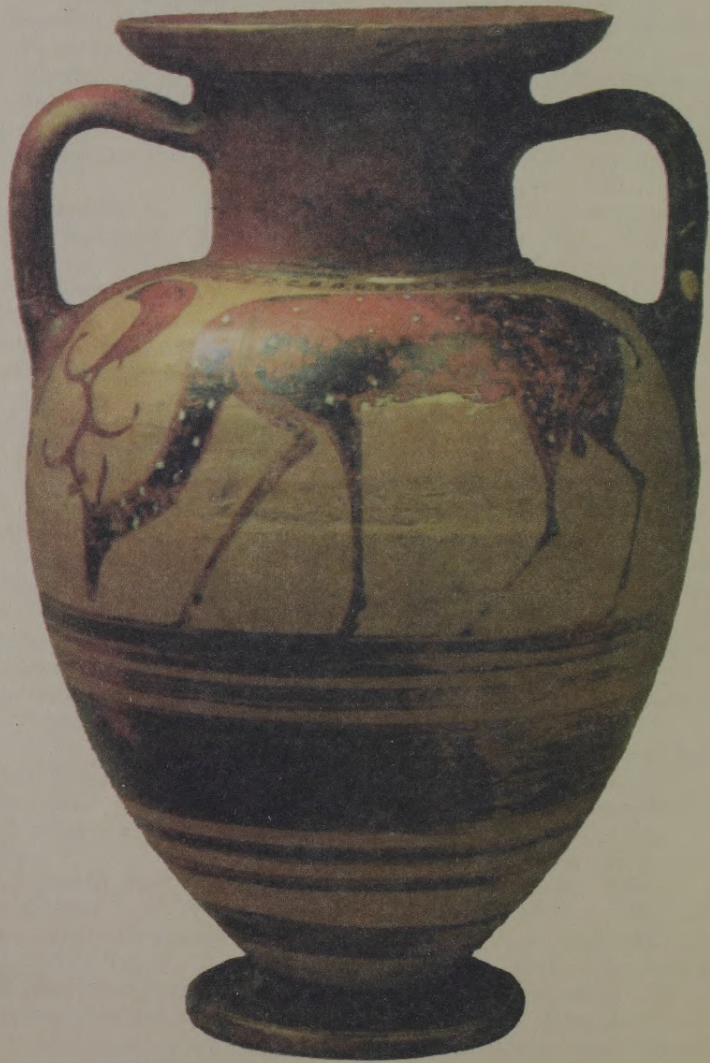
- Buchheim T.* Die Vorsokratiker. – München, 1994.
- Burckhard J.* Griechische Kulturgeschichte. – Leipzig, 1936. – Bde 1–3.
- Burkert W.* Antike Mysterien. – München, 1991.
- Burkert W.* Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche. – Stuttgart, 1977.
- Burkert W.* Structure and History in Greek Mythology and Ritual. – London, 1979.
- Chadwick N.* Poetry and Prophecy. – Cambridge, 1942.
- Chanoux Fr.* Griechische Kulturgeschichte. – München, 1966.
- Clauss M.* Sparta. – München, 1993.
- Cunliffe B.* Greeks, Romans and Barbarians. – London, 1988.
- Dahlheim W.* Die Antike: Griechenland und Rom. – Paderborn, 1994.
- Davies J.* Das klassische Griechenland und die Demokratie. – München, 1983.
- Deussen P.* Die Philosophie der Griechen. – Leipzig, 1921.
- Dihle A.* Griechische Literaturgeschichte. – München, 1985.
- Doebler H.* Kultur- und Sittengeschichte der Welt: Eros, Sexus, Sitte. – Guetersloh, 1971.
- Erenberg V.* From Solon to Socrates. – New York, 1973.
- Fine J.V.A.* The Ancient Greeks. – London, 1983.
- Finley M.* Die Griechen. – München, 1976.
- Finley M.* Das politische Leben in der antiken Welt. – München, 1986.
- Finley M.* Die Sklaverei in der Antike. – München, 1981.
- Fischer-Fabian S.* Alexander. – Köln, 1994.
- Fitts K.* Griechische Porträts. – Darmstadt, 1988.
- Flaceliere R.* Griechenland. – Stuttgart, 1977.
- Forscher M.* Die stoische Ethik. – Stuttgart, 1995.
- Fränkel H.* Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums. – München, 1993.
- Fridell E.* Kulturgeschichte Griechenlands. – München, 1985.
- Fuch W.* Die Skulptur der Griechen. – München, 1993.
- Fustel de Coulanges N.D.* Der antike Staat. – Stuttgart, 1981.
- Gagarin M.* Early Greek Law. – London, 1986.
- Garner R.* Law and Society in Classical Athens. – London, 1987.
- Gehrke H.-J.* Stasis. – München, 1985.
- Giebel M.* Das Geheimnis der Mysterien. – München, 1990.
- Glötz G.* Ancient Greece at Work. – Heidelberg; New York, 1987.
- Gomperz Th.* Griechische Denker. – Leipzig, 1922. – Bde 1–2.
- Graf F.* Griechische Mythologie. – München, 1987.
- Grant M.* The Classical Greeks. – New York, 1989.
- Grant M.* The Rise of the Greeks. – London, 1987.
- Griechen und Perser // Hrsg. v. H.Bengston.* – Frankfurt am Main, 1965.
- Zur griechischen Rechtsgeschichte // Hrsg. v. E.Berneker.* – München, 1968.
- Gruben G.* Die Tempel der Griechen. – München, 1976.
- Halperin D.M.* One Hundred Years of Homosexuality. – London, 1990.
- Hamann R.* Geschichte der Kunst: Bd 1. Von der Vorgeschichte bis zur Spätantike. – Berlin, 1957.
- Hare R.M.* Platon. – Stuttgart, 1990.
- Haynes D.* Griechische Kunst und die Entdeckung der Freiheit. – Mainz am Rhein, 1981.
- Herwit J.M.* The Art and Culture of Early Greece. – London, 1985.
- Hibner R.W.* Life and Learning in Ancient Athens. – London, 1988.
- Höffe O.* Aristoteles. – München, 1996.
- Hopper R.J.* Handel und Industrie im klassischen Griechenland. – München, 1982.
- Hossenfelder M.* Epikur. – München, 1991.
- Hütner K.* Sieben Grundbegriffe der antiken Staatsphilosophie und ihre Bedeutung. – Hamburg, 1986.
- Jürss F.* Von Thales zu Demokrit. – Leipzig, 1982.
- Just R.* Women in Athenian Law and Life. – London, 1989.
- Kagan D.* The Fall of the Athenian Empire. – London, 1987.
- Kehnscherper G.* Kreta. Mykene. Santorin. – Leipzig, 1975.
- Kerenyi K.* Dionysos. – Stuttgart, 1994.
- Kerenyi K.* Die Mythologie der Griechen. – München, 1989. – Bde 1–2.
- Kerenyi K.* Die Religion der Griechen und Römer. – München, 1963.
- Kleijwegt M.* Ancient Youth. – Amsterdam, 1991.
- Kranz W.* Die griechische Philosophie. – Leipzig, 1986.

- Kreissig H.* Geschichte des Hellenismus. – Westberlin, 1984.
- Kyle D.G.* Athletics in Ancient Athens. – Leiden, 1987.
- Latacz J.* Einführung in die griechische Tragödie. – Göttingen, 1993.
- Lauter H.* Die Architektur des Hellenismus. – Darmstadt, 1986.
- Lehrbuch der Religionsgeschichte. – Tübingen, 1925. – Bd 2.
- Leudle O.* Einführung in die griechische Geschichtsschreibung. – Darmstadt, 1992.
- Lesky A.* Geschichte der griechischen Literatur. – Bern, 1971.
- Lesky A.* Die griechische Tragödie. – Stuttgart, 1984.
- Lesky A.* Die tragische Dichtung der Hellenen. – Göttingen, 1972.
- Levi P.* Atlas of the Greek World. – Oxford, 1980.
- Lexikon der Antike. – Leipzig, 1977.
- Lübke W.* Grundriss der Kunstgeschichte. – Stuttgart, 1887.
- Martens E.* Die Sache des Sokrates. – Stuttgart, 1992.
- Martin G.* Platon. – Hamburg, 1969.
- Martino Fr.* Wirtschaftsgeschichte des Alten Rom. – München, 1985.
- Meier Ch.* Athen. – Frankfurt am Main, 1992.
- Meier Ch.* Die Entstehung des Politischen bei den Griechen. – Frankfurt am Main, 1980.
- Meier Ch., Veyne P.* Kannten die Griechen die Demokratie? – Berlin, 1988.
- Melchinger S.* Das Theater der Tragödie. – München, 1990.
- Der Mensch der griechischen Antike // Hrsg. v. *J.-P. Vernant.* – Frankfurt am Main, 1993.
- Meyer E.* Einführung in die antike Staatskunde. – Darmstadt, 1980.
- Murray O.* Das frühe Griechenland. – München, 1993.
- Nilsson M.P.* Geschichte der griechischen Religion. – München, 1955. – Bde 1–3.
- Nilsson M.P.* Homer and Mycenae. – London, 1933.
- Ober J.* Mass and Elite in Democratic Athens. – Princeton, 1989.
- The Oxford History of the Classical World // Ed. by *J.Boardman, J.Griffin, O.Murray.* – Oxford, 1992.
- Parke H.W.* Athenische Feste. – Mainz am Rhein, 1987.
- Perkidou-Gorecki A.* Mode im antiken Griechenland. – München, 1989.
- Poliakoff M.B.* Kampfsport in der Antike. – München, 1989.
- Pollitt J.J.* Art in the Hellenistic Age. – Cambridge, 1986.
- Pomeroy B.S.* Frauenleben im klassischen Altertum. – Stuttgart, 1985.
- Raaflaub K.* Die Entdeckung der Freiheit. – München, 1985.
- Reinsberg C.* Ehe, Hetärentum und Knabenliebe im antiken Griechenland. – München, 1989.
- Reitzenstein R.* Die hellenistische Mysterienreligion. – Stuttgart, 1980.
- Ricken F.* Antike Skeptiker. – München, 1994.
- Rose H.J.* Griechische Mythologie. – München, 1978.
- Schachermeyr F.* Die minoische Kultur des alten Kreta. – Stuttgart, 1979.
- Schachermeyr F.* Die Sieger der Perserkriege. – Göttingen, 1974.
- Scheibler J.* Griechische Malerei der Antike. – München, 1994.
- Schneider C.* Kulturgeschichte des Hellenismus. – München, 1967. – Bde 1–3.
- Schuller W.* Griechische Geschichte. – München, 1980.
- Seidel H.* Von Thales bis Platon. – Berlin, 1969.
- Sexualität und Erotik in der Antike // Hrsg. v. *A.Karsten.* – Darmstadt, 1988.
- Stahl M.* Aristokraten und Tyrannen im archaischen Athen. – Stuttgart, 1987.
- Stoll H.W.* Mythologie der Griechen und Römer. – Kettwig, 1990.
- Suhr M.* Platon. – Frankfurt am Main, 1992.
- Taureck B.H.F.* Die Sophisten. – Hamburg, 1995.
- Toynbee A.J.* Hellenismus. – Connecticut, 1981.
- Turkiainen T.* Die athenische Demokratie. – Stuttgart, 1966.
- Vardiman E.* Die Frauen in der Antike. – Wien, 1982.
- Walbak F.W.* Die hellenistische Welt. – München, 1983.
- Weber C.W.* Perikles. – München, 1985.
- Weiber I.* Griechische Geschichte. – Darmstadt, 1977.
- Welwei K.-W.* Die griechische Polis. – Stuttgart, 1983.
- Windelband W.* Geschichte der antiken Philosophie. – Hamburg, 1912.
- Wolf U.* Die Suche nach dem guten Leben. – Hamburg, 1996.
- Wörterbuch der Antike. – Leipzig, 1933.

- Wundt M. Griechische Weltanschauung. – Leipzig, 1917.
- Zaidman L.B., Pantel P.S. Die Religion der Griechen. – München, 1994.
- Zinserling G. Abriss der griechischen und römischen Kunst. – Leipzig, 1982.
- Аверинцев С.С. Плутарх и античная биография. – М., 1973.
- Александрийская поэзия. – М., 1972.
- Аппатов М.В. Всеобщая история искусств. – М., 1948. – Т.1.
- Андреев Ю. В. Раннегреческий полис (гомеровский период). – Л., 1976.
- Античная Греция: Становление и развитие полиса. – М., 1983. – Т. 1–2.
- Античность как тип культуры. – М., 1988.
- Античные гимны. – М., 1988.
- Античные риторика. – М., 1978.
- Антология кинизма. – М., 1984.
- Аполлодор. Мифологическая библиотека. – Л., 1972.
- Аристотель и античная культура. – М., 1978.
- Аристотель. Сочинения в 4-х томах. – М., 1976–1984.
- Ахилл Татий. Левкиппа и Клитофонт. Лонг. Дафнис и Хлоя. Петроний. Сатириконт. Апулей. Метаморфозы. – М., 1969.
- Ахутин А. В. Понятие "природа" в античности и в Новое время. – М., 1988.
- Ахутин А. В., Библиер В.С., Курганов С.Ю. Античная культура. – М., 1995.
- Блаватская Т.В. Из истории греческой интеллигенции эллинистического времени. – М., 1983.
- Богомолов А.С. Античная философия. – М., 1985.
- Боннар А. Греческая цивилизация. – М., 1962. – Т. 1–3.
- Быт и история в античности. – М., 1988.
- Бычков В.В. Эстетика поздней античности. – М., 1981.
- Васильева Т. В. Происхождение древнегреческой мысли. – М., 1985.
- Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли. – М., 1988.
- Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции. – М., 1988.
- Виппер Б. Искусство Древней Греции. – М., 1972.
- Гайденко П.П. Эволюция понятия науки. – М., 1980.
- Гаспаров М.Л. Занимательная Греция. – М., 1995.
- Геллодор. Эфиоптика. – М., 1965.
- Геродот. История. – Л., 1972.
- Герцман Е. Античное музыкальное мышление. – М., 1986.
- Головня Е. История античного театра. – М., 1972.
- Гомперц Т. Греческие мыслители. – СПб., 1911.
- Горбезиани Р. В. Проблемы гомеровского эпоса. – Тбилиси, 1978.
- Грейвс Р. Мифы Древней Греции. – М., 1992.
- Греческая эпиграмма. – М., 1960.
- Гусейнов Г. Аристофан. – М., 1988.
- Демосфен. Речи. – М., 1954.
- Джохадзе Д.В. Основные этапы развития античной философии. – М., 1977.
- Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М., 1979.
- Дмитриева Н. А., Акимова Л.И. Античное искусство. – М., 1988.
- Доватур А.И. Феогнид и его время. – Л., 1989.
- Древние цивилизации. – М., 1989.
- Еврипид. Трагедии. – М., 1980. – Т. 1–2.
- Женщина в античном мире. – М., 1995.
- Жмудь Л.Я. Наука, философия и религия в раннем пифагореизме. – СПб., 1994.
- Зайцев А.И. Культурный переворот в Древней Греции VIII–IV вв. – Л., 1985.
- Зелинский Ф.Ф. История античной культуры. – СПб., 1995.
- Историки античности. Т.1. Древняя Греция. – М., 1989.
- История Европы. Т. 1. Древняя Европа. – М., 1988.
- Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу. – М., 1972.
- Кравчук А. Перикл и Аспазия. – М., 1991.
- Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. – М., 1993.
- Ксенофонт. Киропедия. – М., 1976.
- Куманицкий А. История культуры Древней Греции и Рима. – М., 1990.
- Лаллеман Ф. Пифей. Бортовой дневник античного мореплавателя. – М., 1986.
- Лауэнштайн Д. Элевсиские мистерии. – М., 1996.
- Левек П. Эллинистический мир. – М., 1989.
- Литература европейской античности // История всемирной литературы. – М., 1983. – Т. 1.
- Лосев А.Ф. Античная мифология. – М., 1957.
- Лосев А.Ф. Античная философия истории. – М., 1977.
- Лосев А.Ф. Гомер. – М., 1960.
- Лосев А.Ф. Греческая мифология // Мифы народов мира. – М., 1987. – Т.1.

- Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Аристотель и поздняя классика. – М., 1975.
- Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Высокая классика. – М., 1974.
- Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Поздний эллинизм. – М., 1974.
- Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Последние века. – М., 1988. – Кн.1–2.
- Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Ранний эллинизм. – М., 1979.
- Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Ранняя классика. – М., 1963.
- Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Софисты, Сократ, Платон. – М., 1969.
- Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А.* Аристотель. – М., 1982.
- Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А.* Платон. – М., 1977.
- Лурье С.Л.* Демокрит. – Л., 1970.
- Материалисты Древней Греции. – М., 1955.
- Матресе... Из истории античной науки и философии. – М., 1991.
- Менандр.* Комедии. Фрагменты. – М., 1982.
- Мифологический словарь. – М., 1990.
- Надточаев А.С.* Философия и наука в эпоху античности. – М., 1990.
- Нахов И.М.* Киническая литература. – М., 1981.
- Нейхардт А.А., Шилова И.А.* Семь чудес древней Ойкумены. – М., 1990.
- Немировский А.И.* Мифы древней Эллады. – М., 1992.
- Нерсисянц В.С.* Политические учения Древней Греции. – М., 1979.
- О происхождении богов. – М., 1990.
- Ораторы Греции. – М., 1985.
- Пиндар.* Вакхилд. Оды. Фрагменты. – М., 1980.
- Платон.* Диалоги. – М., 1986.
- Платон и его эпоха. – М., 1979.
- Платон.* Сочинения в 3-х томах. – М., 1968–1970.
- Плутарх.* Застольные беседы. – Л., 1990.
- Плутарх.* Сочинения. – М., 1983.
- Плутарх.* Сравнительные жизнеописания. – М., 1961–1964. – Т.1–3.
- Полевой В.М.* Искусство Греции. – М., 1984.
- Поэтика древнегреческой литературы. – М., 1981.
- Радлов Э.* Очерк истории греческой этики до Аристотеля. – СПб., 1908.
- Рожанский И.Д.* Анаксагор. – М., 1972.
- Рожанский И.Д.* Античная наука. – М., 1980.
- Рожанский И.Д.* Развитие естествознания в эпоху античности. – М., 1979.
- Соколов Г.И.* Искусство Древней Греции. – М., 1980.
- Софокл.* Драмы. – М., 1990.
- Степанова А.С.* Философия древней стои. – СПб., 1995.
- Татаркевич В.* Античная эстетика. – М., 1989.
- Тахо-Годи А.А.* Греческая мифология. – М., 1989.
- Томсон Дж.* Исследования по истории древнегреческого общества: Доисторический эгейский мир. – М., 1958.
- Тронский И.М.* История античной литературы. – М., 1983.
- Трубецкой С.Н.* Курс истории древней философии. – М., 1915.
- Феокрит.* Моск. Бюб. Идиллии и эпиграммы. – М., 1958.
- Феофраст.* Характеры. – Л., 1974.
- Флоренсов Н.А.* Троянская война и поэты Гомера. – М., 1991.
- Фрагменты ранних греческих философов. Ч. 1. От эпических теокосмологий до возникновения атомистики. – М., 1989.
- Фролов Э.Д.* Огни Диоскуров. – Л., 1984.
- Фролов Э.Д.* Рождение греческого полиса. – Л., 1988.
- Фролов Э.Д.* Факел Прометея: Очерк античной общественной мысли. – Л., 1981.
- Фукидид.* История. – Л., 1981.
- Хафнер Г.* Выдающиеся портреты античности. – М., 1984.
- Целлер Э.* История греческой философии. – М., 1996.
- Чанышев А.Н.* Курс лекций по древней философии. – М., 1981.
- Шахермайр Ф.* Александр Македонский. – М., 1986.
- Штиль И.В.* Эпические предания Древней Греции. – М., 1989.
- Эллинистические поэты. – М., 1963.
- Эсхил.* Трагедии. – М., 1989.
- Яйленко В.П.* Архаическая Греция и Ближний Восток. – М., 1990.
- Якубанис В.* Эмпедокл. – Киев, 1994.
- Ярхо В.* Драматургия Эсхила и некоторые проблемы древнегреческой трагедии. – М., 1978.

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀ

3 -

LĀTVIJAS NĀCIONĀLĀ BIBLIOTEKĀ

0304050527

98-5
L117

Filozofijas doktors, profesors

ANDRIS RUBENIS

dzimis 1951. gadā Rīgā. 1969. gadā beidzis Rīgas 3. vidusskolu, 1974. gadā absolvējis Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Filozofijas nodaļu. 1977.–1979. g. studējis ētiku Maskavas Valsts universitātes Filozofijas fakultātē. A. Rubenis ir Latvijas Mākslas akadēmijas profesors un docētājs Latvijas Universitātē. Pēdējos gados papildinājis savas zināšanas Karla Ruprehta universitātē Heidelbergā, Minhenes Universitātē un Berlīnes Tehniskajā universitātē.

A. Rubeņa publikāciju vidū ir monogrāfijas, mācību grāmatas, zinātniski un publicistiski raksti par dažādām filozofijas vēstures, ētikas un kultūras vēstures tēmām. Īpaši pievērsies Eiropas kultūras vēsturei laikposmā no antīkās pasaules līdz eiropeiskajam absolūtismam.

1997. gadā par publicētajiem darbiem autoram piešķirta Latvijas Kultūras fonda Spīdolas prēmija.

